

دیوان عطا

ديوان عطا

تصنيف

عبدالحڪيم "عطا" ٺٽوي

بتصحيح و مقدمه

سيد محمد مطيع الله "راشد" برهانپوري

سنڌي ادبي بورڊ

سنڌ اسيمبلي بلڊنگ، بندر روڊ، ڪراچي
★
تلڪ چاڙهي، حيدرآباد (سنڌ)

پهريون ڇاپو — هڪ هزار ڪاپيون

قيمت ۰-۸-۸

ملڻ جا هنڌ

سنڌي ادبي بورڊ جا بڪ اسٽال

سنڌ اسيمبلي بلڊنگ بندر روڊ، ڪراچي؛

تلڪ چاڙهي، حيدرآباد (سنڌ)

نيو سنڌ پريس، وڪٽوريا روڊ، ڪراچيءَ ۾ ايم. ڊو. عباسيءَ هي ڪتاب ڇاپيو ۽ محمد ابراهيم محمد خان جويي، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، ان کي شايع ڪيو.

ناشر طرفان ٻه اکر

هيءُ ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ طرفان ”سنڌي قومي تاريخ ۽ ادب کي فروغ ڏيڻ واريءَ اسڪيم“ ماتحت مرتب ڪرائي ڇپايو ويو آهي. انهيءَ اسڪيم جو مقصد هي آهي ته، خصوصاً فارسيءَ عربي زبانن ۾ تاريخ، سوانح، حديث، تصوف ۽ شعر جي موضوعن تي سنڌ جي قديم ماية ناز عالمن ۽ مفڪرن جا لکيل اهي شاهڪار ڇپائي پڌرا ڪيا وڃن، جن مان اڄ ٻه ڪيترائي مخطوطن جي صورت ۾ سنڌ جي ڪن خانگي ڪتبخانن اندر زبون حالت ۾ موجود آهن.

اها اسڪيم ڇهن سالن (۵٦-۱۹۵۹ع) جي عرصي ۾ مڪمل ٿيڻي آهي، ۽ ان مطابق بورڊ جي تجويز آهي ته عربي زبان ۾ ۱۴ ڪتاب، فارسي زبان ۾ ۳۰ ڪتاب تاريخ جي موضوع تي ۽ ۵۷ ڪتاب فارسي شعر و ادب جي موضوعن تي، اردو زبان ۾ ۷ ڪتاب، ۽ انگريزيءَ ۾ ٦ ڪتاب شايع ڪيا ويندا.

هي ڪتاب فارسي ڪتابن جي سلسلي جو ٽيون نمبر ڪتاب، ۽ سڄيءَ اسڪيم مطابق هيل تائين ڇپيل ڇهرن نمبر ڪتاب آهي.

شڪريو

* سنڌي ادبي بورڊ، حڪومت پاڪستان جي وزارت تعليم جو ممنون آهي، جن هن اسڪيم ۾ دلچسپي وٺي بورڊ کي آن ماتحت هنن ڪتابن ڇپائڻ لاءِ مناسب مالي امداد ڏني آهي.
* بورڊ، محترم جناب قاضي علي محمد صاحب ٺٽويءَ جو پڻ شڪرگذار آهي، جنهن صاحب وٽان ڪين "ديوان عطا" جو، شاعر جي پنهنجي قلم جو لکيل، نادر نسخو دستياب ٿيو.

فهرست

مقدمو

"عطا" پنهنجي آئيني ۾

"عطا" ٻارهين صدي هجريءَ جو شاعر آهي. اُن جي سوانح حيات هٿ ڪرڻ لاءِ فقط تذڪرا ئي واحد ذريعو آهن؛ پر جيتري قدر معلوم ٿي سگهيو آهي ته فقط مورخ سنڌ مير عليشير "قانع" ئي پنهنجي تذڪري "مقالات الشعرا" ۾ "عطا" جو ذڪر آندو آهي. ٻيا سمورا تذڪرا "عطا" جي ذڪر کان خالي آهن. "قانع" به هن جو ذڪر ايترو مختصر ڪيو آهي، جو پڙهندڙ کي تسلي حاصل نه ٿي ٿئي. انهيءَ تشنگيءَ کي دور ڪرڻ جي لاءِ فقط اهو رستو ڇڏيل آهي ته "عطا" کي سندس شعر ۾ ڳولجي، ڇو ته ڪنهن شاعر جو پنهنجي ڪلام اندر ملي وڃڻ به عين ممڪن آهي.

"عطا" جي غزلن ۾ ڪيترائي شعر اهڙا ملن ٿا، جن ۾ هن جي پنهنجي حياتيءَ جون جهلڪون نظر اچن ٿيون. انهيءَ کان سواءِ نظمن جي حصي ۾ ڪن خاص ڳالهين يا موقعن تي چيل نظمن ۾ "عطا" پنهنجي زندگيءَ جي مختلف دؤرن مطابق پنهنجي سمورين تابناڪين سان جلوه گر نظر اچي ٿو. "عطا" جي اهڙن معاملاتي نظمن ۾ قطعا، ڪجهه قصيدا ۽ تاريخون اچي وڃن ٿيون، جيڪي سندس ڪلام جي پنهنجي هٿ اکر لکيل مخطوطي ۾ درج ٿيل آهن. جيتوڻيڪ انهن نظمن تي به سرخيون ۽ عنوان يا ٻي ڪا وضاحت ڏنل نه آهي، جنهن جو ذڪر مون مخطوطي جي تعارف واري باب ۾ ڪيو آهي، تڏهن به انهن چيزن مان ڪافي قيمتي معلومات ملي وڃي ٿي.

مير "قانع" جي تحقيق مطابق "عطا" جو نالو عبدالحڪيم هو. هن اهو به لکيو آهي ته "عطا" شاهجهان کان وٺي محمد شاهه جي زماني تائين زنده هو. "قانع" جا لفظ هي آهن:

ملا عبدالحڪيم "عطا"- عمر شرطبعي بود و از شاهجهان تادور محمد شاه
در سخنوري مشارا' اليه بود - "مقالات الشعرا" قلمي- ذڪر "عطا".

"عطا" کي خانداني شان و شرڪت حاصل هئي . گهر ۾ علمي ماحول هوس . سندس والد ۽ وڏو ڀاءُ عالم، فاضل ۽ شاعر هئا . ننڍپڻ ۾ ئي يتيم ٿي ويو، ۽ مرڻ وقت سندس پيءُ ڪيس وڏي ڀاءُ جي سپرد ڪري ويو . ڪنهن ڏارئين شخص جي چرچ تي وڏي ڀاءُ "عطا" کي ڪافي تڪليفون پهچايون، ۽ ڪيس پيءُ جي ورثي کان محروم ڪري ڇڏيائين .

اهي مٿيون ڳالهيون هڪ منظوم خط مان معلوم ٿين ٿيون . اهو خط "عطا" جي پٽ محمد اڪرم جو لکيل، "ديوان عطا" جي مخطوطي جي پهرئين پهرئين صفحي (تختيءَ) تي موجود آهي، جو "عطا" جي وفات کان پوءِ جو لکيل آهي. سري تي هي لفظ لکيل اٿس : "محمد اڪرم - رقعه محمد "عطا" مرحوم". جن شعرن مان ذڪر ڪيل ڳالهيون معلوم ٿين ٿيون، سي هي آهن :

رسد سلام به مشفق اخي قبله مڪاني — که اين فقير سيه پوش در دعا خواني
در آن زمان که آن قبله گاه ما مرحوم — بگشت واصل رحمت بفضل يزداني
که بود واصف اوصاف سيدالڪونين — بعلم و فضل و بلاغت نبوده اش ثاني
مگر که ياد نيايد ترا همان ساعت — که آن موحد مبرور وجهه ايماني
که دستهائي من تو گرو بعهد وفاق — بهم به بست چو ميرفت زينجهان فاني
دگر مقدمهٔ انفصال چند ڪتب — بدست خود بنمايند راضيم داني
ز بس اذيت آن ڪنده ناتراشيده — ز اختلاف بانصاف ڪار ناداني
ڪدام چيز که بربوده ام ز دست شما — بجائي الفت ڪلفت نه طور شاياني
توقع حک و اصلاح چند بيت نوشت — که گنج دانش و مجموعهٔ سخنداني
ڪدام از تو رعايت شده بحال فقير — بغير جور و جفا محنت و پريشاني
اگر مقدمه راجع شود به باب شرع — به ما زمانه چنان خندد از نکو داني

انهيءَ منظوم خط مان هت فقط اهي ئي شعر پيش ڪيا ويا آهن، جن مان ڪا معلومات ملي ٿي . دعا، عجز ۽ عبرت وغيره بابت شعر اجائي ڊيگهه جي خوف کان نه ڏنا ويا آهن . انهن شعرن مان انهن سمورين ڳالهين تي چڱي روشني پوي ٿي، جن جو مٿي سرسري طرح ذڪر ڪيو ويو آهي . مضمون جي ربط جي لحاظ کان انهن کي هن نموني ترتيب ڏيئي سگهجي ٿو ته

"عطا" هڪ عزتدار ڪٽنب جو چشم و چراغ هو . سندس ڪٽنب جا وڏا علم و فضل ۽ شاعريءَ ۾ ممتاز درجي جا مالڪ هئا . عطا جو والد عالم و فاضل، صوفي ۽ شاعر، مداح رسول صلعم ۽ آل رسول صلعم جو ثنا خوان هو . ننڍپڻ ۾ ئي يتيم ٿيڻ جي باوجود "عطا" کي علمي ماحول ۾ پلجڻ جو موقعو نصيب ٿيو . پيءُ جي بي وقتي وفات کان پوءِ وصيت مطابق وڏي ڀاءُ - جو خود به عالم و فاضل ۽ شاعر هو - هن کي علم و فضل جي گنج سان مالا مال ڪري ڇڏيو . جوانيءَ جي شروع ۾ "عطا" ضروري علمن مان فارغ التحصيل ٿي شاعريءَ جي فن جو اڀياس ڪري رهيو هو ته ڪنهن ڏارئين شخص جي چرچ تي ڀائرن ۾ اڻبڻت پيدا ٿي پيئي . ڀاءُ جي ڪاوڙ ايترو وڌي ويئي جو نيٺ "عطا" سان سڀ لاڳاپا ٽوڙي ڇڏيائين، جنهن جي "عطا" ڏاڍي نيازمنديءَ سان شڪايت به ڪئي آهي .

مير "قانع" حالات نواب ظفر خان شاهجهانيءَ واري ضمن ۾ لکيو آهي ته

عبدالحڪيم "عطاي" را او تربيت ڪرده نمود شاعري داد .(١)

انهيءَ شاهديءَ مان واضح ٿئي ٿو ته نواب ظفر خان(٢) "عطا" کي وڏيڪ تربيت ڏيئي سندس شاعريءَ ۽ سخنوريءَ جي ذوق کي پنهنجي سرپرستيءَ هيٺ وڌايو ۽ ويجهايو .

هيءَ امير ١٠٦٣ھ کان ١٠٦٩ھ تائين ٺٽي جو والي هو . اندازو آهي ته انهيءَ زماني ۾، "عطا" ٻاراڻي وهي ٽپي چڙهي جوانيءَ ۾ پير رکيو هو، ۽ سخن جي مشق به جاري رکندو آيو . انهيءَ ڪري چئي سگهجي ٿو ته ان وقت سندس عمر ٢٢، ٢٣ سال هوندي، يا وڌ ۾ وڌ ڪٿي ٢٤ سال هوندي . انهيءَ لحاظ کان سندس ولادت جي تاريخ ١٠٤٠-١٠٤١ھ، يا ان کان هڪ ٻه سال گهٽ يا وڌ متعين ڪري سگهجي ٿي . اهو نظريو انهن دليلن جي پيش نظر وڌيڪ قرين قياس معلوم ٿئي ٿو ته

(١) "مقالات الشعرا" قلمي .

(٢) ظفر خان جو احوال جيترو ملي سگهيو آهي، "عطا" جي ساراهيل ماڻهن جي سلسلي ۾ پيش ڪيو ويندو .

مير "قانع"، "عطا" کي شاهجهان جي دور جو شاعر تسليم ڪيو آهي. اهو فقط آن صورت ۾ ممڪن ٿي سگهي ٿو، جڏهن هن کي ١٠٦٨ھ، يعني شاهجهان جي سلطنت جي آخري دور جو معياري شاعر مڃيو وڃي. "قانع"، "عطا" جي عمر کي عمر طبعي لکيو آهي ۽ عمر طبعي پنجاهه سالن کان وٺي سو سالن تائين شمار ڪئي ويندي آهي. خود "عطا" پنهنجي شعرن ۾ ڪن هنڌن تي پنهنجي عمر اسي نوي سال ظاهر ڪئي آهي. هڪڙو شعر اٿس:

شد بسر هشاد سال از سن عمر اين فقير   هيچ درخواب وخيال اين سان نبوده ابتلا

هڪڙو پيو اهڙو شعر به هڪ شڪايتي نظم ۾ ملي ٿو:

پاس هشتاد و نود ....   عزت شيب و شبابم جمله برهم ساختي

انهن شعرن مان ثابت ٿئي ٿو ته "عطا" اسي نوي سال زنده رهيو، جيتوڻيڪ انهن شعرن ۾ سن يا دور جا ٿا يل ڪونهي. البت هڪڙي منقبت ۾، جا فرياد جي رنگ ۾ آهي، سن به ملي ٿو، ۽ منجهس مصيبتن جي دور ڏانهن به اشارو ڪيل آهي:

سالي که بر غلام تو اسقاط ظلم رفت   تاريخ آن عيانست و پديدار يا علي
بر اهل بغي دست علي ذوالفقار زد   زد ذوالفقار نقش نمودار يا علي
١١٢٩   ١١٢٩

انهيءَ ئي زماني ۾ "عطا" هڪ غزل چيو هو، جنهن جي مقطع ۾ پڻ تاريخ چئي اٿس:

هر بيت اين غزل را دارم چو داغ سينه   تاريخ اين غزل شد داغ دل "عطائي"
١١٢٩

جيڪڏهن انهيءَ سن ۾ "عطا" جي عمر ٩٠ سالن جي ويجهو تسليم ڪجي، ته سندس ولادت جو سال ١٠٤٠ھ ٿيندو، جو ڪافي حد تائين قرين قياس ۽ قبول ڪرڻ جوڳو آهي.

"عطا" جي شاعرانه سرگرمين جو دور گهٽ ۾ گهٽ ٨٠ سال ڪٿي سگهجي ٿو. انهيءَ ڏگهي عرصي ۾ ڇهن بادشاهن جو دور سامهون اچي ٿو. انهن دورن ۾ امن ۽ سڪون گهٽ، ۽ فساد ۽ بدامني گهڻي هئي- ۽ سنڌ ۾ ته نسبتاً پاڻ گهڻي هئي، ڇاڪاڻ ته مرڪز ۾ انتظام ۽ ضابطو هجڻ واري وقت ۾به

ڪيترائي پيرا هئي جهيڙا فساد ۽ هنگاما برپا ٿيندا رهندا هئا.

شاهجهان جو دور علم ۽ فن جي سرپرستيءَ جو دور هو. شاعرن جو به خاص و عام ۾ چڱو قدر ۽ مقام هو. شاهي درٻار ۾ ڪنهن باڪمال ۽ مقبول شاعر کي 'ملڪ الشعرا' جو اعزاز هوئڻ ٿي ملي ويندو هو، پر اميرن امرائن جي درٻارين ۾ به شاعرن کي عنايتن ۽ نوازشن سان مالا مال ڪيو ويندو هو.

انهيءَ امن ۽ عيش جي آخري دور سن ١٠٦٣ھ ۾ نواب ظفر خان "احسن" ٺٽي جو ناظم مقرر ٿي آيو، ۽ هن "عطا" کي سندس جوهرن کي پروڙيندي پنهنجي سرپرستي هيٺ آندو. اهو وقت "عطا" جي عمر ۽ شاعريءَ - ٻنهي جي شباب جو زمانو هو. سخن شناس امير جي سرپرستيءَ ۾ هن جي شاعري پلجڻ لڳي. فقط ٻن سالن کان پوءِ ١٠٦٥ھ ۾ شهزادو سپهر شڪوهه ولد دارا شڪوهه صوبه دار مقرر ٿي آيو، ۽ ظفر خان کي ناظم مان نائب ناظم بنايو ويو. سن ١٠٦٩ھ ۾ دارا شڪوهه خود اورنگزيب کان شڪست کائي ٺٽي ۾ آيو. خيال اهو هوس ته جي هتي جو قلعو مضبوط هوندو ته ڪجهه عرصو قيام ڪري آئنده قسمت آزمائي ڪرڻ جي ڪا واٽ ڳولي ڪڍي، پر قلعي کي ڏسي ڪيس ايتري ڪاوڙ اچي ويئي جو انهيءَ وقت ئي ٻاهر نڪري آيو، ۽ حڪم ڏنائين ته ان جي عمارتن کي باهه ڏيو. شهر جو سڙيل گهاٽ هڪ صديءَ کان به وڌيڪ عرصي تائين انهيءَ واقعي جي ياد ڏياريندو رهيو.

انهيءَ ئي سال ١٠٦٩ھ(١) ۾ اورنگزيب قباد خان کي مقرر ڪيو. هن امير جي دور ۾ سخت وبا ۽ ڏڪار ڦهلجڻ ڪري ٺٽي جا ماڻهو موت ۽ تباهيءَ جو شڪار بنيا. سن ١٠٧١ھ ۾ نواب لشڪر خان مقرر ٿيو. ١٠٧٥ھ ۾ نواب غضنفر خان صوبه دار مقرر ٿيو، ۽ ٽن سالن کان پوءِ هتي ئي وفات ڪيائين. ١٠٧٨ھ ۾ نواب سيد عزت خان مقرر ٿيو. سن ١٠٨٠ھ ۾ نواب نصرت خان ۽ ١٠٨٢ھ ۾ نواب سعادت خان جو دور رهيو. ١٠٨٤ھ، ۾ سيد عزت خان ٻيهر صوبه دار مقرر ٿي آيو. ١٠٩٠ھ ۾ نواب خانزاد خان آيو. ١٠٩٥ھ ۾ نواب سردار خان ٺٽي جو ناظم مقرر ٿيو. هن جي دور ۾ وري سخت وبا پکڙجي ويئي، ۽ ملڪ ۾ اهڙي ته تباهي مچايائين، جو ڪيترن سالن تائين ان جو اثر

(١) سن ۽ صوبي جي والين جي ترتيب "تحفة الڪرام" جلد ٽئين ص ص ٩٩ کان ١٠٣ تان ورتا ويا آهن.

باقي رهيو. هي امير معزول ٿيو، ۽ ۱۰۹۹ھ ۾ نواب مريد خان نو مسلم ناظم مقرر ٿيو. هن جي لشڪر ۾ هزارين راجپوت به هئا. انهن جو سر بازار ڳائي جي ڪاسائين جا دڪان ڏٺا، سو وٺي اعتراض اٿاريائون. مريد خان، شهر قاضي محمد حسين کي چيو ته هو اهي دڪان ڪٽائي ڇڏي. قاضي انهيءَ حڪم جي تعميل نه ڪري سگهيو. صوبه دار بدلو وٺڻ جي لاءِ ظلم ڪرڻ شروع ڪيا ۽ ماڻهن ۾ ابتري پکڙڻ لڳي. جڏهن شاهي درٻار ۾ اهي خبرون پهتيون، تڏهن مريد خان کي معزول ڪيو ويو، ۽ ۱۱۰۱ھ ۾ نواب زبردست خان کي موڪليو ويو؛ پر هو هتي پهچڻ سان ئي مري ويو، ۽ نواب نصرت خان ٻيهر ٺٽي جو ناظم مقرر ٿي آيو. ۱۱۰۳ھ ۾ نواب حفظ الله خان آيو. هي هڪ سخي امير هو، ۽ ٺٽي جي ماڻهن جي دلجوئيءَ ۽ تڪليفون دور ڪرڻ جو هر طرح خيال رکندو هو. هن جي دور ۾ ملڪ ۾ امن امان قائم رهيو. ۱۱۱۲ھ ۾ بادشاهه جوڪوڪم ڪندي بيمار ٿي فوت ٿي ويو. ۱۱۱۳ھ ۾ خانزاد خان صوبه دار مقرر ٿيو. پاڻ سيوستان ۾ رهڻ لڳو ۽ پنهنجي پٽ کي ٺٽي جو ناظم ڪري موڪليائين. ۱۱۱۴ھ ۾ مير امين الدين خان ٺٽي جو والي ٿيو. ۱۱۱۵ھ ۾ يوسف خان صوبه دار مقرر ٿيو. هن جي معزول ٿيڻ تي ۱۱۱٦ھ ۾ نواب احمد يار خان برلاس کي مقرر ڪيو ويو. ۱۱۱۸ھ ۾ عالمگير بادشاهه فوت ٿي ويو، ۽ سڄو ملڪ خوني انقلاب جي لپيٽ ۾ اچي ويو. بهادر شاهه جي تخت نشينيءَ کان پوءِ ۱۱۱۹ھ ۾ نواب سعيد خان مقرر ٿيو، پر ٻئي سال ئي کيس معزول ڪيو ويو، نواب مهين خان ۱۱۲۱ھ ۾ ٺٽي جو ناظم ٿي آيو. ۱۱۲۳ھ ۾ نواب شاڪر خان مقرر ٿيو، ۽ ان سان گڏ نواب مهين خان کي (الائجي ڪهڙي عهدي تي) مقرر ڪيو ويو. ۱۱۲۴ھ ۾ بهادر شاهه جي وفات جي ڪري ملڪ ۾ وري فساد ۽ بدامني پيدا ٿي. جهاندار تخت تي ويٺو ۽ خواجه محمد خليل خان ٺٽي جو ناظم بنجي آيو. پر ڪن مهينن کان پوءِ جهاندار شاهه قتل ٿي ويو ۽ فرخ سير بادشاهه ٿيو. نواب عطر خان ٺٽي جو صوبه دار مقرر ٿيو. هيءَ هڪ ناتجربيڪار نوجوان هو، ۽ انتظام کي قابوءَ ۾ نه رکي سگهيو. فساد کان تنگ ٿي نون مهينن تائين قلعي ۾ بند ٿي ويهي رهيو. آخر ڪار ٻاهر نڪري مخالفن سان جنگ ڪيائين، پر سندس زبردست حريف لطف عليخان عطر خان کي قتل ڪري ڇڏيو. انهيءَ سال ۱۰۲۷ھ ۾

لطف عليخان جي ناالي حڪومت جو فرمان به اچي ويو. هوئن ته عالمگير جي وفات کان پوءِ سنڌ ۾ ملڪي نظام حقيقي طرح بلڪل درهم برهم ٿي ويو هو، پر بهادر شاهه جي فوت ٿيڻ کان پوءِ ته سخت بدنظمي ۽ بدامني شروع ٿي، جيڪا جيئن پوءِ تيئن ڏينهون ڏينهن وڌندي ويئي. لطف عليخان ۽ عطر خان جي ويڙهه ۾ لڳاتار ٻه سال عوام تباهه و برباد ٿيندو رهيو. درٻار شاهي(دهلي) جو هي حال هو جو لطف عليخان جي ناالي جڏهن ۱۱۲۷ھ ۾ حڪومت جو فرمان موڪليو ويو، تڏهن نواب شاڪر خان کي به ٺٽي جو ناظم مقرر ڪري روانو ڪيو ويو هو. ۱۱۲۸ھ ۾ هو ٺٽي پهچي ويو ته وري فوراً کيس ملتان اماڻيو ويو. ان کان سواءِ ۱۱۲۸ھ ۾ ئي نواب اعظم خان کي ٺٽي جو والي مقرر ڪيو ويو. هن ٺٽي تي اچي قبضو ڄمايو، ۽ ۱۱۳۲ھ تائين اتي ئي رهيو. انهيءَ کان به وڌيڪ عجيب ڳالهه ته اها آهي جو ۱۱۲۹ھ ۾ شاڪر خان کي وري ملتان مان ٺٽي جي حڪومت تي بدلي ڪيو ويو، ۽ هو ٺٽي ۾ اچي پهتو پر اختياريءَ واري حاڪم جي حيثيت اعظم خان کي ئي حاصل رهي. انهيءَ دور ۾ جهوڪ جي سجاده نشين ۽ بلڙيءَ جي ساداتن ۾ خانه جنگي شروع ٿي، جنهن ۾ سوين جانيون تلف ٿي ويون، ۽ سڄو سال ملڪ ۾ بيچيني ۽ شورش برپا رهي. ۱۱۳۲ھ ۾ مهابت خان خانخانان صوبه دار مقرر ٿيو. ۱۱۳۵ھ ۾ ٺٽي ۾ ئي وفات ڪيائين، ۽ سندس پٽ سلطان محمود خان انتظام پنهنجي هٿن ۾ ڪنيو، پر ملڪ ۾ پريشانيون اهي ئي قائم رهيون. ۱۱۳۷ھ ۾ نواب سيف الله خان مقرر ٿيو. هن جي دور ۾ ماڻهن کي مرڻي امن امان نصيب ٿيو. هيءَ امير هتي ئي ۱۱۴۳ھ ۾ فوت ٿي ويو.

اهو آهي ”عطا“ جي سخنوريءَ جو اسي سالن جو طويل زمانو، ۽ ان جي دور کان دور تائين تاريخي ماحول جو پس منظر! انهن دورن ۾ حڪومت جا انقلاب، بغاوتون، گهرو لڙائيون، ڏڪار، وبائون، ٻوڏون، نفع خوري، چوربازاري- مطلب ته ڪهڙي مصيبت هئي جا ملڪ مٿان ڪانه ڪڙڪي ۽ ملڪ کي پامال ۽ تباهه نه ڪيائين؟ نون شاهوڪار رذيلن جو غرور، نااهلن جو عروج ۽ پندار، ارباب ڪمال جي ناقدري، شريفن جي ويچارائي، حاڪمن جا ظلم، رشوت خوري، پنهنجن کي ورسائڻ، ۽ ٻيون معاشري جو سموريون خرابيون چوٽ چڙهي ويون. ”عطا“ جي ڪلام ۾ انهن سمورين چيزن جا گهرا

۽ واضح تاثرات موجود آهن، جي سندس قطعن، تاريخن، بلڪ غزلن جي شعرن ۾ بہ گهڻي قدر ملن ٿا. انهيءَ جو مثال مختلف نظمن مان اڳتي ڏنا ويندا. واقعن ۽ ماحول جو لاڳاپو چڱيءَ طرح ذهن نشين ٿي سگهي - انهيءَ مقصد سان سڄو تاريخي پس منظر مٿين سٽن ۾ ڏنو ويو آهي تہ جيئن هڪڙيءَ ئي نظر سان انهن تاثرات جو ماحول سامهون موجود رهي، جيڪي هجو، طنز، استغاثہ، شهر آشوب، تاريخ، مدح ۽ ذم جي پيرايي ۾ ذڪر ٿيل آهن.

سڄي ملڪ جي هنگامن جي تباهي آڻيندڙ حالتن ڪان سواءِ، خود "عطا" کي پاڻ بہ ذاتي نقصانن ۽ دل آزاريندڙ واقعن سان منهن ڏيڻو پيو آهي - اهي تاثرات ظاهر ڪندڙ نظمن مان اسين پهرئين کي "شهر آشوب" ۽ ٻئي کي "استغاثہ" (فرياد) جي عنوان سان لکي رهيا آهيون.

شهر آشوب

اشراف گردي: هن مختصر نظم جا ڪل ۲۰ شعر آهن، ۽ متن ۾ موجود آهي - انهيءَ کري سڄو پورو نظم ملي ويو آهي. انهيءَ مختصر نظم ۾ "عطا" ٺٽي جي حالت زار جو جيڪو خاڪو پيش ڪيو آهي، ان جو جيڪڏهن تفصيل بيان ڪجي تہ هوند سوين صفحا بہ پورا ڪين پون. ٿورا شعر، جي مختلف هندن تان ورتا ويا آهن، هيٺ ڏجن ٿا:

بشنو که بيان ميکنم احوال وطن را   يعني که بتهته بود اين کيف و کماهي
کولي و کپاهي شده شيطان زمانه   دجال جهان همچو کسالي شده کاهي
با پالکي و بهل پساري و پراچه   آتهـّو و پکوري شده بر وضع سپاهي
اعيان همه در گوشه نشسته متحيـّر   ارذال بسر خيرگي و حـال تباهي
بر منکر و مسکر چه عوام اند حريصان   سرکش ز اوامر شده مشغول نواهي
انصاف توان داد که درشهر چه حال است   چون ميمن و تهيمن شده اقبال پناهي
جون‌چکني‌و پشني‌شده‌زردوز وچکن دوز   پـّـواج مـُدَمـّغ شده از خيره نگاهي
بعضي شده بر ميخ چو گوساله رقصان   جولاه وشان تا بکمر در تگ چاهي
وين طرفه که جاهل پسران لاف بدانش   از چوپر و بازي بشده لاعب و لاهي
گاهي بقمارند و گهي مست خمار اند   از سهو و خطاها نشده خاطي و ساهي
هندو بچگان سلسله پشم و پکوري   با روزمره فارسي و کلک و سياهي

مٿي ڏنل شعرن جو لفظ لفظ واضح ۽ پنهنجي پاڻ شرح آهي، ۽ اهل نظر انسان لاءِ هڪ آئينو آهي.

هڪ ٻئي مختصر نظم جا ڪجهہ شعر پيش ڪجن ٿا. ائين ٿو ڀانئجي ڄڻ تہ وطن جي ناقابل برداشت حالتن ڪان ڪاوڙجي پنهنجي قلم مان باهہ جا آلا وسائي رهيو آهي:

باز نقش قصه اي از دور گردون ميکنم
ميکنم گر شکوهٔ نا مردم دون ميکنم
دور دور ميمن است و طمطراق اهرمن
اصل و فصل سفلگان را هجو موزون ميکنم
آن پکوري بن پکوري بوزنه بن بوزنه
هجو نا اهل لجوج از اهل نانون ميکنم
موشکي در پالکي و چند گـربه در جلو
پوش پشم خوش قماش مرش مفتون ميکنم
سگ دهن، خردُم، مگس‌خو، گربه‌وضع‌وموش‌شکل
شرح حال بد درونش باز بيرون ميکنم
ابلهٔ مجهول، مـُدبير، نامـُدَبـّر در امـور
ژاژ ميخايد که من کار فلاطون ميکنم
حيف بر دنيا و دنيا زادهٔ دنيا پرست
صد هزاران لعنت اندر شان قارون ميکنم
سند را آواره گردان تا بهندوستان رسيد
مدحت پرهيزگاريهاي خـاتون ميکنم
آمده پخته فروشان را دُکان گـرمي ازو
توره قوم اروره را فرامش چون کنم*
نا بريده مـرتدان نه آنطرف ني اينطرف
حيف و حسرت بر سر اين دورهٔ دون ميکنم

هن نظم ۾ رذيل ماڻهن جي پست فطرت ۽ گندي ذهنيت سان گڏ، سندن بي حيائين ڏانهن اشارو ڪندي، ڪني گار ڏيڻ ڪان بہ ڪين گُٿو آهي. ٿي سگهي ٿو تہ پاڻ بہ انهن ئي ماڻهن جو زخم کاڌل هجي!

* مخطوطي ۾ ائين ئي لکيل آهي، خبر نہ آهي تہ ڇو شعر ۾ "عطا" رديف جو خيال نہ رکيو آهي!

هڪڙو پيو نظم آهي، جنهن ۾ "عطا" انقلابي دور جو نقشو چٽيو آهي. هيءَ نظم حاشيو ڪاڇي وچڻ ڪري ڪجهه ڪٽجي ويو آهي، تڏهن به باقي بچيل ٽڪرن مان هي خاڪو سامهون ٿو اچي:

هن سر زمين تي اڄ ڪلهه عجيب نظارا ڏسڻ ۾ پيا اچن، جو جيڪي ماڻهو داٽا چڱندا وتندا هئا، سي اڄ [illegible]رن جا مالڪ آهن؛ جيڪي پاڻ ڏل ڀريندا هئا، سي اڄ ڏن وصول ڪندڙ آهن؛ هر ڪو عيسو موسو دڪاندار اڄ وڏو واپاري آهي؛ جيڪي ڪالهه فاقا ڪڍي رهيا هئا، سي اڄ باغن، پوکن ۽ دولت جا مالڪ آهن - جيڪي ظلم سان حاصل ڪيا اٿن؛ هنن جا وزن ۽ پيمانا ٺڳيءَ جا آهن، ۽ مهانگائيءَ جو اهو حال آهي جو ٿورڙيءَ چيز جو ڳڻي پڳو ناڻو ٿا وٺن؛ مڇرن، منگهڻن ۽ جوئن وانگر انسانن جو رت پيا چوسين؛ دلين ۾ فريب اٿن ۽ دولت تي نظر اٿن، ۽ هر ڪنهن قسم جي باز پرس کان بلڪل بي پرواهه آهن؛ عجب ته اهو آهي ته جيڪو نئون ڪوتوال آيو آهي، سو خود وڏو فتنه انگيز ۽ فسادي آهي؛ هن کي اعمالن ۽ پڇاڙيءَ جو ڪو اونو ڪونهي، مظلومن تي ظلم ڪرڻ ۾ بي پرواهه آهي؛ هن ظالم کي محاسبي ۽ پڇا ڳاڇا جو ڪو انديشو ئي ڪونهي؛ اهڙيءَ دنيا ۾ زنده رهڻ آسان ڪونهي، پر مرڻ به ڏاڍو مشڪل آهي.

[عطا]چه طرفه تماشا درين زمين و زمن   که خوشه چينان گشتند صاحب خرمن
[عجب که] مالگذاران خراج گير شده   ......دوکان دوکاندار ميمن و تهمن
..........کاريز و چرخه و فاليز   .... نقد ظلم پر دامن
.........کميءِ وزن و کسرِ پيمانه   ....اجناس توده توده ثمن
.........سپش دار ريم و خون خوران   .... اهلِ ستم پشه‌وار پيرِ امن
[نگاه] بر درم و دام مکر در دل و دست   ....ز وبالِ حساب بر سر و تن
.... روي نموده سرهنگي   .... نما نفس پر فساد و فتن
.... باعمال ني غمي ز مآل   .... مظلوم و ظالمان رهزن
نه از محاسبه بيم و نه از مواخذه باک   [چگونه]زندگي و عافيت چسان مردن

هيٺ ڏنل نظم ۾ به ظالم حاڪمن ۽ رذيل ماڻهن جي زوراورين ۽ ڏاڍاين جو کليو ذڪر ڪيو اٿس- ته اهي ظالم فقيرنءَ لاچار پينن جي حقن تي به ڌاڙو

هڻي کان ڪين ٿا گسن؛ نوڪرن کي پگهارون ڪونه ٿا ڏين، ۽ دفتر ۾ جيڪي وٺين ٿو، سو لڪي ٿا ڇڏين - مثلاً

دردا که ريمُ و خون غريبان [و بيکسان]   خوردند اين سپش صفتان کيک سيرتان
حقِّ قلندران و گدايانِ لنگ و لنج   شد بزم هضم گرگ دهان الغرديان
تحويل در خزانه و تحصيل بر هوا   خورده غلو ز دفتريانِ حساب‌دان
تجويز در سياهيه و تنخواه در کره   بردند در طغا شڪم ديگ گرسنان

هڪ پيو مجروح ٽيل نظم آهي، جو نامڪمل آهي. جيتوڻيڪ اهو نظم ڏاڍو مبهم آهي، پر تڏهن به منجهس کي اشارا آهن، جي لطف‌علي خان ۽ نواب عطرخان جي جهيڙي سان لاڳاپو رکن ٿا. ڪجهه شعر پيش ڪري، اشارن جي وضاحت ڪئي ويندي:

[بهرطرف که] نگه ميکنم........   عجب زمانه عجب مردم و عجب...
چه طرفه حادثه رو داد در.. ......   که درشبي شب يلدا و روز [عاشوراست]
ز چشم زخم فلک روي عالمي خيره   که ضيق نفس باهل نفس چو ناسوراست
نه جاي رفتن و ني پاي ماندنِ مردم   بآن مثل که زمين سخت آسمان دوراست
اگر بغور سخن ميرسي بتهته تمام   ز دست خويش خرابي شهر معمور است
بسا فسانه شنيدم و دورها ديدم   چنين فساد درين شهر غير مشهوراست
ز کوچه‌بنديءِ مردم شده [اندتشنه‌عوام]   چنانکه بستنِ آبِ فرات مذکوراست
بود ز قحط و غلا ....   که آب و نان...............
شوارع و طرق شهر و کوچه و بازار   ز بيم تفرقه جمعيت از همه دوراست

ڪنهن حادثي جو رونما ٿيڻ، ۽ وري ان کي آسماني آفت تصور ڪري 'نه جاي رفتن و نه پاي ماندن' جي اصطلاحي مجبوري ظاهر ڪرڻ جو اشارو ملي ٿو. پنجين شعر ۾ وري اشارو آهي ته ٺٽي جو شهر خرابين سان ڀرپور آهي، ۽ اهي پنهنجي هٿن سان آندل خرابيون آهن. گهٽين بند هجڻ ڪري پاڻي ڪونه ٿو ملي، ۽ ڪربلا جو عالم آهي. اَن جو ذڪر اهڙو آهي، جو ماڻهو داڻي داڻي لاءِ محتاج آهن. شهر جي رستن ۽ گهٽين ۽ بازارين جو ايترو ڀيانڪ منظر آهي، جو ڪنهن جي به دل جاءِ نه آهي.

پس منظر جي خاڪي ۾ سرسري طرح ۽ لطف‌علي خان جي ذڪر ۾ خود "عطا" جي شعرن جي روشنيءَ ۾ جيڪي تفصيلات پيش ڪيون ويون آهن، انهن

واقعن سان ئي هن نظم جا اشعار لکيل تا اچن . انهيءَ ڪري هن نظم جو زمانو ۾ ۱۱۳۷ھ جيئي سگهجي ٿو، جو غلط نہ ٿيندو .

هڪ اڙدو غزل بہ سچو سارو ”شهر آشوب“ ۽ ”شرفا گردي“ نظمن جي انداز ۽ تاثرات جو حامل آهي . هن مان ڏسڻ ۾ ايندو تہ ملڪي بدامني ۽ فساد جي گهٽائيءَ سبب حساس انسان جي وات مان تفريح ۽ خوشيءَ جا نغما بدلجي ڏک ۽ درد جون دانهون ۽ آهون بنجي ٿيون نڪرن :

اي مسلمانان وطن بيداد هے   [جور هے] بيداد هے فرياد هے
آشنا بيگانه ، يار اغيار گشت   خود حقوق ما همه برباد هے
دست‌تنگ وطمع کنج و بخت لنگ   پا کج و سر درد دل ناشاد هے
[شهر] تهته سند ناخورسند شد   .... افتاد هے
.......تند و طبع کند و وقت بند   ....شده زين تنگنا مکشاد هے
.... شامي هنر کوفي است آه   بهر مظلومان فلک جلاد هے
.... دشت کربلا نهر فرات   در خوارج مجمع الاضداد هے
... دهر چنگيز و هلاکو دهريان   بغض بيدم دشمنان فصاد هے
جز سکوت و شکر جاي شکوه نيست   کار بے اصلاح پر افساد هے

هن غزل جو لساني پهلو ڪافي پر لطف آهي . غزل جو رديف ”هي“ آهي . انهيءَ ”هي“ کي جيڪڏهن فارسيءَ جي افسوس ظاهر ڪرڻ جو لفظ سمجهجي تہ سچو غزل فارسي آهي، پر جيڪڏهن انهيءَ کي اڙدوءَ جو عام لفظ تصور ڪجي تہ فقط رديف جي بدولت غزل اڙدو معلوم ٿيندو . ۽ چاڪاڻ تہ قديم فارسي گو شاعرن جي اڙدو ڪلام ۾ انهيءَ قسم جا ڪيترائي نمونا ملن ٿا، ۽ جيئن تہ ”عطا“ جي دور ۾ بہ اڙدو شاعري بہ شروع ٿي چڪي هئي، ۽ خود ”عطا“ جو اڙدو ڪلام هن ئي ديوان ۾ موجود آهي، انهيءَ ڪري مون انهيءَ غزل کي اڙدو غزل لکيو آهي .

صفحي ۳۸۴/۳۸۵ جي حاشين تي هڪ ٻيو مجروح ٿيل نظم آهي، جنهن ۾ بہ اشرافن جي خراب حالت ۽ ظالم حاڪمن جي ڏاڍاين جو اهڙو ئي نقشو چٽيو ويو آهي . سمورو نظم ڏسڻ وٽان آهي :

.... رحلت مبرور [شاه عالمگير]
کہ باد جنت رضوان باو مقام مصير

...... گردي دوران و طرفه طوفاني است
.... عالميان گشته هر صغير و کبير

[از] انقلاب زمان وحشت مکان بمکان
[ز حال] خود متغير مزاج مير و وزير

.... خاقان قايم مقام شايانست
.... آل چغتا چو آفتاب منير

.... طريقهٔ اخيار خيّر و فياض
.... فرايض ادرار شاه فيض پذير

.... او بحصول امور نافذ وقت
[بهر] مجاري دستور چون سحاب مطير

[بهر] کجا شده خيرات عهد او جريان
که بهره‌مند ز انفاق او فقير و حقير

[بشهر تهته] که ابراب فيض در تعويق
نميدهند باهل غلوي بوي خمير

که لقمه از دهن گربه دانه از لب مور
نمانده وجه تصدق هم از قليل و کثير

.... تحويل از خزانه برون
[همه زخارف] تحصيل در کف تزوير

.... زور از حق مستحقان را
[ببزم] هضم فرو برد چون بغال و بعير

[که] ريم‌وخون گدايانست‌جشن کيک‌وسپش
[که معده ها] شده پر از حق يتيم و اسير

باخذ و جر و زر جزيه ....
حقوق کور و کر و لنگ و لنج ....

کز و ست نقد تصدق ....
خورند موش و مگس ....

مباح و غير مباح است ....
چه قدر گرده صابون..................

.... بمستحقان بند ....

عمل بهيچ سند نيست هيچ ....

ز آهِ گرسنگان نيست ....

که دست اهل دعا ميشود ....

اگر چه ديوان صاحب ....

چه پيشکار بود دفتر ....

رعايت فضلا از ....

بعيد نيست که باشد بکار ....

حق قلندر آزاد را ....

رعايتي بمن مستمند [داعي پير]

جنهن شعر هيٺان ليڪ ڏنل آهي، مخطوطي ۾ به انهيءَ تي ليڪ ڏنل آهي. ڏنگين جا لفظ مضمون جي ربط جي خيال کان مون اندازي ۽ قياس سان وڌائي ڇڏيا آهن. جيڪڏهن اهي اضافا يقين جي حد تائين صحيح تسليم ڪجن، ته پوءِ هي نظم ۱۱۱۸/۱۹هه جو ثابت ٿئي ٿو. عالمگير بادشاهه جي وفات کان پوءِ ملڪگير بدامني ڦهلجي ويئي؛ ان هوندي به مرڪز ۾ ۽ ڪن خاص هنڌن تي ٿوري ئي عرصي کان پوءِ امن و امان قائم ٿي ويو. پر ٺٽي ۾ ڪافي وقت تائين فساد ۽ وٺ پڪڙ جو دور جاري رهيو. ستين ۽ اٺين شعر مان ظاهر ٿئي ٿو ته پين هنڌن تي شاهي وظيفا ۽ صدقا جاري ٿي ويا، پر ٺٽي جي دعاگن جو معاملو پوئتي رهجي ويو. حاڪمن جي گندي فطرت، رشوتخوري، پئسي جي پوڄا، بي عملي، ۽ ماڻهن کي آزارڻ جي عادت- هرهڪ چيز کي کولي کولي بيان ڪيو اٿس.

جيئن ته حاشيه جي مجروح ٿيل نظمن کي متن سان گڏ شايع نه ٿو ڪيو وڃي، انهيءَ ڪري اهڙن ڪارآمد نظمن کي، جن مان هن باب متعلق وڌيڪ معلومات ملي ٿي، جنهن به حالت ۾ مليا آهن، پيش ڪجي ٿو. اهو ئي سبب آهي ته ڪن شعرن جي مبهم، تشنه ۽ بي ربط ٽڪرن کي به نظرانداز نه ڪيو ويو آهي.

هڪ ڏکهو فرياد

بادشاهه عالمگير جي وفات کان پوءِ ملڪگير هنگامن ۽ ڪافي خونخرابي کان پوءِ بهادرشاهه تخت تي ويٺو، ۽ ان جي طرفان سعيد خان ٺٽي جوصوبيدار ٿي آيو. "عطا" هڪ ڏکهو فرياد پيش ڪندي هن جي آجيان ڪئي هئي. هن نظم ۾ عبرت ۽ نصيحت، پاڻ کي قناعت جي ترغيب، اڳين حاڪمن جا ظلم، پنهنجون حق تلفيون، دشمنن جي گلا، ممدوح جي ساراهه وغيره- تفصيل سان لکي، ڪائنس مطالبو ڪيائين ته هنجاجيڪي وظيفا ۽ حق اڳين حاڪمن غصب ڪيا هئا، سي اڳئين وانگر وري جاري ڪيا وڃن.

انهيءَ طرح هي شهر جي بڇڙيءَ حالت تي فرياد به آهي، ۽ هڪ دردناڪ اپيل به آهي؛ ممدوح جي آجيان جو تاريخي قصيدو به آهي، ۽ پنهنجي جائز مطالبن ڏانهن ڌيان ڏيڻ جي دعوت به آهي. مختلف هنڌن تان ڪجهه شعر پيش ڪريان ٿو، جن مان هر چيز تي روشني پوي ٿي:

پنهنجي پاڻ کي تنبيهه ۽ قناعت جي ترغيب

[چند] باشي بهوس همچوخودي را محتاج .... شکر بهر چيز ميسر باشي

.... نکاهد نفزايد ز نصيب قسمت .. .. راضي بهمه حال مقدر باشي

[بهر دونان] چوگدا بر در دونان گشتي .... عرض مکرر باشي

[آري] از لقمه اوقاف شکم خالي دار [اي] دل از نور کرامات منور باشي

گوشهٔ فقر به و توشه .... خضرکردار گريز .... باشي

حنظلِ صبر بچش گلشکر شکر بخور .... بگس .... باشي

دشمن جي هجو

.... از طايفهٔ مرواني .... سلسلهٔ جوق ستمگر باشي

[شامي] شوميه و کوفيه لا يوفيه را .... جاني و بدخواه سراسر باشي

...... لعنت و نفرين به يزيد ابن زياد .... مطرود و مکفر باشي

.... زان بر سر آن بي پيران .... فرقه نواب مظفر باشي

پنهنجو طريقو

بکشا در صفت تشنه لب آب فرات ...... خدا بهره وه از ساقيءِ کوثر باشي

دستِ اميدِ من و دامنِ شاهِ مردان
[اي عطا] خاک رهِ صاحبِ قنبر باشي
......تحقيق بود آلِ علي صاحب ما ست
... . سر بقدم همسر و چاکر باشي

ممدوح جي اچڻ جو سن

[درسنه] غين و صد و نوزده هجري آمد
مرد از غيب .... باشي
فيض بخش آ [مده نواب] بباغ تهته
که ز وصفش برخ تازه زبان [تر باشي]

مطالبو

.... عرض غرض مي آرم
.... که تو خود خاطر انور باشي
.... نه تنخواه مجدد خواهم
.... او غزه قوت قلندر باشي
فرجه معموله که من يافته ام از امرا
به مزيد کرمت مرتبه آور باشي

قبوليت ۽ وعدو

مير فرمود که مرزاي اقبالِ قرين
چهره افزاي درين کار دلاور باشي
بهره مند دوجهان مير محمد باقر
از دعايش مددي در حق احقر باشي
چونکه اجر عمل خير نه ضايع گردد
که به في الفور درين کار رخ آور باشي
اي سخن فهم سخندان ....
متوجه بمن مفلسِ اقفر باشي

ممدوح وعدو ڪيو ۽ اهو معاملو فيصل ڪرڻ لاءِ ڪنهن جي حوالي به ڪري ڇڏيائين. "عطا" ان جي به خوشامد جي ڪوشش ڪئي، پر وريس ڪجهه به ڪين. نظم ۾ ممدوح جو نالو ڇاڻايل ڪونهي، پر تاريخي صداقتن مان خبر پوي ٿي ته ١١١٩ھ ۾ سعيد خان چنگيز خاني ٺٽي جو ناظم مقرر ٿي آيو، ۽ هن نظم ۾ ممدوح اهوئي آهي.

اهو صوبيدار "عطا" جي خاطر خواهه دلجوئي ۽ قدرداني نه ڪري سگهيو، بلڪ ملڪي انتظام ايتري قدر ته بگڙيل ۽ وڳوڙ ۾ ورتل هو، جو هو عام امن امان به قائم ڪري نه سگهيو. اميد جي خلاف جو "عطا" کي ناڪامي نصيب ٿي، تڏهن آس پاس جي علائقي ۾ جيڪو وقار ڪيس حاصل هو سو به خطري ۾ پئجي ويو؛ ۽ اهي ماڻهو جن تي هن جي عظمت جو سڪو ڄميل هو، سي به بي ڊپا ٿي ڏاڍايون ڪرڻ لڳا. ايتري قدر جو ڪميڻا ماڻهو نه رڳو "عطا" سان منهان منهن ٿيڻ لڳا، بلڪ بدمعاشيءَ ۽ غنڊه گرديءَ تي لهي آيا. اڳيان ايندڙ

فرياد ۾ "عطا" پنهنجي هڪ ڪپهه فروش (نداف) پاڙيسريءَ جي ڏاڍاين جو ذڪر ڪندي داد رسيءَ جي تمنا ڪئي آهي. انهيءَ ۽ ٻين فريادن جي روئداد ڏاڍي دردناڪ آهي. انهيءَ ڪري انهن کي "دردناڪ فرياد" جي عنوان سان پيش ڪيو وڃي ٿو.

دردناڪ فرياد

عطا جي انهن فريادن ۾ به "شهر آشوب" وارو انداز آهي، پر انهن ۾ هو پنهنجي پاڻ تي ٿيندڙ ظلمن ۽ مصيبتن جو ذڪر ڪندي هڪ داد رسي ڪندڙ سان مخاطب ٿيو آهي. مثال طور هي نظم ڏسو:

ڪپهه فروش پاڙيسريءَ جون ڏاڍايون: (ڪاڏل هنڌن تي قرين قياس اضافن کي ڏنگين ۾ رکيو ويو آهي)

[المغيث و العياذ] داد فرياد [اي خدا]
[نا روا] از دستِ خصمانِ رفت بر حالم خطا
[بر بناي] روئيداد اين تذکره منظوم شد
[هرچه حادث] گشت بر من حادثه جور و جفا
[شد بسر] هشتاد سال از سن عمر اين فقير
[هيچ] در خواب و خيال اين سان نبوده ابتلا
[سفلهٔ] پنبه فروش و پيرهن پوشِ خبيث
[بيحيا] ضرب المثل ساعي برنگ پارسا
روزي از روي تعصب بر دوکان بنشسته بود
در بيانِ شکوهٔ اهل عمل يساوه گرا
اتفاقاً در مرور ره شنيدم يساوه اش
مانعش گرديم او در پيش گفته تا سزا
از دعاگو زادها دست و گريبان آمده
[بسکه او را] بود از ضرب و سخن ما خوليا

قصو هي آهي ته "عطا" جي پاڙي ۾ ڪو ڪپهه فروش (نداف) رهندو هو، جو ناجائز طريقن سان مال جمع ڪري ڏاڍو دولتمند ۽ مغرور ٿي ويو هو. هو حڪومت جي ڪامورن جي گلا ڪرڻ کان ڪين رهندو هو. "عطا" انهيءَ

ڪان منع ڪيس، پر هن ڪي پنهنجي زبان درازيءَ، دولت ۽ طاقت تي ڏاڍو ناز هو. انهيءَ ڳالهه تي سرڳو هو "عطا" سان اٽڪي پيو. ڳالهه وڌي ويئي- "عطا" جو پٽ به موقعي تي اچي ويو، ۽ نوبت هڪ ٻئي ڪي مارڪٽ ڪرڻ تي وڃي پهتي. هو شخص حاڪمن تائين پهچ وارو شخص هو، سو وڃي نائب کي ڪوڙي رپورٽ ڪيائين. هن حاڪم جي دل ۾ "عطا" لاءِ ڪا اڳئي ڪدورت پيل هئي، ۽ مخالف ڪيس رشوت به چڱي ڏني. سرڪاري سپاهي جهيڙي ڪندڙن کي گرفتار ڪري وٺي ويا. "عطا" جي مخالف کي ته آزادي ملي ويئي، باقي "عطا" ۽ سندس فرزند ذوالحج جي شروع کان محرم مهيني تائين قيد و بند جون مصيبتون ڀوڳيندا رهيا. ان وقت "عطا" جي عمر اسي ورهيه هئي. (هي واقعو ۱۱۱۹ھ جو ٿو ڀائنجي، جنهن جو ثبوت اڳتي ٻئي نظم ۾ ڏنو ويندو.) "عطا" انهيءَ واقعي جو وڌيڪ تفصيل هن طرح بيان ڪيو آهي ته

شهر جو ڪوتوال ظالم ۽ رشوت خور هو، جنهن مخالف کان رشوت وٺي هن کي ڏاڍو ستايو. قيد مان جڏهن جند ڇٽيس، تڏهن "عطا" قاضيءَ وٽ فرياد ڪئي ويو، پر قاضي به سندس دادرسي نه ڪري سگهيو. جيتوڻيڪ فرياد جو لفظ لفظ صحيح ثابت ٿي چڪو هو، تڏهن به "عطا" جو فرزند قيد جون مصيبتون ڀوڳيندو رهيو.

هتي "عطا" پنهنجي بيگناهي بيان ڪندي مخالفن جي سخت هجو لکي آهي، ۽ (غالباً) نئين حاڪم کي فرياد ڪيو اٿس. انهن شعرن جا ٽڪرا، جيڪي "عطا" جي دل جا ٽڪرا ٿا معلوم ٿا ٿين، پيش ڪجن ٿا:

قاضي از لاچار برده ....

بر دعاگو زاده‌اي كرد اين عملها [نا روا]

ني زنا ، ني خون و خمر و دزدي ....

ظلم ناحق كرد تلقيدي....................

قحبه دختر ، قحبه زن ....

قحبه مادر غير شرعي كرد از ....

چون تحصّن رفت شد معلوم اين [بر خاص و عام]

هر چه در اين فرد شد منظوم [حق است و بجا]

موج موج ايذاي اين غم..............

كشتي انصـــاف را لنگر فـــگن [بهر خدا]

اهو سعيد خان ٺٽي جي صوبه‌دار جو دور هو. ڀائنجي ٿو ته نه فقط هن "عطا" جي معاملي ۾ دلچسپي نه ورتي، بلڪ عام ملڪي انتظام کي به ضابطي ۾ نه رکي سگهيو. سعيد خان اڳ ۱۱۱۳ھ ۾ به حاڪم مقرر ٿي آيو هو، ۽ آن وقت "عطا" تي ڏاڍو مهربان ٿي رهيو هو. "عطا" پنهنجا گذريل تعلقات ياد ڏياريندي هيٺيون فرياد لکيو:

اي صاحبِ كرم ز كرامت يگانه‌اي   نامهربان مباش ز دور زمانه‌اي

رفته زمانها كه كرم داشتي بما   اكنون چه‌شد كه‌رفت كرم بر كرانه‌اي

سوقي پسر كه با پسرانم جفا نمود   [بدظنّ] بد نظر بسعايت بهانه‌اي

همسايه بد مباد كه از شامتِ جوار   .... اتّهامِ زنا را زنانه‌اي

ناحـــق نمود پنبه فروشي بهانه‌اي   غوغاي عام ز آتش اغـوا زبانه‌اي

چندين عريضه‌ها گذراند است برخلاف   ...... يک بيكي زان ميانه‌اي

ظن زنـا عريضه نمود ....   ز اهل زنا ست كار ....

.... سـالهٔ گـوسالهٔ مـرا   ...... سلوک هم از اهل خانه‌اي

از ما همـه حقوق ....   بهر رضاي پنبه فروشان ....

داعي مسّن پير معمر ....   آزاد از زخارف [مال و خزانه‌اي]

لحم و لبن بجبر ستاندن نه كار ما ست   يا از رضا ست يا ببها راستانه‌اي

بلكه از حقوق خويش گذشيتم [بارها]   نزد محرران خطكي شاهدانه‌اي

سودا و كسبِ كـارِ قلندر ......   منصب معاش دخل نه ....

آزردن اتيت ....   هي هي چه كلجگ است ......

هي جيڪي چونڊ شعر نقل ڪيا ويا آهن، ان جو سلسليوار مفهوم هي آهي:

"اي منهنجا جهونا ڪرمفرما، هاڻ تنهنجي عنايت جي نظر ڇو مون تي نه ٿي پوي. مون پنهنجي مصيبتن جي روئداد هن نظم ۾ پيش ڪئي آهي. هڪڙي بازاريءَ (نداف) جي پٽ منهنجي ڇوڪرن تي ظلم ڪيا، مٿن زنا جي تهمت هنئي، ۽ دشمني ڪري غلط رپورٽون ڪيائين. منهنجو ڳابو به چورائي ويا؛ مون تي دولت گڏ ڪرڻ جو الزام هنيائون، ۽ هي به بهتان مڙهيائون ته آءٌ کير ۽ گوشت جي

دڪاندارن سان ڏاڍائي ڪري بنا قيمت جي اهي شيون خريد ڪندو ڪريان. اها ڳالهه بلڪل ڪوڙي ۽ غلط آهي. جيڪڏهن ڪو پنهنجي رضا خوشيءَ سان مون کي ڪا چيز ڏئي ٿو، ته وٺندو آهيان، نه ته آءٌ پوري قيمت ڏيئي شيون وٺندو آهيان؛ بلڪ ڪيترن وقتن تي آءٌ پنهنجي حقن تان به دستبردار ٿي ويندو آهيان. انهيءَ جي ثابتيءَ ۾ اوهان جي منشين وٽ منهنجون لکيتون موجود آهن؛ (پائنجي ڏو ته "عطا" کي قلنderيءَ جي لحاظ ڪري اڳين حاڪمن ڪجهه رعايتون ڏنيون هيون) چو ته تجارت يا چالاڪي قلندرن جو شيوو نه آهي. هي اوهان جو دعاگو ضعيف العمر قلندر دولت ۽ دنيوي اسبابن کان آزاد آهي، ۽ پنهنجي سموري عمر دعا ڪرڻ ۽ خير گهرڻ ۾ گذاري اٿس؛ شرعي طرح منع ڪيل چيزن بابت حڪمن جو پابند آهي. مخالف جيڪي به تهمتون ۽ الزام اسان سان منسوب ڪيا آهن، سي سمورا بي بنياد آهن؛ ۽ انهيءَ جي سزا هن کي قدرت طرفان ضرور ملندي."

او را جزا فينتقم الله منه بس
از دست عدل حق نرود رائگانه‌اي

انهيءَ درخواست جي به دادرسي نه ٿي سگهي؛ بلڪ اڳيان ايندڙ شعرن مان خبر پوي ٿي ته "عطا" جي قيد ۾ بند ٿيل فرزند کي قتل ڪري ڇڏيو ويو. غالباً مقتول جو نالو يحيٰ هو، جيتوڻيڪ انهيءَ جي ڪا صفائي ٿيل ڪانهي، پر نظم جي مضمون مان ڪجهه انهيءَ قسم جو مفهوم ئي ذهن ۾ اچي ٿو. اهو ڪاڏل نظم هي آهي:

حيف اي فلک‌مدير چه بيداد کرده‌اي   [شمر و] يزيد را تو که‌امداد کرده‌اي
.... سوقيان کوفيه و شاميان شوم   ....باهل قبلهٔ‌ارشاد کرده‌اي
.... نموده بسبطيان   .... چنين‌ستم که تو باعاد کرده‌اي
.... ابن سعد و اي زادهٔ زياد   .... خود تباه بافساد کرده‌اي
[تاراجيان] بباغ ارم گشته باغيان   .... مزاحم‌شمشاد کرده‌اي
.... ترا طعن بر مزيد   .... همين که‌چه الحاد کرده‌اي
.... فرات با فراط بوده است   .... اکباد کرده‌اي
.... قوم هلاکو هلاک باش   .... ظلم‌ببغداد کرده‌اي
...... غلام در حق آغا چه حالتست   ....دگر ارشاد کرده‌اي

.........ابو الذباب چو مروان خيره سر   .... بمرشد و استاد کرده‌اي
اي .... دمشق رسيده ز ....   يحيا شهيد را نه مگر ياد کرده‌اي
داغ دل "عطا" شده تاريخ [اين‌جفا]   ياد آر تا چه در ستم آباد کرده‌اي

١ ١ ٢ ٩

"عطا" جي ڪائي دادرسي نه ٿي سگهي، پاڻ هو وڏيڪ لرزه خيز ظلمن جو شڪار ٿيندو رهيو. نواب سعيد خان ملڪ جو انتظام درست ڪري نه سگهيو، ۽ هڪ سال ٽن مهنن ڪان پوءِ معزول ٿيو. ١١٢١ هه ۾ نواب مهين خان ("تحفة الكرام" ۾ اهوئي نالو لکيل آهي) يا متين الدين ٺٽي جو والي ٿي آيو. "عطا" هن نئين واليءَ اڳيان هي فرياد پيش ڪيو:

ز بعد بعد همان تهته تهته بود اکنون
ز عود عهد تو آباد و شاد ياد رسان
سه ماه تفرقه بر من زمانه داشت ستم
"عطا" ز صورت احوال داد داد رسان
بمن تطاول طوفان حادثات [جفا]
زبان بنان همه فرياد............. رسان
ز شور مظلمهٔ مهريان غوغائي
بروئيداد وقايع که اوفتاد رسان
بعرض حال تعرض تظلم ظلمه
باستغاثه "عطا" پير نامراد رسان
يزيديان خوارج چو کوفي و شامي
ز روي عنف تعدي باستداد رسان
شبان چو يلدا و روزان چو [روز عاشوره]
بمن غريب وطن دشمنان فساد رسان
ادا نمود عزيزي حقوق ....
ز دست ظلم و جفاها.................
ز کيف حال "عطا" عرضه‌ها شود بحضور
زيادتي که بمن فرقه زياد رسان

غلام حضرت غيث و مغيث و غوث الخلق
باستغاثه عرايض بانقياد رسان
توئي که مقبل درگاه شاه جيلان است
چو روئيداد رسانده را بداد رسان

پائنجي ٽڙ ته انهيءَ فرياد تي به "عطا" جي خاطر خواهه دلجوئي ۽ دادرسي نه ٿي سگهي. غالباً هن انهيءَ ئي ممدوح کي يا ٻئي ڪنهن با اثر حاڪم کي هي فرياد پيش ڪيو. هيءُ نظم ڪاٽل هجڻ کان سواءِ نامڪمل به معلوم ٿئي ٿو: انهيءَ ۾ ممدوح سان مخاطب ٿيڻ جو انداز به سامهون نه آيو آهي. البت نظم جي طرز ادا مان اهائي شڪسته دلي، ڏک ۽ ڪاوڙ، ۽ واقعات ۾ اهوئي ظلمن جو احوال آهي:

بياد آر "عطا" تا چه روز و شب بوده است
چه وقت‌سخت که آن‌حادثه عجب بوده است
خمير مروان خنزير کلب شمر و يزيد
فريق خارجيان .... بوده است
چنين قضيه هشتاد سال سن [فقير]
که از قضا بوقوعش عجب سبب بوده است
بجذب هوش مجو خواهش ....
که مُهر حيرت و خاموشيم بلب بوده است
تظلم از حرکات خبيث [پنبه فروش]
غرور و غصه ديوث .... بوده است
ز زر فشاني و زورِ حمايتِ حکام
دراز دستئ پواج بي ادب بوده است
فساد دست و زبانست شکل [زخم جگر]
چو زخم سنگ که بر شيشهٔ حلب بوده است
مثال کورهٔ حداد و سوزش [تنّور]
بسان محرقه نار والحطب بوده است
نه جرم خون نه زنا و قمار ....
نه خمر و دزدي و نه ....

بهر طرف نگرستم گرسته ام ....
که رعشه پاي ....
باهل فضل جفاها ز اهل جهل [رسيد]
چه طرفه سانحه و حالتي عجب بوده است

معلوم ٿئي ٿو ته اهو نظم به مؤثر ثابت نه ٿيو. اڃا "عطا" جي شڪوه‌سنجين جو سلسلو جاري هو، بلڪ شدت سان جاري هو، جو ته هيٺ ڏنل فرياد ۾ هو پنهنجي دشمنن کي ڪچيون گاريون ڏيڻ تي لهي آيو آهي. خبر نه آهي ته هي فرياد ڪنهن کي پيش ڪيو ويو هو. هي به ڪاٽل ۽ نامڪمل آهي- باقي بچيل ٽڪرا هي اٿس:

آن روز تهته بود بما دشت کربلا   ناحق بما نمود همه ظلمها ....
همچون يزيد داشت بما هر [ستم روا]   آن اهل شمر صورت ابن ....
دست‌دعاي‌ما سر و گردنش بشکند   گدهي حمايتي بعراقي لکد زند
بي موجبي بعربده بنمود ماجرا   آن خارجي پسر بغلا مان اهل حق
او رقعه را نوشت ....   اغوا نمود .... گوسالهٔ [مرا]
....   غربال سينه طنز زنا ....
آويخته و قامت خود را ....   انگيخته عوام بفرياد درد دل
افسانه ايست شورش ....   آميخته دعاوي کذب و ....
فرعون دماغ چون خر دجال در غوا   زردشت وار سامري اطوار عجل وضع
دست‌دعاي‌ما سر و گردنش بشکند   گدهي حمايتي بعراقي لکد زند
از دود دل بجان و دکانش شرارها   بر بسته از .... پشتارها حطب

مٿئين فرياد مان اهو معلوم ڪونه ٿو ٿئي ته ڪنهن کي پيش ڪيو ويو هو، پر اڳيان آيل نظمن مان ثابتي ملي ٿي وڃي ته انهيءَ درخواست تي مناسب ڪارروائي ٿي، ۽ ڏوهين کي سزائون مليون، ۽ هي به صاف پتو پئجي ٿو وڃي ته اڳيون فرياد نواب شاڪر خان کي پيش ڪيو ويو هو.

ڏوهي سزاياب ٿيا، پر "عطا" جي دل ايتري ته ڏکويل هئي، جو ڏوهين کي گهٽي ۾ گهٽي سخت سزائون ڏيارڻ جي تمنا هيس؛ ۽ گذريل ظلمن جو ذڪر ڪندي مخالف کي بڇڙن لفظن ۽ ڪچين گارين سان ياد ڪيو اٿس. اهي سڀ ڳالهيون هيٺين نظم ۾ ملن ٿيون:

نه گوشمال فقط ....

....

سزد مسلسل و مغلول ....
غبار خاطر اهل دعا دغا [ي خسان]
معاش بد شده پاداش بد [براي خسان]
چنانچه سال جزايش ....

[بكار] خاطر مسكين "عطا" خطا [ي خسان]
شمار نكته تاريخ سال [عدل از غيب]
١ ١ ٢ ٤

كه اين عدالت غيبي است آن [سزاي خسان]
بياد آر اداهاي افترا [ي خسان]
چها عرايض بهتان‌ها [جراي خسان]
گرفت آتش دل در دكا[ن پنبه فروش]
شرار آه دل افتاد در [سراي خسان]
غرور سوقي و ساعي و بيحيا و [خسيس]
حضور مجلس اهل صفا نه [جاي خسان]
باين نتيجه ظلمان شان ....

كه اين خطاب نه شايسته و [سزاي خسان]
بوضع جبه و دستار ....

بدُ بر بستن ....

بچند سال ز بس صورت ....

گرفت شومي عذر و [غرور پاي خسان]
چو قحبه دختر و ديوث قلطبان ....
كه ميخ كوب تواجد شود [عصاي خسان]
چنانكه اين سگ مردار ....

كه چون ذليل شده ....

ان مان ظاهر آهي ته انهيءَ كان اڳئين فرياد جو فيصلو "عطا" جي حق ۾ ٿيو هو، ۽ ٻئين تاريخي درخواست به انهيءَ دادرس امير كي پيش كئي ويئي. ٻنهي فريادن ۾ نالو كنهن جو به كونه آيو آهي، پوءِ به مون نواب شاكر خان

جو نالو چو ڏنو آهي؟ انهيءَ ڀروسي تي ته "عطا" نواب شاكر خان جي هك جدا نندي مدح ۾ اهو ئي تاريخي ماده نظم كيو آهي، ۽ اهو به ٻڌائي ٿو ته نواب موصوف كي فقط بدمعاشن كي دفع كرڻ لاءِ موكليو ويو هو. نظم هيٺين ريت آهي:

امير عهد شاكر خان غازي   ز عهدش سند دارد سر فرازي
زهي مهدي صفت نواب عادل   كه آمد بهر دجالان گدازي
[ورودش] محض باشد اخذ اشرار   كه بودند مدتي در اخذ بازي
سروشم گفت عدل از غيب تاريخ   چه خوش تاريخ ....
١١٢٤ھ
ترا بادا نوازش از خداوند   دعاگو پير مسكين را نوازي

انهيءَ تاريخ مان چڱيءَ طرح ثابت ٿئي ٿو ته مٿيون فرياد نواب شاكر خان كي پيش كيو ويو هو، جنهن "عطا" جي معاملي جي تحقيقات كري مجرم كي سزا ڏني هئي. انهيءَ كان اڳيون فرياد، جنهن تي تحقيقات كري فيصلو ڏنو ويو هو، سو به نواب شاكر خان اڳيان پيش كيو ويو هو. غالباً انهيءَ قسم جي زيادتين كي ٻنجو ڏيڻ لاءِ هن كي خاص اختياريون ڏيئي موكليو ويو هو.

"عطا" تي ١١١٩ھ ۾ ظلم كيا ويا هئا. انهيءَ وقت كان وٺي هن هر نئين ايندڙ صوبيدار ۽ هر هك با اثر حاكم كان پنهنجي فريادن جي داد گهرڻ جو سلسلو شروع كيو، ۽ تيسين سك نه پٽيائين، جيسين سندس داد رسيءَ جو انتظام نه ٿيو. نيٺ پنجن سالن بعد ١١٢٤ھ ۾ شاكر خان آيو، ۽ "عطا" جي دل تي كجهه ٺنڊو پيو. شاكر خان ڏوهين كي كهڙي سزا ڏني، ۽ كهڙن سازشين كي ڏوهي سمجهيائين، انهن مان كنهن هك شخص يا قوم يا طبقي جو ذكر "عطا" جي هك هجويه نظم ۾ ملي ٿو. مخطوطي ۾ انهيءَ جا شعر منتشر آهن:

ياد است اين سخن ز چهل سال...   محصور شهر تهته ميان حصار بود
.... سعادتخان قاقشار بود
.... برسا ز باز حال   .... هر كدام بدار و مدار بود
در صحبت سلوك ز گرگ آشتي بود   افتاده هر كه در سخنش مستشار بود
ديسر كه خيره سر پدرش بود غير...   با صوبه دار وقت برغم اختيار بود
او را بما درش پدرش اول ......   نوعي كه زير مشق چنار و منار بود
آخر چو اول او كه همين جهت...   مدت مديد در خطر تار مار بود

جرمانه شايگانه بحاكم ادا نمود   در اخذ و جر نشانه همين نابكار بود

سعادت خان قاقشار (يا قاقشال) جي دور ١٠٨٢ کان ١٠٨٤هه تائين جي دور جو کو مثال ڏيندي "ديسر" جو نالو کنيو اٿس ته حاکم انهيءَ تي نهايت ڳرو ڏنڊ وڌو، ڇو ته اهو ئي نابکار رشوت ڏيڻ ۽ وٺڻ جو ذريعو (دلال) هو.

شايد شاکر خان کي ضروري مقدمن جو بندوبست کري ڀڄي کنهن هنڌ موکليو ويو، ڇو ته ١١٢٨هه ۾ ۽ وري ١١٢٩هه ۾ سنڌ جو صوبہ دار مقرر ٿي ٺٽي ۾ آيو هو. "عطا" سندس خوب مدح سرائي کئي آهي، جا قصيدن ۾ ڏسڻ ۾ ايندي.

"عطا" جي مٿي ذکر کيل داد رسيءَ کان پوءِ، پوين حاکمن هن سان بي رخيءَ جي روش اختيار کئي، ۽ ستت ئي "عطا" وري مخالفن جي ڏاڍاين جو شکار ٿيڻ لڳو. مختلف حالتن هيٺ هن تي ظلم ٿيندا رهيا، ۽ عادت موجب هن انصاف گهرڻ لاءِ کيترائي فرياد لکيا. هڪ ڏکهو فرياد، جو شايد ٻين سڀني پاسن کان مايوس ٿي، حضرت مولا مشکلکشا جي خدمت ۾ پيش کيو اٿس، ۽ جنهن ۾ پنهنجي مصيبتن جي انتها جي تاريخ ١١٢٩هه ڄاڻائي اٿس، ان جو انتخاب هيٺ ڏجي ٿو. "عطا" انهيءَ منقبت کي ممدوح جي شان وٽان مدح سان شروع کري، وچ ۾ شايسته وصفن ۽ شوکت لفظيءَ جي اهتمام سان عقيدت ۽ نياز جو اظهار کيو آهي. پڇاڙيءَ ۾ دشمن جي ظلمن، ۽ پنهنجي بيوسيءَ جو درد ناک بيان ڏيئي مدد گهري اٿس. انهيءَ طرح هي نظم منقبت هجڻ سان گڏ، فرياد جو پهلو به رکي ٿو. مختلف پهلوئن جا شعر پيش کجن ٿا.

ناد علي بياد علي ياد ميدهد   نام تو وردِ خفته و بيدار يا علي
فضل و قثم فداي تو همچون برادران   مسلم عقيل و جعفر طيار يا علي
خاک درت سکندر و سنجر چو قنبر است   اي چاکرت اويس چو عمّار يا علي
خفّاش شام را نبود بر تو........   مهر تو صبح مطلع انوار يا علي
اي فاتح الفتوح ....   شاه و امير زمرهٔ احرار يا علي
آفاق را امام تو...........   راه جهاد را تو سپهدار يا علي
اي مظهر العجائب اي کاشف الغموم   تو آگهي چه حاجتِ اظهار يا علي
پرسان ز حال من نبود قدردان قال   از عرض انکسار چه اظهار يا علي
شمر و يزيد و ابن زياد از نظر بران   بر هر کدام زلزله بگمار يا علي
مروان ز حد گذشت جزايش بحد رسان   باشي تو قطع رشتهٔ انکار يا علي

طوفان گذشت بر سرم از جنگ خارجي   نالانم از تاذّئ اشرار يا علي
اي غالب الجهاد ز اعدا کن انتقام   تسليم اهل مظلمه مگذار يا علي
سالي که بر غلام تو اسقاط ظلم رفت   تاريخ آن عيانست و پديدار يا علي
[بر اهل بغي] دست علي ذوالفقار زد   زد ذوالفقار نقش نمودار يا علي

١١٢٩

هان اي حکيم حاذقِ دلخستگان ..   برهانيم ز منّتِ بيطار يا علي
از حاجت و لجاجتِ غيرم نگاهدار   تا وا رهم ز منّتِ اغيار يا علي
مسکين "عطا" غلام تو اي شاه دين پناه   افتاده در ديار وطن زار يا علي

"عطا" جي تاريخن جي لحاظ کان اهي ٻارنهن سال- ١١١٩هه کان ١١٢٩ تائين هن لاءِ مصيبتن ۽ تکليفن جو دور ثابت ٿيو آهي. خبر نه آهي ته دراصل هو کيترو وقت انهن جو شکار رهيو، يا سموري زندگي انهيءَ عالم ۾ گذاريائين. انهيءَ ۾ هن جي پنهنجي فطري تند مزاجي ۽ زود رنجيءَ کي وڏو دخل آهي.

انهن خاص فريادن کان سواءِ هن جي هجويہ نظمن ۾ به اهي ئي جذبات، ۽ قصيدن ۾ به اهو ئي احتجاجي رنگ آهي. هجو لکڻ ۾ ته هن کنهن کي به معاف نه کيو آهي. جنهن به سانس مزاج يا توقع جي خلاف ورتاءُ کيو، ان جي هجو کرڻ کان کين هٽيو آهي. "عطا" جي هجو جي تيرن کان حاکمن، دولتمندن، وطني ماڻهن، شهر جي باشندن، محلي جي ماڻهن بلک پاڙيسرين کي به پناهه نه ملي سگهي. معاصر شاعرن سان به هن کا رعايت کانہ کئي آهي، بلک شاعرن جي هجو ۾ ايترا ۽ اهڙا ته نظم لکيا اٿس، جو مون کي انهيءَ لاءِ هڪ ضمني عنوان مقرر کرڻو پيو آهي، جو اڳيان "شاعر گردي" جي نالي سان آندل آهي.

هيٺئين نظم ۾ "عطا" بظاهر ته نفس کي ننديو آهي، پر مضمون مان ظاهر آهي ته حقيقت ۾ هيءُ کنهن احسان فراموش شاگرد جي هجو آهي. هڪ شعر ۾ "استاد آزاري" جو اصطلاح ذهن کي انهيءَ نظريي ڏانهن ئي متوجه کري ٿو:

[عطا] افتاد کار من بنفس [نا پيشماني]
[شديدي] شوخکي، شنگي، سبکباري، گرانجاني

[سيه روي] خسيسي ، هرزه كاري ، ناوفاداري
[سگ كوي] لئيمي، ديده دزدي ، روي گرداني

[..........] بدسلوكي ، خيره ، مغـروري
[.........] دير صلحي ، زودرنجي ، نا پشيماني

[خودي نه] آشنا ، بيگانه باشي ، طبع اوباشي
[......] خود شناسي ، خود پرستي ، ناهراساني

[........] گدا طبعي ، ترش روي ، تبه راي
[بهزيان ياوه گوي ، خرده چيني ، دون] ناداني

دلي ، دوني و واژوني ، بدنيا مست قـاروني
[سراسر] مغز فرعوني و ديوي رغم شيطاني

[..........] عبث پوچي ، عجـب هيچي
[...........] گريباني ، بحرص آلوده داماني

[عجب مكار] عياري ، عجب استاد آزاري
[.........] دوري كه حيـواني نه انساني

[بمكر و] غدر حيـّالي ، بكفر و كبر دجالي
[بگمراهي چو هاماني] ضلالت را چو مرواني

[.............] بدستار اسـت اتهوي
[.............] رشوت گـرم دوكـاني

[...........] باشد نه در دستش سخا باشد
[.............] بپـوشش خـر بپالاني

لبيبي صاحب دانش ' عزيزي صاحب [.....]
سخن سنجي ، سخنگوي ، سخن فهمي ، سخنداني

هك بي هجو ۾ شعرن جي هئي، جنهن ۾ "عطا" مٿين ڇهن شعرن ۾ الائي ڪهڙيون اگهاڙيون ۽ ڪچيون گاريون استعمال ڪيون هونديون؛ جو پوءِ (شايد نامناسب سمجهي) انهن کي ڪڍي ڇڏيو اٿس. باقي بچيل شعرن مان به ڪن منجهه - چغلي، چاپلوسي، روستا، دهري، آريا، خارجي ۽ يزيدي جهڙا اڻ سهائيندڙ لفظ موجود آهن؛ جن کي پاڻ به رهڻ ڏنو اٿس. هيءَ به ڪنهن ناخلف شاگرد جي مذمت آهي. ممڪن آهي ته "عطا" جو هيءُ عطيو به مٿي ذكر ڪيل

شخص جي حصي ۾ آيو هجي:

رنگـين رواج دار ....
چغـلي و چاپلوسي دارند پيشه آسان

در شهر روستائي ، دهـري نه آرياي
وز خـارجي يزيدي بايد شدن هراسان

از پير هم نترسان ، استـاد را نپرسان
از اهل درد غافل بيقدر بي قياسان

مداح شاه جيـلان بغـداديم بمعني
در تهته گر نديدم شيراز يا خراسان

آئينه وار يكـرنگ صـاف يكرنـگ
ني كاغذ دو رويه حال سيه لباسان

ڪنهن امير جي عمارت سازيءَ جي هجو لکي اٿس. هيءَ هجو به خواهه مخواهه نه لکي هوندائين - اندازو هي ٿو لڳائجي ته ڪو امير (غالباً نو دولت) ڪا عمارت ٺهرائي رهيو هوندو؛ "عطا" عادت موجب مدح سرائي ڪئي هوندي، ۽ اميد مطابق انعام نه ملڻ ڪري هيءَ هجو لکي هوندائين. هي نظم متن ۾ آهي، ۽ شايع ٿي رهيو آهي، انهيءَ ڪري فقط چوند شعر پيش ڪجن ٿا:

بسا عمارت عالي بنا نموده كسان
كه عاقبت شده بهر عوام مزبله اي

اگرچه ساخت كسي قصر همچو فرعوني
كه منهدم شود آخر بباد زلزله اي

درين زمانه فريقي زمانيان باشنـد
كه ميدوند بدولت چنانكه خركله‌اي

غرور مسند و خرگاه چون خران دارند
گـرفته اند بادبار خود متابله اي

شديد شوم چو شداد اگر بهشت بساخت
نفس نميزند آنجا كه هست مرحله‌اي

چه فاغل است كسي باوجود مرگ پيش
گرفته ارث پدر [اين سراي ولوله‌اي]

هيئيان شعر ۾ ڪنهن بي قدر بخيل کي ننڊڻ لاءِ چيا اٿس. عجب آهي ته نظم ايتري قدر مختصر ۽ منجهس طعنن طنزن جي تيرن نشترن جي ايتري فراواني!

"عطا" در الفت دنيا حلاوتي نبود
که هست بي مزه چون بوسهٔ پسِ انزال
بحاجتي که روم نزد ناکسي مغرور
که دُبر دُنبله دارش بجبند از [دنبال]
و گر چو مور کشم دانهاي ز خانهٔ موش
چو ماکيان نهد آلوده بيضه با پيخال
مقرر است که نيکي بنيکي است جزا
درين زمانه بعکس آمده است صورت حال
زمانه را ببدان پيشهٔ موافقت است
مخالف است بنيکان زمانهٔ حيّال
"عطا" ز طالع بيدار اثر نمي بينم
نديده ام رخ راحت مگر بخواب و خيال

ٻي هجو ميمڻ طبقي جي هڪ بخيل لاءِ لکي اٿس. ٽئين شعر مان پتو پوي ٿو ته "عطا" ڪڏهن هن جي مدح ڪئي هوندي، ۽ انعام نه ملڻ تي طعنا طنزون ڪيون هوندائين، پر هن جڏهن ڏيان نه ڏنو تڏهن هيءَ ضرب هنئي اٿائينس:

هر کجا باشد جوانمردي نمک از دولتش
گربه و موش و گدا و مستمندان ميخورند
هر کجا باشد لئيمي جان دهد بر جاي نان
سفرهٔ اطعامِ هيزان را لوندان ميخورند
در دلِ سنگِ بخيلان ميخ آهن را چه جا
ضربهاي هجو را مانند سندان ميخورند
گر زر اندوزد خسيسي با هزاران دردِ دل
عاقبت اموال او را مفت رندان ميخورند
رفته قارون با همه اموال در تحت الثريٰ
نعمتِ روي زمين طالع بلندان ميخورند

عاقبت نامرد نامردم بميرد.........
هر چه ميگردد معين ارجمندان ميخورند
ميمني چون اهرمن ....
دانه و دام گدائي..................

هيٺ ڏنل نظم ۾ ڪنهن ڪنجوس حاڪم جي مذمت ڪئي اٿس. مخاطب کي ابليس، عرقهب، داروغهٔ جهنم، اهرمن، عفريت، ابن زياد، يزيد، پاجي، پليد، ڪاذب، مردود، تارڪ الصلواة ۽ پرستار زاده جهڙا لفظ چئي ويو آهي. انهيءَ جو مضمون به انعام حاصل نه ٿيڻ تي ٻڌو ويو آهي.

در حيرتم ز بوالعجبيهاي روزگار
معدوم شد مروت و انصاف ناپديد
اين دور اين زمانه و اين قسم اين قماش
اين روي اين ريا که برويا کسي نديد
مالک عجب که پايهٔ رضوان گرفته است
آدم براي دانه بدام بلا رسيد
بي مهرئ زمانه زده مهر بر فلاح
بر سدّ بابِ فيض شده پاجئ پليد
منت کشي نگر ز فرو مايگان سهل
محنت کشي ببين ز پي ذرهٔ قديد
اي کاش خاک در دهن و خشت بر شکم
سر درد و پا پر آبله از مدتي مديد
ياد آمدم بهجو پرستار زادگان
خوش نکتهٔ کزان نتوان گفت بر مزيد
هرگز نه با اصيل برابر شود رذيل
تحقيق گفته اند که لا خير في العبيد

ٻي هڪ هجو آهي، جا ڪنهن خاص شخص لاءِ ڪانهي، بلڪ سموري دنيا جي ڪنجوسن ۽ بخيلن تي طنز ڪيل آهي. انهيءَ نظم جي تمهيد ڪافي پرلطف آهي. ڇهي ٿو ته انسان ذات ۾ ڪيترائي طور طريقا ۽ ڪردار آهن، ۽ هر هڪ مرد پنهنجي زال سان وابسته هوندو آهي.

۾ اهـا دنياوي مردانگي نـي مردانگي نہ آهي، پر ”الرجال قوامون“ موجب اصل مردانگي اها آهي تہ انسان پنهنجي نفس کي شڪست ڏي. هـي اشعار ڏسڻ وٽان آهن:

درين زمانه مگر ديده شد فريقي را   بعکس سيرت مردان بزعم افلاطون
بچند قسم بود رسم اهل دنيا را   که در تجارب احوال ديده شد اکنون
بري ز راه حميت خجل ز روي حيا   تهي ز نشـۀ غيرت ز کبر سر کج گون
ازاربند زن و زن‌فروش و زن‌مزدور   بتر ز هيز، مُخَنَّث زنانه مفتون
جزاي حال‌بخيلان جز اين نشايد گفت   که تف ِحاتم بر ريش‌و سُبلت ِ قارون

هيٺيون نظم ڪوڙن جي مذمت ۾ لکيل آهي. انهيءَ جي تمهيد ۾ڏاڍي مزيدار جدت پيدا ڪئي اٿس. ڪراماً ڪاتبين کي بہ خوف ڪائيندو ڏسي ٿو، ۽ لکي ٿو:

ڪرام ِ کاتبين از کا [ذبان تر سان و دلريشان]
که بر بندند کذب ِ خود مبادا بر سر ِ ايشان
[پريشان] نندآن بيچارگان از کار کذابان
که از نزديکئ نار است کاران خاطر خويشان
معـاذ الله ازين دور ِ خـدا دوران معاذ الله
[زبان و] دل موافق نيست در اطوار پر ريشان
.... افساد است چون آروغ نا خورده
.... آتشي آميخته با شير گاميشان
[چو مي بينم که] رنج ِ ديدها شد ديدن رويم
[کجا گيرند اين] اهل خساست دست درويشان
چه شک باشد که بنويسد ... .
که از سوگند شان افتد گره...............

ڪپهہ فروشن سان ”عطا“ جو تڪرار ڪافي وقت رهيو هو، ۽ آخر پنجن سالن کان پوءِ سندس دادرسي ٿي؛ پر هو هٺ چراند ۽ چيڙ چاڙ کان باز نہ آيا. هيٺين هجو مان معلوم ٿئي ٿو تہ مخالفن هن تي وري بہ دولت جي پوڃا ۽ زر پرستيءَ جو بهتان هڻي، سندس عزت تي حملا ڪيا. ”عطا“ پهريائين تہ پنهنجي صفائي پيش ڪئي، پر پوءِ ڪچين گارين سـان سندن خـبر ورتائين.

سندس هيءَ هجو بہ شايع ٿي رهي آهي. هتي فقط چند شعر ڏجن ٿا:

شنيده ام که بجاي شرير غمازي   مرا نموده بسوداي دنيوي منسوب
عياذ بالله ازين ماجرا که نيست مرا   بجز طريقه سوداي عاقبت مطلوب
نه‌چک‌نه‌چرخه‌نه‌باغ و نه‌وجهه‌دانه‌و دام   کزان شود درمي چند حج را محسوب
ز کسب پيشۀ هر دخل فـارغ البالم   مرا ست گنج ِ غم و کنج انزوا محبوب
”عطا“ قلندر آزاد فارغ از سودا ست   که لا بقا ست چو اقبال ميشود مقلوب
يزيد مظلمـه ابـن زياد مشـت ز ياد   ز حق پژوهئ منکر ز کربزي مکذوبَ
بخبث وخرخشه‌ضرب المثل بنکث ونفاق   که‌عيب بر دگري‌برده‌خويشتن معيوب
پراچه‌ها کَنيه نسبتان ِ کينـه گـزين   حقوق کرده عوض با عقوق بي‌اسلوب
باه پـنبۀ گـوش مرائيان سـوزم   دکان پنبه فروشان سزاي آتش و چوب
مثل زنند که همسايه بد مباش آري   اگرچه هست عيان فرق غالب و مغلوب

”ڪنيہ نسبتان“ مان مراد آهي ڪنهيا سان نسبت رکڻ وارا. ڪنهيا، شري ڪرشن جو نالو آهي، شعر ۾ انهيءَ کي ڪم آندل ڏسي هيءَ نئين ڳالهہ سامهون اچي ٿي تہ ڪپهہ فروش نو مسلم هئا.

پوءِ ڏاون رذيلن جي لچاين ۽ نا اهلن جي غرور جو خاڪو هـن هجو ۾ ڪڍيو ويو هو، پر افسوس جو حاشيہ تي هجڻ جي ڪري هي نظم ڏاڍو ڪاٽجي ويو آهي. خاص شعرن جا باقي ٽڪرا هي آهن:

.... فروش بدولي نشسته اند   .... هيز بخولي نشسته اند
.... لقيط و دگر اين خريط پشم   ....بتوليَ نشسته اند
.... نشسته بهم هر دو روبرو   .... بسان پتولي نشسته اند
...... سفيه ناز و کرشمه چو کنديان   ......اين‌نگر‌که چو لولي نشسته اند
[بداصل] کي باصل برابر توان شدن   اعوان نـگر بطرز مغولي نشسته اند
خنثا وشان بصـورت انـثا زنانه وار   سر تا بپا بگگره و چولي نشسته اند

هيٺ ڏنل نظم ۾ ”داغ دل عطائي“ مان ١١٢٩ھ ڪڍي اٿس. اها بہ مٿي ذڪر ڪيل سلسلي سان تعلق رکي ٿي، ۽ انهيءَ مان ڪنهن اهڙيءَ‌سنگين واقعي جو اشارو ملي ٿو، جنهن ”عطا“ جي دل کي ڏاڍو ڏکويو هو:

حيف‌اي”عطا“ که‌ريش‌تراشيده‌بوده‌اي   بر روي آب ديده نپاشيده بوده اي
جرمي نداشتي که کشيدي ستم مگر   بر ريش اهل مظلمه شاشيده بوده اي

داغ دل "عطائي" تاريخ حال تست   از خار خار سينه خراشيده بوده اي

۱ ۱ ۲ ۹

حاڪم ايتري قدر ظلم ڪرڻ لڳا هئا، جو فقيرن ۽ معذورن جي حقن سان هٿ چراند ڪرڻ کان به ڪين گسندا هئا. زيردست ملازمن جا پگهار هضم ڪري ڇڏيندا هئا. شايد هي اهي ماڻهو هئا جيڪي لنگر خانن (دارالغربا) جا جوٺا ٿانو پيا چٽيندا هئا. انهيءَ هجو جو فقط هيٺيون ٽڪر ملي سگهيو آهي:

در داکه‌ريم و خون غريبان و [بيکسان]   خوردند اين سپش صفتان کيک مشربان

حق قلندران و گدايانِ لنگ و لنج   شد بزم هضم گرگ دهان الغرديان

تحويل در خزانه و تحصيل بر هوا   خورده غلو ز دفتريانِ حساب دان

تجويز در سياهه و تحصيل بر هوا   بردند در طغار شکم ديگ گرسنان

دزدان ديگ شو و طبق ليس لنگري   ....

ٺٽي جي ماڻهن جي هجو

"عطا" کي پنهنجي سخنوريءَ جي ڪمال تي ڏاڍو ناز هو، ۽ پنهنجي پاڻ کي يڪتاي روزگار شاعر سمجهندو هو، سندس تمنا اهائي هوندي هئي ته هر خاص ۽ عام ماڻهو هن جي شاعرانه عظمت کي تسليم ڪن. جيتوڻيڪ هن کي اميرن ۽ خواصن ۾ توري گهڻي مقبوليت حاصل هئي، ۽ عوام ۾ به خاطرخواهه مقبوليت حاصل هيس، پر اها سندس دل وٽان نه هئي. اميرن ۽ حاڪمن سندس قدر داني به ڪئي، انعام اڪرام به ڏنائونس، پر ايترا نه جيتري هن کي اميد هوندي هئي. ڪجهه انهيءَ ذهني شڪست جي ڪري، ۽ ڪجهه ذاتي مصيبتن ۽ تڪليفن هن جي طبيعت ۾ ڪاوڙ ۽ زود رنجيءَ جا اثرات پيدا ڪيا. هن وٽ پنهنجي دل جي باهه ڪيڍڻ لاءِ انهيءَ کان سواءِ ٻيو ڪهڙو ذريعو ٿي ٿي سگهيو، ته هو هر انهيءَ شخص جي کليءَ طرح هجو ڪري، جنهن سان سندس ذرو به اختلاف هو. هو وطني ماڻهن کان هميشه ڪاوڙيل ۽ شاڪي رهيو هو. انهيءَ ڪري ٺٽي جي ماڻهن جي ناقدريءَ جي شڪايت ڪئي اٿس، ۽ هر ڳالهه تي سندن هجو ڪئي اٿس. ڪن اهڙن نظمن جو انتخاب پيش ڪريان ٿو، جن ۾ پنهنجي قدر نه ٿيڻ جو سبب ٺٽي جي رهاڪن جي نااهليت ۽ بدذوقيءَ کي ٺهرايو اٿس.

هڪڙي نظم ۾ چوي ٿو ته "اي "عطا" آءٌ ته وطن ۾ به مسافر ۽ محتاجن جو محتاج آهيان. جيتوڻيڪ پيريءَ منهنجي چيلهه کي ڪمان وانگر خمدار ۽ ڏنگو ڪري ڇڏيو آهي، پر منهنجو ڪلام تير وانگر سڌو ۽ سچو آهي. اسان جي وطن ٺٽي ۾ پيون ته سموريون خوبيون موجود آهن، فقط اهل ڪمال ماڻهن جي قدردانيءَ جو قحط آهي. واقعي دريا ۾ موتين ۽ کاڻين ۾ لعلن جي ڪا وقعت ئي نه هوندي آهي. پر آءٌ وطن کي ڪهڙو الزام ڏيان، اها ته خود منهنجي ئي بدقسمتي آهي. ڪاش، "بيدل" ۽ "ناصر" علي هن وقت موجود هجن ها!" چند شعر هيٺ ڏجن ٿا:

اي "عطا" در وطنم زار و غريبانه حقير
ماندہ در بند علايق بغم و غصه اسير
گرچه از ضعف بدن پشت خميده چو کمان
هست صاف سخنم راست روان راست چو تير
منظر تهته ندارد بجز اين هيچ خطا
قحط قدرِ هنرش لازمهٔ خاک خمير
دُر بدريا نه رواجش بود و لعل بکان
هر کجا هر چه بر آن .... نفع پذير
حصه از طالع ما خاک وطن را چه گناه
قسمتِ آبخورش هر چه نصيب از تقدير
باوجودي که بتصنيف سخن استادم
[اندرين] مکتب ازين هيچ ندارد تاثير
کاش اگر "ناصر" و "بيدل" نبدي غائب وقت
[...........] داد سخن بود ازين مسکين پير

ٻئي نظم ۾ ٺٽي جي مٽيءَ کي ناقدريءَ جو سبب سڏيندي پاڻ سنيالي ورتو اٿس، ۽ پنهنجي بدقسمتي ۽ "ناصر" ۽ "بيدل" جي غير موجودگيءَ جو افسوس ڪندي چپ ٿي ويو آهي. هڪ قدم اڃا اڳتي وڌايو اٿس ته "سنڌ جا سچار صبح وانگر مشهور آهن، پر بخت جي اياڳائيءَ جي ڪري اسان جو حال انجي بلڪل ابتڙ آهي". فقط ٻه شعر ڏئي آهن، جي هت پيش ڪجن ٿا:

اگر خوش آب و هوا هست شهر تهتهٔ ما   بقدر قحط هنر بين وطن خجستهٔ ما

بقسمت ازلي اين مقام شهر و ديار   [درست] آمده بـا طالعِ شڪستۀ ما
اگرچه صبح صفت سند صادقان مشهور   ز صبح ڪاذبِ نحس است حال خستۀ ما

اڃا به وڌيڪ ڪلڻ لڳو آهي. سٽن شعرن جو نظم آهي، سو به ڪاڏل - جو ڪجهه آهي، سو پيش ڪجي ٿو:

"عطا" در تهته [روشن قدر من نيست]   که قدر هر متاعي در وطن نيست
نيرزد دُر بـدريا [لعل در ڪان]   رواجِ شيخيم تحقيق ....
بنافرمان شده ....   گياه خشک را بوي سـمن نيست
نجاي رخت .... چون ....
ديـار سند را خـورسند ڪمياب   که جز سوقي درين [دارالحزن نيست]
وفور احتيـاج و قحـط [اجناس]   قلندر ....
وطن ڪوفي هنر شامي ....   ڪشايش در زمان ....

جيئن ته انهن نظمن ۾ "عطا" ڪلي پيو آهي، ڏسو ته ڪهڙيون نه ڳالهيون ٿو ٻڌائي. چوي ٿو ته "تقدير اسان جو وطن ٺٽي کي بنايو آهي. هن شهر ۾ روي زمين تي سڀ ڪان ممتاز هجڻ جي باوجود، هڪ عجيب خاصيت آهي ته هتي ڪمينن کي عروج ۽ اشرافن کي زوال نصيب ٿئي ٿو. هتي سٺا سٺا ميوا ٿين ٿا، پر سمورا ڪنجوسن ۽ بخيلن جي قبضي ۾ رهن ٿا. هتي جي سنڌي زبان نهايت ئي مٺي آهي، پر "ڪتي" ۽ "ڪجاڙو" جهڙا لفظ زبان ۽ ذهن کي مجروح ڪن ٿا. ماڻهن ۾ تميز ۽ تهذيب آهي ئي ڪانه. ماڻهو ڏاڍا سخت دل آهن، منجهن انجام ڪي پاڙڻ ۽ ڀلائيءَ جو پاڙو ڏيڻ جي عادت ئي ڪانهي. ڪي منحوس ماڻهو ٿوري اختلاف تي دل ۾ ڪينو ۽ بغض رکڻ ٿا لڳن. اسان کي ڪوئي پڇڻ وارو ڪونهي، ۽ وطن ۾ ئي مسافرن واري حياتي گهاري رهيا آهيون."

چند شعر هيٺ ڏجن ٿا:

"عطا" ز حکمتِ بيچون ز قسمت ازلي   اقامـت وطنم شـد بخطـۀ تهـته
چنين مقام که زبده است ربع مسکون را   ز شرق و غرب جنون و شمال وابسته
ديار مسکن ما گرچه خوش‌آب و هوا ست   بقحط قدر هنر منزلي اسـت دلخسته
بسا متاع نفيس است يا قماش لطيف   درين ديار و ليکن ز دست وارسته
که جاي ميوۀ اقسامِ فصل و موسم فيض   بقبض دست لئيمانست دسته بر دسته

زبان سندهي و شيرين عجب سياق سخن   "کتهي کجاره" زبانها دماغها خسته
هم از قساوت قوم و قبيله فرياد است   نه صلۀ رحم نه عهد وفا ست پيوسته
غريب شهر چو من مرد بينوا مسکين   قصيده خـوان قلندر بگوشه بنشسته

هيٺ ڏنل نظم ۾ ڪاوڙ جو انداز وڌيڪ نمايان آهي - ۽ تنگ ٿي وطن مان لڏي وڃڻ جو ارادو ڏيکاريو اٿس؛ ۽ ساڳئي وقت اها شڪايت ڪئي اٿس ته جن ماڻهن تي هن پاڻ احسان ڪيا، سي به سندس بدخواهه ٿي پيا هئا. ٿورا شعر هيٺ ڏجن ٿا:

مسلمـان نـامسلمـان مينمايد   که نهري کربلا سان مينمايد
که شکل قبطيان اين خبطيان هم   رخِ فـرعون و هامان مينمايد
چو چنگيز و هلاکو شهريان را   همـه آسـوده طبعـان مينمايد
کنم ترکِ وطن نقلِ مکان را   که اين دشوار آسان مينمايد
بعکسِ راستي وضعِ دروغ است   بنفـس الامر بـهتان مينمايد
ستم پيش و تظلم در نظرها   نصيـبِ مـر غريبان مينمايد
بتهته تهته گفتم بـر تـکلف   که اين صورت نمايان مينمايد
بانهاي کـه کـردم نيکخواهي   بـدي از طـرز آنان مينمايد

انهيءَ سلسلي جا پيا به ڪيترائي نظم باقي آهن، پر ناقص ۽ بيحد ڪاڇي ويل آهن؛ انهيءَ ڪري انهن کي ڇڏي اڳتي وڌان ٿو. جيتوڻيڪ دل ته نه ٿي چاهيم، پر تڏهن به هڪ ناگوار ۽ دردناڪ واقعي بابت ڪجهه شعر نقل ڪريان ٿو، جو هڪ مقدمه نگار جي حيثيت ۾ آءٌ انهيءَ کي هڪ فرض ٿو سمجهان.

اهو واقعو جهوڪ جي مشايخن ۽ بلڙيءَ جي سادات جي تڪرار سان تعلق رکي ٿو. انهيءَ جهيڙي ١١٢٩هه کان ١١٣٠هه تائين طول ورتو: سنڌ جي باشندن مان اڪثر ماڻهن، حاڪمن، زميندارن ۽ علمائن وغيره ٻنهي طرفن مان ڪنهن طرف سان عملي همدرديءَ جون ڪوششون ڪيون. انهيءَ جو مختصر تاريخي پس منظر هي آهي:

جهوڪ

جهوڪ شريف ۾ سنڌ جو مشهور بزرگ ۽ مشايخِ عصر شاهه عنايت الله

صوفي پنهنجي فقيرن جي جماعت سان گڏ رهندو هو. شاهي فرمانن موجب کين جاگير مليل هئي، جا پاڻ پنهنجي فقيرن جي حوالي ڪري ڇڏي هئائون. فقير اها زمين پوکيندا هئا، ۽ آرام سان پيا زندگي گذاريندا هئا. فقيرن جي خوشحالي ڏسي غريب ۽ تنگ دست ماڻهو شاهه صاحب وٽ اچي رهڻ لڳا. انهن ۾ ڪجهه ماڻهو بلڙيءَ جي ساداتن جا نوڪر چاڪر ۽ هاري هئا. ايترن ماڻهن جي نوڪري وڃڻ ڪري بلڙيءَ جي ساداتن جون محفلون ٿڌيون ٿينديون ويون، ۽ شاهه عنايت الله صوفيءَ جي خانقاهه ۾ ڏينهون ڏينهن رونق وڌندي ويئي، ۽ وٽن چڱو خاصو اجتماع گڏ ٿي ويو. سادات انهيءَ تي باهه ٿي ويا، ۽ انهيءَ ڳالهه تي ٻنهي جي وچ ۾ دشمنيءَ جو بنياد پيو.

شاهه عنايت الله ڪي شيخ عبدالملڪ شيخ دکن (غالباً گلبرگه) کان بيعت ۽ خلافت مليل هئي. شاهه صاحب صوفياني طريقي موجب "فنا في الشيخ" جي منزل مان لنگهي چڪو هو، جنهن ۾ مريد مرشد جي ذات ۾ محو ٿي وڃي ٿو ۽ هر نمودار چيز کي شيخ يا مرشد ئي سمجهڻ لڳندو آهي، بلڪ مرشد کي معبود ۽ مسجود پڻ سمجهيو ويندو آهي. انهيءَ اصول جي بنا تي وٽن تعظيمي سجدو ڪرڻ به رائج هو. فقط ظاهر کي ڏسڻ وارن عالمن انهيءَ تي اعتراض ڪرڻ شروع ڪيو، ۽ سندن مخالفن علمائن جي حمايت سان شاهه صاحب جي ملحد هجڻ جي پروپيگنڊا ڪري عام فضا کي سندن خلاف ڪري ڇڏيو، چنانچه هڪ ڏينهن ماڻهن جو هڪڙو هجوم سندن خانقاهه تي ڪاهي آيو. شاهه صاحب پنهنجي فقيرن کي مقابلي ڪرڻ ۽ سامهون ٿيڻ کان منع ڪري ڇڏي. ڪجهه فقير شهيد ٿي ويا. انهن خونن جي خونبها جي دعويٰ شاهي دربار ۾ ڪئي ويئي. شاهي دربار مان مخالفن کي فقيرن جي خونبها ڀري ڏيڻ جو فرمان جاري ٿيو. انهيءَ ڏوهه ۾ علماء، حاڪم ۽ زميندار - سڀ شريڪ هئا، سو خونبها ڪير ٿو ڀري؟ هتان رپورٽ اماڻي ويئي ته فقيرن گهڻائي ماڻهو ڪٺا ڪيا آهن، ۽ بغاوت لاءِ سنبريو ويٺا آهن. بغاوت جي ڳالهه ٻڌي دهليءَ جي دربار فقيرن کي بنهه ختم ڪرڻ جا احڪام جاري ڪيا. انهيءَ تي آس پاس جي سيني زميندارن ۽ حاڪمن غنڊن جو وڏو ڪٽڪ سنبرائي فقيرن تي حملو ڪيو. زبردست جنگ کان پوءِ، شاهه صاحب کي ٺڳيءَ سان ١٨ ذي القعده ١١٢٩ ه ۾ گرفتار ڪيو ويو، ۽ صفر ١١٣٠ ه ۾ ڪيس قتل ڪري ڇڏيائون.

"عطا" جي ڪلام مان معلوم ٿئي ٿو ته "عطا"، شاهه عنايت جي خلاف اٿاريل پروپيگنڊه کان متاثر هو، ۽ سندن مخالف هو. هڪ اردو غزل ۾ هن فقيرن جي فراغت سان حياتي گهارڻ تي ظنز ڪندي کين 'عنادي' سڏيو آهي. هيءُ غزل مخطوطي ۾ ڪجهه تصرف سان ٻن هنڌن تي آيل آهي، جو اردو ڪلام جي ضمن ۾ لکيو ويندو. هتي انهيءَ بنسبت ٿورا شعر پيش ڪجن ٿا:

"عطا" اس بهوک سون هم لوک رهتا   ز خوردن ساگ لوي سوک رهتا
ز با افراط افطار فقيران   کئيون رجنا به آدهي بهوک رهتا
چگو نه سند بستا باز سکهه سون   عنادي گر ميانِ جهوک رهتا

ٽن شعرن جو هڪ ٻيو قطعو آهي، جو به مبهم ته آهي پر انهيءَ ۾ شاهه صاحب جي قتل ٿيڻ ۽ گرفتار ٿيڻ جون - ٻئي تاريخون موجود آهن. لفظ اهڙا استعمال ڪيا اٿس جو معاذ الله. ائين ٿو ڀائنجي ته شاهه صاحب جي الحاد جا افواهه ڦهلائي، سندن خلاف نهايت ئي زهريلي فضا پيدا ڪئي ويئي هئي. اهو تاريخي قطعو هي آهي:

سنه غين و قاف و فزول لام بود   که پيدا شد از سند مکار ديو
١٠٠٠ ١٠٠ ٣٠
بسيرت فقير و بوضع شرير   غبار و عناد است اطوار ديو
خرد سال تاريخ از اخذ او   بگفتا گرفتار ادبار ديو
٩ ٢ ١ ١

شاعر گردي

"عطا" لالچي ۽ خوشامد پسند شاعرن جي روش کان تنگ ٿي خودشاعريءَ کان توبه ڪرڻ تي آماده ٿو ڏسجي. هي ٿورا شعر ڏسو:

"عطا" بتهته چو عنقا بقاف گوشه بگير   اگرچه شهرتم از شاعري فسانه شده
نه شاعرم نه مرا وضع شاعري زيبا   درين زمانه که اهليت از زمانه شده
فغان ز شهر و دياري که مولعانِ گدا   بدامِ شاعري از بهر دام دانه شده
لجوج طبعان بي اختيار چرخ زنان   برقص عشوه و آهنگ چون زنانه شده

شايد انهي زماني ۾ به ڪو شاعر صاحب ترنم ۽ سُرِ سان پنهنجو ڪلام ٻڌائڻ جو شوقين هو. آخري شعر ۾ جيڪا طنز آهي، سا شايد انهيءَ طرف ئي اشارو آهي:

شاعر جي هجو، ۽ ان جي شاندار تمهيد ڏسڻ وٽان آهي. چند شعر ڏسو

چنانکه هست برهمن بکافران ممتاز — گرامي است چنان شاعر از مسلمانان
درين زمانه بعکس است حالت شاعر — که قدر برهمنش نيست بر سخندانان
علي‌الخصوص درين شهر زمرهٔ شعرا — شدند نقش بديوار همچو دربانان
شعورِ شعر شعارِ خوش آمده ليکن — کنون به بيع و ثريِ شعر ني شعيرنه نان
شنيده ديده و فهميده ام زمانهٔ خويش — هم از زمانه رواج و طريق اعيانان

"عطا" ٽئي جي شاعرن کي ڪهڙي نگاهه سان ٿي ڏٺو، سو هيٺين شعرن مان معلوم ٿي ويندو.

بشهر تهته عجب کوفيان شدند شاعر — که مي برند ز گويندهاي خودها عار
هجا و هرزه تراشان بغير تهمت شان — ز بازپرس نمايند کوشکي بکنار
چو پوچ و ياوه بگويند نام غيرتمند — جزاي گل بگل است و جزاي خار بخار

هڪ ٻي مختصر هجو ۾ لکي ٿو ته هتي جا شاعر علم مجلس کان ئي بلڪل ڪورا آهن. چند شعر پيش ڪجن ٿا.

بعلم صحبت اگر هست آدمي قابل — بهيچ علم دگر گو مدان کثير و قليل
وگر ز علم مجالس کسي بود عاري — معطل است وگر هست فارغ التحصيل
کتاب در بغل و بر زبان نه حرف ادا — بآن دليل که لعل و در است در زنبيل
نه هر دبير سخنور بود زبان آور — اگرچه پشه زند بال و پر نشد جبريل

جهڙا روح تهڙا فرشتا

انهيءَ نظم کي اهو عنوان مون ئي ڏنو آهي. "عطا" چوي ٿو ته هڪ شاعر لاءِ بلاغت جي ڄاڻ علمن جو ماهر هجڻ نهايت ضروري آهي، پر هن زماني جا شاعر ته ٿوري تڪ بندي سکيو سمجهن ٿا ته اسين وڏا شاعر آهيون. اهڙا شاعر رذيل دولتمندن جي مدح سرائيءَ ۾ زمين آسمان کي ملائڻ لڳن ٿا. سندن ممدوح به اهڙائي ٿور علما هوندا آهن، جو انهيءَ بکواس ڪندڙن جي ڪوڙ ڪٿ تي پنهنجي ڪپڙن ۾ ئي نه پيا ماپندا آهن. جيئن ته هنن جا اهي نظم گندگيءَ جا ڍير آهن، انهيءَ ڪري ان تي ڪو به سمجهدار ماڻهو ڌيان نه ٿو ڏيئي. "الشعراء يتبعهم الغاوون" جي قول موجب انهن شاعرن جي تتبع ڪندڙ شخصن کي به گمراهه سڏيو اٿس. اگتي هلي دعوي ڪري ٿو ته آءٌ به

شاعر آهيان، پر منهنجي شاعري شمع هدايت آهي، ۽ آءٌ خوشامد پيشه شاعر نه آهيان!"

بشاعري نتوان لاف قابليت زد
اگر بمرتبه شاعر بود چو افلاطون
سواي شعر کمالاتِ ديگرش بايد
وگر نه شاعر صرف است در صفت مجنون
ازين زياده نباشد نصيبهٔ شاعر
دماغ سوزي و افلاس و طالعِ واژون
گهي بمدحِ لئيمي دروغها بافد
گهي بقدح خسيسي قصيدهٔ موزون
گهي بقصه تراشد خوشامدِ هر خس
گهي بغصه نويسد غمِ زمانهٔ دون
کسي بفضلهٔ نظمش نمي زند آروغ
کسي بقدرِ سخن هم نفهمدش مضمون
"عطا" هنر نبود شاعري مرا حاشا
که کسب روزيم از شاعري بود مقرون
مرا طبيعتِ مدح است بر طريقِ هدا
بحمدالله ازانم بشاعري مرهون
وگر طبيعت شعر از براي هرزه گريست
چه قدر باد فروش و چه شاعر است اکنون
بشعر و شاعري آخر هزار نفرين باد
بوفق و الشعراءُ يتبعهم الغاوون

هيءَ هڪ نظم ۾ پست ذهنيت اميرن وٽ نااهل شاعرن جي قدر و منزلت، ۽ اهل ڪمال شاعرن جي ڪسمپرسيءَ جي حالت جو بيان جديد مثالن ۽ چونڊ لفظن ۾ ڏنو اٿس. ٿورا شعر پيش ڪجن ٿا:

"عطا" بتهته چو ماهي در آب و گل در باغ
ولي چو ماهئ بي آب و چون گلِ بي رنگ
درين خرابهٔ بي امتياز حيرانم
بسانِ شير به دريا و چون بکوه نهنگ

فلک بطالع نامردمان بي خرد است
چو کول و کودن و دون و دني و ديو و دنبگ
ز جهل کمتر و در عيش خوشدل اند عوام
فزاغت از قدحِ بوزه و پيالهِ بنگ
عرب نيم بعجم اوستادِ فارسيم
بتهته شوميءِ طالع فگنده بندِ فرنگ
عيارِ جرهرِ من در غبارِ پرده نهانست
بطبع صاف چو آئينه ام گرفته بزنگ
لجوج و مسخره و مطربان بکام دل اند
"عطا" ز دفعِ خطاها بنام خويشم ننگ

هيئين نظم ۾ "عطا" پنهنجي شاعريءَ جي ڪمال ۽ امير طبقي جي بي‌التفاتيءَ ۽ بي قدريءَ جو دردناڪ نقشو پيش ڪيو آهي. اهو به شاعر گرديءَ جو هڪ پهلو آهي. انهيءَ ڪري انهيءَ عنوان سان تعلق رکڻ وارا چند شعر پيش ڪجن ٿا:

"عطا" چه طالع بي طالعي نصيب من است
که باز تشنه لب آيم ز آب دريا هم
اگر که دست بديوار استوار نهم
شکست رخنه بگيرد بريزد از جا هم
و گر چو ابر بگريم ز آب ديدهٔ زار
چه غم ز قطرهٔ باران بسنگ خارا هم
و گر چو رعد بنالم ز سوز سينه چو برق
اثر بسنگدلان نيست از مدارا هم
و گر چو نافه شوم تازه در مشام جهان
اثر ز سرفه بگيرد دماغ برجا هم
و گر بآئينه روئي شوم بدانش حال
غبار تيره نمايد بچشم بينا هم
و گر چراغ فروزم ز نظم و نثر کمال
سيه چو شب بنماند بماه سيما هم

چه طالع است مرا خاصه در وطن آري
بکان چو لعل نيرزد گهر بدريا هم
درين زمانه مخواه از زمانيان انصاف
که نيست قدر کمال قماش کالا هم
ولي بديدهٔ ناديده‌گان چو الماس است
چه سود زين همه تشويش جا و بيجا هم
مجو نشانِ هوس نيکنام عالم باش
نشان بقاف قناعت مثال عنقا هم

هڪ ٻئي مختصر پر اگهاڙي ۽ رکيڪ هجو جهڙي اُتس، جنهن ۾ ڪهڙي رڪاڪت آهي، ۽ ڪنهن جي هجو آهي، سو خود شعرن مان ئي پتو پئجي ويندو:

مرد بيچاره درجهان حيران — که شود شادمان بدولت اير
دولت کُس کشي فراوانست — که ازو گشته اند دونان سير
فضلهٔ شير ميخورد روباه — حاليا سفره روبهان را شير

عطا جا ممدوح

مخطوطي ۾ ڪجهه اهڙا قصيدا ۽ قطعات ملن ٿا، جن ۾ ماڻهن جا نالا ۽ خطاب بيان ڪيل آهن. باقي جيڪي قصيدا يا قطعا حاشين تي لکيل آهن، تن مان ڪيترائي ڪاغذ جي ڪُنجي وڃڻ ڪري پورا پڙهڻ ۾ نہ ٿا اچن. اهي بہ وري ايترا مبهم آهن جو ممدوح جو نالو، تقريب، يا ڪيل مطالبي جي وضاحت بہ مقرر ڪري نہ ٿي سگهجي. ان هوندي بہ جيڪڏهن اهي سڀ ڳالهيون واضح ٿي بہ وڃن، تڏهن بہ ممدوحن جو تعداد ايترو ٿورو آهي، جو طبيعت مطمئن نہ ٿي ٿئي.

انهي لاءِ سبب هي آهي تہ "عطا" جي شاعريءَ جي نشوونما ئي ۱۰۶۳ هـ کان وٺي ملڪ جي هڪ واليءَ جي سرپرستيءَ ۾ ٿي هئي. اهو امير ڇهن سالن کان پوءِ ٻئي ڪنهن هند بدلي ٿي ويو، پر "عطا" کي دربارين ۾ پهچڻ ۽ اميرن امرائن ۽ حاڪمن سان لاڳاپا رکڻ جو چشڪو لڳي چڪو هو، جنهن جو ڪليل ثبوت خود سندس قصيدن ۽ مدحن ۾ ملي ٿو. پنجن کان ستر سالن جي عرصي ۾ چاليهن کان مٿي صوبيدار، سوين عامل، ديوان ۽ ٻيا حاڪم ٺٽي ۾ مقرر ٿيا

هئا . بيشمار امير پڻي بنيا ۽ بگڙيا ؛ "عطا" هر شخص لاءِ سندس طبيعت موافق ڪا مدح يا هجو ضرور لکي هوندي . ساڳي صورتحال تاريخن جي آهي . "عطا" تاريخ گوئيءَ ۾ به ڏاڍو تيزهو ۽ في البديهه تاريخ چئي وجهڻ تي چڱي قدرت هيس . هڪڙو اهڙو مثال اسان ملا عثمان فاضل خان جي ذڪر ۾ پيش ڪيو آهي ، جو انهي دعويٰ جو واضح دليل آهي .

جيئن اسان مخطوطي جي تعارف ۾ به اندازو لڳايو آهي ته "عطا" پنهنجي قصيدن ۽ تاريخن جو ڪو علحدو مجموعو جوڙيو هوندو ، هنن سٽن لکڻ وقت به اسان کي انهيءَ لاءِ هڪ اهڙي معتبر شاهدي ملي آهي ، جو اسان جو اهو گمان يقين جي درجي تائين وڃي پهتو آهي . سنڌ جي هڪ قابل احترام اهل قلم ڪنهن عام رواجي ماڻهوءَ وٽ اهڙو هڪ بياض پنهنجي اکين ڏٺو آهي ، جنهن ۾ قصيدا ۽ تاريخون درج ٿيل آهن ؛ ۽ ان جي ضخامت ادائي سو ورقن کان به وڌيڪ ٿيندي . اميد آهي ته جيڪڏهن اهو بياض "عطا" سان دلچسپي رکندڙن جي هٿ لڳي ويو ، ته ڪيترين ئي تاريخي حقيقتون روشنيءَ ۾ اچي وينديون . سر دست جيڪي ڪجهه نظمن ۾ ملي ٿو ، سو پيش ڪريان ٿو .

"عطا" جي ممدوحين مان اوليت نواب ظفرخان احسن کي حاصل آهي ، ڇو ته اهوئي امير "عطا" جي علمي نشوونما جو باعث ۽ سندس هر حال ۾ مربي ۽ خيرخواهه هو . مخطوطي ۾ ظفرخان جي ساراهه ۾ ڪو به قصيدو ڪونه ٿو ملي . پر انهيءَ جي اها معنيٰ نه آهي ته ڪو "عطا" انهيءَ امير مان هر حيثيت ۾ فائدو وٺڻ جي باوجود سندس ڪا مدح سرائي ۽ ساراهه ئي ڪانه ڪئي آهي . حقيقت هيءَ آهي ته موجوده مخطوط ڏهن يارهن هزارن شعرن جو دفتر هوندي به "عطا" جي مجوعي شعرن جو فقط ڏهون حصوئي آهي ، ۽ سو به آخري ڏهون حصو ! انهيءَ کان سواءِ "عطا" جي قصيدن جو ته هڪ بنهه جدا دفتر آهي . اهوئي سبب آهي ته هن مخطوطي ۾ ظفرخان جي ڪائي مدح نه آهي . انهيءَ طرح "عطا" جي ٻين ڪيترن ممدوحن جو ذڪر ۽ مدح نه هجڻ به ممڪن سمجهي سگهجي ٿو .

نواب ظفرخان جو نالو مربيءَ جي حيثيت ۾ آيو آهي ، انهيءَ ڪري مختصر طرح سندس باري ۾ هي عرض ڪري سگهجي ٿو ته هي نواب خانداني امير ۽ شاهجهان بادشاهه جي اعتماد جوڳن ۽ مخلص اميرن مان هو . جرأت ۽ شجاعت

۾ سندس مٽ ڪونه هو ، تلوار ۽ قلم - ٻنهي جو صاحب هو ؛ شاعريءَ جو ذوق نهايت شسته ۽ بلند هوس ، سندس تخلص "احسن" هو ، ۽ سندس ضخيم ديوان نهايت مشهور آهي . ڪابل ۽ ڪشمير جو والي پڻ رهي چڪو هو . طبيعت ۾ نازڪ مزاج به هو . ٻه ڀيرا کيس معزول ڪيو ويو ، پر بادشاهه سندس ڪمي برادشت نه ڪري سگهيو ، ۽ وري کيس اعزازن ۽ اڪرامن سان منصب تي مقرر ڪيو ويو . ٻه ڀيرا ڪشمير جو ناظم مقرر ٿيو . نفيس عمارتون ٺهرائڻ سان خاص لڳاءُ هوس . ڪشمير ۾ هڪ نهايت خوبصورت باغ تعمير ڪرايائين . شاهجهان بادشاهه جهڙو نفاست پسند شخص به سندس باغ ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو ، ۽ سندس ئي نالي پويان ان جو نالو "ظفرآباد" رکيائين . ۱۰۶۳ هه ۾ ٺٽي صوبي جو والي مقرر ٿيو . "صائب" هندستان آيو ، ته ڪشمير ۾ هن امير جي ئي قدر افزائين مان مستفيد ٿي سندس ئي مصاحبت اختيار ڪئي هئائين . "ديوان صائب" ۾ هن جي مدح ۾ ڪيترائي قصيدا ڏنل آهن . جڏهن ٺٽي آير ته "صائب" به ساڻس گڏيو آيو . هتي به ظفرخان هڪ خوبصورت ۽ وسيع باغ ٺهرائي مٿس "مشڪين باغ" نالو رکيائين . ٺٽي ۾ "عطا" جا جوهر ڏسي کيس پنهنجي سرپرستيءَ ۾ رکيائين . هت "صائب" به موجود هو . اهڙيءَ صحبت ۾ پلجڻ جو "عطا" کي خوب موقعو مليو ، ۽ آخرڪار ترقيءَ جي جنهن ڏاڪي تي هو پهتو ، سو ناظرين خود سندس ڪلام مان بخوبيءَ پروڙي سگهن ٿا .

مخطوطي جي صفحي ۹ جي ڦاٽل حاشيي تي هڪ مجروح قصيدو ملي ٿو ، جو هن ريت آهي :

ڪرامت و ڪرمت .... محبت تو باخلاق تو ....
ايا امير جمال تو در نظر .... لقاي خوب در آئينه ميڪند جا را
امارت از رخ تو .... لزوم لمعه عيان ....
دواي درد جگر خستگان .... يمِ صفا ست صفابخش باغ [وصحرارا]
نجابت تو نمايان ز .... بگير هر سر مصرعه بخوان معما را
ڪه اسم تست ز ربطِ همين نه مصراعي زهي ڪمال اسم است بامسما را
ازين ڪمال تو .... ڪه لازم است ....
معاصرِ تو ام و .... ترا دعوت باين وسيله بود مدعاي دعويٰ را

که حق داعئ دعوي بود بحقِ نمک چه حالت است کنون بنگر آن مدارا را
وفاي وعده يکروزه تا سه ماه [گذشت] چه شد بطالع من وعدهٔ موفّا را

خبر نه ٿي پوي ته "عطا" انهيءَ سموري نظم کي ليک ڏيئي ڪاٽي ڇو ڇڏيو آهي. انهيءَ مختصر مدح جي پهرين نون مصرعن ۾ "توشيح" پڌل آهي، يعني جيڪڏهن هر مصرع جو پهريون اکر وٺي ملائبو ته انهيءَ مان "ڪمال الدين" نالو ٺهندو، جو انهيءَ مدح ۾ "عطا" جو ممدوح آهي. ممدوح جي ڪافي تعريف ڪرڻ کان پوءِ "عطا" ساڻس حجائتو ٿيندي چئي ٿو ته "آءٌ اوهان جو همعصر ۽ دعاگو آهيان، ۽ هيءَ چيز مراد عرض ڪرڻ جو معقول ذريعو آهي. دعاگن جون دعائون حق نمڪ سان تعلق ٿيون رکن. اوهين خود ويچار ته ڪري ڏسو ته هن وقت منهنجي آخر ڪهڙي سار سنڀال پئي ٿئي. هڪڙي ڏينهن جو وعدو ٽن مهينن گذرڻ کان پوءِ به پورو نه ٿيو آهي. اها منهنجي بدقسمتي نه آهي ته پيو ڇا آهي."

پائنجي ٿو ته ڪمال الدين سان "عطا" جا پراڻا تعلقات هئا. ڪمال الدين "عطا" جي سار سنڀال به لهندو هوندو، ۽ شايد ڪنهن گهُر کي پورو ڪرڻ جو وعدو ساڻس ڪيو هوندائين. ٽي مهينا گذري ويا ته حجائتو ٿي ڪائنس وعدو پورو ڪرڻ جي گهُر ڪئي اٿس.

"عطا" ڪمال الدين جي شخصيت جو ڪو ذڪر ئي ڪونه ڪيو آهي. البت "مقالات الشعرا" هن بابت هي لکيو آهي:

کمال الدين احمدخان رضوي اوقاتي بديواني اصالتاً و نيابتاً و زماني به‌نيابت نوابي معزز بوده، اوقات با کمال در تمام غرو اقبال بسر برده، مرجع اکابر و اصاغر زمان خويش و داماد مير منشي فاضل خان ميشود، شاهد کمالش "شرح ديوان حافظ" بس است و "اصطلاحات رضوي"، سال فوتش شيخ محمد رضا گفته: کمال داغ بدل - "مقالات الشعرا" قلمي ص- ۲۵۷

۱ ۱ ۲ ۲

مير "قانع" جو اهو سرسري ذڪر چڱي تفصيل جو حامل آهي - يعني ته ڪمال الدين عالم فاضل ۽ خوشگو شاعر هو، "شرح ديوان حافظ" ۽ "اصلاحات رضوي" سندس بلندپايہ تصنيفون سمجهيون وڃن ٿيون. هو مير منشي فاضل خان جو ناٺي هو؛ ٺٽي جو ديوان ۽ نائب ديوان ٿي رهيو هو؛ ۽ نائب صوبہ دار ٿيڻ جو اعزاز

پڻ مليو هوس. سڄي زندگي عزت ۽ شان سان گذاريائين، خواص توڙي عوام ۾ چڱي مقبوليت ۽ عزت هيس. ۱۱۲۲ هه ۾ وفات ڪيائين. جيئن محمد رضا جي تاريخ "ڪمال داغ بدل" مان ثابت ٿئي ٿو.

مخطوطي ۾ انهيءَ نظم کي ليڪ ڏيئي ڪاٽي ڇڏڻ جو سبب اهو ٿو پائنجي ته نظم پيش ٿيڻ کان اڳ هن وفات ڪئي، ۽ جڏهن اها چيز استعمال نه ٿي سگهي، تڏهن "عطا" انهيءَ کي منسوخ ڪري ڇڏڻ ئي بهتر سمجهيو هوندو. اهو قرين قياس دليل جيڪڏهن يقين جو درجو حاصل ڪري سگهي ته انهيءَ نظم جو زمانو ۱۱۲۲ هه ٺهرائي سگهجي ٿو.

امير لطف عليخان ۽ سندس مدح: ستن شعرن جو هڪ مختصر قصيدو صفحي ٦٦ جي حاشئي تي مليو ٿو، جو هو هيٺين ريت آهي:

.... نهان گنج گوشه گيران است
که بي جفا بصفا تکيهٔ فقيران است
[مقام] عافيت اندر جهان کون و فساد
[سرور و] عيش و خوشي خلوت اسيران است
[مدار] عزلتِ آزادگي درين عالم
به خاکساري و افتادگي پذيران است
[زهي قلندر] صاحبدل و تونگر وضع
که پارسا صفت از رتبهٔ اميران است
امير لطف عليخان مهدي الاوصاف
خوشا امير ز پيران دستگيران است
[ز يارِيم] مگذر دستگيريم مگذار
[توئي که زور] جوانان عصاي پيران است
[نگر ز گوشه] چشمي بحال زار "عطا"
[غريب] از نظر افتادهٔ حقيران است

صفحي ۴۱۴ ۽ ۴۱۵ جي حاشيي تي هڪ ڊگهو قصيدو آهي. پر اهي ورق ايتري قدر ڪٽجي ويا آهن، جو ۲۹ شعرن مان هڪڙو به سڄو سارو پوري طرح پڙهڻ ۾ نه ٿو اچي. ان هوندي به باقي ٽڪرن مان نظم جو نفس مضمون ڪجهه نه ڪجهه واضح ٿي پوي ٿو. انهيءَ جا ٿورا شعر نقل ڪرڻ کان پوءِ انهن

پنهي قصيدن جو سلسلو ۽ مفهوم پيش ڪيو ويندو:

[امير] لطف عليخان که والیٔ وطن است
.... خيابان بهار گل چمن است
.... حوادث نسيم بهت صفا است
[بهشت] تهته چوگلگشت سرو و سمن است
.... تذکره الحال خود فقير "عطا"
[شنو] بسمعِ قبول اينکه قصۀ سخن است
.... امير مربي موروث
...... زنده بي نان چو مرده بي کفن است
.... تدارک نه ديده‌ام تا حال
.... نگاهي بلطف ممتحن است
.... گذشت مگر .... نه رسيد
.... بخت من ز من است
تصدقي که مرا شصت سا ....
کدام مانعِ بدظن کدام راهزن است
بفقر و فاقه رسيده ....
بداد رس که ز بيداد ....
بود غلام محمد ....
که پيشکار تو واقف ز ....

پهرئين نظم جي اسلوب بيان مان معلوم ٿئي ٿو ته اها ملاقات ڪرڻ لاءِ ممدوح جي اولين مدح آهي، جنهن ۾ "عطا" مهرباني ۽ امداد لاءِ التجا ڪئي آهي. ممدوح شايد وقتي نوازش کان سواءِ آئيندي لاءِ آسرا به ڪيس ڏنا ٿا پائنجن.

ٻئي نظم ۾ وڌيڪ تفصيل ڏنل آهي. انهيءَ نظم جا جيڪي شعر مٿي ڏنا ويا آهن، اهي سرسري طرح ڪٿان ڪٿي پيش ڪيا ويا آهن. سموري نظم جو مفهوم هي آهي:

"امير" لطف عليخان وطن جو والي آهي، ۽ هن جي بدولت بهار آيو آهي، ۽ ٿئي ۾ بهشت جي باغن وارو ڇهڇٽو لڳي ويو آهي. "عطا" دل وجان سان آل عليءَ جو محب آهي، مرواني يا بدوي ڪونهي پر تڏهن به عجب آهي ته هو غمگين آهي. آءٌ پنهنجو حال عرض ڪريان ٿو. اوهين موروثي (خانداني) امير ۽ منهنجا مربي آهيو. فاقي ڪشيءَ جي حياتيءَ مون کي بي ڪفن لاش بنائي ڇڏيو آهي، (ڪامشڪلات پيش ڪئي هوندائين) پر تدارڪ اڃان تائين ڪونه ٿيو آهي. مهربانيءَ جي نظر ڪريو. (وعدي جو مقرر ڪيل مدو شايد گذري ويو ٿو ڏسجي) مدت گذري ويئي پر عرض ڪيل شي ڪانه پهتي. آءٌ مفلسيءَ پيريءَ جي لاچاريءَ کان عاجز ٿي پيو آهيان. سٺ سالن کان ملندڙ منهنجو وظيفو (جو بند آهي) ڪهڙي ٺياڪڙ جي ڪري بند ٿي ويو آهي. اوهان جو پيش ڪار غلام محمد سموري حقيقت کان واقف آهي. اوهان جي دور ۾ فقر ۽ فاقي جي تڪليفن کان آخر ڪيترو وقت ائين پريشان رهڻو پوندو - وغيره وغيره!"

خان، شيخ ۽ ڪنهن هندوءَ جو حوالو به ڏنو اٿس - اهي نالا ظاهر نه ٿا ٿين. خبر نه آهي ته انهن خلاف ڪا شڪايت هئي، يا انهن کي تصديق طور پيش ڪيو هئائين. ڪاش، هي نظم ڪاٽل نه هجي ها!

هڪ ٻيو قصيده نما نظم ڏنل آهي، جنهن جا پهريان ڇهه شعر ورق جي ڪناري تي هٿ ڪري ڪاٽجي ويا، ۽ انهيءَ ڪري ڪي ضروري ڳالهيون مبهم ٿي پيون آهن. باقي ۲۴ شعر جيڪي مڪمل طرح پڙهجي سگهيا آهن، سي به ايتري قدر مبهم آهن، جو نظم ۾ ذڪر ڪيل ڏرين مان ڪنهن جو به نالو وضاحت سان ظاهر نه ٿو ٿئي. البت واقعات جي لحاظ کان انهيءَ نظم جو لاڳاپو نواب عطرخان ۽ نواب لطف عليخان جي لڙاين سان پائنجي ٿو. خاص خاص شعر نقل ڪري سڄي نظم جو مفهوم پيش ڪندس.

.... خود رفتند   .... اجل هم براي خود رفتند
.... قضا بر شمار اين تاريخ   .... بپاي خود رفتند
.... کاف و زاي هجري بود   .... جفاي خود رفتند

۲۰ ۷

گذشته مدت نه ماه در تحصن شهر   خزيده در کُوِ خوف انتماي خود رفتند
ببرج و باره و ضبط حصار مُرچلها   بيک‌قدم نه ز عزلت بناي خود رفتند
مسافت دو کروهي ز قلعه سوي جنوب   روان بفوج تهور نماي خود رفتند
ميان عصر بمغرب قريب وقت غروب   ز هم گسيخته هر يک‌بجاي خود رفتند
عجب تر آنکه ز اول هزيمتِ غالب   .... که فوجش فناي خود رفتند
که بود قصد بمغلوب اخذ غالب را   باو احاطه کنان در اداي خود رفتند

درين ميانه بيکبار از قضاي ازل فريق غالبيان سر بپاي خود رفتند
نبرد برسرِ سردارِ شان شده داير که در دمي بشهادت سراي خود رفتند

مطلع کان پوءِ تاريخ جو مادو نظم ڪيائين، جو ڪاڄي ويو آهي. اڳتي هلي وري به تاريخ جي لاءِ جيڪي هيڄيجا اکر ڪم آندا اٿس، انهن مان "ڪ" ۽ "ز" موجود آهن، جن مان (۲۷) انگ ظاهر ٿئي ٿو. در حقيقت عطر خان ۽ لطفعليخان جي فيصلہ ڪن جنگ ۱۱۲۷ ھ لڳي هئي.

"تحفة الکرام" ۾ انهيءَ ڪشمڪش ۽ ڏکي لڙائي جو جيڪو ذڪر آيل آهي، سو هيٺ پيش ڪريان ٿو:

بعد بر انداختن جهاندار شاه، فرخ سير باعانت سادات باره صاحبِ سرير گرديد. نواب عطر خان بن سعيد خان، بتهته رسيده، چون جوان ناتجربه کار بود، و مدار کارش محمد يعقوب کشميري عنقريب نسقش بر هم خورد، و بامير لطف عليخان نوبتش بجدال طولاني کشيده، از انجا که کار مير موصي اليه در حضور قوي افتاده بود، باوجود کر و فر کلي و جلادت موروثي بعد در بند سال کامل و جنگ مورچال و تدابير مو فوره، در جنگ بعد ظفر، ناگهاني مقتول گرديد. بعد قتل محمد عطر خان بسال هزار وصد و بيست و هفت هجري (لطف عليخان) شجاعت عليخان خطاب يافته.

"تحفة الکرام" جلد سوم، ص ۹۹، ۱۰۰

مٿي جيڪو تاريخ جو حوالو ڏنل آهي، انهيءَ مان ڌرين جي نالن، دشمنيءَ جي سبب، شروع ۽ پڇاڙيءَ جي سنن، جنگ جي مقام وغيره تي چڱي روشني پوي ٿي. پر "عطا" تاريخ کان سواءِ ٻين سموري ضروري ڳالهين کي ڇڏيندي به انهيءَ خونريز معرڪي جي روئداد ائين ويهي بيان ڪئي آهي ڄڻ ته پاڻ اتي ويهي ڏٺو اٿس. انهيءَ روئداد جو خلاصو هي آهي:

"۱۱۲۷ھ جو زمانو هو. ٻن مخالفن طاقتن جو (ٺٽي ۾) پاڻ ۾ اچي ٽڪر ٿيو. ڪيترائي شان شوڪت جا صاحب مري ويا. هڪڙي ڌر نون مهينن تائين شهر ۾ بند ٿي ويٺي رهي. برجن، مورچن ۽ سموري شهر پناهه جي حفاظت ڪئي ويئي. ٻي ڌر قلعي جي ڏکڻ پاسي ٻن ڪوهن تي تنبو لڳايو ويٺي هئي. اوچتو شهر ۾ گهيريل ڌر وارا گهيري مان نڪري ٻيءَ ڌر تي ڪاهي آيا. ٻنهي طرفن کان توپن بندوقن ۽ ٻين هٿيارن جي استعمال ۾ سرگرمي ظاهر ٿيڻ لڳي. وڇينءَ ۽ سانجهيءَ جي وچ ۾ حملہ آور ڌر غالب پوڻ لڳي. ائين ٿي پانيو ته هو پنهنجي حريف کي گرفتار ڪري وٺندا، پر اوچتو ڪايائي پلٽجي ويئي، ۽ غالب ڌر جو سردار سرِ ميدان قتل ٿي ويو. هن جي لشڪر مان ڪجهه قتل ٿيا، ۽ ڪجهه بي سرو ساماني جي حالت ۾ وٺي ڀڳا."

جنگ جي روئداد ۽ تاريخ جي شاهدي - ٻئي چيزون سامهون آهن، ۽ هڪ ٻئي جي مطابق به آهن. پر اتي به هڪ شڪ جاڳي ٿو، جنهن جي صاف ٿيڻ جي ضرورت آهي - يعني ته عطر خان جڏهن دهليءَ جي بادشاهه طرفان مقرر ٿي آيو هو، تڏهن لطف علي خان بغاوت ڪري فساد ڪيو هو ڇا؟ ائين ڪونہ هو، بلڪ لطف علي خان اڳي ئي ٺٽي ۾ موجود هو ۽ ڪنهن ذميدار عهدي تي مقرر ٿيل هو. عطر خان ٺٽي ۾ آيو ۽ قبضو به مليس. پر پنهنجي نا تجربيڪاريءَ ۽ غير مدبر مشيرن جي بي عقليءَ جي ڪري حڪومت جو نظام درهم برهم ٿي ويو. ظلمن کان تنگ ٿي عوام سندس مخالف ٿي پيو. لطف علي خان کي پنهنجي عهدي جي ڪري ڪجهه لشڪر به هو، ۽ فطري طرح دلير ۽ شجاعت جو صاحب به هو، سو هڪ طرف ٿيو. عطر خان جا ستايل ٻيا امير به ساڻس مددگار ٿيا. مخالف ڌر جي قوت ايتري قدر وڌي ويئي، جو عطر خان مقابلي جي طاقت ساري نہ سگهيو. قلعي ۾ بند ٿي ويهي رهيو. شاهي دربار (دهليءَ) ۾ ٻنهي طرفن کان رپورٽون پهتيون، پر اتي حالتون ڪجهه اهڙيون هيون، جو تدارڪ نہ ٿي سگهيو. انهيءَ حالت ۾ نو مهينا گذري ويا. قدرت طرفان فيصلي جو وقت اچي سهڙيو. گهيريل ڌر گهيري مان نڪري ڏاڍي شان شڪوهه سان حملو ڪيو، ۽ پهرئين حملي ۾ ئي غلبو حاصل ٿين. قريب هو ته هو پنهنجي مخالف کي گرفتار ڪري وٺن، پر لطف علي خان جي جانبازي ۽ دليري ٻيءَ ڌر وارن کي ڪم آئي. دو بدو لڙائيءَ ۾ هنن عطر خان کي قتل ڪيو ۽ هڪ فاتح جي حيثيت ۾ حڪومت جو انتظام پنهنجي هٿن ۾ ورتائين. شاهي دربار مان به ڪيس فرمان ۽ شجاعت علي خان جو لقب حاصل ٿيو.

لطفعلي خان جي شخصيت متعلق "عطا" ڪا ئي وضاحت ڪانہ ڏني آهي. البت مير "قانع" "مقالات الشعرا" ۾ سندس تعارف هن ريت ڪرايو آهي:

"نالو، مير محمد شفيع، تخلص "همت"، خطاب لطف علي خان رضوي بکري ولد مير محمد يوسف عليہ الرحمه عملہ جي خدمات تي مقرر ٿيل هو. وڏي جرأت ۽ جوانمرديءَ

جو صاحب هو. بازوءَ جي زور تي عطرخان کان حڪومت کسيائين. ميدان جنگ ۾ هن کي قتل ڪيائين، ۽ ساڳئي سال ۱۱۲۷ هه ۾ شجاعت علي خان جو لقب مليس. ٺٽي ۾ اهڙي شان ۽ عزت سان حياتي گذاريائين، جو شاهي اميرن مان به ان وقت اهڙي ديدبي ۽ شان جو امير ڪونه هو. آخر زماني ۾ جڏهن اهو منصب ۽ عروج نه رهيس تڏهن به شجاعت ۽ دليريءَ جي لحاظ کان کيس سنڌ ۾ بيمثال هستي سمجهيو ويندو هو. نهايت متواضع، بااخلاق ۽ بلندپايه اهل قلم پڻ هو. سندس نثر پاڪيزه هو- ۽ نظم رنگينيءَ ۽ انتخاب جي حيثيت کان نهايت مشهور هو. سنڌ جي ممتاز ۽ مقبول شاعر "محسن" ٺٽويءَ جو سرپرست هو. سندس وفات ۱۱۴۴ هه ۾ ٿي. "محسن" سندس وفات جي تاريخ ادخله في الجناب بلا حساب- (ترجم) "مقالات الشعرا" قلمي ص ص ۳۰۹، ۳۱۰.

مخطوطي ۾ ۱۱۴۴ جا انگ لفظن ۾ لکيل آهن، ۽ مادو اهوئي ڏنل آهي، جو هو بهو نقل ڪيو ويو آهي، پر مادي مان انگ فقط ۹۲۱ نڪري ٿو. ظاهر آهي ته ڪتابت جي غلطيءَ کان اها تبديلي اچي وئي آهي. "تحفة الڪرام" ۾ ڏٺم ته ان ۾ به لطف علي خان جو ذڪر آيل آهي، ۽ سنن جا انگ لفظن ۾ يارنهن سو چوئيتاليهه، ئي درج ٿيل آهن ۽ مادهٔ تاريخ "ادخله في الجنات" لکيل آهي. تعجب آهي ته اهو مادو به صحيح اعداد نه ٿو ڏيکاري. انهيءَ جو عدد (۱۲۱۵) ٿئي ٿو. "محسن" جو اصل مادو ته والله اعلم ڪهڙو هوندو. انهيءَ ۾ البت ڪو به شڪ نه آهي ته مرحوم جي وفات جو سن ۱۱۴۴ هه ئي صحيح آهي.

نواب مير امين الدين خان حسين: "عطا" هن جي وفات جي تاريخ پڻ چئي آهي. قصيدو يا ٻيو ڪو نظم انهيءَ کان سواءِ ڪونه ٿو ملي. اها تاريخ به مخطوطي جي حاشيه تي لکيل هجڻ ڪري ڪاٽجي وئي آهي. باقي ٽڪرن ۾ به قرين قياس لفظ ڏنگين ۾ ڏيئي مون مصرعون پوريون ڪري ڇڏيون آهن. تاريخ هي آهي:

[داخل گلشن جنت] شده از فضل الست
[مغفرت داد بشارت که] برحمت پيوست
[گفت في الجمله] بتاريخ وفاتش شايان
[جملهٔ] آمينُ بيالعفو امين الدين خان
۱۱۲۷ هه

هن جي شخصي واقفيت جي باري ۾ "عطا" عادت موجب خاموش آهي. "تحفة الڪرام" مان به فقط هيءَ عبارت ملي ٿي:

نواب مير امين الدين خان حسين ولد سيد ابو المکارم "شهود" تخلص بن مير ابو البقا المخاطب بامير خان، بسال هزار و صد چهارده هجري مطابق چهل و ششم جلوسي بايالت تهته معزز شده، اميري والا مقدار بود. اغلب اوقات بمطالعه کتب و صحبت با علما پرداخته. رشحات الفنون مشتمل برخلص چهارده علم، و "معلومة الآفاق"- از مولفاتش شايع.
"تحفة الکرام" مطبوعه جلد سوم ص ۹۹.

مٿي حوالي ڏنل عبارت مان ثابت ٿئي ٿو ته ۱۱۱۴ هه ۾ نواب موصوف ٺٽي جو والي ٿيو هو. ٻئي سال ۱۱۱۵ هه ۾ يوسف خان تري (۱) سنڌ جو صوبيدار مقرر ٿيو. خبر نه آهي ته انهيءَ کان پوءِ امين الدين خان کي ڪٿي مقرر ڪيو ويو. ۱۱۲۷ هه تائين عزت ۽ شان سان ٺٽي ۾ موجود ملي ٿو. وفات جو سن ۱۱۲۷ هه "عطا" جي مٿي ٻڌايل تاريخ مان ثابت ٿئي ٿو.

هڪ مختصر قصيدو: هيءَ مدح "عطا" مير متين الدين خان جي مرحبا ۾ چئي آهي. ڪل ڇهه شعر آهن، جي هيٺ ڏجن ٿا:

هزار شکر که آن داعيان نواز آمد — بهار فيض بفصل بهار باز آمد
امير صاحب عز و علا متين الدين — رحاي گلشن جان سرو سرفراز آمد
قبيله پرور اخوان ملاذ اعوان بخش — باوج حشمت و اقبال و اهتزاز آمد
اميد پير و جوان مدعاي اهل "عطا" — بيمن مشغلهٔ دعوت نياز آمد
فقير پير دعاگو "عطا" ز شوق لقا — بنذر مدح تو خواهان امتياز آمد
باقتباس حضور تو بار خاطر نيست — که در ملازمت آمد اگر مجاز آمد

"عطا" ڪي مدح لکٽي هئي، سو لکي ورتائين، پر اهو نه ٿو ٻڌائي ته مير متين الدين خان ڪير هو، ۽ ڪٿي آيو هو. "تحفة الڪرام" مان پتو پوي ٿو ته هو اميرخاني سادات مير امين الدين خان جو پٽ هو ۽ پيءُ جي حياتيءَ ۾ ۱۱۲۷ هه کان اڳ ۾ ڪنهن شان واري عهدي تي مقرر ٿيل هو، ۽ جليل القدر اميرن امرائن مان هڪ ليکبو هو. مرزائن واري شان شوڪت ۽ قوت ۾ بي نظير هو.

(۱) گمان آهي ته اهو لفظ "ترين" هئڻ گهرجي، پر "تحفة الڪرام" ۾ 'تري' ئي لکيل آهي.

"قانع" جا لفظ هي آهن :

مير متين الدين خان اسماعيل كه در حيات پدر بخدمت عهده نامي روزگار و داخل اجلۀ اعيان زيسته ، در مكنت و قدرت ميرزائي مثل است . "تحفة الكرام" مطبوعه جلد سوم ص ٢٠٨-

هڪ مبهم تاريخي قطعو : انهيءَ مان پين شاهدين جي لاڳاپي مان هڪ خاص تاريخي واقعيجو سلسلو ظاهر ٿو ، ۽ نتيجي طور هڪ حقيقت جو انڪشاف ٿئي ٿو . قطعو هيٺين ريت آهي :

بضمنِ سالِ سنه غين و عين در تهته
ز اهل مدرسه ديدم عجيب ملائي
كه در تردد اوقات جا بجا ميرفت
گهي بقاضي و گه صدر در تقاضائي
ز فرط عسرت احوال بينوا مي بود
بهم نشسته من و آنعزيز هرجائي
ز حال زار هميگفت قصه‌ها بامن
كه در وطن نرسيدم بخوش تمنائي
من از شنيدنِ احوال گفتمش خاموش
كه رنج گنج فزا عُسر يُسر افزائي
يقين كه از پسِ قبض است بسطِ مطلبها
ببين كه از پسِ امروز هست فردائي
پس از مرورِ زمان ديدمش كه دورِ فلك
نمودش از سرِ اقبال مسند آرائي
چنان بمرتبۀ عز و شان تصاعد يافت
كه داشت اهل وطن حيرت از تماشائي
عزيز و خويش و قبيله ز دولتش محظوظ
رسانده فيض مناصب به پير و برنائي
پس از گذشتن او دولتش چنان برخاست
بشان و شوكت يارانش رتبه افزائي

انهيءَ نظم ۾ نالو ڪنهن جو به ڏنل ڪونهي . فقط ١٠٧٠هه جي هڪ واقعي طرف اشارو آهي . پر جڏهن "مقالات الشعرا" ۾ ملا عثمان فاضل خان جو ذڪر پڙهنداسين ، ته صاحبِ نظم جو نالو ، اهو واقعو ۽ نظم جو زمانو پڪيءَ طرح ثابت ٿئي ٿو . "قانع" "فاضل خان بابت لکي ٿو ته

"ملا عثمان ، جنهنجو خطاب فاضل خان هو ، شهر (ٺٽي) جي ملائن مان هڪ معمولي شخص هو ، پر ايتري قدر علمي فضيلت حاصل ڪئي هئائين ، جو قلم لکڻ کان قاصر آهي . مير منشي قابل خان سان گڏ جهان آباد (دهلي) پهتو ، ۽ پنهنجي علم و فضل سان عالمگيرجي ملازمت ۾ داروغۀ بيوتات مقرر ٿيو ، ۽ جلد ئي ترقي ڪري مير منشيءَ جو عهدو ۽ فاضل خان خطاب حاصل ڪيائين - ان بعد صدر الصدور جو اعزاز مليس . ١٠٩٦هه ۾ وفات ڪيائين . "قانع" 'رضوان پايگاهه' تاريخ چئي .

"قانع" انهيءَ کان پوءِ به چند فقرا لکيا آهن . مناسب ٿو لڳي ته اهي فقرا بجنسه نقل ڪجن .

ملا عبدالحكيم "عطا" اين مصرعه تاريخ گفته بود "مشعل ملك سند گل شد حيف" ، چون صله نيافت بر بديهه گفت
١ ٠ ٩ ٦
كاسه بهكر شكست كه يك سال برآن كم واقع و اين اشارت
١ ٠ ٩ ٥
بدانست كه وي در آغاز تحصيل درمسجد بپار چهاي نان بهكرا غير گدائي معيشت داشت و تحصيل علم ميكرد : هر چند الفاظ مذكور بحساب يكسال كم است اما بر بداهت مُعفوّ است .
- "مقالات الشعرا" قلمي ص ١٩١-

آخري فقرو ، جو هڪ سال يا هڪ عدد جي گهٽتائيءَ جي عذر ۾ لکيو ويو ، سو "قانع" جو ٿي نه ٿو سگهي ، ۽ نسخي جي نقل ڪندڙ جي ذهانت جو نتيجو آهي . هو "بهكرا" کي "بهكر" لکي ويو آهي ، ۽ خود پاڻ عدد جي گهٽتائي تي شاعر کي لاچار سمجهڻ جي سفارش ڪئي اٿس . لفظ "بهكرا" مان اها ڪمي دور ٿي وڃي ٿي - ۽ مادي جي اڳيان عبارت ۾ پڻ "بهكرا"

ئي لکيل آهي. هي فقط هڪ جملهٔ معترضه هو- پر انهيءَ کي بيان ڪرڻ مان هڪ مونجهارو دور ٿي ويو.

"قانع" جو بيان پيش ڪرڻ مان اهو ثابت ڪرڻ جو مقصد هو ته مٿين نظم جو لاڳاپو واقعي فاضل خان جي ذات سان ئي آهي. ١٠٧٠ هه ۾ هو واقعي رگو ملاعثمان ئي هو، ۽ مسجد يا مدرسي جي انهن مسڪين ملن مان هڪڙو ليکيو ويندو هو، جن جو گذر مسجد جي خيراتي طعامن تي هوندو هو. "نان بهڪرا" مان به اهوئي مقصد آهي- يعني اهو طعام، جو خير ڪيندڙ ماڻهو پنهنجي ڪاڏي مان بچي پيل ڪاڏو مسجد جي خادمن، خطابين يا مسافرن لاءِ موڪليندا آهن. مسجدن جو ڪو خادم گهر گهر ۾ وڃي اهو فقر جو طعام وٺي ايندو آهي. انهن ڏينهن ئي هو "عطا" سان ملندو هو، ۽ مسڪينيءَ جي شڪايت ڪندو هو.

انهيءَ ڪان پوءِ هو پنهنجي علمي فضيلتن ۽ ڪمال جي ڪري ۽ ڪجهه عالمگير بادشاهه جي عنايتن جي طفيل مير منشي ۽ صدرالصدور بنجي، فاضل خان جي خطاب سان سرفراز ٿيو. اندازو اهو آهي ته پراڻن لاڳاپن ڪري "عطا" هن سان ملندو رهندو هوندو، بلڪ خاص موقعن تي مدحون ۽ قصيدا پيش ڪري ڪجهه انعام حاصل ڪندو رهندو هوندو، جيئن هن جي وفات ڪرڻ تي انعام جي اميد تي تاريخ وفات پيش ڪرڻ مان اندازو لڳائجي ٿو. ظاهر آهي ته اها تاريخ وفات مرحوم جي وارثن کي پيش ڪئي هوندائين، ۽ جڏهن انهيءَ مدحيه تاريخ جو ڪو انعام نه مليس ته پراڻن لاڳاپن کي بالاي طاق رکندي سندس اهڙي هجويه تاريخ لکائين جو صدرالصدور ته ڇا ڪيس ملائيت جو اعزاز به نه ڏنائين. اڳيان ڏنل قطعو انهيءَ واقعي (يعني ١٠٩٦ هه) واري وقت يا ان ڪان پوءِ جو آهي. شروعاتي شعرن جي طنزيه انداز ڪان سواءِ آخري شعر-

پس از گذشتنِ او دولتش چنان برخاست
بشان و شوڪتِ يارانش رتبه افزائي

مان به انعام نه ملڻ جي ڳالهه خيال ۾ اچي ٿي.

"مقالات‌الشعراء" ۾ ڏنل ٻئي تاريخون زيرنظر "ديوان عطا" ۾ موجود نه آهن، ۽ نه ڪي فاضل خان بابت ڪو اشارو ئي ٿو ملي. مير "قانع" مان البت ايتري رهنمائي ملي ويئي، جنهن نظم کي منزل مقصود تي پهچايو.

فاضل خان جو ذڪر اجا ختم ڪيوئي هوم ته هيٺين نظم تي نگاهه پئي. هي نظم مخطوطي ۾ صفحي ١٠٤ تي منتشر حالت ۾ ملي ٿو، ۽ گهڻو ڪري سڄو ڪاڏل، بي ترتيب ۽ مبهم آهي. پر غور سان ڏسڻ تي اهو اندازو ٿيو ته هي قصيدو "عطا" فاضل خان کي ئي پيش ڪيو هوندو. انهيءَ مان اهو به اشارو ملي ٿو ته "عطا" انهيءَ ڪان اڳي به ڪيترين درخواستون پيش ڪري چڪو هو، ۽ هن "عطا" سان ڪو اهڙو وعدو ڪيو هو، جنهن کي پوري ڪرڻ لاءِ "عطا" انهي نظم ۾ حجائتي گهر ڪئي آهي. انهيءَ حجائتي انداز مان گمان ٿيو ته فاضل خان سان "عطا" جا لاڳاپا نهايت مخلصانه ۽ پراڻا هئا. تڏهن ۾ هن جي اقتدار ۾ اچڻ ڪان پوءِ به هو نهايت حجائتي ۽ بي تڪلفانه نموني سان ڪيس مخاطب ڪندو رهيو. انهيءَ ڪان سواءِ "عطا" هن کي ئي "مشعل ملڪ سند" جي نالي سان سڏيو آهي. ٻئي ڪنهن امير لاءِ اهي لفظ استعمال نه ڪيا اٿس. قصيدو هي آهي:

زمانها ديده شد درعالمِ گذران تماشائي
ز اجناسِ مسافر ور مجاور هم مدارائي
ز اهلِ کابل و کشمير و غزنين ....
ز ملتاني و گجراتي و از ....
چنين از صاحبِ تهته وطن‌شهر و ديارِ ما
بمن نامهرباني باوجودِ حق و دعوائي
[ترا چون من دعا] گوئي‌ثنا خواني شده حاصل
[مرا حال پر]يشاني ز فقر و فاقه پيدائي
[تقاضاي پياپي] عرضها تکرارها رفته
[اشارت بارها کردم] بانشاي و املائي
هنوز از خرمنِ اقبال‌دستِ [من‌چنان خالي]
بحيف و حسرتم‌از بخت‌خود نالان بغوغائي
نميِ به بمطبخ، ني مگس بر سفرهٔ گردان
نهِ موش گوشه گير خانه دانه تمنائي
فقير قانعم باجوق هم باجوع وابسته
[...] کجکوله معمو[له]معاشي‌را تقاضائي
[سخن]مشهور باشد آشنا را ايچنين‌حال است
[چه با] بيگانگان آيد حيائي يا تولائي

امير ملک‌والي دروطن چون مشعل سند است
که شايد مهربان باشد بمن ديرينه آغائي

مخطوطي ۾ ڇهن شعرن جو هڪ قطعو آهي، جنهن ۾ نيڪنام خان جي گهوڙي جي رستي وچ ۾ ٿاهه کائڻ جو بيان ڪيو اٿس. نظم ۾ مدح کان وڌيڪ هجو جو انداز آهي - يا فقط هڪڙي واقعي طور انهيءَ کي نظم ڪيو اٿس. قطعو هي آهي:

ياد دارم که ميگذشت [از راه]　　جرگهٔ خاصگان اين [دربار]
يارهٔ نيکنام خان غازي　　تيز تگ بود در ره رفتار
لکدي زد بچار دانگ ....　　که ز پهلو گذشت نيزه گذار
حق نگهداشت راکب و مرکب　　که سر مو نيافته آزار
شده فرتوت يابوي فرتوت　　مورچه همچو موري............

ورنه بوده است حالتي عجبي
و قنا ربنا عذاب النار

نيڪنام خان جو احوال ملي نه سگهيو آهي، ۽ اها به خبر نه ٿي پوي ته انهيءَ قطعي لکڻ ۾ هن جي اڳيان ڪهڙو جذبو هو.

نواب شاڪر خان جي مدح ۾ سڀ کان وڌيڪ نظم هن مخطوطي ۾ ملن ٿا - ۽ قصيدن کان سواءِ هڪ مختصر مثنوي "مهر و ماهه" به ملي ٿي. تاريخون به گهٽيون ئي آهن. ۱۱۲۴هه جي هڪ تاريخ "عطا" جي فريادن جي حصي ۾ پيش ٿي چڪي آهي. مثنوي "مهر و ماهه" جون تاريخون، مختصر احوال ۽ ٿورا اشعار هت پيش ڪجن ٿا:

جمال آل خانجهان بهادر　　امامي سيدي صاحب تهور
مسيح انفاس خان خضر سيما　　زهي نواب سيد صاحب ما
جوانمردي جوادي در صفت پير　　صداي اوست از کابل بکشمير
بود گلبانگ او در کشور هند　　چه ناظم دلپسند کشور سند
ازو اوصاف از تهته بگجرات　　ز گجرات است تا دکن حکايات
بسال غين و قاف و کاف و حا بود　　بتهته اولين تشريف فرمود
۱۰۰۰ ۱۰۰ ۲۰ ۸
بقسمت باز تا ملتان چو بشتافت　　مبارک حق بمرکز التقا يافت
سنه طا بار ديگر عود فرمود　　بتهته آبروي تازه افزود
۹

زهي فياض از کرم و کرامت　　زهي نواب صاحب ما سلامت
قصايد مدحيه گفتم برايش　　کنون در مثنوي گفتم ثنايش
درين بحر است نسخه از "زلالي"　　ز "نوعي" نيز نسخه نظم عالي
ز "عاقل" خان بود پروانه و شمع　　ز "بيدل" بلبل و گل در چمن جمع
"عطا" را نسخه‌اي از مهر و ماه است　　که بر تصنيف اين ياران گواه است

مون هتي فقط اهي شعر چونڊي ڏنا آهن، جن ۾ هن کي مختلف وصفن سان ساراهيو اٿس - مثلاً آل خانجهان، سيد صاحب، نواب صاحب، مسيح انفاس، خضر سيما، فياض وغيره. اهو احتياط انهيءَ مراد سان ڪيو ويو آهي ته اڳيان ايندڙ ڪن مبهم مدحن ۾ ممدوح انهن وصفن جي بنياد تي متعين ڪري سگهجي.

نواب شاڪر خان جي نالي سان هڪ پيو قصيدو نهايت زبون حالت ۾ مليو. انهيءَ ۾ مثنوي "مهر و ماهه" جو ذڪر به آهي، ۽ نواب صاحب جي پٽن ۽ ڪن نوڪرن جا نالا به ڏنا ويا آهن. انهيءَ ۾ "عطا" خاص طرح هيءَ التجا ڪئي ته هو سندس اڳيون سندون نيون ڪري ڪيس وظيفو جاري ڪرائي ڏي. انهيءَ سلسلي جا شعر هيٺ ڏجن ٿا:

[امير] عادل و صاحب کمال شاکر خان
.... از شان او نمايان است
.... سند زهي دلپسند حاکم وقت
.... صوبهٔ تهته صواب شايان است
.... عمر محمدي مرزا
.... اقبال رونق شان است
.... لقا مير شاه جيو بخشي
.... مهمات مشکل آسان است
بحسن خلق محمد حسن زهي [اقبال]
که خوش صفت خلف‌الصدق‌شاه‌جيوآن است
خجسته مير محمد زمان...................
که مر زبان سخن آشنا سخندان است
نه شاعر طمع و بار خاطرم بکسي
مگر بصيغهٔ سابق رجوع ديوان است

فقـــط بصيغه مـــعمول قانع و راضـــي
فقيـــر پيـــر دعاگو "عطا" ثنا خوان است
قصيده اي گذراندم شـــنودي از "بيدل"
بطبـــع ناطقه گفتي كـــه مرحبا زان است
غرض بعرض رساندن چو واجب العرض است
چنانكه عدلِ تو از عرضِ حال پرسان است
ســـند بموجب اسنـــاد مرحمت فـــرما
كه و جـه ...... از مدتي بحرمان است
سواش حصۀ معمول عرضه در سر نيست
اگر قبول شود اجـر خيـر احسان است

هڪ ٻيو ڪاڏل قصيدو شاڪرخان جي مدح ۾ ملي ٿو. انهيءَ ۾ اهو ذڪر آيل آهي ته نواب صاحب ١٥ محرم سن (؟) ۾ ٺٽي جي خاص و عام ماڻهن جي دعوت ڪئي هئي. سن ته نظم ڪيو اٿس، پر اهو هنڌ ڪاڇي وڃڻ ڪري، تاريخ تلف ٿي ويئي آهي. خاص شعر هي آهن:

آمد [عملي بنگر] از همتِ شاكر خـــان
با جود هم از بركت احسن عملا باشد
چون مردم تهته را اطعام بخاص و عام
بنـــمود باو تحسين با اجر دعـــا باشد
خمس و عشري تاريخ از شهر محرم بود
پرسي اگر از يومش يوم الخمسا باشد
تاريخ ...... جستم از طبع ....
....
از هركه همان لايق از هر چه بود قدرت
از تو مدد و صله از بنده دعـــا باشد
اين پير دعاگو را طمعي نبـــود هرگز....
ظاهـــر ز سخـــن آري وضـــع شعرا باشد
مـــداح نوازيها در حق هـــوا خواهـــان
تو سيد دريـــا دل در هر ....

هڪ ٻئي قصيدي ۾ به شاڪرخان جو نالو ملي ٿو. انهيءَ ۾ به مرحبا جي آجيان جو انداز آهي؛ پر "حقوق سابق و لاحق" جي مطالبي مان پتو پوي ٿو ته ان وقت نواب صاحب سان "عطا" جا تعلقات قائم ٿي چڪا هئا. اهو قصيدو به نهايت ڪاڇي ويل آهي. انهيءَ ۾ "نصرت نصيب" هڪ نئون فقرو استعمال ڪيو اٿس:

[بحمدالله و المنته] كه از تائيد آغـــازي
نصيب نصرت نواب شاكر خان زهي غازي
نشيدِ بهجت و نزهت نويد فرحت و [قسمت]
بهر جانب درين صوبه شده گلبانگ آوازي
دعاي مدعاي اهل دل مقصود اقبال است
نزول ســـايۀ اقبال شاهين بـــاد شهبازي
[......] خوبي خوشي و خوشدلي حاصل
فزوده موكب ....مقدم با سر افرازي
[دل پاك تو] آمد پر ز مهـــر آرزومندان
[بخوان] در كليات شيخنا سعدئ شيرازي
برايش اين همه گفتم قصيده در دعاي او
.... نوشتم طرز ايجازي
[حقوق] سابق و لاحق كه از عرض دعا دارم
.... از امداد بنوازي
ضعيف و پير فرتوتم [فقير و عاجز و] مسكين
توئي خورشيد نورافشان بحال ذره بنوازي

هڪ مختصر جي ڪاڏل قطعو ملي ٿو، جنهن ۾ "عطا" محمد عابد جي سفارش ڪئي آهي ته محصول وصول ڪرڻ وارا هن تي ظلم ڪري رهيا آهن - هو ايتري قدر مقروض آهي جو ٿانو ٿپا به وڪڻي ڇڏيا اٿس جي بنهه ڪوڏي ڪوڏيءَ جو محتاج ٿي پيو آهي:

عرض نـــواب صاحب غازي	واجب العـــرض داعئ محتاج
[بنده] مسكين محـــمد عابد	چون پريشان نموده مايحتاج
از پي قرض حال او تنگ است	بهانده .... همه تاراج
سهولت ادا ســـت بر نادار	كافي آرند ....

بالضرور است عرض اين داعي مدعي را مباد سوي مزاج

خبر نہ آهي تہ هي قطعو کنهن کي پيش کير ويو هو. "نواب غازي" جو فقرو شاکرخان جي قصيدن ۾ آيل آهي - ممکن آهي تہ هي بہ انهيءَ اڳيان ئي پيش کيو ويو هجي.

هڪ تاريخي فتحنامو: ممدوح جو نالو واضح طور هن نظم ۾ بہ کو نہ ڏنو ملي. البت "نصرت نصيب" ۽ "خضر طلعت" اهڙيون صفتون آهن جيکي شاکرخان جي قصيدن ۾ آيون آهن، انهي کري گمان غالب آهي تہ هيءَ مدح بہ انهيءَ کي ئي پيش کئي ويئي هوندي - والله‌علم بالصواب.

نظم جو نفس مضمون کنهن غير مسلم سان خونريز جنگ بابت آهي، ۽ فتح جي تاريخ ١١٢٨ ھ آهي. چند شعر پيش کجن ٿا:

نصرت نصيب فوج و تائيد از فلک
ورد دعا وظيفهٔ ملک است و هم ملک
نواب خضر طلعت و فياض گنج بخش
در دل دعاي تست چو در ديده مردمک
نهب دل عدو ز نهيب سپاه تست
فر و ظفر رسيد سپاه ترا کمک
سرهاي سوده سوده و فرسود پائمال
دارالسقر جهنميان را ز شرّ و شک
ارجن برجم ديو مجن شد گريز پا
سگ سنگبار بر سزد و ديو را کبک
از صوت نوبت تو و هيبت ز کوس فتح
اهل فساد منعدم و خصم منهلک
ويرانست زاد و بوم دهاقين و هست پست
از ضرب تيغ و تير و سنان توپ با تفک
افساد ترت مرت شده خصم تار و مار
چت پت شده چنان چو خسان غرقه بر نرک

بهر نشيد فتح و نويد ظفر سروش
تاريخ سال نصرت گفتا غنيم حک
١١٢٨ھ

مخطوطيءَ ۾ ٽن شعرن جي هڪ بلند پايہ مدح ملي ٿي، جنهن ۾ هڪ وعدي جي ياد ڏهاني ڪرايل آهي، ۽ پنهنجي اڳوڻن وظيفن کي جاري ڪرڻ ۽ وڌائڻ جي گهر ڪيل آهي. هن ۾ ممدوح جو کو نشان کو نہ ٿو ملي.

بجاي جاني و غازي نشست صاحب ما   وفا بوعده برابر نشد مراجب ما
قرار بود که داخل شده بقلعه شهر   شود بماهي تنخواه وجهٔ راتب ما
دعاي بنده همين است مدعاي مرا   کنون باصل و اضافه فزا مراتب ما

هڪ ٻي مختصر مدح ملي ٿي، جنهن ۾ قديم لاڳاپن ۽ پراڻين دعاگوين جو حق ياد ڏياري امداد لاءِ التجا ڪئي ويئي آهي. ممدوح کير آهي، سو پتو کونہ ٿو پوي. ٻہ شعر ڪاٽي ويا آهن - باقي پيش ڪجن ٿا:

قدر اقبال تو دانا دل ....
دولت مردانه داري [همت مردانه هم]
بي تکلف هيچ تکليف تقاضا عرض نيست
فارغ از طرز طلب بي حرص آب و دانه هم
چون‌فراموشم ز ياد اي عمر و دولت بر زياد
اجر دارد ياد مسکين آشنا بيگانه هم
پير فرتوتيم برحق کهن اهل دعا
داعيِ ديرينه و ديوانه و فرزانه هم

هڪ مختصر قصيدو ملي ٿو جنهن ۾ پڻ ممدوح جو نالو صراحت سان ڏنل نہ آهي. هڪ شعر ۾ "نواب‌آفتاب‌لقا" جو فقرو ملي ٿو. انهيءَ ترکيب جا فقرا شاکرخان جي قصيدن ۾ ملن ٿا. ٿي سگهي ٿو تہ اهو بہ کين ئي پيش کيو ويو هجي. نفس مضمون اهوئي پراڻا تعلقات، پنهنجو اشتياق ۽ مفارقت جون تکليفون بيان ڪري ياد آوريءَ جي مطالبي بابت آهي. ٿورا اشعار پيش ڪجن ٿا:

صبا ز صبح سعادت ز من بياد رسان   سلام بنده بآن صاحب رشاد رسان
گذر بمحفل نزهت سراي جان افزا   نثار دست دعا صدق دل نهاد رسان
برو بخدمت نواب آفتاب لقا   ز حال ذره پزيرنده عرض داد رسان
زمان زمان که ز مجرا فتاده ام مهجور   بعرض حال‌من آن صاحب سداد رسان

بروز روز مرا در نظر شب يلدا ست — ز حال غمزده اظهار اعتقاد رسان
ز ضعف كاسته افتاده ام بتفرقه زار — [دعاي بند] ه بآن رتبه‌اش فزاد رسان
زياد عمر و جلالت مرا ز ياد مبر — [بده پيام و] مرا خط دل كشاد رسان
اگر نہ لايق ياد آوريست اين مسكين — [گهي ز لطف] نگاه اي يم‌جواد رسان

هڪ مختصر ۽ مبهم قصيدو ملي ٿو، جنهن مان ظاهر نہ ٿو ٿئي تہ ڪنهن جي لاءِ لکيو ويو آهي. ڪنهن امير کي قصيدو پيش ڪري وري ياد گيري ڏياري هوندائينس، پر هن پيهر عرض ڪرڻ جو موقعو نہ ڏنس. انهيءَ بابت شڪايت ڪئي اٿس:

تكرار عرض بنده سزد بر در كريم — رد نيست گر سوال مكرر كند گدا
در حضرت كريم مكرر دعا قبول — دستور هست عرضِ مكرر بپادشا
آنها كه خوانده اند حديث تخلقوا — اخلاق حق نموده بهر امر مقتدا
الحال در زمانه عجب حال ديده شد — مناع از تكرر عرض اند و ماجرا
بر زخم ياس مرهم خاموشي آورند — بالاي داغ داغ گذارند نا روا
آب از دو ديده ريز ولي آبرو مريز — معقول گفت هر كه چنين گفت مدعا
تر ساختن بآبِ دهن نانِ خشك را — يا ساختن بگرس به از طمع بيحيا
حيف است ديدن گرهٔ ابروي تر شرو
بي سر كه ساز با شكرِ شكر حبذا

هيٺيان ٽي شعر مخطوطي ۾ انهيءَ طرح ئي درج ٿيل آهن، ٽيئن شعر جي مٿان سلطان عليخان غازيءَ جو نالو لکيل آهي، جنهن جو احوال ملي نہ سگهيو:

[كشتيان] بر آب جاري ميروند آهستگي
[تا بآن] باد موافق ميكند وابستگي
[غالباً] امسال غله بال و پر پيدا كند
.... رسيدن از رهِ وارستگي
سلطان علي خان غازي است
[بحر]مواج كرم بر تشنه لب احسان كند
[دست] گيرد گرسنه‌را در زمانِ تشنگي

هڪڙو نهايت بلندپايہ ۽ برجستو قصيدو ملي ٿو، پر ان جو مکيہ حصو ڪاٽجي ويل آهي، ۽ انهيءَ ۾ ممدوح جو نالو احمد بيان ٿيل آهي. پهرين قصيدو

ملاحظہ ٿئي، پوءِ وضاحت پيش ڪئي ويندي.

شنيده بنده "عطا" اين ....
ز احمد اسم مسيحا نفس خضر تمثال
امير ِكشورِ حكمت دبيرِ دانش و فهم
كه مير سيد روشن ضمير اهل كمال
ز اتفاق حسن صحبت انعقاد افتاد
كه در محاوره گفت اين لطيفهٔ اكمال
كه در خوارق عادات نكته‌اي دارم
شنيدني و تصور نمودني في الحال
كه خرق خوئي ز اعجوبه هاي انساني است
كه بر محل و بقامش نمودن استدلال
بهر عجوبه كه واقع ز انبيا مي بود
ز حرف معجزه تعريف آن گذشته كمال
ز حق و صدق بود بر مواقع اسباب
بفيض و فضل بود در مراتب اعمال
و گر لطيفه رسيدي ز اوليا بظهور
كه بر كرامت و كشف آن لطيفه باشددال
و گر ز زمره حكما عجوبه سر ميزد
طلسم و وضع تصنع نموده اند خيال
اگر ز كاهن و ساحر عجوبه مي آيد
[ازو به علم] كهانت زدند شان كمال
.... بفعل نمودن ز واضع و فاعل
[كه] هست فرقِ مراتب نتيجهٔ اعمال
اگرچه منشاي آب از ....
اگر چه رشحهٔ جود ....
بكليات نمايد ....
كه جزو جزو ....

که پا رکينه نمايد بچشم ....

که خاک شور نمايد ....

کمال حال ز کسبِ کمال ....

ثمر ز ....

که هم قرينه نباشد بهم بهار ۽ خزان

که هم طريقه نباشد [بهم عروج و زوال]

بهر جواهر معنيِ خرد ....

بهر نوادر دانش بود ....

سعادت دوجهان ....

اجابت دو سرا اقتداي [اهل کمال]

وصول منزل مقصد سلوک را ....

حصولِ مطلبِ دل ....

بفکر علمِ يقين بالعشي والابکار

بذکر عينِ يقين بالغدو والاصال

تمهيد جي ندرت نهايت ساراهه جوڳي آهي. "عطا" چوي ٿو ته عجب ۾ وجهندڙ ڳالهيون جيڪڏهن نبين هٿان ظاهر ٿين ته انهن کي معجزا سڏيو ويندو آهي، اوليائن کان ٿين ته ڪرامت، ڏاهن کان ٿين ته طلسم يا هنر، جادوگرن کان ٿين ته نظر بندي يا جادو سڏيو ويندو آهي. ان کان اڳتي جا شعر ڪاٽي وچ ڪري مطلب گم ٿي وڃي ٿو. پر بچيل ٽڪرن ۽ تمهيد جي لاڳاپي مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته شاعر انهيءَ کان پوءِ اهوئي چيو هوندو ته جيڪڏهن ڪنهن صاحب اختيار حڪمران جي هٿان ڪو عقل کي حيران ڪندڙ ڪارنامو ٿئي ته انهيءَ کي ڪهڙي نالي سان سڏيو ويندو؟ اها ڳالهه هيڪاري تڏهن يقين جو درجو حاصل ڪري ٿي، جڏهن اهو معلوم ٿئي ٿو ته ممدوح هڪ حيرت انگيز ڪارنامو سر انجام ڏنو هو. اهو ڪارنامو نهر عليجان جي پل ٺهرائڻ جو آهي. اهو ثبوت ممدوح جي نالي احمد جي ذريعي سان "تحفة الڪرام" مان مليو. احمد جو سڄو نالو احمد يار خان برلاس آهي. هي شخص ١١١٦ هه ۾ ٺٽي جو صوبيدار ٿي آيو هو، ۽ ٽي سال رهيو. هن هتي نهر عليجان تي پل ٺهرائي هئي، جا ممڪن آهي ته اهڙي عجيب صنعت ۽ ڪاريگريءَ جو نمونو

هجي، جنهن جي تعريف شاعر معجزي، ڪرامت، طلسم وغيره جهڙي لفظن سان گڏوگڏ ڪري رهيو آهي. "قانع" جي عبارت هيءَ آهي:

نواب احمد يار خان اصل قوم برلاس که اجدادش ساکن قصبهٔ خوشاب من اعمال لاهورند، پدرش الهيار خان لاهور و ملتان و قريب چهل سال فوجدارئ غزنين داشته، بالجمله موسي اليه بسال هزار و صد و شانزدهم هجري بنظامت تهته رسيده، سه سال حکومت کرد و منصوب بود که عالمگير بادشاه در هزار و صد و هيژدهم در گذشت، خلف معظمش در غره محرم صد و نوزده جلوس نمود، پل عاليجان محاذي دروازه شرقي قلعه ارک از آثار اوست.

"تحفة الکرام" جلد سوم ص ٩٩

هي امير ابن امير شان شوڪت ۽ دٻدٻي وارو حڪمران هجڻ سان گڏ هڪ زبردست اهل قلم ۽ پختہ گو شاعر هو، ۽ پنهنجي مرتبي موافق اهل ڪمال ماڻهن جو قدرشناس ۽ سرپرست به هو. سندس تخلص "يڪتا" هو. پين شعري صنفن کان سواءِ پنجاب جي پاڪباز عاشق ۽ معشوق - "هير رانجهي" جي محبت جي داستان کي مثنويءَ ۾ نظم ڪيائين جو سندس هڪ يادگار آهي. هي مثنوي "هير رانجهي" جي نالي سان مشهور آهي، ۽ سنڌ ۾ انهيءَ نالي جي مثنوين مان پهرين مثنوي آهي.

"عطا" هن جي مدح ۾ پيو قصيدو لکيو آهي، جو ڪاٽل ته گهٽ آهي، پر هڪ گمنام مدح وانگر ايتري قدر مبهم آهي، جو ممدوح جو نالو يا ان طرف ڪو سڄاڻپ جو اشارو به ڪونه ٿو ملي. فقط ايترو ذڪر ملي ٿو ته ممدوح سان سندس ملاقات نهر عليجان تي ٿي هئي. هو "عطا" سان مهربانيءَ سان پيش آيو، ۽ کيس ويجهڙائي جي هڪ باغ ۾ وٺي ويو. باغ جي سير جي موقعي سان گڏ ساڻس ڏيان سان گفتگو به ڪيائين. شاعر دستور موجب هن کي دعائون ڏنيون، مدح ۽ ساراهه ڪيائين، ۽ آئيندي لاءِ انعامن ۽ مهربانين لاءِ التجائون ڪيائين.

انهيءَ في البديهه قصيدي ۾ "عطا" پنهنجي پيريءَ جو عذر ڏيندي امير جي حضور ۾ حاضر ٿيڻ ۽ دربار جي پابندين کان نهايت شائستہ انداز ۾ معافي گهري آهي. سڄو قصيدو هيٺ ڏجي ٿو:

بحيرتم كه به بيداري است يا كه بخواب
وصـول ذره بخورشيد وصـل تشنه بآب
"عطا" ز بخت بنـازد كـز اتفاق رسيد
ميانِ نهرِ عليجان بپيش بحر[كولاب]
كه بود هر قدمش موج موج دريائـي
كه بود گام بگامش چو عكس ماه[بر آب]
فروغ پرتوِ آن التقـاي نو [رِ صفا]
فزوده بينش چشمم ز سبعه [اكواب]
چو خاك سر بتواضع نهاده [.. ......]
فراختم سرِ عزت ز روي [... ...]
بعزم بـاغ روان بوده ام [...... ...]
بيمن آيـهٔ طوبيٰ لهم و حـسن مآب
نموده بـاغ بهارِ كرامت [تازه]
رخِ جمال و كمال آفتاب [عالمتاب]
روان چو سرو خرامان [ميانِ آب روان]
عيان چـو قامتِ شمشاد مجمع احباب
گلِ حديقهٔ عز و عـلا هميشه بهـار
يمِ فتـوّت عـالي هـمم بلـند القابه
خضر لقا ، و سكندر جمال ، خانصاحب
كريم ذات، كرامت صفت، خجسته [مآب]
ز نقش هر قدم آئينه بست بر[لب جو]
ز خاك هر كفِ پايش بديدهٔ [سرخاب]
.... خط نـور افشان
نهاد چون بزمين پاي آن هلال ركاب
اگر چه پـير دعاگـو بآرزوي حضـور
بيـمن طالب مجرا ست ليـكن از آداب
كه پير كهنه بجا بس رسيده صحبت دان
سري بگوشـهٔ عزلت كشيـده از اسباب

قصيده خواسته بودم درين نشيد و نويد
بصد نكات و نوادر چو در و لعل مذاب
بمدعاي دعـا بيخـطا "عطا" مشـغول
زياده عمر و جلالت فزون ز حد و حساب
بجز تصـورِ خاطر بجـز تفـكر و غور
بسا بديه چـو بستـه كشم باسـطرلاب
ولي بـرفعِ ملالـت نمـوده ام ايـجاز
كه هست در سخن ايجاز بهتر از اطناب

هڪ ٻئين زمين ۾ چيل قصيدو مليو آهي، جو ڪاڇي ويل ۽ مبهم آهي. انهيءَ ۾ به ممدوح جو نالو، زماني ۽ وقت جي ڪا به خبر ڪانه ٿي پوي. نفس مضمون ممدوح کي وعدا ۽ پنهنجون اميدون ياد ڏيارڻ بابت آهي، بلڪ ڏاڍي دليريءَ سان اهو شڪ به ظاهر ڪيو اٿس ته شايد ڪو ٻيا ڪرڻ وچ ۾ بدخواهي ڪري رهيو آهي، ۽ ممدوح ان جي چغلين جي ڪري مهرباني نه ٿو ڪري. واقعو ڪجهه به هجي، مزي جي ڳالهه اها آهي ته ممدوح ڇهن مهينن تائين، ٽٽس ڪو ڏيان نه ڏنو، پر اسان جي شاعر پٽ نه ڇڏيس. شڪايتن سان گڏ تقاضائون به جاري رهيون. قصيدو هيٺ ڏجي ٿو، جو قصيدو به آهي، فرياد به ۽ مخالف جي هجو به آهي.

اي صاحـب عطايا از من كـه [...]
يا نظر ساز معجون يا [.............]
يا مدبري چغـلخو كوري [............]
در صورت خوشامد بي سر [...........]
از كونجره پراچه پر جيفـه كله پاچه
سازم براي آنـها بالجزم ديـگ جوشي
كز ناكسـان بدگـو بوده گـله گذاري
مانع بقوت مسكين بوده است گربه موشي
دل پر مرض غرضگو بـوده كـدام نمام
غـماز ريم خوري خـونِ غريب نوشي

ورنه چه اين تعصب با پير زار مسکين
کز حال بينوائي پيوسته در خروشي
ششماه شد که رقعات بنوشته داستانها
از عرض حال گويا هم با زبان خموشي
در حيرتم که گم شد حق دعا ثناها
در وحشتم درين غم ديگر نماند هوشي
ورنه شده چه واقع بر عکس آن توجه
از صاحب آن شنيدم ديدم بچشم و گوشي
صاحب بحب مرشد مهدي صفت خضر فال
بخشد بحال مسکين از درد دُرد نوشي

هيئين قصيدي ۾ گذريل سال جيترو عطيو گهريو اٿس، ۽ پڄائي ٿو ته انهيءَ عطيي کيُ حضرت غوث پاڪ جو صدقو ۽ تبرڪ سمجهان ٿو. چند شعر هي آهن:

به آن خداي که هر دانه رزق هر دابه
بيدِ قدرت خود قسمت مهيا کرد
که بنده عاجزِ مسکين، صغيف تر از مور
[ز بخت] روزيءِ معتاد خود تمنا کرد
[مرا] برات تصدق ز غوث ثقلين است
وصول جنس بقوتِ غذا تقاضا کرد
چنانکه سال گذشته ز جنس صاحب درک
شده عطا به"عطا" مي توانش اعطا کرد

هڪ ٻي مدح ملي ٿي، جا ڪنهن مربيءَ لاءِ چيئي اٿس ۽ جو ٿٽي کان ڪنهن ٻئي هنڌ هليو ويو، ۽ خط ذريعي اماڻي اٿس. انهيءَ ۾ هن جي ساراهه ڪندي ۽ گذريل صحبتن جي ياد ڏياريندي وڌيڪ انعام اڪرام جي التماس ڪئي اٿس. مدح ڪاچي ويل ۽ مبهم آهي:

[........] بهاران رسا سلام مرا — کبوترانه ببر نامه و پيام مرا
توئي سفير غريبان بريد مشتاقان — رسان بسمع سعادت نشان کلام مرا
برو بانجمن دوست فارغ از من زار — بياد ده که بياد آورند نام مرا
رسان بعرض که تازنده ام ثنا خوانم — باين ترانه ترنم بصبح و شام مرا

بياد صحبت فيض و حضورِ فياضش — بود ثنا و دعاها علي الدوام مرا
زبحر فيض چو لب تشنه خاک خشک شدم — ترشحي رسد از کاسهٔ کرام مرا
نه قرب يار نه از اختيار.......... — سپرده اند بدستِ قضا زمام مرا
"عطا" بصحن چمن گر ز خار خوار ترم — نگر بصحبتِ گل عز و احترام مرا
حقوق سابقه دعوات.............. — قديم رابطه ...... انتظام مرا
که باوجود تو.............. — بياد ناوري از حال اقدام مرا
زمانِ پيري و عجز است.......... — نگاه لطف تو........................
بهر نمط ز دعا و ثنا.....................
توجهي به دعاگوي خود..........

هيٺ ڏنل مختصر ۽ ڪاچي ويل چئن شعرن جو قصيدو خانخانان جي ٿالي آهي. آجيان جي سلسلي ۾ اها ڳالهه به چئي ويو آهي ته اوڏي پاڻ ڪوٽوال کي معزول ڪري هن هڪ نهايت چڱي ماڻهوءَ چندرڀان کي مقرر ڪيو، ۽ ان ڪري ٿٽي جي حالت درست ٿي ويندي:

خانخانان مرا واليءِ شهر تهته
عهد تو نقش صفا تيرگي و تنگي را
حبذا يافت صفاي نوي از دولت تو
از همه خدمتها خدمت سرهنگي را
شايد از عزل اودهي بهان عمل چندربهان
تهانه هم ... . لالي خوشرنگي را
بايد اين راه........... اي دوست سلوک
ساخته ... . مالي نيرنگي را

ٺٽي جو والي خانخانان مهابت خان هو. هي هڪ سٺو شاعر به هو ۱۱۳۲ ھ ۾ ٺٽي صوبي جو ناظم مقرر ٿي آيو، ۽ هتي ئي ۱۱۳۵ ھ ۾ فوت ٿي ويو. هي والي وڏي مرتبي وارو ۽ رعيت پرور شخص هو. صاحب سلوڪ هو ۽ اهل ڪمال ۽ فقيرن کي گهڻو گهرندو هو. "تحفة الڪرام" ۾ هيئين وضاحت ملي ٿي:

مهابت خان خلف محمد منعم خان، المخاطب بخانخانان وزير شاه عالم بهادر بادشاه در سال سنه ۱۱۳۲ (هزار و صد و سي دو) هجري مطابق دويم جلوسي منسوب گرديد. امير رفيع القدر کم آزار، غربا پرور باسلوک

آشنا بود، همواره بصحبت اهل كمال و فقرا نشستي و با شعرا خوب در خوردي. در وادئ شعر بپاي استادي مي پوئيد و "كاظم" تخلص مي نهاد. حسب مشيت‌ايزدي‌در خمس و ثلاثين و مائة و الف همين جا در گذشته، نعشش براه لاهور بردند. "تحفة الكرام" جلد سوم، ص ١٩١.

هڪ ٻيو ڪاچي ويل قطعو مليو آهي، جو قصيدو هجڻ سان گڏ هڪ قسم جي ياد ڏهاني بہ آهي تہ مطالبو پڻ. ممدوح ڪنهن‌وقت عطا کي ڪجھ انب موڪليا هئا. "عطا" آئينديءَ لاءِ پڻ انبن‌ملڻ جو انتظار ڪرڻ لڳو، پر تحفو نہ پهتو، انهيءَ ڪري هن ياد ڏهاني ڪندي انبن جي گهر ڪئي آهي. ممدوح ڪير آهي، سو صاف نہ ٿو ٿئي. "نواب خضر سيما" ۽ "سيد خان مويد" جا فقرا استعمال ٿيل آهن - انهيءَ ڪري گمان ٿئي ٿو تہ هي قطعو بہ نواب احمد يار خان برلاس کي پيش ڪيو هوندائين، يا نواب شاڪر خان کي ... والله اعلم بالصواب.

اي "عطا" حيف ازين ....

بارها از ره تكرار بفرياد [گذشت]

صرف اوقات گذشته بكريمان [كرام]

باش خاموش كه قدر سخن از داد گذشت

تشنه لب‌بر لبِ دريا شده [سيراب نشد]

سعئ بيفائده بوده است كه برباد گذشت

دست اميد كه پيوست بدامان كريم

حاجبِ حاجتِ من ....

خوشه چين بوده ام از خرمن اقبال [امير]

ريزه چين مورچه از خوان ....

عظمت مرتبه نواب خضر سيما را

كه ز مجراش دل غمزدگان شاد گذشت

سيدِ خان مويّد كه قبول ازلي است

كه گذشت از نظرش هركه بارشاد گذشت

خضر مقدم كه مسيحا دمِ صاحب دولت

در حق ذرهٔ مسكين نه ز امداد گذشت

از آلش هم ز فواكه كه مرا ياد شدي

حاليا مدت دير است كه معتاد گذشت

معاملو اتي ختم ڪونہ ٿو ٿئي، بلڪ هيءُ قصيدو اينديءَ قصيدن جي سلسلي سان ڳنڍيل آهي، ۽ انهيءَ سلسلي کي خاص عنوان هيٺ پيش ڪيو وڃي ٿو، جو انبن لاءِ موزون بہ آهي.

ٽئي جا انب

مخطوطي ۾ انبن بابت ست قطعات ملن ٿا. هيٺيون قطعو متن ۾ قطعات واري حصي ۾ مليو. انبن جو معاملو آهي، شعرن ۾ بہ ڪٽاڻ مٽاڻ تہ هئڻ ئي گهرجي:

آن‌عزيزِ اهلِ جود و فيض را از من دعا

در عدد صد انبه همچون دنبه فرمودي عطا

انبه جلابِ شكنبه دانهٔ پنبه بوزن

انبه همچو گردهٔ دنبه بسرخي خوشنما

مائلِ لعلِ بدخشان رنگِ شاخِ زعفران

هيئتِ شنگرف و زرنيخ و زمرد چون حنا

چون مربا ذايقه، چون تليه زردک چاشني

ميخوش و مقدارِ ليمون چون ترنج و كهربا

همچو عنقا قسمِ اين ناياب اندر ملک سند

بوده از تخم ولايت در حلاوت خوش غذا

در مزه سركنگبين در غوركي گشته مويز

هم قماشِ آشِ بغرا قيمتش افزون بها

رنگ و بويش اشتها را ناشتاها تازه ساخت

خوان‌و خوان پوش از پرّي خنديد بر انبارها

باغِ همت‌را درخت‌و شاخ ازو سر سبز شد

برگ و بار آمد نهالِ جود را سر تا بپا

ني بشريني غذا نـــي لايق آچار بـــود

حيرت از جنسش دوکان و بهانده و بازار را

بسکه شيرين کام گشته داعـــيءِ ناکام ازو

آفرين بادا که حقّ ِ دوستي کــــردي ادا

هيءَ سو انبن جي هڪ تحفي جي پهچ آهي، جيڪي شايد ڪنهن امير يا ٻئي مخلص دوست "عطا" کي موڪليا هوندا؛ پر تحفو موڪلڻ واري شايد اهو ڪم ٻئي ڪنهن شخص تي رکي ڇڏيو. انهي شخص هلڪڙائيءَ ۽ بي ايمانيءَ کان ڪم ورتو، ۽ سوکڙيءَ لائق انبن موڪلڻ بدران ننڍڙا ڪچا ۽ بي لذت انب موڪلي ڏنائين. "عطا" معاملي کي سمجهي ويو، پر هن ۾ اها حرڪت برداشت ڪرڻ جي طاقت ڪٿي؟ پهچ لکي ڏنائين، پر انهيءَ ۾ انبن پهچائڻ واري شخص جي ڪارستانيءَ جو ٿاڻ ٿاڙي وڌائين. هڪ هـڪ ڳالهه نهايت مزيدار نموني ۾ لکي اٿس:

"سوانب پهتا. دنبي جي بڪـين جهڙا سرخ، ۽ وزن ۾ چڱا ڳرا آهن- ڪـڪڙن جي تور جا ته بيشڪ هوندا. ليمي يا نارنگيءَ جهڙا لذيذ، ڳجرن جي شوروي جهڙو رس، لعل بدخشان، شاخ زعفران، شنگرف، زمرد، ڪهربا وانگر مليل جليل رنگ- انبن جو هيءُ قسم سنڌ ۾ ته پيدا ڪونه ٿو ٿئي، شايد ولايت جي تخم مان حاصل ڪيا هوندائين: سندن ميناج جي اها حالت آهي، جو نه ڪائڻ جي ڪم ٿا اچي سگهن، نه انهن جو آچار ئي وجهي ٿو سگهجي. شمار ۾ پورا سؤ هجڻ سان به ايترو انبار ڏسڻ ۾ ٿو اچي، جو ٿالهه ۽ ٿالهه جي پوش کي به لڄي ٿيٽو پيو هوندو. هيءَ متاع عزيز جنهن دڪان، جنهن ٿانـو، ۽ جنهن بازار ۾ رهي هوندي، ماڻهو انهيءَ هرهڪ چيز کي حيرت ۽ عجب مان تڪيندا هوندا. بهر حال شڪر آهي جو اوهان مون ناڪام جو وات مٺو ڪرائي دوستيءَ جو حق ته ادا ڪيو."

انهيءَ قطعي ۾، نه انبن جو عطيو ڏيڻ واري جو نالو آهي، نه انهيءَ جو جنهن تي اهو ڪم رکيو ويو هو؛ تڏهن به پهرئين ۽ آخري شعر مان صاف ظاهر ٿئي ٿو ته عطيو ڏيندڙ ڪو نوجوان امير آهي، جنهن سـان "عطا" جا پراڻا دوستيءَ جا لاڳاپا رهيا هئا.

ٻيا ڇهه قطعا، جي انهيءَ کان سواءِ انبن جي سلسلي ۾ ملن ٿا، انهن تي

غور ڪرڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته اهي دراصل ٻي قطعا آهن، جن مان ڪـن کي "عطا" هوبهو، ۽ ڪن کي ٿوري ترميم ۽ اضافي سان ڪنهن ٻئـي هنڌ نقل ڪيو آهي. انهن مان ٻه قطعا مٿي ذڪر ڪيل قطعي سان تعلق رکن ٿا- ۽ انهن مان عطيي ڏيندڙ جو به ڪجهه سراغ ملي ٿو.

صفحي ۳۸۸ ۾ سٽن جي وچ ۾ نهايت پيچيده خط ۾ هي چار شعر ملن ٿا. سهوليت خاطر اسين انهن کي 'الف' جو عنوان ڏيون ٿا:

(الف)

شهاب شيخ شجاع ست مـير دريـــا دل

ولي نظـــر ننمايد نشستـــه بر ساحل

اگرچه با دل دريا نمـــي فشاند موج

مگر بجانب جائي کـــه خاطرش مائل

قديم رابطه را چون جديد ضابطه ساخت

بحکمت عملي طرفـــه عاملـــي کامل

هزار انبـــهٔ معمول را وصول نه شـــد

درخت انـبه نشانده نهال نـو در گل

صفحي ۴۱۲ جي حاشين تي انهيءَ کي ڪجهه اضافـي ۽ تبديليءَ سـان نسبتاً صاف خط ۾ لـکيو ويو هو، پر ڪاغذ ڪاڇي وڃڻ ڪري مجروح حالت ۾ ملي ٿو. اسين انهيءَ کي "ب" جو نالو ڏيون ٿا.

(ب)

.... شجاع است مـير دريا دل

ولي نـــظر نه نمايد بـــه تشنهٔ ساحل

[اگرچه] با دلِ دريا نمي فشاند موج

[مگر] بجانب جائي که خاطرش مائل

[قديم را] بطه را چو جديد ضابطه ساخت

[بحکمت] عملي طرفه عاملي کامل

[هز] ار انبه که خانصاحبم دهاند نداد

[درخت] انبه نشانده نهال نو در گل

.... بتنخواه صد هزاران داد

[مگر] براي يتيـمان بوعده‌ها داخل

[نه هيچ] وعده وفا را تميز شد افسوس

.... نقد گهي جنس کي شود حاصل

[بمهرباني] مير است آزمايشها

[عطيه] بود نه الحال تا "عطا" شامل

زمانها گذران و فسانها باد است

[مگر هنوز] نيم از دعاي او غافل

پهرين انهن ٻنهي ٽڪرن جي وچ ۾ فرق کي جاچيو، پوءِ اڳيئن قطعي سان انهن جي واسطي جو ترين قياس نظريو پيش ڪيو ويندو. ظاهر آهي ته "الف" جي پيٽ ۾ "ب" جو مطلع ٻن هنڌن تي ترميم ٿيل اهي. پهرئين مصرع ۾ "شهاب شيخ" جي بدران پيو ڪجهه آهي، ۽ جنهن جي باقي بچيل ٽڪرن مان "شيخ شهاب" نٿو نهي. ٻيءَ مصرع ۾ "نشسته" جي بدران "به تشنه" صاف لکيل آهي. "الف" جي آخري شعر جي پهرين مصرع هئي- "هزار انبهٔ معمول را وصول نشد"؛ "ب" ۾ لکيل آهي- "هزار انبهٔ که خانصاحب دهاند نداد". انهيءَ کان پوءِ چار ئي شعر نوان آهن، جيڪي "الف" ۾ موجود نه آهن.

هاڻ انهن شعرن جي سلسليءَ هڪ ٻئي سان لاڳاپي تي ڌيان ڏيئي سگهجي ٿو. اڳيئن نظم ۾ تحفتاً سؤ انبن جي پهچ ۾ "عطا" ڪليءَ طرح ناپسندي ظاهر ڪئي، ۽ انبن جون خرابيون ظاهر ڪري، انبن پهچائيندڙ شخص جي شڪايت ڪئي آهي. ياٺنجي ٿو ته ممدوح انهيءَ کان متاثر ٿي وڏيءَ دل سان انهيءَ جي تلافي هيءَ ڪئي جو "عطا" کي هر سال هڪ هزار انب پهچائڻ جو بندوبست ڪيائين؛ ۽ شايد "عطا" کي اهي انب ڪجهه سال يا گهٽ ۾ گهٽ هڪ سال لاءِ ته ضرور مليا، جيئن قطعي "الف" ۾ هو لکي ٿو ته "هزار انبهٔ معمول را وصول نه شد"، ۽ اها تقاضا هن انبن نه ملڻ تي ڪئي هئي.

انهيءَ تقاضا تي ممدوح معمولي پڇا ڳاڇا ڪئي هوندي، پر انب پهچائيندڙ ماڻهوءَ - جو 'ديوان' ئي ٿي سگهي ٿو- ڳالهه کي ٿاري چڏيو هوندو. انهيءَ تي "عطا" اشعار وڌائي شڪايت نامو "ب" لکيو، ۽ ان ۾ صاف ظاهر ڪيائين ته "عامل پنهنجي حڪمت عمليءَ سان پراڻن لاڳاپن کي ختم ڪري نوان ضابطا پيدا ڪيا آهن، ۽ خانصاحب جيڪي هڪ هزار انب مون کي ڏيڻا

ڪيا هئا، سي نه ڏنا اٿس. (هن وعدو ڪري ٿاري ڇڏيو هوندس، انهيءَ ڪري هن تي طنز ڪندي لکي ٿو) شايد هن کي نوان انبن جا وڻ لڳايا آهن، ۽ جڏهن انهن ۾ ڦل پيدا ٿيندو، تڏهن مون کي ڏيندو. هزارن کي پگهارون ڏيئون ويون، پر يتيمن سان رڳو وعدائي وعدا آهن. هن کي وعدو وفا ڪرڻ جو ڪو لحاظ ڪونهي. شايد نقدي (رشوت) ڏيڻ کان سواءِ هاڻ اهي انب ڪو نه ملي سگهندا. هيءَ مير (ممدوح) جي آزمائش جو موقعو آهي. هو باز پرس ڪرڻ فرمائي ته مذڪور عطيو اڃا تائين آخر "عطا" کي ڇو نه پهچايو ويو آهي؟ زمانو کهڙي نه روش تي زهي پر اسين ممدوح لاءِ دعائن ڪرڻ ۾ پوئتي ڪين ٿا رهون."

باقي ٻه قطعا، جن مان هرهڪ پيهر نه لکيو ويو آهي، سي نه ذڪرڪيل نظمن سان لاڳاپو رکن ٿا، انهيءَ ڪري انهن جو ذڪر هتي ئي ڪرڻ بهتر ۽ مناسب آهي. صفحي ٣٨٦ جي سٽن وچ ۾ نهايت روان ۽ پيچيده صورتخطيءَ ۾ هي ٽي شعر لکيل آهن:

هزار انبه تصدق نداد ديواني

که جنس جنس نهاده است انبه در انبان

اگرچه ذايقه را بهر آن مضايقه نيست

مقرر است به انبان گره گره جنبان

نه باغبانست دعويٰ که گاه در خرمن

نه بهر بقله فروشانست گر نه در تنبان

اهي ئي ٽي شعر وري ٤١٢ صفحي جي حاشيي تي صاف خط ۾ لکيل آهن- فقط پهرئين شعر ۾ "ديواني" جي بدران "ديوانجيو" ۽ "جنس جنس" جي عيوض "پيءِ اچار" لکيل آهي. باقي ٻه شعر هو بهو ائين ئي لکيل آهن.

صفحي ٣٨٦ جي سٽن وچ ۾ اهڙي ئي منجهيل صورتخطيءَ ۾ هي چار شعر ملن ٿا:

پر کرده اهل دخلان انبان [جنس انبه]

پنهان چو پنبه دانه اندر غلاف [پنبه]

شد انبه هاي تهته چون سيب از سمرقند

همچون انار بهکر بوده است در تلبنه

از برگ و بار ....

خود خورده بر كرانه ....

كوله اچار ....

....

صفحي ۳۸۸ جي سٽن جي وچ ۾ اهي ئي چار شعر ساڳيءَ تڪڙيءَ صورتخطيءَ ۾ ترميم ۽ تبديليءَ سان درج ٿيل آهن . انهن کي پورو پڙهيو ويو آهي ، جي هي آهن :

پُر كرد مير ديوان انبان جنس انبه

چون پنبه دانه پنهان اندر غلاف پنبه

از برگ و شاخ خالي تنخواه دردمندان

خود خورد سرخ انبه چون گردهاي دنبه

كوله اچار خالي همچون ككوله خشک است

از رودهٔ شكمها پيچاک در شكنبه

شد انبه‌هاي تهته چون سيب از سمرقند

همچون انار بهكر تحفه است در تلبنه

ٽن شعرن واري قطعي مان صاف پتو پوي ٿو ته هڪ هزار انب نه ملڻ تي شڪايت ۽ ڏک ظاهر ڪيو ويو آهي ؛ ۽ "عطا" انهيءَ ديوان جي هجو لکي پنهنجي دل جا بخار ڪڍيا آهن . تقاضائن جي گهٽائي مان اندازو ٿئي ٿو ته ديوان به ڪو نواب صاحب جو دل گهريو ۽ بيباڪ شخص هوندو ، جو "عطا" جي باربار تقاضائن ۽ شڪايتن جي باوجود به ٽس مان مس نه ٿيو .

ڇئن شعرن واري قطعي ۾ انبن جي تعداد جو ته ذڪر ڪونهي ، ۽ نه ئي ڪا صاف تقاضائي آهي ، پر تڏهن به ذڪر انبن جوئي آهي . ديوان جي ڪمينپ ۽ پنهنجي پيٽ مٺي ڪرڻ تي طنز به ڪيل آهي . ٺٽي جي انبن ۽ بکر جي ڏاڙهن جي ، سير قند جي صوفن سان بي ساخته پيٽ به چڱي پر لطف ڪئي اٿس .

اهو ثابت ٿي وڃڻ کان پوءِ ته "عطا" کي ملڪ (سند) جي والي‌ءَ جي فرمان موجب ديوان جي معرفت هڪ هزار انب ساليانا تحفتاً ملندا هئا ، ضرورت آهي ته "عطا" جي انهيءَ دريا دل ممدوح امير جو پتو لڳائجي ته ڪير هو . مٿي ذڪر ڪيل سمورن نظمن ۾ جو نالو واضح طور ملي ٿو ، سو "شهاب شيخ شجاع"

آهي . ظاهر آهي ته اهي تيئي لفظ ته نالو ٿي نه ٿا سگهن : انهيءَ ۾ خطاب ۽ لقب يا ڪنيت به شامل ٿي پائنجي ، ۽ صحيح طرح يقيني پتو تڏهن پئجي سگهندو ، جڏهن "عطا" جي قصيدن جو ذخيرو هٿن ۾ هجي .

هڪ نئين چيز : عيد جي مبارڪ ته عام طرح ڏني ويندي آهي ، پر "عطا" پنهنجي ممدوح کي رمضان المبارڪ جي مبارڪ پيش ڪري رهيو آهي . يارهن شعرن جي اها مبارڪ ايترو ڪاٽي ويئي آهي ، جو هڪڙي مصرع به صحيح سلامت نه آهي . بچيل ٽڪرن مان ممدوح جي اچڻ ، ۽ اوچتو حملو ڪري دشمن تي غلبي پائڻ جو اشارو ملي ٿو . ممدوح جو پتو ڪونه ٿو پوي ، "نواب خضر رخ" جو فقرو البت ملي ٿو ، جو شاڪر خان جي مدحن ۾ به ملي ٿو . ضروري شعرن جا باقي ٽڪرا هي آهن :

[المنته] لله تبارک و تعالي

[از فيض] ازل وقت حسن فال مبارک

.... آمده نواب خضر رخ

.... عَلَم افزا ز معارک

.... شهباز صفت همت شاهين

.... چه برد صعوه و شارک

.... دبدبه انداخت دل خصم

بيچاره .... ز تمرد شده تارک

توفيق عمل بهره ....

بالفاتحه اخلاص و يٰسين و تبارک

از علم و يقين بهره درين ....

آن حوصله و مدركه بالحق [مدارک]

دعوات "عطا" تهنيتست از ......

مستقبل عيد و مه رمضان [مبارک]

رمضان المبارڪ جي فضيلتن تي به هڪ قصيدو ملي ٿو . هي قصيدو به حاشيي تي آيل هو ، جنهن ڪري ڪاٽي ويو آهي ، پر ڪاڏل شعر نقطن جي باوجود سمجهه ۾ اچي سگهن ٿا .

بحال تشنه لبان آبشار رمضان است
چمن خزان‌زده را نو بهار رمضان است
برات هر شب و هر روز [روز عيد سعيد]
چه خوش حلاوت ليل و نهار رمضان است
بکام اهلِ يقين اين شرابِ [پاکيزه]
ترشحي ز کفِ جوئبار رمضان است
رسيد ضيف مبارک دميد گلبن [عيش]
هواي نزهتِ روح آبدار رمضان است
بهر سحر ثمري از خصايصِ [مه صوم]
نهال عافيه را برگ ۽ بار رمضان است
تيمنات تسابيح بـــا تراويح اســـت
چه خوش مواهبه بر روزگار رمضان است
مشاعلِ برکات و مشاغلِ انـــوار
جمال و جلوهٔ نقش و نگار رمضان است
عجيب ضيف مبارک ....
که‌ناجي‌از خلجان [روزه‌دار رمضان است]
زهي نزيل مبارک [نزول رحمت حق]
کرامت ازلي [در کنار رمضان است]
بحبس نفس بود اخذ [خير و نيکيها]
ز فضل اجر عمل همکنار رمضان است
مدار دنيا يوماً ....
ثواب‌جوع و عطش[در شمار رمضان است]
بحق آيهٔ مستغفرين ....
تکرمات سجود از مـــدار رمضان است
بـوجه تسميهٔ رمض هســـت استدلال
براي سوزش عصيان شرار رمضان است
نجات از همه آفات [ميدهد مه صوم]
که حصن امن و امان از حصار رمضان است

تاريخون

مخطوطي ۾ تاريخون گهٽ لکيل آهن. انهن مان ٻه اڌ جيتريون ته اڳين صفحن ۾ موقعي جي لحاظ کان ڏنيون آيون آهيان، باقي تاريخون ايندڙ صفحن ۾ پيش ڪجن ٿيون.

تاريخون ٻه حاشين ۽ سٽن جي وچ مان مليون آهن، جي ڪاڇي ويل هجڻ ڪري ڪجهه ته بنهه تلف ٿي ويون آهن، ۽ ڪجهه مبهم ٿي پيون آهن. جيڪي صحيح سلامت آهن، سي ٻه وضاحت نه هجڻ ڪري اهڙيءَ حالت ۾ آهن، جو ڪن بابت ته اهو ٻه اندازو نه ٿو لڳائي سگهجي ته اهي ڪهڙي واقعي يا ڪهڙي ماڻهوءَ لاءِ چيون ويون آهن. بهر حال جيڪي مليون ٿو، سو پيش ڪجي ٿو:

.... حمد نحن له عابدون بفضل
[ميرفت] مير عابد ازينجا برون بفضل
.... که تاريخ رحلتش
.... بخواند ، نحن له عابدون بفضل

۱۱۲۹هه

مخطوطي ۾ ماده جي هيٺان ۱۱۲۹هه لکيل ٻه آهي، پر مادي مـان ۱۱۸۸ سال نڪري ٿو. ممڪن آهي ته وڌيڪ ۵۹ عددن جو تخرجو هجي، جنهن جو اشارو ڪاڇي ويل حصي ۾ تلف ٿي ويو هجي.

اهو مير عابد شايد اهوئي شخص ٿو معلوم ٿئي، جنهن جي هڪ پيري "عطا" نواب شاکر خان کي سفارش ڪئي هئي ته "هو غريب سچو ۽ مقروض آهـي، ۽ پنهنجا ٽانو ٽپا ٻه وڪڻي کائي چڪو آهي. حاڪم جا محصول وصول ڪندڙ سختيءَ ۽ تشدد سان هن کان محصول جي گهر ڪري رهيا آهن."

"عطا" دهليءَ جي بادشاهه جهاندار شاهه جي قتل ۽ فرخ سير جي اورنگ شاهي دهليءَ واري جلوس تي ٻه تاريخون چيون آهن. اتفاق سان ٻنهي تاريخن جا مادا ڪاڇي وڃڻ ڪري پڙهڻ جي قابل نه رهيا آهـن، ۽ مخطوطي ۾ هن طرح ملن ٿا:

جهاندار يکسال ....
بخواب فنـــا بغتةً خـو [ش بخفت]

خرد سـال تاريخ ايـن و [اقعـه]

جهانديده نيرنـگ [تقريب - گفـت]

۱۱۲۴ھ

مادي جو هڪ ٽڪرو مون قياساً اضافو ڪري گهربل سال پورو ڪري ڇڏيو آهي. ممڪن آهي ته اتي "تقريب" جي بدران ٻيو ڪو لفظ هجي. انهيءَ مصرع جي هيٺان انگن ۾ ۱۱۲۵ھ لکيل آهي، جو واقعي جي خلاف آهي، ڇو ته "عطا" فرخ سير جي تخت نشينيءَ جي تاريخ ۽ سن واضح طور هيٺئين ريت لکيو آهي:

لطيفه اي عجبي ديده راقم الاوصاف

که در دوازدهم از ربيـع الاول ماه

بسال غين بهم قاف و کاف و دال فزون

۱۰۰۰ ۱۰۰ ۲۰ ۴

که بر تقرر ايـن سلطنت بصدق گـواه

سروش غيب رسانده بـگوش هوش نفير

نداي طنطنـهٔ ايـن عطيه خـاطر خواه

خـرد بنکتهٔ تاريـخ در تصور بـود

شـروش گفـت [بجا دينِ پناه] ظل الله

۱۱۲۴ھ

مادو انهيءَ تاريخ جو پڻ ڪاڇي ويل هو، پر ٻئي شعر ۾ ساڳيئي عدد وارن حرفن مان "عطا" سن ۱۱۲۴ھ پيش ڪيو آهي، انهيءَ ڪري مادي جز باقي ٽڪرو مون ضرورت آهر ڳنڍي ڇڏيو آهي. جهاندار جي تاريخ جو شڪ پڻ انهيءَ مان لهي ٿو وڃي.

روز يکشنبـه ثالثِ ز جمـيد الثاني

بـوجود آمـده فـرزند مبارک مقدم

سال تاريخ ولودش بـود از نـام عيان

کـه عطاياي تکرم ز محمد اکـرم

۱۱۲۱ھ

هيءَ "عطا" جي پوٽي جي ڄمڻ جي تاريخ آهي. محمد اڪرم "عطا" جو اهو ٻيو پٽ آهي، جنهن "عطا" جو منظوم رقعو مخطوطي جي پهرئين پهرئين صفحي تي لکيو آهي.

هڪ ٻي معرا ۾ ڪاڇي ويل تاريخ آهي، جا هيٺري وڃي بچي آهي.

[ملک حاصل کرد] حفظ خود ز طوفاني چو فلک

[گشت تا] ريخ از چنين طوفان - خلاصي شد بملک

۱۱۲۷ھ

هيءَ سنڌ ۾ آيل ٻوڏ جي تاريخ آهي. مادو صاف بچي ويل آهي، نه ته اها ٻه ڪانه ملي ها.

بتاريخ اين بيحيا نا تحمل   بگو - طرفه العين ......

۱۱۲۸ھ

هڪڙو ٻي شعر هو- مادو ڪٽجي ويو اٿس. انگن ۾ تاريخ جا عدد موجود آهن. معلوم نه آهي ته هن تاريخ جو لاڳاپو ڪهڙي شخص ۽ ڪهڙي واقعي سان آهي.

.... تاريخ او شد قحبه زن بدظن

۱۱۲۸

هيءَ تاريخ به هڪڙي ٻي شعر ۾ هئي. ٻي مصرع، جنهن ۾ تاريخ هئي، بچي ويئي آهي. پهرين مصرع ته بنهه آهي ئي ڪانه.

بسال غين و فزون قاف و کاف و طا هجري

۱۰۰۰ ۱۰۰ ۲۰ ۹

شـده بخلد برين رحلت بـزرگ صفات

مـقام او بشهـادت بـزرگ تاريخـش

۱۱۲۹

سروش غيبي از اسم گفت سـال وفات

اشاري مان ته صاف ظاهر آهي ته مغفور جو نالو "بزرگ" بلڪ "مير بزرگ" آهي، جنهن جي تائيد ايندڙ قطعي مان پڻ ٿئي ٿي، ۽ اهو قطعو به مٿين شخص جي تاريخِ وفات تي مبني آهي.

ميرِ بزرگ نيڪخواه رفت ازين رحيل گاه

سلک شهيديان اساه طاب ترابه ثراه

يافته في الجنان رفاه حسن عمل باو ثناه

باد بفضل حق عفاه از همه خوفها نجاه

بر دل داغ از عزاه ماتم او باشک و آه

سال وفات را نگاه ز تعزيت بزرگ آه

۱۱۲۹ھ

هيءَ تاريخ به انهيءَ بزرگ جي شهادت جي تاريخ ثابت ٿئي ٿي، جنهن کي اڳئين قطعي ۾ فقط "بزرگ صفات" لکيو اٿس ۽ نالو نه ڏنو اٿس. هن ۾ البته نالو به مير بزرگ اٿس. ممکن آهي ته نالو "مير بزرگ" ئي هجيس. اهو ظاهر نه ٿو ٿئي ته انهيءَ بزرگ ڪهڙي معرڪي ۾ ۽ ڪٿي شهادت جي عظمت حاصل ڪئي.

لشکر نواب غازي جا بجا فيروزمند

مشعل اقبال او در ملک سند افروخته

زان شهاب ديو کش شد رجم ديوان خبيث

عقل اين تاريخ گفتا جام بد بو سوخته

۱۱۲۹ھ

پائنجي ٿو ته هيءَ به نواب شاڪر خان جي معرڪي ۽ فتح جي تاريخ آهي، جو ۱۱۲۹ھ ۾ ڪيس هڪ غير مسلم قوم - سوڍن سان پيهر پيش آيو هو. ۱۱۲۸ھ جي تاريخ نواب صاحب جي بيان ۾ اچي چڪي آهي، جنهن جو مادو "غنيم حڪ" آهي، ۽ جنهن ۾ ارجن سوڍي سان خونريز جنگ ۽ هن جي پڄي وڃڻ جو ذڪر آهي. هن پيري شايد دشمن قتل ٿي ويو هو، جيئن "جام بدبو سوخته" لفظن مان ظاهر ٿئي ٿو.

اين واقعه که جا بجا نقل شده تاريخ بخوان چه حيرت عقل شده

۱۱۳۵ھ

ڪنهن حيرت انگيز واقعي جي تاريخ آهي، پر "عطا" انهيءَ جي ڪابه وضاحت نه ڏيئي پاڻ وڏيک حيرت ۾ وجهي ڇڏيو آهي.

سروش غيب ازين واقعه خبر داده بسال او که چه دجال خيره سر داده

۱۱۳۵ھ

هيءَ ڪنهن دشمن ۽ غالباً ڪنهن ڪافر شخص جي قتل ٿيڻ جي تاريخ چئي اٿس. خبر نه ٿي پوي ته مقتول ڪير هو ۽ قاتل ڪير هو؛ معاملو ڪهڙو هو ۽ اهو واقعو ڪٿي ٿيو.

مخطوطي ۾ ۱۱۳۵ھ کان پوءِ ڪائي تاريخ ڪانه ٿي ملي. انهي لحاظ کان هي "عطا" جون آخري چيل تاريخون آهن، جي هٿ لڳيون آهن. پر اهو ضروري نه آهي ته هو انهيءَ کان پوءِ هڪدم فوت ٿي ويو هوندو. البت هو ان وقت ڪافي پوڙهو ٿي چڪو هو ۽ طبعي عمر کي پهچي چڪو هو، ان ڪري وڌ ۾ وڌ پنج سال کن وڌيڪ جيئرو رهيو هوندو. انهيءَ لحاظ کان ۱۱۴۰ھ ۾ سندس وفات ڪرڻ جو گمان قرين قياس آهي. انهيءَ طرح سندس عمر ۱۰۰ سالن جي ثابت ٿئي ٿي، جا عام طرح عمر طبعيءَ جي حد سمجهي ويندي آهي، ۽ انهيءَ سلسلي ۾ "قانع" به هن جي عمر طبعي حاصل ڪرڻ جو ذڪر ڪيو آهي.

"عطا" جا همعصر شاعر

"عطا" جي ستر اسي ورهين جي شاعريءَ جي دور ۾، نه فقط پوري ملڪ يعني سنڌ اندر، بلڪ رڳو ٺٽي شهر ۾ وڏي قابليت ۽ صلاحيت جا سوين شاعر ٿي گذريا ۽ موجود هئا؛ پر "عطا" انهن مان ڇٽن کان سواءِ ڪنهن کي به پنهنجو مٽ تسليم نه ڪيو آهي. اهو "عطا" جي پنهنجي ڪمال سخن تي ناز جي ڪري آهي، يا سندس خودپسندي آهي، انهيءَ تي بحث ڪرڻ ضروري نه آهي؛ البت انهن جو ذڪر "عطا" ڪهڙن موقعن تي ڪيو آهي، انهيءَ جو احوال ۽ هنن جو ٿورو تعارف هت ڏيڻ ضروري آهي.

هڪ ڊگهي نظم ۾، "عطا" سخن جي ناقدريءَ جي شڪايت ڪندي، "انوري"، "سعدي"، "جامي"، "نظامي"، "عطار"، "طالب" ۽ "ڪمال" وغيره کي ياد ڪندي چوي ٿو ته اهي سمورا اهل ڪمال شاعر به بي قدريءَ جون شڪايتون ڪندا رهيا. هن پاڻ به ٽيهه هزار شعر چيا، پر اڃا تائين ڪيس ڪوئي قدردان نه مليو هو؛ ۽ سندس دوستن کي به اهائي شڪايت هئي:

نسخه ابيات ديوانم گذشت از سي هزار

ليکن اين در و گهر را نيست اکنون جوهري

کو ”صفائي“ ”قيصر“ وملا ”سلامي“ و ”شکر“
در گذشت القصه هر يک اختر روشنگري

انهيءَ قطعي ۾ چئني جي فوت ٿي وڃڻ جي وضاحت ملي ٿي. ڪنهن جي وفات جي تاريخ جي خبر پئجي سگهي ها ته پوءِ انهيءَ نظم جي سن جو اندازو لڳائي سگهجي ها. ان هوندي به هي اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته اهي شعر ”عطا“ پنجاهه ورهين جي عمر کان اڳ ۾ چيا هئا - ۽ انهي جو سن ١٠٨٠ کان ١٠٩٠هه تائين هجڻ گهرجي.

هڪ ٻئي هنڌ پنهنجي جن همعصر دوستن کي حسرت سان ياد ڪيو اٿس، سي به اهي ساڳيا صاحب آهن:

نسيان مکن ز ياران از ”شکر“ و ”سلامي“
ياد آوري نمائي از ”قيصر“ و ”صفائي“
کو آن معاصر ما هر يک برابر ما
يار و برادر ما مرغ سخن سرائي

هڪ ٻئي هنڌ ڪافي عرصي (غالباً پنجويهن ٽيهن سالن) کان پوءِ وري پنهنجي گذري ويل يارن جي ياد ستايو اٿس، ۽ سخن جي ڪمال جي بي قدريءَ جو احساس ٿيو اٿس- تڏهن به انهن ئي چئن شاعرن جو ذڪر ڪيو اٿس:

سخن سازان ازين منزل گذشتند
”صفائي“ ”قيصر“ و ”شکر“ ”سلامي“
تصانيفم فزون از صد هزار است
ز لک بيت است افزون خوش ڪلامي

مٿين نظم ۾ لک کان به وڌيڪ شعرن جي دعويٰ ذهن کي انهيءَ ڳالهه ڏانهن ڌيان ڏياري ٿي ته هيءَ قطعو پهرئين قطعي کان لامحاله پنجويهن کن سالن کان پوءِ چيو هوندائين، ڇو ته ستر هزار شعر چوڻ لاءِ ايترو عرصو نامناسب نه آهي. مٿئين سموري وضاحت جو ماحصل هي آهي ته ”عطا“ جڏهن به پنهنجي ڪنهن همعصر ۽ هڪجهڙي شاعر کي ياد ڪيو آهي، تڏهن اهي چارئي بزرگ نظر ٿا اچن. اچو ته سندن حياتيءَ تي ٿوري نظر وجهون.

”سلامي“: هيءُ ڏاڍو خوش فڪر، بامذاق ۽ ظريف الطبع شاعر هو. عام توڙي خاص ماڻهن ۾ مقبول هو. جتي ويندو هو، اتي نهايت عزت آبروءَ سان سندس آجيان ٿيندي هئي. ”قانع“ جو بيان آهي ته ”مير عبدالوهاب جو شيخ ميرڪ جي اولادمان هو، ۽ جو شهر ۾ نهايت شان شوڪت سان زندگي گذاريندو هو، سو ذڪر ڪندو هو ته هڪ ڀيرو هو سندس مهمان ٿي اچي ٽڪيو. جنهن ڪمري ۾ کيس ترسايو ويو، ان ۾ رات گذارڻ لاءِ کيس هڪ پٿراٽي ۽ هڪ به ٿهي ريشمي چادر موڪلي ويئي، ۽ خدمت چاڪريءَ لاءِ نوڪرچاڪر به ويهاريا ويا. ملا (سلامي) نوڪر چاڪرن کي موڪل ڏيئي اڪيلو آرام ڪيو، ۽ صبح جو ساجهر نوڪرن جي اچڻ کان اڳ ۾ اٿي، پٿراٽي ۽ چادر - ٻئي شيون ڪڇ ۾ ڪري پنهنجي گهر هليو ويو.

”مهمان خاني جي خادم (فراش) کي جڏهن خبر پيئي، تڏهن ڏاڍو پريشان ٿي اهي شيون واپس گهرڻ لاءِ ملا صاحب جي گهر پهتو. خادم کي هن سنهن به ڪين ڏنو، ۽ کيس ٽاري ڇڏيائين. جڏهن حسب معمول مير وٽ پهتو تڏهن مير ڪائنس حال احوال پڇيو. انهيءَ تي ٺهه پهه في البديهه هي شعر چئي ڏنائينس:

تو ڪرم ڪردي و فراش تقاضا سر ڪرد
دُهر را دَهر گذشت است و پري هم پر ڪرد

مير صاحب ڏاڍو محظوظ ٿيو، ۽ پاڻ وڌيڪ انعام اڪرام ڏنائينس.“

”سلامي“ شهر جي حاڪم سان به چڱو رلندو ملندو هو. هڪ ڏينهن ملاقات لاءِ پهتو. نواب صاحب اندر هو، پر سندس پٽ ديوانخاني ۾ موجود هئا. هن کي ڏسي نواب جي ٻنهي پٽن مان هڪڙي مذاق اڏائيندي چيو ’مخنث (ڪدڙو) آيو آهي‘، ٻي چيو ’وڏو خبيث آهي‘! هن کي ڏاڍو ڏک ٿيو. جڏهن نواب آيو، تڏهن ”سلاميءَ“ کي مغموم ڏسي حال ورتائينس. ملا في البديهه چيو:

بخدمتِ تو ”سلامي“ حديث مي گويد يکي مخنث و ديگر خبيث مي گويد

هي مصرع پڙهڻ وقت ٻنهي ڇوڪرن ڏانهن اشارو ڪندي، پنهنجي دل جا بخار ڪڍيائين.

”سلامي“ تاريخ گوئيءَ ۾ به ڪمال جو صاحب هو. سندس ظريفانه رمز تاريخن ۾ به هوندي هئي.

”صفائي“: ”قانع“ فقط سندس نالو ملا ”صفائي“ سنڌي لکي، سندس هڪ شعر نقل ڪيو آهي، جو هي آهي:

صد جان بيک کرشمه عوض ميدهم ولي
ترسم که رنگ طبع خريدار نازک است

انهي طرح ۾ "عطا" جو ٻہ هڪ نهايت سهڻو غزل چيل آهي.

"قيصر"بديني: مير "قانع" هن جو نالو ملاعبداللطيف لکيو آهي. هو لکي ٿو تہ "ملا قيصر ڏاڍو محنتي ۽ قابل شخص هو. هر ڇهين مهيني تڏي جي هڪ جاءِ نماز ٺاهي بادشاه عالمگير وٽ کڻي ويندو هو. بادشاهہ انهيءَ صلي ۾ کيس ايترو ناڻو عطا ڪندو هو، جو آرام سان سندس اهل عيال جو گذر پيو ٿيندو هو. هڪ ڀيري کڻيءَ کنيس، جو هي شعر بہ بادشاهہ کي پيش ڪيائين:

سلطنت ختم است بر تو چون نبوت بر نبي
بادشاهي بر تو زيبا چون خدائي بر خدا

عالمگير کڻي ٿو اهڙي گستاخيءَ واري مدح کي برداشت ڪري، سو ڪاوڙ مان کيس رخصت ڪيائين، ۽ منع ڪري ڇڏيائينس تہ آئينده وٽس ڪڏهن نہ اچي. پر سندس اهل عيال ۽ ٻارڙن جو خيال ڪندي ٺٽي جي خزاني مان کيس ٻہ رپيہ روزانو جاري ڪرائي ڏنائين تہ جيئن ڪنهن جي محتاجي ڪڍڻي نہ پويس. قانع جو آخري فقرو غضب جو آهي- "سبحان الله آنجا کہ غضب اينست، شفقت چہ باشد!"

"شڪر": هن جو احوال ڪٿان ڪين ملي سگهيو. "قانع" بہ هن بابت چپ آهي.

"عطا" جون ذاتي حالتون

اڳين صفحن ۾ "عطا" جون معاملاتي حالتون سندس ڪلام جي مثالن سان پيش ڪيون ويون آهن. هاڻ سندس ذاتي حالتون سندس ئي شعرن جي روشنيءَ ۾ ۽ ڪجهہ ٻاهرين شاهدين سان پيش ڪجن ٿيون. سهوليت لاءِ انهن ڳالهين کي بہ خاص عنوانن ۽ ضمني سرخين هيٺان درج ڪريان ٿو.

سندس مشرب ۽ طريقو: "عطا" قلندري مشرب جو پيرو هو. هو خود چوي ٿو:

شان تونگري ترا حال قلندري مرا   نيست تهي ز حڪمتي فقر من و غناي تو

* * *

"عطا" فقيري و آسودگي غنيمت ما ست   فقير را نه اميري بکار مي آيد

* * *

حصير فقر "عطا" بهتر از حرير غنا ست   ولي چه سود که نبود ڪمال درويشم

* * * * *

"عطا" قلندر آز فارغ از سودا ست   که لا بقا شود اقبال چون شود مقلوب

قلندر ۽ سو بہ هڪ آزاد قلندر ٿي ڪري بہ رند لاابالي نہ هو، بلڪ نهايت پاڪباز متقي، عبادتگذار ۽ پرهيزگار انسان هو. مير عليشير قانع، جو "عطا" جو قريت العهد مورخ هو، سو لکي ٿو تہ

"عطا" ملا عبدالحکيم تتوي جامع اخلاق حسنه، کامل التقوي و تورع بوده، سي سال کامل بقيام الليل و صيام النهار بيک وضو بعد نماز عشا تا دم صبح در انشاي نعت نبي و منقبت مرتضوي و ساير کرام بسر برده. — "مقالات الشعرا" قلمي ص ۱٦۴

طريقو: "عطا" صوفي طريقي جو پوئلڳ هو. سندس خمسہ، ترڪيب بند، ترجيع بند، ۽ ساقي نامو تہ سراسر تصوف تي آهن. هن جي طبيعت تي تصوف جو ايترو تہ غلبو آهي، جو سندس غزلن جي اڪثر و بيشتر شعرن ۾ پڻ صوفيانو رنگ آهي. ڪو بہ غزل اهڙو نہ ملندو، جنهن ۾ هڪ يا ٻہ شعر تصوف جا نہ هجن. غزلن جا ٿورا شعر پيش ڪجن ٿا:

"عطا" صفاي دل و ديده کي شود حاصل
مگر بمعدهٔ بي خور دو ديده بي خواب

* * * * *

اي "عطا" حق طلبي کي شود از دعوي راست
که بجز قطع علايق نبود شرط طلب

* * * * *

صوفي شراب خورد و "عطا" بي شراب مست
بخشندهٔ گناه همين و همان همون

* * * * *

سر عبادتها ترک دنيوي است "عطا"
شوي خلاص چو در دام دنيوي نشوي

* * * * *

رفيق اهل "عطا" شو دگر چه ميطلبي
حريف ورد سحرگاه و درس قرآن باش

عقيدو

اثناعشري: "عطا" پنهنجي ڪيترن شعرن جي روشنيءَ ۾ شيعو، ۽ سو به گلا ڪندڙ ۽ تبرائي شيعو، نظر اچي ٿو. هن علي رضه ۽ عليءَ جي اولاد جي حب ڪي ايمان جو جزو ۽ جنت ۾ داخل ٿيڻ جو شرط قرار ڏنو آهي.

محبت تو و آل تو بهرهٔ ايمانست   زهي نصيب که اقبال جاودان دارد
که جز ولاي تو ادخال خلد ممکن نيست   که حب و بغض جزاها بهر مکان دارد

*   *   *   *   *

ز حب آل علي آبـرو "عطا" ميخواه   که منع خير نمايـان يزيديان هستند

مٿين منقبت ۾ ڪيل اظهار عقيدت معيار جي لحاظ کان تشيع ته نه آهي، پر ذاتي معاملن ۾ جڏهن به "عطا" پنهنجي مخالفن سان مخاطب ٿيو آهي، تڏهن 'يزيدي'، 'مرواني'، 'ڪوفي'، 'شامي'، وغيره لفظ بي خوف ۽ بي حجاب ٿي استعمال ڪيا اٿس. مثال طور چند شعر پيش ڪجن ٿا:

بشهر تهته چنان کوفيان شدند شاعر   که مي برند ز گوينده‌هاي خودها عار

*   *   *   *   *

آن اهل شهر صورت ابن [زياد و شمر]   همچون يزيد داشت بما هر ستم روا
آن خارجـي پسر بغلامانِ اهلِ حق   بـي موجبـي بعـربـده بنـمود ماجرا

*   *   *   *   *

بعرض حـال تعرض تظلـم ظلمه   باستغاثه "عطا" پير داد خـواه رسان
يزيديان و خوارج چو کوفي و شامي   ز روي عنف تاذّي باستداد رسان
ز کيف حال "عطا" عرضها شود بحضور   زيادتي که بمن فـرقه زيـاد رسان

سني عقيدو: مٿين مثالن مان مثبت توڙي منفي- ٻنهي پهلوئن کان - "عطا" شيعو ثابت ٿئي ٿو. پر اهو فيصلو ڪرڻ ۾ جلدي به نه ڪـرڻ گهرجي. هنـن شعرن تي به نظر ڪريو:

بحق شاه جيلان غوث اعظم   محي‌الدين مکرم مرشد اکرم
بحق قطب حق محبوب سبحان   بحق پير پيران شاه جيلان

*   *   *   *   *

مداح شـاه جيلان بغداديم بمعني   در تهته گر نه ديدم بغداد يا خراسان

*   *   *   *   *

مرا برات تصدق ز غوث ثقلين است   حصول جنس بقوت غذا تقاضا کرد

۽ هي صاف اعلان ڏسو:

حبِّ علي است مقتضي حبِّ چار يار   نبود بجز کمال تسنّن مسکلّلي

عقيدي جي سلسلي ۾ سڀئي پهلو بي‌نقاب ٿيا پيئا آهن. آخر ته انهيءَ نتيجي تي پهتو آهيان ته "عطا" وسيع‌المشرب ۽ روشن خيال سني هو، ۽ قادري طريقي سان تعلق هوس!

عادتون ۽ اخلاق

طبيعت جو لاڙو: "عطا" طبيعت ۾ زود رنج، چيڙاڪ ۽ ضدي ثابت ٿئي ٿو. ننڍيءَ عمر ۾ ئي پنهنجي وڏي ڀاءُ سان تڪرار ۽ لاڳاپا ٽوڙڻ جو ذڪر اڳئي "عطا" جي منظوم خط مان پيش ڪري چڪا آهيون. سندس غصيلي ۽ چيڙاڪ طبع جو ثبوت سندس هجو وارن نظمن مان ملي ٿو، جيڪي اڳيان پيش ڪيا ويا آهن. سندس ضدي هجڻ انهيءَ مان ثابت ٿئي ٿو ته هن ۱۱۱۹ هه ۾ ڪنهن جهيڙي جي سلسلي ۾ فرياد لکڻ شروع ڪيا. ماحول سازگار نه هئڻ ڪري سندس دادرسي نه ٿي، تڏهن به مايوس ٿي ماٺ نه ڪيائين، بلڪ هر ڪنهن با اثر حڪمران کي عريضيون (منظوم فرياد) پيش ڪندو رهيو، تان جو پنجن سالن کان پوءِ ۱۱۲۴ هه ۾ سندس دادرسي ٿي. اها ڳالهيون نواب شاڪر خان جي قصيدن واري حصي ۾ تفصيل سان ذڪر ڪيون ويون آهن.

نازڪ مزاجي ۽ بي مروتي: ڪافي عرصو مصيبتون ۽ مشڪلاتون سهندي سهندي، اسان جو هي زاهد خشڪ ايترو چيڙاڪ ٿي پيو، جو پنهنجي توقع جي خلاف ڪا به ڳالهه سهي نه سگهندو هو. فاضل خان جي تاريخن مان انهيءَ نظريي جي تائيد ملي ٿي: "عطا" جا هن سان قديم لاڳاپا هئا، پر هن جي تاريخ وفات پيش ڪرڻ تي جڏهن کيس سندس وارثن کان اميد مطابق اجورو نه مليو ته قديم محبت ۽ مهربانيون وساري هن جي اهڙي هجوية تاريخ لکيائين، جو کيس ملڪ جي صدرالصدور جو ته ڇا کيس هڪ ملي جي مرتبي کان به ڪيرائي ڇڏيائين. "عطا" جي ڇپيل ڪيترين ئي هجون ۾ اهائي نازڪ مزاجي ڪار فرما نظر اچي ٿي.

فاضل خان صدرالصدور جي وفات جي تاريخ ڦيريائين "مشعل ملڪ سند گل شد حيف" چيائين، پر جڏهن انعام جي اميد پوري نه ٿيس، ته اها مشعـل وسائي

چڏيائين ۽ پوءِ اونده ۾ اهڙو وٺي پٽر اڇلي هنيائينس، جو "فقرجو پيالو" ئي ڀڄي وڌائينس. ۽ تاريخ لکيائين "کاسه بهکرا بشکست"! اهو تفصيل فاضل خان جي ذڪر ۾ اچي چڪو آهي.

"عطا" ۾ ايتري فضل ۽ ڪمال جو صاحب هوندي به اها ڪمزوري اهڙي هئي، جنهن غالباً "عطا" لاءِ گهڻيون مصيبتون ۽ مشڪلاتون پيدا ڪيون. هن جون اڪثر تڪليفون ۽ مصيبتون انهيءَ لغزش مان ئي پيدا ٿي ٿيون. اندازو اهو آهي ته "عطا" پنهنجي چيڙاڪ طبع جي ڪري پنهنجي مخالفن کي بيدريغ هجون ۽ گلائن جو نشانو بڻايو، جنهن جي جواب ۾ مخالفن ۽ دشمنن پنهنجا سمورا وسيلا گڏ ڪري مٿس ظلم ڪرڻ شروع ڪيا. انهيءَ ناخوشگوار صورتحال ايتري ڏيکه ورتي، جو "عطا" خاص توڙي عام ماڻهن کي پنهنجو ايتري قدر دشمن ڪري وڌو هو، جو هن کي سڄيءَ دنيا ۾ پنهنجو ڪوبه دوست نظر نه ٿو اچي. هو سموري خدائيءَ کان شاڪي ۽ گلہ مند نظر اچي ٿو.

<u>خود پسندي:</u> "عطا" ۾ خود پسنديءَ جو جذبو به ڏاڍو شديد نظر اچي ٿو. پنهنجي سخنوريءَ جي ڪمال تي ايترو ناز هوس، جو ڪنهن وڏي کان وڏي شاعر کي به پنهنجو مٽ شاعر نه ٿي ڄاتائين، پنهنجي پيرن جو مٽ به ڪين ٿو سمجهي. سڀ هن جي نظر ۾ نااهل ۽ خوشامدڙيا هئا. هو حاڪمن، اميرن، وطني ماڻهن، محليءَ جي ماڻهن ۽ خودپاڙيسرين سان به ٺهي ڪين هليو. هرهڪ کي هجوئن ذريعي ڪچيون گاريون ڏيڻ لڳو. شاعرن تي ته اهڙو لاهي پاهي پيئو آهي، جو هن مخطوطي مان "شاعر گرديءَ" جو هڪ خاص عنوان وجود ۾ اچي ويو. هن جي خود پسنديءَ ۽ وڏائيءَ کان سندس همعصر شاعر به سڙيا ويٺا هوندا هئا. "عطا" ٻين شاعرن تي جي خوشامد ۽ دولت جي حرص رکڻ جا الزام لڳائيندو هو، سي الزام مٿس به عائد ٿيندا هئا. چغلخور شاعر جي هڪ هجو "عطا" هنن لفظن سان شروع ڪئي آهي:

شنيده شد که بجائي شرير غمازي مرا نمود بسوداي دنيوي منسوب

ان هوندي به "عطا" جي ترديد ڪرڻ جي باوجود اعتراض ڪندڙ جو اعتراض رد نه ٿيو آهي، بلڪ "عطا" جي شعرن مان پاڻ انهيءَ جي خاطر خواه تصديق ٿئي ٿي. "عطا" پنهنجي ترديد ۾ چيو هو ته "مون کي دنيا جي حرص

سان ڪهڙو مطلب. نه مون وٽ ڪا جاگير آهي، نه ڪو باغ يا ڪا پني؛ نه ڪو وظيفو ٿو ملي، نه ئي روزگار لاءِ ڪو ڏنڌو ڌاڙي اٿم؛ مون وٽ ته ايترو به پيسو ڪونهي، جو حج جو فرض ادا ڪري سگهان. آءٌ ته اڪيلائيءَ جي ڪنڊ ۽ قناعت جي دولت سان ئي محبت ڪريان ٿو. صبر ۽ توڪل ئي منهنجو شعار آهي."

اهي دعوائون ته ڪري ٿو، پر ڏسو ته پنهنجي ممدوح کي ڪهڙي التجا ڪري ٿو.

سند بموجب معمول مرحمت فرما که وجه ۰۰ از مدتي بحرمان است
سواش حصه معمول عرضه در سر نيست اگر قبول شود اجر خير احسان است

"منهنجي ضبط ٿيل سندن کي وري جاري ڪريو. آءٌ وظيفي کان محروم آهيان. مون کي پنهنجي مقرر حصي کان وڌيڪ ڪجهه ڪين گهرجي."

نه شاعر طمع و بار خاطرم به کسي مگر بصيغه سابق رجوع ديوان است

ديوان کان پنهنجي اڳئين وظيفي جي معلومات حاصل ڪرڻ جو بهانو به غالباً ديوان جي مدح ڪرڻ لاءِ هڪ بهانو آهي.

قرار بود که داخل شده بقلعهٔ شهر شود بماهي تنخواه وجه راتب ما
دعاي بنده همين است مدعاي مرا کنون باصل و اضافه فزا مراتب ما

"اوهان وعدو ڪيو هو ته شهر جي قلعي ۾ داخل ٿيندي ئي منهنجي وظيفي کي ماهوار مقرر ڪندا. هاڻ اضافي سان اصل وظيفو عطا فرمايو."

چنانچه سالگذشته ز جنس صاحب درک شده عطا به "عطا" ميتوانش اعطا کرد

ڪنهن امير هڪ ڀيري پنهنجي حصي مان "عطا" کي ڪجهه اناج ۽ پيون شيون ڏنيون هيون. ٻئي سال باقاعدي تقاضا ڪرڻ لڳو آهي.

ششماه شد که رقعات بنوشت داستانها از عرض حال گويا هم با زبان خموشي

ڪنهن کي ڇهن مهينن تائين پنهنجو وعدو ياد ڏياريندي تقاضا ڪري رهيو آهي.

اين پير دعاگو را طمعي نبود هرگز ظاهر ز سخن آري طبع شعرا باشد

سوال ڪرڻ جو بهانو ڪيترو نه معقول آهي ته "آءٌ حريص ڪونه آهيان: هيءُ جو سوال آءٌ ڪري ويٺو آهيان، سو ته شاعرن جي عادت ٿيندي آهي"! هيٺين شعر ۾ ته ظاهر ظهور سوال جو هٿ ڊگهيريو اٿس:

دهي و گرندهي درميان مضايقه نيست   بجز دعا نبود مدعا دگر ما را

انهي نوعيت جا ٻيا ٻہ ڪيترا شعر آهن، جن مان مخالف "عطا" جي مخالفت جي گنجائش ڪڍي ٿي سگهيو- ۽ هڪ پيرو تہ اعتراض ڪيو بہ ويو هو. "عطا" انهيءَ اخلاقي ڪمزوريءَ کان سواءِ، مجموعي طرح سڀني چڱين عادتن ۽ سٺن اخلاقن سان آراستہ هو. خودداري ۽ خود اعتمادي، جرات ۽ بي ڊپائيءَ جا جوهر سندس پوريءَ طرح موجود هئا. منافق ڪونہ هو، ظاهر ۽ باطن ۾ قابل تعريف هڪجهڙائي هيس- ۽ اهائي چيز آهي جيڪا انسان کي ٻين انسانن ۾ ممتاز ڪري ٿي.

بي تڪلفي

"عطا" جي طبيعت ۾ بي تڪلفي بہ گهڻي نظر اچي ٿي. ممدوحن کان ظاهر ظهور تقاضائون ڪرڻ انهيءَ ڳالهہ جو ثبوت آهن. هو فطرتاً آسايش پسند هو. ٿوري گنجائش ملڻ سان پنهنجي مخلص مهربانن کان پنهنجون ضرورتون پوريون ڪرائي وٺندو هو- ۽ جنهن چيز کي پنهنجو حق سمجهندو هو، ان کي حاصل ڪرڻ لاءِ زمين آسمان کي هڪ ڪرڻ کان بہ ڪين گسندو هو. هونئن تہ اڪثر قصيدن ۾ بي تڪلف طلب ۽ حجائتين تقاضائن جا شعر ملن ٿا، پر وڌيڪ وضاحت انبن جي سلسلي ۾ پيش ڪري آيا آهيون. ڪنهن ممدوح کان ميوو گهريائين. ممدوح ۱۰۰ انب موڪلڻ جو حڪم ڪڍيو. ديوان انب سٺا نہ موڪليا. "عطا" شڪايت آميز پهچ موڪلي؛ ممدوح تلافيءَ طور هڪ هزار انب موڪلڻ جو حڪم ڪيو. ديوان ٽارڻ جي ڪوشش ڪئي. هن هجو لکجي- ۽ نيٺ اهي انب وصول ڪيائين، ۽ وصول ڪندو رهيو.

خاص لباس

ڪن حوالن مان معلوم ٿئي ٿو تہ "عطا" سبز پوشيءَ کي پنهنجو خاص لباس مقرر ڪيو هو- ۽ سائي رنگ جا ڪپڙا پائيندو هو. مخطوطي ۾ هڪ اهڙو غزل آهي، جنهن جو رديف "سبز" آهي- ان جا ڪجهہ شعر پيش ڪجن ٿا.

جذب دل و هوشم ز رخ سبز مليحي است
چون ڪاه ربا جاذب دلها ست "عطا" سبز

يڪرنگيءِ ما رنگ تغير نه پذيرد
پيوسته بهار ست تن سرو قبا سبز
سبز است ازان رنگ لباس همه اشجار
ڪز جملهٔ الوانست فقط رنگ صفا سبز

انهن شعرن ۾ سائي رنگ جون خوبيون تہ بيان ڪيون اٿس، پر اهو ظاهر نہ ڪيو اٿس تہ ڪو هو سائي رنگ جا ڪپڙا پائيندو هو. پنجن شعرن جو هڪ ٻيو غزل "رقعات قاضي عبدالرسول و جان محمد سيوستاني" (صفحہ ۱۰۳) مان حاصل ٿيو آهي، جنهن جو رديف بہ "سبز" آهي. اهو مختصر غزل بہ ڪلام "عطا" ۾ شامل ۽ محفوظ ڪرڻ لاءِ هتي نقل ڪريان ٿو.

لطف هوا ببين که شده رنگ باغ سبز
بهر نظاره آن بدلم گشته داغ سبز
فيروزه فام آب صفا از هوا رسيد
يا چشم عشق بين که شده پر باغ سبز
ملبوس خلق سبز شد از معتدل هوا
اندر فضاي خويش نموده چراغ سبز
دل رنگ خون گرفته بود از سختيءِ فلک
اڪنون بريخت در دل خونين اياغ سبز
ما را "عطا" بهار جهان اين هوا خوش است
ڪز يمن فيض او شده هر باغ و راغ سبز

انهيءَ ۾ بہ "عطا" پنهنجي سبز پوشيءَ جو صاف اظهار نہ ڪيو آهي. البت سبز رنگ جي همہ گيري ثابت ڪرڻ لاءِ ڏيئي جي روشنيءَ (نور چراغ) کي بہ سبز سڏيو اٿس، بلڪ سڀ مخلوق کي سبز پوش خيال ڪيو اٿس.

"تحفةالڪرام" جي هڪ حوالي مان البت "عطا" جي سبز پوشيءَ جو مدلل ثبوت ملي ٿو. اها عبارت جنسي "مقالات الشعراء" جي عبارت مطابق آهي- فقط آخري فقرو وڌيڪ اٿس. هتي حرف بحرف نقل ڪجي ٿي:

ملا عبدالحڪيم "عطا" جامع اخلاق حسنه ڪامل تورع و تقويٰ بوده، سي سال ڪامل بقيام ليل و صيام نهار بيک وضو بعد نماز عشا تا دم

صبح در انشاءٔ نعت نبوي و منقبت مرتضوي و ائمه كرام عليهم السلام بسر برده . لک بيت باختتام رسانيد، چند ديوان و چند مثنوي سواي آن دارد ، و كلامش بطرز قدما سليس و فصيح واقع . عمر طبعي يافته، معتقد خاص و عام زيستم ، لباس سبز و شاعري در اولادش مخلف ماند .

"تحفة الكرام" جلدسوم، ص ۳۴۳

جيئن مٿي عرض ڪيو ويو آهي، "قانع" "عطا" جو قريب العهد مورخ آهي. هو "عطا" جي سندس وقت ۾ موجود اولاد لاءِ لکي ٿو ته "عطا" جو اولاد سبزپوشيءَ ۾ هن جو پوئلڳ هو . "عطا" جي اولاد جو سلسلو به هڪ عرصي تائين قائم رهيو، ۽ اهي پاڻ کي "سبز پوش" لکندا رهيا آهن- ۽ شايد سبز پوش رهيا به هوندا، جيئن مخطوطي جي صفحي ۲۲۱ جي ڪنڊ تي لکيل آهي ته "اين کتاب حق و ملک فقير سيد عابد سبز پوش و غلام حيدر سبز پوش" . مخطوطي جي جلد جي اڳيان ۽ پويان انگريزي باريڪ ڪاغذ تي "علي" تخلص سان ڪجھ غزل لکيل ملن ٿا، ۽ انهن جي سري تي "غلام علي سبز پوش" لکيل آهي . اهو ڪاغذ ۽ ڪلام مخطوطي کان ۱۰۰ ورهيه پوءِ جو معلوم ٿئي ٿو . گويا هڪ صدي پوءِ به "عطا" جو اولاد پنهنجي پڙ ڏاڏي جي تقليد ۾ سبز پوشيءَ جي روايت قائم رکندو آيو .

ڪهڙي چيلهه : هن مخطوطي ۾ ڪيترا شعر اهڙا ملن ٿا ، جن ۾ چيو ويو آهي ته وڏيءَ عمر جي ڪري "عطا" جي چيلهه ۾ خم پيدا ٿي پيو هو . ڪجھ شعر هيٺ ڏجن ٿا :

گر چه از ضعف بدن پشت خميده چو كمان
هست صاف سخنم راست روان راست چو تير

* * * * *

بشستِ كشمكشِ اعوجاجِ غصه و غم
چو تيرِ بي پر و پرتاب چون كمان شده ام

* * * * *

صيدِ خطا مكن "عطا" قد چو كمان شده دو تا
عمر چو تير بر خطا جسته غلط ز شستِ من

* * * * *

ز را و زاي تو و ز تاب لام دورهٔ جيم
قدي كه همچو الف داشتم كنون نون است

هر هڪ شعر ۾ پنهنجي جسماني حالت جو اظهار ڪيو اٿس . ڪنهن هڪ شعر مان به اهو ظاهر نه ٿو ٿئي ته اهو مضمون ڪو تمثيل يا استعاري طور ڪم آيل آهي . انهيءَ مان اهوئي پڌرو ٿئي ٿو ته پيريءَ ۽ وڏيءَ عمر ڪري "عطا" جي چيلهه جهڪي پئي هئي ، ۽ هن اهو مضمون حقيقت جي اظهار لاءِ بار بار ۽ جڳهه جڳهه تي ڪم آندو آهي . ايترو ٻڌائڻ واجب آهي ته مٿيان شعر غزلن ۾ چيل آهن ، جي انهيءَ نتيجي تي پهچائين ٿا ته آخري عمر ۾ "عطا" چيلهه ۾ ڪهڙو ٿي پيو هو - والله اعلم بالصواب .

"عطا" جو اولاد ۽ عزيز : "عطا" جي پٽن لاءِ سندس ڪلام ۾ ڪيس هڪ کان وڌيڪ پٽن هئڻ جو اشارو ملي ٿو . مثال طور هيءُ شعر پيش ڪجي ٿو :

با دعا گو زادها دست و گريبان آمده   بسكه او را بود از ضرب سخن ما خوليا

"عطا" پنهنجي پٽن جا نالا اهڙيءَ طرح ظاهر نه ڪيا آهن، جو يقيني طور انهن لاءِ ڪجھ چئي سگهجي . يحييٰ شهيد جو مرثيو اهڙو ته دردناڪ لکيو اٿس جو مون ان کي "عطا" جو پٽ هجڻ جو گمان ظاهر ڪيو آهي . "عطا" البت پنهنجي هڪڙي پٽ جو نالو محمد اڪرم ظاهر ڪيو آهي - ۽ ان جي هڪ پٽ جي تاريخ ولادت ۱۱۲۱ ھ لکي اٿس ؛ پر اهو نه ٻڌايو اٿس ته محمد اڪرم ڪو شاعر به هو . انهيءَ محمد اڪرم جي ئي قلم سان مخطوطي جي پهرئين صفحي تي "عطا" جو منظوم رقعو لکيل آهي. "قانع" "عطا" جي هڪ پٽ "مسڪين" جو ذڪر ڪيو آهي ، پر ان جو نالو نه لکيو اٿس . خبر نه آهي ته محمداڪرم جو تخلص "مسڪين" هو ، يا اهو "عطا" جو ڪو ٻيو پٽ هو. البت "عطا" جي پوٽن جي نشاندهي ملي ٿي . اهي شاعر به هئا ، ۽ سبزپوش پڻ، جن جو ذڪر "عطا" جي پوشاڪ واري ضمن ۾ اچي چڪو آهي .

پاڻ : "عطا" فقط هڪ وڏي پاءُ جو ذڪر ڪيو آهي، جنهن سان جوانيءَ ۾ ئي سندس سڀ لاڳاپا ٽٽي ويا هئا. ممڪن آهي ته پوءِ پاڻ ۾ ٺهي ويا هجن، ڇو ته جيئن تحريرن مان ثابت ٿئي ٿو ته، پاڻس جو پٽ "ضيا" ۽ "عطا" جو پٽ "مسڪين" هڪ ٻئي سان ٺهيل هئا ۽ گهاٽا لاڳاپا هئن ، بلڪ "ضيا" جي وفات کان پوءِ "مسڪين" ئي هن جو جاءِ نشين بڻيو . "ضيا" ڏاڍو مقبول ۽ خوشگو شاعر هو . هو "بيدل" جو همعصر ، صحبتي ۽ متبع هو . مير "قانع" لکي ٿو :

"ضيا" -محمد ضيا نام برادر زاده ملاعبدالحكيم عطائي، در عين ايام نشو ونما ضيا پيراي دودمان سخنوري گرديده، حسب توارث شاعر جيد برخاست، و روانه جهان آباد گشت. در آن ولا غلغله مرزا بيدل در هند الي نهايت بوده، بديدنش رفت. مرزا اندرون تشريف داشت، جماعه شاگرد مرد اجنبي، غريب هيئت، پريشان احوال ديده بد و تمسخر زدند. يكي گفت صحرائيست و ديگري گفت وحشي مينمايد. مزاج شاعريش جوش زده، اين بيت بر بديهه خواند:

سر بصحرا دادن از ما آنقدر مشكل مدان
وحشت آغازيم اما كمتر از "بيدل" نه ايم

از كرده پشيمان شده دانستند كه شاعر است و بمرزا خبر كردند. مرزا بر آمده در آغوش شفقتش كشيد و پرسيد از كجا مي رسيد. اين بيت بر بديهه خواند:

اشك ريزان ز بدخشانِ جگر مي آيم
منم آن قافله سالار كه بارم خون است

درين وقت مرزا گفت: 'تخلص شريف بفرمائيد'؟ گفت: "ضيا" مرزا فرمود: "قيامت ايد!" ... با مرزا بسيار بسر برده و تتبع طبع او كرده، ... آخرها با نواب مهابت خان كاظم در بلده رسيده. نواب قدر دان رعايت جانب او بسيار مرعي داشتي و كسي را از روي حرمت برو تفوق ندادي. باخود بر فيل مي نشاند و پرداخت بهمه وجوه خوب مي كرد، و براي او حويلي معروفه تعمير فرموده كه ثاني الحال به "مسكين" انتقال يافت. معزي اليه صوفي مشرب، قلندر مذهب بوده... ديواني يادگار دارد. "مقالات الشعرا" قلمي ص ۱۴۶

"مسكين" لاءِ لکي ٿو:

"مسكين" ولد ملا عبدالحكيم "عطائي" تتوي، بعد فوت محمد ضيا جانشين تكيهٔ شريفش بوده. "مقالات الشعرا" قلمي ص ۲۶۶

جن لفظن ۾ مير "قانع" پنهنجي جو ذڪر ختم ڪيو آهي، ان مان معلوم ٿئي ٿو ته سندس ڪتاب جي تصنيف جي سال ۱۱۷۴ هه تائين ٻئي ڄڻا وفات ڪري ويا هئا.

"عطا" جي زندگي هڪ نظر ۾

۱- "عطا" جو زمانو - ۱۰۴۰ هه کان ۱۱۴۰ هه تائين - شاهجهان بادشاهه کان وٺي محمدشاهه تائين ڇهن سلطانن جو دور.

۲- "عطا" جي عمر - ۱۰۰ سال عمر طبعي - شاعريءَ جو وقت ۸۰ سال، آخر عمر ۾ چيله، ٿوري جهڪي ڪيڙي ٿي پئي هيس.

۳- شاعري - خانداني موروثي شاعر هو. شعر جي سڀني صنفن تي استادانه عبور هوس. سندس شعر گهڻو، برجستو ۽ پختو آهي. هڪ لک کان به وڌيڪ شعرن جو دفتر يادگار ڇڏيائين.

۴- عقيدو - روشن خيال ۽ وسيع المشرب سني هو.

۵- طريقو - صوفي طريقي ۽ قادري سلسلي ڏانهن مايل هو. ممڪن آهي ته نسب جي لحاظ کان به قادري هجي. اڪيلائي پسند هو.

۶- مشرب - قلندرانه، پاڪباز، پرهيزگار، ۽ عبادت گذار.

۷- پوشاڪ - سبز پوشي.

۸- عادتون ۽ خصلتون - ڳالهه جو پڪو، چڱن اخلاقن جو صاحب، سچو، حجائتو، جرأتمند، حاضر جواب ۽ بي ڊپو هو. انهن خصلتن هوندي به چيڙاڪ ۽ هٺيلو هو.

۹- اولاد - فرمانبردار اولاد هوس، جنهن جو سلسلو سو سالن تائين قايم ملي ٿو. سڀ فرد شاعر ۽ سبز پوش هئا. "قانع" سندس هڪ پٽ "مسڪين" جو ذڪر ڪيو آهي.

۱۰- عزيز - پاڻس "ضيا" "بيدل" جو صحبتي ۽ متبع هو. ٺٽي جو والي مهابت خان کيس ڏاڍي عزت ڏيندو هو. پنهنجي مهربانين سان گڏ کيس گاديءَ لاءِ عمارت ٺهرائي ڏني هئائين.

باب ٻيو

"عطا" جو ڪلام

"عطا" جي غزل گوئي: شعر جي سڀني صنفن مان غزل ئي اها معياري صنف آهي، جنهن مان شاعر جي سخن جي فڪر ۽ سندس شاعريءَ جو مرتبو معلوم ٿئي ٿو ته آيا هو بلند فڪر رکندڙ، برجستو، صحيح مذاق رکندڙ، خوشگو ۽ زود گو شاعر آهي، يا بلڪل انجي ابتڙ. انجي باوجود، فارسي غزل امرد پرستيءَ (حسين ڇوڪرن سان عشق) جي اظهار خيال، ۽ وصل ۽ ميلاپ بابت بوس و ڪنار جي اگهاڙن جذبن جي کليل بيان جي ڪري گهڻو بدنام ٿيل آهي. ايتري قدر جو فارسي زبان جا پڪا ۽ مڃيل غزل گو شاعر به انهيءَ اگهاڙپ ۽ ڪچائيءَ کان پنهنجو پلاند بچائي نه سگهيا آهن. انهيءَ اثر جي ڪري ئي اردو غزل به بدنام ٿيل آهي، بلڪ اردو غزل ته فارسي غزل کان به وڌيڪ فحش گوئيءَ جو دفتر هجڻ ڪري قابل نفرت حد تائين بدنام آهي. انهن سمورين ڳالهين جي برعڪس، "عطا" پنهنجي غزل ۾ نهايت ئي پرهيزگار ۽ پاڪباز نظر اچي ٿو. هن مخطوطي ۾ غزلن جا سٺن هزارن کان به مٿي شعر ملن ٿا - پر حيرت آهي ته ايترن بي شمار شعرن جي دفتر ۾ غزل جي ڪنهن هڪ شعر ۾ به عريانيت ۽ فحش ڪلامي ته ڇا، شرافت ۽ متانت جي لحاظ کان ڪريل ڪو هڪ به اهڙو اشارو يا ڪنايو ڪونه ٿو ملي، جيڪو سليم ذوق کي ڇڙو لڳي. "عطا" جا غزل به غزل ئي آهن - ۽ انهن ۾ غزل جي لغوي معنيٰ جي لحاظ کان محبت جون ئي ڳالهيون نظم ڪيون ويون آهن - محبت جو والهانه اظهار، عاجزانه سپردگي، محبت ۽ وصل جي آرزو، جدائي ۽ فراق جا ڏک سور، جذبي ۽ جنون جي شورش، بي پرواهيءَ جون نيازمندانه شڪايتون - اهي ۽ پيون اهڙيون سموريون ڳالهيون ڏاڍي سوز و گداز ۽ جوش خروش سان بيان ڪيون

اٿس. عشق جي نشي جي سرمستين جو به دل کولي ذڪر ڪيو اٿس، پر هر هنڌ هڪ انوکي شراب سان مخمور نظر اچي ٿو. شيخ، واعظ ۽ محتسب سان به مهاڏو اٽڪايو اٿس، پر ڪٿي به انهن جي بي عزتي ڪرڻ ۽ عزت وٺڻ جي ڪوشش نه ڪئي اٿس.

مون کي "عطا" جي انهيءَ انفزادي خوبيءَ تي حيراني ۽ وڌيڪ عجب هن سبب ڪري به ٿي لڳو ته اهو ئي ساڳيو "عطا" جڏهن پنهنجي مخالفن جي هجو ۽ طنز لکڻ وهي ٿو، تڏهن سندس آبحيات وسائيندڙ قلم قاتل زهر ڇلڪائڻ لڳي ٿو، ۽ اهڙيون ته ڪچيون گاريون لکڻ لڳي ٿو جو متانت ۽ ذوق سليم تي ڪاري ضرب لڳي ٿي. مون پنهنجي انهيءَ حيرت ۽ عجب جو اظهار جناب پير سيد حسام الدين شاهه راشديءَ سان ڪيو، جنهن کي مورخ اسلام علامه سليمان ندوي رح "محقق سنڌ" سڏيندو ۽ لکندو هو. صاحب موصوف چيو ته "عطا" هڪ سنڌي شاعر آهي: هو سنڌي شاعري ۽ سنڌي ماحول کان متاثر آهي، ۽ سنڌي شاعريءَ ۾ هنديءَ وانگر محبت جو اظهار عورت جي طرفان ٿيندو آهي، ۽ سنڌي ماڻهو ايرانين وانگر حسين ڇوڪرن لاءِ هوس پرستانه جذبات نه رکندا آهن. اهو ئي سبب آهي جو نه فقط "عطا" بلڪ سنڌ جي سمورن فارسي غزل گو شاعرن جو ڪلام انهيءَ بڇڙائيءَ کان پاڪ آهي."

انهيءَ انڪشاف مان هيءَ نئين ڳالهه روشن ٿي ته سنڌ جي شاعرن فارسي غزل جي صنف لطيف کي تقليداً به امرد پرستيءَ جي جذبات جي گند گين سان آلوده ٿيڻ نه ڏنو، ۽ قابل تحسين حد تائين پنهنجي مقامي روايتن کي قايم ۽ برقرار رکيو اٿن. هيءُ قيمتي انڪشاف پير صاحب جن جو هڪ علمي تعاون آهي، جنهن لاءِ اسين سندن نهايت ٿورائتو آهيان.

"عطا" جي غزلن ۾ سوز و گداز، درد، تڙپ، شوخي، معنيٰ آفريني، برجستگي، بلندي، معاملي بندي، بي ساختگي ۽ اهو سڀ ڪجهه موجود آهي، جنهن کي غزل جي بلند انفراديت جو جوهر ۽ تغزل جو روح چئي سگهجي ٿو.

"مقالات الشعراء" جي مصنف لکيو آهي ته "شعرش مذاق متقدمين دارد". هن جي اها راءِ ڪافي وزندار آهي. در حقيقت "عطا" ڪيترن ئي قديم شاعرن جي تتبع ۽ تقليد ۾ شعر چيا اٿن. "عطار"، "سعدي"، "نظامي"، خسرو"،

"حافظ" ۽ "جامي" کان وٺي "عرفي"، "نظيري"، طالب "ڪليم"، "ناصر علي" ۽ "صائب" جي طرزن ۾ طبع آزمائي ڪئي اٿس. اهوئي سبب آهي جو "عطا" جو ڪلام پنهنجي بوقلمونين جي لحاظ کان رنگ رنگ جي گلن جو هڪ شاداب ۽ بهار آفرين گلدستو نظر اچي ٿو. انهيءَ سرسري تبصري جو تفصيل هيٺين مثالن مان ظاهر ٿي ويندو.

سڀ کان پهرين تقليد جو هڪ مثال پيش ڪريان ٿو. حضرت شيخ "عطار" قدس سره جي مشهور "پند نامه" سان واقفيت رکڻ وارن صاحبن کي خبر آهي ته شيخ "عطار" پنهنجي دلنشين وعظن جي سلسلي ۾ اختصار، دلڪشي ۽ اثر پيدا ڪرڻ لاءِ پنهنجون اڪثر نصيحتون عددي التزام سان نظم ڪيون آهن. انهن ۾ خاص طور چئن (۴) جو عدد مختلف طريقن سان استعمال ڪيو اٿن. مثلاً:

شد دليل نيک بختي چار چيز   چار چيز است اي برادر با خطر

انهي عددي التزام سان "عطار" رح پنهنجي موضوع ۾ اختصار ۽ تاثر پيدا ڪيو آهي. "عطا" انهيءَ ساڳيءَ طرز سان عشق ۽ محبت جي جذبات ۽ واردات کي غزل جي مزاج ۾ سمائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي.

حضرت "عطا" پنهنجي "چار چيز از چار ديگر شد تمام" واريءَ نصيحت ۾ تفصيل بيان هي ڪيو آهي ته چار چيزون ٻين چئن چيزن سان مڪمل ٿين ٿيون. يعني دانش خرد سان، دين پرهيزگاريءَ سان، عقل علم سان، نعمتون شڪر سان وغيره. انهيءَ طرز بيان جو اثر صاف ظاهر آهي ته پهرين مصرع ٻڌي دل ۾ وڌيڪ ٻڌڻ جي تمنا جاڳڻ لڳي ٿي.

"عطا" تغزل ۾ به اهوئي انداز آڻيندي چوي ٿو:

دمبدم از فراقِ تو چار بچار آورم
دست بسينه، سر بپا، دم بگلو، بلب فغان

"آءٌ تنهنجي فراق ۾ چئن شين کي چئن شين سان وابسته رکان ٿو: هٿ سينو پٽين ٿا، سر (تصور ۾) تنهنجي قدمن ۾ هوندو آهي، ساهه نڙيءَ ۾ روڪجو وڃي، ۽ چپن تي فرياد آهي."

انهيءَ سموري غزل ۾ اهوئي التزام آهي. چند شعر هي آهن:

صيدِ توام بيا بکش حاجت اين سلاح ني
تيغ بدست و چين برو، تيرِ مژه، بزه کمان

"هٿ ۾ تلوار، ڀرن ۾ گهنج، پنبڻين جا تير، چڪيل ڪمان. انهن هٿيارن جي ضرورت ئي ڪانهي. آءٌ ته تنهنجو شڪار آهيان. اچ ۽ اچي ڪُهي وڃ!"

چون برسم بپيش تو من بچنين شڪستگي
بسته کمر، گسسته پر، خسته جگر، شڪسته ران

"آءٌ هھڙي شڪسته حاليءَ ۾ تو وٽ ڪهڙيءَ ريت پهچان: ڪمر قابو آهي، کنڀ ڪتريل آهن، دل زخمي آهي، ۽ ران (ٽنگ) ڀڳي پئي آهي!"

گر بسلام و نامه اي ياد بياري آيدم
سرمه بچشم، نور دل، راحت جان، بتن توان

"جيڪڏهن ڪنهن خط ۾ تون مون کي پنهنجي سلامن سان ياد ڪندين، ته منهنجي اکين ۾ سرمو، دل ۾ نور، جان کي راحت ۽ جسم ۾ قوت اچي ويندي!" ڪهڙي نه عاجزانه تمنا ڪئي اٿس!

بي تو ز خويش رفته ام حالِ مرا بيا ببين
ني کر و فر، نه خواب خور ني سر و زر، نه آب و نان

ڪهڙي نه سادگيءَ سان چوي ٿو: "آءٌ اوهان جي جدائيءَ ۾ پنهنجي پاڻ کان نڪري ويو آهيان. اچي منهنجي حالت ته ڏسو. شان شوڪت ته ڇا بلڪ نه کاڌو آهي، نه ننڊ؛ نه پيسي دولت جو خيال، نه ڪي ماني پاڻيءَ جو."

مقطعي ۾ تڪرار لفظيءَ جو پهلو نهايت سليقي سان نڀايو اٿس:

نامِ "عطا" ز دل مبر ياد نما ز حالِ او
سر بجنون، جنون بدل، دل بهوا، هوا بجان

احتجاج ڪندي چوي ٿو ته "عطا" کي دل تان نه وسارجو. سندس ڪيفيت ته اوهان کي يادئي هوندي: سر ۾ جنون، به قلبي جنون، ۽ قلب ۾ تمنائون ۽ تمنا به هر هڪ جان جي برابر!"

انهيءَ طرز کي گهٽيءَ حد تائين غزل جو سات نه ڏيندو ته ڏسي "عطا" انهيءَ جو پابند نه ٿيو، ۽ ان تي وڌيڪ تجربي ڪرڻ جي ڪوشش به ڪانه ڪيائين، ڇاڪاڻ ته مخطوطي ۾ انهيءَ رنگ جو فقط اهوئي غزل ملي ٿو. بهر حال "عطار" جو تتبع ثابت ٿي ويو.

ساڳيءَ طرح "عرفيءَ" جي زور بيان، معنيٰ آفرينيءَ ۽ خود دارانه وضع کي

اختيار ڪندي، سندس مايہ ناز قصيدي :

اقبـــال سڪنـــدر به جهانگيـري نظمم

برداشت بيڪدست علـم را و قلم را

جو تتبع ڪندي غزل ۾ طبع آزمائي ڪئي اٿس. انهيءَ غـزل جا چند شعر هي آهن :

شمع رخ تو شعله فشان شد بنظـاره

واسوخـته پروانه صفـت بال و پرم را

"شمع رخ" جي شعلہ فشانين جـو ذڪر موثر انداز ۾ ڪيو اٿس: وري شمع جي رعايت سان "پروانہ صفت" جو فقرو شعر کي حسن ڏيو ٻيڻو آهي.
هڪ ٻيو شعر اٿس:

از خـونِ سرشكم شفقِ شامِ غريبانست

وز مهـــر بجو گرمي ٔ آهِ سحـــرم را

لڙڪ کي رت ڀريل چئي شفق سان تشبيهہ ڏني اٿس - ۽ شفق کي شام (سوبہ شام غريبان) سان وابستہ ڪري استعاري جو حسن ٻيڻو ڪري ڇڏيو اٿس، ۽ وري پرهہ جي آهہ کي، جنهن کي عام طرح سرد آهہ سمجهيو ويندو آهي، مهر يعني سج يا محبت جي اثر کان گرم سڏيو اٿس - اهو استعارو بہ خوبيءَ کان خالي نہ آهي. هي شعر ڏسوس:

صـد آه كه از دوست نياورد جـوابي

هيـهات ندانم چه شــده نامه برم را

عام مضمون جي سهڻائيءَ کان سواءِ "چه شده" فقري جو استعمال خوب جاءِ تي ڪيو اٿس: انهيءَ مان قاصد جو ڪنهن خطري سان دوچار ٿيڻ بہ ظاهر ٿئي ٿو، ۽ سندس رقيبانہ بدگماني پڻ.

در زلفِ تـو گم گشته دلم باز نيامد

كس نيست كه گويد خبري بي خبرم را

بندش جـي سهڻائيءَ ۽ مضمون جـي سادگـي ۽ بي ساختگيءَ سان گـڏ "خبر بي خبرم" جي فقري جي پرڪاريءَ کي نظر انداز نہ ٿو ڪري سگهجي.

ازگوشه نشيني است "عطا" رازِ نشان ننگ

جـز نام نيابيـد چـو عنـقا اثـرم را

هن مقطعي ۾ ندرت ۽ معنيٰ آفريني ساراهہ جوڳي آهي. گوشہ گيريءَ جي شان ۾ عنقا جو مثال پيش ڪيو اٿس. عنقا کي شان ۽ احترام سان گڏ عالمگير شهرت تہ حاصل آهي، پر سندس ڪو هند ٺڪاڻو يا نشان وغيره موجـود ئي نہ آهي. انهيءَ دليل سان "عطا" پنهنجي نيڪ نالي کي قائم رکڻ ۾ تہ ڪو هرج ڪونہ ٿو سمجهي، بلڪ نالو پيدا ڪرڻ جي شهرت کي ضروري سمجهي، پنهنجا آثار ۽ نشان قائم ڪرڻ کي باعث شرم تصور ڪري ٿو. انهيءَ مضمون تي جـي غور ڪبو، تہ هي هن شعر:

از نقش و نـگارِ در و ديوارِ شكسته

آثار پديد است صـناديـد عجـم را

جو جواب معلوم ٿئي ٿو، جنهن ۾ "عرفيءَ" عجم جـي دولتمند ماڻهن جـي ڪنڊرن کي بہ آثار ۽ نشان چئي انهن تي فخر ڪيو آهي.

"عطا" پنهنجي هڪ نظم ۾ ڪن شاعرن سان تقابل جو علي الاعلان اعتراف ڪيو آهي. اهو نظم هڪ مختصر مثنوي "مهر و ماه" آهي. ڪجهہ اشعار هي اٿس:

درين بحر است نسخه از "زلالي"
ز "نوعي" نيز نسخه نظم عـالي

ز "عاقل خان" بود پروانه و شمع
ز "بيدل" "بلبل و گل" در چمن جمع

"عطا" را نسخه‌اي از "مهر و ماه" است
كه بر تصنيفِ اين ياران گواه است

مرا يادآمـد از ناصـر علي فرد
كه تضمينِ سخن بر موقع آورد

بيا ساقي بگـــردان جامِ مل را
حنا بند است امشب شاخِ گل را

بموقع بنـده هم گفته جـوابش
چه برجسته جـوابِ باصوابش

ز عـهد او بهـــارِ باغ تازه

صبا بر چهرهٔ گـل بست غازه

"زلالي"، "نوعي"، "عاقل خان"، ۽ "بيدل" سان سندس تقابل انهيءَ حد تائين آهي تہ انهيءَ بحر ۾ انهن شاعرن بہ مثنويون چيون آهـن، پر انهن مان ناصر علي جي هڪ خيال آفرينيءَ جو "عطا" ٺوڪ ڪندي جواب ڏنو آهي: ناصر عليءَ 'شاخ گل' کي 'حنابند' سڏيو هو، "عطا" پنهنجي شعر ۾ گل جي چهري کي غازه آلود سڏيو آهي.

پنهنجي پيٽ ۾ "عطا" "بيدل" جو نالو ڳڻايو ته آهي، پر "مقالات الشعراء" جي شاهديءَ موجب هو "بيدل" کي وقعت جي نظر سان ڪين ڏسندو هو. "قانع" لکي ٿو:

روزي ذکر مرزا بيدل در حضور حاکم وقت بميان آمد مومي اليه ("عطا") حاضر بود گفت قال الله تعاليٰ ان في جسد ابن آدم مضغة و في المضغة فواد و في الفواد قلب و في القلب نور و في النور سر و في السر انا- دل جاي دوست باشد حيف آنکه دل ندارد-*

"مقالات الشعراء" قلمي ص-١٦٥

اِئين ڪٿي فرض به ڪيو وڃي ته "بيدل" جي شخصيت تي نه، پر سندس تخلص تي اهو اعتراض آهي- ۽ ڪٿي ائين صحيح به هجي، تڏهن به انهيءَ مان "بيدل" جي گهٽتائي ڪرڻ جو مقصد بلڪل پڌرو آهي. انهيءَ ڪي گهٽتائي آءٌ ان ڪري ٿو چوان، جو "عطا" وڏو مغرور شاعر هو: هن پنهنجي مني سو سالن جي شاعريءَ جي دور ۾ سوين شاعرن مان فقط چئن معاصر شاعرن کي عزت ۽ محبت سان ياد ڪيو آهي؛ باقي سمورن شاعرن کي هن ڪليو ڪلايو گهٽ وڌ سڏيو ۽ حقارت جي نظر سان ڏٺو آهي. اهي چار خوش نصيب شاعر هي آهن، جن کي "عطا" پنهنجو مٽ سمجهيو آهي:

نسيان مکن ز ياران از "شکر" و "سلامي"
ياد آوري نمائي از "قيصر" و "صفائي"

کو آن معاصرِ ما هر يک برابرِ ما
يار و برادرِ ما مرغِ سخن سرائي

هڪ ٻئي نظم ۾ به جن گذري ويل يارن کي ياد ڪيو اٿس، سي به اهي ئي چار ڄڻا ٿا ڏسجن:

کو "صفائي" "قيصر" و ملا "سلامي" و "شکر"
در گذشت القصه هر يک اخترِ روشنگري

البت "عطا"، جلال "اسير" جي تتبع تي خاص طرح زور ڏنو آهي. افسوس

---

* ترجمو- الله تعاليٰ فرمايو ته انسان جي جسم ۾ گوشت جو هڪ ٽڪرو آهي، ان گوشت جي ٽڪري ۾ دل آهي، دل ۾ قلب آهي، قلب ۾ نور آهي، نور ۾ راز آهي، ۽ راز ۾ آءٌ آهيان. هيءَ عبارت قرآن مجيد جي نه آهي؛ ممڪن آهي ته حديث هجي، ۽ پهرئين جملي ۾ ڪتابت جي غلطي ٿي وئي هجي.

آهي ته اهو غزل يا نظم مخطوطي جي حاشيي تي لکيل آهي، ۽ ڪاغذ ڪنجي وڃڻ ڪري اهڙو ڪاڄي ويو آهي، جو هڪڙي مصرع به سلامت ڪانه بچي آهي. خاص شعر جيترو بچيل آهي، سو هي آهي:

...... جلال "اسير" اين سياق نظم .... ازسخنش در تتبع آر

هي بنا رديف شعر آهن- ۽ انهن ۾ قافيو چنار، بهار وغيره استعمال ڪيو ويو آهي. مون مٿين شعر ڪي اندازي سان اضافو ڪري هن طرح پورو ڪيو آهي:

[ختم است بر] جلال "اسير" اين سياق نظم
[اصناف شعر] از سخنش در تتبع آر

شعر ڪي ڪنهن اضافي سان ڪٿي نه به پورو ڪجي، تڏهن به باقي بچيل لفظن مان اهو صاف ظاهر آهي ته "عطا" هڪ خاص طرزسخن کي جلال "اسير" جي ذات سان خصوصي طرح منسوب ڪري ان جي تتبع ڪرڻ جو تاڪيد ڪري رهيو آهي.

"عطا" بلڪل کليل لفظن ۾ حضرت "حافظ" شيرازيءَ لاءِ عقيدت جو اظهار ڪيو آهي. هيٺيون غزل "حافظ" جي تتبع ۾ چيو اٿس. ٻيا به ڪيترائي غزل "حافظ" جي طرحن تي چيا اٿس:

مرا به "حافظ" شيراز اعتقاد صفا است بناي اين غزل از اوست مرحبا "حافظ"

مختلف قديم مشاهيرن جي طرحن تي طبع آزمائي ڪرڻ کان سواءِ "عطا" سندن پيش ڪيل مضمونن يا خيالن کي پنهنجي لفظن ۾ منظوم ڪرڻ جي به ڪوشش ڪئي آهي. حضرت "سعديءَ" جو هي مشهور تنبيهي مضمون، جو بلڪل ڪنهن پهاڪي وانگر مشهور ٿي ويو آهي:

ترسم نرسي بکعبه اي اعرابي کاين ره که تو ميروي بترکستان است

ان کي "عطا" هيئن ادا ڪيو آهي:

رو بمحراب دعا دل بکجا رفت "عطا" بسته احرامِ حرم سوي سمرقند زدن

شيخ "سعديءَ" موعظت جي سلسلي ۾ بي راهرويءَ تي ٽوڪيندي چيو ته "اي ڪعبي جا مسافر، تون جنهن رستي تي هلي رهيو آهين، سو ڪعبي نه، پر ترڪستان ڏانهن ٿو وڃي." "عطا" انهيءَ ئي خيال کي نئينءَ طرح ۽ غزل جي زمين ۾ پيش ڪرڻ لاءِ ڪعبي جي رعايت سان 'احرام'، 'حرم'، 'محراب' ۽ 'دعا' جا مناسب الفاظ چونڊي شعر مرتب ڪيو آهي، جو پنهنجي جاءِ تي هڪ خاص خوبي رکي ٿو.

ساڳيءَ طرح "جاميءَ" جو هڪ خيال، جو هن پيريءَ ۾ ٻاراڻين حرڪتن بابت

هن شعر ۾ ظاهر ڪيو آهي:

مرا هر موي سر اکنون چو شير است هنوز آن ذوقِ شيرم در ضمير است

"عطا" انهيءَ کي، تخيل ۽ لفظ ٻئي اڌارا وٺندي، چوي ٿو:

فغان که از هوسم طفلِ شيرخواره هنوز

ز پيري ارچه سفيد است مو چو شير مرا

جيئن عرض ڪيو ويو آهي، "عطا" جي شاعري قديم شاعرن جي مختلف سخن جي طرزن کان متاثر آهي: "عطا" ڪٿي تقليد ۽ تتبع کان ڪم ورتو آهي، ڪٿي جواب ڏيڻ ۽ پيٽ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس، ته ڪٿي وري انهن جا ئي ادا ڪيل خيال ۽ مضمون پنهنجي انداز بيان سان جدت ۽ ندرت سان پيش ڪيا اٿس. هن لفظن ۽ ترڪيبن جي تراش خراش ۾ به ايجاد ۽ اختراع کان بي خوف ٿي ڪم ورتو آهي.

"عطا" جي ڪلام تي فني خوبين ۽ اوڻاين جي لحاظ کان تنقيد ايندڙ صفحن ۾ پيش ڪنداسين. انهيءَ ۾ جيڪي به ڳالهيون سامهون ايندي‌ون، انهن کي واضح دليلن سان پيش ڪيو ويندو. جيڪڏهن آءٌ ائين عرض ڪريان ته مون ديوان "عطا" کي نهايت باريڪ نظر سان ڏٺو آهي، ته مبالغو نه ٿيندو، ڇو ته مون سموري مخطوطي کي اکر به اکر ويهي نقل ڪيو آهي: ايتري باريڪيءَ سان ڪنهن چيز جو مطالعو ڪرڻ سان ڪتاب جي مضمونن تي عبور حاصل ٿيڻ ئي گهرجي. انهيءَ ڳوڙهي اڀياس جي ڪري "عطا" جي ڪلام جا سڀ پهلو واضح ٿي ويا، ۽ فني معيار کان خوبين ۽ اوڻاين جي ڪا اهڙي چيز نه آهي، جا سامهون نه آئي هجي. هن جي ڪلام ۾ پختگي، بلندي ۽ شعر جي فن جون مڙيئي خوبيون گهڻي قدر موجود آهن. ڪٿي ڪٿي پست ۽ عاميانه شعر به ملن ٿا، پر ايترا گهٽ، جو انهن کي 'الشاذ ڪالمعدوم' جي مقولي وانگر نظر انداز ڪري سگهجي ٿو. انهيءَ سان منهنجي مراد اهو يقين ڏيارڻ آهي ته زير نظر تبصري لاءِ ڪن خاص هنڌن کان سواءِ غزلن کي ڳولي ڳولي شعر نه چونڊيا ويا آهن - بلڪ بي ساخته پنا اٿلائيندي جتي به نظر پئي، اتان شعر مثال طور پيش ڪيا ويا آهن. اتفاق سان ڪتاب کوليندي ئي ميم جي باب ۾ "چشم" رديف سان غزل نظر آيو. مطلع اٿس:

دلي که داخل دار الشفاي چشم نه شد

صفا پذير ز عين الصفاي چشم نه شد

اک کي اڪثر ڪري بيمار سڏيو ويندو آهي، پر "عطا" ته اک کي شفاخانو ٿو سڏي. اهو خيال رکڻ گهرجي ته انهي مرڪب فقري "دار الشفاي چشم" مان مراد محض يار جي اک آهي، جنهن کي استعاري طور شفاخانو سڏي بيمار دل کي انهيءَ وٽ وڃڻ جو تاڪيد ٿو ڪري، ۽ ان لاءِ دليل هي ٿو پيش ڪري ته يار جا نيڻ ئي قلب کي شفا بخشي سگهن ٿا. باطن جي صفائيءَ جي بصيرت حاصل ڪرڻ لاءِ دل کي يار جي نيڻن جو ڏس ڏيڻ هڪ نادر خيال‌آفريني آهي. مفهوم جي دلڪشي، لفظن جي چونڊ، ۽ موزونيت، بندش جي چستي، بيان جو زور - هر چيز نهايت سهڻي ۽ بر محل آهي.

اکين بابت "عطا" مختلف تشبيهن سان جادو پيدا ڪيو آهي. انهيءَ غزل جا هي شعر لطف وٺڻ لاءِ پيش ڪجن ٿا.

قدم گذار بخلوت سراي حجرهٔ دل

اگر نزول بوحشت سراي چشم نشد

در آفتابِ رخت بي حجاب نتوان ديد

نگاه خيره شد و مدعاي چشم نشد

هيٺين شعرن جو ته رديف ئي 'چشم' آهي:

خيالِ خواب ندارد ز شوقِ تو همه شب

طلوع روزئ بخت است با ستارهٔ چشم

نظاره بازئ من مستئ دگر دارد

خراب نيست کسي چون شرابخوارهٔ چشم

* * * * *

در آفتابِ تو هر ذره همچو سيماب است

ز ديدنت نه بدل طاقت و نه تاب بچشم

نهالِ تشنه لبان را به خشک سالِ وفا

دهم ز گريه بيادِ حسين آب چشم

* * * * *

گه ساز گاه سوز کند بي تو ديده ام

حاشا که‌سوخت سينه ام از آب و تابِ چشم

هر جا که آتشي است بميرد ز وصلِ آب
افروزد آتش دلِ عاشق بآب چشم

تغزل ۾ 'داغ دل'، 'لخت جگر' وغيره جهڙن ڪيفيتون بيان ڪرڻ شاعرن جو نئي ڪم آهي. "عطا" وٽ انهن چيزن جو تأثر ڏسو. غم جي داغ جو گهٽجڻ وڌڻ ۽ ان لاءِ عجيب دليل ته ڏسو:

در سوز دل فزايد و کاهد بآب چشم   داغ غمت سينه چو بر آسمان سهيل

ڏسو ته ڪيئن نه داغ جگر جي علاج لاءِ عام طريقن کان هٽي کهڙو انوکو علاج ٿو تجويز ڪري!

مگر ز آهِ دلم مرهمِ جراحت بود   نگر که پنبهٔ داغِ جگر شرر کردم

عشق جي غم کي پنهنجو رفيق ۽ غمگسار به سمجهي ٿو، ۽ ان جون ناز برداريون به ڪري ٿو، ۽ ان جي شوخين کان پاسو به ڪري ٿو.

غمِ تو در دلِ ما همچو جان بتن جا کرد
که مونسِ دل و جان غمگسار و همره ماست
* * *

من پيءِ تربيتش غم بهزاران شوخي
که بمهرِ پدري نازِ پسر بسيار است

عشق جي غم کي نه فقط پنهنجو رفيق ۽ غمگسار سمجهي ٿو، بلڪ جگر جي ٽڪر جي رعايت سان، انهيءَ کي پنهنجو فرزند عزيز ٺهرائي فخر ڪري ٿو. اهو فخريه انداز بيان به شايد "عطا" جو ئي مخصوص انداز آهي:

خانه زادِ غمِ تو هست جگر گوشهٔ ما   نيست با آدم و حوا پسري بهتر ازين

"عطا" جي ڪلام ۾ تکرار لفظيءَ جي گهٽائي آهي. پر هو انهيءَ ۾ پنهنجو ميٺاج ملائي تجنيس جو حسن پيٽو ڪري ٿو ڇڏي. ٿورا شعر پيش ڪجن ٿا.

اي ديدِ ديده ام چه پسنديده بوده اي
نا ديده ام ترا و تو در ديده بوده اي
* * *

اي عمر و جانِ اهلِ دل از عمر و جان عزيز
جانان بجانِ بي جگران يک نظاره نيز
* * *

چو طالبي مَطْلَب مطلبي بجز مطلوب
بيار گر تو حبيبي محبتِ محبوب
* * *

فريب نفسِ مخور بي خبر مشو زنهار
که تا نفس زده اي اين زمانه ميگذرد
* * *

برنگِ گل درين بُستان چو مستان جامِ مي بستان
خطِ پيمان درستي از لبِ پيمانه مي رويد
* * *

رندانه صاف مشرب مَطْلَب ز غير مَطْلَب
مهرِ سکوت بر لبِ فرزانه ميتوان شد
* * *

طمع از سفرهٔ دونان به دو نان بي شرمي است
بعد بد هضمي هيضه بود آروغ چه بد
* * *

صوفي عَجَب که از عُجب کاره ز کارِ رند است
در غيب کس نداند از عيب مست و مستور
* * *

دلي که سر خطِ حسنِ تو نقشِ ديدهٔ اوست
خطِ جمالِ ترا هيچ خَط نه ديده بدل
* * *

از چشم تو جز خشم زدن چشم ندارم
گر صلح و گر جنگ کني خشم نه دارم
* * *

ز بسکه مشقِ سخن کرده ام ازان خط و خال
مپرس خوشخطي آخر چه خط ز خط زده ام
* * *

بضبط حال ز ماضي مپرس و استقبال
مبر خيال که کاؤس بوده و کي کي؟
* * *

باز بر اهلِ نياز از سرِ ناز آمده‌اي
خير مقدم چه خيال است که باز آمده‌اي

"عطا" وٽ تشبيهن ۽ استعارن جي به ڪمي ڪانهي، بلڪ هن انهن چيزن ۾ به جدت ۽ اختراع کان ڪم ورتو آهي، ۽ ان ۾ گهڻي قدر ڪامياب به ٿيو آهي. چند شعر ڏسو :

نگون چو خط نگين است بخت اهل سخن — که تيرگي است فقط روزئ ڪتابهٔ ما
* * *
چو چشم خور بنگر ڪلبهٔ اسيران را — که بام و در نبود خانهٔ فقيران را
* * *
بدستگيرئ افتادگان ڪرامت ڪن — که سر و قد جوانان عصا ست پيران را
* * *
عينڪِ خوبانِ عالم حلقهٔ گيسوي او — ديدهٔ ملڪ وملڪ آئينه‌دار حسن اوست
* * *
با اشڪ و آه گردِ ڪدورت بباد ده — آن دل بتر ز سنگ که از عجز آب نيست
* * *
سوادِ زلفِ تو دارد بياضِ طالع من — ازين سياهئ شب عالمي سيه روز است
* * *
از ڪشمڪش تير تردد چو ڪمانست — هر گوشه نشيني که نظر بر چله دارد

هن شعر ۾ تشبيهن جي لطف کان سواءِ لف و نشر جي ترڪيب به قابل داد آهي :

موم و نمک در آتش و آبم ز اشک و آه
از من طلب چه ميکني اي دوست تاب صبر
* * *
اي قوسِ ابروانِ تو محرابِ طاعتم
قد تو بر دو ديدهٔ من سرو جوئبار
* * *
ز درد و داغ غمش حال آدمي زاد است
چو شمع ديده پر آب و چو گل بسينهٔ چاک

هنن شعرن جي بندش ڏسو ته ڪهڙي نه سهڻي آهي :

ريس مانند عناکب ز محبت تاري
محرک چرخهٔ تن راست روان باش چو دوک
* * *
هست در شطرنج بازي گاه برد و گاه باخت
همچنان سر بازي آرد گاه نقصان گه حصول

۽ هي بهاريه غزل ته سهڻن سهڻن استعارن جو هڪ جمهالياتي ذخيرو آهي. ٿورا شعر نقل ڪري ڊيگهه جي خوف کان انهيءَ عنوان کي مختصر ڪريان ٿو:

قامت سرو است و چشمت نرگس و رخسار گل
گلستانِ حسن تو دارد سراپا بار گل
پيکرت گلدستهٔ حسن آمده دايم بهار
سر گل و پا گل بدن گل دست گل دستار گل
از هواي گلشنِ حسن و بهارِ عشقِ تست
آسمان گل مهر و مه گل ثابت و سيار گل
تا بنامت سکهٔ حسن است اي دايم بهار
سيم گل زر گل محک گل سکه گل معيار گل
اي بيادِ نامِ تو باشد بچشمِ اهلِ دل
کعبه گل بتخانه گل تسبيح گل زنار گل

خيال جي نزاڪت ۽ معنيٰ جي حسن جي لطافتي سان به "عطا" جو سمورو ڪلام پرپور ۽ مالامال آهي. مختلف غزلن مان ٿورا شعر پيش ڪجن ٿا.

هن شعر ۾ لفظن جي ترڪيب جي ندرت ڪهڙو نه لطف ڏئي ٿي :

اي دلِ جانان‌خيال، باز ڪجا گم‌شدي — رفتي و دير آمدي آمده رفتي شتاب

"جانان‌خيال" جي حسين ترڪيب مان انهيءَ جملي جي معنيٰ ٿي دوست جي خيال ۾ محو رهڻ واري. شعر جو مفهوم هي آهي ته "اي يار جي خيال ۾ محو رهڻ واري دل، تون وري ڪاڏي گم ٿي وئينءَ، (چو ته تنهنجي ته عادت آهي ته) هڪ پيري وڃين ٿي ته گهڻيءَ دير کان پوءِ واپس ٿي اچين، ۽ جڏهن اچين ٿي ته هڪدم هلي ٿي وڃين."

تخيل جي جدت ۽ معنيٰ آفريني جي خوبي قابل غور آهي. ڏسو ته معمولي مضمون کي هڪ حسين مثال سان ڳنڍي ڪتان جو ڪڻي وڃي پهچايو اٿس.

هيٺئين شعر مان مفهوم ھي آھي تہ ”گهٽي روئڻ ۽ اشڪباريءَ جي ڪري دل جون آھون نڙيءَ ۾ ئي گهٽجيو وڃن:“

گره چو تر شود افتد ز اصل محکم تر
که آه دل گره از گريه زد گلوي مرا

شعر جو نفس مضمون اھو ئي آھي- پر ”گره تر“ جي تمثيلي ٽڪري جي اضافي سان ان ۾ ڪيتري نہ بلندي ۽ وسعت و ندرت پيدا ڪري وڌي اٿس! اھا تہ عام مشاھدي جي ھڪ چيز آھي تہ جيڪڏھن ڪا ڳنڍ اڇي ويندي آھي، تہ انھيءَ کي ڪنھن نہ ڪنھن طرح سان کولي سگهبو آھي- پوءِ ڪٽي ان ۾ ڪيتري بہ ڏکيائي ٿئي. پر اتفاق سان جي اھا ڳنڍ پسي ۽ پڄي پوندي آھي تہ سڄل ڳنڍ جي پيٽ ۾ آلي ڳنڍ نھايت مضبوط ٿي ويندي آھي- ۽ ان جو کلڻ بلڪل محال ٿي پوندو آھي. بلڪل انھيءَ طرح آھون ڳنڍيون بڻجي ويون آھن ۽ لڙڪن ۾ پڄي وڃڻ ڪري مضبوط ٿي نڙي ۾ قابو ٿي ويون آھن.

ھيٺيان شعر خيال جي ندرت، لفظن جي سونھن ۽ مضمون جي لطافت جي گونا گون خوبين سان مالا مال آھن:

بجز سرشته ازين مي فرشته را چه خبر
ز هوش تا بجنون صد هزار فرسنگ است
* * *

اگر بد شمن همسايه نفس بي مهر است
چرا بد شمن همخانه نيست کينۀ من
* * *

دل بند بدام سر زلف تو نه گشتي
ديوانه بزنجير تو خوگر نشدي گر
* * *

اندر غبار دل ننمايد جمال يار
آئينه صاف دار که ديگر حجاب کو
* * *

ميشدي هر شاخ نوميدي برومند مراد
گر نهال عجز را برگ و ثمر ميداشتم
* * *

مخمور عشق از دو جهانست بي خبر
چون شاهدي که مست بود از شراب حسن

ھيٺ ھڪ شعر ۾ ھڪ نادر خيال سان گڏ پر لطف ايھام جي صفت ڏسو تہ ڪيئن استعمال ڪئي اٿس! حضرت عيسيٰ عليہ السلام جي معجزن ۾ پينگهي ۾ ئي ڳالھائڻ بہ ھڪ معجزو مشھور آھي. ساڳئي وقت ائين بہ ڏٺو ويو آھي تہ پوڙھو ماڻھو ڪڏھن ڪڏھن ٻارن جھڙيون ڳالھيون ۽ حرڪتون ڪرڻ لڳندو آھي. ھن شعر ۾ ”عطا“ پيريءَ جي انھيءَ نقص کي نھايت ڪاريگريءَ سان ڪمال جو درجو ڏيئي، معجزي جو مٽ بنائڻ جي ڪوشش ڪئي آھي:

طبع پيرانه ام از عالم طفلي گويا ست
اين مسيحي است که در مهد سخن پيدا کرد

”منھنجي پيري ٻالڪپڻي جون ڳالھيون ڪري رھي آھي. انھيءَ لحاظ کان ھي بہ ھڪ عيسيٰ آھي، جو پينگهي ۾ ڳالھائي ٿي سگهيو.“

”عطا“ جي غزلن ۾ ڪيترائي اھڙا شعر آھن، جن ۾ نازڪ خيالي، حسن ترڪيب، معنوي خوبيون، ۽ اسلوب جي ندرت جون خصوصيتون ملن ٿيون. ھڪ ھڪ شعر جو الڳ تجربو ڪرڻ کان ان ڪري ٿو ڊڄان تہ ھي مقدمو مرڳو شرح جي صورت نہ وٺي وڃي. ان ڪري آءٌ مجموعي طور ٿورا شعر پڙھندڙن جي داد ڏيڻ لاءِ پيش ڪريان ٿو:

بار آزاده روان خواهش نام و غم نان
آزمودم بجهان برگ طرب ترک هوس
* * *

بگوشه ساخته ام سر بسينه پشت دوتا
که پي برون نبرم چون کمان ز خانۀ خويش
* * *

هر کرا همدم گزيدم عاقبت همغم نشد
در جهان بوي وفاداري ز کس نشنيده ام
* * *

بخون ديده نگارم چو نامه بر کاغذ
ز شرح شوق تو نالانست خامه بر کاغذ
* * *

از هنر بايد تفاخر ني شرف از مال و جاه
ناز ناقابل بـــود لاف تونگر زادگي

* * *

ز برگ بي نوائيها چـو سرو آزاده از بارم
بغلطم تا قيامـــت زير بار ناتـوانيها

* * *

سوال از رمز لب ناجسته چشمش فهمدايمائي
ز دلها هوش غائب غمزهٔ حاضر جوابش را

* * *

نشان آيت سيمـاءُ هـم عيـــان سازد
ز خاک کـوي تو پيرايهٔ نواصيءُ ما

* * *

دل در هواي عشق گـرفته رفيق غم
چندان بخويش رفت که خود هم ز پا نشست

* * *

روزهٔ عشق است بي افطار تا عيد وصال
گرچه هر سالي دوعيد و روزه ماهي بيش نيست

* * *

مگو که نقش نمـــاند بر آب مي ماند
که ياد روي تو نقشي بچشم تر زده است

* * *

بر نمي خيزم چو گرد از گرد و باد اضطراب
زانکه پير ناتوان را هم عصا زنجير پاست

* * *

جز ترک خودي منزل مقصد نتوان يافت
هر چنـــد ز دل تا بر دلدار بسي نيست

* * *

تو جاني و جان کي کسي ديـده باشد
مگر عکس تو در دل و ديـــده باشد

* * *

نه از دل روي و نه در ديــــده آئي
نه ديده کسي چون تو نشنيده باشـــد

* * *

بهر قيافه که بيني ز خويش بيگانه است
بغير مردم چشم آشنـاي چشم نه شـد

* * *

در دل گذرِ يار و بديــده نظرِ يار
يک بيت دو مصرعه چه قدر فاصله دارد

* * *

چنان بقيد هوائيم در علايقه عـــاجز
که جز خيال تو ما را ز ما کسي نه رهاند

۴ هي شعر ڏسو:

آب چشم (١) درد سندان کوه را دل خون کند
سنگ ميجوشد چو لعل از تاب اين گوهر سفيد

* * *

نياز توشهٔ ره کـــن "عطا" که مستغني است
يگـانهٔ من و تـو از دوگانهٔ مـــن و تو

* * *

اي خود نما مباش خود آراي و خود پرست
در خود نظر نماي خدا را بر آ ز خود

* * *

---

(١) "عطا" جو هي غزل حضرت "حسن" دهلويءَ جي هڪ غزل جي تتبع ۾ آهي، جنهن جو مطلع آهي:

ساقيا مي ده که ابري خاست از ساغر سفيد
سرو را سرسبز شد صد برگ را چادر سفيد
("حسن" دهلوي)

روز هجران چه نويسم ز غمت بر کاغذ
که بشب تيره نظر خيره شود در کاغذ

* * *

وحدت از تفرقهٔ عالمِ کثرت پاک است
۱۰۰۰
چون نقط حذف شد از الف الف باشد يک

* * *

عاشق اگر بديده خجل ميشود چه شد
هرگز مباد آنکه شود شرمسار دل

* * *

ز آب گريه چنان همچو ابر بيتابم
که ديده بر رخ خورشيد نيز وا نکنم

* * *

مگر گاهي نگاهت جانب افتاده‌اي افتد
که بي روي تو بي‌خويش از خودم در شادماني‌هم

* * *

خيالت را شوم قربان که در تنهائيم مونس
نمايد از هواي غير دل را پاسباني هم

* * *

ز اشک آئينهٔ چشم را جلائي ده
اگرچه تيره نمايد در آب آئينه

* * *

باز نکشايد نظر جز ديدنت مانند باز
هر که از غيرت ز غيرت ديدها بر دوخته

"عطا" جديد ترڪيبون ۽ اختراعي محاورا بہ استعمال ڪيا آهن. ٿورا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

دل چون نگه چشم ترا ديد ز خود رفت
ديوانه ببين کز خطر مست تو بگريخت

* * *

ز عرض حال زبان سخن گذاري نيست
بدل شکسته ندانم چه رشته خواهم تافت

* * *

ز حرص و آز رقيبان خانگي دارم
براه ما ست خطرها ز خوف اين خبثّاث

* * *

نهالش را که بنشانند آبش ميدهند آخر
بآب گريه آه من جوانمردانه سيرويد

* * *

سر بهوا تکيه زد بلکه گره زد بباد
هر که بجان اعتماد بر تن فاني کند

* * *

قيامتي است مگر حسن نا مکرر دوست
که عالمي ز تماشائيان محشر زد

* * *

خوبئ معني بزرگ از خوبئ صورت بود
لفظ اخلاق است موزون فقرهٔ القاب نيست

* * *

ز غم فريبيم و درد و داغ و سوز و گداز
مرا قضا ز حريفان جريده دور انداخت

* * *

قدر فضل ما اگر نادان نداند عيب نيست
حيف از بيقدرئ دلهاي دانا ميرود

* * *

ز تنگي غنچه تا بويا ست نا بر لب گره دارد
کشايد اندر آن وقتي که خود اندر شکست افتد

* * *

احتياج ما نمي تابد ز استغناي دوست
يار بي پروا ز حالم من ملول از حال خويش

* * *

جنون من نه از امروز با جسم است و با جانم
که همزاد است و هم پستان و همدرس دبستانم

* * *

براه تو چو شنيدي صلاي قرباني
فدائيان سر و جان ماحضر کشيدندي

* * *

با لطف حق "عطا" چه غمت از نفاق خصم
قولي است بي غلط که ملامت سلامت است

* * *

بعجز تقويت من ز آه نوخيز است
عصاي پير بود هر کجا که برناي است

* * *

"عطا" مباز بپيمانۀ هوس پيمان
سري بباد هوائي لبي بتوبه نصوح

مٿين شعرن ۾ نوان محاورا هي ڪم آندا اٿس: "نگهِ چشم"- نگاهه سان لاڳاپيل محاورا نگاهِ ناز، نگاهِ ڪرم، نگاهِ عتاب، نگاهِ التفات وغيره ته عام طرح ڪم ايندا آهن- ۽ هر هنڌ نگاهه جي معنيٰ آهي نظر. اڪيلو لفظ نگاهه محاوري طور ڪيترين ئي معنائن ۾ ڪم ايندو آهي- ۽ عام طور حفاظت يا سنڀال جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي؛ مثال طور نگهداشت- محفوظ رکڻ وغيره. پر "عطا"، جو اهو نئون محاورو تراشيو، ته ان جي معنيٰ به نئين ورتي اٿس- يعني نگهِ چشم معنيٰ اک جو رخ. مصرع جو مفهوم آهي ته جڏهن دل تنهنجي اکين جو رخ ڏٺو ته پنهنجا اوسان قائم نه رکي سگهي.

"رقيبان خانگي"- هن محاوري ۾ استعاري طور حرص هوس کي رقيبان خانگي يعني گهرو رقيب سڏيو اٿس- جو لطف ۽ ندرت کان خالي نه آهي. "نامڪرر"- يعني لاثاني يا بي نظير- هي به هڪ نئون محاورو آهي، ۽ ڪافي سهڻو محاورو

آهي. "خوبيءِ صورت"- خوبصورتيءَ ۽ سوهڻ جي بي صورت آهي- هي به ڪافي سهڻو محاورو آهي. "غم فريبي"- هن ترڪيب جا ٻيا محاورا دلفريب، نظر فريب، زاهدفريب وغيره اڳيئي آهن. "عطا" وري "غم فريب" جو اضافو ڪيو آهي، جنهن ۾ ڪافي ندرت موجود آهي. "نابويا"- جنهن ۾ خوشبو نه هجي. "همپستان" معنيٰ ٿڃ شريڪ ڀاءُ. "همشير" لفظ جي به اها معنيٰ آهي پر ان جو اطلاق هميشه ڀيڻ سان ڪيو ويندو آهي. ٿڃ شريڪ ڀاءُ لاءِ اهڙو عام فهم فارسي لفظ ٺاهڻ به هڪ چڱي ڪوشش آهي. "بي غلط"- جنهن ۾ غلطي نه هجي- يا بلڪل صحيح. "آه نوخيز"- هي به هڪ نئون محاورو آهي- آه سرد، آه گرم ۽ آه رسا وغيره جي سلسلي سان ڳنڍي، هن شعر ۾ لفظي مناسبت سان "نوجوان" جي مفهوم ۾ استعمال ڪيو اٿس- ۽ شعر ۾ ڪافي سهڻو ٿو لڳي.

ٻيا جديد مرڪب لفظ به جيڪي استعمال ڪيا اٿس، انهن جون مصدرون ۽ مفهوم پيش ڪريان ٿو. "سخن گذاري"- سخن گذاردن- گفتگو ڪرڻ؛ "آه مي رويد"- آه روئيدن- آه نڪري وڃڻ؛ "به هوا تکيه زد"- به هوا تکيه زدن- وهمن تي اعتبار ڪرڻ؛ "عالمي زد"- عالم زدن- دنيا کي درهم برهم ڪرڻ؛ "حيف مي رود"- حيف دفتن- افسوس ڪرڻ؛ "احتياج نمي تابد"- احتياج تافتن- آرزو پوري ڪرڻ؛ "ماحضر ڪشيدندي"- ماحضر ڪشيدن- حاضر ڪرڻ، دستر خان تي رکڻ؛ "پيمان مباز"- پيمان باختن- قول هارڻ.

"عطا" جي غزلن ۾ ايراد ۽ تلازمي جهڙن صنعتون به ڪافي استعمال ٿيون آهن- مثلاً هن غزل کي ڏسو:

بترک چشم لب تو مگر سمرقند است
که بلخ دل بفرنگ دو زلف تو بند است
ز شام خط تو شد بصره‌هاي سينه خراب
ز لب چو مصر تو بغداد جان شکر خند است
يمن بود جگر عاشقان ز روم رخت
زمانه زان حبش خال زنگ مانند است
ز چين ابروي تو پر فتن بود ماچين
ز چاه غبغب تو نخشب تن آوند است

شد از سواد خطت جان بند هندوي شوق
ازان بر آتش عشق تو هند اسپند است
بود هواي ولاي تو هر ولايت را
ز دولت غم عشق تو سند خرسند است
صفا شد از عرب حسن ديدها جو عجم
ز مهر خوي تو ماه دل آرزو مند است

هڪ ٻئي غزل ۾ هفت ۽ هفتہ جي ڏسو تہ ڪيئن نہ سهڻي ترڪيب ڪم آندي اٿس:

ز هفت پرده درون عکس مهر تو ساريست
ز هفت بحر فزون بحر شوق تو جاريست
بهفت طبقه زده شعلهٔ غمت در گير
بهفت حقه ز کلک تو نقش گل کاريست
بهفت روزه هواي تو دور گردانست
بهفت دوره ز صنع تو خط پرکاريست
بهفت کشور ز آوازهٔ تو گلبانگ است
بهفت گيتي ازين شور سر جگر خاريست
ز هفته هفته چه هفتاد راه ازين غوغا
بهم فتاده ز هم در هم و غم و زاريست
چه قدر هفته و هفتاد صد هزاران نقش
درين طلسم هوا بستهٔ گرفتاريست

ڪيترن غزلن ۾ چئن عناصرن جو هڪ ٻئي هنڌ نهايت لطيف تلازمو ڪم آندو اٿس:

ز گرم و سرد هم از خشک و تر چه آخر کار
که آب و آتش تو همچو خاک برباد است
* * *
ز آب و خاک و ليکن ز باد و آتش پاک
سرشتگان محبت فرشتگان مگر اند
* * *

در غمت بسته ز سنگ آتش و آب از آهن
خاک برباد هواي تو کران تا بکران
* * *
خاک برباد است همچون شعلهٔ آتش بآب
شکل تصوير جهان بي وفا فهميده شد
* * *
سرد و گرم و خشک و تر با آب و آتش خاک و باد
سر بفرمانت بهمديگر تقدم ميکند
* * *
اشک و آه ديده و دل نيست از حکمت تهي
شورش در خاک و باد و آب و آتش ميزند
* * *
ز سوز دل بهواي تو مي نهم سر خويش
که خاک کوي تو بهتر مرا ز آب بهشت

حرف تصغير، ڪنهن شي ڪي پنهنجي اصليت ڪان ننڍو ڪري ظاهر ڪرڻ لاءِ ۽ عموماً گهٽتائي ظاهر ڪرڻ لاءِ ڪم آندو ويندو آهي- پر "عطا" بي شمار هنڌن تي حرف تصغير کي اهڙي انداز سان پيش ڪيو آهي، جو انهيءَ لفظ ۾ خاص حسن، نزاڪت ۽ معصوميت پيدا ڪري وڌي اٿس. (۱) مثلاً

هر حلقهٔ اين سلسله دامي است بر آزادگان
ذوق تفرج کمترک گرچه تماشا بيشتر

'ڪمتر' اڳي ئي 'ڪم' ڪان گهٽ آهي. تمام گهٽ جو مفهوم ادا ڪرڻ لاءِ 'ڪمترين' چئي ٿي سگهيو- پر انهيءَ هنڌ تي 'ڪمترڪ' استعمال ڪري 'ڪمترين' ڪان گهڻو بلند مفهوم پيدا ڪري ويو آهي. هڪ ٻيو شعر اٿس:

سر خط ابروي جانان کرده تعليم سخن — گاه گاهي کزدومصرعه بيتکي موزون کنم

'بيتڪي' ۾ 'ڪ' تصغير ڏاڍو حسين مفهوم پيدا ڪيو آهي، يعني هڪ ننڍڙو شعر ۽ هڪ پيارڙو بيت.

(۱) اهو اثر سنڌي شاعريءَ جو ٿو ڏسجي. سنڌي شاعريءَ ۾ اسم تصغير شعر ۾ سهڻائي ۽ معصوميت پيدا ڪرڻ لاءِ ڪم آندو ويندو آهي.

"عطا" ڪبي حرف تصغير جي هن دلنشين پهلوءَ سان خاص لڳاءُ ۽ شغف ٿو پائنجي. هن هڪ سڄو سارو غزل انهيءَ التزام سان چيو آهي - ۽ هرهڪ شعر ۾ ڪيترائي پيرا اسم تصغير استعمال ڪيا اٿس. ايتري ڪثرت ۽ ڏيگهه جي ڪري به تغزل جي شان، سلاست ۽ رواني، برجستگيءَ، معنيٰ آفرينيءَ ۽ شعر جي خوبيءَ ۽ بلنديءَ ۾ ڪٿي به ڪو فرق نه آيو آهي. غزل هيٺين ريت آهي:

غمک دارم ز يار غم رسانک * حريفک دلبرک شيرين زبانک
شهک شوخک ظريفک نازنينک * لطيفک نازکک غنچه دهانک
مهک مهرک چراغک دلفروزک * گلک شمعک بقد سروِ چمانک
نگارک شاهدک سُرخک مليحک * دِلک عمرک حياتک دل ستانک
بلايک آفتک آهو نگاهک * اديبک تند طبعک مومیانک
محبک سر کشک دردک دوايک * شرو مژگانک و ابروکمانک
غريبک دير صلحک زود رنجک * عجيبک مهوشک پيرک جوانک
"عطا" آشفتۀ آن قسم يار است
اسيرک عاشقک گم کرده جانک

تلازمي جي سلسلي ۾ چئن عناصرن جو مثال پيش ڪري آيو آهيان - پر "عطا" جي جولاني طبع هڪ چيز جي ڪٿي ٿي پابند رهي سگهي. پين شين جا به ڪيترائي تلازما پنهنجي شعرن ۾ پيش ڪيا اٿس. ٿورا مثال پيش ڪجن ٿا:

قرآن مجيد جو تلازمو

چو دل ز مصحف حسنش فتاد سيپاره * زبان عشق فروبسته شد ز آيۀ عشق

'فرو بسته' ۾ 'بسته' غلاف جي معنيٰ ۾ استعمال ڪيو اٿس، جو قرآن مجيد لاءِ لازمي آهي.

ڪتاب جو تلازمو

ببين ورق بورق در ڪتابخانۀ عشق * بخط و جدول خوناب دل رسالۀ داغ

جسم جي عضون جو تلازمو

تن در دهم بعجز درين دام پاي بند * سر چون کشم که نيست مرا دست اختيار

سمورا لفظ مرکب آهن، ۽ پنهنجي جڳهه تي پنهنجي لفظي ۽ اصطلاحي معنيٰ به رکن ٿا - پر تڏهن به تن، پاي، سر، دست - سڀ عضوا اچي ڪٺا ٿيا آهن.

پنجن حواسن جو تلازمو

بدست تفرقه مجموعۀ حواس مده * شنو بگير و ببو و بگو و بينان باش

شعر جي بلند معنوي خوبي پنهنجي جاءِ تي قائم آهي - ۽ ٻڌڻ، ڇهڻ، سنگهڻ، ڳالهائڻ ۽ ڏسڻ - پنجن ئي حواسن جو ذڪر به اچي ويو.

زمانن جو تلازمو

ديدي که دي از ياد شد و ز هم پري برباد شد
امروز غفلت يکطرف اميد فردا يکطرف

ڪالهه، تيون ڏينهن، اڄ، سڀاڻي، وغيره سڀ ڏينهن موجود آهن.

تهجي جي اکرن کي لفظي صورت ۾ ڪيترن هنڌن تي قديم شاعرن به استعمال ڪيو آهي. حضرت سعدي رح جا ته هڪ ڪان وڏيڪ غزل راقم الحروف انهيءَ صورت ۾ ڏٺا آهن - مثال طور:

آفتابِ عاشقان و ماهتاب دلبران
قبلۀ آزادگاني اي صنم با وي و خي
ل و ب بر ل و ب بنهاده باشد تا سحر
ميم و ي در پيش باشد بسته باشد دال و ري
شاعران بسيار گفتند شعرهاي پر نمک
کس نه گفته شعر همچون سين و عين و دال و يي

۽

ز من بردند صبر و دل (۱) مونس (۲) دلبر
چه م م جانها چه د د شکر

اهو آخري شعر به "سعدي" جي هڪ غزل جو شعر آهي. پهرينءَ مصرع ۾ انگن جو اچار ۽ تلفظ نظم ڪيو اٿس. ٻيءَ مصرع ۾ مخفف جو اشارو ڏنل آهي. انهيءَ شعر کي هن نموني پڙهبو:

ز من بردند صبر و دل يکي مونس دوم دلبر
چو مونس مونس جانها چه دلبر دلبرِ شکر

حضرت امير "خسرو" به نظم جي مختلف صنفن ۾ تهجي جي اکرن جو اچار منظوم ڪيو آهي. هڪ رباعيءَ ۾ عجيب طريقي سان هڪ نالي "حسن" جي ڳجهارت رکي اٿس:

ساقي بر خيز بادهٔ گلگون ده — نو گشت بناي عيش در دل خون ده
بسيار بنام خم مرا دادي مي — خواهم قدَحي باز پسين اکنون ده

'قد حي' جي "حي"، 'پسين' جي "سين"، ۽ 'اکنون' جو "نون" پنهنجي پنهنجي جاءِ تي پوريءَ صورت ۾ اچار سان موجود آهن - ۽ پوءِ انهن کي هڪ هنڌ بيهاري گهربل نالو "حسن" حاصل ڪيو اٿس.

"عطا" ٻه ساڳئي انداز ۾ تهجي جي اکرن جو اچار هڪ پوري غزل ۾ قافيي جي جاءِ تي نظم ڪيو آهي. غزل ننڍو آهي، ان ڪري سڄو هيٺ ڏجي ٿو:

ه — م ٢ — ت — ب ١
شکست بيم جلال تو پي سر تـي را — ز مهر روي تو ميم انجلا دهد هي را

خ — ر ٣
دهد چو مشتري و مه به ذره ذره قران — اگر بجلوه دهي ري مصاحبت خي را

ز — ر ٤
لب تو رونق عناب را ببوسه شکست — که ري بدور تو آوارگي دهد زي را

ب — ل ٥
نمک ز تنگ شکر نه بداغ اين دلريش — که لام لعل تو لذت فزا بود بي را

ث — ر — ا ٦
ورق ورق بهوا حرف حرف گشته جدا — نميکنند الف و ري قرابت ثي را

ف — ي — ح ٧
بود دريغ ز اسلاف مايهٔ اخلاف — حيات ميدهد از حيف حا و يا في را

خطِ خطا نه بود هر چه از "عطا" باشد
ط — خ ٨
که خي چو طره بياراسته سر طي را

هيءَ غزل فقط هڪ خاص صنعت ڪم آڻي خانه پُري نه ڪئي اٿس، بلڪ فني اعتبار کان بلند پايه، برجستو ۽ معنيٰ آفرينيءَ جو هڪ نادر نمونو آهي. مطلع ۾ ڏاڍي صفائيءَ سان وحدانيت جي جلال کي ڪفر توڙيندڙ، ۽ لطف و ڪرم جي جمال کي چنڊ کي روشن ڪندڙ سڏيو اٿس. ان سان گڏ هيءَ

(١) بت، (٢) مه، (٣) رخ، (٤) رز يعني انگور، (٥) لب، (٦) ارث يعني ورثو، (٧) حيف، (٨) خط.

حسين تلميح ڪم آڻي ڇڏي اٿس ته اکرن جي هڪجهڙائيءَ مان فائدو وٺي "پيِ شکستن" جو محاورو ڪم آڻي ڇڏيائين. جو ته ب ۽ پ ساڳي چيز آهن- جو عربيءَ وارا "ب" کي 'باي تازي' ۽ "پ" کي 'باي فارسي' سڏيندا آهن. انهيءَ همناميءَ جو موقعو "عطا" پنهنجي هٿان وڃڻ نه ڏنو. معنيٰ ۽ مفهوم ۾ به ڪو فرق نه آيو. ۽ هڪ هٽرادو محاورو به موقعي تي استعمال ڪري ويو.

ٻيا شعر به بلند ۽ سهڻيءَ معنيٰ سان ڀريل آهن. ٻين شعرن جي مفهوم کي ڇڏي، اڃا هت فقط مقطع جي معنوي نزاڪت تي ڪجهه خيال پيش ڪريان ٿو. حقيقت هيءَ آهي ته ٻين ادبي ڪمالن کان سواءِ "عطا" هڪ خوش قلم ڪاتب به هو - ۽ کيس پنهنجي انهيءَ ڪمال تي ڏاڍو ناز به هو. انهيءَ مقطعي ۾ خط جي سونهن ۽ نرالي انداز تي فخر جو ڍنگ ۽ شان لفظن جي مناسبت سان پنهنجو مٽ پاڻ آهي. 'خط خطا نه بود' جو جملو ڪيتريقدر نه سادو، پر نهايت ئي بليغ جملو آهي. انهيءَ تي وري "هرچه از 'عطا' باشد" جو پر اعتماد اعلان به خاص خوبيءَ جو مالڪ آهي.

دعويٰ ڪئي اٿس ته "عطا" جي قلم مان جيڪي به لکجي وڃي (پوءِ اها ڪٿي ڪا ليڪ ئي چونه هجي)، سو غلط نه ٿو ٿي سگهي - ۽ پنهنجي خط ڏانهن ڌيان ڇڪائڻ لاءِ هڪ واضح پر لطيف اشارو هي ڏنو اٿس ته "طوي" جي سر کي "خ" جي طُري زينت بخشي آهي. مختصر مفهوم هي آهي ته "عطا" جي قلم جي هر جنبش مان صحيح ۽ سهڻو 'خط' ئي لکجي ٿو.

جيتوڻيڪ زماني ۽ دور جي لحاظ کان "عطا" انهي مقام تي معلوم ٿئي ٿو، جتي متوسطين ۽ متاخرين جون حدون اچيو ٿيون ملن، پر فني خوبين ۽ خصوصيتن ۽ پخته گوئيءَ جي لحاظ کان هو متقدمين جي سرحدن کي ڇهندو ٿو معلوم ٿئي. مٿين صفحن ۾ هن جي غزلن مان ٿورا مثال پيش ڪيا ويا آهن، جن مان مير علي شير "قانع" جو هي قول هر موقعي تي بلڪل موزون ۽ مناسب ثابت ٿئي ٿو ته "شعرش مذاق متقدمين دارد".

"عطا" جي غزلن ۾ تصوف، عبرت ۽ نصيحت، پيريءَ جو ذڪر، فخر، هجو ۽ طنز وغيره جي مضمونن جا شعر به ڪثرت سان ملن ٿا. ڪٿان به ڪتاب کولي، ڪنهن به غزل تي نظر وجهو، مٿين موضوعن مان نه ڪنهن نه ڪنهن تي ڪيترائي شعر ملي سگهندا. ڊيگهه جي خوف کان اهڙن شعرن جي چونڊ ۽

تشريح کي ڇڏي، "عطا" جي مشڪل پسنديءَ جي سلسلي ۾ نامانوس بحرن ۾ ڏکين وزنن ۾ چيل تورا شعر پيش ڪجن ٿا.

جرف، ظرف، برف وغيره قافين جهڙن مشڪل قافين جي هڪ غزل ۾ هيٺيان شعر ڏسو:

رسالهٔ دل من خواهد اين خط و جدول
که خطّ تست مداد و لب تو شنگرف است

به سنج بر همه اجناس غم درين ميزان
ببحث عقدهٔ دل جمله نحو ما صرف است

متاع، شعاع، سماع وغيره اُهي ئي ڏکيا قافيا آهن: "رعايت است" جي رديف ملائڻ سان زمين کي ويتر ڏکيو بنائي وڌو اٿس - پر شعرن جي سلاست قابل تعريف آهي:

بهيچ شـــاد مشو کين متاع عاريت است
بمهر و مه منگر کين شعاع عاريت است

مشو فريفته از مهر و کينِ دشمن و دوست
که دوستئ جهان چون نزاع عاريت است

هڪ ٻيءَ مشڪل زمين جا هي شعر غور لائق آهن:

بآن خداي که او خالقِ منزّهِ ما ست
کـه مهر روي تـو آئينهٔ موجّهِ ما ست

مقام وصل بلند است و همت ما پست
که اين درازئ هجران ز بخت کوتهِ ما ست

جڏهن انسان مشڪل چيزن مان لطف وٺڻ جو عادي ٿي ٿو وڃي، تڏهن اهو شوق پوري ڪرڻ لاءِ، ڏسي وائسي پنهنجي آسانين ۾ مشڪلاتون پيدا ڪرڻ لڳندو آهي. هيٺين غزل جا اهو ئي رنگ آهي: آب، ڪباب، شراب، ۽ خضاب وغيره عام ۽ سولا قافيا آهن؛ پر "عطا" "مي تراود" جو رديف قائم ڪري انهي زمين کي ڪافي مشڪل بنائي وڌو آهي. ان هوندي به شعرن جي رنگينيءَ ۽ پر لطف سادگي تحسين جي لائق آهي:

جگرم کباب دارد نمکي ز آبِ ديده
که ز تابِ سينه آبي ز کباب مي تراود

ز فسونِ چشمِ مستش چه خيالِ هوش داري
که ز سحرِ اين فسانه همه خواب مي تراود

ز خزان بهار هرگز نشود شباب از شيب
که نمودِ رنگِ عارض ز خضاب مي تراود

مشڪل پسنديءَ جي سلسلي ۾ صنعت عاطله (بي نقطي) جا شعر به خاص مقام رکن ٿا. "عطا" اهڙا شعر به ڏاڍي رواني ۽ خوبيءَ سان چيا آهن:

ڪـوه ڪـاه آمـده آه دم درد آدم	آه سرد و دل ما گرم رود در عالم
در کرم واسطه گردد همه اعطا و کرم	مدعـا را کرم عـام سوال دل مـا
آل اولاد گداها همـه مـا اوارحم	هر کدام آمده در دهر که محروم رود
حاکم محکم ما در حکمِ حکم اهم	ملِکِ مالکِ مالِ ملل و ملک احد

انهيءَ ساڳيءَ صنعت سان هڪ رباعي ڏسو. انهيءَ جي برجستگي قابل داد آهي:

صد عطر و مسک سوده در مدِّ سطور	هر سلسله سـواد او کاکـل حـور
هر مطلع مهر و ماه هر لمعه سرور	دارد سحر و مساء در لـوح و سواد

"عطا" جي مشڪل پسنديءَ جو هڪ ٻيو مقام قابل غور آهي ته هن بعض نامانوس ۽ غير مروج بحرن ۾ به گهٽائي غزل چيا آهن - ۽ ڪن کي ته وڌيڪ دو آتشه بنائڻ لاءِ انهن جون زمينون به ڏکيون استعمال ڪيون اٿس. عروض جي معنوي موشگافين کي ڊيگهه جي ڊپ کان ڇڏيندي، آءٌ صرف وزنن جي تقطيع تي ئي اکتفا ڪريان ٿو.

بحر بسيط: هي بحر عرب جي شاعرن لاءِ مخصوص آهي. فارسيءَ وارن انهيءَ بحر کي گهٽ استعمال ڪيو آهي. هي بحر پنهنجي وزن جي لحاظ کان بي روڪ پڙهي به نه ٿو سگهجي. هن بحر جا رکن آهن: مستفعلن فعولن، مستفعلن فعولن. اهڙي بحر ۽ ههڙن سخت قافين ۾ "عطا" جو رنگ تغزل ڏسڻ وٽان آهي:

حد ادب نباشد با دوست عرض گستاخ
ورنه ز حال زارم شرحي است شاخ در شاخ

هـر چند آب ديده طوفـان زنـد ز بيرون
نبود تهي ز آتش دل چـون تنورِ طبّاخ

قائم بـخود نباشد يـک لحظه خاطرِ من
آري غم تو دل را چون کهربا ست ميـّاخ

انهيءَ ٻي بحر ۾ هڪ ٻئي غزل جا هي شعر قابل غور آهن:

اي غمزهٔ تو دلکش چشمِ تو فتنه انگيز
بکشا دهان بخنده گل بـا شکر بيامـيز
باشد حلاوتي خوش در صبرِ تلخِ فرهاد
گر چه ز راه قسمت شيرين ست عيش پرويز
برخستگانِ نازت زين پس متاز و مگسل
ديگر بناتوانـان ناحق مرنـج و مستيز

بحر متقارب اثرم مقصود: هن بحر جا رکن هي آهن: فاع فعولن، فاع فعول، فاع فعولن، فاع فعل. هي بحر روانيءَ سان پڙهي ته سگهجي ٿو، پر ٻين عام بحرن وانگر هي ايترو کثرت سان مروج نه آهي. ٿورا شعر پيش ڪجن ٿا:

مهر ز حسنت لرزه بتن ماه ز عشقت رو بکلف
برق ز شوقت شعله بـدل ابر ز لعلت در بصدف
باغ ز بويت تازه روان گل بهوايت جامه دران
غنچه برزارت بسته دهان شمع ز شوقت سينه بتف
روز ز رويت عکس‌نشان، شب ز دو زلفت‌مشک‌فشان
شام ز خطت غاليه سان، صبح ز مهرت جام بکف

بحر رجز مثمن مطوي مخبون: هي به ڪافي ڏکيو بحر آهي. ان ۾ وري زحاف گڏيل - ۽ هڙي ڏکي زمين ڪم آندي اٿس: رکن اٿس - مفتعلن مفاعلن، مفتعلن مفاعلن:

سجدهٔ بارگاهِ تو بر همه انس و جـان چو فرض
بوسه‌بخاکِ راهِ تو بر همه جسم‌و جان جو قرض
شعلهٔ شوقِ تـو زده جـوش بجمله کائنات
هم ز سماء تاسمک بلکه ز عرش تحت ارض
خونِ دلم ز سرگذشت خشک زخم "عطا" هنوز
وقت ادا ز دست شد هم نتوان قضاي فرض

بحر مجتث مثمن - هي به چگوڏکيو بحر آهي - ۽ هي رکن اٿس: مفاعلن فعلاتن، مفاعلن فعلاتن:

چو مهر و کين همه برجاي خويش قاعده دارد
به عاجز اين همه جور و جفا چه فائده دارد
ز تست نـاز و تغافل ز من نياز و تضرع
هنوز خـوي تـو قصد عتـاب زائده دارد

انهيءَ بحر جي هڪ ٻئي غزل جا چند شعر پيش ڪجن ٿا، جي هڪ نئين زمين ۽ رديف ۽ قافيي جي لحاظ کان ڪافي ندرت رکن ٿا:

دگر بجاي تو بينم خدا نخواسته باشد
بجز غمِ تـو نشينم خدا نخواسته باشد
نظر بگوشهٔ مـحرابِ ابروان تـو دارم
بجز تو قبله و دينم خدا نخواسته باشد

انهيءَ مشکل بحر ۾ "عطا" گهڻائي غزل چيا آهن - ۽ نهايت خوب چيا اٿس. انهن جي مثال طور هڪ هڪ يا ٻه ٻه شعر نقل ڪجن، تڏهن به چگي ديگهه ٿي ويندي. ان هوندي به هن جديد زمينءَ شوخيءَ ۽ شگفتگيءَ جي لحاظ کان ٻه ٽي شعر نقل ڪرڻ کان رهي نه ٿو سگهجي:

بهاي لعل ترا گوهرِ خوش آب نيرزد   هزار معجون يـک نشهٔ شراب نيرزد
ادا و ناز و تغافل بيک نگاه نسنجد   هزار مهر و مواسا بيک عتاب نيرزد
بحيرتم که چه گويم ز درد دل چه نگارم   که کيف‌حال‌مرا شرح صد کتاب نيرزد
خطا ز موي سر افزون شمارم از سر موکم
"عطا" چو صفر عبث هيچ در حساب نيرزد

انهيءَ قسم جي ٻين ڪجهه بحرن ۾ "عطا" جي زير نظر ديوان ۾ ڪافي غزل موجود آهن، جن کي "عطا" پنهنجي طبيعت مطابق ڏکين رديفن ۽ قافين جي اختيار ڪرڻ سان وڌيڪ ڏکيو ۽ سنگلاخ بنائي وڌو آهي. پوءِ انهن مان اهڙا ته لعل جواهر پيدا ڪيا اٿس، جن کي پنهنجو هڪ خاص مقام آهي. ٿورا شعر پيش ڪجن ٿا. تقطيع جا رکن اٿس: متفاعلن فعولن، متفاعلن فعولن:

بدلم خيالِ رويت گل داغ تازه دارد
چو هواي صحن بستان که دماغ تازه دارد

رهِ دوست کي شناسي که تو بند ننگ و نامي
بگذر ازين نشانها که سراغ تازه دارد

پيو هڪ بحر - جنهن جا رڪن آهن: مستفعلن، مستفعلن، مستفعلن، مستفعلن:

يکسر شگافد کوه را گر برق بر حجري رسد
شايد ز آهِ من ترا اي سنگدل اثري رسد
گاهي نياري يادِ من اي مونسِ من يادِ تو
کي از نظر افتاده را فکرِ ترا نظري رسد

هڪ پيو خاص بحر، جنهن جا رڪن هي آهن: فعلن فعلاتن، فعلن فعلاتن:

حيرانم ازان خو که ز خود هم گله دارد
نازم بنيازي که تغافل صله دارد
احرام حرم ترک تعلق بود از غير
طيِّ رهِ پا نيست که اين قافله دارد
طوفِ رهِ مقصود تواني به "عطا" داد
بيچاره نه زادِ ره و ني راحله دارد

هيٺين بحر جو وزن هي آهي - مفتعلن فاعلات، مفتعلن فاعلات:

خير قدوم اي صبا حال گلستان بگو
داري اگر خوش خبر زان گل خندان بگو
هُد هُد رشک صبا اي که ترا مرحبا
قصهٔ حال سبا نزد سليمان بگو
اي دل من نامه بر همچو کبوتر بپر
رَو برِ جانان گذر قصهٔ هجران بگو

اٺ نو سو غزلن جي ضخيم ديوان مان مٿيان شعر ٿوري مختصر تبصري ڏيڻ سان حقيقت ۾ ديوان جو پورو پورو حق ته ادا نه ٿيو آهي - پر تڏهن به مون پوري پوري ڪوشش ڪئي آهي ته شاعرن جي سخن جو رنگ، سندس ڪلام جو معيار ۽ سندس شاعريءَ جو پايو، ۽ خود سندس ئي شعرن جي روشنيءَ ۾، اهڙي نموني ظاهر ٿئي، جو ديوان ۽ صاحب ديوان بنهي جو مختصر، پر صاف ۽ سٺون سڌو

تعارف ٿي وڃي. انهيءَ ۾ پنهنجيءَ سمجهه آهر مون سندس ڪلام ۾ ڪابه اهڙي ڳالهه نظر انداز نه ڪئي آهي، جنهن جي ڪا خاص تشنگي محسوس ٿئي. ان هوندي به اچا غزلن ۾ رڳو مطلعن جا غزل، مسلسل مضمون جا غزل اهڙي رنگ ۽ پايي جا آهن، جو انهن جو انتخاب موزون ۽ ممکن نه ٿي لڳو. سڄي جا سڄا غزل نقل ڪرڻ سان اختصار جي مصلحت فوت ٿي وڃي ها - انهيءَ ڪري اهل نظر پڙهندڙ خود انهن کي ديوان ۾ ملاحضو ڪري سگهن ٿا.

"عطا" پنهنجي فارسي ڪلام ۾ سنڌي، هندي ۽ اردو لفظ به بي حجاب ۽ گهڻي انداز ۾ استعمال ڪيا آهن. عوامي محاورا ۽ مقامي معاشري جا لوازمات به پنهنجي شعرن ۾ نهايت بي ساختگيءَ سان آندا اٿس. انهيءَ لحاظ کان جيتوڻيڪ "عطا" عوام ته ڇا پلڪ خواص سان به شڪايت ڪندو رهيو آهي، ۽ پنهنجي فن جي ڪمال ۾ پين سيني کان برتريءَ ۽ امتياز جي دعويٰ به ڪئي اٿس، ان هوندي به سندس ڪلام عوام سان زياده قريب معلوم ٿئي ٿو. ٿورا لفظ هيٺ ڏجن ٿا:

١- اوره - (قوم) سنڌي
٢- پراچ - (قوم) سنڌي
٣- ميمن - (قوم) سنڌي
٤- تهيمن - (قوم) سنڌي
٥- بگهته - ڀڳت (هندي)
٦- بهاٽ - ڀٽ (سنڌي)
٧- بهانڊي - برتن
٨- گهگره چولي- غير مسلم زنانو لباس
٩- کودي - ڪوڏي
١٠- ڪنيه نسبتان - ڪرشن ڪنهيا سان منسوب نو مسلم
١١- بهکاري - پينو
١٢- گدهي - گڏهه
١٣- چت پت - جهٽ پٽ، فوراً
١٤- ڪلجگ - ڪلجگ، فساد ۽ پاپ جو زمانو (هندي)
١٦- نرک - پائخانو (سنسڪرت)
١٧- ترت مرت - جلد
١٨- برهمن - برهمڻ
١٩- تارمار - هنگامو -
٢٠- پادري - عيسائي مذهب جو پيشوا
٢١- پلوه - پلو (سنڌي)
٢٢- بهکرا - خيراتي طعام جنهن لاءِ پنٿو نه پوي
٢٣- چکني - چڪن بنائڻ وارا
٢٤- کتهي - ڪٿي (سنڌي)
٢٥- کجاره - ڪجاڙو (سنڌي)
٢٦- بشني - بدمعاش
٢٧- دنبگ - غندو (اڙدو)
٢٨- پياز - بصر
٢٩- نانون - نالو
٣٠- پالکي - ڏولي
٣١- بهل - بيل گاڏي

۳۲- سرکه - سُرڪو
۳۳- پل - پُل
۳۴- ماده - مادِي
۳۵- جولاهه - ڪوري
۳۶- مربّا - مُربو
۳۷- اچار - آچار
۳۸- آلو - پٽاٽا
۳۹- بنگ - ڀنگ
۴۰- چرخه - چرخو
۴۱- مسخره - مسخرو
۴۲- چوپڙ - چوپڙ راند
۴۳- ڪولي - ڪولهي ذات
۴۴- زنبيل - ٽيلهو
۴۵- نعل - گهوڙي جا نعل
۴۶- چقندر - ڀاڄيءَ جو قسم
۴۷- شلغم - گوگڙو
۴۸- اتيت - سيلاني فقير (هندي)
۴۹- پڪوڙي - طعام جو قسم
۵۰- ڪونجره - سبزي فروش (اڙدو)

جيڪڏهن ڪوشش ڪري ڳولبا، ته ٻيا به ڪيترائي لفظ ملي سگهندا. مٿيان سمورا لفظ فارسي شعرن ۾ آيل آهن. اڙدو غزلن ۾ به مقاميءَ پراڻن لفظن جي فراواني آهي. ڪجھ اڙدو غزل به حاشين ۽ سٽن جي وچ ۾ ملن ٿا - انهن کي هڪ ٺي هنڌ محفوظ ڪري ڇڏڻ لاءِ نقل ڪريان ٿو:

حيف است اے "عطا" .... لاچار لادنا و لت پت ليپتنا
جو وے سدهار جاگ کيا نيند با يلي صد بار هارنا نه کبهي داو جيتنا
هشيار کهيلنا دکهه اپنا نه سوجهنا سب چهوڑنا نه مال پرايا سميٹنا
... نا و جهولنا نه لڑکپن گيا ابهي ...... اتيت کلجگ و پرديس چيتنا
...... کيا که گيا کهيت کا سمے ...... تکے ...... کهليان ديکهنا
...دن گيا که پوت کلا تور پهٹ پڑي ...... چو تانت سري پاپ کهينچنا
...... کهنا که آگا پيچها پکا رهے ...... پهرے که دينا لينا نه پهنچنا
.... ملهارے پر گهٹ پڑا رها ...... دل نه مانکے رجنا و چهوٹنا
... بهولنا که ابهي رات هے نه دن ...... حاليا نه کا نه سپنا نه آکهنا
.... غزل کهنا بات چيت سن
.... پيا کچه اپنا حال ديکهنا

مون هي غزل ڏاڍو احتياط سان نقل ڪيو آهي. ڪتابت ته گهڻي منجهيل نه آهي، پر ڪجھ ڪاغذ ڪُنجي وڃڻ، ۽ ڪجھ زبان مغلق هئڻ ڪري ڪيترن هنڌن تي سمجهي نه سگهيو آهيان. انهيءَ کان سواءِ، ليپٽنا، چهوٹنا، جيتنا، کهينچنا، وغيره لفظن کي چڪي تاٹي قافيي طور بي تڪلف استعمال

ڪيو اٿس.

"عطا" خبطا کهان خاموش رهتا سخن گر از زبان برگوش رهتا
از ين کلجگ گذرنا .... که اس دکهه سون ... کوش رهتا
ز سوز سينه دم .... اگر از گرمئ دل جوش رهتا
چو مجنون ذوفنون زار اينجا که بے پروا ز خود بے هوش رهتا
ز خود خون جگر پيتا و جيتا بدرد و داغ هم آغوش رهتا
مسافر را همين آب و غذا خوش کز اشک و آه دوشا دوش رهتا
چو گل رنگ حنا بندي بريزد چو نيلوفر که نيلي پوش رهتا
بهردم آدمي بے چاره بے تاب
بغمها غوطه نوشا نوش رهتا

* * *

"عطا" فقير مسلمان ....
پناه پتر اتيتان پريم کسي پرتيت
غبار فقر مرا روپ رو برنگ بهبوت
چه کلجگ است که از بهوک جوگيان ماريت
......تو که بتير و نه آکهه در کچکول
.........غير نه دارد نظر بخويش نه ميت
.... بديگدان کسي
.... وضع گدائي مرا نه رسم نه ريت
بسينه سوخته پهر ديکهنا نه دکهه دينا
ز دل شکسته نه پينا لهو سمجه اے ميت
باهل ترس نه سنياسيان نيامد دست
که داب مردم دانا باهل درد پريت
درين خرابه جيون کهتي است ....
برين اکهاڑه تيون کهيلنا نه هار نه جيت
فقير پير "عطا" اهل وصل دانشمند
چو بهاٹ بهگته ... کبت ......

* * *

اي مسلمانان وطن بيداد هے   [جور هے] بيداد هے فرياد هے
آشنا بيگانه يار اغيار گشت   خود حقوق ما همه برباد هے
تنگ دست و طمع گنج و بخت لنگ   پا ڪج و سر درد دل ناشاد هے
تهته تهته سند ناخورسند شد   .... افتاد هے
... تند و طبع ڪند و وقت بند   [ناشده] زين تنگنا نڪشاد هے
...... شامي هيز ڪوفي است آه   بهر مظلومان فلڪ جلاد هے
.... دشت ڪربلا نهر فرات   در خوارج مجمع الاضداد هے
... دهر چنگيز و هلاڪو دهريان   بغض بي دم دشمنان فصاد هے

جز سڪوت و صبر جاي شڪوه نيست
ڪار بي اصلاح پر افساد هے

متئين لکيل غزل جو لساني پهلو به ڪافي پر لطف آهي. جيڪڏهن رديف ”هے“ کي افسوس جو لفظ سمجهجي ته غزل فارسي آهي. ۽ جيڪڏهن ان کي اردو جو عام لفظ تصور ڪجي ته رديف جي بدولت غزل اردو جو آهي. فارسي گو شاعرن شروع ۾ انهيءَ قسم جو اردو ڪلام لکيو آهي:

”عطا“ اس بهوڪ سون هم لوڪ رهتا   ز خوردن ساگ لوني سوڪ رهتا
مري جان ديکهنا پهر دکهه ندينا   ڪه محتاج تو ڪے مفلوڪ رهتا
دو ڪلجگ از دعا گويان مقابل   مدد پايا مراد جوڪ رهتا
ز با افراط افطار فقيران   ڪيون رجنا بادهي بهوڪ رهتا
ترا پيوسته جشن است و مرا فقر   نه ياد از گريهٔ صعلوڪ رهتا

ڪهان وه پوچهنا هنسنا ڪهلانا
نظر بر مور ڪے مملوڪ رهتا

هن نظم کي ترميم ۽ اضافي سان هڪ هنڌ سٽن وچ ۾ به درج ڪيو اٿس. فقط اضافي ۽ ترميم وغيره ظاهر ڪرڻ بدران سڄو غزل نقل ڪجي ٿو. البت ان ۾ هڪ نمايان اضافو اهو آهي ته ”فياض غازي“ جو نالو به داخل ٿيل آهي:

”عطا“ اس بهوڪ سون دو ......   بخوردن ساگ شوره سوڪ رهتا
توجه پير داعي را تصدق   مدد ....
چگونه سند بستا باز سڪهه سون   عنادي گر ميان جهوڪ رهتا
بحالم ديکهنا ياد از آلش هم   نظر بر مور ڪي مفلوڪ رهتا

ز خرمن خوشه از خوان ريزه چينم   نه ياد از گريه مملوڪ رهتا
ز با افراط افطار فقيران   نگاهي جانب صعلوڪ رهتا
بسا چون فوج ياجوج و شڪم عوج   بمن وابستگان در بهوڪ رهتا

ترا عمر خضر فياض غازي
”عطا“ در داعيان مسلوڪ رهتا

عوامي محاوري ۽ معاشرت جي عڪاسيءَ جا مثال به ديوان ۾ ڪيترائي موجود آهن. نموني طور ٽي شعر پيش ڪجن ٿا. هيٺيون شعر ڏسو:

مگر برشتهٔ جان نامهٔ تو بر بندم   نه قاصدانه بپيچم عمامه بر ڪاغذ

شعر غزل جو آهي، ۽ مضمون به عاشقانه آهي، پر تمثيل جي سادگيءَ ۾ عوامي معاشرت جي هڪ خاص ڳالهه سامهون اچي ٿي. جنهن دور ۾ اڃان موجوده ٽپال گهرن جو رواج نه پيو هو، تڏهن ماڻهو عزيزن دوستن کي خط وغيره موڪلڻ لاءِ اهو طريقو اختيار ڪندا هئا ته جڏهن به ڪو قافلو سفر لاءِ نڪرندو هو، تڏهن مقامي طرح اهو عام اطلاع ڏنو ويندو هو ته قافلو فلاڻي شهر ڏانهن ويندو - ۽ سفر جي دوران ۾ فلاڻن فلاڻن شهرن مان لنگهندو. اهڙن قافلن ۾ هڪ يا وڌيڪ اهڙا ماڻهو مقرر ٿيل هوندا هئا، جيڪي ماڻهن جا خط وغيره پهچائڻ جا ذميدار هوندا هئا. انهن کي ’قاصد‘ سڏيو ويندو. ماڻهن جي سڃاڻپ لاءِ سندن نشاني اها هوندي هئي، جو يا ته هو ڪاغذ کي پٽڪي ۾ نمايان طور رکندا هئا - يا ڪاغذ تي ئي دستار ٻڌي ڇڏيندا هئا.

ماڻهو انهن قاصدن جي وسيلي پنهنجا خط وغيره موڪليندا هئا. ايتري ساري مضمون کي هڪ ئي جملي ۾ سمائي ڇڏيو اٿس.

هڪ ٻيو شعر اٿس:

عبث نسوخت دماغم ز تاب فڪر سخن   نخورده دود چراغم چو اهل دوڪاني

اهو عوامي محاورو ته پهاڪي وانگر مشهور آهي. واڻئي جي ڪنجوسائيءَ کي سڀڪو سڃاڻي. حساب جي معاملي ۾ هو ايترو سخت آهي، جو ”آڌيلي واسطي آڌيو“ قربان ڪوي ڇڏيندو. واڪ جي نشانين وارو فقرو زبانزد عام آهي - ۽ انهيءَ مان هر شخص جي ذهن ۾ هيءُ مفهوم ڦري ٿو اچي ته هڪ واڻئي شام جو دڪان جو ڪاروبار ختم ڪري، جمع خرچ جو حساب سنڀاليو، ته هڪ آڌيلي جو فرق نڪري پيو. وري وري جمع ۽ خرچ جا خانا سنڀاليائين، پر فرق لهي

ئي نہ . پريشان ٿي وري وري حساب نئين سر ڪندو رهيو ، پر آڏيلي جو فرق بيٺو رهيو . ايتري قدر جو سڄي رات ڏيو ٻاري حساب ڪيائين ۽ اٿين آني جو تيل ٻاريائين ، تڏهن وڃي آڏيلي جي چڪ لڌائين - ۽ جمع ۽ خرچ جا خانا پورا ٿي بيٺس، ۽ عوام کي اهو ڀاڪو ملي ويو تہ "آڏيلي لاءِ آڏيو قربان ڪيائين".

رباعيون

مخطوطي ۾ اٽڪل هڪ سو کن رباعيون درج ٿيل آهن ، جيڪي رباعيءَ جي مزاج مطابق گهڻو ڪري تصوف جي رنگ ۾ آهن . نموني طور چند رباعيون پيش ڪجن ٿيون :

اي راحت سينه و قرارِ ديده   ز اندازه گذشت انتظارِ ديده
تا ديده ترا ديده، نديده دگري   ديدارِ تو ديدن است کارِ ديده

* * *

روزي بچمن شدم ز حيرت نگران   بلبل بفغان ديدم وگل جامه دران
با غم ز زبانِ حال گفتا باغم   فارغ گذران بهر هواي گذران

* * *

بنشين همه جا باشک و بر خيز باه   در آز ميفزا و هم از عجز مکاه
هر لحظه بخوان بَرَدِّ ديوِ گمراه   لاَ حَوْلَ وَ لاَ قُوَّةَ اِلاَّ بِاالله

* * *

شخصي که زمانه سازگارش نامد   جز حسرت و حيف يادگارش نامد
اندوخت بسي زخارفِ دنيا را   کو دي ز کرورها بکارش نامد

ٻهرين ۽ ٻيءَ رباعيءَ ۾ صوفياني مضمون کان سواءِ لفظن جي سهڻائي ، ۽ تجنيس جو لطف قابل تعريف آهي . ٽيءَ رباعيءَ جي آخري مصرع "لاحول ولاقوت الا بالله" آهي . انهيءَ چيز تي ڇهين صديءَ هجريءَ کان وٺي اڄ تائين شاعر مشق ڪندا رهيا آهن - هر دور ۾ انهيءَ فقري کي مصرع قرار ڏيئي رباعيون چيون ويون آهن - ۽ چوڻ وارن سهڻن سهڻن موضوعن ۽ مضمونن سان انهيءَ کي سينگاريو آهي . افسوس تہ هتي مثال طور بہ ڪجهہ رباعيون نقل ڪرڻ جي گنجائش نہ آهي.

چوٿين رباعيءَ جو مضمون عبرت ۽ نصيحت جو آهي - ۽ واقعي لاجواب آهي . انهيءَ ۾ هڪ نئون لفظ "ڪوڏي" ڌيان لائق آهي ، جنهن کي "عطا" 'ڪودي'، چئي فارسيءَ مصرع ۾ بي تڪلف استعمال ڪيو آهي .

رباعيات کان پوءِ قطعن جو سلسلو شروع ٿئي ٿو ، ۽ متن ۾ ۽ حاشين تي

گڏي انهن جو تعداد بہ هڪ سو کان گهٽ نہ آهي. انهن ۾ حمد ۽ تصوف کان وٺي تاريخون، مدح، پنهنجي مخالفن جي اگهاڙي هجو ، ڪم استعداد ۽ مغرور شاعرن جي تذليل ، پوءِ ڏاون ماڻهن جي ڪمينپ وغيره جا مضمون ڪم آندا اٿس. جيئن تہ انهن نظمن جو تعلق "عطا" جي ذاتي معاملن سان آهي، انهيءَ ڪري قطعات سان قابل ذڪر شعر "عطا" جي ذاتي احوال ۾ پيش ڪري آيو آهيان .

ڇئن بندن جو هڪ ترجيع بند آهي ، جنهن جو مضمون حمد و ثنا آهي . ننڍڙي بحر ۾ اهڙا سهڻا ۽ پيارا شعر چيا اٿس، جو سبحان الله . هڪ بند پيش ڪجي ٿو :

اي روح فزاي درد مندان   فرحت دهِ خاطر نژندان
اي شعله فشانِ طبع زهّاد   اي نوش رسانِ جانِ رندان
اي نقش نگارِ لوحِ فطرت   اي لوح طرازِ نقشبندان
اي مونسِ بيدلانِ مسکين   اي رافعِ اوجِ سر بلندان
حيرت نهِ ديدهٔ بصيرت   سوزش دهِ سينهٔ سپندان
چشمانِ هراس از تو گريان   لبهاي اميد از تو خندان
من در غمِ تو ز جنس شادي   دارم اثري ولي نه چندان
يعقوب صفت به بيتِ احزان   يوسف روشم بچاهِ زندان
خارِ پايم چو موي بيني   ميخِ چشمم چو سنگ دندان

با آنکه بسي تباه کارم
از فضلِ تو بس اميدوارم

سمورا بند انهيءَ زور ۽ روانيءَ سان چيا اٿس، ۽ انهن ۾ لفظن جي سهڻائي ۽ استعارن جي ڪارفرمائي پوري شان سان موجود آهي .

ترڪيب بند بہ مخطوطي ۾ هڪڙوئي آهي - ۽ ستن بندن جو آهي . انهيءَ ۾ بہ لفظ نهايت ئي سهڻا ۽ شاندار استعمال ٿيل آهن. آخري بند ڏسو .

يا ربِّ کريم ايزدِ پاک   اي نَعْبُدُ نَسْتَعِيْنُ اِيّاک
اي عجز اداي طاعتِ تو   کافيست دليلِ مَا عَبَدْنَاک
در معرفتِ تو عارفان را   ارشاد نما ست مَا عَرَفْنَاک

خاصان به نياز در ثنايت — بنهاده ز عجز روي بر خاک
بر خاکِ رهت فتاده مدهوش — دلسوختگان بچشمِ نمناک
از داغِ غمت چو بلبل و گل — آشفته دلان بسينهٔ چاک
جان خسته شکسته دل ز شوقت — بيزار ز موميا و ترياک
در راهِ رضاي تو شهيدان — از سر گذرند چست و چالاک
مستانِ محبت تو بي خويش — نفرين زده بر عُصارهٔ تاک
بندِ تو ز ماسوا ست آزاد — فارغ ز هواي مال و املاک
محوِ غمِ تو ز خلق غافل — هم از سر و جانِ خويش بي باک
پيوسته بتو گسسته از غير — تارِک ز همه رُخوتِ اهلاک
بيگانه ز خويش آشنايت — در کشتنِ نفسِ خويش سفّاک
بخشاي ز آشنائيءُ خويش — بوي اثري ز نشهٔ پاک
بخش آبِ رُخي بمشت خاکي — از خاکِ درِ مرادِ لولاک
کن عفو "عطا" بحق ممدوح — لَولاکَ لَمَاخَلَقتُ الاَفلاک

اي بر همه حال و قال آگاه
رَبِّ ارحَمني بِاِسمِکَ الله

مخطوطي ۾ پنجويهن بندن جو هڪ ڏگهو مخمس آهي، جنهن ۾ "عطا" پنهنجي التجائي شعرن کي مخمس جي صورت ۾ آندو آهي. هيءَ مناجات هن نهايت نماڻائيءَ سان پنهنجي ڪوتاهين ۽ ناڪامين جو اعتراف ڪندي پروردگار عالم جي حضور ۾ گناهه بخشش ۽ عفو لاءِ التجا ڪئي آهي. ان جو تسلسل خاص اثر انگيز آهي. ٿورا بند پيش ڪجن ٿا:

شايد اي دوست بسمعِ تو رسد فريادم
داورا دادگرا عدل گرا ده دادم
چرخ بي مهر نکرده است دمي دلشادم
مصرعهٔ حافظِ شيراز بيايد يادم
يا رب از مادر گيتي بچهٔ طالع زادم

دوست را در حق من داد سخن بايد داد
تا چه از خون جگر خامهٔ من نقش نهاد

از خيال رخ جانان دلِ من دور مباد
گر رود گو برود خاکِ وجودم برباد
کرد برباد درين ديرِ خراب آبادم

گر چه در صورتِ حيوان‌نه نباتم نه جماد
هيچ حيوان برخم چشمِ تماشا نکشاد
کس چو من هيچ پيءُ هيچ گرفتار مباد
اين‌چه‌سودا ست که‌جز درد سرم سود نداد
حسرتا کار که درکار بود نکشادم

چشم دارم که قبولِ تو نگرداند رد
نقدِ فضل تو مگر جنسِ نيازم بخرد
هست اميد که احسان تو دستم گيرد
عجز اين بندهٔ مسکين ز "عطا" بپذيرد
ورنه حاصل چه ازين مشغلهٔ اورادم

يا مُقَدِّر که بود وصف تو غفار ذنوب
يا مصوِّر که بود فضلِ تو ستار عيوب
يا مُقَلِّب تو مَحَوِل همه احوال و قلوب
يا مُفَتِّح که بود علم تو عَلاّمِ غُيُوب
به "عطايت" که ز هر بند نما آزادم

انهيءَ سلسلي جي آخري چيز هڪ ساقي نامو آهي، جنهن ۾ جملي ۱۴۱ شعر آهن. اهو به حمد جي مضمون ۾ آهي. هيءَ نظم معرفت جي شراب جي سرمستيءَ ۽ مدهوشيءَ جي عالم ۾ سرشار ٿي ويهي لکي اٿس. عرفان الاهيءَ جي پاڪ شراب جا ساغر - اهڙي نرالي انداز سان ويهي ڇلڪايا اٿس، جو شعرن ۾ هڪ عجيب پر ڪيف ۽ سرشار فضا قائم ٿي ويئي آهي.

شراب، پير ميخانه، ساقي - هرهڪ بابت عجيب و غريب تلميحون، سهڻا استعارا، جام و مينا جا عجيب رنگ، شراب جون ڪيفيتون، نشي جا تاثرات، بزم مي جون عظمتون، ميخوارن جون مدهوشيءَ جي عالم ۾ رفعتون، ۽ آخر ۾

تشنگان لب فرات جي ياد - هن ساقي نامي جون خصوصيتون آهن • ساقي نامي جو خاص لطف تہ ان جي تسلسل ۾ آهي- پر هتي فقط چند ڪيفيتن جا چونڊ شعر پيش ڪجن ٿا :

تمهيد ۾ پيرمغان جي ڪرشمن سان مي جو وجود ۾ اچڻ ، ان جي سنڀال ۽ تدريجي ترقي :

ڪنم مدحتِ پير خمّار را   که مي پرورد طفل سرشار را
ڪند باده را دست او دايگي   لبش آب را ڪرده پيرايگي
مي از چشم او ڪودڪ شيرخوار   گرفته ڪفش باده را در ڪنار
چو شوقش ڪند تربيت تاڪ را   دهد آب گرمابهٔ خاڪ را
بگهوارهٔ ديده بنشاندش   بپيمانهٔ دست گرداندش
چو طفل مي آرد بحدّ ڪمال   برقص آردش در فضاي جمال

ميءَ جو اهو ٻالڪ پيرمغان جي توجہ ۽ سنڀال سان وجود ۾ اچي ڪير پيئڻ ۽ پينگهي جي منزلن مان نڪري جوانيءَ جي شباب تي پهچي ٿو • پوءِ هن جون حشر سامانيون ڏسو -

بسا همچو مجنون ڪند مست او   دماغِ بلندان ڪند پست او
ز مي قطرهٔ جوش دريا زده   ڪز و شهرها سر بصحرا زده
بمستي ڪند ڪشور دل خراب   بجذب هوا آبها را سراب
فشاند چو در باغ يڪ رشحه مل   ز آتش نهد طشت بر فرقِ گل
ز مي برق در خرمن گل زند   ڪزان شعله در جان بلبل زند
چو از مي جهد شعله بر شاخسار   زند مغز سنبل بمشڪين بخار
چو قرقف ڪند سنگ چقماق شق   ز روئي زمستان ستاند عرق
چو مي چون سمندر بر افگند بال   چمن را ڪند منقل پر زغال
ڪشد شعلهٔ مي چو بر اوج سرو   بسا صيد دلها زند چون تدرو

شراب جي بهار آفرينين ۽ فيض بابت ٿورا شعر پيش ڪريان ٿو :

چو ياقوت مي جلوه آرد بڪار   ڪند صحن گلزار فيروزه وار
سموم خزان در تنزل نهد   نسيم بهاران تبدل دهد
ڪند غازه گي چهرهٔ باغ را   گل افشان ڪند عرصهٔ باغ را
ز بويش بود نشّهٔ ممڪنات   ز رنگش بود جلوه و جاذبات

شڪوهِ شراب است عاليمقام   زهي مشرب صاف ڪاس الڪرام
بيڪدم ڪند عالمي قطع راه   ڪه از فرش تا عرش دارد نگاه
بيڪ گام از طين و ما بگذرد   بيڪ لحظه از نُه سما بگذرد
دل از مي شود چون رخ جام جم   ڪه بيند جهان را همه بيش و ڪم
بدست آر اي دل همان باده را   ڪه استاده سازد ره افتاده را

شراب جي ڪيف ۽ سرور جا ڪجهہ منظر بيان ٿي چڪا آهن - هاڻ ٿورو ساقيءَ سان تعارف ۽ ميخاني جو بلند مقام بہ ڏسو :

زهي ساقيءِ راد دريا نوال   ڪه دورِ ميش هست دايم بحال
ز عڪس لب شاهد مي فروش   زند ريگِ تفسيده فواره جوش
ز سرو قد ساقيءِ ميگسار   ڪشد نالهٔ بلبلان جوئبار
چو فردوس اعليٰ ست ميخانه اش   پر آبِ حيات است پيمانه اش
ز زرعش جهان يڪ و جب ڪشتڪي   ز ميخانه اش جام جم خشتڪي
زمين جمله سيراب رشحات اوست   جهان روشن از نور لمعات اوست
لبا لب شد از باده اش بالتمام   سبو و خم و شيشه و بط و جام

اهڙو ساقيءَ اهڙو ميخانو هجي، تہ اتي جي ميخوارن جي ڪهڙي ڳالهہ ڪجي • انهي بلا نوش رندن ۽ سندن مستين جا تاثرات تہ ڏسو :

همه رند و صوفي ازان باده مست   چه مستان ڪه بي خويش از نيست و هست
همه مست وحدت ز جام الست   بقطعِ سوا حلقهٔ حق پرست
مڪاني گرفتند ڪامڪانش نـي   بشاني رسيده ڪه تبيانش نـي
رسيدند بـي مانع ما و طين   ز علم اليقين تا به عين اليقين

شاعر اها بزم ۾ خود ئاهي آهي - پر جڏهن مجلس گرم ٿي انهيءَ رنگ تي پهچي ٿي تہ خود بہ بي اختيار ٿي ساقيءَ کي پڪارڻ لڳي ٿو - ۽ متواتر اصرار ڪندي ، شراب جا گهڻ ڳائيندي جام جي تقاضا ڪري ٿو • اتي ڪيس حضرت امام حسين عليہ اسلام جي پياس ياد اچي وئي آهي - ان لاءِ بہ فرياد ڪندي اهلبيت جي دشمن تي لعنت وجهي ٿو - پر شراب جي تقاضا اجا بہ جاري اٿس • ان لاءِ دليل پيش ٿو ڪري تہ جيڪڏهن شراب مليو تہ سندس بي قراريءَ جي حالت دور ٿي ويندي - سندس افسردگي پڻ ختم ٿي ويندي - ۽ هو فاني چيزن کان بي نياز ٿي ويندو • ساقيءَ کي التجا ڪندي چوي ٿو :

بده قرط ازان بادهٔ بي غشم — كه از آب و خاكم دمد آتشم
شراري كشد از دل افسرده ام — بآب آورد روي پژ مرده ام
چشان جرعه اي زان سي چون زلال — كه باز آرذم از تغير بحال
خلاصم ده از فانئ ما سوا
سخن ختم باقي خدا را بقا

هتي ساقي نامو ختم ٿي وڃي ٿو. ۽ اسان جو پيو باب به اتي ئي ختم ٿئي ٿو. في نفسه مقدمو به اتي ئي پورو ٿئي ٿو، ڇو ته انهن پنهي بابن ۾ ديوان "عطا" جي نظمن جي فني، صنفي، معلوماتي ۽ صنعتي تشريح ۽ توضيح بيان ۾ اچي چڪي آهي.

پر حقيقت ۾ هي مقدمو ان وقت تائين مڪمل ڇئي نه ٿو سگهجي، جيسين صاف لفظن ۾ اهو اعتراف نه ڪجي ته "عطا" ايترو مڪمل شاعر، ايترو حساس اديب ۽ اهڙي بلند درجي جو واقع نگار اهل قلم هو، جو هن اڄ ڪان اڍائي سو سال اڳ پنهنجي طويل دور شاعريءَ ۾ هر بدلجندڙ دور جي ملڪي، تمدني ۽ معاشرتي ماحول جي فنڪارانه عڪاسي ڪئي آهي.

هن طوايف الملوڪي، شريفن جي ذليل ٿيڻ، حاڪمن جا ڪمال زوال، اندروني خانه جنگيون، رشوت خوري، چور بازاري، نفعي خوريءَ، جماعتن، فردن، محلي جي ماڻهن ۽ پاڙيسرين جي اخلاق ۽ عادتن کي پنهنجي اکين سان ڏٺو، محسوس ڪيو، ۽ انهن چيزن کان متاثر ٿيو. پوءِ انهن تاثرات کي لفظن جي تصويرن ۾ اهڙو ته چٽي ڇڏيائين جو اڄ به بجنسي ڪجهه هير ڦير سان سندس اهي خاڪا انهيءَ دور جي صحيح صحيح تصوير آهن - ۽ انهن ۾ مختلف دورن جون تاريخي حقيقتون چڻ ته زبان حال سان پنهنجي ترجماني ڪري رهيون آهن.

مختصر هي ڇئي سگهجي ٿو ته "عطا" جو ڪلام ادبي اعتبار کان اهڙو ادب آهي، جنهن کي "ادب براي زندگي" ڇئي سگهجي ٿو. ملڪ جي دانشورن مان هڪ حساس طبقي وقت جي تقاضائن مطابق جنهن ادب براي زندگيءَ جو نعرو بلند ڪيو آهي، "عطا" جو ڪلام انهيءَ ادب برائي زندگي جو هڪ معياري سنگ ميل آهي - ۽ پنهنجي قدامت جي باوجود زماني حال جي مزاج مطابق معلوم ٿئي ٿو.

عكس هاى صفحات مخطوطه

(۱)	صفحه مخطوطه	.... ۳۵۱	...	چاپ	شده	در صفحه	۳۰۱، ۳۰۲
(۲)	,,	... ۳۸۲	...	,,	,,	,,	۳۲۷
(۳)	,,	... ۳۸۷	...	,,	,,	,,	۳۳۲، ۳۳۳
(۴)	,,	... ۴۰۹	...	,,	,,	,,	۳۴۹، ۳۵۰
(۵)	,,	... ۴۲۱	...	,,	,,	,,	۴۴۲
(۶)	,,	... ۴۲۸	..	,,	,,	,,	۴۴:

۱- صفحات ۳۰۱،۳۰۲ (صفحه مخطوطه ۳۵۱)

۳- صفحه ۳۲۷ (صفحه مخطوطه ۳۸۲)

۳- صفحات ۳۳۲، ۳۳۳ (صفحه مخطوطه ۳۸۷)

۴- صفحات ۳۴۹، ۳۵۰ (صفحه مخطوطه ۳۰۹)

۵- صفحه ۳۴۲ (صفحه مخطوطه ۶۲۱)

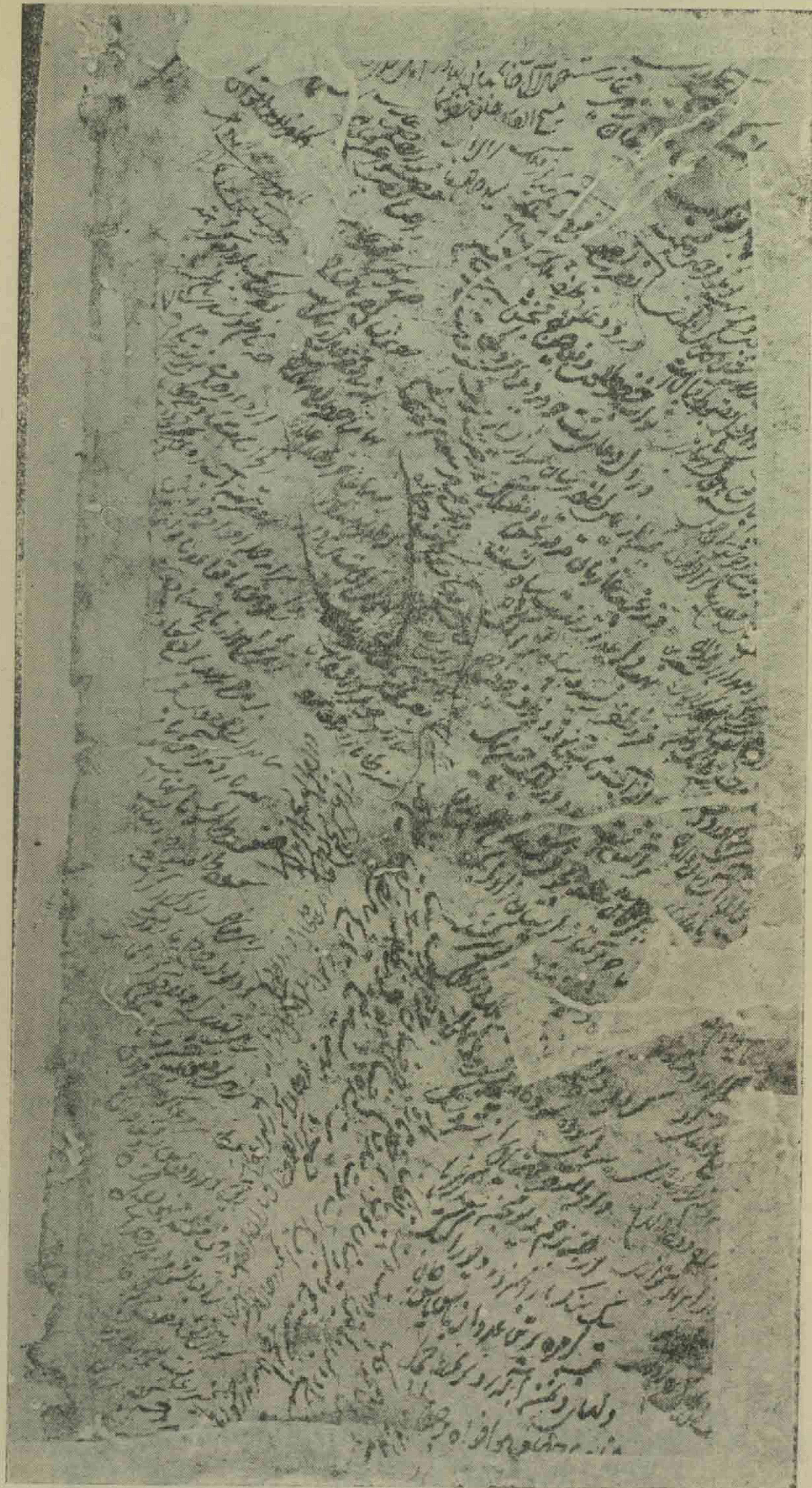
باب ٽيون

مخطوطي جو تعارف

تعارف: هيءُ زير نظر مخطوطو اڪيلو ۽ واحد نسخو آهي، جو "عطا" جي ڪلام جي ذخيري متعلق اڄ تائين دستياب ٿي سگهيو آهي. هي مخطوطو سنڌي ادبي بورڊ ڪراچيءَ جي ملڪيت آهي- ۽ جيتوڻيڪ مخطوطو نهايت منتشر ۽ زبون حالت ۾ هو، پر بورڊ انهيءَ کي گهريءَ قيمت تي خريد ڪري مٿس هڪ محفوظ، مضبوط ۽ سهڻو جلد ٻڌائي رکيو آهي.

ڀانئجي ٿو ته هي نسخو جن مالڪن جي قبضي ۾ رهيو آهي، سي علمي ذوق کان سراسر بيگانه هئا. هنن ان کي سنڀالڻ تي ڪوبه ڌيان نه ڏنو، ۽ اندران چئن صفحن جي ڳهر تي وچڻ مان ثابت ٿئي ٿو ته جڏهن ان جا ورق ڦاٽي منتشر ۽ زبون ٿيڻ لڳا، تڏهن هنن ان تي جلد ٻڌايو هو. پر هنن جي اها تعميري ڪوشش به نسخي جي وڌيڪ تخريب ۽ زبون ٿيڻ جو سبب بنجي پئي. جاهل جلد ساز اهڙي ته بي احتياطيءَ، بلڪ بي درديءَ سان ويهي ڪٽيو اٿس، جو حاشين تي درج ٿيل ڪلام جو گهڻو حصو تلف ٿي ويو.

ضخامت ۽ شعرن جو تعداد: مخطوطي جا ڪل ورق ٢١٦ آهن، جن جي ماپ (ڪنجي وچڻ کان پوءِ) $7\frac{1}{2} + 4\frac{1}{2}$ آهي. متن جي هر صفحي ۾ پندرهن سٽون آهن - ۽ ان ۾ ڪل شعرن جو تعداد ڇهن هزارن کان ڪجهه مٿي ٿيندو. متن جي شعرن کي ڪو ڇيهو نه رسيو آهي، ۽ ان ۾ سلسلي سان رديف وار غزليات، رباعيون، قطعات، ترجيع بند، ترڪيب بند، مخمس ۽ ساقي نامو آيل آهن. قصيدن ۽ تاريخن لاءِ متن ۾ ڪا خاص جاءِ نه ڪئي وئي آهي - ان مان ڀانئجي ٿو ته "عطا" تاريخن ۽ قصيدن جي اهم حصي لاءِ ڪو علحدو بياض مرتب ڪيو هوندو.

٦- صفحه ٣٣٣ (صفحه مخطوطه ٣٢٨)

منهنجو تہ نظريو هي آهي تہ متن ۾ درج ٿيل ڪلام "عطا" جي جوانيءَ کان وٺي پڪيءَ عمر جي دور جو ڪلام آهي . ڪيترن ئي مقطعن ۽ ٻين شعرن ۾ هن گذري ويل شباب تي افسوس ڪندي، پيريءَ جي ضعيفائيءَ جي پريشانين جو ذڪر ڪيو آهي . سنن جي لحاظ کان هي ڪلام وڏي ۾ وڏي ١١٠٠ هه تائين جو ڪلام ٿي سگهي ٿو ؛ ان کان پوءِ جو بلڪل نہ آهي. انهيءَ نظريي جي تائيد متن ۾ درج ٿيل نظمن مان چڱيءَ پر ٿئي ٿي، جن جي تسلي بخش وضاحت مقدمي ۾ ڏيئي آيا آهيون .

حاشين تي جيڪو ڪلام لکيل آهي، انهن ۾ فقط غزل، قطعا، قصيدا، هجوَ جا نظم ۽ ڪجهہ رباعيون ڏنل آهن . غزلن لکڻ وقت اهو لحاظ نهايت احتياط سان رکيو ويو آهي تہ متن ۾ جنهن رديف جا غزل آهن، حاشين ۾ بہ اهو ئي رديف قائم رکيو ويو آهي. ڪنهن رديف ۾ جيڪڏهن حاشيي جا غزل متن کان گهٽ آهن تہ باقي جڳهہ ائين ئي خالي ڇڏي وئي آهي. تڏهن بہ هر رديف جا ڪيترائي غزل حاشين تي بہ لکيل آهن - ۽ ان طرح حاشين وارن غزلن جو چڻ تہ هڪ ٻيو رديف وار ديوان مرتب ٿي پيو آهي . البت قصيدن، هجون، طنزن ۽ تاريخن لکڻ ۾ ان قسم جو ڪو خاص لحاظ نہ رکيو ويو آهي: جنهن بہ حاشيي تي جاءِ بچي آهي، اتي اهي چيزون بنا ترتيب جي درج ڪيون ويون آهن . ائين نہ رڳو حاشين تي ڪيو ويو آهي، بلڪہ سٽن جي وچ ۾ پڻ ائين ئي ڪيو ويو آهي . انهن نظمن جا شعر جملي اٽڪل پنجهزار کن ٿيندا. ان طرح متن، حاشين ۽ بين السطور ۾ لکيل اشعار ملائي ڪل مخطوطي ۾ يارهن هزار کن ٿيندا . حاشين تي جو ڪلام لکيل آهي، سو متن جي تحريرن جي دوران جو، يا ان کان پوءِ جو ڪلام آهي .

ڪتاب جي صحت جو عالم هي آهي جو يارهن هزارن شعرن جي ضخيم دفتر ۾ چئن يا پنجن هنڌن تي ڪي حرف يا لفظ سهواً رهجي ويا هئا، جن کي انهيءَ ڪاتب درست ڪري حاشيي تي لکي ڇڏيو، جنهن مخطوطي جي ڪتابت ڪئي آهي، ۽ هن وقت هڪ هنڌ بہ ڪتابت جي غلطي رهجي ويل نہ آهي . ايتري حد تائين صحيح ڪتابت ڪنهن ڪاتب جي حسن توجهہ ۽ مشاقيءَ جو قابل تعريف ڪارنامو ۽ فخر لايق شاهڪار آهي .

خط : مخطوطي جو خط نستعليق ۽ مايل بہ شڪستہ آهي . نوڪ پلڪ ٽڪسالي ۽ مڪمل اٿس. صاف نويسي ۽ زود نويسيءَ جي گڏيل طرز جو هڪ پختو خط آهي. جتي اطمينان سان لکيل آهي، اتي خط جي پاڪيزگي، اکرن جي سهٽاڻي، دائرن جو حسن بيحد وڻندڙ ۽ سهڻو آهي . زياده تر روان نويسيءَ کان ڪم ورتو ويو آهي، ۽ ان ۾ شڪستہ خط جي آميزش ڪافي سونهن ۽ پختگي پيدا ڪئي آهي . شڪستہ خط جو تہ هڪ پنهنجو شان آهي : مخطوطي ۾ جتي بہ خط شڪستہ لکيل آهي، اهو پيچيدگيءَ جي باوجود نهايت سهڻو ۽ جاذب نظر آهي . جيتوڻيڪ انفرادي طور مشهور خطاطن جي پاڪيزه نويسيءَ جي مثالي خط جي اعليٰ نمونن جو تہ مٽ نہ آهي، پر تڏهن بہ مجموعي طرح مخطوطي جي تحرير ۾ پختگي، شوخي ۽ فني خصوصيتون موجود آهن - ۽ انهيءَ اعتبار کان ان کي هڪ خوشخط مڪتوبہ چئي سگهجي ٿو .

هڪ قابل توجہ ڪمي: مخطوطي ۾ مدح، هجو، ۽ تاريخون جتي بہ درج ٿيل آهن، اتي انهن مان ڪنهن هڪ تي بہ ڪو عنوان يا ڪا اهڙي عبارت لکيل نہ آهي جنهن مان اهو يقين ٿي سگهي تہ هي اشعار فلاڻي شخص سان لاڳاپو رکن ٿا، يا هيءَ تاريخ هن يا هن واقعي بابت آهي . شعرن ۾ بہ اهائي مبهم طرز آهي: ڪيترن ئي قطعن ۾ مخاطب شخصيت جوئي پتو نہ ٿو پوي . رڳو سرخيون ڏنل هجن ها تہ اها مشڪلات آسان ٿي سگهي ها، پر "عطا" پلجي بہ ڪٿي ڪنهن نظم تي ڪا سرخي نہ ڏني آهي . انهيءَ ڪميءَ مان "عطا" جي ممدوحن يا مخالفن جو پتو لڳائڻ ۾ جا دقت پيش آئي، سا اظهر من الشمس آهي . ان هوندي بہ ٻاهرئين مطالعي جي مدد ۽ واقعات جي لاڳاپي سان انهن ممدوحن کي تلاش ڪيو ويو آهي، جن جي "عطا" مدح ڪئي آهي . انهيءَ طرح هن جي ڪن مخالفن جو بہ پتو لڳايو ويو آهي، جن کان ڪاوڙجي "عطا" اگهاڙيون طنزون ۽ گنديون ۽ دل آزاريندڙ هجوون لکيون آهن .

هي مخطوطو خود مصنف جي هٿ جو لکيل آهي: مخطوطي ۾ ڪتابت جو سن يا ڪاتب جو نالو ڪٿي بہ درج ٿيل نہ آهي. البت چند اهڙيون واضح شاهديون ملن ٿيون، جن مان ثابت ٿئي ٿو تہ سمورو مخطوطو مصنف جو ئي هٿ اکر لکيل آهي . هيءَ نظريو هڪ دعويٰ جي حيثيت رکي ٿو، ان لاءِ هيٺيان دليل پيش ڪريان ٿو:

(١) "عطا" پنهنجي خوشنويس هجڻ تي فخر جو اظهار ڪيو آهي، ۽ بيقدري کان دل شڪستو ٿي شڪايت پڻ ڪئي اٿس . هن مخطوطي جو خط

هر لحاظ کان ان قابل آهي جو ڪاتب ان تي فخر ڪري سگهي. اصل مخطوطو موجود آهي. خط جي سلسلي ۾ مٿي اڳئي ذڪر ڪري آيو آهيان، هيٺ "عطا" جا چند شعر پيش ڪجن ٿا - اهل نظر پاڻ اندازو لڳائي سگهن ٿا:

دستخط، طبعِ سخن، گنجِ هنر، رنجِ وطن
خوش ندارد دل من واي برين طولِ نفس (ص۱۷۷)

ٻين هنر مندين سان گڏ "دستخط" (خوشخطيءَ) جو ذڪر ڪري شڪايت ڪئي اٿس.

ز بسکه مشقِ سخن کرده‌ام ازان خط و خال
مپرس خوشخطي آخر چه حظ بخط زده ام (ص۱٦۱)

شعر جي فني ۽ معنوي بلندين سان گڏ منجهس خوشنويسيءَ تي ناز ۽ لطف اندوزيءَ جو ذڪر به موجود آهي.

خطِ خطا نه بود هرچه از "عطا" باشد
که خي چو طره بياراسته طي سر را (ص ۲۷)

فرمائي ٿو ته "عطا" جي قلم مان جيڪي به نڪرندو، سو "خط غلط" نه ٿو ٿي سگهي. ڪيترو نه پنهنجي قلم جي لکيتن تي اعتماد اٿس، ۽ مثال ڪهڙو نه معنيٰ خيز ۽ حسين ڏنو اٿس!

اما شود خطي بخطا از "عطا" قبول
نقش سخن اگر نه بانداز بسته ام (ص ۲۰۴)

هتي ته خط جي سونهن تي اعتماد جو شان ئي نرالو آهي. پنهنجي قابل فخر شاعريءَ کان وڌيڪ پنهنجي خط ۽ لکڻيءَ تي ڀروسو ڪندي لکي ٿو ته "منهنجا شعر ڪٿي ڪنهن جي دل کي نه وڻن، پر منهنجي سهڻي طرز تحرير جي طفيل اهي محبوبن اڳيان قبول پوندا!"

همچو من راست روي نيست نشسته چو علم
همچو من خوب خطي نيست شکسته چو دلم (ص۲۰٦)

ڪيترو نه سهڻو شعر آهي - ۽ خط تي ڪهڙي نه نادر تلميح سان فخر ڪيو اٿس. مثالن جي ڪمي ڪانهي، پر مٿين شعرن مان بخوبيءَ ثابت ٿي وڃي ٿو ته "عطا" کي پنهنجي حسنِ خط تي به ناز هو.

(۲) متن ۽ حاشين ۾ ڪيترن ئي هنڌن تي اصلاح، ترميم ۽ تنيسخ ۽

پيون تبديليون ٿيل آهن، جي فقط هڪ مصنف ئي ڪري سگهي ٿو. ڪتابت جي ڏنڊي وارو هڪ نقل نويس نه اهڙو حق ئي رکي ٿو، نه ئي هن مان اهڙي اميد ئي ڪري سگهجي ٿي. انهن درستين جو خط به اهو ئي آهي جو عام مخطوطي جو. چند مثال پيش ڪجن ٿا:

بجز گلِ رخِ تو سيرِ باغ را چه کنم
بدورِ نرگسِ مستت
بغير رشحهٔ لعلت اياغ را چه کنم (ص۲۴۷)

.... از آب و آتش متفق باهم
ز طوفان غم‌آب ديده بگذشت از سرم ليکن
.... پنهان گدازد سينه بريانم (ص ۲۷۰)

درين خرابه نمي بودمي چه خوش بودي
که هست برتن من مو بمو چو جاسوسي (ص ۳۴۲)

بحيرتم که چه اخفا کنم معاصئ خويش
که هست بر تن من مو بمو چو جاسوسي (" ")

انهن تبديلين مان ڪو به چئي نه ٿو سگهي ته اهي ڪي ڪاتب جون غلطيون آهن، جيڪي هن ڏيان ڇڪڻ تي درست ڪري ڇڏيون آهن. ائين نه آهي، بلڪ مصنف خود نظرثاني ڪرڻ وقت انهن معنيٰ خيز ترميمن سان شعرن ۾ هڪ خاص بلندي ۽ شوخي پيدا ڪري وڌي آهي.

(۳) هيءَ ثابتي اڃا به وڌيڪ مستند آهي ته "عطا" متن جي تڪميل ۽ ختم ٿيڻ کان پوءِ هن مخطوطي کي 'رف' ڪاپيءَ طور سالن جا سال پئي استعمال ڪيو آهي. متن جي ختم ٿيڻ کان پوءِ پنج خالي ورق باقي بچيل هئا: انهن ۾ گنجان ۽ بي ترتيب نظم لکيل ملن ٿا. آخري صفحي تي هڪ قصيدو شروع ڪيائين، پر مضمون گهڻا هجڻ ڪري اهو ڏکو ٿيندو ويو، ۽ جڏهن انهيءَ صفحي ۾ باوجود نهايت باريڪ ۽ سنهي خط جي اهو پورو نه اچي سگهيو، ته "عطا" ان ۾ نمايان تبديليون ڪري انهي کي صفحي ۳۰۱ جي حاشيي تي وري نئين سر لکڻ شروع ڪيو. حاشيي کان پوءِ سٽن جي وچ ۾ لکڻ شروع ڪيائين، جڏهن اتي به جاءِ نه بچي، ته وري هڪ صفحو پوئتي هٽي يعني صفحي ۳۵۰ جي سٽن جي وچ ۾ لکي پورو ڪيائين، ۽ انهيءَ مختصر مثنوي جو نالو "مهر و ماه" رکيائين. انهيءَ ۾ "زلالي"، "نوعي"، "ناصر علي"، "عاقلخان"، ۽

”بيدل“ جو تتبع آهي. چند شعر پيش ڪجن ٿا:

درين بحر است نسخه از ”زلالي“ ز ”نوعي“ نيز نسخه نظم عالي
ز ”عاقل“ خان بود پروانه و شمع ز ”بيدل“ بلبل وگل در چمن جمع
”عطا“ را نسخه از مهر و ماه است که بر تصنيف آن ياران گواه است
مرا ياد آمد از ”ناصر علي“ فرد که تضمينِ سخن بر موقع آورد
’بيا ساقي بگردان جام مل را حنا بنديست امشب شاخ گل را‘
بموقع بنده هم گفتا جوابش چه برجسته جوابِ با صوابش
’ز عهد او بهار باغ تازه
صبا بر چهرهٔ گل بسته غازه‘

مخطوطي کي ’رف‘ ڪاپي طور استعمال ڪرڻ لاءِ پيا به گهڻا مثال ملن ٿا. ڪيترائي غزل ۽ قطعات ۽ تاريخون آهن، جي ”عطا“ جي قلم مان نڪري پهريون پيرو ئي هن مخطوطي جي سٽن وچ ۾ يا حاشين تي وجود ۾ آيا آهن. ڪي قطعا ته اهڙي روا رويءَ ۾ لکيا ويا آهن جو تڪڙي لکڻ ڪري خط جو حسن ته در ڪنار، اکرن جي صورتن لاءِ به رڳو اشارن تي ئي اڪتفا ڪيل آهي. شاعر کي بعض وقتن تي بي پناه آمد جي موقعن تي ائين ڪرڻو ئي پوي ٿو، ته دل ۾ اڀري آيل مضمونن کي ڪنهن به صورت ۾ ڪاغذ تي لکندو اچي وڃندو وڃي. شايد ”عطا“ به ائين ئي ڪيو آهي، ڇو ته مخطوطي ۾ اهڙيون ڪيتريون ئي تحريرون ملن ٿيون. هڪڙو ته جڳهه ناموزون، ٻيو خط شڪسته، ٽيو انتهائي سنهو قلم ۽ ان تي وري برق رفتاريءَ جهڙي زود نويسيءَ جي ڪري اهي تحريرون اهڙيون ته ڏکيون ۽ سمجهه کان ٻاهر آهن، جو خود آءٌ - جيڪو هوئڻ هر قسم جو شڪسته ۽ پيچيده خط آسانيءَ سان پڙهي ويندو آهيان - انهن تحريرن کي بيحد دماغ سوزيءَ، نگاهه ۽ ذهن جي سمورين قوتن جو زور لڳائي، سخت تڪليف سان، هفتن جي مغز ماريءَ کان پوءِ پڙهي سگهيو آهيان. هي ڪو مبالغو نه آهي - مخطوطو موجود آهي، ڏسي منهنجي بيان جي تصديق ڪري سگهجي ٿي. غرض ته منهنجو چوڻ هي هو ته مخطوطو خود مصنف جو هٿ اکر لکيل آهي، جنهن لاءِ آءٌ مٿي دليل پيش ڪري آيو آهيان:

فقط

— سيد محمد مطيع الله راشد برهانپوري السندي

بسم‌الله الرحمٰن الرحیم

ردیف الف

اي عطايت زيب ده عنوانِ ديوانِ مرا   ذکرِ نامت ذوق افزا نقشِ الوانِ مرا
گرچه نبود در کلامم سوزِ عشق و تابِ شوق   شعلهٔ سنگين دلان کن سوزِ الحانِ مرا
گرچو خاک از آتش دل باد را پيموده ام   جاي ده در کامِ جانها آبِ حيوانِ مرا
گر ز تاب سينه چون ني خاليم از ديگ جوش   آبروي فيضِ بخشا چشمِ گريانِ مرا
گر نباشم لايقِ قرب و سزاوارِ قبول   از حضورِ دل صفا ده روي حرمانِ مرا
من ندارم توشه اي جز اشکِ چشم و آهِ دل   سوز و سازي ده خدايا ساز و سامانِ مرا
نشهٔ حالي ندارم در سخن جز صرفِ قال
مي تواني کرد يا رب عفو عصيانِ مرا

ز خونِ ديده رقم يافته است نامهٔ ما   خطِ سواد سويدا ست نقشِ خامهٔ ما
ببو که بوي وفا ميدهد ز رنگِ وفا   چو داغِ لاله خطِ عنبرين شمامهٔ ما
اسيرِ خويش بيک رشته کش دو عالم را   که دامِ عشق چو قمري است طوقِ هامهٔ ما
ز خاص و عام زبون تر بقيدِ تو مائيم   که خاصگي نه پذيرد سلوکِ عامهٔ ما
نظر بصورتِ گل در قماشِ معني کن   که هست چاکِ گريبان طرازِ جامهٔ ما
"عطا" چو افسرِ سر بر دهد گلِ تسليم
ز خاک پاي سر افگندگي عمامهٔ ما

نه کسي است بي تو ما را مگذار بيکسان را
سرِ ما و خاکِ راهت به ازين چه مفلسان را
تو که بارِ عام دادي درِ پرده بر کشادي
برُخت هزار شادي دل و جانِ غم رسان را
مرو از برِ غريبان مگذر ز غم نصيبان
بخلافِ اين رقيبان که بباد ده خسان را

دگر آن سواره رانده که گرو ز هم ستانده
من و دل فتاده مانده مگذار واپسان را

غم ِ بلبل ِ گلستان نخورند خود پرستان
بشکن بسوز و بستان پر و بال ِ کرگسان را

چو گل از تو داغ دارم که بسینه باغ دارم
ز جهان فراغ دارم بنگر تو سمت و سان را

چو نظارهٔ تو لرزه فگند به شیر ِ شرزه
چه بتیغ ِ تیز غمزه که همي زني فسان را

بعبث سخن نه گفتن ره ِ بیغمان نه رفتن
بحساب نا گرفتن سروکار ِ ناکسان را

چو "عطا" بسینه جوشي نفسي بدم خروشي
که برشتهٔ خموشي گرهي فگن لسان را

اگرچه نیست بنظارهٔ تو تاب مرا   بروي تو چه غم از ماه و آفتاب مرا
نظارهٔ گل ِ روي تو این اثر دارد   کز آب ِ چشم بود چشمهٔ گلاب مرا
چو صفر هیچم و از هیچکس نیاید هیچ   به بیش و کم چه شماري پیٔ حساب مرا
بدور نرگس ِ تو نشّهٔ عجب دارم   که بي خمار بود طعنه بر شراب مرا
بشکر و ذکر ِ تو از فکر دیگرم فارغ   ز موج ِ طبع کجا حاجت ِ کتاب مرا
هزار مشق سخن کرده ام ازان خط و خال   جز ابروي تو نشد فرد انتخاب مرا
نه فکر توشه و ني وقت بوته ام هیهات   که عمر میگذرد در خیال و خواب مرا

بصد خطاي خودم چشم برعطاي کریم
کزو است عفو ِ خطا بر "عطا" خطاب مرا

خیالت داغ بر داغ است خواب ِ دلفگاران را
ببستر هست نشتر بر سر ِ مو بیقراران را

کجا وصل و کجا ما بي نصیبان زین هوس بس کن
که باشد دولت ِ دیدار ِ جانان جان نثاران را

غبار دل حجاب ِ دیده باشد پرده را وا کن
که ننماید جمال ِ دوست جز آئینه داران را

گهي اشکي گهي آهي حیات ِ عاشقان اینست
بیا بنگر تماشائیست جوش ِ برق و باران را

ازین قحط الرجال ِ دوستي یکبار دست افشان
که در آفاق چون عنقا نیابي بوي یاران را

ز آه ِ دردمندان نازنینان را چه پروائي
ز شور ِ بلبلان غوغاست گوش ِ گلعذاران را

امید ِ قرب و بیم ِ بُعد هم دارد معاذ الله
خزاني در پي افتاد است فصل ِ نو بهاران را

درین موج ِ حوادث کیست کز خود بیخبر باشد
نظر بر ساحل ِ دریا بود کشتي سواران را

گذشت آب از سر و گویند دامن تر مکن حاشا
عنان از کف کشان پیچند ما بي اختیاران را

نه گردد تیره از گرد ِ معاصي بحر ِ احسانش
که چون کفر است نومیدي از و امیدواران را

"عطا" حیران درین ویرانه لب خشک و کف ِ خالي
ز ابر ِ رحمتش رشحي است کافي خاکساران را

چو جان به تن نه نهي دل به بیوفائیٔ ما   که بي اثر ز وفا نیست آشنائیٔ ما
ز دل نمي روي و دیده در نمي آئي   چرا ست اینهمه جمعّیت و جدائیٔ ما
ده از نظاره سوال ِ زکواة ِ حسن جواب   که هست دیدهٔ ما کاسهٔ گدائیٔ ما
مقرر است که هر درد بي دوا نبود   مجرب است بدرد ِ تو بي دوائیٔ ما
بغیر فر ِ هما همت ِ بلند چه سود   شکسته پائیٔ بخت است نارسائیٔ ما
بر قیافه که بیني کشاده روئي نیست   دل ِ زمانه بتنگ است ز آشنائیٔ ما
فتاد حلقهٔ دلها چو زلف ِ سلسله بند   ز دام ِ دانه دمي کي بود رهائیٔ ما
هزار شعله رسد گر ز نالهٔ بلبل   گل است پنبه بگوش از سخن سرائیٔ ما
کبوتر ِ دل ِ ما بین در آشیانهٔ چشم   که بر هواي تو شد طائر ِ هوائیٔ ما
من از پدر چه شدم تا پسر ز من نازد   که ماند داغ ِ تاسف ز کد خدائیٔ ما
چو ساحري ز گدا شاعري مَعاذ الله   که کافري بود از غیر ِ تو گدائیٔ ما

جز این بهر دو جهان دیگرم نمي باید
که یک زمان بزبان آوري "عطائیٔ" ما

تابِ رخِ تو از رخِ گل برد آب را
نظّارهٔ تو لرزه فگند آفتاب را

مست از خمارِ نرگسِ شوخِ تو اهلِ هوش
بیکیف حال نشّه نباشد شراب را

از خاکِ مرده جان دمد و خار گل کشد
بر هر زمین که خوي تو باشد گلاب را

خون فسرده سوخت جگرهاي کوفته
تا آتشین لبِ تو نمک زد کباب را

بر روي خاک خفته زند آب دستِ موج
کي بي صدا ست گنبدِ خالي حباب را

من بي زبان چگونه غمِ دل بیان کنم
چون گنگ در خیالِ نهان دیده خواب را

عینک بچشم آئینهٔ روي عبرت است
یاد آوري بشیب زمانِ شباب را

کافور مشک وار نگردد خزان بهار
نتوان نهفت پردهٔ پیري خضاب را

کي کیمیا شود مسِ قلبِ سیاهِ من
سیمابِ کشته چند زند آب و تاب را

ابراي ذمّه چون کنم از عهده اي "عطا"
خاموشي است مسئلهٔ لا جواب را

باز بنویسم بجانان شوقِ بي اندازه را
مرهمِ داغِ کهن سازم خیالِ تازه را

از رگِ جان رشته اي پیوند با لختِ جگر
نامهٔ شوق تو بر بندم بجان شیرازه را

تا تو رفتي از نظر از دل نمي یابم نشان
داده تیر از کف کمان دارد چه جز خمیازه را

چشم تصویر است گوئي دیده بي دیدارِ دوست
تا کشاید راهِ دل بر بندِ این دروازه را

چون بیکرنگي ز نیرنگِ جهان آسوده ام
بر رخِ دیده زخونِ دل کشیدم غازه را

از گرانباریست دریا را بهم جوش و سکون
با زبانِ خامشي برکش بلند آوازه را

معني اندر سالِ خورد و صورت اندر خورد سال
کیفیت همچون شرابِ کهنه نبود تازه را

گر سخن ناخن بدل زد ساز را سوزِ نواست
و رنه نبود چاشني این بي نمک دو پیاز را

غنچه ها را لب کشاید چشم این نظاره باز
تا سروکار است با گل نرگسِ غمازه را

پي بمنزل میتوان بردن ازین راه اي "عطا"
کز بهر گامي نگهداري حدِ اندازه را

بخنده جمع نما خاطرِ پریشان را
نمک‌فشان بنگه داغِ سینه ریشان را

بپرس حالتِ پروانه از زبانيِ شمع
ز حالِ سوختگان جو نشانِ ایشان را

مبر زیاد مرا اي کرامتِ تو زیاد
مهل ز گوشهٔ خاطر نیاز کیشان را

نظر بجانبِ من اي سرم بپاي تو خاک
ز خاک کم نشماري نثارپیشان را

کیم من و چه بود قدر من به بیقدران
ز خود گذشته مجو رسمهاي خویشان را

نه پنجه زور چو شیرم ببازئ روباه
که با زمانهٔ گرگ آشتي است میشان را

بکامِ دل نرسد دستِ آرزوي "عطا"
که سر بزانوي عجز است تنگ خویشان را

از صوتِ بلبلان چه خبر چغد و زاغ را
در وحشیانِ مجو اثرِ سیرِ باغ را

بالِ مگس بمنصبِ پروانه کي رسد
احساس کن ز سوختگان سوزِ داغ را

با آئینه معائنهٔ چشم کور نیست
خفاش را چه سود که بیند چراغ را

دنیا پرست را بتر از بُت پرست دان   حیف است مغزِ مغبچهٔ خر دماغ را
در بنده زادگي نه به آزادگي بود   غوغا بود بجیفهٔ دنیا کلاغ را
بیقدر را به اهلِ هنر امتیاز نیست   باجنسِ انس آنس نباشد الاغ را

از هرکدام فکرِ "عطا" ذکرِ دوست بس
از هرچه در فنا است گرفتم فراغ را

شکستگي بود از دستِ من سبوي مرا   که آب پشت فروریخت آبروي مرا
نهالِ خشک نبالد بغیرِ آب و هوا   شگفتگي نبود برگِ رنگ و بوي مرا
اگرچه شبنم تر ساخت سوسنم چوسمن ,   نرفت بختِ سیاهي سفید موي مرا
هزار پاره دلي دارم از درون هیهات   بجوفِ سینه بود چاکها کدوي مرا
بعیش خفته چه داند ز خستهٔ بیخواب   زمانه کي شنود بانگِ ها و هوي مرا
گره چو تر شود افتد ز اصل محکم تر   که آه دل گره از گریه زد گلوي مرا
دهان دل ننهد لب بلب ببندد زخم   برشتهٔ رگِ جان گر کني رفوي مرا
شرارهٔ سخنم رخنه در دل سنگ است   مدان چو خس بهوا قدر گفتگوي مرا
جز آب دیده نشوید غبارِ سینهٔ من   مساز کاسه تهي آبِ شست‌وشوي مرا

مثل زنند که رویش ببین و رنگ‌مپرس
"عطا"غبار خطا هاست رنگ روي مرا

شده ز داغِ تو گل گل دل خرابهٔ ما   لبالب است بخونابه این قرابهٔ ما
نهال داغِ تو مي پروریم زآب دوچشم   چرا ادا نکني یک نظر حق آبهٔ ما
بسهو گاه نگاهي بخاکساران هم   نگر بعجز و نیازي بدین مشابهٔ ما
ز اشکِ دیده و آهِ جگر پر آتش و آب   چو آسمان و زمین طشت و آفتابهٔ ما
تنور و تابه گهي سرد و گاه گرم بود   ز غم هر آئینه تفتانست‌تن چوتابهٔ ما
بیا بیا دل و جانِ شکسته را دریاب   که بر هواي تو از سر فتاد دابهٔ ما
برین کریوه چه جولان کند تنِ بیتاب   شکسته تر ز دلِ ما بود غرابهٔ ما
نگون چوخطِ نگین است بخت‌اهلِ سخن   که تیرگي است فقط روزئ کتابهٔ ما

تو از "عطا" مگذر حرف بر خطا مگذار
چه کم ز فیضِ تو آخر بعذر و لابهٔ ما

چو چشمِ خور نگر کلبهٔ اسیران را   که بام و در نبود خانهٔ فقیران را
بیا بدیده نشین اي بجاي مردمِ چشم   که توشه‌اي‌نبود بي تو گوشه گیران را
بدستگیرئ افتادگان کرامت کن   که سروقدِ جوانان عصاست پیران را
مکن کناره زمن جانِ من که درهمه جا   نظر بحالِ فقیران بود امیران را
ز حال پرسئ بیچارگان مکن اعراض   که نازها بکبیران بود صغیران را
مگیر خرده بنسیان و سهوِ بیخردان   که رسمِ جزو رسیها بود دبیران را
چو ازمکارمِ اخلاق عفواهل خطا است   صفاي سینه بود صاحبِ ضمیران را
بزیر بارِ غمِ تست هر خفیف و ثقیل   چه عذر خدمتِ فرمان تواجیران را

بحل نمازِ "عطا" هر اداي جرم و خطا
که چشمِ لطف ز سلطان بود فقیران را

کمانِ ابروي تو کرد گوشه گیر مرا   کشد کشاکشِ مژگانِ تو چو تیر مرا
نموده آهوي صیادِ تو ز آزادي   بدام و دانهٔ خال و خطت اسیر مرا
شدم بشیشه گرفتار روز و شب‌چو پري   که ساخته رخ و زلفِ تو دستگیر مرا
ز تابِ مهر تو همچون ستاره سوخته ام   امید و بیم چه از جنت و سعیر مرا
سر از رضاي توام هست بر خطِ تسلیم   ز دورِ چرخ چه پرواي داروگیر مرا
ببالِ ریخته آویخته بدامِ تو ام   دگر نه راهِ گریز است و ني گزیر مرا
فغان که از هوسم طفل شیر خواره هنوز   ز پیري ارچه سفید است مو چوشیر مرا
مرابه هردوجهان یک نگاهِ چشم تو بس   و گر نه ذوق قلیل است و ني کثیر مرا
زمن دگر مطلب فکرِ خواب و بیداري   که جز هواي رخت نیست درضمیر مرا
غبارِ حادثه شد توتیاي دیدهٔ من   که آب و خاک خرابي است درخمیر مرا

"عطا" ز بوي سخن در دماغها جاکرد
چه حاجت است دمِ عنبر و عبیر مرا

شراره ایست مگر دل درونِ سینهٔ ما   که آتش آب تراود ز آبگینهٔ ما
نفس که‌نیست‌بیاد تو چون دمي است‌بباد   که نقد ناسره صرف است از خزینهٔ ما
خیال دوست سترده ز دل غمِ دشمن   ز دود صیقل مهرِ تو زنگِ کینهٔ ما
نشین بدیدهٔ ما و نگر در آبِ روان   بیا که بیمِ خطر نیست در سفینهٔ ما
نشانِ زخمِ تو با مرهمي نمي سازد   که پنبه سوز بود داغِ آتشینهٔ ما
ز راهِ دیده درآ درسراي دل جانان   که دیده دیده بپاي تو زینه زینهٔ ما

نصیبِ اهل سخن نیست جزسیه روزي   خطي چو بخت نگون است در نگینهٔ ما
بغیر سایهٔ ما نیست در وفا و وفاق   بخاکساري و افتادگي قرینهٔ ما

چو لاله مردمکِ دیدهٔ بهار "عطا"
گلِ همیشه بهار است داغِ سینهٔ ما

پري است جان ز هوایت بشیشهٔ تنِ ما
که ره بسوي تو دارد ز بعد مردنِ ما
بهیچ رشته نگردد رفو چو جامهٔ گل
ز داغ چاک گریبانست تا بدامنِ ما
شگفته باغ و بهارم ز داغهاي جنون
صبا بیا بتماشاي سیرِ گلشنِ ما
بیاضِ مطلعِ صبح از سوادِ شب پیداست
ببین که بارِ سخن ریخت برگِ سوسنِ ما
شعاعِ تیره شبِ روزگارِ ما بنگر
چراغ کلبهٔ تن گشت آهِ روشنِ ما
ازان بخاک برابر چو نقش پا شده ایم
که سرگرانیٔ حرص است بارِ گردنِ ما

"عطا" چو دودِ چراغیم بر هوا گردان
که هیچ مرحله محسوس نیست مسکنِ ما

خط شکسته دلي سر نوشته اند مرا   ز خاکِ خانه خرابي سرشته اند مرا
چو زلفِ یار شدم جمع در پریشاني   ببادِ تفرقه چون مو برشته اند مرا
نهالِ سوخته را سایه و ثمر نبود   ز تخمِ داغ همانا که کشته اند مرا
ز بندِ غم چو مجانین اگرچه آزادم   گهي ز سنگِ ملامت نه هشته اند مرا

"عطا" ز خلق نهان‌داشتن گناه چه سود
خدا گواه رقیبان فرشته اند مرا

نگشته ام خود ازان خاک آستانه جدا   که ناگزیر شود مرغ ز آشیانه جدا
بهم چو خوشه بما جاي بود خاکِ درت   زمانه کرد بقسمت چو دانه دانه جدا

من از فراق بصد حیله گوشه میکردم   بهر بهانه مرا میکند زمانه جدا
بهم معائنه آئینهٔ رخ جانان   ازان یگانه بخواهم بصد دوگانه جدا
ز دیدنش مژه برهم نمي زدم هیهات   فگند چرخِ ستمگر ازان فسانه جدا
کدام سوختگي را به مشت آب زنم   جگر جدا و دل و جان زند زبانه جدا

ز هر دو گوشه "عطا" چون کمان بیتابم
هم ازشکست نشسته هم از نشانه جدا

زهي ز رشحهٔ لعلِ تو آب مشربها   فروغِ شعلهٔ شوقت چراغ مذهبها
ز صبحِ وصلِ تو آرامِ سینهٔ اجرام   ز شامِ هجرِ تو آشوب چشمِ کوکبها
تبسمِ نمکینِ تو سرهمِ دلِ ریش   ز خندهٔ شکرینِ تو مُهر برلبها
ز درسِ عشق توپیران‌چوطفلِ ابجدخوان   بوصفِ حسنِ تو گلبانگ شورِ مکتبها
گداي کوي تو باشد بهر دوعالم شاه   جز این بود همه را انتزاعِ منصبها
حبابِ چهرهٔ مقصود شد مقاصدِ غیر   بغیرِ او مطلب انصرامِ مطلبها

"عطا" بیار ببازارِ حشر میطلبند
متاع آهِ سحر گاه و نالهٔ شبها

چرا بمشرفِ چشمم نمي نهي پا را   که از براي تو در چشم کرده ام جا را
تلاطمِ غمِ دل را چگونه شرح دهم   کجا شمار توان کرد موجِ دریا را
اگر ز هجر رخت سر کنم حکایتِ غم   توان که تا بقیامت نمود املا را
ز شوقِ وصلِ تو حرفي اگر کنم تحریر   بیاض دهر نشاید سوادِ انشا را
دو ابروي توشدن آبروئئ حسن‌است   ثناي تازه کنم آن خطِ مثنّا را
چه حاجت است ترا رنگ و بوي آرایش   ز غازه عار بود صورتِ مصفا را
کمالِ عشق به‌یوسف بود گریبان گیر   نما معائنه بیتابیٔ زلیخا را
جمالِ لیلي و آئینه دیدهٔ مجنونست   بجو ز سینهٔ وامق نشانِ عذرا را
شهودِ عدل بر اثباتِ مدعا باید   ز اشک و آه بعشق است صدقِ دعوا را

"عطا" نیاز به آن حسن بي نیاز بیار
که در ثناش چه جز عجز قدرتي مارا

بچشم افشا کند آثار جذباتِ جلالي را
برخ پیدا کند انوارِ لمعاتِ جمالي را

شکر برلب نمک درخنده و خون درنگه دارد
ز حسنِ بي نیازِ او نگر صاحب کمالي را

گهي پرخاش گاهي آشتي گهه خنده گهه غمزه
تو از معشوق بي پروا به بین هردم خیالي را

گهي افراطِ مهر آرد گهي تفریط کین دارد
تنک خو طبعِ نازک میکند بي اعتدالی را

فزاید نازِ او جانها رباید غمزه اش دلها
بطرزِ شوخي و شنگي نگر آن لا ابالي را

چون پرخون است دل خونابه ریز و دیدهٔ گریان
وگرنه واژگون بشکن چنین میناي خالي را

خمارِ غفلت از سر نه اثر از نشه گرداري
بیا برلوحِ دل بنویس این ابیاتِ حالي را

ز قلاشي چه عیب آید که فقر از جاه مستغني است
نیارد در نظر درویش هرگز شانِ عالي را

میاور وهمِ نومیدي بدل زان درگهِ احسان
غبارِ جرم حامل نیست عفوِ لا یزالي را

امیدِ فضل حق دارم "عطا" با این همه عصیان
بیادش شاد شو بگذار بیمِ احتمالي را

منوش خونِ جگرهاي لخت لخت مرا — که بارِ بي مزه گیها بود درختِ مرا
منجمي نشناسد قرآنِ طالعِ من — ستاره سوخته داني چراغِ بختِ مرا
کمان شد است سراپا وجودِ بیتابم — مکش متاب چو رشته تنِ کرختِ مرا
بتر ز خس بهوایم بناتواني لیک — نگر بحملِ جفا تن چو سنگِ سختِ مرا
چه سود مایهٔ اعمالِ بد بغیرِ زیان — رواج نیست به ارزش کسا درختِ مرا
ملالِ طبعِ مرا ذوقِ شور و شیرین نیست — زمانه ساز مدان خاطرِ زمختِ مرا
سعادتي که ز روزِ ارادت است نصیب — زدند نقشِ عبادت جبینِ بختِ مرا

"عطا" کلاهِ نمد به ز تاجِ خسروي است
چو هست تختهٔ تابوت جاي تختِ مرا

هنر منفک چو حرفِ حک از ین ناقدردانیها
چه به از بي زبانیها ز بس نامهربانیها

دمِ سردم ز آهِ گرم بر مي آید از سینه
که بر آئینه نپسندم غبارِ دل گرانیها

ز خبثِ نفسِ خود غافل ندارد حفظِ دل هرگز
غلط کردي که میخواهي ز دزدان پاسبانیها

اگر حقِ نمک داري فدا شو بر ولي نعمت
کم از سگ چون شوي ناید چو از گرگان شبانیها

بخون غرق و بدل داغ و بگل پا و بسر سودا
مرا چون لاله نشناسي بدین چندین نشانیها

ز برگِ بینوائیها چو سرو آزاده از بارم
بغلطم تا قیامت زیر بارِ ناتوانیها

ز یارانِ زباني لافِ جاني هست تا نان است
نماند اکنون نشاني زان همه یارانِ جانیها

خطا باشد "عطا" از غیر یاد او معاذ الله
زبان بر بند لب مکشا باین افسانه خوانیها

با ما مکن معارضهٔ خوب و زشتِ ما — زیرا که سرگذشت بود سرنوشتِ ما
از اختلاف امزجه باشد شکستِ حال — باهم نساخته دل و تن سنگ و خشتِ ما
از آب و خاکِ ما نبود اختلاطِ وصل — سوز هواي تست خمیرِ سرشتِ ما
کفر است مدعا طلبي بر مرادِ خود — گر با رضاي تست بدوزخ بهشتِ ما
ما خوشه چینِ خرمنِ بخشایشِ تو ایم — چون نیست حاصلِ عمل از کار و کشتِ ما
دل با هزار وسوسه محرابِ طاعتست — جز یار عکسِ غیر ندارد کنشتِ ما

زان جوش مي زنیم "عطا" چون خمِ شراب
کز آب و خاکِ میکده بستند خشتِ ما

زلفِ زنجیرِ تو پیچد دلِ دیوانهٔ ما — شمعِ دیدارِ تو سوزد تنِ پروانهٔ ما
خوش بیا و بنشین جاي سوداي مردمِ چشم — که بجز تو نبود روشنئ خانهٔ ما
دل تهي از همه سودا ست ولي پر غمِ تو — آري این گنج توان یافت ز ویرانهٔ ما

دلِ صدچاک ز زلفِ تو بدر برد و نبرد　　که گره‌بسته شکن درشکن این شانهٔ ما
امشب از یادِ لبت قصهٔ شیرین داریم　　حلق را خواب شده تلخ ز افسانهٔ ما
شکرِ لله که نداریم دمِ ما و منی　　مرحبا بر سفرِ غربتِ مردانهٔ ما
روزي از خوان فلک جز بجفا ممکن نیست　　که چو مرغان تهِ این دام بود دانهٔ ما
کیف هشیاري ازین بادهٔ صافیست بلي　　که به پیمانِ توگردان شده پیمانهٔ ما
صبح گلبیز بود شام شفق ریز که هست　　آب در جُوي چمن نالهٔ مستانهٔ ما
در و دیوارشود ذره صفت رقص کنان　　گر فتد پرتوِ مهرِ تو به کاشانهٔ ما
از مي نشهٔ ما قطره گر افتد بزمین
اي "عطا" خاک زند شعله زمیخانهٔ ما

چو آبگینه بسنگ است دل شکستهٔ ما　　بسانِ موم بر آتش دماغ خستهٔ ما
یکیست الفتِ این وحشئِ سبک پرواز　　که صیدِ دام که شد دل ز دست جستهٔ ما
که بازبست بفتراک مرغِ دست آموز　　دلي که از قفس آزاد بود رستهٔ ما
دمد ز سینه بسا هر قدر که بر چینم　　چمن‌چمن گلِ داغ تو دستهٔ دستهٔ ما
بوصفِ حسنِ تو باشد نثار راه آور　　ز نظم این همه گلدسته هاي بستهٔ ما
بخاکِ کوي توگر بار سجده دریابد　　زهي سعادتِ این طالعِ خجستهٔ ما
ز آب دست چه خیزد بغیر شستنِ دل　　که آبرو نفزاید ز دست شستهٔ ما
کلیدِ قفلِ مقاصد بدستِ قدرتِ اوست　　کشاید از کرمش کارهاي بستهٔ ما
کس از نیاز ندارد مجالِ رد و قبول　　نظر بعفوِ تو امید ناگسستهٔ ما
نهالِ عشق به‌آب‌و هوا نه محتاج است　　که شاخ و برگ نخواهد گیاه رستهٔ ما
بچشم و روي "عطا" خاکِ نقش پاي توباد
چو داغِ مهرِ تو نقشي است دل نشستهٔ ما

بشوقِ وصل ز خود برده هجرِ یار مرا　　بکامِ دل نبود هیچ اختیار مرا
دریغ چون‌من ازو دور و او بمن نزدیک　　که من بتفرقه و یار درکنار مرا
همیشه تازه بود داغِ لالهٔ دلِ من　　برابر است بفصلِ خزان بهار مرا
دو سه‌وچار باین پنج وشش کشم بنثار　　شود چو دیده بدیدارِ او دوچار مرا
بیک کرشمه ز غم فارغم تواني کرد　　مدار این همه در بندِ انتظار مرا

ز بس که غمزده ام اي غمِ بلاي خدا　　خدا براي خدا لحظه واگذار مرا
ز دل شکستگیم کي بود درستئ حال　　فغان که زار فگند این دلِ نزار مرا
سخن‌تراشئ بي سود مشق بیکاري‌است　　بکار و پیشهٔ بي حاصلی چه کار مرا
گیاهِ تشنه لبم خشک بر کنارهٔ بحر　　ترشحي ده از آن لعلِ آبدار مرا
جز اینکه سروِ تو بر جوئبار بنشاند　　دگرچه بهره ازین چشمِ اشکبار مرا
اثر ز نشهٔ شوقِ تو باز خواهم و بس　　که خورد و خواب نیاورد جز خمار مرا
چو اخذ و عفو بدست تو نیست اي واعظ　　ازین زیاده میازار زینهار مرا
وفا بعالمِ اسباب ازین تردد نیست　　چه روزي است ندانم ز روزگار مرا
بصد هزار گناهست نا امیدئ کفر
امید هست "عطا" عفوِ کردگار مرا

زهي ز روي تو باغ و بهار عالم را　　دهد نظارهٔ تو نزهتِ دما دم را
صباح وجه تو چون‌وجه صبح نوراني است　　چو آفتاب کند رفع ظلمت و غم را
ز حسنِ خلق توچون‌خوي گل‌شگفته دماغ　　بلي کمال صفت مردمي است آدم را
نگه دریغ نداري ز دیدهٔ مشتاق　　مساز این همه محروم چشمِ محرم را
گهي گذر بمن آور که عالمِ گذرانست　　نظر نما که وفا نیست بیش و ني کم را
بجز فسانه نشاني نماند در آفاق　　کمالِ همتِ رستم سخاي حاتم را
چو شب بغفلتِ ما گریه کرد و رفت ببین　　سحر بدیدهٔ انصاف حالِ شبنم را
کدام دوده که دودِ فنا نه سرزده زد　　جهان نمي نگري خاکدانِ ماتم را
بهیچ به نشود اي "عطا" جراحتِ دل
سرشته اند مگر بهرِ داغ آدم را

داغِ تو نمایان دلِ گلبرگ ترم را　　خونابه عقیقِ جگري شد جگرم را
شمعِ رخِ تو شعله فشان شد بنظاره　　وا سوخته پروانه صفت بال و پرم را
از خونِ سرشکم شفقِ شامِ غریبانست　　وز مهر بجو گرمئ آهِ سحرم را
صد آه که از دوست نیاورد جوابي　　هیهات ندانم که چه شد نامه برم را
در زلفِ تو گم گشته دلم باز نیامد　　کس نیست که گوید خبري بي خبرم را
تا دل بشکنجِ سرِ زلف تو در افتاد　　بي تاب نمانده است اثر پا و سرم را

بر هر که نگه میکنم و هرچه ببینم عکسِ رخِ حسنِ تو نماید نظرم را

از گوشه نشیني است "عطا" رازِ نشان ننگ

جز نام نیابید چو عنقا اثرم را

تا ذکرِ تو باشد هنر و پیشهٔ ما را پُر فکر توان یافتن اندیشهٔ ما را

تا شوقِ تو ساري شده در دیده و دلها زد خونِ جگر جوش رگ و ریشهٔ ما را

دل بي اثرِ دردِ تو آباد نباشد با شیرِ غمِ خویش ببین بیشهٔ ما را

شیرین نشده عیش ز که کندنِ فرهاد جز سینه کني نیست دلِ تیشهٔ ما را

زان آب که چون برق جهد شعلهٔ آتش پرکن دل و دیده قدح و شیشهٔ ما را

بر لب سخنِ توبه و در دل هوس نفس

نیکو نتوان خواند "عطا" پیشهٔ ما را

طفل طبعیم و بپیر یست جنون دایهٔ ما بیکسي سایه صفت آمده همسایهٔ ما

خفه و خفّتِ دنیا برد آبِ رخِ مرد کاهشِ مایهٔ ما نفسِ فرو مایهٔ ما

پاي بر پایهٔ اعزاز و سر اندر سرِ حرص مختلف حال بود مرتبهٔ پایهٔ ما

رونقِ آدمي از سازشِ آرایش نیست مردمي محض بود زینتِ پیرایهٔ ما

سود و سرمایهٔ سودا مده از کبر بباد خاکساري است باصلاحِ عمل دایهٔ ما

هر کجاعکس رخِ تست دل آنجا گردانست پیروِ نور بود این تني چون سایهٔ ما

تو که بر هیچ "عطا" آوري اي ذره نواز

نقدِ عفوي نه برد دست تهي مایهٔ ما

بمستِ حسن گر دل داده ام نقلِ کبابش را

نخواهم جز لبِ نوشین خورد غیري شرابش را

زبان چون برگِ گل آبِ دهان چون گلشکر دارد

هزاران کامِ جان لب تشنهٔ شیرین گلابش را

ز زلفش شانه صد چاکِ جگر در هر شکن پیدا

دلِ صد پاره کي تاب آورد آن پیچ و تابش را

روا باشد که بوسد دیگري آن دستِ رنگیني

که از خونِ دلم بسته حنا رنگِ خضابش را

چه تابِ خاکساران شوخئ آن تند خو حاشا

که کوهِ سنگدل تاب آورد بارِ عتابش را

سوال از زیرِ لب ناجسته چشمش فهمد ایمائي

ز دلها هوش غائب غمزهٔ حاضر جوابش را

بخطِ دستِ خود شاید که یاد آرد مرا شاهي

که مي بردم بمکتب وقتِ طفلي من کتابش را

بفتراکش رسد دل آنزمان کز جان و دل خیزد

مگر پا برسرِ خود داشته بوسم رکابش را

ز مهرش سینهٔ کوه است چون سیماب در لرزش

دلم چون ذره کي یابد وصالِ آفتابش را

اگر آئینه ات صاف است بنماید رخ روشن

که از جان تا بجانان شد غبارِ دل حجابش را

"عطا" بر گشته حال از شوقِ تو سر گشته میگردد

ترحم کن نظر فرما نگر حالِ خرابش را

گرچه دیدن بهمه دیده وران ست اورا نظرِ خاص بصاحب‌نظران ست او را

گرچه هر ذره ز مهرِ رخِ او سر بهواست خبرِ شوق زما بي خبران ست او را

گر نگاهش نمکِ داغ نهد بر دلِ ریش وه چه‌لب‌مرهمِ خونین‌جگران ست او را

بانگِ بلبل نکند هیچ اثر بر دلِ گل آري از نالهٔ من گوش گران ست او را

تلخ دشنام ز شیرین لبِ او میخواهم که بشورِ سخنم دل نگران ست او را

دارد آن شوخ بمن رابطهٔ پنهاني گرچه ظاهر نظري با دگران ست او را

هر که از دُرد شبه وا ردهد حال زقال جوهرِ دانشِ صافي گهران ست او را

آنکه‌دل موم بر آتش نمکش در آب است داندا زمن که‌چه‌حالِ گذران ست او را

زعم بر فخرِ هنر عیبِ "عطا" مسکین است

گرچه تبعیّتِ صاحب هنران ست او را

چون ز دل تصدیق باشد با زبان اقرارِ ما

از قبولِ تست آخر مدعا درکارِ ما

تکیهٔ امیدِ ما بر متکاي عفوِ تست

گرچه یکسان نیست با گفتارِ ما کردارِ ما

هست بر لب توبه و در دل هواي حرص و آز

مغفرت موقع ندارد وضعِ استغفارِ ما

خرده بي اصلاحِ خود گيريم بر افسادِ غير
خندهٔ حسنِ عمل بر زشتئ اطوارِ ما
بهرهٔ رندي و تقوئ عاقبت ظاهر شود
تاچه حاصل بر دهد مزروع كشت و كارِ ما
با هواي او ز تابِ آفتاب آسوده ايم
مهر را مهري بود بر سايهٔ ديوارِ ما
نيست مارا جنس نيكو قابلِ نقدِ بها
جز دكان سردي نباشد گرمئ بازارِ ما
بر تنِ ما جامه چون پيراهنِ فانوس شد
پنبهٔ داغ است برسر رشتهٔ دستارِ ما
داغهاي دل شرر مي بارد از سوزِ درون
اي صبا بگذر كه آتش دَرزد از گلزارِ ما
آب را آسيب نبود خاك را آزردگي
اي فلك سودي ندارد جستنِ آزارِ ما
نيست بختِ خفته را وصلِ تو جز خواب و خيال
بي دلِ بيدار حيف از ديدهٔ بيدارِ ما
گفته اند ' از ماست كان بر ماست ' مشهور اين مثل
اي "عطا" باشد خطا از بختِ ناهموارِ ما

شكست ميمِ جلالِ تو بي سرِ تي را (بت)
ز مهرِ روي تو ميم انجلا دهد هي را (مه)
دهد چو مشتري و مه بذرّه ذرّه قران
اگر بجلوه دهي ري مصاحبِ خي را (رخ)
لبِ تو رونقِ عنّاب را ببوسه شكست
كه ري بدورِ تو آوارگي دهد زي را (رز)
نمك ز تنگِ شكر نه بداغِ اين دلِ ريش
كه لامِ لعلِ تو لذت فزا بود بي را (لب)

ورق ورق بهوا حرف حرف گشته جدا
نميكند الف و ري قرابتِ ثي را (ارث)
بود دريغ ز اسلاف سايهٔ اخلاف
حيات ميدهد از حيف حا و يا في را (حيف)
خطِ خطا نبود هرچه از "عطا" باشد
كه خي چو طره بياراسته سرِ طي را (خط)

آزادگي بسر ننهد بارِ خانه را   مرغِ هوس بدام كند آشيانه را
نقشِ تعجب است كه در معرضِ فنا است   گر بنگري بچشمِ تماشا زمانه را
هر كس كزين محيطِ فنا چيده دامن است   از سيل‌خيز حادثه يابد كرانه را
جمع از براي تفرقه گردند خوشه وار   قسمت بهر طرف فكند دانه دانه را
عالم همه ز گردشِ چشمِ تو برهم‌است   ظاهر همي كني ز بلاها بهانه را
هر مو بتن ز ولوله خيزد چو آهِ دل   هر گه ز يادِ يار سرايم ترانه را
تا قامتِ تو شورِ قيامت، بپا كند   بركن ميانِ معركه قدِ ميانه را
گر عاشقي مزن نفسي بي حضورِ دل   مگذار صرف بيهده نقدِ خزانه را
اي خوابناك بي خبري از فسونِ راه   بيدار شو كه گوش كني اين فسانه را
ز بس كه موشگافئ زلفت خيال بست   عيبِ دهان‌دريدگي افتاد شانه را
اي ناوكِ نگاه تو بر دل چو گل بشاخ   از شستِ راست كج منشان اين نشانه را
آنجا كه آبروي دوعالم "عطا" دهند
چون خاك سر بنه درِ آن آستانه را

زهي عطاي تو عفوِ وجودِ عاصئ ما   خطاي ما همه سدِ رهِ خلاصئ ما
ازين نماز چه حاصل شود اگر نشود   نيازِ واسطهٔ بخششِ معاصئ ما
نشانِ آيتِ سيمأ هم(۱) عيان سازد   ز خاكِ كوي تو پيرايهٔ نواصئ ما
ببارگاهِ تو شاه از گدا ست عاجز تر   درين مقام اداني به از اقاصئ ما
بسا اجير بقرب و قبول گشته امير   كجا برتبهٔ عامي است قدرِ خاصئ ما

(۱) آيت شريف بر هن مفهوم جا لفظ هي آهن :
"سيماهم في وجوههم من اثر السجود" (سورهٔ فتح)

كمالِ فضل تو اي كردگار عجز عزيز   يقين كه هست خطا بخش نفس عاصئ ما

"عطا" اگر ز خطا اسم بامسمیٰ نيست
بنزدِ عفوِ تو آسان بود خلاصئ ما

كه كند بجز تو آسان همه كار مشكلِ ما   چه بود بغيرِ حسرت ز حيات حاصلِ ما
غم جملهٔ جهان را بيک آدمي سپردند   همه بار بر سرِ ما همه رنج بر دلِ ما
بوجودِ قربِ جاني چه بلاست اين جدائي   نبُدم مُباعِد از تو نشوي مقابلِ ما
غم دمبدم چو طوفان همه تن بغوطه خوردن   كه خيال هم ندارد گذري بساحلِ ما
بفسانهٔ جواني غليانِ خوابِ پيريست   چه مدد كند كهولت بوجودِ كاهلِ ما
تنِ ما بسان كانون بنفس نفس مجنبان   كه بجاي آب آتش زده اند در گلِ ما

ز "عطا" خبر نه داري كه ز خود خبر ندارد
بجز از جنون نيابي ز وجودِ عاقلِ ما

"عطا" نه بنده تونگر نيم سقيم گدا   نه همچو مردم نو دولت و قديم گدا
نبيند پخته سخن شاعرانِ خام طمع   نبوده "آملي" و "طالب" و "كليم" گدا
به آبروي خودم قانع از نوالهٔ حرص   كه كيسه پر نشود هم ز كاسه نيم گدا
چو موش و گربه نباشم بجيفه دندان تيز   چنانكه نگذرد از قوتِ خون و ريم گدا
چگونه اهلِ توكل بود حريصِ شكم   بگو چگونه بود شاه را نديم گدا
نيم چو طالبِ دنيا بطمعِ شوم لجوج   نيم خجل بتقاضا چو از لئيم گدا
مرا به اهلِ زمانه ز كس تقاضا نيست   اگر تديم تونگر و گر قديم گدا
خرشم بكنجِ قناعت ز روي استغنا   نيم ملول چو از بهر زرّ و سيم گدا
گداي گرسنه ام بر درِ خداي كريم   كه جمله پرورد از نعمتِ عميم گدا
كهين گداي درش خسروانِ هفت اقليم   همه ز عجز ميانِ اميد و بيم گدا

سرِ نيازِ "عطا" بر جنابِ حضرتِ اوست
كه نا اميد نميگردد از كريم گدا

فگند تفرقهٔ دوستانِ جاني را   ثباتِ ذره نباشد جهانِ فاني را
بغير همنفسان هر نفس گران جاني است   كشم به آه دمي چند زندگاني را
ازان بصورت نيلوفرم درين صحرا   كه ريزد از جگرم اشک ارغواني را

چو دردِ مغزنشينم ز استخوان نرود   بگور ميبرم اين داغِ دلنشاني را
اگر جهان همه همرنگِ دوستان گردد   چو يارِ رفته نيابم بيارِ ثاني را
بيادِ صورت و وضعِ ادا و حسنِ كلام   فغان كه با كه بگويم غمِ نهاني را
از آن زبانِ درافشان نمانده جز سخني   كه باز زد بسخن مهرِ بي زباني را
نه دل بجاست مرا و نه صحبتِ دلدار   كه رفت از نظر و برده مهرباني را

ازان تسلئ خاطر كنم "عطا" كاخر
نه داده اند بكس عمرِ جاوداني را

اي "عطا" ترک نمائي ز شعارِ شُعرا   خوش كني مشقِ خموشي ز زبانِ فُقرا
گر بنازم بسخن هست بجا نيست بجا   هيچم و هيچمدانم كه ندارم نُظرا
تشنه لب برلبِ دريا اثرِ طالع ماست   كابِ درياست بما همچو سرابِ صحرا
رفت قدرِ سخن از شامتِ شعراي لجوج   شكرِ لله كه نه اين شيوهٔ شوم است مرا
همتِ فيض يكايک نه بهر يک دادند   كه گدا را نبود رشکِ شكوهِ امرا
سخرهٔ جهل و جنونم بكفِ هوش و خرد   همچنان كه اهلِ مظالم بعتابِ وزرا
رشحهٔ خوشدلي از كاسهٔ واژون مطلب   بنگر صورتِ اين گنبدِ گردون خضرا
وسعتِ روي زمين چون قفس تنگدل است   بسطِ خاطر نه فزايد ز بسيطِ غبرا
واعظا چون تو نداري خبر از عالمِ غيب   مگذر از درِ اميد چه ياس است ترا
باشد از رحمتِ عامش دمِ نوميدي كفر   فضلِ او عجز پذير اينهمه بيم است چرا
خطره و خوف ازين عالم و آن عالم چيست   بس بود يک نظرِ رحمتِ حق در دو سرا

گرچه بي توشه "عطا" تكيه بفضلش كافيست
از كوي بيم بر آ از درِ اميد در آ

"عطا" چه چارهٔ مجبور بندهٔ وعصیٰ[1]   چو بي دليلِ خرد راه گم شود فغویٰ
من آن ظلوم و جهولم چنان كفور و فخور   كه رحمِ مادر و صلبِ پدر زمن بجفا
بحيرتم كه چه احوالِ آدمي زاده است   كه از كفِ پدرم هم عنان ربوده قضا
من از براي پدر در قفا چه كردم خير   كه از پسر متوقع شوم به آن ز قفا

(۱) "وعصیٰ آدم ربه فغویٰ" هن آيتشريف جا پيئي جزا قافئي ۾ استعمال كيا و يا آهن .

چو ننگ و نامِ پدر ناخلف تلف سازد امیدِ خدمت ازان بي وفا چوخس بهوا

عیاذ بالله ازین حالِ نامرادیٔ من
زمانِ پیري و بي تابي و شکسته عصا

دمي ز سینه دوان صورتِ زمانهٔ ما سخن زلب گذران معنیٔ فسانهٔ ما
چوعکس دیده روان نقش این طلسم ازچشم خیالِ مرده دلي خوابِ غافلانهٔ ما
چو جسته مرغ ز دستست یاچو تیر ازشست نفس سري بهوا کاغذ این نشانهٔ ما
ز نذرِ آتشِ دل آبِ دیده طوفانها اگر زمانه نهد گوش بر ترانهٔ ما
عبث بشعلهٔ افسرده مي نهي گوگرد رمد شد این دلِ بي سوز بي زبانهٔ ما
زبس که دردِ تو دل را بدیده زد جاروب به بوده غیر خرابي متاعِ خانهٔ ما
ز دستِ دل نشده ضبطِ نفس ناهموار حرون نه رام شد از ضربِ تازیانهٔ ما
دمِ قبول ندیدیم ازین زبانِ سخن چو رعد بانگِ بلند است گر دهانهٔ ما
برون ز قیدِ تعلق کبوتریم آزاد اگرچه دامِ وجود است آب و دانهٔ ما
نئیم اسیرِ قفس همچو مرغِ خانه بدوش که هست بر پر و بالِ خود آشیانهٔ ما
ز قلبِ ناسره تا قلبِ تیره فرقي نیست که صرفِ دام سیاه است در خزانهٔ ما

مگر که عفوِ خطا از "عطا" تواند کرد
که نیست مایهٔ بخشش دگر بهانهٔ ما

بسمع جمع رسد این سخن رسالهٔ ما که یاد باد دعاهاي دیر سالهٔ ما
جراحتِ دلِ ما مرهمي نمي خواهد که حرف حک زدني نیست داغِ لالهٔ ما
ابوالبشر بدو گندم بهشت باغِ بهشت جوي ز ارثِ پدر نیست در قبالهٔ ما
ز آبِ بحر بود ابر را ترشح فیض تراود از دلِ ما دیده خون پیالهٔ ما
شرارِ سینه چو فواره سر کشیده بجوش که سیل سر بهوا رفت آه و نالهٔ ما
دلِ کباب جگر خستگان گوارا است چسان زمانه نهد چشم بر نوالهٔ ما

ز عاجزان چو خود اصلاحِ حال خود مطلب
"عطا" عیان و نهان با خدا حوالهٔ ما

ردیف الباء

زهي بشوقِ جمالِ تو دیده‌ها پر آب ز تابِ آتشِ عشقِ تو سینها بیتاب
بیادِ چشمهٔ نوشین لبِ تو دلها خون ز ترکتازِ دوچشمِ تو خانهاست خراب
بناوکِ نگهِ تو نشانه‌ها جانها ز داغِ تو جگرِ خسته‌خاطران است کباب
ز دیدنِ گل روي تو اي بهارِ جمال ز چشمه هاي نگاهست چشمهاي گلاب
ز سحرِ نرگسِ مخمورِ تو بجون‌جوشان شده ز سینهٔ عشاق شیشه هاي شراب
ز هجر تو چکدم خونِ دل بجاي عرق بجاي اشک کشد دیده گریهٔ خوناب
ز سوز دردِ تو دلها چو عود در مجمر ز سازِ شوقِ تو رگها چو تارهاي رباب
ز خارخارِ غمت رسته داغهاي جگر که تخته بسته چو گل درچمن طناب طناب
رخِ تو هست بدل حاضر از نظر غائب چنانکه مهر بشب پرده مه بَرو ز نقاب
گه از هواي تو محوم گهي بحالت صحو نشسته بر گذرِ آب همچو چشمِ حباب
من از خیالِ تو آسوده ام بکنجِ خمول و گرنه غفلتِ شیب است سخت تر ز شباب
مگر به ترک تردد و گرنه ممکن نیست که جمع تفرقه آید بعالمِ اسباب

"عطا" صفاي دل و دیده کي شود حاصل
مگر بمعدهٔ بي خورده دیدهٔ بي خواب

چون حسنِ تو عجیب بود عشقِ تو مهیب غیر از جفاچه عاشقِ بیچاره را نصیب
دستِ طلب ز غیرِ تو مطلوب دل نیافت با کوششِ محب کششي باید از حبیب
از احتیاجِ عشق بود بي نیاز حسن گل کي نموده گوش بر آوازِ عندلیب
باشد تحملِ غمِ هجران ببوي وصل رنجِ سفر بیادِ وطن میکشد غریب
دل بیخطا سر از خطِ فرمان نمیکشد هرگز برون ز دابِ وفا کي شود ادیب
از دشمنان منال چو خواهي رضاي دوست بهر حبیب خود مشو آزرده از رقیب
گر درد نیست خواهشِ درمان چه میکني آري بجز مریض دوا کي کند طبیب
با آشنا حجاب ز بیگانه بیشتر هول از بعید بیش رود بر سر از قریب

شکرانهٔ "عطا" سرِ تسلیم بر رضا است
بي شک رسد بهر که بود هرچه از نصیب

چو طالبي مطلب مطلبي بجز مطلوب
بيار گر تو حبيبي محبتِ محبوب
يگانه شوز دو عالم چو دل يکيست ترا
که هيچ ظرف دو پهلو نيامده مرغوب
دو ديده يک نظر آمد مگر نمي بيني
دو بين بـه نا بيـن چرا شـوي منسوب
کشاده ديدهٔ حيرت درين تماشاگاه
ببين ز حکمتِ او نيک و بد چه زشت و چه خوب
سکون و حرکتِ اشيا بدستِ قدرتِ اوست
اگر شهادت و غيب است ور طلوع و غروب
ز دردِ دوست مجو عافيت که عين شفاست
ميان مسّني الضّرّ نالهٔ ايّوب
فغان ز عالمِ هجران که از غمِ يوسف
فگار جانِ زليخا چو ديدهٔ يعقوب
برآ بجو دو تهور چو رستم و حاتم
ميار بخل چو قارون و وعدهٔ عرقوب
"عطا" در آئينهٔ دل ببين قيافهٔ حال
که هرچه هست بمعنیٰ ست صورت و اسلوب

هزار نکته بدل مهرِ خامشي بر لب — زبانِ عرضِ غرض کو که سر کنم مطلب
دهان چو غنچه کشايم سخن نگشته ادا — شود چو شيشهٔ مي در گلو گره اغلب
چو گنگ وا نکنم لب مگر بخميازه — چو سنگ باز نه جنبم مگر بلرزهٔ تب
رسانده ام ز خموشي ندا بچرخِ بلند — کشاده گوشِ ملک را بنالهٔ يا رب
چو ذره سر بهوايم ز مهرِ او همه روز — چو ماه ديده براه از خيالِ او همه شب
سرشته ام بخُمِ سينه خونِ دل مي ناب — ميانِ غوره بجوشيده ام چو آب عنب
بود ز ديده و دل جوشِ سينه ام پيدا — چو عکسِ کاسهٔ چيني و شيشه هاي حلب
حسب خلاصهٔ ناموسِ آدمي زاد است — وراي بي خبري نيست هيچ عيبِ نسب
بحال چون و چرا نيست با ارادتِ دوست — چه عذرِ بنده بخاوند جز نياز و ادب

مگر ز ابجدِ حيرت نخوانده اي سبقي — روي چو طفل به پيرانه سر رهِ مکتب
تو کز فسونِ فلک مانده اي چنين غافل — چرا بياد نياري فسانهٔ جد و اب
"عطا" که بي پر و بال از بلند پروازيست
گرفته صيدِ سخن را چو باز در مخلب

گه به نگه خوش کني گه بخطاها خطاب
گاه بکلفتِ کرم گاه بالفت عتاب
اين همه افراطِ مهر وين بهه تفريطِ کين
گاه بسختي سوال گاه بنرمي جواب
اين چه سلوک و معاش وين چه ادا و روش
گه بتغافل نظر گه بتمنّا حجاب
دامِ خرد حيرت است در سر و کارِ عمل
گه ببدي در گذر، گاه بنيکي حساب
گاه فرامش زياد، گاه توجه بغيب
گه بوصالم قرار، گه بفراقم کباب
اي دلِ جانان خيال باز کجا گم شدي
رفتي و دير آمدي آمده رفتي شتاب
تازه دماغِ دگر بوي ز داغِ جگر
اشکِ شب آهِ سحر مشک ميانِ گلاب
جوش که داري درون موج که آري برون
گه بخموشي فغان گه بسخن پيچ و تاب
خيرگئ ديده ها عکسِ رخ و زلفِ اوست
گاه سياهي بروز گاه بشب آفتاب
بي اثر حالِ ما قال چه باشد "عطا"
هست سخنِ بي صدا گبند کي چون حباب

مانند تشنه اي که نهد چشم بر سراب — دل را چرا نهي بچنين عالمِ خراب
يک زندگي هزار وبال است و اضطرار — يک دل هزار فکر و ملال است و اضطراب
يک جان هزار خوف خطرهاست پيشِ راه — يک تن هزار دامِ بلاها و پيچ و تاب

یک دم هزار وهم و خیال و ترددات
یک سر هزار درد و غم و رنج و انذباب

یک آدمي هزار غرض کوشش عبث
یک نقش صد هزار در و رنگ‌وآب‌و تاب

یک بیکسي اسیر بصد کار مدعي
یک مفلسي غریب تمناي بیحساب

در بند بند بار فقیري جریده رو
مغرور ملک و مال گدائیست بي‌نصاب

هر کس که بنگري زجهان در ره فنا
گردي هوا نشسته حبابي فراز آب

درضمن کاروبار جهان سیر "حکمت‌است
زین آتش نهفته جگرها شده کباب

هنگامهٔ هوس بود-این گرمئ دکان
تا چشم بر زني همه عالم شود خراب

حیف است گر بخواب فراغت نهاده سر
بیچاره غافلي که بود پاي در رکاب

حیرت ز حال غفلت خود دارم اي "عطا"
نادارئ فراغت و پیري و مست خواب

داروي خسته‌دلان شهد شفا بخش زلب
و ز پي تشنه لبان رشحه فشان از غبغب

لب عناب صفت سیب زنخدان ترا
جان خوبان جهان گرسنه و تشنه بتب

غنچه بکشا که شگوفد دل پژمردهٔ ما
پسته واکن که فرو ریزد ازان آب عنب

نمک داغ دل ما سخن شیرین گوي
طبع افسردهٔ ما بشکن ازین تازه رطب

درج دندان بکشا لب بتبسم بکشا
بسخن در ز صدف ریز فشان لعل زلب

شاخ بادام مپوشان گل صد برگ نما
بي نگه تاب کجا گرچه حجاب‌است ادب

روز ما تیره مکن مهر کش از ابر غبار
بر فگن زلف ز عارض بنما ماه ز شب

گرچه‌ناز توجگرسوز و نگه‌خونریز است
طاقت صبر ز آشفته دل ما مطلب

دل بنظاره بري باز نگاهي نه کني
رخ عیان ساخته‌اي دیده نهان از چه سبب

ازخودم‌خواند و راند زدرم‌این عجب‌است
بي‌نیازیست اگر باعث آن‌این چه عجب

فهم ما ناقص و حکم توکمال حکمت
خواهش ماچه بود هرچه توخواهي انسب

اي "عطا" حق طلبي کي بود از دعوی راست
که بجز قطع علایق نه بود شرط طلب

ردیف التاء

حلال بي تو حرام است نان و آب بهشت
بجز تو عین عذاب است خورد و خواب بهشت

مراد سایهٔ طوبیٰ و آب کوثر چیست
مرا لقاي تو باید نه آب و تاب بهشت

ترا همي طلبم هر کجا که مي باشم
مرا چه کار بود بي تو با مآب بهشت

بجز تو جنت و دوزخ برابر است مرا
که بي تو همچو سقر دانم التهاب بهشت

بغیر نشّهٔ عشق تو عقل و هوش مباد
خراب گشته ام از خواهش شراب بهشت

ز آه سینه نمک میزنم بداغ جگر
که داردم بهمین قانع از کباب بهشت

بهار سوختگان آتش محبت تست
که هست بر دل شان چون خزان حجاب بهشت

ز گریه در غم جانان زلال روحاني ست
که آب دیده بود بهتر از گلاب بهشت

بر آستان رضاي تو راستان بسجود
که دیده را نکشایند در جناب بهشت

خدا گواست اگر مومنم وگر کافر
چه از عقاب سعیر و چه از ثواب بهشت

در بهشت دل پاک آدمي زاده است
بیار آن دل مفتاح فتح باب بهشت

ز سوزِ دل بهواي تو مي نهم سرِ خويش
که خاکِ کوي تو بهتر مرا ز آبِ بهشت
"عطا" اميد برضوان و بيم نيران چيست
خدا بس است ترا بگذر از حسابِ بهشت

ز هفت پرده درون عکسِ مهرِ تو ساري است
ز هفت بحر فزون بحرِ شوقِ تو جاري است
بهفت طبقه زده شعلهٔ غمت در گير
بهفت حقه ز کلکِ تو نقش و گلکاري است
بهفت روزه هواي تو دورِ گردان است
بهفت دوره ز صنعِ تو خطِ پرکاري است
بهفت کشور ز آوازهٔ تو گلبانگ است
بهفت گيتي ازين شورشِ جگر خاري است
ز هفته هفته چه هفتاد راه ازين غوغا
بهم فتاده ز هم درهم و غم و زاري است
چه قدرِ هفته و هفتاد صد هزاران نقش
درين طلسم هوا بستهٔ گرفتاري است
چه عالمي است که در وي هزار عالمِ صنع
چو ذرّه سر بهواي تو در هواداري است
کدام ذره که «سرّ» تو نيست در سرِ وي
کدام سر که نه سوداش سينه افگاري است
که هوشِ اهلِ جنون بيشتر ز اهلِ خرد
که جذبِ خفته فزون تر ز اهلِ بيداري است
ازين قرابه بقرطي جهانيان همه مسخ
بعينِ بي‌خبري ها جهانِ هشياري است
وجودِ اين همه اشيا چو ذرّه‌اي به هوا
به آب و تابِ صفا لحظه در نموداري است

چو آفتابِ جلالِ تو پرتو اندازد
چه تاب دارئ اجرام و حدِ تاب آري است
چو خاکِ توده بر آب و چو برف در تهِ تاب
توان و تاب چه آرد که جذبه اش طاري است
درين ميانه "عطا" خط بر آب و خس به هوا
نظر به فضلِ تو نانداختن گنهه گاري است

هردو عالم نقشِ خطي از نگارِ حسنِ اوست
حسنِ يوسف چون غلامِ ذره وارِ حسن اوست
عينکِ خوبانِ عالم حلقهٔ گيسوي او
ديدهٔ ملک و ملک آئينه دارِ حسن اوست
مهر را تب لرزه عارض شه ز تابِ عارضش
آفتاب از زرد روئي شرمسارِ حسن اوست
موکبِ او را کواکب-ديده دارد فرشِ راه
بر جبينِ ماه بنگر داغدارِ حسن اوست
بر جمال و بر کمالش مدحتِ حسن آفرين
عالمِ دلهاي پاکان جان نثارِ حسن اوست
از هوايش باغِ جان را رنگ و بو نشو و نماست
خار و خس را منصبِ گل از بهارِ حسن اوست
غنچهٔ دل را کشايش از نسيمِ بوي او
روي گل چون چشمِ نرگس خاکسارِ حسن اوست
اين نهالِ شوق آخر عيشها دارد ثمر
برگ و بارِ عشقِ ما از شاخسارِ حسنِ اوست
اي "عطا" گلدسته را بر سر بنه چون چترِ گل
حسنِ شعرِ اين غزل کاندر شعارِ حسن اوست

خدا چو در چمنِ حسن سروِ تو آراست
به لالهٔ دلِ من داغِ عشقِ تو پيراست

بشوقِ سرو قدت اي گلِ همیشه بهار
زجوشِ ناله‌ٔ دل جوي دیده ام دریاست
کشاي نرگسِ بي خواب و حالِ من بنگر
که گل شگفته ز هر داغ بر جگر که مرا ست
بدامِ سنبلِ پرخم ربوده‌اي دلِ ما
چو سوسن از غمِ عشقت زبان خموش و کرا ست
مبر ز مقدمِ شمشادِ خود گیاه مرا
چو دل بقامتِ تو راه یافت راست ترا ست
ببین که رسته چمن تازه از بنفشه‌ٔ من
بحیرتم که چو صبحم دمید خواب چرا ست
برنگِ سبز چو برگِ حنا ست دل خونم
بیا ببوي که گلگشتِ طبع من حمرا ست
زبان چو مرغِ گلستان گلو چو فاخته طوق
بزعمِ غره نیم گرچه طبعِ من غرا ست
اسیرِ من نه نوائي و ني تماشائي
مگر نهالِ وجودم چو لاله‌ٔ صحرا ست
بضرب و حربِ رقیبان نمیروم ز درت
ازان که برهمه گیهان کمالِ فضل ترا ست
نظر کشیده بداري زحالِ زارِ "عطا"
مرا که یک نظرِ تو مرادِ هردو سرا ست

خدا چو نقشِ جمالِ تو بر دلِ ما بست — ز دیده آئینه ها از پي تماشا بست
مصورِ ازلي بیتِ ابروانِ ترا — بهم دو مصرع موزون بلند و بالا بست
یقین که مصحفِ حسنِ ترا همین تفسیر — که نقشِ عشقِ ترا بر جبینِ جانها بست
شمایلِ گلِ حسنِ ترا دبیرِ صبا — بروي صفحه‌ٔ باغ و بهار انشا بست
بدام و دانه‌ٔ خالِ خطت کبوترِ دل — ورق ورق خطِ اوصاف را به املا بست
بگردِ آبِ حیاتِ تو زلف چون ظلمات — غبارِ خطِ سیه را کنون مُشَنّا بست
مگر به الفتِ زلفت گرفته سودائي — که لاله‌ٔ دلِ من داغ بر سویدا بست

مگر ز دیدنِ حسنِ تو باز بکشاید — چو باز دیده‌ٔ عاشق ز غیرِ تو وا بست
گواهِ عصمتِ یوسف زچاکِ پیرهن است — چه تهمتي است که بیتابي‌ٔ زلیخا بست
کند ز سیلِ حوادث بدر روي پیدا — کسي که بر دلِ عاشق رهِ تقاضا بست
شود کشاده برویش درِ کشایشِ دل — مبصري که نظر از رهِ تمنا بست
مگر کشادِ دلِ او ز دست غیب آید
"عطا" که از درِ اغیار راهِ دعوی بست

تا صورتِ جمالِ تو درجانِ ما نشست — در دیده نقشِ خالِ تو چون توتیا نشست
گلگونه بست دستِ نگارین آن نگار — خونِ دلم که بر کفِ او چون حنا نشست
صورتگرِ ازل بدلم داغِ تو نهاد — خوش جاي خود شناخته نقشت بجا نشست
در انتظارِ ناوکِ دلدوز نازِ او — دل چون نشانه‌ایست که سر بر هوا نشست
دل در هواي عشق گرفته رفیقِ غم — چندان بخویش رفت که خود هم ز پا نشست
بنگر که رفته رفته مراهم ز پا نشاند — آهِ دلم که پیشِ قدم چون عصا نشست
خیزد مسافرانه درآخر ز جاي خویش — هر میهمان که بر رهِ دارِ فنا نشست
فرخنده مطلعي دگر آمد درین غزل
بنگر که بَر مسِ سخنم کیمیا نشست

تا بر سرم ز سروِ قدت نقشِ پا نشست — بر سر مرا چو سایه‌ٔ فرِّ هما نشست
چون بوي عطر جا بدماغِ جهان کند — مرغي که زیرِ دامنِ گل چون صبا نشست
بر باد پاي شوقِ تو بودم سبک عنان — ماندم گران رکاب چو غم در قفا نشست
جذبِ غمِ ترا دلِ بیتاب کي کشد — بیچاره خس مقابله‌ٔ کهربا نشست
دل باخیالِ دوست جنون درخیالِ من — مانندِ آشنا ست که با آشنا نشست
گاهي ز حالِ زارِ "عطا" هم بیاد آر
بیچاره در غمت بدلِ مبتلا نشست

دلِ شکسته به‌آن زلفِ دلستان پیوست — خوش آنزمان که غریبي بخانمان پیوست
خیالِ دوست ز دل سیر کرده بر جان زد — بشارت است که جانانِ من بجان پیوست
ز شرحِ شوقِ تو فکرت فزوده طبعِ مرا — ز دستِ حیرتم انگشت بر دهان پیوست
مرا ز داغِ رگ و پوست نالشي نه بود — که زخمِ دردِ تو در مغزِ استخوان پیوست

حذر کن اي دلِ وحشي که بهرِ کشتنِ تو — مژه در ابروي او تير با کمان پيوست
بدل در آمده غمهاي دوست مونسِ حال — باين شکسته عزيزان يگان يگان پيوست
بهيچ حال ز تنهاي غم نيم تنها — که خسته شاد شود چون بدوستان پيوست
فلک کلف زده از سوزِ نالهاي من است — که دودِ آهِ من آخر به آسمان پيوست
اگرچه نيست زبانم به ذکر تو شايان — رسم بکام چو نامِ تو با زبان پيوست
"عطا" هميشه بنامِ تو هست شيرين کام
مزه ز حمدِ تو گيرد گر آب و نان پيوست

رنگين نگار بسته نگر آن نگار دست — يعني بخونِ دل زده آن گلعذار دست
گلدسته‌اي بچشمِ تماشا فتاده است — حسني که ديدنش نه بود اختيار دست
آن حسن را چگو نه بدست آورد کسي — جائيکه ديده نيز بود شرمسار دست
غمها ز دل کناره کند گريها ز چشم — خوش آنزمان که آورمش در کنار دست
گر عقده‌اي ز کارِ دلي وا شود چه‌شک — در صورتيکه دست بود دستيار دست
در نيست جز قبول دران بارگاهِ فيض — دارد سوالها ز يمين و يسار دست
زين سروِ بارور که ترا هست حبّذا — بي مايه شد ز سايهٔ بيد و چنار دست
هر گوهري بجوهرِ خود مينمايد آب — يابد اگر بديدهٔ صاحب عيار دست
هر جا مداخل است و مخارج بقدرِ وسع — باشد دخيل درخورِ هر اعتبار دست
دستِ کشاد بهرِ تو بخشد کشاد کار — از دسترس بهر چه دهي وا مدار دست
با اين گلِ شگفته گر آئي بسير باغ — حاشا اگر خزان بنهد بر بهار دست
آن به "عطا" که دست کشائي کشاده رو
تا توشه‌اي بکار بري از شکار دست

خدنگِ چشم تو ام چون بسينه چاک نشست
نشانهٔ دل من ريخته به خاک نشست
ز قامتِ تو بگلشن قيامتي برخاست
که قدِ سرو بيکپاي در هلاک نشست
ز ديده عکسِ جمالِ تو دلنشينم شد
که رفته رفته خيالِ تو جاي پاک نشست

شنو ز سينهٔ ريشم صداي ناله و آه
که باز داغِ تو برجاي دردناک نشست
ز آبِ ديده مرا بوي باده مي آيد
بناي خانهٔ چشمم بپاي تاک نشست
ز داغِ او نهمين سينه چاک شد بلبل
که گل بشاخ درين باغ جامه چاک نشست
چه طول و عرض گرفته ز دل شرارهٔ آه
که از حضيضِ سمک فتنه تا سماک نشست
ز سوزِ عشقِ تو تبخاله‌هاست بردل ما
برخ نه آبله چون دانهٔ اراک نشست
کشايشِ دل ازين تنگنا چه مي طلبي
که آدمي بجهان مور در مغاک نشست
بصد غم است "عطا" از وجودِ خود بيباک
که بر هواي تو اين مشتِ خاک پاک نشست

اينهمه مشقِ سخن را مدعاي برنخاست — زانکه از هر خامه خطِ دلکشاي برنخاست
گرچه از هر پرده ساز آمد باهنگِ دگر — از ره برگ و نوا صوت و صداي برنخاست
پي ترشح غوطها در غور و فکرت برده ايم — آبروي کار را موجِ رجاي برنخاست
رنگ و بوي تازگي نبود درين محنت سرا — کز شگفتِ غنچهٔ دلها هواي برنخاست
بي دليلِ راه در تيهِ طلب گم گشتن است — خاک شد چندانکه سرها نقش پاي برنخاست
گرچه جاي آب خونابِ جگر پاشيده ايم — از نهالِ آرزو برگ و نواي برنخاست
آشنائي را چراغِ روشنائي گفته اند — مهرِ مه رويان کجا عکسِ سهاي برنخاست
گر ز پشتِ يک پدر هستند ابناي جهان — ليکن از بيگانگان هيچ آشناي بر نخاست
نيست جامِ خشک از ميناي خالي بهره ور — تشنه لب را از سراب آخر سخاي برنخاست
چشمِ استسقا ندارد بهره از کاسِ حباب
اي "عطا" از همتِ بختم عطاي برنخاست

لشکرِ خال و خطت تا کشورِ دلها شکست
ترکِ چشمِ تو صفِ تنهاچه خوش تنها شکست

بشکند آخر خمارِ دل ز دست افتاده را
ساقئ ما را بقا بادا چه شد مينا شکست

دستش از خونِ دلم رنگين نه ريزد رنگ اصل
نيستش رنگِ حنا تا باشدش اصلا شکست

در تنِ عاشق چه باقي مانده است اي شوخ چشم
دل شکست وجان شکست و سر شکست و پا شکست

جز نگاهِ يار نبود موميا دل خسته را
کز دوا گردد درست آخر بود هرجا شکست

نازم از حسنِ اداي آن جمالِ بي نياز
عشق را بنياد بست و حسن را غوغا شکست

کيمياي خاکپايش توتياي چشمِ حسن
مهر را سيماب بست و ماه را سيما شکست

حاجبِ ابرو ندارد حاجتِ گردش ز چشم
صد عقود بستهٔ دلها بيک ايما شکست

يا هواي عشق دارد يا بلاي صنف تن
نيست خالي زين دو شق گر هست در اعضا شکست

هيچ طرف از هم شکسته باز کي گردد درست
پُر درست آمد در آخر گر رسد دل را شکست

دين و دنيا کي بهم جمع آيد آخر اي "عطا"
سودها دارد چو با دنيا ترا سودا شکست

دلم بزلفِ تو عهدِ وفاق بسته درست
که چون دو ابروي موزون بهم نشسته درست

ازان بزلف گرفته است جا دلِ بيتاب
که اتفاقِ شکسته است با شکسته درست

فگندِ چشمِ تو بيمار تندرستان را
جز اين کجاست که باشد بحال خسته درست

بنوکِ هر مژه بر هم زدي نشانهٔ دل
بهر کجا نگهِ موشگاف جسته درست

درون آ بباغ که از بهرِ مقدمِ تو صبا
فگنده فرش ز گلهاي دسته دسته درست

شکسته دل چو "عطا" دوستي بدست آور
که در جهان چه بود جز دل شکسته درست

عشقِ ترا ز چهرهٔ من ميتوان شناخت رنگِ خزان ز روي چمن ميتوان شناخت
مشهورِ نقشِ داغِ تو همرنگ لاله ام آري شهيد را ز کفن ميتوان شناخت
الفت بهآفتاب چو زلفت گرفته را رنگِ سياه مشکِ ختن ميتوان شناخت
رنگي کز اصلِ خويش نگردد بهيچ حال موي سفيد برگِ سمن ميتوان شناخت
هستم اگر چو فاخته خاکستري قبا طوطي ميانِ زاغ و زغن ميتوان شناخت
روي تو صبغة الله شباهت تبارک است حسنِ ترا بوجهِ حسن ميتوان شناخت
هر قطرهٔ اشکِ من جگرِ سنگ خون کند اين لعل چون عقيقِ يمن ميتوان شناخت
اين آب کارِ گوهرِ شب تاب ميکند اشکِ مرا چو درِّ عدن ميتوان شناخت
بي دردِ دلي اثر نبود از زبانِ حال سوزِ من از اداي سخن ميتوان شناخت

دلخسته ام به تتمهٔ بيت الحزن "عطا"
رنجِ مرا ز حبِّ وطن ميتوان شناخت

خواهش از معشوق عاشق را نگاهي بيش نيست
جانبِ من گوشهٔ چشمِ تو گاهي بيش نيست

از تو اين نازو تغافل از من اين سوز و گداز
چارهٔ بيچارگي اشکي و آهي بيش نيست

روي تو تسخير دلها ميکند بي صلح و جنگ
گردِ شاهِ رخ ز خال و خط سپاهي بيش نيست

روزهٔ عشق است بي افطار تا عيدِ وصال
گرچه هر سالي دو عيد و روزه ماهي بيش نيست

پاي بر خود نه که یکسر پي بمنزل مي برد
ورنه این سعي و طلب جز طي راهي بیش نیست

دست رد کردند مردان بر رخ این بیوفا
گرچه نزد اهل دل دنیا ز داهي بیش نیست

نیست مارا هیچ طاعت لایق حسن قبول
دعوت ما جز زبان عذرخواهي بیش نیست

یک نفس بي یاد حق حیف از تضیع وقت ما
حاصل زین زندگاني جز گناهي بیش نیست

في الحقیقت فر شاهي هست ترک ماسوا
ورنه هر شاه و گدا یکتا کلاهي بیش نیست

آبرو از خاک کویت سبزه را سازد سمن
ورنه خس پژمرده بي آب از گیاهي بیش نیست

از کریم آید که بخشد بندهٔ پیر اي "عطا"
ورنه مارا مو سفیدي روسیاهي بیش نیست

درویش را که مرتبهٔ تخت و تاج نیست
این نیز شاهي است که خوف خراج نیست

رنج دل است خانهٔ تاریک بي چراغ
جز سوز دل بخانهٔ تنها سراج نیست

با هر هوا که هست توان ساخت لاعلاج
هر چند این زمانه موافق مزاج نیست

بي قید هم بقید شکم در هلاکت است
کس نیست کز علایقه‌اش احتیاج نیست

از جام دیده‌ریز گرت هست خون دل
این کهنه مي که درخور قید زجاج نیست

هر درد را که هست دوا دارد اي حکیم
بیرون بر آ که درد درون را علاج نیست

تسخیر ما بیک مژه برهم زدن بس است
دیگر ترا بدام و کمند احتیاج نیست

بر رخ "عطا" غطا مفگن دیده بر کشا
شب ماهتابي است چو شبهاي داج نیست

کو سینه‌اي کز آتش شوقت کباب نیست
کو دیده‌اي کز اشک فراقت پر آب نیست

کو جان که نقش پاي ترا سر فدا نشد
کو دل کز آرزوي وصالت خراب نیست

افسرده دل به گرمي مهرتو خوش دل است
درویش را لحاف بجز آفتاب نیست

چون مو بر آتش جگرم چون نمک در آب
کز سوز پیچ و تاب مرا هیچ تاب نیست

بوي تو دلنشین عرق گل نفس گداز
دمساز روح چون عرق تو گلاب نیست

دور از رخ تو دیدهٔ بیدار خفته بخت
هر چند روز و شب بخیال تو خواب نیست

سر مو کمم شمر گنه از موي سر زیاد
لطفت ازان زیاده که آنرا حساب نیست

با اشک و آه گرد کدورت بباد ده
آن دل بتر ز سنگ که از عجز آب نیست

بر عکس نفس هر نفسي نقش غم نگار
آري جز این "عطا" ز خطا ها صواب نیست

تا چشم تري هست امید نظري هست
گر سوز دلي هست زبان را اثري هست

در ظلمت غفلت مطلب جز دل روشن
تا آئینه صافست صفاي نظري هست

بر باد مده آتش دل آب رخ خاک
ساز دگري هست چو سوز جگري هست

از تنگدلي راه کشایش نه گذازي
بیدار شو از خواب شبت را سحري هست

بگذار ره تفرقه وز تهلکه بگذر
داني که ازین رهگذرت درگذري هست

تخم غم اگر اشک فشاني دهدت یاد
باري بکش این بار شجر را ثمري هست

حیف از حضر عاریتي الحذر اي نفس
پیش آر اگر زاد سفر ما حضري هست

طرح غزل انداخت "عطا" مصرعهٔ استاد
تا ریشه در آب است امید ثمري هست

سوز دل را اثر از دیدهٔ تر بسیار است
آب اگر نیست چه شد خون جگر بسیار است

آتش غم بدلم سوز و گدازي دارد
آتش و پنبه اگر نیم شرر بسیار است

خانه زادِ غم و پرورده‌ٔ داغِ جگرم
صله‌ٔ رحمِ جگر از يار دگر بسيار است
نه همي سر بهوا ميكشد آهِ دلِ من
هر طرف شمع مرا سوز و شور بسيار است
خون شد از قطره‌ٔ اشكم جگر سينه‌ٔ كوه
در دلِ سنگ ازين شعله اثر بسيار است
من پي‌ٔ تربيتش غم بهزاران شوخي
كه بمهرِ پدري نازِ پسر بسيار است
گر نه دارم چو "عطا" چيز دگر دسترسي
گريه‌ٔ نيم شب و آهِ سحر بسيار است

غمِ خمار مخور چون سلامتِ ساقي است
"عطا" ز نشه‌ٔ فاني چه غم خدا باقي است
خطِ پياله بخوان و لبِ پياله ببوس
كه تركِ مرشد و ساقي علامت عاقي است
عبث ز دست مده اين بهارِ عمرِ عزيز
گلِ نظاره بچين در هواي مشتاقي است
ترانه‌اي بسرا و فسانه را بگذار
كه لافِ عشق بغفلت زدن نه عشاقي است
بدورِ گردشِ پيمانه نشكني پيمان
اگرچه كارِ زمانه تمام زراقي است
به بي نيازي‌ٔ آن بي نياز مي نازم
كه در جزاي خطاهاي ما به رزاقي است
"عطا" به تتمه چو عنقا بقاف منزويم
اگرچه شهرتِ نامم صداي آفاقي است

پيوستگانِ تاربتِ نظاره‌ٔ تلافي است
باصد جفاي هجران يك رونماي كافي است
بيدادِ آن كرشمه كرشمه‌ٔ نگارم
يا عجز يا صبوري يا درد و غم منافي است
زان چشمِ تركِ فتان بيمار بي قرارم
ليكن به نوشدارو شيرين لبِ تو شافي است
زان شوخِ بي محابا دارم هزار پروا
چشمِ من و كفِ پا گر رخصت معافي است
دل در بدن نهاني نوريست آسماني
اين عتيكِ عياني آئينه‌ٔ غلافي است
طبعِ "عطا" نيارد شعرِ خطا تراشي
ني همچو طبعِ كودن در كارِ پوچ بافي است

گردون خميده زيرِ گرانبارِ عاشقي است
ملك و ملك تمام گرفتارِ عاشقي است
آواره ماه و مهر مرا سيمه چون سپهر
سرگشتگي نصيب سرو كارِ عاشقي است
از اشك و آه چاره ندارند عاشقان
اين سوز و ساز هست كه تيمارِ عاشقي است
داني حواسِ ظاهر و باطن اساسِ تن
دار الشهود را در و ديوار عاشقي است
چون برگِ داغِ لاله نمي ريزد از خزان
دائم بهار اين گلِ دستارِ عاشقي است
حسنِ تو پاسِ خاطرِ آشفته كي كند
چشمِ تو تركِ در پي پيكارِ عاشقي است
هنگامه‌ٔ جهان نشود سرد زين صدا
نظاره‌ٔ تو گرمي‌ٔ بازارِ عاشقي است
بيد از جنونِ عشق بيكپا ستاده خشك
نرگس نگر كه خيره‌ٔ و بيمارِ عاشقي است
گر رنگِ گل رود نه رود بويش از دماغ
شعرِ "عطا" چو نقش بديوارِ عاشقي است

مرا بهجرِ تو بي آه و ناله كاري نيست
بيانِ صحبتِ تو شوق را شماري نيست
بداغِ جان چو كس از اختيار خود نكند
ملامتم نه نمائي كه اختياري نيست
نزار گشته‌ام اي رازدارِ مسكينان
ز دوري‌ٔ تو مرا غيرِ حالِ زاري نيست
غبارِ تفرقه بي جمع ساخت خاطرِ ما
كه خاطري ز فراقِ تو بي غباري نيست
ز گل چو مرغِ چمن دور مانده نالانم
بجز اين بخاطرِ من هيچ خار خاري نيست
دعاي بدرقه‌ٔ رهروان كنم همره
چه غم ازين كه مرا قدرتِ نثاري نيست
قسم بحقِ نمك زانكه چون نمك بر داغ
ز شور ديده و سوزِ دلم قراري نيست
بذكرِ خيرِ تو جديد داستان كنم انشا
مرا كه بي هنرِ شاعري شعاري نيست
"عطا" بكارِ جهان هيچ اعتماد مدار
كه بيمدارِ جهان جاي اعتباري نيست

بهارِ عمرِ جواني چو برق و باران رفت
ز سيرِ باغ چه حظ موسمِ بهاران رفت
خزانِ پيري‌ٔ ما برگ ريزِ حسن و صفات
زمانِ تاب و توان سايه‌ٔ گذاران رفت
سمن شگفته ز سوسن سفيد موئي‌ٔ ما
هزار لاله از اين داغِ دلفگاران رفت

صفاي شیب یکایک چو صبح خندان شد
شب شباب ز غفلت چو سوگواران رفت
هنوز دیدهٔ نابین بخواب بي خبریست
ز پیشگاه نظر کاروان یاران رفت
چه عیش تفرقه در تنگناي تنهائي است
فغان که صحبت یاران غمگساران رفت
امید روز بهي در زمان پیري نیست
رخ مراد ز چشم امیدواران رفت
حلاوت خورش و خواب شد چو خواب حلم
شب فسانه بافسون بیقراران رفت
بزندگانئ ناخوش چه خوش دلي هیهات
که زور بازوي امداد عهده داران رفت
چو خاک خفته بصد گرد و باد نتوان خاست
کنون ز طاق هوا طاقت نزاران رفت
چه غم ز نامه سیاهي "عطا" به مشق خطا
که خط عفو و عطا بر گناه گاران رفت

پیچ آن زلف چلیپا عشق را زنجیر پاست
حلقهٔ آزادگان را این بلا زنجیر پاست
غم گریبان گیر هجر و شوق دامنگیر وصل
دل جدا در بند غم حیرت جدا زنجیر پاست
ترک یار از رنجش اغیار کار عشق نیست
نیستم تاب جفا لیکن وفا زنجیر پاست
تا تواني در تردد سدّ راه مقصد است
سرگراني در تحیّر گوئیا زنجیر پاست
"لا تحرک ذرة الا باذن الله" دان
ورنه هر تن موبمو سر تا به پا زنجیر پاست

برنمي‌خیزم چو گرد از گرد باد اضطراب
ز انکه پیر ناتوان را هم عصا زنجیر پاست
با وجود جوش دل هرگز نمي جنبد ز جا
موج دریا را نه بیني هر کجا زنجیر پاست
از نزاکت پاي نگذارد بچشم اهل شوق
کز گراني هر قدم رنگ حنا زنجیر پاست
پاي بر خود نه که یکسر پي به منزل مي برد
در طلب آسایش تن اي "عطا" زنجیر پاست

ازان بعالم دلها ملال در زده است — که بي‌نواز دل ناخوشدلي بدر زده است
ازان بسینهٔ بلبل فتد شرارهٔ گل — که گل ز سوز جگر آتشي بسر زده است
بهیچ آب و هوا نقش کالحجر نه رود — که مهر روي تو ام داغ بر جگر زده است
مگو که نقش نماند بر آب میماند — که یاد روي تو نقشي بچشم تر زده است
سر نیاز بنه تکیه بر نماز مکن — قیاس کن که ز تو عمر هاچه سر زده است
گذار ازین گل لا، پاک رو جریده روان — ز چرک پاک بود دامني که بر زده است
کشاده چون در باغ و شگفته چون رخ گل — لبي که غنچه صفت ساغر سحر زده است
سخن چو آب روانم "عطا" به نزد خسان
بخس نیرزد اگر همچو نقش زر زده است

ترشح لب تو گرچه ابر در ریز است — حذر که جادوي چشم تو فتنه انگیز است
گهي بغمزه نوازي گهي نگه نه کني — توجه تو اداي تغافل آمیز است
ز دست لرزه مجو خوبي گهر سفتن — که کند بختئ ما از طبیعت تیز است
بهر چه مي نگرم عکس تست در نظرم — که نقش روي تو در دیده ام دلاویز است
خلیده در رگ دل نشتر غم تو چنان — که هر دو دیده چو فواره هاي خونریز است
"عطا" ز شوق تو پیرانه سر جوان ز انست
که کهنه داغ مرا دردهاي نوخیز است

تا دل خیال روي تو درخواب دیده است — بیدار و خفته غرق به خوناب دیده است
آه از گلو گذشته گریبان گرفته بین — طوفان اشک نیز بدامان رسیده است

هر قطره چون شراره نشيند بجان كوه
آبي كه سنگ آب كند آب ديده است

با درد دل چه بستر و بالين چه خار و خس
بلبل بهر بهار و خزان دل طپيده است

گر وصل گر فراق چه آرام عاشق است
از خود رميده كي بكسي آرميده است

نازم بناز او كه بصد حسن خط و خال
دارد سياه گرچه سواري جريده است

مرغ خيال بين ز كجا تا كجا رسد
صاحب نظر كه پاي بدامن كشيده است

از فكر دورتر نظر دل گذر كند
سالك بيك نظر ز دو عالم پريده است

گر دل رود نمي رود از دل هواي دوست
اين داغ نقش كالحجر از دل دميده است

از خار خار عشق تو گلهاي صحن باغ
لبهاي بشگفيده و دلها كفيده است

زان چشم شوخ و ترك جفاجوي فتنه خو
آفاق پشت دست بدندان گزيده است

شوقم بروي تو چه تسلي ز بوي تو
باشد مثل 'شنيده نه مانند ديده است'

دل خون بدام زلف و رخ تست بام و شام
گيسو بريده اي كه گريبان دريده است

تير مراد بر هدف مدعا رستان
قد دوتا "عطا" چو كمان خميده است

اگرچه پير شدم طفليم هنوز بجا ست
ز خاكبازي من پاكي وجود كجا ست

مرا ز نامه سياهي سفيد موئي كو
سفيد موئي من همچو پنبه مينا ست

ازين بياض پريشان سواد حاصل ني
كه هر كجا سر سودا ست گنبد غوغا ست

ز تيره بختي من شد غبار ديده من
اگرچه آئينه دل مثال قبله نما ست

نشان ز عالم آزادگي نمي يابم
اگرچه نام فقط همچو شهرت عنقا ست

ز آتش جگرم همچو تابه تفسان
اگرچه ديده من همچو سينه دريا ست

بحال باش كه گويند قال را عشق است
دلي كه فرد بود ساده از غم فردا ست

كريم را ز كرم چشم بر لياقت نيست
كرامت است كه در احتياج استغنا ست

"عطا" خطا ز بشر دور نيست شكر خدا
كه بر خطازدگان عفو او كفيل عطا ست

بر رخ آن سرحلقه تا آن حلقه گيسو گذاشت
حلقه دلها بهم زد طاقت از يكسو گذاشت

صيد جانها ميكند زان آهوان شير گير
هر كه آن تير مژه در قبضه ابرو گذاشت

تا بآن زلف و رخ آمد در چمن دامن كشان
ريخت رنگ از روي گل چون نافه سنبل بو گذاشت

تا ز لعل آتشين آتش زده در روي گل
غنچه دم بر لب گره زد رخت تو بر تو گذاشت

نرگس از نظاره آن ترك چشم فتنه جو
رو به پشت پا نهاد و سينه بر زانو گذاشت

حسن در تسخير دلها عشق در هنگامه گرم
تا قدم بر فرق خوبان حسن خوب او گذاشت

روز و شب را ديده روشن از سواد اين بياض
گه رخ برقع كشان گه پرده بر ابرو گذاشت

نرگسين بادام او دام دل آزادگان
وحشي مردم ربا بر آهوان آهو گذاشت

ديده چون فواره بر جوشيد از خوناب اشك
تا خرامان سرو دلجويش قدم بر جو گذاشت

خامشي مفتاح باب افتتاح است اي "عطا"
حبذا دستي كه مشق خط گفت و گو گذاشت

مرا چو زلف تو جمعيت از پريشاني است
خط شكسته دلي سر نوشت پيشاني است

اگر ز چشم تو هر لحظه خون شود چه عجب
هميشه خانه قصاب عيد قرباني است

مدام سينه عاشق مقام درد و غم است
هميشه خانه بقال وقت مهماني است

بغير زنده دلي نيست خانه آباد
كه جاي گنج نهاني به كنج ويراني است

نه هر كه صرفه اي سر كرد رستم دستانست
كسي كه پشت به دنياست حاتم ثاني است

چو شمع در نفس از آه آتشين مي سوز
نه جا نفشاني پروانه كار آساني است

هنوز بزم حريفان بي خمار بجاست
بيا كه نشه وصلت شراب روحاني است

دمي كه ميگذرد شادمانه خوش گذران
"عطا" هميشه نه ماني كه عالم فاني است

غوغاست درين گنبد خالي و كسي نيست
صد رنگ تماشا و درنگي نفسي نيست
ياران چه بلائيست درين مرحله هيهات
صد قافله راهي و صداي جرسي نيست
دزدان درون اند درين خانهٔ شبخون
صد مايه بتاراج و مجال عسسي نيست
افسوس ز پس رفته هم از پيش نمعلوم
پيش آ كه درين راهگذر باز پسي نيست
اي آرزوي خاطر تو مرغ هواگير
مشتاب كه بر اوج هوا دسترسي نيست
بنگر كه چه طوفانست درين ورطهٔ گرداب
بس كوه فرو رفته نمودار خسي نيست
چون مورچه پر ريخته پيرانه سريها
پرواز وبال است كه بال مگسي نيست
در تن وطن دل ز هواي تو نباشد
اين طائر آزاد بقيد قفسي نيست
جز ترك خودي منزل مقصد نتوان يافت
هر چند ز دل تا بر دلدار بسي نيست
خفتيم "عطا" لحظه و رفتند رفيقان
تا ديده كشاديم بديدم كسي نيست

اي تند غمزه اينهمه بر ما عتاب چيست
وي شوخ چشم اينهمه از ما حجاب چيست
آهستگي بموقعهٔ خود كار ميكند
اي شوخ لا ابالئ من اضطراب چيست
بي عارض تو سير گلستان نمي كنم
جاي كه ميچكد عرق تو گلاب چيست
از سيل خيز حادثه بايد كناره كرد
اي بيخبر ترا سر پُل سيل خواب چيست
تا از مي نگاه تو مستند بي خمار
جز درد سر بحيف ز كيف شراب چيست
جائيكه فضل ضامن غفران ما بود
اي بنده قال و قيل حساب و عذاب چيست
خورشيد حسن تست كه عالم فرو گرفت
اين گفتگوي روشني و آفتاب چيست
عصيان ما اگرچه بود فاضل از حساب
فضل تو باقي است شمار و حساب چيست
فردا اگر كنند ز اعمال ما سوال
جز عجز و انكسار "عطا" گو جواب چيست

مغز نسيم صبح معنبر ز بوي كيست
وين شمع آفتاب شعاعي ز روي كيست
شيرين و تلخ ذايقه چيزي نديده ام
صهباي غم نمونهٔ تندي خوي كيست
هر بخيه لب كشاده بمن خنده ميزند
در حيرتم كه چاك دلم را رفوي كيست
باد صبا ز نافهٔ گل نفحه مي زند
اين شانه باز غاليه افشان موي كيست
آمد سرود عشق مكرر بياد مست
اين لحن جانگداز بگو از گلوي كيست

عشاق مست و بيخبر افتاده كو بكو
اين نشهٔ شراب بگو از سبوي كيست
خون چون نمك زدند دل لخت لخت را
اين چاشني چشان جگر من كدوي كيست
مهر سپهر گرم تگ آواره مي رود
چندين پياده تاخته در جستجوي كيست
زينسان كه رخ بخاك نهادي "عطائيا"
حقا كه بهر چيست ترا آرزوي كيست

ز صاحب سخن آخر همين سخن باقي است
فناي برگ چه غم بوي ياسمن باقي است
ز تلخكامئ او گرچه سالها بگذشت
هنوز قصهٔ شيرين و كوهكن باقي است
خزان رديف بهار است باغ دنيا را
هزار لاله بچيدند و اين چمن باقي است
ز حرص تن چو مردان گذشته ام ليكن
هنوز طعنه زبانهاي مرد و زن باقي است
محقق است كه "حب الوطن من الايمان"
بصد هزار غريبي غم وطن باقي است
پس از خرابئ ده خانه‌اي نماند آباد
اگرچه گم‌شده‌دل پيچ و تاب تن باقي است
اگر خطاي "عطا" هست فاضل از عملش
حساب آن مشمر فضل ذوالمنن باقي است

درين زمانهٔ بيگانه آشنا كافي است
بناخداي چه حاجت مرا خدا كافي است
بغير عجز چه ارزد ببارگاه قبول
همين شكسته دلي‌ها براي ما كافي است
درين چمن ز بهار و خزان چه غم ما را
هواي سايهٔ آن سرو دل ربا كافي است
رخ تو كار ندارد بچشم نامحرم
براي ديدن تو ديدهٔ حيا كافي است
ز شرح شوق چه آرم بنامه و پيغام
ميانهٔ من و تو هدهد و صبا كافي است
مژه در ابروي چين بر جبين مكش زنهار
بقيد و صيد دل اين ناز و اين ادا كافي است
همين نظر بجمال تو اكتفاي "عطا" ست
كه يك نگاه تو از جمله مدعا كافي است

ز خون ديدهٔ ما پر بود چه طاس و چه طشت
بزير بار غم ما بود چه كوه و چه دشت
برين دكانچه سراسر متاع سردستي است
كه تا نفس زده‌اي هر چه بود رفت و گذشت
قماش داشتني نيست اندرين بازار
ز هفتگانه گذر كن گذار حرص از هشت
ز ديده رنگ هوس مي برد چو بو ز دماغ
دمي نگاه بعبرت كشا درين گلگشت
"عطا" چه مي بري آخر بجز اميد عطا
تهي ز نقد عمل دست ما ست چون كف دشت

هنر به پيش كه آرم كه قدرداني نيست   مرادِ دل ز كه جويم كه‌مهرباني‌نيست
اگرچه ريخته بالم چو مرغِ سوخته پر   هنوز سر بهوايم كه آشياني نيست
قماش جمله بسنجيد در ترازوي عدل   ز نقد و جنس تماشا تهي دكاني نيست
همي رويم در آخر چو رفتگان از پي   ز نام هر كه بپرسي مرا نشاني نيست
به رنگ و بو مفريب اي دل تماشائي   بهرچمن كه بهاريست بي‌خزاني نيست
به من مبين و ز خود پرس بيقرارئ من   كه گفته اند عيان‌را دگريباني نيست
مگو كه كيست "عطا" و مجو كه حالش چيست
بجــز شكسته دلــي غيرِ خسته جانــي نيست

فغان كه‌عرصهٔ‌عالم زاهلِ دل‌خالي است   زمانه خفتهٔ غفلت چو صورتِ قالي است
چه شد چه آمده بر روي روزگار هوا   كه‌پست‌همتي ازاهلِ مسندِ‌عالي است
درين قفس نه بود جز غبارِ تنگدلي   چو باز بال فشاني ز فارغ البالي است
تراكه‌اين همه‌اسبابِ حرص‌بارِ سر است   چه اجرتِ‌تو بگو زين‌طريقِ حمالي است
مكن ميانه روي جز طريقهٔ آداب   كه دين‌فروشي‌و دنيا خري‌چه‌دلالي است
نه دير پاست نه پركار آزِ تو تره كار   عبث چه‌اين همه‌طرحِ دكانِ بقالي است
چرا همي روي از حدِ اعتدال بدر   اگر به‌كشورِ اخلاق توخرد والي است
شرف بجوهرِ دانش نمانده واكنون   غرورِ مردمِ نادان برتبهٔ مالي است
"عطا" نه شكوهٔ زو در زمانه ميگويم
.كه اين سوانحِ دوران حقيقتِ حالي است

نظربروي‌جهان كن كه رنگِ سيماب است   باب و تاب برون ازدرون چه بي‌آب است
بخاصيت مس و اكسير قيمتي دارد   جهان بصورتِ ارزيز گردِ اسباب است
به انقلابِ زمانه ز انتقال ببين   روان‌چوچرخه‌بر آبست و دور دولاب‌است
زاكل و شربِ شب و روز معده صاف بكن   كه هرچه هضم‌نمائي بمثل جلاب است
به گرسِ اين شكمِ خيره وا نمي سازد   كه پاركينهٔ حمام مثل تالاب است
بقرص و قرط چو پرسازمش‌همان خاليست   خم‌وسبوش‌مخوان كوزه‌نيست كولاب‌است
بزيرِ سايهٔ ديوار سر به تكيه منه   كه‌اين روان گذران چندمنزلِ خواب‌است
بهر هوا كه وزد بي غبارسازش كن   كه آدمي بهمه سرد و گرم بي‌تاب است

زمانه رنگ به رنگي همي زند همه دم   به‌تشنه‌دشنه‌زدن‌رسم‌وخوي قصاب است
مده ز كف سره و ناسره بكف مستان   مخور فريب كه صراف نفسِ قلاب است
بهيچ وعدهٔ عرقوب اعتماد مكن   كه‌نفس كربزه‌گي كارِ طرفه كذاب است
فلك بهر چه تسلي كند ترا مفريب   كه‌دام‌مكرِ در اندازِ طرفه غصاب است
بغير پند دهي خود اثر نمي داري
"عطا" بطرزِ خطا اين چه وضعِ آداب است

قالب اگر درست به قلب شكسته است   قلبِ شكسته قيمتِ گوهر نشسته است
دل پر ز دوست ديده تهي ميكند ز غير   بنگر كه باز ديدهٔ خود باز بسته است
تركِ تو عالمي به نگاهي خراب كرد   اين تندخو بسا دلِ آسوده خسته است
درزلفِ تست سلسله بند اين دلِ خراب   ديوانه‌اي كه سلسلها را گسسته است
نايد به سهو هم بلبِ دوست نامِ من   مسكين غريب آن قدراز ياد جسته است
عكسِ تو گر بخواب شبم آيد از خيال   روزي‌شود وصال كه فالِ خجسته است
روغن ز خونِ دل فگنم درچراغِ داغ   بهرِ فتيله لختِ جگر دسته دسته است
وابستهٔ خطا نه زخود فارغ اي "عطا"
و رسته آن بود كه زخود باز رسته است

درونِ اين دلِ بيتاب من چه دانم چيست
دلم ربــود ولي دلــربا ندانم كيست
خوشا حيات كه در يادِ او رود گر عمر
همان دمي است كه شاد از غمش تواني زيست
مرا كه روي تو مرئي نشد هم از رويا
چو خفته دولتِ بيدار كي توان نگريست
مي بدوست دوامِ بقاست ورنه چه حظ
ز صد چو عمرِ طبيعي شمارهٔ صد و بيست
تهي ز سرِّ درون نيست اشك و آه "عطا"
بلي بجز غمِ دل ديدهٔ كسي نه گريست

ستارهٔ دلِ من مهرِ عالم افروز است   که آهِ سینهٔ من آتشِ جهانسوز است
ز سوزِ عشقِ تو آهي که در جگر دارم   چو نوکِ نیزهٔ جوشن شگاف دلدوز است
سوادِ زلف تو دارد بیاضِ طالعِ من   ازان سیاهیٔ شب عالمي سیه روز است
زهي خیالِ رخت در دلم شرار انداز   هواي وصلِ تو درسینه راحت اندوز است
شبم بشوقِ تو و روزم از غمِ تو بذوق   خیالِ زلف و رخت مونسم شب و روز است
سبق بمکتبِ عشقِ تو سالها خواند   هنوز این دلِ مجنونِ من نو آموز است
کمالِ کیفِ "عطا" نشّهٔ محبتِ اوست
نه از شراب نه معجون مرکبِ جوز است

دل زتن هوش از بدن عالم زجا افتاده است
حالِ سرگردانیٔ ما پیشِ پا افتاده است
شورشِ عشق تو افگنده است سودا در دماغ
زین جنون در مغزِ سر ماخولیا افتاده است
دردِ عشقِ دوست نگذارد درون پندارِ غیر
رخت بیرون کش که آتش درسرا افتاده است
في الحقیقت نامرادیها بسا دارد مراد
قرعهٔ واژون بفالِ بخت ما افتاده است
از جهانِ بي وفا چندین چه برداري جفا
محنتِ بي مدعا باري کرا افتاده است
چشم زخمِ عشق را چشمِ مداوا ابلهي است
تن در آفت ده که این درد از دوا افتاده است
شاخ بي بار است آزاد از بلاي سنگ بار
تا نداني سرو بي برگ از نوا افتاده است
تا درین غوغاي غبرت آمدم بي اختیار
پیش راه من نمیدانم چها افتاده است
از خرابي در خطر در امن در موجِ بلا
از کجا این ذرهٔ تنها کجا افتاده است

لافِ عشق و ناتواني آدمي بیچاره را
هم ز دستِ خویش غافل در بلا افتاده است
دشمنِ همکاسه داري حاسد هم کیسه هم
چون نهان داري که رازت برملا افتاده است
کي فراهم آورد اسبابِ جمع از تفرقه
چون "عطا" آواره گردي بر هوا افتاده است

چون ز هجران نامهٔ شوقِ ترا خواهم نوشت
از مدادِ خونِ دل این ماجرا خواهم نوشت
گر قلم در دست گیرم میروم از دست خویش
من باین حالت نمیدانم چها خواهم نوشت
از سوادِ دیده خواهم بر بیاضِ دل نگاشت
شمّهٔ حالي که از شوقِ شما خواهم نوشت
نقشِ سروِ قدِ تو بر جوئبارِ دیده ها
همچو موجِ آب بر بادِ هوا خواهم نوشت
کلکِ آهِ دل کنم قرطاس از لختِ جگر
تا مگر غمنامهٔ هجرِ ترا خواهم نوشت
چون ز دردِ مغز در تن مانده مشتِ استخوان
صورتِ این حال بر بالِ هما خواهم نوشت
گر گل از رنگ اوفتد بویش نه ریزد از دماغ
داغِ دل چون لاله در مغزِ صبا خواهم نوشت
فکر بند و ذهن کند و دست لنج و طبع لنگ
حالِ زارِ خویشتن را تا کجا خواهم نوشت
بي زبان در حیرتم وز بیهشي در غیرتم
تاچه از جوشِ جنون ماخولیا خواهم نوشت
در تذبذب کي بلب حرفِ درست آرد زبان
باچنین حال اي "عطا" چون مدعا خواهم نوشت

چون بجانان نامهٔ عرضِ دعا خواهم نوشت
از رهِ عجز و نیاز این مدعا خواهم نوشت

کای انیسِ جانِ مشتاقان چرا دو زری چشم
باعثِ چون و چرا زین ماجرا خواهم نوشت

صورتِ محرومیٔ محرم چرا دادی جواز
تا دمی دارم غمِ این ابتلا خواهم نوشت

بر نتابد نامه و پیغام شرحِ شوقِ من
گر ز حالِ زارِ خود تکرارها خواهم نوشت

صد زبان با خامهٔ مژگان و خونِ دیدگان
قصهٔ حرمان ز دیدارِ شما خواهم نوشت

شوق را شانِ بلند و همتم را دست بست
شکوهٔ ای از حالِ بختِ نارسا خواهم نوشت

وصل را راهِ دراز است و طلب بی دست و پا
مانعِ مقصود از سر تا بپا خواهم نوشت

تا ز سرِّ یار نبود آگهی اغیار
من بان دلدار رازِ دل جدا خواهم نوشت

مرهمِ داغِ دلِ من یک نگاهِ لطفِ تست
شرحِ دردِ خود زبهرِ این دوا خواهم نوشت

هر رگِ تن هر بنِ مویم شکست از زلف او
زان لبِ جان بخش عرضِ مومیا خواهم نوشت

چون دلِ چنگم چو چشم مور دلتنگ از جهان
عرضِ حاجت بر ضمیرِ دلکشا خواهم نوشت

با وجودِ خسته جانی سخت جان بیچاره ام
چارهٔ خود زان نگاهِ جانفزا خواهم نوشت

نا رسا بختم که عرضِ من بجانان کی رسد
هرزه می نالم چه میگویم چها خواهم نوشت

آنچه میگویم نمی یابد اثر در گوشِ یار
وانچه بنویسم چو گردی بر هوا خواهم نوشت

خطنگاری میکنم چون مشقِ بیکاری فقط
بی سوادی بر بیاض خود چها خواهم نوشت

بی زبان و بی دلم از درد و دانش ای "عطا"
تا چه این ها جانبِ اهلِ نُهی خواهم نوشت

باز از بی‌مهریٔ آن بی وفا خواهم نوشت
قصه کوته شمه از شرحِ جفا خواهم نوشت

تا نه پنداری که باقی دارم از تاب و توان
شرحِ این بی طاقتیها تا کجا خواهم نوشت

گرچه نقشی بر رخِ آب روان نتوان نگاشت
عکسِ تو بر چشمِ اشک‌افشان بجا خواهم نوشت

وصفِ حسنش میتوان گفتن ولی در حیرتم
تا چگونه وصفِ آن حسنِ ادا خواهم نوشت

داغِ او چون لاله نقش دلنشین خواهم نمود
چشمِ او بر دیده رنگِ توتیا خواهم نوشت

ز آهِ دل کلک و ز خونِ دیده می‌سازم مداد
تا ز دردِ دل بیارِ دلربا خواهم نوشت

جوشِ دل از دیده خون افشانست چون از گل گلاب
صورتِ این حال بر برگِ حنا خواهم نوشت

هر رگِ تن همچو تار از پرده بیرون سر زند
گر ز سازِ سوزش آهنگِ نوا خواهم نوشت

حیرتِ حسنش به بست و غیرتِ عشقم زبان
بی کف و کلک ای "عطا" آخر چها خواهم نوشت

ترا که شهد و شکر در زبان بلب حرف است
بریز کآبِ دهانِ ترا دلم ظرف است

رسالهٔ دلِ من خواهد این خط و جدول
که خطِ تست مداد و لبِ توشنگرف است

بتابِ حسن تو کی تاب آورد دلِ موم
ز سوزِ مهر تو چون کوه سنگدل برف است

سفینهٔ دلِ ما را هزار لنگرِ فکر
بتنگ نرفت که بحرِ خیالِ تو ژرف است

ز دل برون نبرد ره به دوست فکرِ دراز   چو دیده ام طرفِ مدعا همین طرف است
بسنج هر همه اجناسِ غم درین میزان   به بحثِ عقدهٔ دل جمله نحوِ ما صرف است

"عطا" شمارِ حروف است از الف تا یا
ببین ز اول و آخر مراد یک حرف است

اگرچه از رخِ تو عالمي گلستان است   جهان ز ظلمتِ زلفِ تو کافرستان است
چه احتیاج بشمع و چراغ در شبِ تار   مرا که داغِ تو چون ماه درشبستان است
بجز تو گل بنظر همچو خار درچشم است   بهر کجا که تماشاي باغ و بستان است
ز گرم وسرد چه غم چون هواي سوزِ غمت   مرا موافقِ گرمابه و زمستان است
همان برون به تراود هرآنچه درکوزه‌است   ترانه خوانئ من شعرهاي مستان است
سواي حالتِ دیوانگي مرا حالي است   جنون بصحبتِ من طفلي از دبستان است
چنان ز سوزِ درون نالهٔ حزین دارم   که آهِ سینهٔ من شعله درنیستان است
دم و قدم نَفَس و نفس را موافق ساز   جهادِ بت شکني کارِ حق پرستان است

نواي خسته دلي بشنو از "عطا" بي دل
که داستانِ غمت را هزار دستان است

زمانه بي قدِسروِ تو چون بیابان است   بیا که با تو بیابان به از خیابان است
گر از وصالِ تو دورم شبِ فراق ولي   مرا خیالِ رخت به ز ماهِ تابان است
بهر سوال که پرسي ز کشتگان هیهات   زبانِ ناطقه مانندِ لاجوابان است
بغیر دل نبرد ره بدوست فکرِ دراز   اگرچه هر طرفي فکرها شتابان است
مرا که دولتِ دردِ تو هست نصب‌العین   چه شد که دستِ تمنا ز بي نصابان است
هواي شوقِ تو دارد همیشه دل بیدار   اگرچه درتنِ بي تاب دیده خوابان است

غریب در وطن است و مسافرِ دل خود
"عطا" ز غیرِ تو چون خان و مان خرابان است

جانها فداي مهرِ رخِ به ز ماهِ تست   دلها بدامِ حلقهٔ زلفِ سیاهِ تست
ترکِ تو کرده نیم نگه قتلِ عام را   عالم شکارِ چشم و شهید نگاهِ تست
چشمِ تو شاهِ لشکرِ حسن است یکه تاز   هرچند خال و خط به مثالِ سپاهِ تست

خوش بر دلم نشین که نشیمن ازین‌چه به   پا نه بدیده‌ام که همین شاهراهِ تست
آیا به سهو گوشهٔ چشمت فتد بما   هر سو نگاه بر نظرِ گاه گاهِ تست
زین دامگاهِ هول و کمینگاهِ حادثات   ما را مفر و مامنِ جان در پناهِ تست
بیدارشو که رفت جواني چو شب بخواب   موي سفید آبرخِ صبحگاهِ تست

باید "عطا" بمحکمه اثباتِ مدعا
آنرا شهودِ عدل مگر اشک و آهِ تست

به ترکِ چشم و لب تو سگر سمرقند است
که بلخِ دل بفرنگِ دو زلفِ تو بند است
ز شامِ خطِ تو شد بصره‌هاي سینه خراب
زلب چو مصرِ تو بغدادِ جان شکرخند است
یمن بود جگرِ عاشقان ز رومِ رخـــت
زمانه زان حبشِ خـــال زنگ مانند است
ز چینِ ابروي تو پر فتن بـود ماچین
ز چاهِ غبغبِ تو نخشبِ تن آوند است
شد از سوادِ خطت جان بندِ هندوي شوق
ازان بر آتشِ عشقِ تو هـــند اسپند است
بـود هـواي ولاي تـــو هـــر ولایـت را
ز دولتِ غمِ عشقِ تو سند خورسند است
صفا شد ازعربِ حسن دیدها چو عجم
ز مهرِ خوي تو ماهِ دل آرزومند است
عوض دهم دو جهان خاکِ نقشِ پایش را
رخِ مرا بکفِ پاي یـــار سوگند است
ز تابِ لعلِ تو یاقوتِ اشکِ من سیراب
ولي قماش ندانم که قیمتش چند است
به نکته پي بـــزنم نقطهٔ دهانِ ترا
کسي ز غیب چه داند که چیست یا چند است

بسنگ دردِ تو بشکست آبگینهٔ من
دلِ شکسته ندانم که چند پر کند است
شکر میانِ نمکدان عنب میانِ ترنج
ببین که شوره عجب درمیانِ گلقند است
"عطا" نه من ز کسي ني کسي ز من آگاه
گواه آگهِ احوالِ ما خداوند است

خطت چو هاله بگردِ مهِ عذار نشست مرا بدیده ز بخت سیه غبار نشست
چنین که با رخِ تو زلف میزند پهلو بنفشه را چه عجب گر به لاله‌زار نشست
نه زلفِ تست بلائیست پرده‌دارِ جمال مقرر است که بر فوقِ گنج مار نشست
نه ازصباست‌چنین رنگ و بوي گل به‌چمن که خاکِ پاي تو بر چهرهٔ بهار نشست
بسنگِ غمزه زند شیشهاي دلها را که‌ترکِ مستِ توازخواب‌درخمار نشست
نمیرود بخزان این گلِ همیشه بهار که‌نقش بر دلِ ما داغِ این‌نگار نشست
ز ترکِ برگ و نوا قدِ سرو پا بر پاست نه‌پر ز حرصِ تهي‌دست‌چون چنار نشست
کمالِ حسن بود چشمِ یار بر اغیار ندیده‌اي بچمن گل میانِ خار نشست
ازان ز شرطِ وفا برنخاست بنده "عطا"
که با غمِ تو هم آغوش و همکنار نشست

خمي که در سرِ آن زلفِ تابدار نشست شکست در دلِ بیتاب و بیقرار نشست
دمد بسینه گلِ آتشین ز خونِ دلم ترشحي که ازان لعلِ آبدار نشست
رخت ز سینه برانگیخته مرا گل داغ قدت بدیده مرا سروِ جوئبار نشست
گر آبِ زنگ بر آئینه میزند تو به آب زدا بر آئینهٔ سینه گر غبار نشست
بود زهردو جهان بي‌خبر چو مستِ شراب دلي که یک نفسي با خیالِ یار نشست
دگر به آب و هوا ساز و از خراب آباد که در دیارِ دلم باز دردِ یار نشست
در آشیانهٔ زنبور کرده جا هیهات کسي که‌غافل ازین‌چرخِ بیمدار نشست
گره بباد زند چشم بر سراب نهد کسي که غافل‌ازین‌دهرِ بیمدار نشست
ببادِ تفرقه آخر سبک ز جا برخاست کسي‌به‌بارِ گران گر به رهگذار نشست
ز دودِ آهِ جگر سوخته به پیچد روي
"عطا" کسي که بمن لحظه درکنار نشست

مکان بگوشهٔ عزلت گزین که جاي خوشي است
باشک و آه که آبِ خوش و هواي‌خوشي است
نشین بصحنِ دلم چون جزیرهٔ دریا
چو سیرِ گوشه تمناست این سراي خوشي است
نشین بمردمِ چشمم سفینه‌سان بر آب
بروي بحر تماشاي دلکشاي خوشي است
نگاهبانِ تو حق جانبم نگاهي کن
تو مدعاي مرا بین ترا دعاي خوشي است
چو خاکِ پاي ترا نورِ دیده مي بینم
مرا بدیده میفشان که توتیاي خوشي است
به ترک هیچ نه کاهد طلب نیفزاید
زهي نصیبِ قناعت که کیماي خوشي است
در آشنائيِ بیگانگان- وفاي نیست
بابِ دیده وفا جو که آشناي خوشي است
ز التجاي به اغیار جز لجاجت نیست
رجا بیار نمائي که التجاي خوشي است
"عطا" ز قوت بازو عصاي پیري نیست
به آهِ سینه بنه دست کین عصاي خوشي است

انگیخت چشمِ فتنه بلا را بهانه ساخت افگنده قتلِ عام وبا را بهانه ساخت
پیچیده رخ ز صحبتِ ما آن تمام حسن از عار اختلافِ هوا را بهانه ساخت
گاهي نگاه را نکشاید به سوي ما آن حسنِ بي نیاز حیا را بهانه ساخت
دزدیده میکند نظري سوي بیدلان آن چشمِ دلربا چه ادا را بهانه ساخت
رنگین بود ز خونِ دلم دستِ آن نگار از ترکِ ظلم رنگِ حنا را بهانه ساخت
رشحِ رخ است و نفحهٔ زلفش صفاي باغ رنگِ بهار و بوي صبا را بهانه ساخت
نامم چسان به عمد رود بر زبانِ یار یادم بسهو کرد وفا را بهانه ساخت
بر کشتگانِ ناز چه منت نهاده باز آمد بسیر و پرسشِ ما را بهانه ساخت

ازعشقِ یوسف است زلیخا به قید و بند ظاهرچه‌شد که بند و بها را بهانه است

ظرفِ تهي چه دم زند از بحرِ پُر گُهر
این پُرخطا که نامِ "عطا" را بهانه ساخت

آنکه غم میخوانمش در سینه آتش پاره ایست
وآنکه دل میدانمش چون مرغِ آتشخواره ایست

موم بر آتش نمک در آب دل در تابِ عشق
رحم کن اي دلربا این دل نه سنگِ خاره ایست

زخمها دارد دلم کز هر نگاهِ آن نگار
دلنشان داغیست بر دل نام آن نظاره ایست

شیشهٔ دل را ز چشمِ مست نگذارد بطاق
کابروي پیوسته‌اش جمعیتِ آواره ایست

روشني و چاشني باهم چه خوش باشد که یار
لب چو شکرپاره دارد روي چون مه پاره ایست

دل که چون فکرِ منجّم زیچِ طالع درکف است
از هواي ماه رویت هر طرف سیاره ایست

قحطِ انصاف است کو قدرِ سخن فهمي "عطا"
زان خموشي چارهٔ اهل سخن بیچاره ایست

بهیچ شاد مشو کین متاعِ عاریت است بمهر و مه منگر کین شعاعِ عاریت است

ازین سرا چه هزاران شدند چون من و تو قدم دراز مکش کین مشاعِ عاریت است

کسیکه در تهِ خاک است منزلش نسزد که سر باوج کشد کارتفاعِ عاریت است

نه بید ماغي و ني سر خوشي ثبات کند ز درد ناله مکن کاین صداعِ عاریت است

کنون به‌بند لب از قصه خامشي کن یاد که گفتگوي جهان چون سماعِ عاریت است

مشو فریفته از مهر و کینِ دشمن و دوست که‌دوستئ جهان چون نزاعِ عاریت است

"عطا" ز نزدِ خدا هم خدا طلب بخدا
ز جان مناز که عار از متاعِ عاریت است

به‌آن خداي که‌در حضرتش نهان پیداست که بیوفاست اگر خوبئ جهان پیدا ست

بقاي حسن شناسي ز بیمدارئ دهر رخِ بهار در آئینهٔ خزان پیدا ست

بهر چمن که روي بلبلش چو گل داغست اگرچه پرورشِ دستِ باغبان پیدا ست

نهان ز شمع چگونه است حالِ پروانه که‌سوزوجذب‌وخموشي یگان یگان پیداست

درین سراچه چه حاصل شود بجز غوغا رواجِ رخت ز آبادئ دکان پیدا ست

اگر جهان ز غمش جمله خون شود چه‌شود که بي‌نیازئ آن ماهِ مهربان پیدا ست

نظر بزیر فگن تا زمین چه میگوید برآر سر که سراسیمه آسمان پیدا ست

ز نقشِ معرکه هر لحظه نقلِ تازه شنو قماشِ اهلِ زمانه زمان زمان پیدا ست

بجوهرِ هنرم روزگار بیقدر است اگرچه تیغ ز طرارئ زبان پیدا ست

"عطاي" دوست مگر دستگیرِ من گردد
خطا ز چهرهٔ این زار و ناتوان پیدا ست

به آن خداي که او خالقِ منزهٔ ماست که مهرِ روي تو آئینهٔ موجّهِ ماست

غمِ تو در دلِ ما هچمو جان بتن جا کرد که‌مونسِ دل و جان غمگسار همرهِ ماست

مقامِ وصل بلند است و همتِ ما پست که‌این درازئ هجران زبخت کوتهِ ماست

چسان بمصر وصالت گذر تواند کرد فغان که یوسف دل در وجود چون چهِ ماست

بسمعِ دوست چه‌حاجت زعرضِ قصهٔ حال که نا شنیده ز سرّ ضمیر آگهِ ماست

بجز رضاي تو مارا دگر تقاضا نیست که شاد از غمِ تو خاطرِ مرفّهِ ماست

سگِ درِ تو "عطا" از کجا تواند شد
مگر تو نام نهي کز سگانِ درگهِ ماست

چراغِ اهل نظر داغِ دلفروز من است شعاعِ مهر و مه‌از آهِ سینه‌سوزِ من است

زبس که هست مرا در غمِ تو سوز و گداز کمالِ سردئ دي گرمئ تموزِ من است

نمک بدیده در افتاد خوابِ مردم را فسانهٔ شبِ غم غصه هاي روزِ من است

بداغِ کهنه هم از داغِ نو نهم مرهم رفوي چاکِ جگر دردِ سینه‌دوزِ من است

شود ز آتشِ آهم شگاف سینهٔ کوه اثر بسنگدلان از شرارِ سوزِ من است

"عطا" ز مشعلِ داغم چه روشنائیها ست
که شمع جمع ز آهِ جهان فروزِ من است

مگر که دردِ ترا بلز با دلم جنگ است
که نالهٔ دلم آوازِ شیشه بر سنگ است

چسان چو طبل نه نالم ز دستِ غم که مرا
گلو چو ناي زبان چون دهانهٔ چنگ است

ز موجِ گریه زده مهر لب گره بزبان
اگرچه از دمِ آهم گلو پر آهنگ است

ز خود گذشته ندارد خبر ز لیل و نهار
که با دو رنگ نسازد کسي که یگرنگ است

کجا ست با دلِ دیوانگان غمِ ناموس
نشان مجو که جهان را ز نامِ من ننگ است

دل از غبار صفا ساز قابلِ دیدار
که رونما بود آئینه‌اي که بي زنگ است

فقیه حل نه کند لاجواب مسئله را
ز کشفِ عشق مگر عقلِ بي زبان گنگ است

بجز سرشته ازین مي فرشته را چه خبر
ز هوش تا بجنون صد هزار فرسنگ است

معلم از لغتِ عاشقي چه مي داند
اگر ضمیمهٔ فکرش هزار فرسنگ است

صفاي دیده چه باشد درین چهِ تاریک
کشادِ دل ز که خواهم که عرصهٔ تنگ است

چه پرسي از دلِ ویران که چون بود آباد
بکشوري که جنون شحنه عشق سرهنگ است

"عطا" مجو حس و حرکت ز همچو خود محتاج
فلک ز نالهٔ من کر بود زمین لنگ است

دلِ گذشته ز خود با هزار غم شاد است — تني که فردِ الف گشت سروِ آزاد است
ز گرم و سرد و هم از خشک و تر چه آخر کار — که آب و آتشِ تو همچو خاک برباد است

بجاي خون زند آتش زبانه از رگِ دل — که دردِ نیشتر و داغِ او ز فصّاد است
هزار شیردلان را کند شکار نگاه — چه طرفه آهوي او شوخ مست صیاد است
بغیر خونِ دلِ خود چه احتیاجِ شراب — مرا که از جگرِ خود کباب معتاد است
سبک نه خیزد ازین دامگه چو سنگِ حصار — که خاکسار به افتادگي نیفتاد است
ربودهٔ رخِ لیلي بود دلِ مجنون — که چشمهٔ لبِ شیرین زجانِ فرهاد است
نه کم ز حالتِ پروانه‌اي بسوز خموش — بگل چه غم ز نواي بلبل این چه فریاد است
درین زمانهٔ بیغم چو آدمي بیکس — بساز خسته و بیدل که جاي بیداد است
مرادِ سبحه و زنار و کفر و دین ز یکیست — شنو ز مسجد و میخانه تا چه ارشاد است
مده ز دست بمقدورِ خود دلِ سائل — ترا که دسترس از دولتِ خداداد است
مپیچ رو ز زبان و دعا بگوش قبول — گرت بگوشهٔ چشمي وفاي میعاد است
تو فارغ از منِ مهجور من به تو مشتاق — ترا چه یادِ من آید مرا ز تو یاد است

نه ترک زد به تعلق نه در تقیّد بند
"عطا" که خانه بر انداز و خانه آباد است

دلم چو لاله ز داغِ غم تو پُر خون است — بیادِ چشم تو چشمم مثالِ جیحون است
چه دانش است مرا کز کمالِ بي خردي — بهر کجا که شدم گفته اند مجنون است
ز یار مگذر ازین چاپلوسئ اغیار — بدون دوست هر آن کو طلب کند دون است
دلِ خراب شود ظاهر از تنِ بي تاب — گواهِ حالِ درون اشک و آه بیرون است
بقصدِ دل مژه از ابروان کشیده مدار — که این نشانه به تیر و کمان موزون است
ز ترکِ شوخِ تو گردد هنوز دلها خون — که روزِ روشن چشمت هزار شبخون است
شکسته‌اي دلِ من چون بیک خدنگ نگاه — ز دل شکسته نپرسي که حالِ تو چون است
به است فکرِ معاد از هواي فکرِ معاش — که جاهل است ازین نشه گر فلاطون است
ز را و زاي تو وز تابِ لام و دورهٔ جیم — قدي که همچو الف داشتم کنون نون است
مرا ز پشتِ پدر داغِ تست مادر زاد — که خط بند گیت بر رخم نه اکنون است

"عطا" نوشت به عشقِ تو شوقِ نامهٔ حال
بابِ دیده و آهِ دل این چه مضمون است

اگرچه دیده بدیدارت آرزو مند است — به دام و دانه تن بیقرار دربند است
بقید تفرقه بی جمع خاطرم حاشا — ندیده ام که زمان فراق تا چند است
مرا چو سنگ فلاخن فرو فگنده ز جا — غم فراق که بردل چو کوه الوند است
خسی بموج روان را چه اختیار سکون — غمش بکشتی دل بار لنگر افگند است
ز دیده خون چکد از سینه آتشین دم آه — تراود آنچه که اندر میان آوند است
تو از نگاه من و من ز خاطر تو جدا — زمانه‌ایست که ناخن ز دست برکند است
نرفت از رخ بختم چو چرخ رنگ شکست — اگرچه ژنده بختم هزار پیوند است
اثر بخواب ندیدم ز طالع بیدار — زشور بختی من صبح در شکرخند است

ز قسمت ازل افتاده در خراب آباد
"عطا" که غمزده خاطر به سند خرسند است

حسنت مبارک است ولی این چه قامت است
این حسن و قامت است که گوئی قیامت است
ای سرو دیده نخل جگرها نهال دل
سر تا بپا وجود تو عین کرامت است
چندین هزار داغ تو در سینه ام نهانست
داغ غلامیت برخم یک علامت است
رو بر در و سرم برهت نیل مدّعا ست
گر از کرامت تو قبول خدامت است
از هر درخت بار تعلق برد خزان
آزاد سرو را ثمر استقامت است
از لاغری هلال عزیز نظارگانست
بر اوج چرخ کاهش مه از ضخامت است
طعن حسود هیچ نه کاهد ز گوهرم
دیوانه را چه باک ز سنگ ملامت است
عفو تو عام گر گنه ماست بی حساب
بخشا بعجز ما اگر از نفس شامت است

بی نفع و نقص نیست خطا و ثواب کار
حاصل چه از گناه بغیر از ندامت است
زینجا سبکروان چو نفس برگذشته اند
بر پشت پل مخواب چه جای اقامت است
ثابت قدم ز ترک هوا گشته سر بلند
بین سرو را بر اهل چمن چون امامت است
با لطف حق "عطا" چه غمت از نفاق خصم
قولی است بیغلط که 'ملامت سلامت است'

حرفی ز غمت گرچه هزارانست حکایت — لیکن بجز از شکر چه یارای شکایت
لب بسته ازین قصه توان شمه ادا کرد — این مسئله را محض خموشی است روایت
شرح غم دل تا بقیامت نه توان گفت — کش نیست بدایت به بیان و نه نهایت
کوتاه کنم فکر که این قصه دراز است — کش پیش ز روز ازل افتاده هدایت
گر بیدلم از فرقت آن چهره دلکش — دارم نگه از چشم کرم چشم عنایت
از عشوه بی باک تو بیداد کشانیم — گاهی بنگاهی بکشا چشم رعایت
لب ریخت‌شکر، چشم تو گفتا که نگهدار — مگذار که این فتنه کند باز سعایت
از هر طرفی زلف سیه رهزن دلها ست — لیکن بمیان روی خوشت جای حمایت
طوفان غمت طی نه شود تا بقیامت — از قصه نوح است درین غصه کنایت
اوصاف تو تسخیر فلک همچو زمین کرد — گلبانگ ولای تو بهر ملک و ولایت
از مصحف حسن تو همه راحت جانهاست — از رحمت محض است همه سوره و آیت

زین راه توان یافت "عطا" منزل مقصود
گر مرشد توفیق کند بر تو هدایت

جنس غمت نمودم با نقد دل تجارت — از مایه بیش دارم این رنج بی خسارت
در دل متاع دانش عمری نهاده بودم — با رخت خانه راهم برده جنون بغارت
شوق تو مختصر هم نامد بصد مطوّل — گنجایشی ندارد شوق تو در عبارت
خاک از هوای شوقت آتش ز آب انگیخت — خشت وجود برزد تا دل کند عمارت
جانرا بیاد دادن دل را بکف نهادن — آئین عاشقی را باشد همین اشارت

سلطانِ عشق دل را دستورِ کار کرده دیوانه کي شنیدي شائسته وزارت
استاده اي بقدرت دست فتاده برگیر خالي ز اجر نبود بر عاجزان صدارت
خاکست درته پا جایش سر و جبین هم منگر بحالِ مسکین با دیدهٔ حقارت
بي روزهٔ ریاضت کي عید و قدر باشد آري جهادِ همت دارد ظفر بشارت
صابر بتنگدستي شاکر بتندرستي آسایشِ فقیري دانم به از امارت
در مذهبِ طریقت وقتِ نماز جائز که آري وجودِ خود را باخونِ دل طهارت
نقشِ سخن "عطا" را زان گوهر ابدار است
کز جوشِ فکر طبعش چون بحر در مهارت

اگرچه بار ندارم ز هیچ ره بر دوست نهاده ام سرِ خود را چو خاک بر درِ دوست
اگر ز کوي تو دورم هم از خیالِ توخوش بجانِ من چو بتن جان هواي کشورِ دوست
نهم چو خاک سرِ عجز بر زمینِ نیاز بهر کجا که بود مقدمِ مطهّرِ دوست
اگر نه لایقِ قربِ حضورِ درگاهم خوشم به این که نباشم نهان ز منظرِ دوست
صبا بیار بمن توتیاي دیدهٔ دل غبارِ کوکبهٔ رهگذارِ لشکرِ دوست
معطر است مشامِ دماغِ عالمِ قدس زعطرِ نفحهٔ خاکِ رهِ معطّرِ دوست
هزار جانِ گرامي نثارِ خاکِ رهش بهر مکان کي بود شاه راهِ معبرِ دوست
ز دیده آئینه خوبانِ هر دو عالم را پي مشاهدهٔ حسنِ نا مکررِ دوست
ز ذوقِ رشحهٔ فیضش بسا مسیح نفس بجانست تشنه لبِ لعلِ روح پرورِ دوست
زشوقِ رتبهٔ 'طوبي لهم' و حسن ماب چو خضر تشنهٔ آبِ حیاتِ کوثرِ دوست
بنامِ دوست که امیدوارم از نامش بانکه نام برندم میانِ معشرِ دوست
"عطا" غلامِ غلامان و چاکرانش را
چه حد مرا که بخواني غلامِ چاکرِ دوست

شمّه از شرحِ غمِ شوقِ تو نتوانم گفت
گرچه گفتن نتوانم نتوانم بنهفت
میدمد دردِ تو از داغِ دلم باغ و بهار
دیده باشي که کجا فصلِ خزان گل بشگفت
یادِ یاقوتِ تو زد خونِ دلم لعل بجوش
که بالماسِ گهر اشک بمژگانم سُفت

آب از اشک زدم خانه ات اي مردمِ چشم
خوش بیا راهِ تو جاروبِ مژه پاک برفت
عکسِ دیدارِ تو در دیده خیالِ تو بدل
خارشِ جان و تن آمد نمکِ دیدهٔ خفت
دید آسوده باشک و دلِ فرسوده باه
جگرم سوده بداغِ تو دماغم آشفت
آنقدر درغمِ تو بي مزه ام از خور و خواب
که ز طاقت شده ام طاق ببیتابئ جفت
دل چگونه است چرا چیست چه دانم حالش
که کجا رفت که راهش زده اي کي آشفت
اي "عطا" هست چه راحت که جراحت ندهد
ساز با حالِ فراقش نه وصال است بمفت

خرد بخم شکني عشق درمي افزائي است جنون نظاره کنان درمیان تماشائي است
یکي بصومعه سرخوش دگر بمصطبه مست تفرجیست جهانرا که طرفه پیدائي است
چه دولتي است که پروانه یافت از رخِ شمع که ره بگل نه برد بلبلي که هرجائي است
چو زهر برلبِ مجنون مفرحیست لذیذ بدارِ عشق چو منصور عین دارائي است
ز غیرِ دوست برو شیوهٔ طمع طي کن اگر زمانه همه رشکِ حاتم طائي است
ببحر کرده خیالِ توطول در دلِ تنگ شبانه رشته بسوزن کشي ز بینائي است
سراي سینه پر از نکته و زبان خموش اگرِ مطالعه آري کتابِ دانائي است
ز دل دلیل طلب کن بهر طریقِ سلوک مجرب است ندامت نشان خودرائي است
چو شاخ سر بزمین نه ز بارِ برگ و ثمر نه خودنمائئ گل را ثباتِ زیبائي است
چو سرو ساز بیک جامه در بهار و خزان لباسِ عاریتي باغ را ز رعنائي است
چو زر بموئینه آئینه در نمد روشن چه شد که رختِ پیاز ازحریرودیبائي است
جواهرِ سخنم را تمیز کن ز خزف گواه گفتهٔ شهري زبانِ صحرائي است
ز جوشِ سینه "عطا" ناله میزند چون سال
که عندلیب نداني بهرزه غوغائي است

در پنجهٔ غمت دل ِ بیمار نازک است
حاشا مکش عتاب که این تار نازک است

دزدیده در جمال ِ تو دارم نظاره اي
ترسم که طبع ِ چشم ِ تو بسیار نازک است

مردم فگن شراب تنک ظرف را مده
مردآزماي درد ِ تو سرشار نازک است

آن حسن ِ دلربا ست ز سر تا به پا ولي
آئین ناز نازک و گفتار نازک است

دامن کشان چو گل دل ِ بلبل برد کشان
کان کبک ِ خوشخرام برفتار نازک است

بر بوي مي چو توبه شکن دل شکسته‌ام
این شیشه چون طبیعت ِ خمار نازک است

لنگر فگنده کشتئ دل در محیط ِ غم
کز دردت این سفینهٔ پُر بار نازک است

دل را بجز سکون نه بود تاب ِ جست و خیز
کز باد ِ غم فتاده در آزار نازک است

چون مست ِ خواب تکیه مکن بر ثبات ِ دهر
بنگر رباط ِ کهنه و دیوار نازگ است

بیچاره دل بدست ِ تو اي یاد ِ دلربا
دلدار شو که حال ِ دل ِ زار نازک است

نازک مزاج یار و دل ِ سخت دشمنان
رحمي نما که واقعهٔ کار نازک است

ناخن بدل زند سخن ِ نازک ِ "عطا"
شعر ِ بحال و حوصله اشعار نازک است

ز دور ِ گردش ِ چشم توفتنهٔ بر پاي است
بیا بکوئي خراباتیان تماشاي است

به نیمشب ز فلک آفتاب تابان شد
ز خواب سر بدرآور که طرفه غوغاي است

کمال ِ عین ِ تو دارد نگه ز عین ِ کمال
عذر که در خط ِ تجنیس آن معماي است

زهي شمائل ِ حسن ِ تو صف زده بصفا
بدور ِ چشم تو نازم که صحبت آراي است

بیا رسالهٔ شوق ِ مرا مطالعه کن
که دل بداغ تو ام نسخهٔ محشاي است

پس از خرابئ بصره چه سود صورت کار
بیا ببردن ِ دل گر ترا تمناي است

چه برسي از من ِ شرمنده صورت ِ اعمال
که سر بزانوي غم چشم ِ شرم برپاي است

همه ز دوست که در اختیار ِ قدرت اوست
بشرط ِ ضابطه دادوستد تقاضاي است

بچشم ِ صیرفي آید عیار ِ هر جوهر
که عینک و محک از فکر و فهم بیناي است

بنام ِ دوستي از هیچکس نشان مطلب
که کیمیاي محبت وجود ِ عنقاي است

بعجز تقویت ِ من ز آه ِ نوخیز است
عصاي پیر بود هر کجا که برناي است

دل اسیر برد رشک از دل ِ آزاد
بود ممیز ِ دیوانه هر که داناي است

ز حرف ِ نام ِ "عطا" جز خطا نمیگیرم
بلي نه در همه جا اسم بامسماي است

هر چند که چشمت بنگه کار ِ جهان ساخت
آخر بکه پرداخت که بازش نه برانداخت

سحر است نگاه ِ تو معاذالله ازین سحر
کز کشتن و خستن بکه سازد بکه پرداخت

حیران ِ نگاه ِ تو ام از جستن و بستن
تا برکه کمر بسته بخون تا بکجا ساخت

بي سرمه ز چشمت دل ِ دیوانه خراب است
این ساقئ سرمست چه افیون بمي انداخت

یک قطره چرا دم زند از دعوئ دریا
وآن قطره چه قسم است ز خود قدر که نشاخت

از کوشش ِ ما هیچ نه کاهد نه فزاید
از هرچه برد هر که بود عاقبتش باخت

آخر که شنیدي که برو نوحه نکردند
کوس ِ طرب از نوبت ِ خود کیست که بنواخت

آن دل بتر از شیشه که چون شوره بجوشید
وان سینه کم از سنگ که چون عود نه بگداخت

آتش همه جا تیز شود از مدد ِ باد
داغم شرر افروخت چو آهم علم افراخت

دنیا که عوض خون ِ همه بسته بکابین
با جاریه بي مهر "عطا" کي بتوان ساخت

ترا که با من ِ دل خسته این جفا آموخت
مرا که جز تو چنین زار و بي‌محابا سوخت

بیا ز بهر ِ تماشا بکوي سوختگان
که سوز ِ داغ ِ تو هر مو بتن چراغ افروخت

تهي ز خون ِ جگر ماند سینهٔ سوزان
که دیده ریخته بر خاک هرچه دل اندوخت

بزور دیده کنم دست بوس درد ِ ترا
که ِ زخم سینهٔ صد چاک را بداغ ِ تو دوخت

مرا که جز تو پذیرد که بنده ناقص را
نه خاصیت بخرید است و نی بهای فروخت
مکان بار گران است در ترازوی عدل
سبک چو پلهٔ اعمال من نشاید توخت
سخن بطبع "عطا" واردات غیب آید
زبان شعر نه حرفت بجد و کد اندوخت

چشم تو به نظاره عجب فتنه برانگیخت
وز خنده لب لعل تو گل با شکر آمیخت
خاطر بخیال تو هم آغوش وصال است
تا دست فراق تو چو دام از دلم آویخت
از داغ غمت سینه همان تابهٔ تفسانست
هر چند که مینای دلم خون جگر ریخت
دل چون نگه چشم ترا دید ز خود رفت
دیوانه ببین کز خطر مست تو بگریخت
مجذوب نگاه تو بکس نیست مقیّد
دلبستهٔ زلف تو ز هر سلسله بگسیخت
از عکس گل روی تو و عنبر زلفت
عطّار صبا غالیه در مغز چمن بیخت
هر دم دمد از سینهٔ بی تاب "عطا" آه
زین آتش افسرده که این دود برانگیخت

چو عکس مهر جمال تو بر دل ما تافت
جگر ز داغ تو بشگفت و سینه ها بشگافت
نیافت غیر ترا اهل دل مکان در دل
اگرچه جستهٔ خود یافت هر که چیزی کافت
بروی غیر تو گردید هم ز عکس تو دید
که دیده حسن ترا یافت هر کجا بشتافت
تو در دلی و من از هرطرف چنین حیران
مکان گنج ز ویرانه میتوان دریافت
زعرض حال زبان سخن گذاری نیست
بدل شکسته ندانم چه رشته خواهم تافت
زبان من نه تواند ادای عرض و نیاز
بدست عجز ندانم چه تار خواهم بافت
"عطا" ز خوردن و خفتن ز گفتن است حجاب
که راه دوست بشرط طلب توانی یافت

ردیف الثاء

ای بر لب تو گلشکر و بر زبان حدیث
بخشد حلاوت از لب شکّر فشان حدیث
بو در نسیم، ناله به نی، رنگ در گل است
گوهر بکان و در بصدف در دهان حدیث
گفتی که یک سخن ز زبانم بجان عزیز
قربان هزار جان گرامی بر آن حدیث
بکشای پستهٔ شکرین کام جان ببخش
ارزان بجان جمله جهان آن گران حدیث
از غنچه گلشکر بفشان ای بهار حسن
یعنی بگوی زان لب گوهر فشان حدیث
وا کن شگوفه و شگفان غنچه‌های دل
باشد کلید قفل دهان جنان حدیث
رشحی فشان از آن لب حب نبات خویش
تا نقش دل نمایم از آن نوشجان حدیث
جانها ست مستمع متکلم تو گر شوی
دلها خوش است زین متکلم وزآن حدیث
آب حیات زنده‌دلان زان لب و دهانست
درمان درد خسته دلان زان عیان حدیث
بخش از دم مسیح یکی جرعه آب خضر
صد تشنه همچو خضر و مسیحا به آن حدیث
شرب الشفا از آن شفه خواهم وزان کلام
تفریح جسم و جان "عطا" کن بیان حدیث

نگاهِ چشمِ تو بر خونِ عاشقان باعث   چه طرفه قاتل و بر کشتگانِ خود وارث
دو زلفِ هندوي تو هر طرف زند رهِ دل   و لیک مصلحِ رويِ تو درمیان ثالث
بود بهانه زمین و زمانه ورنه همه   ز دورِ چشمِ تو نیرنگها شود حادث
بیادِ تو نفسي جانفزا چو عمر دراز   اگرچه نیست کسيْ را نفس نفس ماکث
مگر که عکسِ تو این نقش را زده برآب   دگرچه اینهمه بست و شکست را باعث
بعهدِ جفاي تو از جادهٔ وفا نروم   بپاي تو که ازین سر نمیشوم حانث
انیسِ جانِ "عطا" اي خیالِ دوست بیا
بیا که بي تو ندارم دگر کسي وارث

تو گر شکستن و خستن گرفته‌اي احداث   بیا که نیست مرا جز دلِ شکسته اثاث
کمالِ عین تو عین‌الکمال دلها زد   که ترک شوخِ ترا ملکِ جان‌شده‌میراث
فگند دامِ خطت مرغِ دل بدانهٔ خال   هنوز زلف بشبخونست الغیاث غیاث
رخِ تو برد بفیلینِ زلف بیذقِ هوش   دلم چو فرزین بنداست زین حریف ثلاث
حذر ز دشمنِ همسایه بلکه همخانه   فغان ز شبهٔ احلام و خطرهٔ اضغاث
بجز طهارتِ باطن ز آبدست چه سود   چو پارکینه ندارد دلم بجز الواث
ز حرص و آز رقیبانِ خانگي دارم   براه ماست خطرها ز خوفِ این خبثّات
"عطا" ز نفس پرستي است بت پرستي به
چه مرد آنکه خورد طعنهٔ رجال و اناث

ردیف الجیم

ببین که ترکِ تو کرده‌است ملکِ دل تاراج
بکشوري که زند شاه راه آن چه علاج
چرا همي طلبي هوش از دلِ مجنون
کجاست کودهِ ویران طلب کنند خراج
چنان شکنجهٔ زلفت شکست دلها را
که با سفینهٔ خالي تلاطمِ امواج
چنان نظارهٔ چشمِ تو خست جانها را
که بردِ یارِ ضعیفان تطاولِ افواج
هزار ذرّه ورق پاره پاره دل دارد
چه سان برد رهِ پیوند این شکسته زجاج
به کوي عشق نه باشد نشانِ آسایش
که در کساد سلامت بود زخوفِ رواج
دلش بتفرقه مائل دلم بجمعیت
علاج چیست چو افتاد اختلافِ مزاج
هواي وصلِ تو در دل نمیکند ادخال
ز دیده غیرِ تو چندانکه میکنم اخراج
مرا هواي تو باشد چو شمع در دلِ تار
مرا خیالِ تو باشد چو ماه در شبِ داج
چو صیدِ زنده بفتراکِ زلفِ تست "عطا"
بتیرِ غمزه دلم را چه میکني آماج

اي قتلِ عام کرده بیک تندئ مزاج   تیغِ عتاب و تیر نگه را چه احتیاج
دلها بیک نگاهِ تو دارند آه آه   این ناز راچه چاره و این عشوه را علاج

بیداد چون کرشمه چرا ناز و غمزه چیست   دلها شکسته شد بنگاهِ تو چون زجاج
آشوبِ شهر و آفتِ ملک و بلاي خلق   ترکِ تو داد عشوهٔ بیداد را رواج
زلفت ز دل سکون طلبد چشمت از تنم   آري طلب زیاده کند جابر از خراج
اکنون رخِ شگفته چو عنقا و کیمیا ست   از بس که نیست از پسِ غم هیچ ابتهاج
هر حلقه دام هر سرِ مویش کمند بند   الفت بزلفت این دلِ مارا نبوده کاج
دل بر رخِ تو ره برد از عقده‌هاي زلف   تا کعبه طي عقبه نمایند خیلِ حاج
هر چند از لجاج بود غیرتِ "عطا"
از بهر یک نگاهِ تو فخر است صد لجاج

اي بر فرازِ جانها چشمِ ترا معارج   بر نردبانِ دلها زلفِ ترا مدارج
در دیده‌هاي خوبان رويِ ترا منازل   بر فرقِ سرفرازان خاکِ درِ تو عارج
شوقِ تو عاشقان را از هر هوا ست فایق   عشقِ تو خستگان را از هر غم است فارج
مهرِ تو هر سرِ مو دارد بتن مداخل   غیرِ تو هر چه باشد دارد ز دل مخارج
مسکین "عطا" چو صفریست بر لوحِ آفرینش
ني در شمار داخل ني از حساب خارج

ردیف الحاء

ز هي خیالِ تو در صحنِ سینها مصباح   کنایت از رخ و زلفِ تو هر مسا و صباح
چراغِ حسنِ ترا چشمها بود قندیل   هواي عشقِ ترا آشیانه ها ارواح
بسوزِ عشق تو دلهاي اهلِ دل کانون   بتابِ دردِ تو منتقل بود همه اشباح
ز خارِ خارِ غمت سینها بود گلشن   بنبض دل نه بود همچو داغِ تو جراح
امیدِ وصلتِ تو مرهمِ جراحتِ دل   غبارِ کويِ تو ارواح را چو نشهٔ راح
نمیشود لُغتِ عشق را بیانِ سخن   اگر بدیده کشد عقل صد هزار صراح
نگشته حل بمیزانِ فهم عقدهٔ عشق   چو عقل شد درِ اجناس علم را مفتاح
مرا بعشق روا هست خونِ دل خوردن   اگرچه خوردنِ خون نیست هیچ حال مباح
مرو بقافله و زاد و راحله رهِ عشق   بپاي ترک بري ره بمنزل اي سیاح
درین محیط که صدفُلک چون فلک غرق است   قدم ز سر کن و دم در کشیده شو سبّاح
چو خضر ملکِ بقا جو چو نوح راهِ فنا   شوي خلاص ز طوفان بکشتي و ملاح
رهِ خدا بخدا اي "عطا" شکستِ خود است
فسادِ نفس چو باشد چه سود وضع صلاح

چشمت شفا بتعمیه بخشد لبت صریح   ترکت سخن زند لُغوي با زبان فصیح
حاضر جوابئ سخنت دل نشینِ ما ست   ناوک فشانئ نگهت را نشان قریح
زلفِ سیاهت از چه بشبخونست دامِ دل   لعلت حیاتِ تازه دهد چون دمِ مسیح
خون است چون حنا جگرِ ما ز حسنِ سبز   آري نمک بداغ نهد صورتِ ملیح
بر خاي رخ نقط چو سویدا ست بر دلم   این مشک دانه خالِ سیه بر رخِ صبیح
از تنگناي دهر چه غم باکشادِ دل   در هیچ حال تنگ نماند دلِ فسیح
اي نا نموده رخ که بهر دیده و دلي   ذکرِ تو راحِ روح بود سادوا چو ریح
هر ظرف را نصیبه بمثل است اي "عطا"
نفسِ قبیح را چه عجب طالعِ قبیح

زهي به رشحهٔ لعلت هزار راحتِ روح — چو لب بخنده کشائي مرا هزار فتوح
شرر بعود ، نمک بر کباب نه ز نگاه — که هر نگاهِ تو داغیست بر دلِ مجروح
کلیدِ قفلِ دل ماست یک تبسّمِ تو — کشا شگوفه گره بسته را نما مفتوح
ز سیل خیز غمش الحذر که این طوفان — بموج ریز گذشت از سرِ هزاران نوح
هنوز شوقِ تو یک شمه نا تمام شده — که عمر ها ست باین ذکر قصهٔ مشروح
بمدحتِ تو هزارانست به ز من مادح — خوشم باین که دگر نیست به ز تو ممدوح

"عطا" مباز به پیمانهٔ هوس پیمان
سري بباد هوا و لبي به توبه نصوح

ردیف الخاء

حدِ ادب نباشد بادوست عرضِ گستاخ — ورنه ز حالِ زارم شرحي است شاخ درشاخ
چشمم ز جوشِ سینه سرجوش اشک ریزان — دل شعله خیز آهم مانندِ سینهٔ لاخ
هر چند آبِ دیده طوفان زند ز بیرون — نبود تهي ز آتش دل چون تنورِ طبّاخ
دارم بتیرِ عشقت تن همچو خاک توده — کي رخنه بند گردد ظرفي هزار سوراخ
قایم بخود نباشد یک لحظه خاطرِ من — آري غمِ تو دل راچون کهربا ست مسّاخ
بارنگ و بو نه سازد این هیکلِ هیولا — باکاه گیل نپاید بنیادِ شور این کاخ

ني برگ ني شگوفه نه ثمر نه سایه دارم
چو"عطا"نهالِ خشکم که نه بیخ بسته ني شاخ

بتیرِ نازِ تو بیچاره دل چو مرغ بسیخ — حذر ز مظلمه صیدالحرم مکن تسلیخ
بود نهالِ برومند را قوي بنیاد — گیاه را ندهد برگ و شاخ سستي بیخ
بکُند فهم تنک ظرف تربیت عبث است — خلف نمي شود از ناخلف بصد توبیخ
چو سعد و نحس ز تاثیر قسمت ازلي است — نه همچو زهره زحل ني چو مشتري مریخ
چو مشکِ توشده کافور هفت رنگ مباش — مریز نیل بشنگرف و نفط با زرنیخ

"عطا" بعالمِ پیري چه عادت طفلي است
نه اي چو شیخ بمعني مگر بصورتِ سیخ

ز عرضِ حال غرض دارم از لبت پاسخ — بجزم کین نه شوي عزمِ مهر را فاسخ
چه طالعیست ز عشقت مرا معاذالله — که من بشوقِ تو راسخ تو بر وفا ناسخ
ز نازِ تست ادا نازک و هوا مطبوع — ز چشمِ تست نظر جاذب و نگه ماسخ
بمدعا ست اثر گر بود زبانِ قبول — چنانکه دل بثنا دست بر دعا راسخ

کریم دستِ دعا از "عطا" نه سازد رد
ز من هزار دعا وز تو یک نظر پاسخ

ردیف الدال

فغان که زلفِ دو دام و دو چشمِ تو مستند   که راه بر دلِ دیوانه هر طرف بستند
دو ترکِ شوخ تو بادام این دو تا انجیر   هزار عالمِ دلها بیک جلو خستند
بنوکِ هر مژه صد ناوکِ نگاه انداز   که چون کمان بکمینِ ابروانِ پیوستند
لب و خد و رخ و زلف و قد و ادا خط و خال   یگان یگان بجفائیکه تازه برجستند
چرا جریده بیغمای دل نمی تازی   که مو بمو سپهِ حسنِ تو زبردستند
بیک نظر گذر ای دل ازین فساد آباد   بسا بیکدم ازین دامگاه وا رستند
برین بساطِ دمِ انبساط بر غلط است   بسا هوا زده برخاستند بنشستند
شنیده ام که بشهدای کربلا اعدا   براهِ معرکهٔ آبِ فرات بر بستند
زمانه بسته بلب تشنه آبِ دریا را   نگر که اهلِ کرم کاسِ فیض بشکستند
کریم قبض نمیسازد از وظیفهٔ فیض   که فیض و قبض بجنسِ حروف وابستند
ز حبِ آلِ علی آبرو "عطا" می خواه
که منعِ خیر نمایان یزیدیان هستند

مبصران که بجز یار فارغ از دگرند   چو باز چشم بهم بسته باز کی نگرند
بهیچ آب و هوا سوزِ سینه شان نرود   چو لاله غرقه بخون داغِ عشق هر جگرند
در آشیانهٔ فانی وجودِ شان عنقاست   نهان ز اهلِ جهان اند در جهان اگرند
ز آب و خاک ولیکن ز باد و آتشِ پاک   سرشتگانِ محبت فرشتگان مگرند
"عطا" چه شعله نفس گهه بآهِ عالم سوز
گهی بلطف نگاهی ز خاک سیم گرند

کجا بزلفِ تو گنجد دلی که تاب ندارد   چسان بلعلِ تو سنجد که آب ندارد لبی
خرابِ نرگسِ مخمور و لعلِ شوخِ تو باشم   که مستِ چشم و لبت حاجتِ شراب ندارد
شود چو صبح مقابل به آفتابِ جمالت   دل از خیالِ تو شب چون ستاره خواب ندارد

کدام دیده برد ره به آفتاب تو ورنه   کدام ذره صفت رو به آفتاب ندارد
بخونِ دیده نوشتم خطی بجانبِ جانان   فغان که بوسه بپیغام هم جواب ندارد
بدیده روی تو جا کرده همچو جان بتن من   که راه دل نه زند حسن تا نقاب ندارد
به محرمی است چه محرومی از جمالِ تو حاشا   که آشنا ست که بیگانه سان حجاب ندارد
عنان دراز مکش ای جریده رو که درین ره   که همچو سایه روان پای در رکاب ندارد
کرا شنیدی و دیدی درین خرابهٔ فانی   که با درنگ نشیند که پا شتاب ندارد
بموجِ حادثه همچون حباب چشم پر آشوب   جهان نمایشِ آب است و جز شراب ندارد
نشانِ غم ز که جویم درین زمانهٔ غافل   که گنجِ عشق تو جا جز دلِ خراب ندارد
درین گذرگهِ ویران "عطا" چو مفلسِ بیکس
بخس شمار نه گیرد بکس حساب ندارد

چو روز میگذرد شب بپیش می آید   چو شب همی رود افسوس خویش می آید
که هیچ کار نکردیم و روزگار گذشت   درین معامله آخر چه پیش می آید
فقط همین شب و روز است در خزانهٔ عمر   که رفته رفته چه کم شد چه بیش می آید
همین شب است و همین روز صد هزاران سال   همین سفید و سیه گرگ و میش می آید
نه اعتماد بعمر و نه اعتبار بباد   که لحظه لحظه بهم نوش و نیش می آید
عجب فسونِ تماشا ست این فسانهٔ یار   که داغ جان و جگر های ریش می آید
جهان چو تودهٔ ریگ است یا منارهٔ برف   که عیش گاه نظر گاه طیش می آید
اگرچه بیکسی از روی بیدلی پیدا ست   ز اشک و آه بهمراهِ جیش می آید
"عطا" غریب که وارسته از قبیله و قوم
عزیز دار که بیخود ز خویش می آید

عرق بر روی آن مه‌رو ز پروین دانه میروید
نه پروین کز شرارِ شمعِ او پروانه میروید
کمندِ عقل یا دامِ جنون زنجیرِ عشق است این
که از هر حلقهٔ زلفش دلِ دیوانه میروید
ز سیلابِ سرشکِ دیده داغ اندر جگر دارم
ز در بیرون فشانم آب و گل از خانه میروید

خيالش خوابِ راحت برد از من تاب و طاقت هم
فسونِ بيقراريها ازين افسانه ميرويد
ز اشکِ من نمي بيني که تخمِ غم چه بر دارد
ازين خون قطره‌ها بيدانه و دُر دانه ميرويد
کشادِ قفلِ خاموشي کليدِ چون زبان دارد
بنام ايزد زبانم را سخن دندانه ميرويد
خطِ مشکين بر آن عارض سوادي بر بياض آرد
خنک بر گردِ گل اين سبزه چون خسخانه ميرويد
خراب، آبادئ دارد نظر بر دل نمي داري
که اين مردم گيا چون گنج از ويرانه ميرويد
بود نشو ونما از فيضِ ني از شوره و شيرين
درين باغ آشنا گل از گلِ بيگانه ميرويد
نهالش را که بنشانند آبش ميدهند آخر
بآبِ گريه آهِ من جوانمردانه ميرويد
برنگِ گل درين بُستان چو مستان جامِ مي بيستان
خط پيمان درستي از لبِ پيمانه ميرويد
بود خالِ سويدا داغِ سودا بر دلِ لاله
ز خونِ کشتگان بي آب و خاک اين دانه ميرويد
نظر کن تا چه باغ از سينه داغِ من شگفت آخر
تماشا کن که اين گلها ز آتشخانه ميرويد
صبا کي ميتواند جمع آن زلفِ پريشان را
که از هر حلقهٔ دامي ز حلقِ شانهٔ ميرويد
بيهوشي خبر داري "عطا" خوش نشه‌اي داري
که از گلزارِ طبعِ تو سخن مستانه ميرويد

ز قطره قطره که از ابر بر زمين بارد   فلک بروي جهان نقشها پديد آرد
ز اشکِ ديدهٔ من داغِ دل دميده هنوز   ببين چه گل شگفد زين گلي که خون دارد
بهر نگاه کشم آه در تفرجِ حسن   که دل همي دورد آنچه ديده مي کارد

چنانکه تب زده را تشنگي زياده شود   چو گل نمکچشِ داغ تو آب نگذارد
ز تابِ زلفِ تو نازم بترکتازئ چشم   که پاسِ خاطرِ دل بستگان نگهدارد
بزورِ دهر نه بيند ز جورِ غم آزاد   کسي که خاطر آزردگان نيازارد
ز پاي خفته مکن لنگرِ سفينهٔ جسم   که روبراه کجا فرصتي که سر خارد
مرا بترکِ تعلق ز خويش بيزاريست   بدگمان چه عجب کين غرور پندارد
ز خلق خفّت و خميازه و خفه نه کشد   کسي که مطلب خود با خداي بسپارد
جهان بدل منشان چون خيالِ ناموهوم   که اهلِ دل بنظر نقشِ غير ننگارد
"عطا" ز سايهٔ زائل مجو اميدِ وفا
چه غافلي که عدم را وجود انگارد

بدامِ آرزوي ما شکاري بر نمي آيد
ز نااهلان بصد تکرار کاري بر نمي آيد
ز لافِ دوستي خالي نديدم هيچ شي ليکن
ازين يارانِ ظاهر غمگساري بر نمي آيد
بجاي گل هجومِ خار و خس پژمرد دلها را
بکامِ بلبلان بوي بهاري بر نمي آيد
درين محنت سرا جز غصه کامِ دل نمي بينم
که گل از غنچه غير از زخم خاري بر نمي آيد
نهالِ نامرادي فارغ از آب و هوا باشد
که از شاخِ تمنا برگ و باري بر نمي آيد
بچوگانِ هوس گوي سعادت کَي توان بردن
درين ميدان جولان شهسواري بر نمي آيد
جهان سر تا بسر حسن است ليکن حسنِ معني کو
بنقش ديده و دلها نگاري بر نمي آيد
بقاياي جهان جز نامِ نيکو از سلف نبود
ازين اخلاف هرگز يادگاري بر نمي آيد
چه مي پرسي ز احوالِ "عطا" بيچارهٔ بيکس
چو صفري هيچ در هيچ از شماري بر نمي آيد

گر به‌آن قبلهٔ حاجات دعاي برسد   بو كه اين عرضِ مناجات بجاي برسد
مي نهم سر بزمين رُوي بمحرابِ نياز   تا به آن كعبهٔ دل عرضِ گداي برسد
سر بزانوي ادب دست بدامانِ اميد   تا باين شاخِ رجا برگ و نواي برسد
ديدهٔ شوق بره اشك روانم بمژه   كه هواي تو باين بي‌سرو پاي برسد
تن بهجران گرو و جان بخيال تو گرو   باشد اين دردِ دل ما بدواي برسد
گشته پامالِ خزان‌خسته گياهم سرِ راه   كز بهارِ كرمش نشو و نماي برسد
قربِ درگاه ندارم نه شناسائئ راه   مگرَ از مهر برين ذره هواي برسد
لاله ام سوخته افروخته از داغِ جگر   شايد اين تابِ جفا ها بصفاي برسد
بلبلِ دور ز باغم كه ز داغم نالان   بو كه زان باغِ صفا باز صباي برسد
اي كريم‌از كرمِ شرطِ كرامت مگذر   خنك آن عهد كه آخر بوفاي برسد

جاي بدكارِ نكوئي ز تو آيد اي دوست
متيواني كه "عطايت" بخطاي برسد

آزادگان بخاطرِ خود هم گران نيند   باري بگو كه بارِ دل ديگري كي اند
ازبرگ و بارِ خويش‌سبكروح همچو گل   فارغ ز تار و پود وجودِ رگ و پي اند
مستان نظر ندوخته بركاسه كيسه‌اي   ممنونِ ساقي اند و دل آشفتهٔ مي اند
صد آفرين بهمتِ آزادگانِ عشق   ني خستهٔ تموز نه افسردهٔ دي اند
رو بر رهِ اطاعت و سر بر درِ نياز   از حق بحقِ حق‌همگي طالب وي اند

بر مايهٔ فنا غمِ اهلِ "عطا" فَلا
لا ملك لا معامله لا طمع لا شي اند

ز سوزِ سينه دلِ‌سنگ را چه تاب شود   وگرنه از شررِ آه سنگ آب شود
نيازِ من بنگر يا بنازِ خود باز آ   سوالِ سوخته دل را يكي جواب شود
عيان بود دلِ بيدار چون ستارهٔ صبح   كه رفته رفته مقابل به‌آفتاب شود
چراغِ ديدهٔ بيخواب گل نميگردد   كه چون ستاره مصاحب بماهتاب شود
ز چشمِ‌شوخ نگاهي فگند شهر آشوب   مرا درين چه غم ار عالمي خراب شود
بجانِ كوه ز الماس رخنه‌ها فگند   دلي كه موم بر آتش نمك در آب شود
مباش خيره برين جزو مختلف كآخر   ببادِ تفرقه آتش چو خاك و آب شود

منه زبهرِ شكم بيش وكم بگردن بار   كه ذرّه ذرّه ز اعمالِ ما حساب شود

دعاي اهل "عطا" رد نميشود هرگز
كه آهِ سينهٔ بيتاب مستجاب شود

چو آفتابِ جمالِ تو بي نقاب شود   ز عكسِ روي تو هر ذره آفتاب شود
شوم گهي كه بروي تو مستِ نظاره   ز جامِ ديدهٔ من چشمهٔ شراب شود
بباغِ حسن تو گر بگذرم چو بادِ صبا   ز آبِ ديدهٔ من چشمهٔ گلاب شود
حديثِ مختصرم قصهٔ مطوّل شد   رسالهٔ دلم از شرحِ غم كتاب شود
دگر بمهر و مهم حاجتي نمي‌ماند   اگر جمالِ تو يكبار بي حجاب شود
كجا پريده رسد درپي خيالِ تو دل   اگرچه سر بهوا پاي اضطراب شود

عنانِ صبر مگير از كفِ "عطا" زنهار
اميد هست كزين راه فتح باب شود

چو از سوزِ دلم چون شمعِ گريان ديده نم گيرد
ز خونابِ سرشكم آتشين طوفان چو يم گيرد
ببوي شوق و رنگِ داغ چون گل غنچه بكشايم
ببويد هر كه داغم نفحهٔ باغِ ارم گيرد
ز دودِ سوختن آيد دماغِ بزم را بوي
بجوشِ آتشين آهم چو ديگِ سينه دم گيرد
ندانم تا بچشمِ توچه سِحرِ چشم بنديها ست
كزين آهوي آتش چشم شيرِ شرزه رم گيرد
بشامِ زلف و صبحِ رخ گرفتي كشورِ دلها
عجب نبود كه روم از فارس و ترك‌از عجم گيرد
طلوعِ آفتاب از هر رقم پنجش شود پيدا
برين لوحِ زرافشاني اگر خطت قلم گيرد
باين محرابِ ابرو قبلهٔ رُو راست مي بينم
زهي قامت كه سرها سجده بر نقشِ قدم گيرد
زده سنبل بگل پهلو بنفشه لاله هم زانو
زهي حيرت كه هندو جاي در بيت الحرم گيرد

بیخبر افتد چو مست تا بقیامت ز خویش
عکس رخش گر بخواب دل نگرانی کند

چشم نظرکش نگر رخ ز نگهه واکشد
نازکیٔ حسن را ناز گرانی کند

لالهٔ دل را شود خال سویدا عیان
چون گل داغش بباغ نقش نشانی کند

جز رخ آن گل قبا هیچ هوا ساز نیست
نرگس من در بهار صدیرقانی کند

جز کف آن دلربا راست نسازد صبا
این تن بیتاب ما گر خفقانی کند

صرصر هجران تو کرده باجزای دل
آنچه باوراق باغ باد خزانی کند

رنگ ملالت زند زنگ ملالت خورد
طبع که مانند تیغ تیز زبانی کند

کلبهٔ ویرانه را هرزه زند کاه گل
هرکه بپیرانه سر عیش جوانی کند

سر بهوا تکیه زد بلکه گره زد بباد
هرکه بجان اعتماد برتن فانی کند

تکیه بطول عمل گر بنهی گو بنه
عمر تو گر از وفا شرط ضمانی کند

نقد وجودش بجا صرف بموقع شود
سینه که از یاد دوست همدم جانی کند

روح امین در سما منطق آمین کشا
چونکه "عطا" در دعا زمزمه خوانی کند

چمن شگفته شود چون بهار می آید
بهار بیرخ جانان چه کار می آید

دمد ز داغ دل من هزار باغ و بهار
بهر زمان که مرا یاد یار می آید

نیم چو لالهٔ تبخاله‌رو ز باد خزان
مرا که دل ز ازل داغدار می آید

همی زنم نفس سرد را بگرمیٔ آه
هم آه سینه که آخر بکار می آید

ببین متفرقهٔ جمع اشک دیده و شمع
مرا که گریهٔ بی اختیار می آید

فدای پای خیال توام که درشب هجر
بپاس خاطر من غمگسار می آید

نثار مقدم غم صد چو من که روز فراق
بحال پرسیٔ من سازگار می آید

غم تو در شب هجران ز پهلویم سر زد
مرا ستارهٔ صبح از کنار می آید

ز خار هر مژه خیزد گل نظاره بیا
چو چشم ما و تو باهم دو چار می آید

نه در حساب نه دور از حساب حیرانم
"عطا" چو صفر کجا در شمار می آید

الفت زلف تو چون سلسله را برپا کرد
باز بین حال دلم را که جنون پیدا کرد

عشق طوفان بلا ریخته از قاف بقاف
دل ز یکقطرهٔ خون دیدهٔ ما دریا کرد

مسخ دل جذب جنون محو خرد غارت هوش
این تطاول همه آن زلف سیه با ما کرد

با که گویم غم دل با چه کنم مرهم دل
دل بدل چشم بچشم است که این سودا کرد

آتش عشق بهفت آب نمیرد هرگز
خضر ازین حال تماشا نگران حاشا کرد

دورم از دولت دیدار بناسازیٔ بخت
این رقیب آنچه بما کرد بسا بیجا کرد

از تگ فرش گذشته بدل عرش روان
تا خیال تو بدل طول جهان پیما کرد

این همان سلسله جنبان جنون است "عطا"
هر که این سلسله را دید جنون پیدا کرد

ترا که عمر پیٔ آب و دانه میگذرد
مباش خیره که نقد از خزانه میگذرد

درین خرابه چو مستان مشو خراب خمار
که تا که گوش نهی این ترانه میگذرد

فریب نفس مخور بیخبر مشو زنهار
که تا نفس زده‌ای این زمانه میگذرد

ز صبحگاه وجود تو تا بشام عدم
بهر چه می نگری چون فسانه میگذرد

بنقد نسیه مخر خوشدلی بغم مفروش
که روز و شب بهوس رائیگانه میگذرد

بیک نظر گذر از نیک و بد که پیش آید
گره بباد مزن چو ز دانه میگذرد

ببند سلسله آزاده شو چو موج بر آب
تهی سفینه ز دریا کرانه میگذرد

دمی بهیچ غمی دل منه ببیش و کمی
دوئی مکن که سخن از یگانه میگذرد

کمان شکسته چه شد تیر من خطا نکند
که دود آه چو تیر از نشانه میگذرد

"عطا" بحلقهٔ دیوانگان مشو منسوب
شعور کن که سخن عارفانه میگذرد

گر آگهي ز دلِ ما بگو که دوش چه بود
ز سوزِ سینهٔ بي تاب دیگ جوش چه بود
که از قبیلهٔ پـروانه و سپند مبـاش
ز دابِ سوختگان ناله و خروش چه بود
اگر سخـن بزبانِ اشـاره فهم کني
بگو نظارهٔ آن قاتلِ خموش چه بـود
اگر ز سوزِ شـبِ ما خبـر نه‌دارد یار
بیا بگـو که سحر مژدهٔ سروش چه بـود
جهان چو تشنه به آن لعلِ درفشان مشتاق
ندیده اي که زبانهاي جمله گوش چه بود
شنو صداي صبوحي بـهیل خمار "عطا"
بصبح مژدهٔ گلبانگ میفروش چه بود

حیرانم ازان خُو که ز خودهم گله دارد
نازم بنیازي که تغافل صله دارد
از کشمکشِ تیرِ تردد چو کمانست
هر گوشه نشیني که نظر بر چله دارد
از زلفِ تو هرکارِ جهان سلسله‌بند است
دلها همه پیوند باین سلسله دارد
احرامِ حرمِ ترکِ تعلق بود از غیر
طیِّ ره پا نیست که این قافله دارد
در دل گذرِ یار و بدیده نظرِ یار
یک بیت دو مصرعه چه قدر فاصله دارد
طوفِ رهِ مقصود تواني به "عطا" داد
بیچاره نه زادِ ره و ني راحله دارد

هر کرا چون لاله بر دل نقش داغش کرده اند
مردمِ چشمِ بهار و شمع باغش کرده‌اند
گر رود فانوسِ قالبِ گل نگردد شمع جان
روغن از نورِ تجلي در چراغش کرده‌اند
مي‌نگردد قانع از بوي گل و رشحِ گلاب
هر کرا زان زلفِ مشکین تر دماغش کرده‌اند

عقل شد دیوانه خود بیگانه یک پیمانه مست
زان لبِ نوشین مگر مي در ایاغش کرده‌اند
هر که را در خلوتِ دل صحبت آراي بود
فارغ از گلگشتِ باغ و سیر راغش کرده‌اند
پیشهٔ آزاده دل چون گُل سبک‌روحي بود
که گران خیز بدن را چو الاغش کرده اند
آتشِ دل را به آبِ دیده نتواند نشاند
هرکه از برقِ درون چون ابر داغش کرده اند
خوشنوا مانده "عطا" با صد هنر بي بال و پر
همچو طوطي درقفس کنجِ فراغش کرده اند

جفا ز روي من و خوي یار باید دید
خراب حالئ من زان نگار باید دید
ز جورِ هجر فزون است ابتلاي وصال
رخِ خزان‌زدگي در بهار باید دید
جمالِ دوست نماید بدیده و دلِ صاف
صفا در آئینهٔ بي غبار باید دید
ثباتِ نقش نباشد بر آب طرفه نگر
که نقشِ سروِ تو بر جوئبار باید دید
بهیچ نقش ندارد زمانه یک رنگي
خطِ دو رنگئ لیل و نهار باید دید
بروي مهر خبر دل شکستگان در یاب
برنگِ لاله دلِ داغدار باید دید
گهي بباد هوا گاه زیر بارِ غمم
بحالِ زارِ منِ خاکسار باید دید
چه خفتي است گران تر زکوه بر دلِ ما
که بارِ دل زخسان بار بار باید دید
ز جوفِ ابر جهد دم بدم شرارهٔ برق
در آب دیدهٔ من دل فکار باید دید
ضیافتِ نگه و آفتِ نظاره بلا ست
بتندخوي آن غم‌گسار باید دید
"عطا" ز راهِ حیا روي در گریبان آر
که خویش را زخطا شرمسار باید دید

بروي یار صفاي بهار باید دید
بهار در رخِ آن گلعذار باید دید
بیا بطوفِ چمن چون صبا جریده روان
ز رنگ و بوي هوا بر کنار باید دید
مشو درین چمنِ بیوفا شگفته چو گل
چو غنچه‌لب مکشا نیشِ خار باید دید
بنیم غمزه نماید هزار دلها خون
سبک عنانئ آن شهسوار باید دید

بصد تجمل ِ حسن و بصد تغافل ِ ناز
گران ركابئ آن شهريار بايد ديد

شهيد ِ خنجر ِ عشق است هر كجا جاني است
ز نقش ِ خاک بلوح ِ مزار بايد ديد

زمام ِ جمله بدست ِ قضا ست راست ببين
جهان بديدهٔ بي اختيار بايد ديد

جهان ز عالم ِ شب كن قياس ويراني
ببيوفائئ اين روزگار بايد ديد

گهي بجنگ جفاي جُو، گهي بصلح معاش
ز يار ِ آفت جان گير و دار بايد ديد

بيا بترک ِ خود از نازش ِ هنر باز آ
"عطا" بخود همگي عيب و عار بايد ديد

ز گلخن بشگفد گلشن صبا گر بوي يار آرد
چمن بيت‌الحزن گردد اگر هجرش غبار آرد

خراسان ميروي اي دل به سوي غم معاذالله
كه آفت ديده اي دانسته بر خود اختيار آرد

حسود از روي خود بيني ز من شاكي ز خود شاكر
بعيب ِ خود نمي بيند كه از ما عيب و عار آرد

دمد از شوره با آب و هواي ميوهٔ شيرين
گل ِ تصوير را بوي صبا كي برگ و بار آرد

لئيم از كثرت ِ دنيا جبلي بخل نگذارد
خس ِ پژمرده كي رويد هوا گر صد بهار آرد

خسي در ديدهٔ بينا گران تر باشد از كوهي
مرا روي خسان ديدن بعينه اضطرار آرد

نهال ِ نا اميدي بر دهد آخر مراد ِ دل
اگر آب و هوا از اشک و آه ِ حال ِ زار آرد

ز اجزاي وجودم بر دهد چون لاله داغ ِ او
اگر آن سروقد گاهي نظر بر خاكسار آرد

چه كم گردد ز شان ِ وي چو افزايد نشان ِ من
اگر بر كلبهٔ درويش شاه ِ من گذار آرد

سخن چون آب حيوان، شد نمک در ديدهٔ حاسد
"عطا" آئينه داري نزد ِ كوران از چه كار آرد

"عطا" بهر ِ تعلق گر تـــرا قصد ِ بنا باشد
بناي هادم اللّذات در ملک ِ فنـــا باشد

كجا آزادگي يابي ازيـــن دام ِ گرفتاري
كه گنجش رنج ِ جانست و غنايش چون عنا باشد

غبار ِ خاطر از بار زبونيهاي دونان است
غرض با مردم ِ نا اهل بدتر از زنان باشد

مجو زنهار ازين بيگانه خويان آشناي را
كه اميد ِ وفا از خلق چون رنگ ِ حنا باشد

بكُنج ِ مفلسي گنج ِ قناعـــت يافتم آري
كه دارد زعم ِ فرعوني اگر قدري غنا باشد

بچشمم وسعت ِ روي زمين چون خانهٔ موران
كه غير از دلكشائي هرچه بيني تنگنا باشد

ز طوف ِ دل صفاي حج اكبر ميشود حاصل
صفاي مروهٔ مـــا آبروهـــاي منا باشد

بغير از دوست خود را نيز با خود دشمن انگاري
"عطا" دع ماسوي‌اللّه گرد و عالم آشنا باشد

موسفيدي نه بود لازمهٔ روي سفيد
تا نه شويد ز گنه روي سيه موي سفيد

چهرهٔ بدر نشان ميديد از حال ِ محاق
اي بهم چشم هلال آمده ابروي سفيد

صبح پيري است تو از شام ِ جواني در خواب
ديده بكشا كه شب تو شده پهلوي سفيد

دور ِ پيرانه سري عيش ِ جواني نه دهد
شاهد ِ عمر ترا سر زده گيسوي سفيد

نافه از رنگ ِ قيافه نشناسي هيهات
تو كه كافور بر آورده ز آهوي سفيد

مُو بمو نشتر ِ الماس خليد از رگ و پي
تو مپندار كه سرزد ز بدن موي سفيد

بر دميده سمن از سوسن ِ من تازه بهار
اي خوش آن سبز سياهي كه دهد خوي سفيد

گل سحرگاه "عطا" روي بشبنم شويد
تو هم از گريهٔ شب صبح بكن روي سفيد

چشم تو دلربا و دلِ ما نظاره دزد / از گردش عسس بنماید کناره دزد
عشقِ تو در تجسسِ دل بود در نیافت / از خانهٔ فقیر رود شرمساره دزد
دل برد و هوش میبرد آن چشمِ پُر خمار / حاشا که دست برد نماید دوباره دزد
هر جا کمین گهي است نهاني بود ولي / چشمِ تو در ربودنِ دل آشکاره دزد
حسنِ تو جذب صورتِ اهلِ کمال کرد / مانندِ آفتاب که باشد ستاره دزد
آن خط وخال و زلف و رخ و قد و قامتش / آشوبِ عالم است ازین بیشماره دزد
آن یارِ دلفریب و اداهاي نازکش / غارتگرِ جهانست بطنز و اشاره دزد
حاشا بدستِ نفس مکن ملکِ دل خراب / املاکِ خود مده که برد در بغاره دزد

هان اي "عطا" ز دزدِ دروني بهوش باش
گر صاحبِ سرا بود آگه چه کاره دزد

براي اهلِ حيا گر کسي هجا راند / ز روي شرمِ هجا بدتر از فجا داند
وگر ز مردمِ بي شرم صد هزار هجا / بفحش فاش کنم، عیشِ خویش میخواند
عیاذ بالله ازین ناکسانِ بي غیرت / که گر زمانه آشان خاکِ ذل بیفشاند
ز عیب پاک بناپاک خاطران نبود / چه زانکه شاعري از هجو شان بترساند
درین زمانه ز اکثر زمانیان هیهات / که خوي شان دلِ آزرد گان برنجاند
بهر که مي نگري از طریقِ حیله گري / بیادگارِ جهان نقشِ کار بنشاند
زبان بنغمهٔ انصاف سر بنقبِ ستم / ز طمعِ دستِ پس پیش ره نمیداند
عطا باین همه احوال در زمانهٔ حال / کسي که زندگي آزاد وار بتواند
همان به است که ازخویش بلکه ازخود هم / چو نور و سایه ز همسایه دور گذراند

ز رنجِ خلق بکُنج است گنجِ عافیتي
"عطا" بهمتِ عنقا کسي که بتواند

تاخیالت چون نمک داغِ جدائي تازه کرد / سینهٔ دلخستگان را مومیائي تازه کرد
گرچه شوقت باشکیبائي ندارد امتزاج / خویش بابیگانه ناچار آشنائي تازه کرد
تاب چون شبنم نمي آرد بتابِ آفتاب / هر که چون گل آب ورنگِ خودنمائي تازه کرد
فارغ ازصیدِ بهار آزاده ازقیدِ خزانست / هر که همچون سرو و برگِ بینوائي تازه کرد

چون رخ صبح ازدلِ شب روشني کن اقتباس / چهرهٔ خورشید را این روشنائي تازه کرد
عالمي درخنده چون برق است ومن درگریه ام / ابر را فیضِ هوا این روصفائي تازه کرد
تیره میگردد رخِ آئینه گر افتد درآب / آب چشم این آئینه را روشنائي تازه کرد
خون دل جوش درون را کي کسي دارد نهان / زان لبِ عناب اگر رنگ حنائي تازه کرد
نامه ات آرام جان نصف الملاقات است ازان / مرهمِ ریش است وعیش مبتلائي تازه کرد

اي رخت آئینهٔ چشمم ببیداري و خواب
عکس آن مه دمبدم داغِ "عطائي" تازه کرد

یکسر شگافد کوه را گر برق بر حجري رسد
شاید ز آهِ من ترا اي سنگدل اثري رسد
تا دورم از دیدارِ تو آبم ز گوهر ریخته
آیا ز گردِ کوي تو کحلي به بي بصري رسد
گاهي نیاري یادِ من اي مونسِ من یادِ تو
کي از نظر افتاده را فکرِ ترا نظري رسد
چون من غریب آوارهٔ بي این ندارد چاره اي
یا دل ز تن سفري کند یا از وطن خبري رسد
ما دام وصلت میکنم هم با خیالت وصلتي
عید است اهلِ شوق را هرگاه نو سفري رسد
با خود شریکِ دردِ خود کس را ندارم اي "عطا"
گر از پدر گریان شوم وز مژدهٔ پسري رسد

ز شام تا سحرم انتظارِ راهِ تو بود / ستاره چشمِ نظر بر رخِ چو ماهِ تو بود
مرا بدیدهٔ شب سرمه رنگ شد الماس / که گاه گاه نظر جانبِ نگاهِ تو بود
ز لوحِ سادهٔ تو صبحِ صادقان روشن / سوادِ شامِ غریبان هم از نگاهِ تو بود
جهان مسخرِ تو شد ز یکّه تازِ دوچشم / چه حاجتست که ازخال وخط سپاهِ تو بود
چه شد چه بود که خون کرد عالمِ دلها / نظاره ناوکِ جان کاهِ گاه گاهِ تو بود
ز خاک بوس درت آبروي دیده و دل / که قبله گاه جهان خاکِ بارگاهِ تو بود
فزون ز فرِّ هما سایهٔ کراستِ تست / که تاجِ فرقِ شهان گوشهٔ کلاهِ تو بود

مرا ز بيمِ حوادث مفرِ كوي تو بس   كه‌حرزِ بازوي‌جان دامنِ پناهِ تو بود
چنين كه دور ز دلدار مانده‌اي ، اي‌دل   گناهِ طالع ما بود ني گناهِ تو بود
توحالِ خود زكه دادي نهان نميداني   كه باتو نامهٔ اعمالِ تو گواهِ تو بود
"عطا" زحالتِ خود رفته ازكه مي نالي
كه سوز و سازِ محبت ز اشک و آهِ تو بود

بيغماي دل ارترکِ تو از كاكل زره بندد
ز مژگان قوسِ ابرو را بهر نظاره ره بندد
بسا مجنون بيک زنجير پي در پي در اندازد
چو پيچِ زلف تو هر حلقه خم در خم گره بندد
بنازم غيرتِ حسنِ ترا اى غارتِ چشمت
كه بر چشمِ تماشا گردِ راهِ شهر و ده بندد
طلسم چشمِ تو بنمود سحرِ چشم بنديها
هنوز آن ساحرِ فتان بسا زين نقش به بندد
بدر رو از چنين طوفان بجز آزادگي نبود
كه اين سيلِ حوادث راه برمه همچو كه بندد
"عطا" ره راستي بايد چه سود از تندرستيها
چو شستِ صاف نبود تيرِ ناجسته بزه بندد

چو مهر و كين همه برجاي خويش قاعده دارد
بعاجز اين‌همه جوروجفا چه فايده دارد
ز تست ناز و تغافل ز من نياز و تضرع
هنوز خوي تو قصدِ عتابِ زايده دارد
ز سيلِ اشکِ روانم چه طرفه سرزده طوفان
كه قطره قطره ازان جزر و مد علٰحده دارد
خنک گرسنهٔ ديدار و تشنهٔ ذقنِ او
زهي نصيب چه خوش شربت و چه مائده دارد
هميشه كشمكشِ غم كشانست كشتهٔ عشقش
كه زنده مرده بود هركه اين مجاهده دارد
مجازِ راستي آخر "عطا" رسد بحقيقت
كه هر مجاهده آخر رخِ مشاهده دارد

زين چمن بي گل چو بلبل خارِ حسرت چيده شد
نقشِ رنگين ديده از حيرت نظر پيچيده شد
بركشا چشمِ تماشا را كه جاي حيرت است
همچو بوي بر هوا اين رنگِ عالم ديده شد
خاک برباد است همچو شعلهٔ آتش بر آب
شكلِ تصويرِ جهانِ بيوفا فهميده شد
جز غبارِ ديدها زين بادپيمائي چه سود
گردِ ره گرديده حايل هركجا گرديده شد
گرخسي در ديده افتد همچو كوهي بر دل است
وزنِ دون طبعان بميزانِ نظر سنجيده شد
با خسان از طالعِ شُوم است كار افتادگي
نيست ازكس شكوه‌اي گر بختِ خود رنجيده شد
وا نميگردد گره از گردنِ ابنانِ بخل
سنگ كي چون موم گردد هر قدر ماليده شد
بالشِ گل بيوفا و نالشِ بلبل جفا
بوي يكرنگي ازين ويران چمن نشنيده شد
از وفاداري نمي يابم سراغ از كس "عطا"
نامِ عنقا را نشاني از كسي نشنيده شد

حكايتِ دل ما حاجتِ رساله ندارد   غرض كه‌عرضِ غرضِ جزخداحواله ندارد
بداغِ سينهٔ ما رنگ و بوي نامتلاشي است   كه‌هم قرينهٔ اين نقش جانِ لاله ندارد
غمي كه‌لحظه كندطول و عرض دردلِ آدم   فلک ملک بهزاران هزارساله ندارد
بداغِ بندگئ تو جبينِ ما ست مُبيّن   اگر قبول كني حاجتِ قباله ندارد
نشانِ ديدهٔ بي گريه هست كاسهٔ خالي   چه سنگدل كه ترشح ازين پياله ندارد
بسازكارِ خود ازسوزِ سينه گربتواني   كه اين معامله حاجت بآه و ناله ندارد
به‌آب و تابِ دل و ديده سير گرسنه نبود
"عطا" ز خوانِ فلک چشم بر نواله ندارد

ز ترکِ چشم تو عيار تر که خواهد بود
ز غمزهٔ تو جفاکار تر که خواهد بود

بعينِ خواب زند کاروانِ بيداران
ز چشمِ مست تو هشيار تر که خواهد بود

شد از لبِ تو جگرها کباب دلها خون
ز عکسِ لعل تو خونخوار تر که خواهد بود

خيالِ روي تو، گر دل رود ز دل نه رود
از اين انيس وفادار تر که خواهد بود

نشانِ داغِ تو با خود برم پس از مردن
ازين رفيق بمن يار تر که خواهد بود

نه ز آبِ ديده اثر نـي ز سوزِ سينه ثمر
ز من بناله سزا وار تر که خواهد بود

ز آه سينه گلو گير اشک دامن گير
ز من بغصّه گرفتار تر که خواهد بود

چه جاي ماندن و نـي پاي رفتنم جاي
ز من ضعيف و زبون زار تر که خواهد بود

عنانِ سيل نه استد بزورِ بازوي کس
ز اشکِ غمزده رهوار تر که خواهد بود

شکسته آبله دارم ولي نمک بر داغ
ز من غريب دل افگار تر که خواهد بود

نه روي حيله نه راهِ گذر نه چارهٔ کار
"عطا" ز بنده گنهگار تر که خواهد بود

دل در غمِ تو هردم آهي وظيفه دارد — ز انسان که طبعِ موزون هردم لطيفه دارد
دل را بدستِ شوقت هر لحظه داغِ تازه — بغدادِ ما بهردم از نو خليفه دارد
يک فرد صد حواشي يابي رسالهٔ دل — اين صفحهٔ عجائب چندين صحيفه دارد
گندم نماست ظاهر اين جوفروش صوفي — زانسان که دزدِ بدوي بر سر قطيفه دارد
با زهدِ خشکِ زاهد تر دامن از حريصي — بيچد ز شبه رو را آهنگِ جيفه دارد

همت بلند بايد گو دست رس نباشد — رويش مبين هر آن کو وضعِ کثيفه دارد
از قوت هست قوّت، مردي است ازمروت — مردانه دل دلير است گر جان ضعيفه دارد

از ناکسان تقاضا بشمر "عطا" خطا را
پاجي ز نفس آن کو دل را عفيفه دارد

بيا که ديدهٔ من فرشِ زير پاي تو باد — مرو که صحنِ دلم خانه و سراي تو باد
کجا همي روي اي جانِ من زديدهٔ من — که نور ديدهٔ من روي دلکشاي تو باد
رفيقِ روزوشب و نقشِ خواب‌وبيداري — خيالِ هر نفسم در رهِ هواي تو باد
بهر مکان، و بهر حين، بهر کجا، باشم — انيسِ خاطرِ من شوقِ جانفزاي تو باد
اگرچه هيچ ندارم بغيرِ گريه و آه — بيا که هرچه که دارم هم از هواي تو باد
بيا نثارِ تو سازم وجودِ خود ايثار — سر و تن و دل و جانم همه فداي تو باد
مرا بهر دو جهان غير ازين تمنا نيست — که‌دل مقامِ تو و ديده آشناي تو باد
تو زنده ديرگهان باش گو نباشم من — بيا که من بتو قربان شوم بقاي تو باد
سلامت است مرا هر قدر ملامتِ خلق — شفاي حالِ منِ ناتوان جفاي تو باد
بذکرِ خيرِ تو دارم دل و زبان خوش کام — مرا وظيفه دعاي تو و ثناي تو باد
خيالِ روي تو بخشد صفاي ديده مرا — بيا که آئينهٔ ديده ام لقاي تو باد
بنقشِ پاي تو در سجده سر نهم بزمين — بجاي قبله نمايم نشانِ پاي تو باد
بمقدمِ تو بود تاج و توتيا سر و چشم — بيا که‌بر سر و چشمم جلوسِ جاي‌تو باد

"عطا" اگر ز خطا ها بود سراپا عيب
بعيب پوشئ اهلِ خطا عطاي تو باد

بدلم خيالِ رويت گلِ داغِ تازه دارد
چو هواي صحنِ بستان که دماغِ تازه دارد

گلِ داغ و سروِ آهم نه رود ز سينه هرگز
که هميشه نو بهارم رخِ باغِ تازه دارد

چو ز خونِ دل لبالب چو ز ديده اشک لبريز
نبود ز نشّه خالـي که اياغِ تازه دارد

دمِ سوزِ دل چو داري چه غم از نظر سياهي
شبِ او چو روزِ روشن که چراغِ تازه دارد

رهِ دوست كي شناسي تو كه بندِ ننگ و نامي
بگذر ازين نشانها كه سراغِ تازه دارد

تو و مركبِ مركب نرساندت بمنزل
پيِ رهروِ فنا رو كه آلاغِ تازه دارد

گل و رنگ و بو چه بيني چو "عطا" بلاله بنگر
كه چه باغِ تازه از داغ و چه راغِ تازه دارد

اشكم چو آبگينه نه چو آب مي تراود   ز گلابدانِ چشمم چو گلاب مي تراود
جگرم كباب دارد نمكي ز آبِ ديده   كه ز تابِ سينه آبي ز كباب مي تراود
چو زآتشِ غمِ او شده ديگ سينه جوشان   عرقِ ز دودِ آهم تب و تاب مي تراود
زفسونِ چشمِ مستش چه خيالِ خواب داري   كه زسحرِ اين فسانه همه خواب مي تراود
اثري ز نشه دارد مگر اين سرشكِ جوشان   كه ز تاكِ ديده رشحي چو شراب مي تراود
زخزان بهار هرگز نه شود شباب از شيب   كه نمودِ رنگِ عارض ز خضاب مي تراود
دلِ من بدردِ جانان شده همچو موم و آتش
كه "عطا" ز اشكِ چشمم نمك آب مي تراود

چو سوزِ دل نبود چشمِ تر چه خواهد كرد   ز گريه مرهمِ داغم اثر چه خواهد كرد
نگر بشمع كه از گريه كم نه شد سوزش   كه آبِ اشك بتابِ جگر چه خواهد كرد
ز دوست دور، بخود نيز نيستم نزديك   فلك فلاكتِ من زين بتر چه خواهد كرد
نه بشگفد گلِ بختم بهيچ آب و هوا   نهالِ سوخته آخر ثمر چه خواهد كرد
تو كز وظيفهٔ ما غافلي نميداني   كه نالهٔ شب و آهِ سحر چه خواهد كرد
كس از نصيبهٔ خود چاره اي نميداند   بلي بزخمِ قضاها سپر چه خواهد كرد
ز چشمِ يار نگر گردشِ زمانها را   سلوك و سيرِ سپهر و قمر چه خواهد كرد
مگر بديدهٔ دل حسنِ يار جا گيرد   نگاهِ سرسرئ چشم سر چه خواهد كرد
نظاره بازئ دل نشئهٔ دگر دارد   و گرنه اين نظر بيبصر چه خواهد كرد
كش آهِ گرم ز دل، چيست اي "عطا" دمِ سرد
كه رخنه در دلِ سنگ اين شرر چه خواهد كرد

اي چو صبح از برفِ پيري گشته ريش و سر سفيد   شبنمِ غفلت كشيده بر سرت چادر سفيد
ياسمن سرزد ز سوسن سروِ من نرگس كشا   ديده باشي در جهان شاخِ سيه را بر سفيد
مشقِ عصيان بسكه ميشويم به آبِ گريها   آخر اين سيلابِ اشكِ تر كند دفتر سفيد
آبِ چشمِ دردمندان كوه را دل خون كند   سنگ ميجوشد چو لعل از تاب اين گوهر سفيد
به بود گر نامه ام نارند در ديوانِ حشر   تا نگردد از سياهي ديدهٔ محشر سفيد
تا جواني رفته چون سرو رواني از نظر   طوطئ دل را چو قمري گشته بال و پر سفيد
اشك و آهِ نامرادي دستِ مارا بر گرفت   نامهٔ اعمال مازين هردو شد محضر سفيد
باسوادِ غم سري دارد بياضِ بختِ ما   از غبارِ خط سيه شد رنگ اين مسطر سفيد
جان سردم چون توي زان جاي مردم شد بچشم   غير زين هرگز نمي زيبد سياهي در سفيد
عينك پيري بود آئينهٔ روي "عطا"
چشمِ نابين ره نيابد بر سياه و بر سفيد

رُخت گردِ نظر گردد بگردد سر چو بر گردد
دلت از من چو بر گردد ز چشمم بحر و بر گردد

ازان دردِ سري دارم كه باعشقت سري دارم
خيالت چون بسر گردد مرا حالِ دگر گردد

تن از غم زار مي تابد، غم از من روي برتابد
دل ازغم بهره ور گردد، چه بر گردد اگر گردد

بهارِ جانِ مشتاقان مرا چون ياد مي آئي
ز خارِ هر بُنِ مويم گلِ داغِ جگر گردد

شود طوفانها برپا بود طغيانها پيدا
چو عكسِ روي دلجويت مرا در چشمِ تر گردد

قيامت ميشود برپا چو قامت راست ميسازي
ز بعث و نشرِ جانبازان همه حشر از حشر گردد

خطا كي از "عطا" آيد و گر آيد عطا بايد
ز غيرِ تو نيا سايد عطا گر دربدر گردد

درعشق جا نفشاندن جانانه میتوان شد   از شوقِ سر گذشتن مردانه میتوان شد
سوزِ سپندِ نالانِ منظورِ شمع نتوان   خاموش وار سوزان پروانه میتوان شد
زلفِ دراز دستش دلها نموده پستش   ز خمارِ چشمِ مستش مستانه میتوان شد
کي آشنا نشانه کردي ازین دوگانه   کز غیرِ آن یگانه بیگانه میتوان شد
در رنگِ این تماشا جذبِ خرد تحاشا   زین دامگاهِ غوغا دیوانه میتوان شد
گو زیرِ چرخِ واژون خفتن ز بیم شبخون   کزسحرِ این کج افسون افسانه میتوان شد
دلها بدامِ هر مُو زان سنبلِ سمن بو   آویخته بهر سُو چون شانه میتوان شد
زان شکرین نمکدان شیرینست عشقِ مستان   زین باده راست پیمان پیمانه میتوان شد
رندانه صاف مشرب مطلب ز غیر مطلب   مُهرِ سکوت بر لب فرزانه میتوان شد
لاغیر شو ز غیرت کزغوصِ بحرِ حیرت   در گوشِ اهلِ فکرت دردانه میتوان شد

همچون "عطا" نسازي طفلانه خاک بازي
کز غفلتِ مجازي پیـــرانه میتوان شد

سرِ نیاز اگر خاکِ پا تواني کرد   فرازِ کنگرهٔ عرش جا تواني کرد
بگردِ صورتِ تو کعبه هم طواف کند   اگر بقبلهٔ دل اقتدا تواني کرد
حریمِ خلوتِ بیت‌الحرم چرا نه شود   اگر تو خانهٔ دل را صفا تواني کرد
اگرچوسایه‌شويخاکپاي‌دشمن و دوست   شکار سایهٔ فرّ هما تواني کرد
صداي قدرِ تو عنقاي قاف قاف شود   به کوي بیکسي ار انزوا تواني کرد
چرا بکشتنِ اعدا چو اژدها نشود   اگر تو آهِ دلِ خود عصا تواني کرد
چه عذر و حیله بتکلیف میکني هشدار   درین معامله ضامن کرا تواني کرد
ز روي حادثه در دامنِ رضا آویز   کجا تقابلِ دست قضا تواني کرد
بزیر بارِ امانت توئي ظلوم جهول   چگونه ذمهٔ خود را ادا تواني کرد
فتاده‌اي بمیانِ هزار دامِ بلا   گریز نیست گریز از کجا تواني کرد
مگر که عفو شود مرهمِ جراحتِ تو   دگرچه بر سرِ دردت دوا تواني کرد

ز دستِ ناقصِ ما کار بر نمي آید
"عطا" مگر بخدا التجا تواني کرد

برآن دري که شهان چون گدا گدا باشند   چرا نه اهلِ مناجات سر فدا باشند
ز التجاي درِ خلق در خدا بگریز   که سایلانِ درش از دگر جدا باشند
ز دوست هرچه رسد دوست ترزجان دارم   که صابرانِ بلا قابلِ شفا باشند
غبارِ دل نشود زنگ روي آئینه را   که لوحِ خاطرِ روشن‌دلان صفا باشند
ز خاکِ راهِ توکحل الجواهر دلهاست   که دیده روشن ازین پاک توتیا باشند
کجا بحالتِ وابستگي است وارستن   ز خود رها شدگان لایقِ هوا باشند
گرفتگانِ تعلق معلقانِ غم اند   گذشته از دو جهان عارفِ خدا باشند

گنه خمیرِ بشر، ارثِ آدمي‌زاد است
چو بنده اهل خطا درخورِ "عطا" باشند

دوست پیداست گراز دیده نهان مي باشد   مردمِ دیده هم از دیده عیان مي باشد
یار حاضر همه جا حیف من ازخود غائب   بنده جویا همه سو او بمیان مي باشد
هرکجا عیش زیاد است ز یادِ یار است   که جز او سایهٔ جان درخلجان مي باشد
چشم در چشمهٔ خور خیرگي آرد پیدا   دیده بي دیدِ نظر دریرقان مي باشد
خاطرِ جمع ز هر تفرقه آسوده بود   تنِ بي تاب و توان درخفقان مي باشد
کوکبِ بختِ ببین انجمِ گردون مشمار   ماه در سنبله یا در سرطان مي باشد
گرهِ باغ و لبِ غنچه کشاید ز بهار   تازه داغِ دلِ بلبل ز خزان مي باشد

شب نشین اشک فشان خیز "عطا" صبح چو آه
خواب در وقتِ سحر طرفه گران مي باشد

اگر نگاهِ تو بر حالِ زارِ ما نه رسد   دگر کسي به مداواي کارِ ما نرسد
چنانکه دابِ عنایاتِ تست لطفي کن   که یاس بر دلِ امیدوارِ ما نرسد
اگر نموده شب و روز صد هزار قماش   بآب و تابِ رخ و زلفِ یارِ ما نرسد
بسا پیالهٔ صهبا کشیده اند بزور   یکي ازان بمئ خوشگوارِ ما نرسد
بسا سواره بمیدانِ عشق تاخته اند   یکي بکوکبهٔ شهسوارِ ما نرسد
هزار مژده رسانان رسیده اند ولي   کسي بمرتبهٔ غمگسارِ ما نرسد
بجز ثناي تو از شاعري شعورم نیست   چه شدکه فهمِ حسد برشعارِ ما نرسد

همين بيادِ تو از گفتنِ سخن شادم   اگرچه لايقِ خدمت نثارِ ما نرسد
بخاكساري ازين در كجا روم والله   اگر ترا گذر از رهگذارِ ما نرسد

"عطا" بنال مبادا كه حالِ بيكسيم
بعجزِ عرض خداوندگارِ ما نرسد

دل بيادِ لبِ ياقوت تو خوناب شود   بلكه زان لعلِ نمكدان چو نمک آب شود
ديده را طاقتِ فرمان تو نبود هر گاه   سينهٔ كوه ز هجرانِ تو سيماب شود
هر رگي تار شد از يادِ سرودِ غمِ دوست   سرِ هر مُو بتنم ناخنِ مضراب شود
خار حسرت فگند در جگرِ بيداري   گر خيالت نمکِ ديدهٔ بيخواب شود
مردمِ تشنه لب و غرق در آبِ اشكم   مگر از چشمهٔ ديدارِ تو سيراب شود
زآفتابِ رُخِ تو تابِ نظر نيست بچشم   كز خيالِ تو دل آئينهٔ بيتاب شود
حلقهٔ گردنِ مقصود شود دستِ دعا   قامتِ عجز اگر چون خمِ محراب شود

ميتوان جاي قبوليّتِ دلها گيرد
اي "عطا" نفسِ تو گر قابلِ آداب شود

خوشا لطيفه كه از طبعِ نادرم سر زد   كه در طبايعِ افسرده آتشي در زد
نمي رسد اثرِ سوز خامكاران را   اگرچه شعلهٔ آهم بهيزمِ تر زد
بدستِ صنع هزار آفرين كه ابروي تو   بهم دو مصرعهٔ موزون بلوحِ مسطر زد
بنازِ شوخِ تو نازم ز تركتازئ دل   كه يكه‌تاز بقلبِ سپه مكرر زد
ز زخمِ چشمِ تو با چشمِ زخم حيرانم   كه نقشِ داغِ تو بر دل چو سكه بر زر زد
شكنج زلف دلاويز را دگر مفشان   كه مُو بمُو دلِ آشفتگان بهم بر زد
قيامتي است مگر حسنِ نامكررِ دوست   كه عالمي ز تماشائيان بمحشر زد

"عطا" چه عالمِ قحط‌الرجالِ مهر و وفا ست
كه نقشِ زر زده ات نيم جو نمي ارزد

سوزِ درونِ مارا هر بيخبر چه داند   بي‌دردِ نازپرور زين دردِ سر چه داند
از آبِ ديدهٔ ما آتش كناره گيرد   اين اشک و آهِ ما را هر بي‌اثر چه داند
اسرارِ نكته داني يابي ز بي زبانان   ناديده حسنِ معني ز اهلِ نظر چه داند
ازخشک و ترچه گوئي تا بحر و برنجوئي   فرقِ شبَه ز گوهر هر بي‌بصر چه داند

بي نشّه حظ نه باشد از ديدنِ تماشا   آنرا كه هوش نبود قدر هنر چه داند
از خود نرفتگان را از جا شدن چه بهره   آن حضر نه بيند قدرِ سفر چه داند
هر نقش را كه بيني دارد قماش ديگر   بي ديدهٔ شناسا نرخِ گهر چه داند
هر كس بخود نمائي با خود قياس دارد   تا از پدر نگريد ذوقِ پسر چه داند

صاحب كمال داند قدرِ "عطاي" ما را
از سوزشِ دلِ ما هر بي‌جگر چه داند

به پيشِ پستهٔ لعلِ تو غنچه آب ندارد   بتابِ زلفِ سياهت بنفشه تاب ندارد
به بوي عنبرِ گيسوي تو گلاب چه باشد   خمارِ نرگسِ مستِ تو خود شراب ندارد
عيان ز مطلعِ حسنت هزار مهرِ منور   شعاعِ ماه تو يک ذره آفتاب ندارد
زبانِ عجز مرا از سوالِ عشق چه پرسي   كه عقلِ كل بسخن قدرتِ جواب ندارد
زحسن روي تو حيران بحسنِ خوي تو نازم   كه جز طريق كرم عادتِ عتاب ندارد
ز شرحِ شوق نوشتم رسالهٔ غمِ دل را   كه دردمند نصابي جز اين كتاب ندارد

چرا ز حالِ "عطا" دردمند با ز نپرسي
كه او ز سوزِ غمت جز دلِ كباب ندارد

ز نظم و نثرِ غمِ دل بدست مي آيد   ز شعر ماهئ شوقم بشست مي آيد
بحيرتم كه چه پيمانه بودم از پيمان   مرا چو ياد ز عهدِ الست مي آيد
نديدم و نه شنيدم شكسته همچو درست   بغير دل كه درست از شكست مي آيد
بدردِ دوست چه داري بخبر سرِ تسليم   خموش اي دلِ ديوانه مست مي آيد
ترا باين شدن و آن شدن نجومي چيست   بدان ز عالمِ غيب آنچه هست مي آيد
ترا چه رشک بغيري نصيبِ خود برگير   اگرچه حرص بصد خير و جست مي آيد
چو سر بلند شدي رو بنه بخاکِ نياز   ببين كه آبرو آن جاي پست مي آيد
تراچه تكيه برين كاخِ سست بنياد است   كه صوتِ زلزلش از پاي بست مي آيد

نهد بسمت نگاهِ تو سر بسجده "عطا"
مريدِ حسن تو مرشد پرست مي آيد

شب ِ هجران چو خواهم بي‌تو خواب آید نمي آید
بجز خوناب ِ اشک از دیده آب آید نمي آید
دلم چون زلف ِ تو از هم پریشان است حیرانم
که تسکین از دل ِ پر اضطراب آید نمـــي آید
جگر در سینه بریان شد مرا از آتش ِ عشقت
ترا خواهم که بوي زین کباب آید نمي آید
جواني چون بـــهار و پیري آئین ِ خزان دارد
چسان در شیب تمکین ِ شباب آید نمي آید
شکستم خامه ها از غم نوشتم نامه ها از هم
بتو گر صد سوالم یک جـــواب آید نمي آید
دل ِ خود جانب ِ جانان کبوتر نامه بر کردم
که شاید زود رو قاصد شتاب آید نمي آید
"عطا" بیچاره از جور و جفاهاي تو عاجز شد
ترا کي رحم بر حال ِ خراب آید نمي آید

باري ز رخ نقاب بر آري چه مي‌شود
گر روبروي و دل‌بدل آري چه مي شود
در آرزوي روي تو مردم د راضطراب
آئینه را بدیده سپاري چه مي شود
از خوبي ٔ تو کم نه شود اي عزیز مصر
گاهي براه ِ ما گذر آري چه مي شود
اوج ِ کمال مانع ِ مهر و معاش نیست
رسم ِ وفا اگر نه گذاري چه مي شود
اي ابر ِ فیض‌دل صدف آسا لب است وا
رشحي بکام ِ تشنه بباري چه مي شود
تا کي جفا و عربده آن هم بعاجزان
نقش ِ وفا چرا ننگاري چه مي شود
غم را چرا بغیر مسلط نمي کني
بر بیدلان بلا نه گماري چه مي شود
دریادلي و بخل بیکشیت امید ما
اي ابر بر خرابه بباري چه مي شود
سوز ِ درون بود که "عطا" بخشدم اثر
زین آه و ناله گریه و زاري چه میشود

رفته رفته دل ِ من داغ ز تن پیدا کرد
آتشین لاله ز شور آبه چمن پیدا کرد
طبع پیرانه‌ام از عالم ِ طفلي گویا ست
این مسیحي است که درمهد سخن پیدا کرد

غنچه وصف ِ شکرین لعل تو میگفت بباغ
لب ِ خندان ِ تو از پسته دهن پیدا کرد
نقش ِ پاي تو بهر شوره زمیني که فتاد
سایه ٔ قد ِ تو اش سرو و سمن پیدا کرد
دل ِ دیوانه نباشد سر ِ موئي آزاد
زلف ِ زنجیر تو هر حلقه شکن پیدا کرد
مرغ ِ سیاح سفر نیز حضر میداند
خانه‌بردوش بهر گوشه وطن پیدا کرد
عشق را آدم ِ دل سوخته باشد درکار
حق‌حکیم است که‌ازخاک‌چومن پیدا کرد
دیگ‌وسرپوش‌بودطاس ِ فلک‌طشت ِ زمین
آدمي شمع صفت طرفه لگن پیدا کرد
بلبل ِ دل شده از دامن ِ گل آویزد
قمري از برگ ِ سهي سرو کفن پیداکرد
گو هر ِ سفته نگر هر سخن از طبع ِ "عطا"
رشحه ٔ شوق ِ تو این درّ ِ عدن پیدا کرد

دور مه هاله مکش گرد ِ چمن خار مبند
که غبار ِ خط شبرنگ برخسار مبند
قیر بر گل مفگن مشک بکافور منه
نیل بر زر مفشان چهره ٔ گلنار مبند
باز بر حاشیه ٔ لاله بنفشه مفشان
سوسن ِ سوخته بر دامن ِ گلزار مبند
ساده رو درنظر ِ ساده دلان منظوراست
گرد ِ این لوح ِ زرافشان خط ِ زنگار مبند
گوشه ٔ چشم ِ نگاه از رخ ِ ما باز مکش
رو متاب از نظر ِ ما ره ِ دیدار مبند
حقه ٔ لعل ِ نمکدان ِ تبسم بکشا
وا نما غنچه ٔ لب تنگ شکر ِ بار مبند
باز خوانند ز تو انچه نگاري الحال
بجز از نام ِ نکو نقش بدیوار مبند
خفته نابین بود از سیر تماشا بکنار
پرده بر رو مفگن دیده ٔ بیدار مبند
پر تو ِ مهر بهر خانه فتد از در و بام
دل ز دیدار مکش دیده ز دلدار مبند
دربي ٔ کار ِ خود ار نیز کشادي طلبي
کار ِ هر بسته کشا رهگذر ِ کار مبند
داد ِ طالع طلبي زین فلک ِ شعبده باز
کاسه زنهار که بر کیسه ٔ شطار مبند
از بت ِ نفس‌حذر کن که نهان‌دشمن ِ تست
در گلو رشته ٔ این کفر چو زنار مبند
آشنائي خود ازین مردم ِ بیگانه مخواه
نظر ِ یار طلب دیده بر اغیار مبند
نیست جز ترک ِ خودي هیچ بدر رو زین دام
اي "عطا" ره گذر ِ این خط ِ پرکار مبند

صبا ز روي تو بو در دماغ ِ ما نه رساند
غبار ِ کوي تو در دیـــده توتیا نه فشاند

نمیدهد ز وصالت خط و پیام تسلاّ
بیا که خطِ تو هم بی رخِ تو کیست که خواند
چنین که آه ز دل شد روان چو اشک ز دیده
بود ازین دو یکی را بمنزلی برساند
نشسته نقشِ رخت دلنشین بچشمِ پر آبم
جز این عیان ست که هرگز بر آب نقش نه ماند
چنان بقیدِ هوائیم در علایقه عاجز
که جز خیالِ تو ما را ز ما کسی نه رهاند
اگر تو باز گذاری که دستِ بنده بگیرد
اگر تو باز بخوانی مجالِ کیست که راند
مگر ز دستِ تو اصلاح یابد این دلِ مسکین
و گر نه دست و گریبان بیختِ خود که تواند
ز سوزِ سینه و از سرّ سرچه رفت بر اغیار
که غیرِ یار ز مافی‌الضمیرِ بنده که داند
ز پیشِ چشمِ "عطا" ای خیالِ دوست مرو دور
که سرو قدِ تو بر جوئبارِ دیده نشاند

از وجودِ من تنفر غم بهردم میکند
جنسِ ناقص را خریداری کسی کم میکند
رنگ و بوی چهرهٔ گل ز اشکِ چشمِ بلبل است
گریه‌های دیدهٔ من کارِ شبنم میکند
ترکِ مخمورِ تو دارد قتلِ عامِ عاشقان
چشمِ خونریزِ تو بر ما کارِ رستم میکند
از کفِ عشق تو غمها هست قسمت‌های ما
این جوانمرد از سخا نسیانِ حاتم میکند
ای برادر از انانیّت شود انسان چو دیو
مردمی و خاکساری دیو آدم میکند

بی ادائی های ما آخر ببدنامی کشید
عالمِ دیوانگی رسوای عالم میکند
تیره‌بختیها ثمر دارد ملامتهای خلق
آری آری دردمندی عقل برهم میکند
بهرهٔ دانشوری شد یاوه‌گوئیٔ جنون
از هنر قدرِ معیّن عیبِ مبهم میکند
قحطِ جمعیت که در شهرِ پریشانی فتاد
ای "عطا" احوالِ ما هر لحظه درهم میکند

دریغ چون خبر از دوستان نمی آید — ز هر که نام بپرسم نشان نمی آید
به آه و گریه کنم یادِ یار جانیٔ خویش — کزو پیام باین خسته جان نمی آید
تبسمِ لب، و طرزِ تکلمِ تو کجاست — ز بحر گوهر و لعلی ز کان، نمی آید
کبوترِ دلِ من برده‌ای بخانهٔ چشم — که باز گم شده زان آشیان نمی آید
رخِ تو آئینهٔ چشمهای مشتاق است — چرا بدیدهٔ آشفتگان نمی آید
چگونه وصفِ ترا میتوان بیان سخن — که مدحتِ تو مجالِ زبان نمی آید
ازین جهان بنگر کاروان روان پیهم — ولی ز کس خبری زان جهان نمی آید
بدل ز کینهٔ دلها ست رنگ ظاهرها — که بوی مهر ز هر دودمان نمی آید
بیا که بی تو "عطا" از فراق داغ شده
بصبر طاقت ازین ناتوان نمی آید

گر ز چشمت بر دلم گاهی نگاهی بگذرد
اشکِ خون از دیده و از سینه آهی بگذرد
شوقِ دل از هردو جانب میکند اثباتِ حال
گر خط و پیغامِ جانان چون گواهی بگذرد
آنکه نامش بر زبانم تکیه گاهِ هر سخن
بوکه نامم بر لبش از سهو گاهی بگذرد
یکدم از عمرِ ابد به در وصالت کز فراق
هر مهی سالی و هر روزی چو ماهی بگذرد

بهره‌ور از بحرِ فیضش هر کجا شیرین و شور
رشحهٔ احسان او بر هر گیاهي بگذرد
شعلهٔ شوق اش نه سازد در دلِ تاریک جاي
آخر این روشن روان ماهي ز چاهي بگذرد
روز و شب کسبِ گنه دارم بدست‌آویزِ عفو
زانکه عفوِ رحمتش از هر گناهي بگذرد
عاجزم فریادِ من رس اي کریم داد بخش
داد یابد از تو هر جا داد خواهي بگذرد
عکسِ حسنِ دوست مي بیند "عطا" در نور و نار
چون تماشا بین بهر روي و راهي بگذرد

مرا چو نامهٔ شوقِ تو حرزِ جان آید   بدل رمیده قرار و بتن توان آید
گهر نثار چه باشد که جان نثار کنم   مرا چو نامِ عزیزِ تو بر زبان آید
غبارِ رهگذرت توتیاي دیده و دل   چه شایگان است اگر مفت رایگان آید
ز شوقِ دیدن روي تو دیده پیش از من   دوان دوان بشتابد روان روان آید
فلک بناله در آید ملک بگریه رود   اگر حکایتِ هجر تو درمیان آید
خرابئ دلِ آشفتگان بیان نتوان   مباد بر دلِ آسودگان گران آید
بقرص لختِ جگر قندِ آب دیده بساز   تکلف است که تکلیفِ آب ونان آید
اگرچه در تهِ بارِ غمِ تو پیر شدم   خوشم که هر نفسي آهِ من جوان آید
عزیزِ مصر شدن دولتِ غلامئ تست   ز چاهِ بخت اگر ماهِ کاروان آید
تو کارِ خود بخدا وا گذار بنده "عطا"
نه عمر و زید چه از دستِ این و آن آید

در کوي حسن جز دلِ دیوانه نگذرد   کز رهگذارِ عشقِ تو بیگانه نگذرد
گر عشق شحنگي کند و عقل احتساب   رندِ شرابخوار ز میخانه نگذرد
تا خط و خالِ یار شده دام و دانه وار   دل مرغِ دامِ اوست وزان دانه نگذرد
از جوشِ دل ز دیده چکدخون که هیچگاه   میناي مي ز گریهٔ مستانه نگذرد
مخمورِ چشمِ مستِ تو ناید بتو بباز   پیمان شکن ز گردشِ پیمانه نگذرد

در رنگ این فسون همگي خواب غفلت است   تو مستِ این خیال که افسانه نگذرد
نفسِ حجاب غاصبِ شوق از دلِ خراب   کز قصدِ گنج بوم ز ویرانه نگذرد
پرداخته بجمعِ پریشانِ دل چه خوب   زلفِ تو کز تطاولِ آن شانه نگذرد
بر آتشِ غمت چو "عطا" رقص میکنم
از شمع جان نثار چو پروانه نگذرد

عکسِ او هر ذره را خورشیدِ تابان میکند
نقشِ پاي او بیابان را خیابان میکند
پر گل از نظارهٔ او دامنِ دست تهي
چشمِ مفلس از نگاهش زر بهمیان میکند
نقدِ شوق او بود در سینهٔ دلخستگان
گنجِ عشقش جاي در دلهاي ویران میکند
ترک‌تازیهاي آن چشمِ سپه‌سالار بین
کز سپاهِ غمزه فتحِ کشورِ جان میکند
دیدنِ دیدارِ او جمعیتِ آشفتگانست
گرچه زلفش حلقهٔ دلها پریشان میکند
از تبسم گر نمک زد بر جگرهاي کباب
خنده‌اش مرهم بداغِ سینه‌ریشان میکند
رو بآن محراب ابرو زلفِ هندو را ببین
کان رخِ چون قبله هندو را مسلمان میکند
گرچه برهم زد دلِ ما آن نگاهِ صف شکن
آن لبِ دمساز دل را ساز و سامان میکند
گر چو زلفش کارِ دلها را گره زد برگره
یک نگاهِ دلکشا صد مشکل آسان میکند
گر ز شانِ بي نیازي عالمي سازد خراب
یکنظر از چاره سازي فیضِ احسان میکند
بنده را در بندگي راهِ رضا شاید "عطا"
هر چه میخواهد باین بیچاره حق آن میکند

الحذر گه گه نگه کان چشمِ دلبر میزند
گاه تیغِ غمزه گه از ناز خنجر می زند
ترکِ سفاک است بیباک آن نگاهِ خونفشان
تیر حکم‌انداز بر دل هر نظرور می زند
طرفه ترکِ جنگجو آن چشمِ شوخِ دلربا ست
کز پیٔ یغمای دل بر قلب لشکر می زند
نیست این چشمِ مقاتل را مقابل زینهار
طرفة العینی صفِ دلها مکرر می زند
غرقِ آب و خرقِ آتش هیچ جا جانبر نشد
جز دلِ شیدا که پهلو با سمندر می زند
شمعِ رخسار ترا نازم که دل پروانه وار
تا بپایش سر فشاند در هوا پر می زند
سینه پرسوزِ غمش به چون زمین و آسمان
رشته از ریشِ درون شان داغها سر می زند
اشک و آه و دیده و دل نیست از حکمت تهی
شورشی درخاک و باد و آب آذر می زند
چهرهٔ مهر و سپهر از عاشقی دارد نشان
چون بشکلِ آبگون رنگِ مزعفر می زند
هر گیاه و گل که می بینی درین باغِ جهان
از خزان بعد از بهاران بادِ صرصر می زند
نقشِ این تصویر کی ریزد که دستِ جان نگار
بر دلم داغ تو همچون سکه بر زر می زند
در بغل لوحِ غزل دارد "عطا" با گنجِ شوق
نسخهٔ دیوان خود هر گاه در بر می زند

بسعیِ ناقصِ خود هیچکار نتوان کرد
قرار جز کرمِ کردگار نه توان کرد
قبول بنده زعجز و غرور ادبار است
چو دیو تکیه بقرب وجوار نتوان کرد
غمِ زمانه چرا بر دلِ ضعیف نهی
بلا بگردنِ خود اختیار نتوان کرد

ز دستِ ذرهٔ مجبور هیچ نکشاید
بزورِ بازوی خود اعتبار نتوان کرد
اگر ز هر بُنِ مویم زند بشکر زبان
شمارِ نعمتِ پروردگار نتوان کرد
اگر تمامیٔ اشیا شود چوکاغذ و کلک
حسابِ فضلِ خدا را شمار نتوان کرد
باشک نامهٔ عصیان نمی توانم شست
بآه چهرهٔ دل را غبار نتوان کرد
چگونه جمع کنی خاطرِ پریشان را
بمکر و حیله فلک برقرار نتوان کرد
مجو با عالمِ پیری حظِ جوانی باز
بآب و رنگ خزان را بهار نتوان کرد
"عطا" بغیر خموشی چه میتوان کردن
بآه و ناله جهان زیربار نتوان کرد

دل ز جانکاهی بسانِ رنگِ کاهی می طپد
سینه از سوزِ جگر بی‌آب ماهی می طپد
قطرهٔ خون است یا دل یا شرارِ آتشین
چون تنِ بیتاب ازو خواهی نخواهی می طپد
کیفِ حالِ سوزِ دل آخر چسان خواهم نوشت
کاغذم از آهِ کلکم در سیاهی می طپد
با شهودِ خانگی انکارِ عصیان چون کنم
خاطرِ مجرم ز تصدیقِ گواهی می طپد
دارم امیدِ کرم لیکن ز بیمِ باز خواست
سینهٔ عاصی ز اعمالِ نواهی می طپد
دل ز طوفانِ حوادث تا کجا منزل برد
خاطرِ ملاح از کشتی تباهی می طپد
در هوای وصل بیتابی بود بیش از فزون
سینهٔ بلبل ز بادِ صبحگاهی می طپد
لاهی از گفتارِ بی‌کردار دارد انفعال
چون ز حرفِ غیر موقعه طبعِ ساهی می طپد
تن بصد غفلت بود ترسان ز خوفِ باز پرس
بنده نافرمان ز قهرِ بادشاهی می طپد

چون ز بیدادِ فلک فریاد آرم رحم کن
جانِ مظلومان ز بهرِ داد خواهي مي طپد

نفسِ نا جنس از غمِ دل هر کجا باشد بتنگ
روستا را خاطر از خوفِ سپاهي مي طپد

عفو فرما از "عطا" اي غافرِ جرم و خطا
چون ز عصیان بنده بیکس یا الٰهي مي طپد

اگرچه دیده چو ابرِ تو آب میگرید — چو برق شو که همه سوز و تاب میگرید

زبان بریده بر آور ز بانه همچون شمع — که خنده رو شررِ التهاب میگرید

بعین سوز چه سازیست سینه سوخته را — که دل بر آتشِ غم چون کباب میگرید

چه خاصیت بنگاهِ قد و خدِ تو بود — که جوئبار دو چشمِ گلاب میگرید

بروي تو نه گرستن گرستن از پئ چیست — که دیده از نظرِ آفتاب میگرید

گلابدانِ سرشکم نمي شود خالي — بشوقِ روي تو چندانکه آب میگرید

سزد که خون رود از دیده در غمِ اعمال — چو عاملي که بوقتِ حساب میگرید

ز کیفِ کار مپرس از منِ سراپا هیچ — که مفلسِ بزه کار از جواب میگرید

مگیر نبضِ دلِ من روان بخونِ جگر — که خسته دل ز صدای رباب میگرید

بوصل گریه چه کیفیتي است چشمِ مرا — به آن مثابه که مستِ شراب میگرید

دل است آه کشان تا بدیده اشک روانست — که برق خنده زند تا سحاب میگرید

ردیفِ خندهٔ دیوانه گریهٔ مست است — مصیب خنده زند تا مصاب میگرید

خیالِ غیر تو داند غبارِ دیده و دل
"عطا" که بر هوس خورد و خواب میگرید

زمانه بر منِ آشفته دل طفلانه میخندد
بلي اهلِ خرد بر حالتِ دیوانه میخندد

اگرچه شمع گریانست بهرِ سوزشِ عاشق
غرورِ حسن او بنگر که بر پروانه میخندد

دلم در بندِ زلفینش سراپا عقدها دارد
بلي از موشگافیها دهانِ شانه میخندد

بهاي دل دو عالم قدر اندک در خیال آمد
بفکرِ جوهري آري لبِ دردانه میخندد

تنِ طناز را بنگر که بر دل خرده میگیرد
ز شوخیهايِ لعل او و لبِ پیمانه میخندد

ازان رخسار همچون برق چشمِ ابر میگرید
ز شوخیهاي لعلِ آو لبِ پیمانه میخندد

زلیخا بر رهِ یوسف فتاده زار میگرید
بگوشِ او نواي ني لبِ خسخانه میخندد

چه غم گرمن ز سوز و تاب چون پروانه میسوزم
بشمعِ حسن او نازم که بس جانانه میخندد

"عطا" گر از مئ غفلت چو مستان زار میگرید
ولي بر نشهٔ فاني چه خوش رندانه میخندد

بجز صیادِ چشمِ تو شکارِ دل چه کار آید
دلِ من صیدِ چشمِ تست تا روزي بکار آید

بتر از انتظارِ دل بلاي نیست در عالم
زهي طالع که آن مه مهربان بي انتظار آید

منال اي بلبل از هجرانِ گل گر وصل میخواهي
که معهود است کز بعدِ خزان فصلِ بهار آید

بباغِ وصلِ او چون غنچه ميبندم لب از حیرت
چه گلها بشگفد گر چشمش و چشمم دو چار آید

شرابِ صاف یاقوتي ز لعلِ یار میخواهم
کز و چندانکه نوشي نشهٔ او بي خمار آید

مئ مرد آزما مردم فگن ساقي بدور آور
که صوفي را خبر از عالمِ بي اختیار آید

نهالِ تن بآبِ باده پرور ساقیا زان رو
که شاخِ خشک را از رنگ و بویش برگ و بار آید

وصالِ معنوي باشد ز صورت پرده بردارد
که نقشِ دلنشین در دیده روي آن نگار آید
"عطا" از بادهٔ عشقش چه خوش کیفیتي دارد
که سوي مسجد از میخانه مستِ هوشیار آید

موحّدي که بدل صاحبِ یقین باشد
نه بند سبحهٔ و زنار و کفر و دین باشد
بسیرِ چشم نهي دست چون توان گفتن
چو آه در کف و اشکم در آستین باشد
سعادتِ دوجهان بر رخم فشاند نور
اگر ز کوي تو ام خاک بر جبین باشد
چه غم ز بندِ گریبان. بوسعتِ دامان
یقین که نقشِ کشایش درین نگین باشد
صفاي صحن چمن باشد آن همیشه بهار
چو لاله هر که بدل داغِ آتشین باشد
زخود رمیده ندارد بخویش مشغولي
چوشوقِ دوست بهرجاش همنشین باشد
بذکرِ تو دلِ بیدار را ز خواب چه غم
اگر خیال تو در دیده همنشین باشد
رضاي دوست چو بر بنده عین راحتِ اوست
براي خویش چرا آدمي غمین باشد
ز تست این همه را آب و تاب و سیر و سکون
که آسمان بسجودِ تو چون زمین باشد
بدونِ دوست تقاضا نشانِ دون‌طبعي است
که محض یادِ تو ام حرزِ دل گزین باشد
رجا بعفوِ تو دارد "عطا" بجمله خطا
عطاي فضل تو ام نقشِ دلنشین باشد

بلبل از گلبانگِ عشق تو ترنّم میکند
گل ببوي باغِ حسنِ تو تبسّم میکند
شمع چون پروانه از شوقِ تو در سوز و گداز
صد سمندر وار زین آتش تنعّم میکند
سرو سر بر پا ست قمري طوق در گردن ز شوق
ذره سر گردش چو مهر و چرخ و انجم میکند
آ نقدر دردِ تو ساري گشته در اجزاي صنع
کز غمت گویا و ناگویا تکلم میکند
بس که از فیضِ کریمت بهره دارد بحر و کان
اهلِ حاجت را بقدرِ خود تکرّم میکند

سرد و گرم و خشک و تر با آب و آتش باد و خاک
سر بفرمانت بهمدیگر تقدّم میکند
هر کجا کنجِ بصیرت بر بصارت داده‌اي
اي بسا دیوانه بر دانا تعلّم میکند
پشه را بر پیل قدرت مور را بر مار زور
هر یکي در بندگیها رشکِ مردم میکند
سینهٔ دریا ز موجِ فکر قلقل میزند
دیدهٔ صبح از هواي ذکر قمَ قم میکند
هر زبان و دل و هر شي ناله چون ني میکشد
جوفِ کوه و سنگ و حصبا جوش چون خم میکند
اي کریمِ مستعان‌اي واهبِ عفو و "عطا"
دستگیري بنده را هر گه که جان گم میکند

دگر بجاي تو بینم خدانخواسته باشد
بجز غمِ تو نشینم خدانخواسته باشد
بقیدِ عشق تو بودن خلاصيِ دو جهان است
بدستِ غیر رهینم خدانخواسته باشد
نظر بگوشهٔ محرابِ ابروانِ تو دارم
بجز تو قبلهٔ دینم خدانخواسته باشد
بهرِ چه آنس گرفتم ثبات هیچ ندارد
بغیرِ غم چه گزینم خدانخواسته باشد
گهي که یادِ تو دارم ز بندِ خویش فتد هم
ازان مصاحبِ اینم خدانخواسته باشد
بجز تو نیست وفادار آزمودم و دیدم
براي غیر حزینم خدانخواسته باشد
بنفسِ شاد نشستن تضیعِ وقت نمودن
که بي غمِ تو قرینم خدانخواسته باشد
خطاي بنده چو مستوجبِ "عطاي" کریم است
ز غم بناصیه چینم خدانخواسته باشد

نه میري و نه وزیري بکار مي آید
عطا خوشم که فقیري بکار مي آید

بدولتي که پئ دولت است غره مباش
که توشه گوشه پذیري بکار مي آید

مکن چو دابهٔ بیکار مفت‌خوریها
بمزد کـــارِ اجیري بکار مي آید

چو ظرف پخته شود باز راست نتوان کرد
که کسبِ کار صغیري بکار مي آید

بروزگارِ جـــواني تمتعي دریاب
که در زمانهٔ پیري بـکار مي آید

ز عجز زادِ سفر سازکن درین زندان
که اشک و آهِ اسیري بکار مي آید

برنج مرحله پیماي قصدِ گنج مباش
که کُنج زاویه گیري بکار مي آید

"عطا" فقیري و آسودگـي غنیمت ماست
فقیر را نه امیـــري بکـــار مي آید

اي بدل نزدیک دیدارت ز چشمم دور بود
لیکن از عکسِ جمالت دیده‌ام پرنور بود

تا خیالِ تـو شده آئینهٔ رويِ جمـــال
سرّ معني رخ نما از صورتِ مستور بود

در دلِ ویرانه تا گنجِ هوایت مضمر است
این خراب آبادِ من از مهرِ تو معمور بود

حک نه گردد نقشِ دل گرجان ز تن‌شد تن ز جان
کز ازل نقشِ تو بر دلها خطِ مستور بود

میدهدِ خاکِ کفِ پاي تو آبِ رويِ حسن
نقشِ داغ تو همانا خالِ رويِ حور بود

مرده بي مردي بود پیرانه سر بي یادِ دوست
مشکِ ما را عاقبت خاصیتِ کافور بود

بعدِ صورت کي شود حائل بقربِ معنوي
از رُخت آئینهٔ دلها کجا مهجور بود

بـا دعـا دارد دغـا و با ولا دارد بلا
حالِ دنیا را چو وا بیني سراسر زور بود

از تنِ بي جان مرکب هر سفالِ خاکي است
کاسهٔ چیني صدا بخش از سرِ فغفور بود

کوششِ دل بي کشش هرگز نیابد ره بدوست
جاذبِ هوشِ کلیم از آب و تابِ طور بود

تا که او خواهد چه خواهد این اسیرِ ناتوان
ذره بر مهر است جویا هر قدر مقدور بود

هر عمل نیکو ست عندالله ماجور اي "عطا"
زانکه امرِ خیر عندالناس هم مشکور بود

درین‌چمن نه خزان ني بهار خواهد ماند
نه گل‌نه‌خار نه‌برگ و نه بارخواهد ماند

بیا بیا که زماني بهم در آمیزیم
دمي وصال کجا پائدار خواهد ماند

چرا ز عاشقِ بیدل کشیده داماني
وفاي حسن کجا برقرار خواهد ماند

غنیمت است همین وقت صحبتِ حاضر
بیک نسق نه جهان استوار خواهد ماند

زمانه در صَدَدِ بازئ زد و برد است
برین بساط نه پنج و نه چار خواهد ماند

غرورِ مال و جمال ازچه میکني هشدار
که‌هر دو در گروِ روزگار خواهد ماند

نه تو بماني و ني من چه حالت است "عطا"
مگر همین سخنم یادگار خواهد ماند

بهاي لعلِ ترا گوهرِ خوشاب نیرزد
هزار معجون یک نشهٔ شراب نیرزد

ادا و ناز و تغافل بیک نگاه نسنجد
هزار مهر و مواسا بیک عتاب نیرزد

به بي مثالئ حسنِ تو هیچ وصف نگنجد
بعقدِ زلفِ توصد دل پیچ و تاب نیرزد

ز شرمِ ماهِ رخت آفتاب لرزه گرفته
ببوي گیسوي تو عنبر و گلاب نیرزد

بحیرتم که چه گویم ز دردِ دل چه نگارم
که کیفِ حالِ مراشرحِ صد کتاب نیرزد

قماشِ خویش ندانم چه قیمتش بستانم
که با غمِ تو بغیر از دلِ خراب نیرزد

خطا ز موي سر افزون شمارم از سرِ مُوکم
"عطا" چو صفر عبث، هیچ در حساب نیرزد

زبانِ تلخ بشیرین لبت چه ذایقه دارد
درین معامله لب با زبان مضایقه دارد

فداي آن دلِ مسکین هزار جانِ گرامي
که در تقابلِ نازش نیازِ لایقه دارد

تبارک‌الله ازان حسنِ نامکررِ جانان
که از همه ملک‌و ملک‌شان فایقه دارد

ز شادي دوجهان سر کشیده در ندهد تن
دلي که‌با غمِ عشق‌تو طبعِ شایقه دارد

بود هميشه ترشح بابرِ ديدهٔ عاشق   كه‌دمبدم زتبِ سينه برق وصاعقه دارد
زخود بريده زدامِ جهان پريده وگرنه   بقدرِ مرتبه شاه و گدا علايقه دارد
چگونه بي تو توانم بر آورم نفسي هم
"عطا" بسابقه عشقِ تو شوقِ لاحقه دارد

دوست كي حالِ دلِ خستهٔ ما مي پرسد   تا كسي عرض بجانان نرساند نرسد
نرسد قاصدِ بيتاب بنيلِ مقصود   تا كه در تهلكه از صرفهٔ جان مي نرسد
زود رو نامه برِ من نه بود جزدمِ آه   شايد اين قاصدِ چالاک رسد بر مقصد
اي خيالِ تو مرا مونسِ جان محرمِ راز   يار همره ز ازل همدمِ دل تا به ابد
خانه زادِ غم و پروردهٔ داغِ جگرم   ابجدِ علمِ جنون‌خوانده ز پشتِ اب‌وجد
بنده‌ام بنده‌چه‌خواهدبجز ازخواهشِ دوست   نه مرا بيم و رجا و نه قبول‌است و نه رد
بكسه سررشتهٔ روزي بكفِ قسمت‌اوست   جز عنايت نه بودحاصلِ كس از جد و كد
فارغم از هوسِ نفس كه در استغنا   نه زكس‌طمع و تقاضا نه زكس اخذ و مدد
نه بتشويشِ حسابم نه بتكرارِ شمار   كاسهٔ‌وكيسهٔ‌من پاک‌ز جنس‌است وعدد
چينِ ابرو چه كند چرخ بمن بيپروا   روزي از مائدهٔ غيب رسد بهرِ اسد
طمع ازسفرهٔ دونان بدونان بي‌شرمي‌است   بعد بد هضميِ هيضه بود آروغ چه بد
گر بمعيارِ سخن كس‌نه‌رسدنيست‌قصور   ديدهٔ صيرفيان تيره ز دود است و رمد
سخنِ اهل "عطا" گرشده خس‌پوشِ خطا
جاي آئينهٔ شفاف بود صرف نمد

چونكه بي چون برضاي تو شود هر چه شود
چارهٔ بندهٔ مجبور كجا بيش دود
گر چه گويند كه يک چند بشر مختار است
سروپا بستهٔ معذور كجا دور دود
تو تواني كه ز سيّات نمائي حسنات
گرچه بي شک همه كس كشتهٔ خود را درود
چون توئي واهبِ خير از كرمِ خود مگذر
گرچه كس را برضاي تو بدر رو نبود

بختِ بيدارِ تو بخشي بمنِ پير غلام
زانكه چون طفل بپيرانه سري مي غنود
نالهٔ نيم شب و آهِ سحر گاهِ مرا
فضلِ فريادرسِ بي همتا مي شنود
چه كند بنده "عطا" در دمِ نفسي نفسي
گر نه با عفو و عطاي كرمِ تو گِرود

مرا كه صرفهٔ جان نيست صرفِ تن چه بود
ترا كه ترسِ خدا نيست ترسِ من چو بود
جهادِ اكبرِ ما از جهادِ اصغر به
كه نزدِ نفس شكن جهدِ صف شكن چه بود
بدورِ چشمِ تو اي گلعذارِ شيرين لب
بغيرِ سينه‌كني كارِ كوه كن چه بود
بجز نمونهٔ لعلِ تو در بدخشان چيست
بجز نمودِ عقيقِ تو در يمن چه بود
كمالِ عشقِ زليخا ست حسنِ يوسف را
بچاکِ سينهٔ او چاکِ پيرهن چه بود
ز تست هر ورقِ غنچه برگِ گل گويا
وگرنه خوبئ اين لاله و سمن چه بود
بهر كجا نگرم مدعاي من رخِ تست
بجز هواي گلت ديدنِ چمن چه بود
مرا كه بي تو حضر با سفر مساوات است
وراي غربتِ خود ترک ازين وطن چه بود
مرا هواي تو كافيست جامهٔ پرهيز
شهيدِ عشق ترا غير ازين كفن چه بود
"عطا" فقط بغمِ دوست گر تواني ساخت
ترا خيال بفرزند و مال و زن چه بود

بیکس مرا مدار که دارم ترا ز خود — از شان تو چه کم که بخوانی مرا ز خود
بیخود ز خود شدن بخدا راه یافتن — سرمست پا برون نگذاري چرا ز خود
اي خودنما مباش خودآراي خودپرست — در خود نظر نماي خدارا بر آ ز خود
سالک بنفس خود نه شوي قدر یکنفس — دانستهٔ تملک مال و سرا ز خود
چون نیست بنده را ز خداوند چاره‌اي — خود را باو سپار مبر ماجرا ز خود
سرمایهٔ نیاز مپندار کج مباز — تو کیستي معامل بیع و شری ز خود
عیب و خطا بدیدهٔ خود بنگر اي "عطا"
از انفعال کج مکن آئینه را ز خود

بپیش باده‌پرستان چه آب صاف و چه درد
که درد و صاف غمت را بذوق باید خورد
ز صاف و درد اشارت براحت و رنج است
نصیبهٔ ازل این قسمتم بهم آورد
بدان که دست سخاهست به ز بازوي زور
که این نصیحت زال است بهر رستم گرد
اگر فقیر و اگر بادشاه ازین عالم
بگو که جز غم و حسرت دگر چه خواهد برد
بساط شعبده و نقش فتنه انگیزي است
فلک بروي زمین طرفه بازئ گسترد
کدام ظرف که پاي زمانه‌اش نشکست
کدام نقش که دست زمانه اش نسترد
بلوح ناصیهٔ هر کسي بکلک قصا
نوشته اند که هر کس که زاد خواهد مرد
گرو گرفته ز خود خوانده‌اي نمي داني
که هر که عاریتي هر چه داشت باز سپرد
تو زنیهار میازار خاطر اغیار
خنک کسي که بهر حال نفس خود آزرد
"عطا" بصیف و شتا گرمئ نفس مگذار
اختلاف هوا گرچه خاطرم افسرد

ز داغ دل جگر ما طپیدني دارد — بدرد دوست دلم آرمیدني دارد
اگرچه کلفت خاطر ز مطلعش پیدا است — بیان حال غریبان شنیدني دارد
بیا بیا و ببین حال من مپرس از کس — شنیدني نبود آنچه دیدني دارد
بهار حسن چو بو بر هواست رنگ بر آب — گل نظارهٔ این باغ چیدني دارد
بود چگونه قفس بند آشیانهٔ تن — که مرغ دل بهوایش پریدني دارد
تو نقد وقت بحرص و هواي نسیه مده — که از ندم لب حسرت گزیدني دارد
ز ذوق پسته و بادام چشم و لب مگذر — که سیب غبغب جانان مکیدني دارد
بود مقوئ دلها مفرح غم دوست — بچش که لذت این مي چشیدني دارد
قماش عجز "عطا" قسمتي نکو یابد
متاع بار فروشي خریدني دارد

چه خوش آن دمي که جانان بکنار خواهي آمد
پرسان این نزار دل زار خواهي آمد
بقدوم خضر مقدم، چو مسیح جانفزا دم
چو مسیح و خضر باهم سر کار خواهي آمد
ز رخت بیک نظاره شده عمر من دوباره
چه حیات بیشماره که دو چار خواهي آمد
متر هم نشان داغم عنبر فشان باغم
مشکین کن دماغم چو بهار خواهي آمد
شب و روز و سال وماهي دل‌ودیده‌ز اشک‌و آهي
بکشد غبار راهي که سوار خواهي آمد
چه خوش ار بسهو گاهي فکني بمن نگاهي
چو بکوي عذر خواهي نه ز عار خواهي آمد
گذر آر بر غریبان چه طرب بغم نصیبان
که بکام عندلیبان چو بهار خواهي آمد
بقدوم تو بیابان ز رخت شود خیابان
تو اگر چو ماه تابان شب تار خواهي آمد

همه وحش و طیرِ صحرا سرِ خود نهند برپا
چو برای صیدِ دلها بشکار خواهی آمد

ز غمت چنان نزارم که ز جان دمی ندارم
پس ازان که جان سپارم بچه کار خواهی آمد

مگذار آه و زاری چو سرِ وصال داری
که اگر روی بخواری بوقار خواهی آمد

چو "عطا" مشو مشوش نم خون بکش دم آتش
که ازین رهِ کشاکش بقرار خواهی آمد

خیالِ روی تو چون چشمِ من بیاراید — گلِ نظاره نگاهم چو غازه پیراید
بحیرتم که چه کیفیتِ نظارهٔ تست — که سُرخ نشهٔ می شکلِ دیده آلاید
نگاهِ نرگسِ مستِ ترا چه خاصیت است — که هم پیالهٔ گلرنگ دیده بنماید
چه جاذبِ دلم آن چشمِ آتشین نگهی است — که جامِ دیده ز خونابِ دل بپا لاید
چه خونفشان جگرِ آن نگاهِ سحرآئین است — که داغِ به شده فواره وار بکشاید
نرفتی ای غمِ جانان ز دل جزاک الله — ز من دمی که بکاهد بتو بیفزاید
نه بازم ای غمِ دیرآشنا وفای ترا — که سینه بی تو مرا هیچ گه نیاساید
بیا بپرسشِ حالِ شکستگانِ غمت — ترحمی بمدوای خستگان شاید
بخونِ دیده کنم تازه داغهای کهن — که هر چه سینه بساید ز دل بفرساید
فغان که عمر بغفلت شده بخواب و خیال — سحر مشاهده آید هر آنچه شب زاید
بیادِ یار صدا کش چو نی بهر رگ و پی — که زنگِ دل بهوای ترانه بزداید
ازین تعددِ سودا چه سود خواهم برد — مرا که در دوجهان یک نگاهِ تو باید

بحال باش که گویند حال را عشق است
ز قالِ بی اثرِ من "عطا" چه می آید

ردیف الذال

ای از حلاوتِ لبِ تو کامِ جان لذیذ
جانان ازین چه بهِ بود اندر جهان لذیذ

عنابِ میخوشِ تو دهد چاشنی بجان
تنگِ شکر میانِ نمکدان نهان لذیذ

لذت چشانِ چشمهٔ آبِ زلالِ تو
دارند از شرابِ لبِ تو دهان لذیذ

لب تشنگانِ آن لبِ نوشین بکامِ دل
زان گلشکر لبان شده کام و زبان لذیذ

رطبی ز آبدیده و قرصی جگر چو ابر
دارند خستگانِ تو از آب و نان لذیذ

در باغِ جسن میوه چو بادام و پسته نیست
چشم و لب تو ساخت مذاقِ چنان لذیذ

دشنامِ تلخ زان لبِ شیرین چه خوش ادا ست
قانع شدم باین که دهی بخشِ آن لذیذ

یک بوسه زان لبانِ تو ارزان بجان بود
آری بود غذای بقیمت گران لذیذ

نبود بجز لبِ تو نمکدانِ شکرین
برخوانِ حسن نعمتِ الوان همان لذیذ

دیرینه یارِ ما ست خیالِ تو روز و شب
باشد انیسِ همنفس و همزبان لذیذ

از درد و داغِ تو مزه دارد "عطا" مدام
صحبت غنیمت است باین همدمان لذیذ

روز ِ هجران چه نویسم ز غمت بر کاغذ | که بشب تیره نظر خیره شود در کاغذ
نام ِ خط هم نتوان خواند ازین نامهٔ خشک | بسکه از اشک ِ روانم بشده تر کاغذ
کردم از خون ِ جگر کاغذ ِ رنگین افشان | که شد از سیل ِ سرشکم چو رخ ِ زر کاغذ
شُسته ام پاک رخ ِ زرد باشک ِ گلنار | میکشد رونق ِ سرخاب مزعفر کاغذ
برگ ِ گل گشته رخ ِ کاغذ ِ خون افشانم | بسکه خون ِ دل ِ من ساخت محمّر کاغذ
نامه‌ام کوه ِ غم و نامه برم جز دل نیست | بسته‌ام از همه بر بال ِ کبوتر کاغذ
بر چه تحریر کند بنده "عطا" قصهٔ شوق
کاتش ِ آه ِ دلم سوخت سراسر کاغذ

اگرچه هست دو زلفت ز هر طرف اخاذ | سرا میانه رخ ِ دلکشای تست معاذ
اگر دو چشم ِ تو از هر گناه زد ره ِ دل | چه غم که آن دو لب ِ جانفزای تست ملاذ
تمام کشور ِ دلها خراب شد معمور | ز درد ِ چشم ِ تو هرجا نگاه یافت نفاذ
نشد ز حلقهٔ زلف تو هیچ دل سر ِ مو | ببند ِ سلسله دیوانگان که کرده یاذ
"عطا" ز شوق ِ هوای تو شد تبارک خوان
ز وهم ِ غیر ِ تو خوانده است العیاذ عیاذ

بخون ِ دیده نگارم چو نامه بر کاغذ | ز شرح ِ شوق تو نالانست خامه بر کاغذ
بوقت ِ نامه نگاری سرشک ِ دیدهٔ من | دود چو در ز گریبان ِ جامه بر کاغذ
سرائر ِ غم ِ تو سر بمهر چون نافه | ز نوک ِ خامه بریزد شمامه بر کاغذ
چه حاجت ِ خط و پیغام با وصال ِ قلوب | که کیف ِ حال نیارم چو عامه بر کاغذ
تراود از خط ِ من نشه چون می از مینا | که ریخت رشحهٔ کاس الکرامه برا کاغذ
مگر برشتهٔ جان نامهٔ تو بربندم | نه قاصدانه بپیچم عمامه بر کاغذ
شگوفه‌های سخن سرزده ز شاخ ِ قلم | که ریخت میوهٔ مشکین شمامه بر کاغذ
ببین سواد ِ سخن بر بیاض ِ فکرت ما | بنفشه زد بسمن نقش ِ خامه بر کاغذ
ببند نامه "عطا" بر پر ِ کبوتر ِ دل
که هست بار ِ گران شوق نامه بر کاغذ

ردیف الرا

چون بجانان میرسی آهسته ای جان غم مخور
روزیت چون بیشک آید از پیٔ نان غم مخور
از ره ِ ادوار ِ گردون حیف اگر باشی ملول
هر چه آید بگذرد از چرخ ِ گردان غم مخور
فرقت آن ماه ِ مصری تا بکی دارد حزین
هم ز وصل آید بشیر ای پیر ِ کنعان غم مخور
سردی و گرمی چو هر یک بگذرد ای بینوا
از حرارتهای گرما و زمستان غم مخور
عاقبت چون بگذرد هر چیز کان پیش آیدت
پند ِ ما بشنو ز هر دشوار و آسان غم مخور
این مفرح نشهٔ عالیست بخشد بی خمار
با ترانه ساز ای سست ِ غزلخوان غم مخور
ناخدا کشتی بساحل آرد از فضل ِ خدا
ای غریب ِ ناشناور تو ز طوفان غم مخور
ای "عطا" گر رنجشی داری ز ابنای زمان
لا ابالی باش وز جور ِ رقیبان غم مخور

آیدم از هجر ِ یار گریهٔ بی اختیار
باد ِ صبا زان دیار مژده بیا و بیار
صابری و شاکری رفته ز حد تا بچند
ناله کنم بار بار گریه کنم زار زار
زار و نزار ِ غمم در خفقان ِ جفا
باش برای خدا خو مکن آزار زار

زین تگ و دو زینهار دردِسري بیش نیست
مي نبري از جهان اینهمه انبار بار
عالمِ بي طاقتي موم و نمک آب و تاب
حالتِ بي‌راحتي هر سرِ موُ خار خار
جوشِ غم آرد مرا بر سرِ این گفتگو
ورنه چه شعر و سخن اینهمه بیکار کار
یار که جاني بود هست "عطا" یا یکي
ورنه زباني بدهر آمده بسیار یار

هر چند دنیا بیشتر حرص و تمنا بیشتر
با آنکه راحت بیشتر فکر و تقاضا بیشتر
در نشهٔ دنیا مدان کیفیتي غیر از خمار
چندانکه مستي بیشتر فریاد و غوغا بیشتر
در وحشت آبادِ جهان آرام و آسایش کجا
کمتر بود آسودگي آوارگیها بیشتر
هر حلقهٔ این سلسله دامیست بر آزادگان
ذوقِ تفرج کمترک گرچه تماشا بیشتر
در گردشِ این معرکه دلها شده کلفت زده
دست از تعلق برفشان هرچند دعوي بیشتر
اعراضِ یاران بوالعجب اغماضِ خویشان بي سبب
در دل تعصب بیشتر بر لب مدارا بیشتر
یک حرفِ شعرِ من بود صد دفتر و طومارها
لفظیست اندک در نظر مضمون و معنا بیشتر
هر لحظه نیرنگ دگر باشد درین دورِ شفق
الوان و رنگِ مختلف این طاقِ مینا بیشتر
این سقف طاسِ آبگون بر طشتِ خاکي سرنگون
بیزد همي غربال خون بر پیر و برنا بیشتر

عقلِ ارسطو پیشه کن دستورِ اسکندر هنر
بکشا بتائیدِ خرد صد ملکِ دارا بیشتر
همچون "عطا" گر مشتهر محجوبم از روي جهان
هر چند نا پیدا بود گلبانگِ عنقا بیشتر

نا رفته یک غمم ز دل آید غمِ دگر   حیرانِ این دلم چه شود تا دمِ دگر
بفشان ازان شکر نمکي بر دلِ کباب   داغم هنوز تازه بنه مرهمِ دگر
دلبستگي مکن بجهان کش شتاب نیست   این عالم ار گذشت بود عالمِ دگر
دنیا سراي شادئ هیچ آفریده نیست   نگذشته ماتمي که کند ماتمِ دگر
جز دوست حالِ دل بکه عرض آورم "عطا"
رازِ غریب را نه بود محرمِ دگر

سرخوش نشدي دردِ تو همسر نشدي گر   پا سر نشدي راهِ تو برتر نشدي گر
دل بند بدامِ سرِ زلف تو نه گشتي   دیوانه بزنجیر تو خوگر نشدي گر
کي معنئ این بیت شدي نقشِ دلِ ما   ابروي تو مسطور چو مسطر نشدي گر
آورده چسان بادِ صبا بوي بر اطراف   گلشن ز شمیمِ تو معطر نشدي گر
بر جاي سجودِ تو سزاوار نبودي   پیشانيِ عُبّاد مطهر نه شدي گر
سختي بسهولت بتوان ساخت مبدّل   خود قسمتِ هر چیز مقدر نشدي گر
کي همچو نکات از تو "عطا" باز توان یافت
طبع تو سخنگوي و سخنور نشدي گر

زهي بهر گلِ داغ تو سینه گلشن تر   چراغِ دیده‌ام از آبِ اشک روشن تر
غمِ تو بر دلِ ما همچو آبِ دیدهٔ ما   ۵۸ شراره برسرِ شوره است شورش افگن تر
برنگ و بوي گلِ داغِ من نمي نگري   که نقشِ تست ز گل درچمن مزیّن تر
چوشعله دربر و افعي بجیب و خار بمشت   ز نفسِ خویش نباشد بخویش دشمن تر
بئ معاش بصد هوش غافلم ز معاد   ز من کسي نبود در زمانه کودن تر
چراغ درکف وچون کورٔ چون‌شوي درچاه   کشاي دیده چه گویم ازین مبین تر
نصیبه گر همگي مبهم است از ادارک   توقدرِ خویش بداني چه زین معین تر

بياضِ صبح دميد از سوادِ شام مرا
شده ز برگِ سمن مُوسياه سوسنِ تر
ز ديده سيلِ روان آهِ دل گلو سوز است
"عطا" عجب ز گريبانِ خشک و دامن تر

بي گلِ روي تو چشمم چون درختِ خار دار
خستهٔ چشم تو مانم ديدهٔ بيمار دار
حبِ دنيا حلقهٔ كفر است اهلِ حرص را
در گلو اين دام تا كي چون تنِ زنار دار
نفس‌پرور را تنِ آساني ز يادِ آب و نانست
روز و شب فكرِ شكم از بيش و كمِ چون بار دار
پشتِ پا بر كارِ دنيا، دردِ سر كم ميكند
نز سروكاري كه داري خويش را بيكار دار
عيب خود در كيسه، عار از كاسهٔ رندان كني
زاهدِ لب خشک از تر دامنِ خود عار دار
الفتِ دنيار و درهم كرد قلبِ تيره را
هر قدر كاهش بلا در گردنِ انبار دار
در چه جا، چوني، چرا، اول كه و آخر كجا
حيف دل غافل كه باشد ديدهٔ بيدار دار
حالت از محتاج چون خود اي "عطا" هبطا مخواه
بي نياز از خلق، دل از ما سوا بيزار دار

باشد دليلِ گريهٔ من گريهاي ابر
وز آهِ دمبدم نتوانم چو برق صبر
از كاهشِ تنم بخيالِ تو چون هلال
باليده بدر وار ز شوقت شوم سطبر
شكرانهٔ جفا گله دارم ز بختِ خويش
كس همچو من ز طبعِ ملايم نديده جبر
پيچم چو مو بر آتشِ نفسِ ظلومِ خود
زنار وار حلقه زدم در گلوي گبر

موم و نمک در آتش و آبم ز اشک و آه
از من طلب چه ميكني اي دوست تابِ صبر
بي‌طاقتم ز دامِ خطر چون تنِ غزال
دل خون ز آتشِ جگرم همچو چشمِ ببر
آخر چراغِ داغِ تو شمعِ فرارِ ما ست
آتش كشد ز سوختهٔ عشق خاکِ قبر
مردانگي بكشتنِ نفس است اي "عطا"
وقتِ جهاد صرفهٔ جان كي كند هژبر

بكشا ز زلف عارض كز شب چو مهرِ خاور
ماه از سحاب بركش وز پرده رخ برآور
بنما جمالِ خود را اي صبحِ شب نشينان
ده دادِ خسته‌جانها چون روزِ عدلِ داور
از تو بيک نگاهي دادم عوض دو عالم
يا رب چه باز خواهم جز مهرِ يار ياور
از شوقِ خود نپرسي حالِ مرا كه چون است
از آه و نالهٔ من گر نيست حال باور
از ديده باز گويد ناديده باز جويد
نبود دلير هرگز همـــچون دلِ دلاور
باشد خيالِ دل را در هر مكان تصرّف
پيچد بكف جهان را جولانِ اين تگاور
دل خون،خمار در سر، لب خشک،چشم تر را
بخش "عطا" مي‌آور ياد از خطا مياور

ترا كه هست ز ابرو كمان و مژگان تير
شده خدنگِ نگاهِ تو در دلم در گير
ازين كمان و ازين ناوكـــم معاذالله
كه گر نشانه رود نيست زخم دفع پذير

ز شَست ِ ترک ِ تو هر ضرب ِ دل نمایان ست
ازین که برده ز دلهاي زخم خورده اسیر

ز هر کناره‌اي ترک ِ سواره پاره دلي ست
ز بس که بسته‌اي فتراک عالمي نخچیر

خیال ِ روي تو دل را احاطه کرده چنان
که عکس ِ غیر تو هرگز نمي رسد بضمیر

چنان نموده هواي تو در دماغم جا
که داده هر نفسم نفحهٔ گلاب و عبیر

کدام دیدهٔ و دل کز خیال ِ تو خالي است
ز بس که عالم ِ جانها گرفت در تسخیر

ز سحر ِ چشم تو چون دل بود زبان خاموش
که مُهر ِ حیرت ِ عقل است بر لب ِ تقریر

شکسته دل چه نگارد ز شرح ِ فرقت ِ تو
که دست ِ خسته بلرزد چو خامهٔ تحریر

بوصف ِ حسن تو ادراک ِ فکر را چه مجال
که فهم خیره بماند چو دیدهٔ تصویر

اگر بدیده درآئي باین کمال ِ جمال
ز دل بهر سر ِ مو بر دمد زبان ِ نفیر

بهر چه راي تو باشد براي دارو مدار
کسي چه راه ِ گریز آورد چه روي گزیر

گداي راه ِ تو شاه است فارغ از هم و غم
فقیر ِ کوي تو مستغني از امیر و وزیر

"عطا" چو طفل بپیري همه خطاست ولي
کریم میکند آزاد بنده چون شد پیر

اي از خیال ِ رویت در دیدهٔ دلم نور
بادا ز روي خوبت اي دوست چشم ِ بد دور

از آب ِ دیدهٔ ما هر قطره سیل ِ خون است
وز آه ِ سینهٔ ما هردم دمي است چون صُور

غمخوار ِ من بجز غم نبود بدرد ِ دوري
باشد مگر خیالت پرسان ِ حال ِ مهجور

یارا مرا چه یارا کز خود دهم بیادت
آیا بیاد آید از من بسهو مذکور

از فرقت ِ تو مارا جاني است عین خلجان
بي دیدن ِ تو مارا چشم است زخم ِ ناسور

صوفي عجب که از عُجب کاره ز کار ِ رند است
در غیب کس نداند از عیب ِ مست و مستور

جان سوخته نجوید آب و هوا موافق
گرچه دواي سردي نافع بود بمحرور

هر چند در خموشي جوشي است بیهشي را
بي کیف کار نبود این واردات ِ مسطور

گرچه بجز صداي چون ني ز من چه خیزد
جوشم بقدر ِ حالت کوشم بقدر ِ مقدور

شایستهٔ عطایت طبع ِ "عطا" چه گوید
بیچاره ناتوان را معذور دار معذور

اي روي گلعذار ترا خطّ ِ سبزه زار — وي لعل ِ آبدار ترا زلف ِ تابدار
اي قوس ِ ابروان ِ تو محراب ِ طاعتم — قد ِ تو بر دو دیدهٔ من سرو ِ جوئبار
زنهار ناوک ِ مژه را در کمان مکش — خون ِ دلم مریز و سر ِ زلف کج مدار
حاشا خدنگ ِ غمزه مزن سوي کشتگان — چون‌شد بیک نگاه ِ تو دلهاي ما شکار
آهسته تیغ ِ ناز بکش از نیام ِ حسن — عالم بیک نظاره شده قتل آشکار

گلگشتِ داغِ ما نگر و آب جوي اشک
باري برين گذر بتماشا گذار آر

پيوسته ابر و برق مرا فصل و موسم‌است
دارم هميشه آهِ حزين ، گريهاي زار

گر ديده‌هات خيره درين نقش بر هوا
بوي وفا نمي دهد از رنگِ اعتبار

تن در دهم بعجز درين دامِ پاي بند
سر چون کشم که نيست مرا دستِ اختيار

بگذر ازين زخارفِ حطامِ دنيوي
اسبابِ عار را نتوان گفت افتخار

هر جا نگاه دار "عطا" حدِ اعتدال
اسرافِ نفس را نتوان گفت اقتدار .

رديف الزا

اي غمزهٔ تو دلکش چشمِ تو فتنه انگيز
بکشا دهان بخنده گل با شکر بيآميز

وا کن ابِ سخن را در از صدف بيفشان
دلها ز طاقِ ابرو در زلفِ خم بياويز

ناز و نظر مياميز خنجر مزن بر الماس
چون بر فسانِ غمزه تيغِ نگه کني تيز

بر خستگانِ نازت زين پس متاز و مگسل
ديگر به ناتوانان ناحق مرنج مستيز

عکسي که بر عذارت در ديده‌هاي ما نه
رشحي که در دهانت در کامِ جانِ ما ريز

تيرِ نظارهٔ تو از ديده دلنشين است
ترکِ تو چون نمايد در قصدِ صيد مهميز

باشد حلاوتي خوش در صبرِ تلخِ فرهاد
گرچه ز راهِ قسمت شيرين ست عيشِ پرويز

دلها و ديدهٔ ما زين هر دو خرم و خوش
رويِ تو جلوه افشان موي تو غاليه بيز

ديوارِ اين عناصر بي پايه سايه دارد
در وي دمي مياسا يعني نشين و برخيز

دارد نهالِ ديرين اين برگ و بارِ تازه
رويد ز کهنه داغم هر لحظ آهِ نوخيز

از خوي بد نکوئي هرگز کسي نه ديده
زين خانه خيز دشمن مردانه‌وار بگريز

از خار خارِ شوقش گلزارِ دل شگفته
غم نيست اي "عطا" گر دارم نه باغ و کاريز

زهي بمهرِ جمالِ تو چشمِ عالم باز
بصبح پرده میفگن چو شب ز زلفِ دراز
دمیده داغِ جگرخستگان ستارهٔ صبح
کشیده از دمِ وصلِ تو مرغِ دل آواز
دگر بملکِ خموشان فتاده غوغائي
مگر ز مطلعِ صبحِ تو گشت پرده فراز
جهانِ خفته بر انگیختي بجوش و خروش
چو عکسِ مهرِ تو عالم زده بسوز و گداز
ز تابِ مهرِ تو سیماب وار در حرکات
جهانِ مرده برقص آمده است در تگ و تاز
بروي قبله و محرابِ ابروئي تو رواست
بآبِ دیده وضو و ز سوزِ سینه نماز
ز دودِ آهِ زمین سقفِ آسمان لرزد
اگر ز سوزِ هواي تو بر کشد آواز
کشد بر آتشِ کانونِ سینه خاکستر
چو دل بداغِ تو با صبر مي شود دمساز
به دیگِ سینه چه داند کسي که چیست درون
ز اشکِ دیده و آهِ دلش بود غمّاز
مگر که شرح دهم با خیالِ تو غمِ دل
که جز تو ام که برین حالِ زار محرمِ راز
غلامِ حسنِ ادا میشود دلِ آزاد
ربود خاطرِ محمودِ حسنِ خوي ایاز
"عطا" بهیچ هوا بر نخیزم از رهِ عجز
چو موربي پر و بالم نشسته از پرواز

اي عمر و جانِ اهلِ دل از عمر و جان عزیز
جانان بجانِ بیجگران یک نظاره نیز

جانها فداي حسنِ اداي نگاهِ تست
از حالِ کشتگانِ نگاهت نما تمیز
رمز و تکلمِ تو گلابي است با عسل
ناز و تبسمي تو شرابي است با مویز
نازِ تو جانفزا و نگاهِ تو دلفریب
زین مست تر چه باده و زین شوخ تر چه چیز
خس بر هوا چه مي برد آخر ز گردباد
حاشا که بالِ پشه کشد بارِ یک پشیز
از بختِ نارسا هنر افتد بلند و پست
بي بال و پر چو مرغ نشسته است در کریز
باشد "عطا" مرادِ عزیزان مآلِ کار
گرچه ز مال خوار بود در جهان عزیز

زهي ز زلف و رخِ تو نمونهٔ شب و روز
بیا و شامِ فراقم به صبحِ وصل افروز
بیاضِ صبحِ وصالِ تو دلکشا جان بخش
سوادِ شامِ فراقِ تو جان ستان دل سوز
پيِ نگاهِ تو دلها بسانِ نرگس زار
بیادِ تو شبِ یلدا ست رشکِ صد نوروز
ز سوزِ عشقِ تو دلها چو رعد برق انداز
ز تابِ شوقِ تو جانها چو ابر اشک اندوز
نمیرود ز دلم هیچ گه خیالِ رخت
زهي خیالِ جمالِ تو جان فزا دل دوز
چو ژاله قطرهٔ اشکم شرر فشان خونبار
چو لاله داغِ غمت دل نشین و دیده فروز
نسیمِ وصلِ تو یعني بهارِ جاویدان
سمومِ هجرِ تو یعني خزانِ تاب و تموز

بیا که بي تو ندارم بهیچ خاطر جوش
دلم بدامِ تو باشد چو مرغِ دست آموز
ز لعلِ تو جگرم چاک چون لبِ فستق
ز نرگسِ تو دلم زار همچو دیدهٔ لوز
نیم بکاهشِ دل از وجودِ غمگین شاد
نیم ز بخت فراري بنفسِ خرد فیروز
چو مو سفید نشد رویم از سیاهئ بخت
"عطا" چه چشمِ ترشح ز آبِ دیده هنوز

دل خون چو سما گرچه بود چهرهٔ ما سبز
سرخ است درون گر چه بود رنگِ حنا سبز
فیروزهٔ گردون شده پر لعل کواکب
نقاشئ رنگین نگر و رنگِ ردا سبز
گویند که رنگش نگر و حالتِ او پرس
گل داغِ جگر سرزده از روي گیا سبز
یکرنگئ ما رنگِ تغیر نه پذیرد
پیوسته بهار است تنِ سرو قبا سبز
سبز است ازان رنگِ لباسِ همه اشجار
کز جملهٔ الوانست فقط رنگِ صفا سبز
رنگي که ثباتش بود از مبدٔ فطرت
با جمله نبات آمده پر نشو و نما سبز
حسنِ نمکین با رخِ سبز و خطِ سبز است
دامِ دلِ آزاده همین است دوتا سبز
بنگر پئ تسخیرِ دلِ اهلِ تماشا
افراخته خوبانِ چمن طرزِ ادا سبز
جان تازه و سرسبز و دلارام تن آسا
با سبزخطان سبزه نشین شو بهوا سبز

خط است نظر برگذرِ سبزه و گلزار
در بابِ کشادِ دل ازین نشه فزا سبز
هم جامهٔ طوطي شده پیراهنِ طاؤس
بنگر که چه زیبنده نماید سروپا سبز
جذبِ دل و هوشم ز رخِ سبزِ ملیحي است
چون کاهربا جاذبِ دلها ست "عطا" سبز

ز دل بدر مکش اي شوخِ سرکش این اندرز
که با شکسته دلان این قدر عتاب مَورز
مگر نگاهِ تو پیوندِ چاکِ سینهٔ ما ست
کد هیچ رشته و مرهم بهم نه بست این درز
سخن به حسنِ ادا و نگاهِ گوشهٔ چشم
چه نازک است چنین نازِ خوشنما وین طرز
چنان ز سوزِ تو اجزاي خاک در جوش است
که آبِ دیده کشد چاکِ سینهٔ هر مرز
نه کم ز خار و گلي اي دل از هواي غمش
بیا چو لالهِ نما داغِ خود چو بید بلرز
ز چشم زخمِ حوادث "عطا" مرا چه خطر
حدیثي از لبِ جانان بود مرا چون حرز

دل رفته و نرفته ز دل شوقِ تو هنوز
میناي مي شکست و بجا هست بو هنوز
فصلِ شباب رفته و یادش نمي رود
گر رنگِ گل نمانده بود بوي او هنوز
از شرحِ غم زبانِ سخن باز بسته ام
وز آه و ناله واست لبِ گفتگو هنوز
دل در غمت نهالِ کهن بیخ محکم است
گلهاي تازه داغ دمد نو بنو هنوز

چندانكه يافت صبر و سكون تار و پودِ وصل
تا گشته چاكهاي دلِ من رفو هنوز
دارم ز دردِ سينه چوني نالهٔ دراز
از شرحِ غمِ چو خامه گره در گلو هنوز
آسوده‌ام چو خاكِ كفِ پا براهِ عجز
بر سر ز بادِ تفرقه دارم غلو هنوز
هر چند چون خزف شده‌ام پائمالِ غم
غم بر دلم چو سنگ بود برسبو هنوز
پيچم ز سوز و تابِ رخ و زلفِ او چو مو
مي سوزم از تغافلِ آن تند خو هنوز
ناموس ننگِ ما ، و هنر عيب و عارِ ما
گم كرده نقدِ نام ، غمِ جست‌وجو هنوز
هيچ است بي طهارتِ دل آبدستِ ما
وقت از قضا گذشته و فكرِ وضو هنوز
شرطِ طلب مدارِ حصولِ مقاصد است
غفلت حجاب و كشمكشِ آرزو هنوز
از شست و شو غبارِ خطا چون رود "عطا"
بختِ سياه را طلبِ آبرو هنوز

رديف السين

بيا بيا كه مرا عيشِ التقاي تو بس
مرو مرو كه مرا رويتِ لقاي تو بس
نمي روي ز دلم گر بديده مهجورم
بيا كه سرمهٔ چشمم ز خاكِ پاي تو بس
عتابِ يار به از چاپلوسئ اغيار
كه از رضاي رقيبان مرا جفاي تو بس
ز عيش و طيش و صفا و جفا چه چارهٔ من
كه هر چه امرِ تو باشد مرا رضاي تو بس
ستايشِ دگران همچو بادپيمائي است
كه حاصلِ دوجهان مايهٔ ثناي تو بس
بقيدِ عشقِ تو بودن نشانِ آزادي است
كز اقتضاي دگر صرف ابتلاي تو بس
مجرب است كه النور في‌السواد بلي
شعاعِ مطلعِ دل چشمِ سرمه ساي تو بس
چو عيدِ اهلِ نظر از هلالِ ابروِ تست
نماي روي كرامت كه رونماي تو بس
بهر هوا زده هيچ آشيان وفا نكند
مگر به مرغِ دلم آشيان هواي تو بس
نيم گداي درِ ديگري معاذالله
"عطا" گداي ترا دولتِ عطاي تو بس

اي تو فريادرسِ خلق بفريادم رس
نظرِ لطف نما بر منِ زارِ بيکس
بي هنر بختِ رسا بسکه برد راه بجا
باشدم فرِ هما گر بُودم بالِ مگس
دستِ خط، طبعِ سخن، گنجِ هنر، رنجِ وطن
خوش ندارد دلِ من واي برين طولِ نفس
بار آزاده روان خواهشِ نام و غمِ نان
آزمودم بجهان برگِ طرب ترکِ هوس
حظِ دل، راحتِ جان، بندِ لب و مهرِ زبان
دردِ سر، شور و فغان، چند چو غوغاي جرس
خواب و خور سدِ نظر، آزِ هوا خوفِ گذر
از شبیخون نه حذر تیره شب و بانگِ عسس
جز اميدم چه بضاعت که نه حسنِ طاعت
خنک اين ژندِ قناعت ز لباسِ اطلس
خاک را جاي به سر گرچه تهِ پا بستر
سر بلندي منگر در هوسِ فيل و فرس
تن چو از شوقِ تو بيتاب قرينِ تب و تاب
چه بود مفرشِ سنجاب چه از خار چه خس
هيچ مطلب مَطلب، هست همين شرطِ طلب
اي "عطا" گريهٔ شب آهِ سحرگاهم بس

زهي به پنجهٔ دردِ تو دل گرفته اساس
زهي به آب و هواي تو ديده يافت مساس
زهي به نفحهٔ وصلِ تو الفتِ دل و جان
زهي به رشحهٔ عشقِ تو اجتماعِ حواس
زهي به لمعهٔ مهرِ تو انتظامِ نفوس
به زهي شعلهٔ شوق تو نزهتِ انفاس

زهي بجلوهٔ حسنِ تو جذبِ فکرت و هوش
زهي بصدمهٔ عشق تو محو عقل و قياس
زهي فراق و وصالِ تو چون بهار و خزان
زهي رضا و ملالِ تو چون اميد و هراس
خوش است خلوتِ من با خيالِ تو همه روز
که باغمت همه شب چون ستاره دارم پاس
من آنقدر ز غمت شرحِ داستان دارم
که ذکر شمه ازان نايد اندرين قرطاس
شود نفاستِ هر جوهر از عَرض پيدا
اگرچه صورتِ معني است در حجابِ لباس
بري ز کسوتِ ديبا ست صورتِ زيبا
چنانکه صاحبِ معني است خوشنما ز پلاس
قماش و قيمتِ هر چيز داند اهل نظر
عيان عيارِ سخن بر ضميرِ خرده شناس
"عطا" ز قال چه نازي بحالِ خود باز آ
که فربهي نتوان گفت حالتِ آماس

اي شوخِ دلربا ز دلِ زارِ ما بترس
زنهار شيشه را مکن از کف رها بترس
تا دل بجا ست بيخبر از خويشتن بجا ست
هُشدار از رميدنِ دل بر هوا بترس
ترکِ تو مست دربيِ ديوانهٔ دلم
اي بي‌خطر ز خستنِ اين مبتلا بترس
در هر دلي که درگذري درگذر مکن
پهلو به جور در زده‌اي از جفا بترس
سر مي زند ز روزنِ تن دودِ آهِ دل
حاشا ازين غبارِ قيامت نما بترس

جانها بباد مي برد آزردن دلي
دل خون مکن ز عهدهٔ این خونبها بترس

آشوب شهر و ظالم ملک آفت جهان
گر زانکه بادشاه شوي از گدا بترس

آه دل غریب عصائیست عوج کُش
اي نفس توسن از حذر این عصا بترس

تیغ قضا ست دست دعاهاي عاجزان
زین تیغ پرحذر شده ز اهل دعا بترس

با ناتوان مپیچ توانا تر آر یاد
یعني ز من مترس ولي از خدا بترس

چون موسوي عصا بود اعجاز آه دل
زین تیغ و زین خدنگ و ازین اژدها بترس

باصد خطا "عطا" اثري دارد از دعا
باري ز سوز سینهٔ این پر خطا بترس

دیده ام دیده بدل عکس جمالي که مپرس
دمبدم همدم دل هست خیالي که مپرس

دل به تن رقص کنان درد بدل موج زنان
دارم از سر نهان صورت حالي که مپرس

غم بدل، شور به تن، مي به سبو، گل بچمن
دارم از داغ کهن تازه نهالي که مپرس

حسن تو در دل ما شمع لگن جلوه نما
دیده زین کسب هوا یافت کمالي که مپرس

از رخم دیده خجل، چند زند آب به گل
میکشم از غم دل رنج و ملالي که مپرس

گرد لب آبحیات است خطش چون ظلمات
عین در عین نبات است زلالي که مپرس

حبذا ناز و نگه هر دو بدلها زده ره
هر یکي را چو سپه غنج و دلالي که مپرس

دوست پیدا و نهان دیده حجابست میان
آرزوي دل و جان نیل وصالي که مپرس

غفلت روز بشب قرب طلب گشته عجب
جسته بي شرط طلب امر محالي که مپرس

خانه بر دوش وطن کیست چو من همچو زمن
طائر طالع من بي پر و بالي که مپرس

هست بازیچه نما زائچهٔ بخت "عطا"
زده برباد هوا قرعهٔ فالي که مپرس

زهي خیال تو پیوسته ام رفیق جلیس — بود بعالم تنهائیم غم تو انیس
چو نفس ناطقه‌ام مطلق العنان غم است — مدار نفس خسیسم بدست نفس نفیس
بپنجهٔ غم تو داروگیر کشور دل — چنانکه هست مهمّات ده بدست رئیس
هوا هوا زند و درد گر درد دلها — دلیل حال نماید حروف را تجنیس
دل اسیر به نفس ضریر همخانه — مشابه است گل و خار و آدم و ابلیس
به از درستي گفتار راستي رفتار — شود چگونه موافق تحقق و تلبیس
مدان چو نقش خط بي‌خطا نگار مرا — کجاچو واضع اصل آمده است نقل نویس
رسد ز مهر تو بیگانه با یگانه بهم — ز حکمت است سلیمان مصاحب بلقیس
اگر سعود و نحوس است بي ارادت نیست — نه همقران و قرین است زهره و برجیس
بجز هواي تو تعمیر جمله بي بنیاد — بجز رضاي تو ترمیم جمله بي تاسیس

"عطا" پذیر بود هر سوال نزد کریم
خطا ست امر تقاضا ملال طبع خسیس

زهي هواي وصال تو هر نفس مونس
شعاع ذکر جمیل تو شمع هر مجلس

ز داغ عشق تو هر سینه چون دل لاله
بشوق روي تو هر دیده چون رخ نرگس

فگن به بوتهٔ عشقت عیارِ قلبِ مرا
که سوز و تابِ غمت کیمیا کند زین مس
بتابِ شوق چو سیماب بخش سینه بجوش
که بي هواي تو نبود چو خاک حرکت و حس
نمي ز رشحِ غمي ده دلِ خرابِ مرا
که هست کاسه تهي همچو کیسهٔ مفلس
بچشمِ تر لبِ خشکم تهي ز سودا نیست
که سوز و ساز باین رطب دارم و یابس
"عطا" بمصرفِ اوقات غافلانه مباش
درین کمین گهِ دل شو بحالِ خود حارس

ردیف الشین

اي چشمِ تو مخمور و مئ لعلِ تو بي غش
خوي تو گلاب و گلِ رخسار چو آتش
در دل گذر آور که چه خوش بهرِ تو منزل
بر دیده قدم نه که چه خوش بهرِ تو مفرش
در کشمکشِ عشقِ تو دل گوي بچوگان ست
تا حسنِ تو دلکش بود و نازِ تو سرکش
گشته رخِ دلها ز گلِ داغِ تو رنگین
بنگر که نماید چه خوش آئینه منقّش
از هر طرفي طرفه دلِ زار پریشان است
تا جاذبِ دل گشته غمت کاه‌ربا وش
دارم ز جنون اینهمه اسبابِ خرابي
دل غمزده و فکر کج و طبع مشوش
دیوانهٔ شهریست به از عاقلِ دهقان
هر چند که از خوي بدم روي موحّش
زین پنج و چهار و سه و دو باش یگانه
تا چند جهت مند شوي در گروِ شش
سوزد ز تبِ برقِ هوا خرمنِ عصیان
هر جا که جهد آهِ "عطا" شعلهٔ آتش

"عطا" گله مکن از گردشِ زمانهٔ خویش
فتاده مرغِ اسیرم به دام و دانهٔ خویش
برون نیامده از ضعفِ خود چه ره داند
که پا شکسته چو مورم درونِ خانهٔ خویش

نمي برم ز برِ خويش التجا به کسي
که آبرو ست مرا خاکِ آستانهٔ خويش
ميانِ پردهٔ شب سازِ اين نـوا بنواز
اگر ز اهلِ دلي مگذر از ترانهٔ خويش
تو مستِ خوابي و شب کوته است و قصه دراز
چرا فسون زده‌اي فارغ از فسانهٔ خويش
ز صرفِ دام و درم چند غم خوري حاشا
ز نقدِ عمر چرا غافل از خزانهٔ خويش
ز جاي خود نه روم گرچه ميروم همه جا
بجمع و تفرقه چون بحر بر کرانهٔ خويش
نه همچو بلبلِ شوخم نشسته بر هر شاخ
خوشم بسرو چو قمري در آشيانهٔ خويش
بگوشه ساخته‌ام سر بسينه پشت دوتا
که پي برون نبرم چون کمان ز خانهٔ خويش
نه هر طرف بهوا ميروم چو خس بخطا
نشسته ام چو "عطا" تير بر نشانهٔ خويش

ز اهلِ دردي اگر، يارِ دردمندان باش — چو شمع گريه کنان ميگداز و خندان باش
فتيلهٔ جگر و آتش آه و روغنِ اشک — چراغِ سوختگي برفروز و رخشان باش
چو آب در جگرِ سنگ باش و جريان کن — چو ناله در دهنِ ني نشين و نالان باش
بزور و زر نه رسد بر مراد دستِ هوس — بيا بلطفِ ازل چون اميد واران باش
گلِ نظاره بدامانِ ديده پاک بچين — اگر صبا صفتي محوِ اين گلستان باش
سرِ رضا بنه از عجز در کفِ تسليم — چو گو فتادهٔ غربت به پيشِ چوگان باش
هميشه ديدهٔ پردار اگر تهيدستي — مشو چو بندِ گريبان کشاده دامان باش
بدستِ تفرقه مجموعهٔ حواس منه — شنو، بگير و ببو و بگو و بينان باش
نثارِ کعبهٔ تحقيق جان دريغ مدار — بيا بحجِ وصالش چو عيدِ قربان باش
رفيقِ اهل "عطا" شو دگر چه ميطلبي
حريفِ وردِ سحرگاه و درسِ قرآن باش

دهان بخنده کشا اي لبِ تو مرهمِ ريش
سخن بگو که کلامِ تو نوش بر هر نيش
منه مژه بمژه دشنه را به دشنه مزن
ميار چين بجبين تير را مکش از کيش
نگه بناز مکن تيغ بر فسان مگذار
بچشمِ دل مده از خونِ بيگنه انديش
بزلف شانه مزن دام را بره مفگن
ز جعد پرده مياويز تا چه آرد پيش
بديده سرمه مکش بختِ ما سياه مکن
بروز شب مفگن زلف بر کش از رخِ خويش
ز من نگاه مگردان نمک بداغ مکش
بدل کرشمه مفرما، مريز گرگ به ميش
بيا بخسته دلي بينوا نظر فرما
که شاه را ست نگاهي بحالتِ درويش
"عطا" بوصفِ جمالش چه فکرت انديشي
که حسنِ دوست مبرّا بود ازين کم و بيش

اي طلعتِ تو جان بخش، نازِ تو جاذبِ هوش
زلفِ تو موبمو نيش، لعلِ تو سر بسر نوش
روي تو راحتِ دل، چشمت به سحر بابل
خوي تو شوخ قاتل، عشقِ تو بحرِ پر جوش
دردِ تو شورش افگن، انگيخت آه و شيون
شوقِ تو در دلِ من معشوق‌وش در آغوش
اين حسن وين تجمل، اين خشم وين تحمل
اين لطف وين تغافل، عالم نموده مدهوش
باري بـه سهو گاهي، بر حالِ ما نگاهي
داريم اشک و آهي در عشقت اي جفاکوش
دلها بغمزه خسته، بر ديدها نشسته
گردِ تو حلقه بسته خوبانِ حلقه در گوش

ز رخـــت بيك نظاره جگران هزار پـــاره
نبود هنوز چاره چو نيَم ز ناله خاموش

ز دلم به ديده نائي نظرم نمـــي نمائي
كه چو طايرم هوائي ز غمِ تو خانه بردوش

ز غمِ تو سينه جوشد كه ز جوش ميخروشد
به تپِ درون چه پوشد سرو سينه ديگ و سرپوش

سخن ار نمي پسندي رهِ لطف وا نه بندي
عـرضِ نيازمـــندى ز زبـــانِ زار بنيوش

مكش اي "عطا" مقاله غمِ دل به‌آه و ناله
بخدا نما حواله همه حـال زار مخروش

زهي نـگاهِ تو در صلح و ناز در پر خاش
ز بي‌نـگاهئ نـازِ تو حـاش للله حاش

بيا چو مردمِ چشمم به چشم خانه گزين
كه ديده فرشِ تو و اهلِ ديده‌گان فراش

جگر كباب و غمت نُقل و خونِ ديده شراب
ز خوانِ عشقِ تو روزي مرا همين ست معاش

جمالِ يار شـــد الـماسِ ديـدهٔ اغـيار
كه آفتاب بـــود آفتِ رخِ خـــفاش

ز سرّ دل نكشايم زبان ولـي چه كنم
كه تابِ سينه كند آبِ ديدهٔ من فاش

زبونئ هنر از بختِ نارساي مـن است
بلي فزونئ قيمـــت بود صفاي قماش

مساز سـوزِ دلـم برقِ خـــرمنِ عالم
مباش در پئ آزارم اي جفا جو باش

بسينه لختِ جگر جوش زد ز خونِ دلم
چنانكه تكهٔ بغرا ميانِ كاسهٔ آش

به قبحِ نفس ز حسنِ سلوك پرده بپوش
كه ساز زادِ معاد است از صلاحِ معاش

به دستِ خير دهان را ز حرصِ معده بشوي
كه عيش بهتر ازين نيست از پئ عياش

"عطا" به جاذبهٔ دودِ آه دم دركش
چو ني به ولوله مخروش و سينه را مخراش

بخونِ كشتگان ني از حنا رنگينست دست استش
رخِ گل چشمِ بلبل بين چو رنگِ دست بست استش

كمانِ ابروان زه بسته از چينِ جبين حاشا
ز مژگان ناوكِ خونريز برجسته و شست استش

چو سرو از جوئباري ديده ام كبكِ خرامان است
بسانِ نقش بر آبِ روان رنگِ نشست استش

ز طاقِ ابروان افگنده واژون شيشهٔ دلها
مي از ميناي خالي خونفشان زان چشمِ مست استش

هزاران حلقهٔ دلها بدامِ هر خمِ زلفش
نمي يابم دلِ آزاده اي زان قيد رست استش

بعكسِ وضع هر گلشن خزان ديدم بهارِ دل
كه بس نقشِ درستيها، بيك رنگِ شكست استش

ز پامالِ اجل پژمرده به در عاشقي مرده
ز هستي نيستي ديدن خوش اندر نيست هست استش

مرا در نفسِ كافر كيش دابِ حق پرستي كو
كه همچون بت پرستيهاست طبعِ خود پرست استش

"عطا" هر چه از ازل روزي بهر كآمد همان بيند
ندانم تا چه خواهش بر من از عهدِ الست استش

ردیف الصاد

دل ز شبخونِ دو چشمت نه برد ره بخلاص
ترکِ خون نیست بترکی که نه ترسد ز قصاص
جان به تن چون ز خیالِ تو در آید در وجد
مویمو با رگ و پی بر بدن آید رقاص
سر قدم دم مکش و جان بکف و رشته بدوست
دُر ز دریای هوایش بدر آر ای غواص
جز حق از صفحهٔ دل حرفِ سوا را حک ساز
که گزین از همه اخلاق بهین است اخلاص
عینِ دل باز کشا از نظرِ عینِ یقین
کاهلِ حرمان نبود محرمِ خلوت گهِ خاص
دردِ او در همه ذرات چو خون در رگ و پی
هست دل سوخته زین شعله تما می اشخاص
تیرِ لاحول فشان بر هدفِ دیوِ درون
کسب کن دابِ کمانداریٔ ابنِ وقاص
رختِ دکانِ هوس هر همه بر گیر و بسوز
هنرِ سرقتِ نا جنس بجو از مقلاص
مگر از عفوِ "عطا" بخش بری بهرهٔ عام
ورنه با این عملِ عاص کجا راهِ خلاص

بوصل جا مطلب بی محبتِ خالص — بقرب راه مجو غیرِ خلوتِ خالص
حریمِ شوق بجز ترکِ غیر نتوان یافت — خیالِ عشق مکن بی ریاضتِ خالص
دهانِ تو مزه خواهد گلاب در شکر آب — بچش که جز غمِ دل نیست شربتِ خالص
زبان بعرضِ سوال و دل از حضور برون — مجو قبولِ دعا غیرِ دعوتِ خالص
وصولِ مقصدِ صدق است منزل و ماواش — کسی که بهره برد از شهادتِ خالص
اگر ترا ست طهارت ز نعبدالاصنام — رسی باجرِ اطعنا ز طاعتِ خالص
دهد مراقبهٔ دلِ رخِ مکاشفه را — نه سر به زانوی فکر است قربتِ خالص
توان در آئینهٔ دل جمالِ جانان دید — نه دخلِ دیده بود زین کرامتِ خالص
بود خوارقِ عاداتِ قطعِ رشتهٔ نفس — نفس به لاف مزن بی سعادتِ خالص
"عطا" خلاصهٔ توفیق ترکِ آز و هوا ست
بود صفای درون زین سعادتِ خالص

عیان بسکّهٔ عشقِ تو مهر و مه چو قروص
به ضربِ داغِ تو دلها بسانِ نقشِ فصوص
بغیر دل نه بود پائدار هیچ اساس
جز این خرابه نماند عمارتِ مرصوص
اگر چه مهرِ تو دارد نظر ز فیضِ عموم
ز فیضِ عامِ تو خواهم نظر به فضلِ خصوص
غبارِ کینه ز آئینهٔ دلم بردار
ز عکسِ غیر صفا ساز خاطرم بخلوص
یگانه بند دوگانه، نه همچو بیگانه است
نیازِ آبِ رخ آرد نماز را به نصوص
ز بس غمِ تو اثرها برد دلِ آگاه
چنانکه سمعِ وصایا کنه وصی از موص
"عطا" ز بحرِ دل آور بکف دُرِ اسرار
اگر درین یمِ طوفانِ خون نمائی غوص

ردیف الضاد

هوای وصلِ تو دلها چو گل دمیده ریاض
غبارِ هجر کشید از سوادِ دیده بیاض
نمای صبحِ رخت چشمِ شب نشینان را
ز ذره در نکشد مهر، طلعتِ فیاض
بیا بیا که رخت را به سینه وصل کنم
بیا بیا که خطِ هجر را کنم مقراض
بیٔ شکسته دلان مومیا نظارهٔ تست
حکیم را چه مناسب ز خستگان اعراض
مباش آنقدر از کارِ بیدلان کاره
کریم کی کند از عرضِ سایلان اغماض
شود شگفته رخِ منعم از سوالِ گدا
جواد چون کند اعراض از بسا اغراض
ز احتیاج نه باشد فتورِ استغنا
بود ز عسرتِ احوال عشرتِ مرتاض
بجوشِ دل دمد از آبِ دیده موجِ سرشک
چه خوشنما ست که فواره سر کشد ز حیاض
"عطا" سفیدیٔ مو بر سیاهیٔ رویم
چو بر سوادِ شب انداخت نورِ صبح بیاض

سجدهٔ بارگاهِ تو بر همه انس و جان چو فرض
بوسه به خاکِ راهِ تو برهمه جسم و جان چو قرض
گدیه بیک نگاهِ تو سلطنتِ دو عالم است
مهرِ رخِ چو ماهِ تو برد جهان بطول و عرض

شعلهٔ شوقِ تو زده جوش بجمله کائنات
هم ز سماء تا سمک بلکه ز عرش تحتِ ارض
عجزِ من و جلالِ تو سمعِ تو و نیازِ من
ره ز کجا ست تا کجا کی رسدم غرض به عرض
بارِ امانتم بسر، کوهِ خیانتم به پشت
دست تهی ز مایه ام چون بکنم ادائی قرض
خونِ دلم ز سر گذشت خشک رخم "عطا" هنوز
وقتِ ادا ز دست شد هم نتوان قضای فرض

بچشم روشنی است از نگاهِ آن عارض
کنم به آه نگاهی به شاهِ آن عارض
بگردِ لاله رخش تکیه کرد سنبلِ زلف
سیاه را بنگر تکیه گاهِ آن عارض
خطش محاذیٔ گل مرغزارِ ریحان است
فتاده هاله صفت گردِ ماهِ آن عارض
ز کومکِ لب و زلف و سیاهیٔ خط و خال
نگر گروهِ شمائل سپاهِ آن عارض
نگه اسیر و نظر بند و دیده خوش، دل خون
بدرروی نه نماید ز راهِ آن عارض
ز آب و تاب بسوزد هزار خرمنِ دل
ز برق و صاعقهٔ پرسی گواهِ آن عارض
ز ترکتازیٔ آن چشمِ شوخ شهرآشوب
گریزگاه مگر در پناهِ آن عارض
هزار رخنه فگنده بدل چو مه به کتان
ز شعلهٔ شررِ کوه و کاهِ آن عارض
چه آتشی است عجب در عذارِ یار "عطا"
که چشمِ شیر نتابد نگاهِ آن عارض

ردیف الطا

اي به بیاضِ عارضت، مشک فشان سوادِ خط
دائرهٔ جمالِ را خالِ عذارِ تو نقط
ز آئینهٔ رخِ تو شد چهرهٔ مهر لرزه ور
وز تبِ شمعِ عارضت قرصهٔ ماه شد سقط
حسنِ مکملِ ترا ملک و ملکْ فدا بود
نقش نکرد طرحِ خط کاتبِ صنع ازین نمط
نکته بنکته خوش نوشت صورتِ خوبئ ترا
منشئ حسنِ تو نگزد هیچ دقیقه را غلط
بهرهٔ هفت بحر را قطرهٔ اشکِ من بس است
از پسِ گریه در غمت هست دو چشمِ من دو شط
پنجهٔ دل شکستگي نقشِ درست مي زند
کلکِ محرفِ دلم هست نئ شکسته قط
با سر و سازِ عاشقي این دمِ سوز و ساز خوش
کرد بهم بطِ غمت آتش و آب همچو بط
در دلِ بي غمان چه قدر قیمتِ اشک و آه را
باش "عطا" به خامشي ساز به بیکسي فقط

در هجر شد خیالِ وصالِ تو هم بساط
با هم شده بهار و خزان گرمِ اختلاط
با آبِ دیده آتشِ دل تیز مي دود
پیدا ست برق و ابر بهم هست انبساط
دیوانگي فراغ نه کرد از دماغِ ما
چندانکه عقل کرد مداوا به احتیاط

در کوي عشق پي نبرد نفسِ نارسا
مگذار جز رفاقتِ دل پا برین صراط
شادي چو غم وفا نکند آزموده ایم
الا مگر وفاي غمش دائمي نشاط
آسوده در سراي طبیعت که بوده است
کآخر شکستِ رخنه برد با صد انضباط
با فکرِ دوست یاد نیاري ز فکرِ غیر
کاینجا ز قطعِ رشته بوصل است ارتباط
این رهگذارِ مرحله جاي مقام نیست
هر مهره را چو خانهٔ نرد است این رباط
بر کش نظر به عبرت ازین نقشِ بي ثبات
وضعِ حروفِ حک بنگر زین خط و نقاط
جز طیشِ وطبع نیست ازین عیشِ بي دوام
کز وي چه اهتزاز نمائي چه انحطاط
چون دست و پا به چارهٔ کاري به منزلي
پیرانه سر "عطا" شده‌اي طفل در قماط

گرچه کردم ز خطِ قاعده بسیار غلط — نه نماید به "عطا" یارِ نکوکار غلط
دوست گر دوست بود جمله جهان دشمن باش — یار بس یار، مرو در پسِ اغیار غلط
نقشِ نامش به نگینِ دلِ صافي به نشان — بخطِ غیر مزن سکهٔ دینار غلط
بي دلیلِ دلِ خود راه بمنزل نه بري — قصدِ منزل نه کني در پي پندار غلط
عکس در آب نه بیني که هوا برباد است — حیف ازین تکیه برین سایهٔ دیوار غلط
خفته بختم که ندیدم رخِ اقبال بخواب — بنگرد دیدهٔ من طالعِ بیدار غلط
ایمن از خود نه بود بیخبر از آتشِ عشق — تابِ یک شعله نه و خواهشِ دیدار غلط
ره بجاي نه برد همرهئ راهزنان — مایهٔ خود نه نهي بر کفِ اغیار غلط
صاحبِ چهرهٔ مقصود بود غفلتِ حال — چه عجب گر شودت راهِ شبِ تار غلط
هر نظر بي اثر و هردمِ بي ذکر خطا است — دالِ ادبار بود این همه هر بار غلط
کاردي عادت امروز بفردا معمول — فکرِ امسال چه حاصل چو شده پار غلط
جنسِ نفسِ تو "عطا" قابلِ اقبال کجا
قدرِ جوهر نه بود در کفِ معیار غلط

اي قربِ وصلتِ تو بر تركِ غير مشروط
لوحِ مرا صفا ده بـا خطِ غير منقوط

سوزِ درون چو نبود هيچ است اشک و آهم
جز رنگ و بو چه حاصل زين آب و تاب مخلوط

ناصح نصيبهٔ ما ناديده و نـه داند
آري اثر نه بخشد تعليمِ غير مضبوط

مضمونِ دعوتِ من اصلاحِ عفو باشد
گر با اجابتِ حق عجزِ من است مربوط

دستِ سوالِ مسكين بر دامنِ كريم است
بخشنده واگذارد عصيانهاي مفروط

سر تا بپا خطايم عاجز "عطا" و ليكن
بيرون نيم ز رحمت مانندِ فرقهٔ لوط

عطا چه غم ز خطا رحمتش بود واسط — كريم تنگ نه گيرد مرا هوالباسط
چو حكمِ شرع ز مفلس نمي ستاند دام — ز من كه عاجزِ محضم چه مي‌برد قاسط
بهر غمي نگذارد مرا غمِ جانان — ازين زياده نه باشد موكّلي ضابط
برنگ و بوي عوارض نشد چوگل محتاج — كمالِ صنع بهر صورتي كه شد ماشط
ز بندِ قرب و قرابت مجرد است "عطا"
نيم چو سايهٔ فاني بروز و شب رابط

ردیف الظا

اي از حفاظِ خويت خلقي بحسنِ احفاظ
وصفِ تو چون معاني ناطق ز روي الفاظ

بر دل غمِ تو هردم مشغولِ درسِ دردم
زانسان كه بر منابر خوانند وعظ وعّاظ

گه با دلم خيالت گه بر رخم ملالت
نگذاردم بحالت اين محصلانِ غلاظ

ذكرِ تو مونسِ دل، فكرت بديده منزل
در مسجد است و محراب آري مكانِ حفّاظ

تن بيخبر فتاده دل راهِ غـم كشاده
راحت بباد داده كرده است فتنه الفاظ

بيدادئ غم تو بـبـباكئ دل من
در حيرتم كه اين خس آتش نكرده الحاظ

طبعِ "عطا" ندارد غير از سخن تراشي
بي جوهرِ مضامين باشد چه قدرِ الفاظ

"عطا" بهر دو جهان بس مرا خدا حافظ
كه هيچ گاه نه گردد ز من جدا حافظ

زِ آهِ سينه نما دستيارِ اين تـنِ زار
كه بود همرهِ موسي چو اين عصا حافظ

سپر سزد سرِ تسليم در رضا بقضا
كه هست در همه حال از بلا رضا حافظ

رفيقِ يار به توفيق باش در همه جا
كه هست بدرقهٔ صبر در بلا حافظ

تو دردمندي اگر هم ز درد ساز دوا
که درد را همگي درد شد دوا حافظ
مرا به حافظِ شیراز اعتقادِ صفا است
بناي این غزل از اوست مرحبا حافظ
اگر چه خوي بدم را بسا خطا هبطا ست
مراست واهبِ عفو و عطا "عطا" حافظ

زهي بناز و نگاهت بدل بدیده حظوظ
نما ازان دو خطوط این دو خسته را محظوظ
بچشمِ شوخِ تو دل سر نهاده حیرانم
که مو بر آتشِ سوزنده چون بود محفوظ
فغان که این دلِ دیوانه زان نگاهِ فریب
نکرده عربدهٔ ناز در نظر ملحوظ
ز عقدِ زلفِ تو سرّیست در سرِ دلها
که هست نکتهٔ سر بسته معنئ ملفوظ
لبِ تبسم و چشمِ عتاب و ابروِ چین
چه حدّ فهمِ معاني چو نیست درکِ لفوظ
به هر که حرزِ یماني اسان دهد لبِ یار
زچشمِ زخمِ زمان بي گمان "عطا" محفوظ

ردیف العین

مهر بر لب کرده و خاموش خندانم چو شمع
با زبانه بي زبان نالان و گریانم چو شمع
دودِ آه از سر رود بالا و پابندِ لگن
آتشي در تن زده سوزان و بریانم چو شمع
بر سرِ افسردگان ریزم ز آتش آبِ اشک
قصهٔ احوالِ سوزِ سینه میخوانم چو شمع
از شعاعِ پرتوم صد خانه روشن مشود
باوجودِ آنکه در فانوس پنهانم چو شمع
مشعلِ ویرانه ام یا چون چراغِ خانه ام
باوجودِ این و آن بر خود پریشانم چو شمع
عالمي از لمعهٔ نورم منور مي شود
زیرِ پاي خویشتن تاریک یکسانم چو شمع
هر زمانم سر همي برند با مقراضِ غم
سر بریده زنده مي مانم که حیرانم چو شمع
روغن از اشک و فتیله دارم از لختِ جگر
نعل در آتش چو برق و ابرِ بارانم چو شمع
بوالعجب حالي که خودلب‌خشک میسوزم بتاب
ز آبِ چشمِ خونفشان درگریه غلطانم چو شمع
مهر و ماه و شمع و گل از مهرِ او دل سوخته
هریکي نوعي گدازان من گدازانم چو شمع
حالتِ خاموش سوزان هست در آتش چو موم
اي "عطا" پروانهٔ سوزان درخشانم چو شمع

زهي ز دست و نگاه تو صبر و دل بنزاع
کنم بشوخئ چشم از لب تو استشفاع
نموده ترک تو یغماي هوش و صبر از دل
گرفتم از سر و فکر از دماغ کرده وداع
بتاب زلف تو بیتاب شد دل از آرام
باخذ صبر و سکون جسته آهوان اقطاع
اثر ز هوش نمي یابم از دل مجنون
چو دزد منفعل از خانهٔ تهي ز متاع
کشایش دل ازین تنگنا چه مي طلبي
بري چه کام دل خود ازین دو گام مشاع
تهي کف و تن غافل زبان خمش دل سخت
بگو چگونه بري حاصل این چنین اوضاع
بقدر وسع رسان بهره از چنین اطوار
نیاز خاک و سخا ز ابر و آفتاب شعاع
چو طور خود نه بود نفس بر نفس قادر
چرا بهرزه شوي خیره بر عقار و ضیاع
باین ملاف که مردي ز قوت بازو است
قیاس کن که چه فرق است از تو تا به سباع
نثار باش بهر جا که نام حق شنوي
چه صوت نغمهٔ عود و چه استماع سماع
"عطا" تهور مردانه کشتن نفس است
وگرنه پیش دلیران چه بیدل وچه شجاع

زهي زحسن اصول تو حسن جمله فروع | شود بسمع جلال تو عرض من مسموع
بآن امید که هرگز نیاز کس رد نیست | شود قبول رضا انچه مي شود مرفوع
نماي راه کرامت بآنچه ماموریم | اگرچه طبع حریص است دربي ممنوع
کریم فیض نسازد ز جاي بیجا قبض | بفهم لطف سخن زین لطیفهٔ مطبوع
بناز یار نیرزد نیاز ما بجوي | بموقع است اگرچه این دو صینهٔ موضوع

مبند جز رگ جان رشتهٔ محبت دوست | که غیر آن همه پیوند ها شود مقطوع
بهیچ مسئله مشروع نیست خون‌ریزي | بریز خون دل خود که نیست نا مشروع
طلب عدالت اعمال خود هم ازدل خود | نماي لازمهٔ عدل را بعقل رجوع
"عطا" صفاي درون از غذاي صافي نیست
مگر بآن که تو جاروب معده سازي جوع

اي مطاع همه خوبان که ترا جمله مطیع
هست بر شوخئ ناز تو نگاه تو شفیع
گوشهٔ لطف تو بخشیده کشاد دل ما
بجز آن وسعت دل نیست درین ملک وسیع
مور بر تخت سلیمان بَرد از عجز مکان
مشمر قدر حضیض است مگر شان رفیع
آنکه صوت پر موري شنود از ته خاک
آه درد دل مارا کرم او ست سمیع
گر کند عفو خطا ور به دهد اجر "عطا"
از کریمي چه بعید و ز رحیمي چه بدیع
رخت اعمال مرا ارزش سودائي نیست
با چنین مایهٔ بي سود چه آرم به مبیع
ذره خاکي چه دَود قطرهٔ آبي چه دمد
چه اگر جنس شریف است وگر وضع وضیع
واي بر غفلت شامي که دمد بام بخواب
پیري آمد بجواني همین حال تضییع
مي نگنجد بدل ما همه اسباب عروض
یافته در نظر عرصهٔ عالم تقطیع
آه گرم و دم سردم پس ازین دي به تموز
نه حریفم به خریف و نه مبیعم به ربیع
میتوان کرد به اشکي پر کاهي تازه
نتوان کرد بآهي دل سنگي تصدیع
همچو مجنون به "عطا" خندهٔ طفلان برخاست
گر بپیرانه سري گریه کند مثل رضیع

ردیف الغین

شبِ فراق بدل تازه میکنم گلِ داغ
که بر کند همه کس خانه را شبانه چراغ
دلم ز داغِ غمش آنچنانست رنگا رنگ
که در بهار شود قسم قسم گل در باغ
شوند مستِ نظر عارفان ز دیدنِ رنگ
مرا قیافهٔ گل هست در نظر چو اياغ
ز یادِ روی تو چون گل شگفت غنچهٔ دل
صبا چو بوی تو آورد صبحدم بدماغ
ز نقشِ پای تو شاید نشان دهد سرِ ما
دگر ز حالتِ گم گشتگان مجوی سراغ
بسیرِ باغ چه ره هر کرا بدل داغ است
بلی بدیده و دل باغ را چه باغ و چه راغ
بخونِ دل زده‌ام دست ز آبدیده چو نیل
چنانکه رنگ برنگ آورد بهم صبّاغ
لبم بناله چو بلبل گلو چو فاخته طوق
زبان بنغمه چو طوطی دهان بحرص چو زاغ
"عطا" چگونه رهم زین رهِ خطا حاشا
ز بندِ خود نیم آزاد با هزار فراغ

ای ز عکسِ رخِ تو مهر چو مه دیده فروغ
دل ز مهرت چو دمِ صبح سرا ز دروغ
شوقِ تو در دلِ مستان چو گلاب اندر می
عکسِ اغیار تو در دیده چو آب اندر دوغ

هر دم از یادِ تو بر لب چو دمِ بادِ صبا است
یادِ غیرِ تو دهان را چو پیازی آروغ
خنک آن دل که بصد تفرقه باشد مجموع
ای خوش آن تن که بصد دغدغه باشد مفروغ
حیف ازان عمر که بر عهدِ وفا نگذشته
گرچه عمری ببلاغت شده از عهدِ بلوغ
چشمِ بینا ست "عطا" آئینهٔ غیب نما
رسد از فرقِ نظر دیدهٔ عینک بفروغ

زهی نگاهِ تو تیر و ادای نازِ تو تیغ
سپر کنم دل و جان هر دو را مدار دریغ
بیا که روز و شب اندر فراقِ مهرِ رخت
کشم بصاعقهٔ آه اشکِ چشم چو میغ
سرِ نیاز ز فرمانِ حکمِ تو که کشد
نموده ترکِ تو از خطِ ابروان یرلیغ
خجل ز صورتِ اعمالِ بی کمالِ خودم
اگر چه شرحِ غمِ حال میکنم تبلیغ
"عطا" بصورتِ بیمعنی از خودم غافل
مخوان بحسنِ گمان نامِ من فصیح و بلیغ

مرا دلی ز هوای تو هست لالهٔ داغ
که ساخت دیده ز خونِ جگر پیالهٔ داغ
بخوانِ دهر نصیبی که داده اند مرا
همین نمک زدهٔ درد و غم نوالهٔ داغ
شگافِ سینهٔ کوه است از شرارهٔ آه
که رخنه در دلِ سنگ است آه و نالهٔ داغ
بفرضِ شعر شناسند بنده را به نشان
مرا بس است خطِ بندگی حوالهٔ داغ

ز اشک و آه بر اثباتِ عاشقي است شهود
بمهر دعوئ صدق است دل قبالهٔ داغ

ببین ورق بورق در کـــتابخانهٔ عشق
بخطِ و جدولِ خونابِ دل رسالهٔ داغ

شریکِ درد رفیق اســـت از ازل که مرا
دلیست یارِ کهن پیر در رسالهٔ داغ

بحیرتم که ز چشمم چه سنگ باران است
که قطره قطرهٔ اشکم چکید ژالهٔ داغ

چنانکه دورهٔ ماه است خطِ دائره بند
ز آهِ سینه بگردِ دل است هالهٔ داغ

"عطا" چه خوش خلف‌الصدق ماند از من یاد
که دمبدم دمـــد از پشتِ من سلالهٔ داغ

ردیف الفا

دلدار را رخ یک طرف ، دردِ دل ما یکطرف
ره یکطرف ، رو یکطرف،جان‌یکرف ، جا یکطرف

از هر طرف دامِ بلا ، اندیشه کن زین ره دلا
تلبیسِ اعدا یکطرف ، حبِ احبّا یکطرف

چون دوست مستغني بود از احتیاجِ ما چه غم
اعراضِ یوسف یکطرف ، شوقِ زلیخا یکطرف

دیدي که دي از یاد شد وهم پري برباد شد
امروز غفلت یکطرف ، امیدِ فردا یکطرف

دیوانه را دانا مخوان ، مانند نا بینا بصیر
نورِ بصارت یکطرف ، وین نفسِ اعما یکطرف

رسمِ سلف نابود شد ، قسمِ خلف موجود شد
اوضاعِ ابنا یکطرف ، ناموسِ آبا یکطرف

نقشِ معما دیدن و دانستنش مشکل بود
مضمونِ صورت یکطرف ، مکنونِ معنا یکطرف

اي از تعلم بـــي خبر، لافِ تکلم میزني
فریاد و غوغا یکطرف، تصدیقِ دعوا یکطرف

غفلت ز دابِ بندگي کو حاصلِ این زندگي
افگنده در شرمندگي، سر یکطرف پا یکطرف

فکرِ معاد از دل بدر رنجِ معاشم سر بسر
اشغالِ دنیا یک طرف، اعمالِ عقبا یکطرف

گرچه اي "عطا" حالم عجب ، فضلِ الٰهي مي طلب
اندیشه افگن برطـــرف ، امید بنما یکطـــرف

مهر ز حسنت لرزه بتن ، ماه ز عشقت رو بکلف
برق ز شوقت شعله بدل ، ابر زلعلت در بصدف
روز ز رویت عکس‌نشان ، شب زد و زلفت مشک فشان
شام ز خطت غالیه سان ، صبح ز مهرت جام بکف
باغ ز بویت تازه روان ، گل بهوایت جامه دران
غنچه برازت بسته دهان ، شمع ز شوقت سینه بتف
لاله ز مهرت داغ بدل ، سرو ز سودا پاي بگل
نخل ز قدت مانده خجل ، زان لب شکرني چو علف
خستهٔ چشمت نرگس شهلا صید نگاهت عالم جانها
کشتهٔ نازت حلقهٔ دلها تیر غمت را گشته هدف
لال لسانات سوسن گویا والهٔ حالت نافهٔ بویا
بستهٔ جعدت عنبر سارا مشک ز مویت یافت شرف
بلبل و قمري لب بثنایت دیده و دلها سر بهوایت
زهره نواها بهر رضایت چنگ زبان‌ها کرده چو دف
ذره بذره گشته نثارت دیدهٔ انجم آئینه وارت
با گل حسن باغ و بهارت اهل صفاي صف بزده صف
هوش پژوهان مست نگاهت انس و پریها بنده و داهت
کرده سمنها سودهٔ راهت خورده خود چون‌خاک و خزف
عون نگاهت عین "عطا" ها بوکه ببخشد سهو و خطاها
مهر کند در حق گداها مهر و ولاي شاه نجف

آنکه در حسن بود جامع حسن اوصاف
چون رخ صبح صفا صبح جمال آو صاف
مهرش ار ذره نوازد چه بدیع از کرمش
لطفش از عذر پذیرد چه بعید از الطاف
چشم بد دور ازان آئینهٔ طلعت نور
بهره از چشمهٔ خورشید ندارد خطاف

عکس مهرش نه کند گوشه ز هر گوشهٔ تنگ
چون رخ مهر که پرتو فگند بر اطراف
کي بجز تاب جفا یافتن از مروه صفا
زلف رهزن بدوي تا برخ کعبه مطاف
برقع از سر بفگـــن شمع ز فانوس برار
مهر برکش ز سحاب آئینه برکش ز غلاف
بي دلیل دل خود قبله نماي مطلـــب
که رخ دوست توان دید در آئینهٔ صاف
جز خیال رخ او ره بوصالش نبري
کي جز احرام توان یافت بآن کعبه طواف
تو ز من رو بکشي من بتو تن در دارم
اي غمت دوست چه حال است کجا شد انصاف
طاقتم نیست درین حالت کج‌دار و مریز
اي فلک خشک تهي کاسه توان داشت معاف
به که با نفس حرون دست و گریبان باشم
با عدو ترک تقابل نکند اهل مصاف
خامشي به که "عطا" این همه غوغا چو جرس
که بجز سوز درون از سخن هرزه ملاف

زهي وجود کریم ترا صفات شریف
خوشا نزاکت طبع تـــرا اداي لطیف
زهي لطافت حسن تـــو نور چشم جمال
زهي نفاست خوي تو دلرباي حریف
زهي کرامت شوق تـــو رهنماي وصال
زهي نزاهت ذکر تو دلکشاي نحیف
زهي نسیم خیال تو جانفزا چو بهار
زهي خزان فراق تو جانگزا چو خریف

نگر بحالِ منِ داغدارِ حال نزار
بیا چو بختِ جوان غمگسارِ پیر ضعیف
برحم هم گذري چون صبا بحالِ گیاه
بسهو هم نظري سوي خاکسارِ کثیف
مرا چو سنگ بمیزانِ اعتبار مسنج
که گر ز بار ثقیلم باعتبار خفیف
سرِ نیاز نهم چون نثارِ پاي انداز
اگر خیالِ تو آرد بخاطرم تشریف
اگرچه رفته باسراف نقدِ اوقاتم
نظر بجنسِ تکلف ندارم از تکلیف
بهر ردیف کنم عرضِ حالِ زار "عطا"
دلي ز تفرقه با جمعِ دل نگشته حریف

بحالِ هجر نه پرسي مرا چه کار و چه کیف
چو نیست طالعِ وصلم بحالتِ من حیف
من از غمِ تو ندیدم طریقِ پرسشِ حال
اگرچه نزد کریمي عزیز باشد ضیف
بدونِ دیده چه پوشم بغیرِ غم چو خورم
چنین که شوقِ تو دارد شتاي من با صیف
شرابِ آتشِ آه است آبِ دیدهٔ من
که تابِ تیزئ اصل است آبِ جوهرِ سیف
بهیچ نشئه ندارم "عطا" تبدلِ حال
مرا که حالتِ ما خولیا ست مستئ کیف

اي در شکارِ دلها شوقِ ترا تصرف — قطعِ علایق آمد با عشقِ تو تعرف
عالم اگر بر افتد نبود خبر بعارف — نبود نظر بعالم در عالمِ تصوف
فرمان بقدرِ طاقت دستورِ چاره سازیست — باشد ز بي نیازي تکلیفِ بي تکلف
اسباب جمع بودن تحصیل نا نمودن — نبود دگر تمتع جز سایهٔ تا سف
دارم بمو سفیدي احوالِ رو سیاهي — اما ز موجِ احسان چشمي است بر تلطف

چون بر درِ جلالت آرم رخِ خجالت — از چشمِ عفو خواهم یک گوشهٔ تعطف
هر چند پاي بند است در رشتهٔ تعلق
بیکس "عطا" ندارد جز با غمش تالف

زهي جمالِ تو با وصفِ سروري موصوف
کمالِ حسنِ تو در فنِ دلبري معروف
نگاهِ چشمِ تو صاحب عیارِ جوهرِ دل
که صاف و تیره در آئینه میشود مکشوف
طریقِ ساده دلي جاي ساده رویان نیست
چنانکه کس نشود صوفي ار تلبّس صوف
رسد هر آنچه مقدر بود بقدرِ نصیب
دگر مساعئ مقدور میشود مصروف
درین کمینگهِ وحشت مباش بي پروا
که گم شود دلِ هشیار در مقامِ مخوف
ازین کتابه که باشد بسانِ نقش بر آب
شود چو حرفِ حک آخر همه خطش محذوف
چه جاي قصه نگاري که از شدایدِ حال
کنم به طئ لسان خامه را عنان معطوف
چو جان بقبضهٔ جانان زبان بذکرش دار
وقوف چیست که از یادِ غیر کن موقوف
بجز ندم ز دمِ کالعدم چه معزوري
ندیده اي گذرِ مهر و ماه را بکسوف
چرا ز مسکن و ماواي خود نیاري یاد
چنانکه یادِ غریب است مسکنِ مالوف
رسد وظیفهٔ ما را مگر لطیفهٔ غیب
که ادعیه بالوف است و اثنیه بصنوف
ز دستِ من چه بر آید "عطا" بغیرِ نیاز
ز فضل یک نظرِ عفو در حقِ ملهوف

ردیف القاف

ز هر چه می نگری برتر است پایهٔ عشق | گدا چو شاه بزیرِ همایِ سایهٔ عشق

قیاس قطرهٔ خون میکنی معاذ الله | مرکب آمده دل از خمیر مایهٔ عشق

بچش که در اثرِ عاشقی حلاوتها است | خنک دلی که بود مدعاش دایهٔ عشق

دلی که طفل بگهوارهٔ جنون باشد | چو شیرِ خونِ جگر میخورد ز دایهٔ عشق

بلب کرشمهٔ عفو و بچشم اشارهٔ عقل | بسا رموزِ معما ست در کنایهٔ عشق

چو دل ز مصحفِ حسنش فتاد سیپاره | زبانِ عقل فرو بسته شد ز آیهٔ عشق

بقتلِ عام چه وا پرسی از شمارِ کسی | هزار معرکه برهم زده طلایهٔ عشق

مجوی جوشنِ تدبیر و ورع حیلهٔ کار | بترکِ ما و منی باش در وقایهٔ عشق

"عطا" خطا نه کنی در حصولِ کسبِ کمال
کمالِ مردمِ ناقص بود ز مایهٔ عشق

چنین که روز و شبم میرود بسوزِ فراق
شبِ سیاه بچشمم نموده روزِ فراق
فراقِ یک رمقی مانده در تنم هیهات
مقید است پیٔ کشتنم هنوز فراق
ز هجرِ دوست به تن پوست و استخوانم ماند
بسوخته رگ و خونم همه ز سوزِ فراق
ز خاک و باد مپرس از هوای هجرانش
که سنگ آب کند تابشِ تموزِ فراق
ز مغزِ جان گذران شد پلارک و پیکانش
که مو شگاف بود سهمِ سینه دوزِ فراق
ز ناله شوره شد و آبِ دیده‌ام گوگرد
که آهِ سینه هوائیست شب فروزِ فراق
به بی نیازیٔ جانان چه غم ز هجر و وصال
"عطا" تو طالبِ وصل و رضای او ز فراق

ای بر ضمیرِ صافِ تو پیدا نشانِ شوق
گفتن نمیتوان غمِ هجر از زبانِ شوق
در آرزوی روی تو ای نوبهارِ حسن
داغم چو بلبل از گذرِ گلستانِ شوق
یک لحظه از غمِ تو ندارم فراغتی
فرصت کجا که شرح دهم داستانِ شوق
دردِ دل از سیاقِ سخن جوش میزند
چون حالِ من عیان است چه حاجت بیانِ شوق
از پا بسر دود ز زمین تا فلک رود
آواره دل نگر ز جهان تا جهانِ شوق
هر دم بیادِ وصلِ تو دارم حلاوتی
از جان عزیز دارمت ای حرزِ جانِ شوق
افسانهٔ زمانه بود هر ترانهٔ
کاورده‌ام بلوحِ بیان و بنانِ شوق
شعرِ مرا کز آتشِ دل دود می کشد
فهمِ سخن نکرده مگر نکته دانِ شوق
شاید پیٔ رضای خدا نا خدای عشق
افراخت بر سفینهٔ دل با زبانِ شوق
طی میشود بیدرقهٔ آه راهِ هجر
باشد چو اشکِ دیده روان کاروانِ شوق
افزون ز عمرِ خضر دمی در هوای دوست
نتوان عوض گرفت زمانی بآن شوق
باشد "عطا" که جلوه نماید رخِ مراد
دارم چو دیده‌ها نگران دل گرانِ شوق

ای دردِ تو دستیارِ عاشق | عشقِ تو بود عیارِ عاشق

چون سروِ چمن بسیر بخرام | بر دیدهٔ جویبارِ عاشق

هردم نمکی نه از تبسّم | بر سینهٔ داغ دارِ عاشق

تیرِ مژه از کمانِ ابرو — افگن به دلِ فگارِ عاشق
خوش خندهٔ تست مرهمِ داغ — بر گریهٔ زارِ زارِ عاشق
عاشق بغمِ تو شاد گردد — غم مونس و غمگسارِ عاشق
از رنگِ حوادث است صافي — آئینهٔ بي غبارِ عاشق
بي برگ شگفته گردد از مرگ — باشد به خزان بهارِ عاشق
فریاد بر آرد از تهِ خاک — گر بگذري از مزارِ عاشق
منصور که زد دمِ انالحق — از بیخودي است دارِ عاشق
عارف بمجاز ره نه دارد — از غیرِ تو هست عارِ عاشق
بي مغز سخن نه بالد از پوست — این کسوتِ مستعارِ عاشق
جان کرده نثارِ راهِ معشوق — احسنت بکاروبارِ عاشق
از ترکِ خودي رهِ خدا گیر
این است "عطا" شعارِ عاشق

مجرب است که باشد وصال بهرهٔ شوق
چنانکه درخورِ هر نوش و نشه باشد ذوق
بهم چو آب بگل بو بگل بیامیزند
اگر بکوششِ عاشق کشش کند معشوق
ز مهرِ سایهٔ آن سروِ ماهرو دل را
چو هاله گردِ قمر در گلو چو قمري طوق
مرو مرو که ترا بامن این تبرا چیست
بیا بیا که مرا با تو شوقِ دل مافوق
نه من بشوقِ تو تنها بانیهمه تن ها
که هر کجا که روم با من از توغمها جوق
چه طول و عرض گرفته است آهِ پست و رسا
که خیزد از دلِ من تا بذروهٔ عیوق
"عطا" ز سوزِ درون رخنه افگند در سنگ
اگر بود دلِ افسرده را شرار از شوق

با که هست ز هجرِ تو طاقتِ دل طاق
ازین زیاده نه سازم بسوزهاي فراق
دل شکستهٔ زلفت بلب حوالت کن
مگر مفید فتد مارِ خسته را تریاق
شریکِ غم نبود ، هیچ آشنا با من
به آنچنان که ز بیگانه کس نه دیده وفاق
مرا که هر رگ و مو دوست دشمن است بتن
نیافتم ز رفیقانِ خود بغیرِ نفاق
سري بزانو و چشمي بپشتِ پا ز حیا
همي نهم همه جا از خجالتِ اخلاق
دلِ شکسته و لب بسته جان نشسته سپار
بهرزه لاف مزن از مراتبِ عشاق
بزن بمقرعهٔ داغ آتشین دلِ خود
که برکشد دل و داغِ تو شعله چون چقماق
ز اشکِ دیده فشان خونِ دل بجاي عرق
چه سود ازین سخنِ صرف همزبانِ عراق
ز نیستي ببر از خود نشانِ گمنامي
ازین چه بهره که عنقا ست شهرهٔ آفاق
فشان ز دست و زبان نقشِ شط بسحرِ سخن
دگر چه جوهرِ شفاف و گوهرِ براق
ز آه و داغ "عطا" بر فروز شمع و چراغ
چو مهر و مه مشو آزرده از کسوف و محاق

اي جمله جفاي تو بکامِ دلِ عاشق — هرگز نه کشد سر ز رضا عاشقِ صادق
هر اشکِ هواي غمِ تو آبِ حیات است — هر آه ز سوداي تو نخلي شده باسق
اي عشق اثر گر بود از شوقِ بصر بخش — در درد و دوا هست نمایان بر حاذق

سازي رخِ ليلي گلِ داغِ دلِ مجنون   سازي لبِ عذرا نمکِ سينهٔ وامق
سدّ رهِ مقصد نشود گردِ معاصي   کز هر نفسي دل به زبانست موافق
هرگز گرهِ قبض نه بيند برخِ کار   با هر که دمِ قول بفعل است مطابق
از لطفِ ازل رد منما دستِ دعا را   بر روي لواحق بکشا بابِ سوابق
بخشا بچنين نفس "عطا" کافر و ظالم
هر چند نداند روشِ فاجر و فاسق

زهي جمالِ تو باهر بديدهٔ تحقيق
کمالِ حسنِ تو آئينهٔ رخِ تصديق
رخِ تو کعبهٔ مقصودِ ديده و دلها
قدِ تو قبلهٔ خوبانِ هر فريق و طريق
رهت رسانده بسر منزلِ رجا و بجا
غمت فشانده بلب تشنگان زلالِ رحيق
هوات بدرقهٔ امن در مراحلِ خوف
ولات توشهٔ تخليص در مهالکِ ضيق
مرا ز هولِ حوادث چه باک در دو سرا
اگر وقايهٔ لطفت بود رفيقِ شفيق
نظر ز رهگذرِ عفو بر مثالبِ ما
گر از نصيبه موافق شود زهي توفيق
فقط تمسکِ فضلت بسم درين طوفان
وگر شود متعلق بهر حشيش و غريق
تر حمّي به چنين زاري و نزارئ من
که گه باشک غريقم کني بآهِ حريق
ز دستِ لطف تو جمع آيدم همه اجزا
مرا که دفترِ اعمال رفته در تفريق
بيندِ خوف و رجا چون نفس درون و برون
بحيرتم که چه باشد درين طلسمِ دقيق
جناحِ مورِ ضعيف و هواي عالمِ عشق
بغوطه‌خورئ فکرم درين خيالِ عميق

نهان بجذبِ جنون ظاهرم بدانشِ حال
چسان رود رهِ صديق نفس چون زنديق
"عطا" به سوسن رو موسمن صفا نه دهد
بدودِ آه مياميز اشک همچو عقيق

اى عشقِ تو درياي خطر کوهِ مضايق
در حسنِ تو حيران نظرِ اهلِ حقايق
نامِ تو چه نامي است، روان بخش، رجا ساز
علمِ تو چه علميست، پر اسرار و دقايق
شوقِ تو چه شوقي‌است، جگر سوز، جهان‌تاب
راهِ تو چه راهيست، بر اندازِ علايق
ذکرِ تو چه ذکريست، عطا بخش، خطا پوش
صنعِ تو چه صنعي است، مُوجّه به خلايق
هر نرگسِ چشم از تو صفا لالهٔ دل داغ
موزون همه سرو و گل و شمشاد و شقايق
تا چشم که يابد اثرِ نورِ تجلّا
چند از پئ ديدار چو موسي شده شايق
از جاذبهٔ شوق شود صبر و سکون محو
اي شوقِ تو بر جمله قوىٰ غالب و فايق
مائيم و رضاي تو بکن هر چه تو خواهي
في الجمله نما هر چه که باشد ز تو لايق
بخشا اثرِ آهِ دل و اشک "عطا" را
چون ديده و دلها که سحاب است و صواعق

ردیف الکاف

زهي به شعلهٔ شوقت صفاي بجوهر خاک
که شسته جوهرِ خاک از کفِ توگوهرِ پاک
تبارک الله ازين آب و تاب و شان و شکوه
که يافت اين گِلِ نمناک بادلِ غمناک
عروجِ ذرهٔ خاکي ببين که همچون شمع
نشسته بر سرِ قنديلِ قبهٔ افلاک
سرشته را بنگر از فرشته بالاتر
ز حکمت است که نبود درو حدِ ادراک
ز درد و داغِ غمش حالِ آدمي زاد است
چو شمع ديده پر آب و چو گل بسينهٔ چاک
چه مستي است که سازيست در وجودِ بشر
که نيست نشهٔ دلسوز از عصارهٔ تاک
بدلشکستگي و خستگي که از عشق است
علاج نيست، نه از موميا نه از ترياک
خنک طريقهٔ عاشق که جز غمِ جانان
نه در اميدِ سلامت بود نه بيمِ هلاک
در آرزوي سليمان جفاي مور نگر
که چون همي رود از عجز در رهش چالاک
نه شرطِ عقل نه دابِ محبت است "عطا"
که از مصارفِ اوقات گشهاي بي باک

اي که حسنِ تو گرفته همه خوبان مملوک
پايهٔ اقبالِ تو چترِ همه سرهائ ملوک

نيست در بارگهِ حسنِ تو گر بارِ شهان
لازمِ شانِ ملوک است نظر بر صعلوک
ساز گاهي بنگاهي دلِ غمگينم شاد
که کريمان بنمايند عطا بر مفلوک
غرق در گريهٔ خود زنده بآبِ اشکم
بحر منزلگه بط آب بود خانهٔ غوک
نيست در باديهٔ عشق بجز آه رفيق
نيست جز اشکِ روان زادِ رهِ اهلِ سلوک
ريس مانندِ عناکب ز محبت تاري
محرکِ چرخهٔ تن راست روان باش چو دوک
يک نفس ذکر به از عمرِ خضر هست "عطا"
گرچه انفاسِ شب و روز الوف است و لکوک

اي بخاکِ درِ تو آبِ رخِ مُلک و مَلک
در طلب سر بهوايِ تو روان فُلک و فَلک
همه در دايرهٔ شوقِ تو سرگردانند
از ثريٰ تا به ثريا ز سما تا بسمک
هيچ دل نيست که داغِ تو نباشد بروي
سکّهٔ برخالص و قلب است و عيارش بمحک
سرِ خطِ بندگيت بر رخِ جانها باقي است
گرچه از لوحِ وجود است حروف همه حک
بعطاي تو توان شد ز خطا مستخلص
بي هواي تو که نبود به جفا مستهلک
هر لب از نالهٔ دردِ تو بود سينهٔ ني
هر دل از داغِ جفاي تو بود روي کلک
دل و داغِ تو بهم چون روشِ آتش و موم
تن و شوقِ تو بهم چون صفتِ آب و نمک

دیده از جوشِ درونْ همچو سحاب سُبُکی
سنیه از سوزِ جگرها ست چو برقِ مضحک
خلوتِ اهلِ دل از عکسِ جمالت روشن
هستیٔ اهلِ نظر از دمِ شوقت بیشک
وحدت از تفرقهٔ عالمِ کثرت پاک است
چون نقط حذف شد از الف ، الف باشد لک
بنده چون پیر شود قابلِ عتق است "عطا"
تو ز غفلت شده در عالمِ پیری کودک

زهي بخنده لبِ تو شکر فشان ز نمک
حلاوتي بدلِ ریشِ ما چشان ز نمک
کباب شد جگرِ ما ز آتشین لـــبِ لعل
گـــدازِ سینهٔ ما را فرو نشان ز نمک
دهان کشا بسخن کامِ تشنه کن سیراب
دمي مفـــرحِ گلقند بر کشان ز نمک
لبِ تـــو نقل بمستانِ چشم بکشاید
بیا فشان مزه در کامِ سروخشان ز نمک
اگـــر بري بزبان نـــامِ دلفگاران را
به طعنه هم بنما تازه داغِ شان ز نمک
بناز هم نظـــري سوي خستگان بکشا
بریز ولوله در چشـــمِ بیهشان ز نمک
ترشحي بجگرهاي تفته زان لب بخش
که هست ذایقه را خوشگوار نان ز نمک
مرا بلقمهٔ داغ اســـت چاشـــني ز لبت
چنانکه لذتِ اقسامِ طعمِ خوان ز نمک
حقِ نمک ز لبت واجب است بر دلِ ما
چو حق به گردنِ هر پیر و هر جوان ز نمک

هواي لعلِ تـو دلهاي سنگ آب کند
چنانکه آب کند خشکئ دهان ز نمک
شکر لبِ تو فگنده است شور در دلها
چنانکه جاي نمکسار لب چکان ز نمک
"عطا" سخن نمکین دالِ طبعِ شیرین است
بان صفت که گواهي دهد زبان ز نمک

غمک دارم، ز یارِ غم رسانک حریفک، دلبرک، شیرین زبانک
شهک، سوخک، ظریفک، نازنینک لطیفک، نازکک، غنچه دهانک
مهک، مهرک، چراغک، دلفروزک گلک، شمعک، بقد سرو چمانک
نگارک، شاهدک، سرخک، ملیحک دلک، عمرک، حیاتک، دلستانک
بلایک، آفتک، آهـــو نگاهک ادیبک، تند طبعک، مومیانک
سحبک، سرکشک ، دردک، دوایک شرر مژگانک و ابرو کمانک
غریبک، دیر صلحک، زود رنجک عجیبک، مه وشک، پیرک، جوانک
"عطا" آشفتهٔ آن ِقسم یار است
اسیرک، عاشقک گم کرده جانک

بغیر پرتوِ مـــهرِ تو دیدها تاریک
بوصفِ مویٔ میانِ تـو فکرها باریک
اگر نه پرتوي رویت فتد ز روزنِ چشم
چو تنگناي مغاک است سینه‌ها تاریک
ز ترکِ چشمِ جهانسوزِ تو ز کافر زلف
فسادِ عالمِ ترک و خرابـــئ تاجیک
ز ناز نیزه فشان و نگاه خون پاشان
همه هلاکي و درد و کشاکشِ نزدیک
خدیوِ حسنِ تو فرمان‌رواي کشورِ عشق
که در قلمرو دلها کسش نه گشته شریک

کرشمهٔ تو رباید دلیر و بي‌دل را
که زیرِ سیلِ بلا چه تن‌آور و چه رکیک
زسحرِ چشمِ تو شد آب و تابِ دیده و دل
که زیرِ جذبِ هوا ها چه آبِ بحر چه خیک
هواي بستر و بالینت تا که دم زدن است
که چشمِ خفته چه بیند وساده و چه اریک
براهِ خوف سلامت سبکروي است "عطا"
چه غم که فارغم از هر توارث و تملیک

اي بکوي تو دلم آمده و رفته چو پیک   نه پیامم شنوي و نه سلامم نه علیک
نه بدشنام بري نام نه از یادم شاد   همه سیات اللّٰي همه حسنات الیک
از فراقت گه و بیگاه کشم ناله و آه   نه کني ردِ سوالم نه جوابِ لبّیک
چون نه لایق بوصالم بخیالِ توخوشم   گر نه من قابلِ اقبال قبول است لدیک
نامهٔ شوقِ منِ غمزده بر گیر و بخوان   ثبت شوقا بیدي درسِ کتابي بیدیک
بنثارِ گهرِ پاکِ تو در سینهٔ چاک   نیست جزقلب اگرخالص وقلب است فدیک
خارشِ درد چه آرامِ دل آرد هرگاه   خوابِ راحت نکند هچکس ازخارشِ کیک
مرهمِ زخمِ درون گرچه خیالِ تو بود   که بخوابم ننموده است خیال تو ولیک
عرفِ نابین که بصیر است "عطا" بر عکس است
سخرهٔ نفس ازان شهره شد از خصلتِ نیک

ردیف اللام

اگر ز بندگیت مانده ام چنین کاهل   دمي ز یادِ تو یک لحظه نیستم غافل
ز خضر پرس که یکقطره کي شود دریا   مرا ست دیده که دریا شده ز قطرهٔ دل
زبس که‌خامه زآه وسوادم از اشک‌است   خطِ شکستگي از مشقِ غم کنم حاصل
دلِ رمیده چسان آرسیده میگردد   مجرب است که دیوانه کي شود عاقل
بهر دو معنئ محمول میتواند بود   همین دو لفظ که آسان ببختِ من مشکل
مسافرانه چو مهمان درین غریبستان   بپاي موزه و پا در رکاب چون منزل
درین خطر گهِ طوفان مشو زخود بیخود   که هست دیدهٔ کشتي نشسته بر ساحل
بهل سر انچه بتو عاقبت وفا نکند   مگر غمش که بخود مي بري ز دست‌مهل
زمانه هیچ ندارد ز هیچ هیچ مخواه
بدونِ دوست "عطا" از کسي مشو سائل

جمعیتِ دل نیست در اسبابِ توسّل   دوري ز درِ غیر بود بابِ توکل
با ناخنِ تفویض بکَن شاخِ تمنا   با تیشهٔ تفرید ببر بیخِ تجمل
گردي بهوا باشد و عکسي ز سراب است   در نقشِ جهان کن تَنفّس اي نفس تامل
بر لب ز حکایات بزن مهرِ خموشي   بر سینه ز طامات بنه سنگِ تحمّل
از حال بحال است چو تاثیرِ زمانه   در صورتِ ابناي زمان رنگِ تبدل
جانکاهئ حرص است بافزایشِ اموال   آسوده قناعت ز ترقي و تنزل
افتاده ندارد خطر از رنجِ حوادث   آزاده نباشد تبهِ بارِ تمول
از اصل چرا قیمت خود را نشناسي   شو خاک که دارد بهمه خاک تفضل
چون از صفتِ گوهرِ خود قدر نداني   آخر ز همان قطرهٔ آبي بتمثّل
بر خاکِ درِ دوست "عطا" آبِ رخ تست
گر کسب کمالست ترا چیست تعلّل

زهي ز پرتوِ رويِ تو مهر و ماه خجل — بحسنِ طلعت تو ديدهٔ نگاه خجل
نظر بسهو ز روي تو بر نشايد داشت — بصبح خفته شد از روي صبحگاه خجل
همي زند رخِ خورشيد سر بهر ديوار — ز نقشِ پاي تو گشته بخاکِ راه خجل
هلالِ دير نما زود ازان شود پنهان — که شد ز گردشِ آن گوشهٔ کلاه خجل
ز شرمِ دوست بصد شوق برندارم چشم — چنانکه سر بزمين برده از گناه خجل
چه سر ز روي خجالت بر آورم زين حال — که غيرِ سوزِ درونم زاشک و آه خجل
ببزمِ يار سراپا چو نقشِ تصويرم — نه لب نه ديده ز حضّارِ بارگاه خجل
بر احتياجِ کمالِ کرم ز استغنا است — نه گشته هيچ گداي ز بادشاه خجل
من از مساوي اعمالِ خويش منفعلم — چنانکه اهلِ خطا گردد از گواه خجل
ز هيچکاره چه خيزد بغيرِ بيکاري — ز پرسشم منما باز گاه گاه خجل
مگر ز رشحه عفوِ تو آب‌رو يابم
"عطا" بموي سفيد است روسياه خجل

از بسکه ميدمد ز دلم تازه داغ گل — شد سينهٔ من از گلِ داغ تو داغ گل
تا آه و اشک هست دل و ديده روشن است — با روغن و فتيله نه گردد چراغ گل
خونابه داد ديدهٔ مارا ترشحي — گلرنگ باده ايست کز وشد اياغ گل
اي عندليبِ دل ز خزانِ غمش منال — هان از شرارِ سينهٔ ما جو سراغ گل
با آنکه گل ز شرمِ رخش ميشود گلاب — خوي رخش نمود سراسر دماغ گل
از داغها بخرمنِ گل در نشسته ام — شد زين بهار در نظرم باغ و راغ گل
گل گل شگفت سينه ام از داغِ دل "عطا"
آن بلبلم که لحظه ندارم فراغ گل

قامتت سرو است و چشمت نرگس و رخسار گل
گلستانِ حسن تو دارد سراسر بار گل
پيکرت گلدستهٔ حسن آمده دايم بهار
سر گل و پا گل، بدن گل، دست گل، دستار گل
از هواي گلشنِ حسن و بهارِ عشقِ تست
آسمان گل ، مهر و مه گل ، ثابت و سيار گل

تا بنامت سکّهٔ حسن است اي صاحب عيار
سيم گل، زر گل، محک گل، سکه گل، معيار گل
اي بيادِ نامِ تو باشد بچشمِ اهلِ دل
کعبه گل، بتخانه گل، تسبيح گل، زنار گل
تا خيالت ديدهٔ دل را کشود از هر طرف
در نظر آمد مرا هرجا در و ديوار گل
از ازل آمد "عطا" چون راقمِ اوصاف تو
لوحِ گل، دارم، قلم گل دست گل، اشعار گل

مست است از لبت گل ، شرمنده از رخت گل
بر شمعِ گلعذارت، پروانه گشت بلبل
دلها بدامِ زلفت چون حلقهٔ مجانين
زنجير بند مانده در عقدهٔ تسلسل
جا نها ز جا ربودي از دورِ چشم نرگس
سر ها بپا فگندي از پيچ و تابِ کاکل
زلفِ تو يا بلاي پر پيچ اژدهاي
از بسکه گلرخان را بستي بجعدِ سنبل
از آه و نالهٔ من گوشِ گل است فارغ
چندانکه همچو بلبل بردم صداي غلغل
گاهي ز چشمِ مستت دستي بسر نديدم
هر چند همچو مينا دارم صداي قلقل
در آرزوي رويت اشکم گلاب گشته
آهم ز شوقِ مويت چون نفحهٔ قرنفل
شوقت بسينهٔ من چون ماهِ چاهِ نخشب
داغ است بر دلِ من چون نقشِ سمِ دلدل
مسکين "عطا" ندارد ني دفتر و نه ديوان
ليکن ز نظمِ ديوان آورد جزو در کل

گلهاي کهنه داغ تو شد نوبهار دل — بشگفت باغ سینهٔ ما لاله زار دل
تا آه و اشک آب و هواي موافق است — درد تو همچو میوه دمد شاخسار دل
تا از بهشت کوي تو دل شد چو سلسبیل — طوبي برشک میبرد از برگ و بار دل
بهتر ز نقش دل نبود هیچ خوش‌خطي — خال رخ جمال نماید نگار دل
زخم درون بهیچ دوا به نمي شود — تیر نگه که میزني از رهگذار دل
عاشق اگر بدیده خجل شد چه میشود — هرگز مباد آنکه شود شرمسار دل
غم را چه غم که گریه کند زار زار چشم — طوفان کشد که آه کشد باربار دل
آئینه صاف دار ز زنگ خیال غیر — آري غبار دیده نباشد چو بار دل
با چشم خویش قبله نما را مقابل آر — نابین مباش دیده بکش برکنار دل
با مهر او ز کینه رخ سینه صاف ساز — باشد حجاب خلوت و وحدت غبار دل
با اهل دل نشین بسر وچشم یار غار — آسوده دل بود که بود همجوار دل
دل ز انتشار تفرقهٔ دیده جمع دار — کاري ز دست نایدت از اضطرار دل
هر جا بدام دیده مفگن شکار حرص — گر خار خار دیده بود خار خار دل
جمع حواس باعث جمعیّت دل است.
تن را قرار چیست "عطا" بي قرار دل

زهي ز طلعت خوب تو آب و تاب جمال — جمال حسن تو گلدستهٔ بهار کمال
صبا ز نفحهٔ بوي تو جانفزاي جهانست — جهان ز رشحهٔ لعل تو ابر بحر نوال
فلک ز لمعهٔ روي تو ذره ذره چو مهر — زمین ز جرعهٔ خوي تو قطره قطره نهال
بسا چو خضر فتاده است رو بخاک رهت — که‌خاک راه تو بهتر زفیض آب زلال
ببوسهٔ کف پایت چو چشمهٔ خورشید — هزار چهره چو بدر است زار تر ز هلال
جمال چهرهٔ خوبان نثار مقدم تست — بآن قدم نه برابر جمال شان بمثال
بوصف حسن تو گویا زبان مهرویان — ثناي مهر کمال تو ذره را چه مجال
کجاست لایق خنیاگري زبان و دلم — که‌نیست درخور جزو ضعیف امر محال
ولي زجوش درون موج خیز اوصاف است — بهر ردیف بر آید ز طبع تازه خیال
خیال غیر نیاید به خاطرم هرگز — به است کز سخن پرملال باشم لال
نظر ز لطف تو خواهم بهر سخن حقا — بجز قبول ندارم هواي مال و منال
اگر اداي سخن را بود جزاي قبول — رخ امید بحال آیدم ز درس مقال

بهر طریق نه بندم لب از ثنا خواني — رسد بسمع جلالش اداي صورت حال
رجا که باز نگردن نهي ز عفو کریم
سر نیاز "عطا" بر جناب صدر جلال

فتح باب دولت وصلت بود اصل الاصول
نیست غیر از جانفشاني دولت قرب و قبول
هست در شطرنج بازي گاه برد و گاه باخت
همچنان سر بازي آرد گاه نقصان گه حصول
گه سر سودا به سود دنیوي گردد خراب
گاه سر در کار عشق آوردن آمد با قبول
عیش باقي نقد میداند ضمیر هوشیار
از براي نسیهٔ فاني چرا باشد ملول
گرچه اهل نفس دنیا نقد خود پنداشته
زمرهٔ اهل تنفس زین نسیه مي آرد عدول
نقد وقت از کف مده تا نسیه را آري بجمع
عاقبت زین نسیه نسیان است اي اهل عقول
باکه دارم این خطاب ایدل مگر با نفس خود
زانکه دارم دشمن همخانگي این غا و غول
حاش لله زین حسود ، استغفرالله زین عدو
زانکه این بدکار نیکي را نداند ذر حُیول
از اداي وقت عاجز در قضا جوید رضا
تا که قدر مطمئنّه یابد از شان نزول
تا که از لاتقنطوا بیند رخ استفتحوا
تاکه از توبوا تواندیافت در رضوان دخول
تا چه در پیمان ما ، پیمانه افتاد از نخست
تا چه از روز ازل روزیست زین باب و فصول
ذرهٔ خاکي کثیف و این همه لاف و گزاف
جرعه‌اي آب عفون و این همه عرض است و طول
گه به کوهي بخشش و گاهي به کاهي باز خواست
زان بعفو اینجا مرا آمد "عطا" چشم امول

زهي فداي جمال تو جان اهل وصول
رسد مقابل روي تو چشم اهل قبول

کدام سر که ز شوقت نه یافت سوداي
کدام دل که ز عشقت نیافت ره بحصول

کدام دیده ز دردت نیافت نور صفا
کدام سینه ز داغت نیافت گنج خمول

به ذره ذره بود تاب مهر تو مضمر
به قطره قطره بود جوش عشق تو مشمول

ز یک نگاه تو دلهاي عالمي مفتون
ز یک کرشمهٔ تو جان عالمي مقتول

که برده دل ز دلیران که برده تاب و توان
جز آن دو نرگس مکحول و طرهٔ مفتول

بهر دلي که رسد خانه اش خراب کند
که ترک تو نه گراید بصیغهٔ معمول

مسلسل است بزلف تو حلقهٔ دلها
چنانکه در کف عشقت رقاب جان مغلول

ز زنگ کینه مصفا چو روي آئینه هست
دلي که پرتو مهر تو میکند مصقول

شرر کشد ز تف آه چون دهانهٔ برق
خیال روي تو در هر دلي که کرده نزول

هژبر عشق تو بر قلب عقل زور آورد
که قدر عشق ندانسته جز دل معقول

جنون که بر دل دانا همي زند شبخون
ازانکه غافل علم اند مردم مجهول

ز دور حیرت نزدیک بیش مشهور است
چنانچه رتبهٔ انسان نیافته هر غول

"عطا" سزاي قبول است حسن صورت و حال
چگونه درخور مجرا ست چون مني معلول

اي که باشد بر همه خوبان جمال تو جمیل
کشتگان عشق را باشد خیال تو خلیل

پرتو روي ترا چون ذره عاشق مهر و ماه
حلقهٔ موي ترا در بند بال جبرئیل

خیل خوبان جان نثار و فرق پاکان خاک راه
زین جمال بي نظیر و زین کمال بي عدیل

ز احتراق سوز هجرت سینه ها کانون آه
ز اشتیاق مصر کویت دیده ها چون رود نیل

خستگان شوق را در راه سوداي غمت
غیر اشک و آه نبود از کثیر و از قلیل

در ره عشق تو دست افشان ز خوف مال و جان
جان برقص آرند اهل شوق بر بانگ رحیل

شمع دل سوزند در قندیل تن ارباب شوق
تا خیال تو شود در کلبهٔ جانها نزیل

شمهٔ شوق تو کافي از هزاران داستان
ذرهٔ حال است بهتر از هزاران قال و قیل

بر رهت روي نیاز و بردرت دست سوال
پي بمنزل میتوان برد از سلوک این سبیل

یک نظر لطف تو بهتر از تمامي ملک و مال
کي بود عمر خضر ملک سکندر زین قبیل

اي کریم کام بخش از تست امید "عطا"
گرچه مسکین در صلاح کار خود نبود دخیل

کجا رسد بهوس روزئ نعیم وصال
که ترک جان بود احرام تا حریم وصال

خوش آن زمان که پس از سوزش سموم فراق
حیات تازه دهد نکهت نسیم وصال

چو خاص ره نه بود عام را بمنزل قرب
مگر نصیبه رسد دولت عمیم وصال

نه سیر باغ دهد هر دماغ را اثري
که مي رسد نفس شوق را شمیم وصال

هواي عشق نه در هر دلي گذر دارد
بغیر سینهٔ صافي نه شد مخیم وصال

جفاي وصل فزون تر ز جور هجران است
نه هر سبک سر تاتک بود مقیم وصال

ره خدا نه روي تا بیند خود گروي
که از علایقه فارغ بود ندیم وصال

هنوز صرفهٔ جان آرزوي جانان چیست
که تن گسسته توان بود مستقیم وصال

ره رسیده بهر نا رسیده ننمودند
که از وجود ندارد خبر عدیم وصال
بود مجاهدهٔ هجر را مشاهده وصل
تو ناکشیده جفا کي بري نعیم وصال
سباع راچه خبر هم جماد راچه اثر
"عطا" چو انس نه‌اي چون امید و بیم وصال

اي مبتلاي زلف و رخ تو نهار و لیل
با صبح و شام دیدهٔ دل زان گرفته میل
بهر طواف کعبهٔ کویت بپاي جان
دلها بسان حاج روان اند خیل خیل
رگهاي جان چو خار مغیلان بپاي شوق
افشان بخاک بادیه از آب دیده سیل
هر مو ز شرح شوق تو بر نامه چون حریر
هر لب بناله از طپش سینه چون صهیل
در سوز دل فزاید و کاهد به آب چشم
داغ غمت بسینه چو بر آسمان سهیل
با بخت خویش دست وگریبانم از فراق
اما سرم به پاي خیالت چو دست و ذیل
هر چند زیر بار گناهم گران چو کوه
در عجز برگ کاه چه سنجد به وزن کیل
نامردمي به بخت من از نامرادي است
کاره رخ مراد ز من بیشتر ز نیل
نبود ستاره سوخته را روشني "عطا"
آري به تیره بختئ من آه واي ویل

مرا که مشق سخن روزي آمده ز ازل
بوصف ابروي موزون تست بیت و غزل

دلي که سر خط حسن تو نقش دیدهٔ اوست
خط جمال ترا هیچ خط ندیده بدل
دلي که نیست برویت چو آئینه یک رو
دو دل فتاده دوبین همچو دیدهٔ احول
کسیکه خال و خطت را نه دیده دانهٔ و دام
بود به تیرگي و خیرگي چو چشم سبل
چو کرد شله خیال تو جا بحجلهٔ چشم
عروس وار بپوشیده دیده هفت حلل
شود ز هجر تو تاثیر سرمه چون الماس
کز آبدیده چو ناسور سي شود اکحل
دل از فراق تو قائم بخود نمي ماند
چنان که تن به تپ لرزه بر مشابهٔ شل
ببین که نامهٔ هجر ترا باشک و باه
چه خوش بمشک بشنگرف میکشم جدول
سواد قصهٔ غم بر بیاض شوق "عطا"
کنم چو غالیه کافور را بعنبر حل

ردیف المیم

جفاهاي که مي بینم ازان یار است میدانم
که بیمهرئ یار از کینِ اغیار است میدانم
خطِ نیرنگِ گردون طرفه معجون است میداني
که این نقشِ عجائب دور پرکار است میدانم
ز صورت پي بمعني مي برد اربابِ صورتگر
که شکلِ هر دو عالم نقشِ دیوار است میدانم
تنیده ریسمان با درِّ بي قیمت چه و اماند
ببازارش مگر جوشِ خریدار است میدانم
متاعِ قلب و رائج نزدِ صرافان عیان باشد
عیارِ عشق را چشمِ تو عیار است میدانم
بترتیبِ نکو ترکیبِ صنعت بین ازان صانع
طلسمِ آب و گل از دستِ معمار است میدانم
بود جهلِ مرکب خود پسندیها نمي داني
غرورِ سرکشي آثارِ ادبار است میدانم
اگر قدرِ سخن نبود "عطا" خاموشیم بهتر
هنر نزدِ عزیزان عیب سان خوار است میدانم

قرارِ نرگسم با لاله رخسار است میدانم
نمودارِ دلِ آئینه دیدار است میدانم
بهارِ حسن تو دیر است و گل یک هفته مي ماند
رخت را آري از تشبیهِ گل عار است میدانم
من از جمعِ پریشاني بزلفت الفتي دارم
نه این تاثیر از گردونِ دوار است میدانم

به پسته آبِ حیوان و بغنچه شکر و شورش
درین یک مصرعهٔ رنگین چه اسرار است میدانم
برقص آورد مردم را بچشمم شوقِ دیدارت
وگرنه این پري زین شیشه بیزار است میدانم
کجا وصل و کجا هجران، کجا جان و کجا جانان
زما تا راهِ مقصد فرق بسیار است میدانم
بلا گردانِ آن حسنم که عشقش قتلِ عام آمد
ز لب مرهم نه و با چشم خونخوارست میدانم
مزاجِ عارفان باشد مجازِ عاشقان اینجا
که آبِ دیده سوزِ سینه درکار است میدانم
"عطا" در روزِ روشن جوهرِ هر کس شود ظاهر
حجابِ اینجهان اکنون شبِ تار است میدانم

کني بهار خزان را بیک نظارهٔ چشم
کني نهال جهان را بیک اشارهٔ چشم
خیالِ خواب ندارد ز شوقِ تو همه شب
طلوعِ روزي بخت است با اشارهٔ چشم
اگر چو خضر برین سبزه‌زار سیر آري
سرشک موج فشان گردد از کنارهٔ چشم
نهان ز چشمِ من آن شوخ دیده دل میبرد
بناز و غمزه اداهاي آشکارهٔ چشم
جو روبروي تو آئینه در نظر دارم
توان نمود ز چشمِ دوچار چارهٔ چشم
بغمزه اداي تو جست و خیزِ نگاه
بذره ذره نگاهِ تو پاره پارهٔ چشم
دلِ "عطا" شده زان روي گوشوارهٔ عرش
که لعلِ هر دو لبت ساخت گوشوارهٔ چشم

از چشم تو جـز چشم زدن چشم ندارم
گر صلح و گر جنگ کني خشم ندارم
زر از رخ زرد و گهر از اشک چو یاقوت
دارم چه شد ار سیم و زر و یشم ندارم
گرما بدم سردم و سرما بدم گـرم
غم نیست اگر پنبه و گـر پشم ندارم
آئینهٔ روي تـو مرا مردم چشم است
سوي تو نه بینم چـه مگر چشم ندارم
هر کس ز غم خویش "عطا" گریه نماید
من خود نه کنم گریه مگر چشم ندارم

بروي یار شود **چون** دوچار چشم بچشم
گل نظاره کشد نو بهار چشم بچشم
شود بعاشق دلخسته یار چشم بچشم
که مهر و ماه شود هم دو چار چشم بچشم
دو رویه صف زده از بهر دیدن رویت
ستاده مـردم آئیـنه دار چشم بچشم
ندیده روي تو مي سوزم و اگر بینـم
به‌آه گریه کنم زار زار چشم بچشم
غنیمت است بعاشق نظارهٔ معشوق
اگر بغمزه شود سازگار چشم بچشم
اگر بگلشن حنش "عطا" نظر فگنم
زند ز هر سر مویم هزار چشم بچشم

بسوي خسته دلان کن نگاه گوشهٔ چشم
که بر خوریم ز ناز و اداي خوشهٔ چشم
خوشا نگاه لطیف و نگاه گوشهٔ چشم
که دانه دانهٔ مهرو وفاست خوشهٔ چشم

مرا که طالع بیدار چشم بیخواب است
ز شور لعل تو شد توتیاي توشهٔ چشم
ز بس گرفته پیِ کشتگان خود ماتم
فلک روا ست لباس سیاه پوشهٔ چشم
غزل درست برین قافیه که گفت "عطا"
مگر بهمت آن سحرهاي گوشهٔ چشم

بیا که روي تو نقش است در نگینهٔ چشم
مروکه عکس رخ تست داغ سینهٔ چشم
جهان جهان چو سویداي دل قلمروي تست
گر از کرم بنهي پاي در مدینهٔ چشم
بروي غیر مگر چـشم بر غلط افتاد
منه بـمهر حجابي ز اخذ کینهٔ چشم
رخ تو بس چه مرا احتیاج قبله نما ست
عبث بعینک و آئینه شـد قرینهٔ چشم
اگر خراب و کبابم ز اشک و آه خودم
که آتـشم بتراود ز آبـگینهٔ چشم
گر آه گرم زند سر ز اشک سر درد است
شـراره خیز بـود آب آتشینهٔ چشم
گهر سرشک و جواهر نظارهٔ رخ تست
بیا کـه بر تـو نثار آورم خزینهٔ چشم
بباد تفرقه شمع نگاه گل نشود
که نور مهر تو شد هفت تـو دفینهٔ چشم
بموج بحر کجا منزل گران‌جانانست
نشین چو مردم آزاد در سفینهٔ چشم
"عطا" بدیده میفگن غطاي غفلت را
بر آب دیدن آن ماه زینه زینهٔ چشم

ز بسکه خسته دلم لب بناله وا نکنم
چو موم بسته زبان سوزم و صدا نکنم
ز آبِ گریه چنان همچو ابرِ بي تابم
که دیده بر رخِ خورشید نیز وا نه کنم
ز بسکه طالعِ بي طالعي نصیبِ من است
گله ز بختِ پریشان کنم چرا نه کنم
اگرچه نیم نگاهِ تو بس بود همه عمر
بیک نظاره ز روي تو اکتفا نه کنم
سرا چه چاره اگر خواند و وگر راند
بهر طریق رهِ بندگي رها نه کنم
بیک اشارهٔ تو کارِ هر دو عالم راست
بصد کرشمه ز غیرِ تو التجا نه کنم
مرا که قصه دراز است و یار بي پروا
همان به است که اظهارِ مدعا نه کنم
نیم گداي درِ هر گدا معاذالله
"عطا" بهیچ تقاضا ز ماسوا نه کنم

سالها فکرِ بلند از پئ انشا کردم — ماهها دفترِ اشعار محشّا کردم
قرنها نظم نویسان شدم و نثر نگار — عمرها جدوکد اندرخط و املا کردم
دور ها در تگ و دو عالم و آدم دیدم — وقتها نیک و بدِ دهر تماشا کردم
روزها در غمِ تو صبح بشام آوردم — شبها تا بسحر ناله و ها ها کردم
روزگاري بهوا و هوسي گردیدم — عاقبت زان همه ایزاد تبرّا کردم
سر بدیوانگي آرم که ز خود بیخبرم — از تو ام خاصه توکل به توافشا کردم
از "عطا" گر چه خطا سر زند اما ز جنون
که بدیوانگئ عشقِ تو سودا کردم

ز درد و غم چه شمارم ز شوقِ دل چه نگارم
چو از فراقِ تو زارم قرینِ حالِ نزارم

وداعِ جان ز که آید که اختیار نماید
که اعتراض نشاید چو اختیار ندارم
سرا نه طاقتِ دوري مرا نه تابِ صبوري
فغان ز هجر ضروري که برد هوش و قرارم
چو رفت آن گلِ باغم ردیفِ خبط دماغم
حریقِ آتشِ آهم غریبِ شهر و دیارم
بجز تو مایهٔ تسکین تسلئ دلِ مسکین
بمانده ذرهٔ غمگین بجان و سینه فگارم
چو بخت کرد کرانه فغان ز دورِ زمانه
که باز کرد بهانه بجذب و طبع و شعارم
چو از حضورِ تو حرمان فگند پردهٔ هجران
کنون بدیدهٔ حیران بجز خیال نیارم
رخِ کشاده جبین را دلِ وفاق گزین را
جمالِ دیده نشین را چه سان ز دیده گذارم
دعاي بدرقهٔ رهروان کنم گه و بیگه
سلام سلمک الله بتو رفیق گمارم
توئي بخیر مسافر خدات حافظ و ناصر
"عطا" به تتّه مجاور فتاده ذرهٔ زارم

دریغا رفت دورِ قوت و زورِ جواني هم
که طاقت رفته رفته طاق گشت و کامراني هم
برویا روي راحت هم نمي بینم معاذ الله
ردیفِ بیکسي پیري است ، عجز و ناتواني هم
تاسف بر جفاي جان کنم یا فرقتِ جانان
نه وصلِ یارِ جاني هم، نه عیشِ زندگاني هم
ز یادم غافلي عمرت زیاد اي عمر و جان من
خوشم کز سهو آری بر زبان نامم فلاني هم

مگر گاهي نگاهت جانب افتاده‌اي افتد
که بي روي تو بي خويش از خودم در شادماني هم
بحال خستگان گاهي گذر، گاهي نظر فرما
که بر افتادگان رحمي کن اي سرو رواني هم
بداغ محرومي مرهم ز محرومي چه خوش باشد
مجرب بر لب آرني است مهر لن تراني هم
درين قحط الرجال مردمي مرد آدمي نادر
که بيند جوهر معني بچشم مهرباني هم
اگر صد کيميا باشد سخن راکس مميز ني
که ناپيد است چون عنقا وجود قدرداني هم
نثار مقدمت تنها نه جان جان است با تنها
هما نا چيز کي باقي شود زين جمله فاني هم
"عطا" انيک جواب آن غزل ز استاد دانشور
شدم بيخود ز خويش و خويشتن در شادماني هم

سرا بي تابئ هجران بجانان دل گراني هم
تغافل بر تغافل چيست باري مهرباني هم
بپر تا کوي جانان اي کبوتر نامه‌بر محرم
رساني نامه‌اي و از حال زارم قصه خواني هم
سگ کوي ترا هرگز نه باشد منزلي ديگر
اگر سوي خودم خواني وگر از در براني هم
خيالت را شوم قربان که در تنهائيم مونس
نمايد از هواي غير دل را پاسباني هم
نه چون گل شهرهٔ باغم نمايان از گل داغم
شناسي لاله وش لالاي خود را زين نشاني هم
گداي درگهت از هر دو عالم هست مستغني
که درويشي نميدارد غم شاهي و خاني هم

تراود هرچه در کوزه، مثل مشهور مي باشد
ز رنگ رو شود ظاهر غم درد نهاني هم
چه نالم چون ننالم جوش خون اندر جگر دارم
ندارم چون سپند از سوز تاب کم زباني هم
زبان غوغائي اما ديده سودائي نميداني
بنوک هر مژه از اشک دارم در فشاني هم
"عطا" ديگر مکرر آن غزل را اين جواب از تو
شدم بيخود ز خويش و خويشتن در شادماني هم

ناتوان با بخت سرکش پنجه زوري ميکنم
در خراب آباد عالم خاک شوري ميکنم
رفت عمري در تردد سعيها بي فايده
سازشي با طبع بيقدران ضروري ميکنم
از جفا بي‌تاب همچون تا به تفسانم ز آه
طمعه را لخت جگر نان تنوري ميکنم
بي ستايم همچو خود مخلوق را در احتياج
از شعار شاعريها بي‌شعوري ميکنم
باوجود احتياج از راه استغنا "عطا"
از خدا دوران بصد فرسنگ دوري ميکنم

ني ز شعر و شاعريها کيسه‌اي بر دوختم
ني ازين مشق تکلف مايهٔ اندوختم
حرف و صوت و مدح و قدح وشعرونظم هيچ و پوچ
گفتم و بنوشتم و شستم پس آنگه سوختم
آزمودم شاعري تاريکئ طالع بود
مرده دل باشد که گويد زان چراغ افروختم
خاک پاک تتّه را قدر هنر البته نيست
بي نوائي را خريدم آبرو نفروختم

از گدا طبعان نمانده قدر و وقر و اعتبار
خفّه و خفّت بمیزانِ نظرها توختم
اي "عطا" روي مروت از کسي مستور نیست
لاجرم چشمِ تقاضا از همه بر دوختم

بر گرد بادِ تفرقه آواره چون خسم — آن بیکسم که در نظرِ کس نمي رسم
در گردشم چو سنگِ فلاخن ز دورِ دهر — چندانکه پا بپیش نهم کرد واپسم
آزاده ام چو بوي گل و گرد بر هوا — ني دُر گرو و در گرهِ دامنِ کسم
با سوز و سازم از سر و سازم چه احتیاج — اشکِ شبانه کافي و آهِ سحر بسم
در پیچ و تاب کشمکشم ریخت بال و پر — تیرِ شکسته درکفِ چرخِ مقوّسم
جز ترکِ چارطاق نه دارم بدر روي — مرغِ اسیرِ پنجهٔ دام مسدّسم
پوشیده چون خطا بخموشي سخن "عطا"
اکنون بتر ز عیب هنر را چو وا رسم

زقسمِ جسم و جان پاکست جاناني که من دارم
بهارِ بي خزان دارد گلستاني که من دارم
بچشم‌جاي تو چون جان بتن دل در بدن اما
ز شانِ خود نمي گنجي درايواني که من دارم
کشش از هر دو جانب دل بدِل دارد اثر آري
نظرداري بمن لیکن نه چنداني که من دارم
دل آتشدان، جگر بریان، دمِ سوزان، تبِ لرزان
نباشد سخت تراز سنگ چون جاني که من دارم
بآبِ دیده تابِ دل که باشد صاحبِ سامان
ز برگِ بینوائي ساز و ساماني که من دارم
بهر سالي نشد محتاجِ موسم اشک و آهِ من
بود پیوسته جریان برق و باراني که من دارم
فلک را زین اثر نبود ملک را زین خبر نبود
میانِ بحرِ دل این موجِ طوفاني که من دارم

منافاتِ غم و شادي بهم جمعیتي دارد
ز عینِ خنده روئي چشمِ گریاني که من دارم
چسان سازد حمایل دستِ گل در گردنِ بلبل
چو گل گر چاکها دارد گریباني که من دارم
نه کسب و کارِ دریوزي نه سوداي زراندوزي
که دارد بي‌طلب روزي لبِ ناني که من دارم
جمالِ یار در چشم است گر خوابست و بیداري
حجابي درمیان نبود بهر آني که من دارم
کشادِ دل اگر نبود همه روي زمین تنگست
بخود پیچیده‌ام از غیر داماني که من دارم
برقصد هر نقط از نکتهٔ عشقِ تو خط در خط
تماشا کن بنثرِ نظم دیواني که من دارم
"عطا" سوزِ درون سازِ سخن را لطف مي بخشد
که دارد جوشِ جان و سوزِ الحاني که من دارم

"عطا" از کوکبِ طالع چه تاریکي اثر دارم
معاذالله چه میگویم کزو کحل‌البصر دارم
مکانِ نور در ظلمت بعینه راستي باشد
خضر باید که بشناسد که جوشِ بحر و بر دارم
لبِ دریا ز خشکي خاک بر سر هیچ تر نبود
دلِ دریا نه دریابي کزو گنجِ گهر دارم
گر از وحشت نیاسایم بنفسِ خود ز من بگذر
که از قربِ خدا دوران چو باد از کف گذر دارم
بتیزي جوهر از تیغِ زبان پیدا بود آري
هنر پوشیدهٔ عیب است و من عیب از هنر دارم
بپاي نارسائي قصدِ منزل کي توان کردن
سري بر زانوي غم تکیه بر آهِ سحر دارم

نيم بهر دو نان منت کشِ دونان معاذ الله
کزين تن پروران تنگدل قطعِ نظر دارم
درِ ديگر نمي دانم رهِ ديگر نمي پويم
نهاده ديده بر راهِ تو بر پاي تو سر دارم
"عطا" وضعي به از آزادگي نبود درين عالم
که از همسايه بلکه از سايهٔ خود هم حذر دارم

مرا فراقِ تو داده وصالِ کافهٔ غم
که شاد ميشوم از ديدنِ قيافهٔ غم
بدستِ خود بکشا و خطش مطالعه کن
فراقنامه بمهرِ دل و لفافهٔ غم
دلم چو غنچه بخون جوش ميزند بيتاب
صبا کشا گرهي از دهانِ نافهٔ غم
ز اشکِ ديده غمِ دلنشين زبانه کشد
بآه و نالهٔ سوزِ دل و اضافهٔ غم
"عطا" بگو چه کنم دردِ عشق را چه علاج
منم باين تنِ تنها رديفِ کافهٔ غم

بيادِ غصه نه ميرد چراغِ بيکسيم   غمِ زياده نه کاهد متاعِ مفلسيم
اگر بشهرم و صحرانيم بتنهائي   که هر کجاست غمِ تو انيسِ مجلسيم
نمد بجوهرِ آئينه صيقلِ زنگ است   که هست عيبِ فقيري قباي اطلسيم
ميانِ خوف و رجائيم اندرين طوفان   بجاست وسوسهاي ضميرِ وسوسيم
بحيرتم که چه گل بشگفاند از گلِ من   بهارِ نورسيم با خزانِ نارسيم
بجز غمِ تو "عطا" با کسي ندارد انس
ز غم بپرس که دانست قدرِ مونسيم

تا چند ناله سر کنم و ديده تر کنم   تا چند مشقِ گريه بخونِ جگر کنم
تا کي ز دردِ سينه جهان را خبر کنم   تا کي ... بزمزمه زير و زبر کنم
تا کي بتيغِ [illegible] سر کنم   شب و روز آه و ناله بشام [illegible] کنم

تا کي ز داستانِ غمش قصه سر کنم   طولِ غم است قصهٔ غم مختصر کنم
بهتر کزين معارضه قطعِ نظر کنم   وارسته زين گذرگهِ ويران گذر کنم
بر گردشِ زمانه بعبرت نظر کنم   يادِ پدر نمايم و ميلِ پسر کنم
تن را چرا عبث هدفِ دردِ سر کنم   حاشا که شکوه از عدمِ سيم و زر کنم
بي سوزِ دل بهرزه چه سازِ دگر کنم   از آهِ سينه مرهمِ داغِ جگر کنم
خاکِ رهِ نياز بخود تاجِ سر کنم   وصلِ رضاي دل بقضا و قدر کنم
وهمِ هواي غير ز خاطر بدر کنم   همسايه چه ز سايهٔ خود هم حذر کنم
از ترکِ خشک و تر گذر از بحر و بر کنم
خود را "عطا" ز حالتِ خود بيخبر کنم

اگر بسايهٔ آن سروِ دلربا افتم   بخاکِ پاي عزيزش چو نقشِ پا افتم
ستاره ريز شود آسمانِ ديدهٔ من   اگر بمنظرِ آن مهرِ مه‌لقا افتم
دماغِ باغ معطر کنم ز نفحهٔ داغ   اگر بدامنِ آن لاله چون صبا افتم
شگونه مي کنم از بوي نافه غنچهٔ دل   اگر بحلقهٔ آن زلفِ مشک سا افتم
چو گو بپنجهٔ چوگانش ميدوم هر سو   بحيرتم که کجا خيزم و کجا افتم
چو سر بپا نهم و ديده بر رخِ زانو   گهي بپهلوي غم گاه بر قفا افتم
ز چشمِ مستِ تو آن شيشهٔ شکسته دلم   که باز به نشوم گر بموميا افتم
رقيبم از سرِ بيگانگي بر انگيزد
"عطا" چو بر رهِ آن يارِ آشنا افتم

تو در دلي چه شد ار ديده جانبِ دگرم
اجانب اند بهر جانبي که مي نگرم
دمي بدون تو گر دم بر آورم دونم
که کافرم نفسي از تو بيخبر اگرم
اگر تو يار شوي با دگر ندارم کار
تو باش مرهمِ دل گر تو داغِ بر جگرم
بهيچ ره نکشم سر چو خاک از رهِ دوست
که باز گيردم از غير لطفِ تو مگرم

نه سوزِ سينه اثر داردم نه گريهٔ زار
نظر بحالِ من اي كردگارِ چاره گرم
چو شمعِ سوخته ام اي "عطا" نه سوز نه تاب
رخِ رمد زده و دودِ آه در جگرم

چو در خيالِ تو ديوانه كوبكو گردم
بهر كجا كه روم داغ موبمو گردم
بديده نيز نيائي و هم ز دل نروي
كدام رهِ رتوِ خالي كه سوبسو گردم
من و غمِ تو بهم هر دو يارِ ديرينه
جز اين رفيقِ وفا با كه دوبدو گردم
اگرچه دردِ تو ديرينه آشناي دل است
من از خصوصيتش يارِ نوبنو گردم
رخت بچشمِ "عطا" همنشينِ مردمک است
بيا كه با تو در آئينه روبرو گردم

مكش زبانهٔ غيرت چو آفتاب بچشم
منه نمک بجراحت مكن كباب بچشم
غبارِ آئينه كي ميشود ز گردِ نگاه
ز مهر رو بنما و مكن عتاب بچشم
كمالِ حسن ز صد پرده پرتو افشان است
چو معنئ كه دهد صورتِ كتاب بچشم
مگر بگوشهٔ چشم آفتاب را ديدن
كه تابِ چهره مبادا شود حجاب بچشم
در آفتابِ تو هر ذره همچو سيماب است
ز ديدنت نه بدل طاقت و نه تاب بچشم
چو روي تو نگرستم گريسته ام خوناب
ز عكسِ مهرِ تو پاشيده ام گلاب بچشم
نظارهٔ تو مرا مست ميكشد ز خمار
بدورِ جامِ تو پالوده ام شراب بچشم
ز دستِ چشمِ خودم مبتلاي سوداها
كه هرچه برسرِ دل ميرود حساب بچشم
نهالِ تشنه لبان را بخشک سالِ وفا
دهم ز گريه بيادِ حسين آب بچشم
چنين كه چشمِ مرا چشمه سار ساخته اي
"عطا" نمي نگري خسته دل خراب بچشم

غرقم در آبِ گريه ز بس موجِ آبِ چشم
چون من كسي مباد خراب از شرابِ چشم
تحرير كرده ام همه حرفش بخونِ دل
مضمون بجز نظاره ندارد كتابِ چشم

در انتظارِ مقدمت اي شهسوارِ حسن
خارِ مژه همي خلد اندر ركابِ چشم
گه ساز، گاه سوز كند بي تو ديده ام
حاشا كه سوخت سينه ام از آب و تابِ چشم
كثرت غبارِ ديدهٔ وحدت نميشود
بيدار دل بخواب نيفتد ز خوابِ چشم
هر جا كه آتشي است بميرد ز وصلِ آب
افروزد آتشِ دلِ عاشق بآبِ چشم
چشمِ دل است آئينه دارِ جمالِ دوست
ديدن در آفتاب "عطا" نيست تابِ چشم

بدم براي خودم نيک هم بجاي خودم
بناخدا چه غرض بندهٔ خداي خودم
زمانه ايست كه هر يک بنفسِ خود عاجز
تو از براي خودي من هم از براي خودم
ترا چو از غمِ خود ياد نيست از غمِ من
شريکِ درد ندارم كه بي دواي خودم
چوخويش درغمِ خويش است يار با اغيار
ازين زمانهٔ بيگانه آشناي خودم
گذشت از سرِ من آبِ ديده چون طوفان
ز جا ربودهٔ سيلابِ گريه هاي خودم
ز توتيا شگفد ديدهٔ رمد ديده
بخاکِ پاي تو مشتاقِ توتياي خودم
ز سوزِ دل بزبانم سخن قبول آيد
نتيجه ها ست كه آشفتهٔ دعاي خودم
بزورِ عجز توان برد پي بمنزلِ خويش
سرِ نياز نهاده چو نقشِ پاي خودم
ز بيدلي همه تن مشتِ استخوان شده ام
بفرِّ طالعِ فرخندگي هماي خودم
ز تست عفو و ز من هر دمي گناهِ دگر
بصد "عطاي" تو شرمندهٔ خطاي خودم

ز اخذِ نفس خلاصم ده اي خداوندم
اسيرِ بنده بزندانِ معصيت بندم
هنر ندارم و جز عيب نيست مايهٔ من
غلامِ هرزه و هيچم نه در بها چندم
بهانهٔ غم و شاديست ورنه از كردار
بحالِ خويش به گريم بريشِ خود خندم
اميدم از تو بجا گرچه عاصيم بيجا
ز درگهِ تو غني سائلِ رجا مندم
بدين عمل كه سراسر خطاست عفو كجاست
مگر تو قادرِ عفوي كريم خاوندم

بر آفرینشِ تو آفرین ولي هیهات   ز حالِ من که ندانم چه طرفه آوندم
تو بخش بارخدا یا همه خطا به "عطا"
بوحدتِ تو که از رحمتِ تو خرسندم

عبث چو برق چـرا خنده بار بار کنم
چو ابر به که کنون گریه زار زار کنم
ز بس که یار فروشي ز کس نمي بینم
کسي کجا که بخود زین دیار یار کنم
ز درد و داغِ تو گل گل شگفته ام حقا
ز غم بسینهٔ غمـخوار خار خار کنم
مرا که سرِّ تو در سینه داستانها هست
بغیرِ قصه نگزري بگو چـه کار کنم
مرا که داغِ تو در سینه باغِ خندان است
چرا هـواي تـماشاي لالـه‌زار کنم
نهالِ قدِ تو بر دیده ام ستاده چو سرو
ز اشکِ دیدهٔ خـونبار جوئبار کنم
مرا که دیده چو دریا ست کو سفینهٔ صبر
که رختِ تر شده زین بحر بر کنار کنم
جز آبِ دیده ندارم عـلاجِ آتشِ آه
ز اشـک پـنبهٔ داغِ دلِ فگار کنم
"عطا" ز گریهٔ من گرچه آب در چمن است
ز دودِ آه خـط چـهرهٔ بـهار کنم

نه آن قدر بجمالِ تـو آرزومنـدم
که بي خیالِ تو هرگز بغیر خرسندم
مرو مرو که مرا طاقتِ جدائي نیست
بیا بیـا که رخِ تـو بسینه پیوندم
جرا بدیده نیائي چو از دلم نه روي
باین وصـال چنیـن انفـصال نه پسندم

چنان بپاي تو دلبستگي است چشمِ مرا
که نقشِ پاي تو هردم بدیده مي بندم
دواي دردِ جدائي پیام و نامهٔ تست
مفرحي بچشان اي لبِ تو گلقندم
بذکرِ خیر "عطا" بیخطا است شکرِ خدا
سلامتِ تو همي خـواهم از خداوندم

جاني به تنم زان رو، جانانِ خودت خوانم
دردي بدلم زان رو، درمانِ خودت خوانم
چون بر تو شدم شیدا، بردي دلِ من عمدا
با آنکه توئي پیدا، پنهانِ خودت خوانم
لختِ جگرِ بریان، بهرِ تو کشم بر خوان
گر زانکه رسي مهمان، مهمانِ خودت خوانم
هر ذره ترا داند، دل در رهـت افشاند
جان زانِ خودت خواند، من زانِ خودت‌خوانم
تو شاهدِ شاهاني، کاره ز گـدایاني
گر زانِ خودم خواني، سلطانِ خودت خوانم
ورنه چه مجالِ من، اي واي بحالِ من
شه را چه خیالِ من، تا آنِ خودت خوانم
هر جا که بگردیده، عکسِ تو "عطا" دیده
زان عمر خودت گویم، زان جانِ خودت خوانم

چو اشکِ چشمِ غریبان دویده آمده‌ایم
چو آهِ سینهٔ جوشـان طپیده آمده‌ایم
سري بخاکِ درت رخ بر آستانهٔ تـو
بخاکروبئ راهـت بدیده آمده‌ایم
بآتشِ جگر و آبِ دیده کوي بـکوي
چو خـاک سر بهوایت کشیده آمده‌ایم

اسیرِ شوق و انیسِ فراق و همدمِ غم
بدرد و داغ یکایک رسیده آمده‌ایم
نه دیده راه و ندانسته منزل و ماوا
نیارمیده بخود وا رمیده آمده‌ایم
عنان بدستِ طلب رو براه، سر بهوا
چو گردباد پریشان وزیده آمده‌ایم
نه شامِ راحتِ ما و نه صبحِ نشو و نما
چه زندگي است که باخود گزیده آمده‌ایم
ببوي گلشنِ وصلِ تو اي بهارِ جمال
جگر کفیده چو گل نشگفیده آمده‌ایم
نه برگِ جلوه، نه بارِ صفا، نه شاخِ طرب
چو خار شوره بیابان دمیده آمده‌ایم
نه بختِ یار، نه در اختیار هیچ از ما
کشان کشان بهوایش کشیده آمده‌ایم
"عطا" ز آمد و شد بي خبر نمیدانیم
چگونه رفتنِ ما و چه دیده آمده‌ایم

ز خوابگاهِ عدم رو کشیده آمده‌ایم
بدامگاهِ وجود آرمیده آمده‌ایم
نیامدیم نیاورده در تماشاگاه
بحکمتِ ازلي آفریده آمده‌ایم
هزار مرحله با کاروانِ ناله و آه
رهِ غریبي و غربت بریده آمده ایم
وجودِ خاکيِ ما ز آب و تاب خالي نیست
بآتشِ جگر و آبِ دیده آمده ایم
بجمعِ تفرقه چون زلفِ یار و موج بر آب
ز خود رمیده بیار آرمیده آمده‌ایم

ز حسن و عشقِ تو تا دیده ایم باغ و بهار
بور نظارهٔ گل داغ چیده آمده ایم
روان چو مرغِ قفس گر ز آشیانِ خمول
بدام و دانهٔ "قسمت" پریده آمده ایم
چه جاي رحلِ اقامت بجاي نقلِ مکان
چو اشکِ دیده بدامان دویده آمده ایم
بزورِ قائدِ عشق و بقصدِ شایقِ شوق
جدا ز کشمکشِ غم کشیده آمده ایم
ز ترکتازيِ مژگانِ آن خدنگ افشان
چو قوسِ ابروي جانان خمیده آمده ایم
برنگ و بوي گلِ آفتابِ طلعتِ تو
بسانِ صبح گریبان دریده آمده ایم
پيِ نگاهِ تو اي ماهِ آفتاب جمال
چو شب ز شوقِ تو کاکل بریده آمده ایم
گرسنه تشنه همه ناشتا ز روزِ ازل
صلاي خوانِ کرامت شنیده آمده ایم
نه زاد و راحله ني قافله نه بدرقه هم
سفر دراز و مسافر جریده آمده ایم
غریب تنها، راه مخوف، منزل دور
پيِ عزیمتِ راهِ ندیده آمده ایم
ز هم ستانده گرو رهروان سواره دوان
پیاده، آبله پا، ما دویده آمده ایم
هزار عقبه براه و هزار عقده بکار
هنوز محنتِ غم ناچشیده آمده ایم
رسیده ایم کجا اي "دلیل" ره چه خبر
که جان شکسته جگرها کفیده آمده ایم

نه جاي ماندن و ني پاي رفتن است ، دريغ
که در چه وادي هائل رسيده آمده ايم

ستاره سوختگانيم ز آتش غم دوست
"عطا" به شعله آهي دميده آمده ايم

چون ندانيم دريغا که چرا آمده ايم
از کجا گشته روان و به کجا آمده ايم

خفته در خواب عدم آمده بيدار وجود
جسته از بند خلا رو بملا آمده ايم

بستگان قفس افتاده .درين دام خطر
طوق در گردن جان سر بهوا آمده ايم

در گلو رشته تقدير عنان در کف اسر
ما اسيران قدر بند قضا آمده ايم

در تماشاگه اين معرکه کون و فساد
خيره ، حيران و سراسيمه ز جا آمده ايم

ساقط از پشت پدر، دور ز رحم مادر
قطره آبي فقط از بحر جدا آمده ايم

تشنه و گرسنه و برهنه از سر تا پا
زار گريان ز پي برگ و نوا آمده ايم

بي خبر از خودي خويش باواز الست
برده سر بر کف تسليم بلا آمده ايم

ز بيابان عدم تا بخيابان وجود
طرفه آواره سرا تا بسرا آمده ايم

خانه بردوش غريبان مسافر سر راه
از پي قافله آواز درا آمده ايم

در ره نقل مکان رحل اقامت ننهي
که سري بر ره و گوشي بصدا آمده ايم

مايه و توشه نداريم بجز اشکي و آه
که درين راه چو کوران بعصا آمده ايم

ره خطر، خوف ز پس، تيره شب و منزل دور
کاروان رفته و غافل ز قضا آمده ايم

رنگ و بوعارضي از دست زده دست بدست
هم رخ برگ گل و رنگ حنا آمده ايم

اين نفس سر بهوا را چه قيام و چه ثبات
گرد بربادي و دودي بهوا آمده ايم

بختيان مست روان،تيز دوان،بار کشان
ما ته بار گران خر به چرا آمده ايم

خواب وخورد رخور احوال گرانجانان هست
ما مگر بهر چرا خر به کرا آمده ايم

چاره آمدن و رفتن خود گرداني
لب بتسبيح کشا بهر ثنا آمده ايم

هم ز تفسير بخوان معني ادعوني را
آخر از بهر اجابت بدعا آمده ايم

اي شفا بخش دل زار و طبيب تن و روح
دردمنديم باميد دوا آمده ايم

سر باميد کرم روي به درگاه کريم
دست دريوزه کشا همچو گدا آمده ايم

جز خطا هيچ نداريم باميد "عطا"
که نظر بر کرم و فضل خدا آمده ايم

اگرچه خاک نشين مکان ناسوتيم
ز خاک راه در بارگاه لاهوتيم

ضعيف ذره اي زارم ز کارها بيکار
نيازمند ره کبرياي جبروتيم

ندانم ار چه غريب آمدم درين صحرا
که از نخست مقيم مقام ملکوتيم

من آن ظلوم جهولم که زير بار گناه
سبک ز بار امانت فتاده مبهوتيم

بحمد لله اگر در جهان ندارم هيچ
ز اهل دنيا طاغي نه مثل طاغوتيم

چو گل بتخت چمن گر نشستم آخرکار
بپشت مرکب چوبين سوار تابوتيم

مگير کسب هوا عالم گرفتاري است
بهوش باش "عطا" گر نه همچو هاروتيم

مگر که جامه جان از غم تو پاره کنم
دگر بعالم بيچارگي چه چاره کنم

اگر شراره آهم به کوه در گيرد
بهر شراره شگافي بسنگ خاره کنم

ز ابر ديده من آب آتشين بارانست
که قطره قطره جگر سوز چون شراره کنم

کدام چهره نمايم بديده آئينه بند
کدام قصه چو افسانه گوشواره کنم

مرا که هر بن مو از تو داغ بر داغ است
چگونه اين همه تن داغها شماره کنم

حجاب ديده وحدت نميشود کثرت
بهر که مي نگرم حسن تو نظاره کنم

بهیچ رنگ ندارد زمانه بوي وفا
همان به است کزین بیوفا کناره کنم
چو نیست دم بهوا را تعهدِ کم و بیش
چسان اقامتِ دارالفنا اجاره کنم
شبم بخواب شد و صبح زد گریبان چاک
نظر بکاهشِ مه ریزشِ ستاره کنم
"عطا" چو نقش بر آبم چرا چو بوالهوسان
گره بباد زنم، برف را مناره کنم

بیا که از گلِ رويِ تو باغ تازه کنم
بیا که از میِ لعلت دماغ تازه کنم
گذار کن چو صبا سوي این چمن تا من
چو لاله از گلِ داغ تو باغ تازه کنم
شبِ فراقِ تو از شمعِ آه شعله فشان
بزیرِ هر بنِ مو شبچراغ تازه کنم
ز بس که دیدهٔ بي گریه کاسهٔ خالي است
ز آبگینهٔ دل این ایاغ تازه کنم
اگرچه از اثرِ نامِ ما نشاني نیست
بکوي خانه بدوشان سراغ تازه کنم
بود بگوشهٔ غربت هزار آسایش
جنون چو حجرهٔ بیت‌الفراغ تازه کنم
چو عندلیبِ نسیم آشنا "عطا" بنوا
ز داغهاي تو گل بلغ باغ تازه کنم

چه کنم گر نه کنم ناله ز جورِ یارم
کز من اعراض کنان داشت سرِ اغیارم
الفم نون شد از گردشِ آن حلقهٔ جیم
زین تماشا بلبِ انگشتِ تعجب دارم
هوسِ سیبِ تو کرده جگرم سینهٔ نار
وز غمِ پسته ز بادام گهر مي بارم

قسمتِ ما ز تو تنگئ گریبان است ولي
وسعتِ دامنِ امید چرا بگذارم
طبعِ مجنونِ مرا بین که عجب معجوني است
حرف با سایه زنم رخ برخِ دیوارم
خار خارِ غمت از دل نتوانم بردن
گرچه با ناخنِ فکرت سرِ دل میخارم
بچه حرفت طلبِ مزد توانم کردن
روزگاریست که از کارِ جهان بیکارم
انچه با من نکند شرطِ وفا همره نیست
چه ز همسایه که از سایهٔ خود بیزارم
مدد از طالعِ واژون نتوان جست "عطا"
قسمتِ آنچه نه دارم چه توقع دارم

بگریه شب ز غمت آه آه سر کردم — ستاره سوختم و شمعِ ماه تر کردم
عجب ز دورِ شبابم ببرگ ریزئ آه — که در بهار خزاني بخود نظر کردم
چو دل ز هجرِ رخت بود کلبهٔ تاریک — ز دردِ و داغِ تو شمع و چراغ بر کردم
چوشب ز شوقِ تو بردم سري بغوطهٔ فکر — سحر چو چهرهٔ خورشید سر بدر کردم
ز شورِ من نمکِ چشم خوابِ مردم شد — چو با خیالِ تو شبگیر تا سحر کردم
مگر ز آهِ دلم مرهمِ جراحت بود — نگر که پنبهٔ داغِ جگر شرر کردم
ز شور بختئ خود دور ازان لبِ شیرین — بتلخکامئ دل یادِ گل‌شکر کردم
شنیده اهلِ خرابات را خوارقِ حال — دماغِ اهلِ کرامات را خبر کردم
برون ز دل‌مطلب‌مطلبي که دردل تست — که من بشرطِ طلب در وطن سفر کردم
نگاهِ پاک نه باشد حرام بر رخِ حسن — که غسلِ دیده بخونابهٔ جگر کردم
نهاده ام چو "عطا" رويِ عجز بر درِ دوست
اگر نظاره چو عشاق در بدر کردم

نه از غمِ تو همین آه آه مي نالم — که سر بخاکِ درت گاه گاه مي مالم
اگرچه از گلِ داغ تو کاستم چو هلال — ز سروِ آه بهر شب چو ماه مي بالم

بخنده کودکِ بازیچه سازِ بي خبرم — بگریه پیرکِ پروردهٔ مه و سالم
بدستِ غم چو کمانِ شکسته‌ام بیتاب — نجسته تا بهدف تیرِ بي پر و بالم
ز حالِ خود خبرم نیست تا چه معجونم — نگفت زائچهٔ بخت صورتِ حالم
ندانم از چه بر آورده اند نقشِ مرا — که عارِ آئینه باشد ز شکلِ تمثالم
نه هیچ غنچهٔ گل بر رخم شگفته شود — نه هیچ ناله زند بلبلي ز دنبالم
نه هیچ صبح بر آید بطالعم خندان — نه هیچ شام برد روشني ز اعمالم
فغان ازین رخِ نیلي و موي کافوري — که هست طعنهٔ زاغ و زغن بر احوالم
اگرچه لالهٔ داغم و گرچه قمرئ باغ — ولي نه شمّهٔ حالم نه لهجهٔ قالم
بآب و رنگ چه‌سازم که بوي شوقم نیست — بآه و ناله چه نازم که از صدا لالم
نظر بعفوِ تو دارد "عطا" عطا بخشا
اگر نه لایقِ حسنِ قبول و اقبالم

بر روي دل ز خونِ جگر غازه بسته ام — گلدستهٔ بیادِ رختِ تازه بسته ام
پیوند کرده ام دلِ صد پاره را بآه — بر گیر این رساله که شیرازه بسته ام
تا یافت دیده بار بخلوتگهِ درون — بر روي دل ز غیرِ تو دروازه بسته ام
از دیگِ سینه بر نکشم جوشِ عشقِ تو — راهِ دهن ز رفتنِ خمیازه بسته ام
دل در غمت چو موم بر آتش نهاده به — زان رو لبِ سکوت ز آوازه بسته ام
هوشم جنون بهر طرفي مي برد کشان — بارِ سبک بگردنِ جمّازه بسته ام
آیا شود خطي بخطا از "عطا" قبول
نقشِ سخن اگر نه باندازه بسته ام

بشمعِ داغِ تو فانوس شد مگر ز تنم
که جست شعلهٔ آتش ز چاکِ پیرهنم
دلم بهجرِ تو از داغِ تازه نو روز است
بحیرتم که خزان شد بهار در چمنم
خیالِ روي تو در سینه ام چو گل بچمن
نه بلکه شمع بجمع و چراغِ انجمنم
ز اشکِ دیده چو فواره جوش زد خوناب
ز آهِ سینه شرر ریخت منقلِ بدنم

ز خونِ دیده ندارم گلابدان خالي
بشوقِ روي تو چندانکه سرنگون فکنم
ز سازِ پرده نوا میکشد بـرون آهنگ
بلي ز سوزِ درون شعله میزند سخنم
چو شمعِ داغِ تو در سینه مي برم تا گور
بجاي پردهٔ فانوس میشود کفنم
جهادِ رابعه با نفس در جهان مشهور
فغان که کم ز زنم لافِ عاشقي چه زنم
نفس بغیرِ تو گر برکشید واي بدل
زبان بغیرِ تو گردیده خاک در دهنم
چه ام ز صومعه و دیر و سبحه و زنار
که بي تو گر بمغم خوار تر ز اهرمنم
بنفشه رنگ چه سازم بدین سیاهئ رو
که بوي خوش ندهد مو سفید چون سمنم
اگرچه لعل بکان باشم و در از دریا
"عطا" چو قدر ندارم غریب در وطنم

همچو من هرزه وجودي نزند سر ز عدم
همچو من خانه خرابي نبود در عالم
همچو من بختِ نگون نیست به رحمِ حوّا
همچو من نا خلفي نیست ز پشتِ آدم
همچو من یاوه‌گراي نبود ز اهلِ سخن
همچو من شاد نشیني نه بود با همه غم
همچو من بي سروپاي نبود با تن و جان
همچو من سوخته دل نیست ز سر تا بقدم
همچو من صورتِ مهمل نبـود هیچ بشر
همچو من نثرِ معطل نه بود هیچ دژم

همچو من غیرِ فلک نیست دگر قلبِ فلک
همچو من بی درمی نیست دگر قلب درم
همچو من نادرِ عصری نبود بی مقدار
همچو من مفلسِ دیگر نبود بی درهم
همچو من زود امیدی نه بود دیر مراد
همچو من خشک لبی نیست بچشمِ پرنم
همچو من راست روی نیست نشسته چو علم
همچو من خوب خطی نیست شکسته چو دلم
همچو من پیش قدم نیست پس افتان چو عصا
همچو من تازه سخن نیست کهن داغ الم
همچو من گرم تری نیست که سرد و خشک است
همچو من معده تهی نیست پر از حرصِ شکم
چند گویم که دگر نیست چو من بی طالع
العرض نیست مرا برگ و نو ایش نه کم
اندرین دور که آبِ رخِ عالم دادند
قطرهٔ نیست مرا زان کفِ مواج چو یم
سود زین چیست که من صاحبِ دیوان شده ام
بلکه دیوانه ز دیوان شده ام پرهم و غم
ای "عطا" بس کن ازان بیهده گوئی و بخوان
ربنا اکرمنا ارحمنا یا ارحم

گفته ام کز مهرِ رویش ذره وار آلُفته ام
بیخود و مجنون و مست و عاشق و آشفته ام
نرگس آسا تا شدم بر لاله روی شیفته
گرچه بیدارم ولی بر بسترِ خون خفته ام
واله و شیدا بحسنِ نامکرر گشته ام
سهو نبود گر صفاتش را مکرر گفته ام

تا بگلبانگِ غمش نالان شدم چون عندلیب
از رقیبان نعرهٔ زاغ و زغن نشنفته ام
گرچه لایق بهرِ گوشِ یار نبود گوهری
نادراین درِّ سخن ز الماسِ فکرت سفته ام
خونِ دل پاشیده ام بر رهگذارانِ نگار
شاه راهِ دیده با جاروبِ مژگان رُفته ام
ای "عطا" سرِّ دل از بیتابی آید بر زبان
ورنه من رازِ غمِ جانان بجان بنهفته ام

گر از لبِ نمکینت چو لاله دل ریشم
بوصفِ غنچه دهانِ تو فکرت اندیشم
ز دامِ سنبلِ جعدِ تو آفتی از پس
ز سحرِ نرگسِ شوخِ تو فتنه در پیشم
بتیغِ نازِ مکش کشتهٔ نگاهت را
بتیرِ غمزه مزن برکشیده از کیشم
چو زیرِ پای غمت خاکسارم از خس کم
مده ببادِ هوا چون غبار ازین بیشم
حیات بی رخِ راحت مساز بر من تلخ
دریغ ازان لبِ شیرین ترش مکن عیشم
ز موی لبِ خطِ ظلمت مکش بر آبحیات
مساز بی‌مزه زان نوش خستهٔ نیشم
که آگه از که بود درچنین جهان‌آشوب
ز خویشتن خبرم نی چه پرسی از خویشم
گران است بارِ غمش برسرِ سبکروحان
باحتمالِ جفا کوشم از صفا کیشم
حصیرِ فقرِ "عطا" بهتر از حریرِ غنا ست
ولی چه سود که نبود کمالِ درویشم

دل پر آواز و تهی سینه چو نی خاموشم
لب بلب گوش بمن دار که چون بخروشم
بهوای نگهِ مست و لبِ میگونت
از تفِ آتشِ دل چون خمِ می میجوشم
عکسِ خورشید در آئینه خیالت بدل است
همچو در شیشه پری شوقِ تو در آغوشم
گه بشوقِ رخت از آهِ درون میسوزم
گاه از یادِ لبت خونِ جگر می نوشم

در شگفتم ز چنین ضبطِ دل و خبطِ دماغ
که جنون طعنه زند بر خردِ بیهوشم
نقصِ دانش بود از هرزه خیالاتِ سخن
عیبِ اهل هنرم درچه هنر میکوشم
بدِ خود ننگرم و خنده بحالِ دگرم
لب کشایم بدگر دیده ز خود می پوشم
نه دمِ ذکر بجا و نه غمِ فکر بجا
چون دهان بی مزه ای همچو زبان بی نوشم
نیست میراثِ مرا دانه اثاثم بسرا
وحش و طیرم که "عطا" خانهٔ خود بردوشم

ز شرحِ شوق چه گویم ز غم کدام نویسم
گهی پیام فرستم گهی سلام نویسم
سوادِ قصهٔ شوقت بیاضِ دهر نتابد
ازین سبب نتوانم که لا کلام نویسم
بیانِ شمهٔ هجران فزون ز قصهٔ نوح است
که عمرِ خضر ندارم که آن تمام نویسم
ز صد هزار یکی کم نه گردد از غم و دردم
اگر حکایتِ حالی علی‌الدوام نویسم
خطی سیاههٔ آهم مدی سفید ز اشکم
که سال و ماه بر اوراقِ صبح و شام نویسم
بدستِ لرزه ضعیفم اسیرِ عالمِ پیری
که دلشکسته چو خامه چو طفل خام نویسم
جز این چه حاصلِ حالم بخط و نامه نگاری
نثارِ نام تو گردم ترا چو نام نویسم
چه کم ز درجِ لآلی گرم ببوسه نوازی
گرو بزلف تو دل را بخطِ دام نویسم

چو ترکِ مستِ تو خون کرد عالمی بنگاهی
قیامتی است چه محضر بقتلِ عالم نویسم
بخواهشِ لب و خالش ببندِ زلف درآویز
که آب و دانهٔ دل را بپای دام نویسم
"عطا" ز سر خطِ ابروی دوست مشقِ سخن کن
که از سوادِ دوتا وصفِ جیم و لام نویسم

گهی بی خویش بر خیزم گهی بیهوش بنشیم
تکلف بر طرف آن حال میگویم که می بینم
مرا با کعبه و بتخانه بی تو الفتی نبود
شبِ زلف تو کفرم باشد و روزِ رختِ دینم
ز شوقت روز تا شب نالهٔ زار است کارِ من
گهی خورشید شاهد باشد و گه ماه و پروینم
مرا با سبحه و زنارکاری نیست بی ذکرت
معاذالله که جز شوقت نه با آنم نه با اینم
خدا آن جسم را از چشمِ بد چون جان نگهدارد
ملائک این دعا خوانند و من در ذکرِ آمینم
نه خود میگویم این الفاظِ پر معنی بحمدالله
که استادِ ازل بخشید این تعلیم و تلقینم
بیا مغزِ سخن بنگر برو از قشرِ آن بگذر
نه بینی نقشِ رنگینم بقدر و وزنِ سنگینم
بسانِ بلبلِ بی بال و قمری بی پرم نی نی
که بر صیدِ سخن هم چنگلِ شهباز و شاهینم
ز حالِ بی نوا نبود سرو برگ از گلِ عشقم
ز بختِ نارسا گوید زبانِ عقل نفرینم
نه از دل تنگیٔ حرمان کشادِ کار در خاطر
نه از بیکاریٔ حالت سزای مُزدِ تحسینم
سرِ تسلیم بر راهِ رضا را چیست پروائی
"عطا" آزاد مسکینم بگو بهرِ چه غمگینم

بلبلِ مستم به آهي غنچه را وا میکنم
ناله را بر گوشِ گلِ نقشِ مقفا میکنم

ترکِ رسمیّاتِ دنیا کردم و آزاده ام
خانه بر دوشم چو وحشي سیرِ صحرا میکنم

حاصلِ دریوزه دیشب باختم در میکده
تهیهٔ امروز کرده فکرِ فردا میکنم

نقدِ وقت از نسیهٔ طولِ امل برباد رفت
مایه را در سود دادم تا چه سودا میکنم

آزمودم شاعري مذموم تر از ساحري
دفترِ ماخولیا املا و انشا میکنم

دیده ام هر مهره در ششدر بفرزین بند ما
تختهٔ شطرنج بازي را تماشا میکنم

از برونم وز درون نفسِ حرون دیوِ مجن
تا چه نادان بوده ام تعظیمِ اعدا میکنم

هر دمي نادر کجا دارد عوض در حیرتم
تا چه سان گم کرده اي خود باز پیدا میکنم

کارِ خود را ساختن باشد "عطا" دابِ سلف
تا بکي چون ناخلف تعریفِ آبا میکنم

یار گفتا خاصه دریا مي نگر گفتم بچشم
غیرِ ما را دور میدار از نظر گفتم بچشم

گفت جاي در خورِ تشریفِ ما آماده ساز
شاید افتد بر توام گاهي نظر گفتم بچشم

گفت اگر طاقت نداري زخمِ تیغِ چشمِ ما
چشمِ خود بر دوز و آنرا کن سپر گفتم بچشم

گفت اگر روبي بمژگانت غبار از راهِ ما
باز بنشان گردِ راه از اشکِ تر گفتم بچشم

گفت اگر غارتگرِ چشمم شبیخون میزند
هان به ایما ساز مردم را خبر گفتم بچشم

گفت بختِ خفته را از فیضِ شب نبود صفا
پس همي پرهیز از خوابِ سحر گفتم بچشم

گفت اگر خواهي که دل در دامِ دلدار افگني
کن تماشا کوبکو و در بدر گفتم بچشم

گفت اگر میخواهي از خاکِ درِ ما آبرو
بر درِ جانانِ خود افتي بسر گفتم بچشم

گفت داري از درم چشمِ "عطا" گفتم بجان
گفت باش از خشم لیکن پر حذر گفتم بچشم

"عطا" چو طالعِ خود اسمِ بي نقط دارم
تهي ز نقشِ نقط رسمِ خط وسط دارم

مقرر است که دولت غلط نمي باشد
عجب که شاعري از دولتِ غلط دارم

ز بس که مشقِ سخن کرده ام ازان خط و خال
مپرس خوشخطي آخر چه حظ ز خط دارم

خطِ شکستهٔ من دال بر شکسته دلي است
که کلکِ سکته زبان از شکسته قط دارم

تهي بود کفِ دستِ هنر مرا کفِ دست
اگر انامل گوهر فشان چو شط دارم

بجمع و تفرقه آسوده ام چو بحر بموج
ازان ز صاف دلي جوشِ ازین نمط دارم

ز مهر گر چو مه آرم عطارد آسا خط
ز قحطِ مشتري این ماهِ دل سقط دارم

سرابِ شعر بمن هیچ آبرو نفزود
اگرچه بحرِ سخن را وطن چو بط دارم

"عطا" ز قصه گذاري بغیرِ غصه چه سود
غمي ز ترکهٔ جد حصّهٔ فقط دارم

پیش چشمِ نیک و بد آئینه سان گردیده ام
هر کجا بیگانگي در آشنائي دیده ام
هر کرا همدم گزیدم عاقبت هم غم نشد
در جهان بوي وفاداري ز کس نشنیده ام
گریه ام غیر از تالم نیست گر گریم چو شمع
خنده ام غیر از تاسف نیست گر خندیده ام
غنچه را رنگِ وفا دیدم نه بوي در دماغ
همچو بلبل زین چمن صد خارِ حسرت چیده ام
در گلستان سرو از قمري چه غم دارد بلي
بیش ازان بالید او چندانکه من نالیده ام
گوهرِ مقصد بکف نامد چو از ویرانه گنج
گرچه عمري از تگاپو خاک را شوریده ام
نگسلد دستِ جفا تاري که درهم بافتند
رشتهٔ شوقم که در دامِ هوا چسپیده ام
نبودم از هیچ پهلو روي راحت را اثر
بر زمینِ خاکساري هر قدر غلطیده ام
دامنِ امید را باید "عطا" دستِ دگر
من ز حسرت در گریبان دستِ خود پیچیده ام

انچه ز دیده کاستم در غمِ دل فزوده ام
وانچه ز تن نهان کنم بر رخِ جان نموده ام
کو شده عقلِ دور بین تا نگرد عیارِ عشق
زود بیا تفرجیست بندِ جنون کشوده ام
گرچه هدف بود دلم چشمِ کمانکشِ ترا
هم ز نگاهِ ناوکي بر تنِ خاک توده ام
شد ز خیالِ تو مرا دیده چو شیر پر شرر
گر چو غزالهٔ رضیع سینه بسر غنوده ام

خسته نطاقِ ابروان بسته بدامِ آهوان
پرس بچشمِ خود نشان هم ز دلِ ربوده ام
واعظِ شهرِ ما چرا دم همه خوف میزند
سبقتِ رحمتي ز حق امرِ رجا شنوده ام
آنچه ز من خطا رود پیش بران عطا رود
در حقِ بنده عمرها لطفِ حق آزموده ام
گر نه قبول طاعتم از درِ رحمتم مران
بر درِ بي نیازِ تو روي نیاز سوده ام
بنده چو پیر میشود حکم بعتق آورد
خوش سندیست در کفم حکمِ تراستوده ام
جز کرمش بود کجا چشمِ "عطا" ز کس مرا
من بامیدِ رحمتش غافلِ وقت بوده ام

بدامِ حرص و هوا دستگیر آمده ایم
که ناگزیر بششدر اسیر آمده ایم
چو خاک رحلِ اقامت چرا نهیم بباد
براي نقلِ مکان ناگزیر آمده ایم
زمینِ ما دوسه گز بیش نیست گز رو زیست
درینجهان نه پیِ جاي گیر آمده ایم
چه جاي خوشدلي اي جانِ من نمیداني
غریبِ ملکِ فنا چون فقیر آمده ایم
چه خیزد از سخنِ ما بجز صداي طنین
روان بنوکِ قلم چون صریر آمده ایم
ز کار مانده کجا مزد یافت کز فطرت
بحملِ بارِ امانت اجیر آمده ایم
نگاه کن که درین گنبدِ تهي آواز
چو مرغِ باغ دمي در صفیر آمده ایم

چو آمدي بگذر گه نظر بعبرت کن
نه از براي قليل و كثير آمده ايم
حقير بودن و وضع فقير حال خوشي است
"عطا" اگر نه امير و وزير آمده‌ايم

از داستان شوقت گويم هر آنچه گويم
طومارها ست رمزي از شرح آرزويم
از قصهٔ فراقت دارم هزار دفتر
بي منتها سخن را شرح و بيان چه جويم
لب مي گزم بدندان از بي زباني اما
از شوق تو زبانيست هر تار تار مويم
از روي لعل و گوهر پيدا ست آب و آتش
حال درونست ظاهر از آب و رنگ رويم
هر چند برق خرمن دارم ز آتش دل
بنيان کوه ريزد سيلاب آب جويم
اخفاي حال خود را از دل چسان نمايم
از خوب و زشت گويد آئينه روبرويم
جز آب روي لطفت چرک گنه نريزد
چندانکه روسياهي با آب ديده شويم
شيرين سخن چه ارزد با حال مرکه‌روي
مستي چو باده مضمر با طبع تند خويم
خونم ز دل تراود همچون دهان مينا
ليکن ز آه و ناله بندد گره گلويم
تاب از تردد و غم مقدور من نباشد
چون گوي سر بچوگان آواره کو بکويم
چشم "عطا" کشائي بر حال اين خطاکار
گر بنگري بسويم وا ننگري بسويم

نا خورده مي ز چشمت با يک نظاره مستم
نا ديده عکس رويت افتاده دل ز دستم
بشميده سيب غبغب غرقم بچاه فکرت
نکشوده پيچ زلفت دل را بدام بستم
نا جسته طاق ابرو از بام طشتم افتاد
نفتاده از دم بو چون رنگ گل شکستم
نا برده سعي مقصد آشفتهٔ وصالم
ناخوانده بهر دعوت بر خوان مگس نشستم
نا سوده از توحش حيران اين تماشا
نابوده در تقاضا بند زمانه هستم
نا رانده عرض برلب خواهم جواب مطلب
ناورده حق خدمت بهر اضافه جستم
نا گفته مدح شايان در اخذ صله باشم
نا رفته راه منزل بند بلند و پستم
نا کرده کار نيکي خواهان مزد و محنت
ننموده حق شناسي چون ديو خود پرستم
نازرده از تب دل درلاف عشقبازي
نا شفته از غم خود ديوانه از الستم
نا آرميده خاطر از خود "عطا" رسيده
نا آزموده طالع دانسته ام که رستم

باز بشوق لعل تو لب ز دريغ مي گزم
باهمه پختگئ سال خام خيال مي پزم
وه که بحال غوره‌کي همچو مويز کشته ام
آبله روز جوش دل راست چو دانهٔ رزم
ريسهٔ تار عنکبوت دام گرفتن مگس
هرزه ز پيچ و تاب غم گوشه بگوشه ميخرم

هست غبارِ خاطرم زینهمه جست و خیزِ فکر
گرد بود ز گردشم گر همه باد می وزم
عکسِ رخت بخواب هم در نظرم نیامده
چیست خیالِ بیمزه گر لبِ خواب می مزم
سوختگی و خستگی تازه بهارِ عاشقی است
خنده مزن که چون خزان رنگِ شکست می رزم
مشتق بند آمده بنده بعجز ای "عطا"
نیست چو اختیارِ خود در همه حال عاجزم

تا ذره وار مهرِ رخِ حسنِ مهوشم
سر بر هوا چو سایهٔ بیتاب میکشم
با سوز و سازِ شوق و فراقِ تو همچو شمع
از سر گذشته آب و ستاده در آتشم
گر نقل و باده زان لب و چشمم نصیبه نیست
مجذوب و مسخِ آن نگه و نازِ دلکشم
زان گل‌شکر اگر نه بود بوسه را مجال
ذوقِ حلاوت از میٔ نظاره می چشم
بوی بنفشه میکشد از بالشم سمن
نیلوفریست از گلِ داغِ تو مفرشم
از آبِ دیده آتشِ دل شعله می زند
پیداست عکسِ آئینه در اشکِ بی غشم
گاهی بچشم خواب نه بینم رخِ خمار
تا از میٔ خیالِ تو سر مست و سرخوشم
جمعیتِ دل است رخت جامعِ جمال
غم نیست گر ز زلفِ پریشان مشوشم
با نفس در مقابله تنها نیم "عطا"
تا بامن است از غم و هم لشکر و حشم

با ناخنِ فکرت چه قدر سینه خراشم — بیفائده بر لوحِ سخن نقش تراشم
چون رختِ خسارت نخرد کس به تجارت — کی زاد و معادم بود اسبابِ معاشم
کالای زبون را نه کشد نرخ ببالا — کو بخت بوم زانکه همان کهنه قماشم
تبخاله ز رخ بر زده هر قطرهٔ اشکم — وز آهِ جگر بر شرری آبله پاشم
جنسِ عوضی خوب نیفزود بها را — تبدیل برنج آمده بر حبهٔ ماشم
سرّی که بسر بود چو آئینهٔ روپوش — از پردهٔ درِ اشک نمایان شده فاشم
بگذر چو "عطا" از غمِ بیهودهٔ دنیا
آنرا که وفا نیست چرا غمزده باشم

چرا نه باعثِ اصلاحِ کارِ خود باشم
چرا نه منصفِ وضعِ شعارِ خود باشم
خفیف تر ز خسم خاکسار هیچ از هیچ
چه هرزه در طلبِ اعتبارِ خود باشم
بآبدیده چو نا شسته رو نبردم دست
چرا نه تازه گل از جویبارِ خود باشم
چو پارکینه ز چرکِ وجودِ خود خجلم
چرا عفونتِ اهلِ جوارِ خود باشم
ز خود رمیدن و با دوست آرمیدن به
که همکنارِ دل و در کنارِ خود باشم
نه برگ و بارِ گل و خار هم بهم غمخوار
به است کز دگران غمگسارِ خود باشم
چو قیمتِ سره و ناسره عیان آن به
که قدردانِ قماش و عیارِ خود باشم
بگو چه چارهٔ این هیچکارهٔ مجبور
باختیار نه در اختیارِ خود باشد
سزد که از نظرِ خوب و زشت بر رخِ حال
بچشمِ خویشتن آئینه دارِ خود باشم

کمالِ دورِ جواني بعالمِ پيري است
که تازه رنگِ خزان از بهارِ خود باشم
"عطا" زعفوِ کريم است نا اميدي کفر
که سائل از کرمِ کردگارِ خود باشم

گر از جفاي غمت سخت ناتوان شده‌ام
بيادِ روي تو پيرانه سر جوان شده‌ام
بيا که باتو بصد غم هزار شاديها ست
مرو که بي تو ز خود نيز بر کران شده‌ام
بشست کشمکشِ اعوجاجِ غصه و غم
چو تيرِ بي پر و بي تاب چون کمان شده‌ام
نهالِ سوخته از شاخ و برگ و بار تهي است
ز ريزشِ رگ و پي مشتِ استخوان شده‌ام
چو حرفِ حک زده‌ام داغِ تختهٔ ابجد
اگر بدرسِ سبق طفلِ نو زبان شده‌ام
شدم چو ناشدني ننگِ نامِ جد و پدر
ز روي بي هنري عيبِ خاندان شده‌ام
اگر بخفتِ قدرم سبکتر از پرِ کاه
چو کوه برتنِ خود از گنه گران شده‌ام
بيا بگلشنِ داغم گذار کن چو صبا
که تازه رنگِ بهار از دمِ خزان شده‌ام
ازان بسرخئ اشکم زند سياهئ رو
که چون بنفشه گل آميزِ ارغوان شده‌ام
کبود شد رخِ زردم ز دست سائي غم
نه چون شگوفه کشان شاخِ زعفران شده‌ام
اگرچه برگِ سمن ريخت شاخِ سوسنِ من
سفيد ناشده چون زلفِ ضيمران شده‌ام

نه شسته روي بشبنم چو گل سحر گاهان
چو چشمِ خفته و نشگفته غنچه زان شده‌ام
مگر که ماهِ خيالِ تو تافت بر دلِ من
که رخنه رخنه رگ و ريشه چون کتان شده‌ام
"عطا" ز اين شدن و آن شدن زبان بر بند
چنانکه امرِ قضا خواست آنچنان شده‌ام

حاش لله اختيارِ هجرِ رويت چون کنم
تا رُخت در دل نه باشد ديده را جيحون کنم
تا بود سروِ قدت بر جوئبارِ چشمِ من
دامنِ چشم از گلِ نظاره ات مشحون کنم
سرخطِ ابروي جانان کرده تعليمِ سخن
گاه گاهي کز دو مصرعه بيتکي موزون کنم
کمترين جنسِ غمم را گر تو گردي مشتري
خوش ببازارِ قيامت قيمتش افزون کنم
روسيه چون نامهٔ جرمم جز آبِ عفوِ دوست
شسته کي گردد که فکرِ آب يا صابون کنم
حکمتِ عشقِ تو نتوان عقل را دريافتن
گرهمه فکرِ ارسطو فهمِ افلاطون کنم
دولتِ وصلت کجا و بختِ محرومان کجا
کو زبان تا شکوه ات اي طالعِ واژون کنم
گل چراغ افروزد از داغِ دلِ بلبل بباغ
من هم از داغِ دلِ خود ديده را پر خون کنم
تا خيالت گه بخشکي سير دارد گه تري
ديده را جيحون نمايم سينه را هامون کنم
اي "عطا" جز اشک و آه و ناله فکرِ کار نيست
گر نه سوزم ، گر نه نالم ، گر نه گريم ، چون کنم

گرز سوزِ دل اثر در چشمِ تر مي داشتم
قيمتِ هر قطره اشکي چون گهر مي داشتم
چارهٔ بيچارگيها کـــردمي از ابتـــدا
گر ز سرِّ سرنوشتِ خود خبر مي داشتم
تلخکام و رو ترش کي بودمي از بختِ شور
گر بلب شکرِ تو هردم گلشکر مي داشتم
مي شدي هر شاخِ نوميدي برومند مراد
گر نهالِ عجز را برگ و ثمر مي داشتم
مي دميد از صبحِ شوقم آفتـــابِ مدعا
گر اثر از اشکِ شب آهِ سحر مي داشتم
دل سيه خونِ جگر ناخوردمي چون لاله گر
مو سفيدي پنبهٔ داغِ جـــگر مي داشتم
حيف بر نادان که نشناسد مآلِ کارِ خود
کاشکي عيـــب و هنر مدِ نظر مي داشتم
ترکِ نفس و برگِ طاعت مايهٔ آزادگي است
قدرِ خود دانستمي گر اين قدر مي داشتم
ني تمنا از پسر ني حسرت از يـــادِ پدر
گر خلف مي بودمي قدري اثر مي داشتم
تا رسا بختم "عطا" عاجز تر از مور و مگس
کاش چون خس بر هوا هم بال و پر مي داشتم

ز داغت مويمو چاک است تا دامان گريبانم
بهارِ بيـــخزان دارد تمـــاشاي گلستانم
نگه بر ديدهٔ من کن منه مو برسرِ آتش
نمک بر داغِ من افشان که ياد از سينه ريشانم
خرد از روي من رنجد جنون بر عقلِ من خندد
جنون و عقل کي گنجد مرا حالي که من دانم

برين آبِ روان بايد دمي کسبِ هوا کردن
که جوشِ برق و باران است يارِ ابرِ گريانم
چه ننگ از نام رسوائيست بي ناموسئ مارا
رفو از طعنهٔ خلق است در چاکِ گريبانم
من آن خاکم که عمري فرشِ راهِ دوست مي بودم
همين چنديست تا آواره در صحراي هجرانم
سگِ کوي تو ام هرگز نه گردم بر درِ ديگر
اگر خشک استخواني افگني هم از سرِ خوانم
ترش رو، تلخ گو، آن يارِ شيرين خو عجب نبود
بلي سرکنگبين نفعي است بر صفراي عصيانم
جمالِ دوست درچشم است گرخواب است و بيداري
که گلگشتِ خيابانست صحراي بيابانم
نگردم تنگ روزي زين کشايشهاي مردانه
که سر در آستينِ عجز رو بر پاي دامانم
ز شهرِ ناشناسان سر بصحراي جنون دارم
خراب آبادِ عالم را غريب افتاده مهمانم
ز حيرت چون پري در شيشه هم بر خويش مي غلطم
چو چشمِ صورتِ ديوار زين ويرانه حيرانم
ز دستِ شاهدي بگرفتم و ني دامنِ باغي
"عطا" چون بلبلِ دشتم که از هر سو پريشانم

پريشانم ز دستِ خويش زلفِ يار را مانم
بخاک افگند نامِ سر و کش بيمار را مانم
ز آشوبِ دماغِ خود شود آشفته چون گردون
سرِ هر کس که جا سازم مگر سرشار را مانم
بهر که از پيش ره آيم ز من دامن فرو چينند
اگرچه طبعِ گل دارم و ليکن خار را مانم

بجز چشمِ تماشابین مجالِ حسن و حرکت نی
ز حیرت بی زبانم صورتِ دیوار را مانم
نظر پوشیده میگرداندم گردِ خیالِ خود
پریشان در تردد دابهٔ عصار را مانم
بدستِ غم گره دردل درونم خشک و سر درگل
بکامِ دیگران گل‌مالهٔ معمار را مانم
کشم آه از دلِ دوری بگردِ مرکزِ شوقش
بعینه هالهٔ ماه و خطِ پرکار را مانم
بصد فکرت نه دریابم ز سرِّ حالِ خود رمزی
نیایم در تصور نکتهٔ دشوار را مانم
ز گریه بحر می ریزم ز فکرت موج می خیزم
بحیرت غوطه‌ها دارم که بوتیمار را مانم
"عطا" بیچارهٔ کز تو نیاید چارهٔ کاری
بدین بیچارگیها چارهٔ لاچار را مانم

این کیست درمیان که بگوید چنین کنم
فعّالِ ما یرید کند این تعین کنم
تدبیرِ ما چه میکند آخر بجز هوس
تقدیر میکند همه فکر درین کنم
با اختیارِ یارِ بهل اختیارِ خویش
آخر هر آنچه می شود آن را گزین کنم
خود اختیارِ ما چه بود غیرِ اضطرار
بر کارِ خود قضا و قدر را امین کنم
فخری که بر دوام بود فخرِ دین بس است
فی کم ز من که فخر باین اسپ و زین کنم
هر جا روم یکی است همان است لا شکی
حیف است کز نظرِ بزمان و زمین کنم

خاکی که آبرو دهد از سجده گاهِ اوست
رخ را صفا ز پرتوِ نورِ جبین کنم
فتحِ عقود جز بیدِ رحمت نمی شود
گو سر بسنگِ ناصیه گو بر ز چین کنم
آخر بزیرِ خاک بود جای من "عطا"
گر فکر جای بر فلکِ هفتمین کنم

دوستان چیست علاجِ دلِ مجنون چه کنم
جوشِ دریا زده این قطرهٔ پر خون چکنم
جمعِ بی تفرقه و تفرقه با جمع کجا ست
من که خود بی خبرم عقلِ فلاطون چکنم
دوست در دل، دلِ آواره بهر سوگردان
نکنم گر گله از طالعِ واژون چکنم
جانِ مردم توئی و جای تو در گوشهٔ چشم
نکنم بی رخِ تو دیده چو جیحون چکنم
دلکشائی بتماشای خیالِ رخِ او ست
گر جهان باغ و بهار است بهامون چکنم
جاذبِ هوش جز آن نرگسِ فتان نبود
چارهٔ کار چه‌سان، با دلِ مفتون چکنم
خوش زبانی ننماید صفتِ خوشحالی
اثرِ شوق کجا خوبیِ مضمون چکنم
حالتِ صبر به از حیلتِ فریاد و فغان
بی دمِ سوزِ درون سازش بیرون چکنم
دولت آنست کزو فیضِ ترشح جاریست
ورنه در قبضِ گرو دولتِ قارون چکنم
کنجِ آزادگی از خلق به از گنجِ غنا ست
همه لا یملک ازین ملک فریدون چکنم

دورِ دولاب بود منقلب از حالِ بحال
طمعِ آسایش ازین گنبدِ گردون چکنم
آهِ دل معتضدِ دستِ دعا ساز "عطا"
چاره جز عجز دران درگهِ بیچون چکنم

ز بس که راحت جان است در نظارهٔ چشم
لبِ کرشمه کشاده است هر کنارهٔ چشم
رخت در آئینه با چشمِ خود تماشا کن
بآفتاب قران میکند ستارهٔ چشم
بهر نگاه بباید اراده فهمیٔ دوست
هزار گونه اداهاست در اشارهٔ چشم
محبتِ ازلی جذبِ دل کند همه جا
بچارِ چشمیٔ ناچار دل چه چارهٔ چشم
بذره ذره نگه کن که عشق زد طوفان
ز موجِ خونِ جگرها هزار پارهٔ چشم
نظاره بازیٔ من مستیٔ دگر دارد
خراب نیست کسی چون شرابخوارهٔ چشم
بیک ادای نگاهی ز جا ردو بی تاب
که جانفشانیٔ عشق است در اجارهٔ چشم
"عطا" نهان نه شود شیوهٔ نظر بازی
عیان بود بجهان رازِ آشکارهٔ چشم

بیا بیا که بجان با تو کارها داریم — چگونه دستِ دل از دامنت رها داریم
چو آبِ دیده ز سر بگذرد چه صرفهٔ آه — جفای عشق چه سان باز در خفا داریم
ربوده‌ای دل ما و کشیده داری دست — مدار ناز نهان راز برملا داریم
چو مو بدیده نگنجند هوای غیر بدل — که با خیالِ تو در گوشهٔ خلا داریم
بدام تفرقه در قصدِ آشیانِ وصال — ز پا فتاده کجا عزم تا کجا داریم
بنقشِ پای تو داریم بوسه از سر و چشم — بخاکِ کوی تو از جان و دل هوا داریم

نمی کشیم سر و رو بصد جفا ز درت — سگانِ کوی ترا کمترین وفا داریم
پر آبِ دیده شراب و جگر ز سینه کباب — چه مفت ما حضر از بهرِ ناشتا داریم
خوریم لقمهٔ داغِ تو نو بنو هردم — نه دیده پر نه شکم سیر چون گدا داریم
بحیرتیم کزین پیچ و تابِ حرص و هوا — بجز تاسفِ عصیان چه مدعا داریم
بسربلندیٔ ما سایهٔ هوای تو بس — چه شد اگر نه بسر سایهٔ هما داریم
نه سوز در سخنِ ما و نی ترشحِ حال — که چون صراحیٔ خالی فقط صدا داریم
یکایک از لبِ ما آه و ناله سر بهواست — یگان یگان غم و غربت جدا جدا داریم
ترا که تکیه بزهدِ خود است ای زاهد — بناخدا تو بنازی و ما خدا داریم
کریم رد نه نماید سوال ازان چو گدا
رجا بعفوِ "عطا" دست بر دعا داریم

"عطا" بجوهرِ طبعِ ارچه کیمیا شده‌ام
چو دُر بخاک ز دستِ فلک رها شده‌ام
غبارِ دیدهٔ نادیدگان چو الماسم
اگرچه چشمِ فلک را چو توتیا شده‌ام
مرا که صحبتِ اهل زمانه چون قفس است
چو طوطیم که هم از آشیان جدا شده‌ام
نیم درین چمنِ بی وفا شگفته چو گل
اگر چو غنچه بصد پیچ و تاب وا شده‌ام
مکن ملامتِ آزادگان ز بی ثمری
که همچو سرو بصد برگ بینوا شده‌ام
ز نامِ من بنشان پی نمی برد قایف
اگرچه خاکِ رهت را چو نقش پا شده‌ام
بجوشِ خونِ جگر پخته ام دماغِ سخن
که همچو نافه بویا گره کشا شده‌ام
چه ام چکاره چه مقدار ذرهٔ کفِ خاک
که حاملِ سرِ بارِ گران ز جا شده‌ام

بجز نیاز ندارم بهیچ دستاویز
که کاسه خشک، تهي کسیه چون گدا شده‌ام

ازینکه لحظه نیم فارغ از گرفتاري
بحسنِ هوش‌ربا سخت مبتلا شده‌ام

بجز صدا چه تراود ز شیشهٔ بي مي
من آن شکسته سفالم که بي صدا شده‌ام

مرا چه چاره ببیچارگي معاذ الله
"عطا" کجا است که سر تا بپا خطا شده‌ام

چو روي بکوي جانان برسان صبا سلامم
چو لبِ سخن ندارم چه ادا کني پیامم

گلِ تازه‌ام بیاور چو ازان چمن بیائي
که ز بوي خاکِ کویش تر و تازه کن مشامم

ز شکر نه بوسه بخشي بسخن نه لب کشائي
نه ز شرب کامیابم نه نمک نهي بکامم

طمعِ وصالِ جانان سر و سازِ آرزو کو
بهوس چه پخته باشم که چنین خیالِ خامم

بخیالِ خالِ رنگین ز خطش بقیدِ سنگین
که چو مرغ سر بدانه شده بند پا بدامم

بغم ارچه پیر گشتم ز هوس هنوز طفلم
که بحالِ انحنا هم نه گذشته ز انفطامم

شب و روز در فراقت گذران بآه و اشکم
که بود بصدقِ دعوي دو گواه صبح و شامم

شرف است عارِ عاشق که هنر چو عیب دارد
سرِ ما و سنگِ طعنه که چو ننگ گشته نامم

ز سخن چه بهره دارم که چنین مهان و مسکین
ز بلاغتِ زبانم ز فصاحتِ کلامم

بچنین سخن چو گوهر چه رواجِ قدرِ جوهر
من و تنگناي عزلت که چو تیغ در نیامم

هرجا که بنده شد پیر مالک نمودش آزاد
تو کریم مالکِ من چو "عطا" کهن غلامم

ردیف النون

زهي خيالِ رخت در دلم بهارستان
ز داغهاي غمت سينه ام نگارستان
بهر كرشمه قيامت بهر نگه طوفان ست
ببين كه چهره و چشمِ تو كرده كارستان
زهي نظارهٔ چشمِ تو برقِ خرمنِ دل
جگر ز شعلهٔ عشقِ تو پنبه زارستان
پر از هواي تو دلها چو لاله سينه بداغ
تهي ز غيرِ رخت ديدها چنارستان
كمالِ حسن تو باشد بهارِ روي بهار
كه باغ با تو مكرر شود بهارستان
صفاي سينه ز خلوت بود نه از صحرا
بغير كوي تو كو منزلِ قرارستان
چه چشمِ عيش بجز دست و دامن افشاني
كه تيرگي است درين كوچهٔ غبارستان
بر آبجوي مجو خيرگي چو چشمِ حباب
چرا كه نقش بر آب است اين نگارستان
"عطا" چو تازه گل و بلبلِ كهن داغم
ولي فتاده ام از رنگ و بو بخارستان

دارم از گلهاي داغِ تو چمن در آستين
فارغ از باغم كه باشد باغِ من در آستين
چون گل از خونِ جگر پوشيده ام سر تا بپا
كشتهٔ عشقِ ترا باشد كفن در آستين

پاي در دامانِ عزلت چون زمين پيچيده ام
خاكساران را بود هر جا وطن در آستين
همچو سرو آزاده ام هم در خزان هم در بهار
هست بي برگ و نوا را پيرهن در آستين
دامن از چاكِ گريبان غنچه سان پيچيده ام
بسته لب چون نافهٔ دلخون دهن در آستين
ريخت از موي سفيدم برفِ تر بر سبزه زار
داشته كافور اين مشكِ ختن در آستين
چهره از گردِ سياهي شسته ام در اشكِ چشم
رسته زين سيلابِ سوسن را سمن در آستين
سر بزانو ديده بر پا نرگس آسا مانده ام
تنگدل چون غنچه و لب خشك تن در آستين
هر نفس بوي نسيم آيد "عطا" از دستِ تو
بسته ام گلدستهٔ باغِ سخن در آستين

سروِ تو بر جويبارِ چشمِ من دارد وطن
بر دلم داغِ تو چون گل در چمن دارد وطن
حلقهٔ دلها بود پروانهٔ آن شمعِ جمع
يار تا چون مه در انجم انجمن دارد وطن
حسنِ تو در ديده و عشقِ تو در دل همچنان
شوقِ تو در جانِ من چون جان بتن دارد وطن
آتش اندر جانِ مرجان است آبِ آن عقيق
لعلِ شيرينش بجانِ كوهكن دارد وطن
بوي در گل، نشه در مل، ناله در اجزاي ني
همچنان در طبعِ من جوشِ سخن دارد وطن
در مرورِ هر نفس نامِ تو بس اي نامِ تو
بر زبانم چون زبان اندر دهن دارد وطن

صد چو ماهِ مصر ازین شوق آورد منزل بچاه
عالمِ جانها در آن سیبِ ذقن دارد وطن
ره بمژگان رُفته بر خاکش بپاشم آبِ چشم
هر کجا آن دیده نرگس گلبدن دارد وطن
از غمِ غربت "عطا" یابد رهِ قرب و قبول
هر که بر ترکِ مکانِ ما و من دارد وطن

درین مهمانسرا تا کَی بقیدِ آب و نان بودن
که بر بانگِ رحیلِ خویش فارغ بیتوان بودن
بهمّت بر هُما هم بال و پر افشان ز استغنا
که از خوانِ جهان قانع بترکِ آب و نان بودن
ز شهرت بر زبانها چند چون عنقا شوی دائر
بمهرش ذره وار از خویش بی نام و نشان بودن
بامیدِ نگاهش چشم اگر داری ز درگاهش
جگرها چاک، رو بر خاک، سر بر آستان بودن
تفرّد چیست جز قطعِ نظر از ما سوا آری
مسیحا را تجرّد داد جا بر آسمان بودن
تغیر رنگِ رو نتوان بحال آری برنگ و بو
که در پیرانه سر نتوان بآرایش جوان بودن
چو دُر در گوش و گل بر سر سبکروحی گران نبود
نشاید میخِ جسم و سنگِ دندانِ خسان بودن
چو سرو آزاده شو بر جا، چو خاک افتاده شو برپا
نه خوش وقت از بهار و نی مکدر از خزان بودن
چه داری، هر چه داری وا گذاری گفتگو بس کن
نباشد شرطِ مردی عاریت را شادمان بودن
نخواهد برد ازین ویرانه کس چیزی غنیمت دان
"عطا" بیچاره بیکس بینوا و ناتوان بودن

تا حلقه حلقه شد سرِ زلفِ شکن شکن
گشته کمندِ گردنِ گُردان رسن رسن
بیخود ز سحرِ چشمِ تو دلها یگان یگان
خندان چو غنچه از لبِ لعلت دهن دهن
خوی از رخِ تو اشک ز چشمم روان روان
شد تازه رُو ز نکهتِ آن گلبدن بدن
رشحی بکامِ تشنه ازان لعل اگر فتد
عالم شود ز رنگِ عقیقت یمن یمن
پیران ز روزگار چو طفلانِ شیر خوار
خواهند قطره زان لبِ شیرین لبن لبن
می پیچم از کشاکشِ جورت گره گره
می تابم از سلاسلِ زلفت شکن شکن
بیمارم از تلاطمِ چشمت بجان بجان
بیخوابم از تطاولِ عشقت بتن بتن
در هر نگه ازان برِ سیمین سمن سمن
دارم گلِ نظارهِ بدامان چمن چمن
از خار خارِ گل چو عنادل بصحنِ باغ
هر شاخ و برگ خانه بدوشم وطن وطن
در تتّه چون غریبِ وطن بیکسم "عطا"
دارم ز بس اقامتِ بیت الحزن حزن

بآبِ دیده و آهِ جگر بضاعت کن   چو عاشقان بهمین خشک و تر قناعت کن
بپاس دامنِ امید را ز کف ندهی   پذیرد و نه پذیرد تو باز طاعت کن
مگر باشکِ ندم حاصلی بدست آری   بپاش تخمِ غم و پارهٔ زراعت کن
بترکتازِ هوا چون رخت درخت مریز   ببرگِ بی ثمری ترکِ استطاعت کن
برنگ و بوی چو گل خو مگیر وباش چو سرو   بیک لباس بهار و خزان قناعت کن
غنیمت است دمی لخطه بیغمی مگذار   قیاس روزِ مه و سال را ز ساعت کن
ز آه و ناله چه حظ وز خط و رساله چه شود
بسوزِ سینه "عطا" زاری و ضراعت کن

از فهم و فکرِ ما صفتِ دلبران برون   دل را دليلِ حيرت و حرفِ زبان زبون
چشمِ تو چيست خاطرِ بيمارِ عاشقان   زلفِ تو چيست حلقهٔ ديوانگان نگون
عشقِ مرا نتيجه ز حسنِ تو حيرت است   آشفته چون من اند همه همکنان کنون
اهلِ خرد ز دردِ تو ديوانه گشته اند   آري بود نصيبهٔ اهلِ جنان جنون
شد سرفراز گردنِ ما زيرِ بارِ غم   سرها شده است در تهِ اين آستان ستون
هرچند يادِ دوست بوردِ زبان خوش است   ذکرِ خفي است مشغلهٔ نادران درون
صوفي شراب خورد "عطا" بي شراب مست
بخشندهٔ گناهِ همين و همـــان همون

بحيرت اند ز حسنِ تو فکرت انديشان   بطاقِ ابروي تو رفت طاقتِ ايشان
بداغِ ما نمکي از شکر نمي ريزي   که خندهٔ لبِ تو مرهمِ دلِ ريشان
ز شورِ اهلِ غرض باک اهلِ دل نبود   چو اعتراضِ لئيمان بحالِ درويشان
ز ننگِ اسم برون رفته را برسم چه کار   ز خود گذشته چه داند قرابتِ خويشان
بکش جفا و وفا خواه شو "عطا" از دوست
بکن تتبع اگر هستي از صـــفاکيشان

نيست بر صفحهٔ هستي صوري بهتر ازين   بنگر ايدل که نباشد دگري بهتر ازين
دستِ صنع از همه ذاتِ تو گزيده ممتاز   ملکي بهتر ازين ني بشري بهتر ازين
جگرِ سوخته را کوفته کردم هيهات   يار گفتا که بيا در جگري بهتر ازين
حسنت اي دلبرِ يکتا همگي بي همتاست   نيست مهري بـه ازين و قمري بهتر ازين
سينه ام گشته کباب از تپِ عشقت ليکن   بايدم درخورِ تو ماحضري بهتر ازين
سيمِ لعل تو گزيدم زرِ خالص گهرت   نيست الحق بجهان سيم و زري بهتر ازين
تيغِ نازِ تو چه خونريزيِ شيران که نکرد   سر کنم پيشکش آيا سپري بهتر ازين
صبحِ دولت بود آندم که دهد وصلِ تو دست   بـه ازين عيد کجا و سحري بهتر ازين
خانه‌زادِ غمِ تو هست جگر گوشهٔ ما   نيست با آدم و حوا پسري بهتر ازين
دوست دي نامِ "عطا" را بزبان برد و بگفت
بجهان نيست محقر سيري بهتـــر ازين

شوقِ مرا قياس کن هم تو ز روي امتحان
دل بدل است تن بتن ديده بديده جان بجان
دمبدم از فـــراقِ تـــو چاربچار آورم
دست بسينه ، سر بپا ، دم بگلو ، بلب فغان
صيدِ تو ام بيا بکش حاجتِ اين سلاح ني
تيغ بدست و چين برو تيرِ مژه بزه کمان
چون برسم بپيشِ تو من بچنين شکستگي
بسته کمر ، گسسته پر ، خسته جگر ، شکسته ران
گر بسلام و نامه‌اي يـاد بياري آيدم
سرمه بچشم و نورِ دل ، راحتِ جان ، بتن توان
بي تو ز خويش رفته ام حالِ مرا بيا ببين
ني کروفر نه خواب و خور ني سر و زر نه آب و نان
نامِ "عطا" ز دل مبر ياد نما ز حالِ او
سر بجنون ، جنون بدل ، دل بهوا ، هوا بجان

اين جمالِ يارِ ما يا ماهِ مهر افزا ست اين
عشقِ عالم سوز يا حسنِ جهان آرا ست اين
پرتوِ نورِ تجلا يا چراغِ چشمِ ما
آفتابِ دلکشا يا آفتِ دلها ست اين
مطلعِ صبحِ ازل يا مشعلِ شامِ ابد
شمعِ جان افروز يا وجه ملک سيما ست اين
حلقهٔ دامِ بلا يا زلـــف يا پيوندِ دل
يا کمندِ عنبرين يا فتنهٔ برپا ست اين
وحشيِ مردم ربا يا ترکِ خوني بيخطا
ساحرِ معجز نما يا چشمِ يارِ ما ست اين
قامت است اين يا قيامت يا نهالِ باغِ جان
يا عصاي پيرئ ما يا قدِ بالا ست اين

ابرو ست این یا کمان یا حسن را میزانِ عدل
کز گرانی خم شده شاهین آن پیدا ست این
این بدن یا برگِ گل، این موی یا مشکِ ختن
این صفا یا صورت است این شکل، یا معنا ست این
این نظر یا راحتِ جان، این نگه یا داغِ دل
این ادا یا جذبِ عقل این وضع یا دعوا ست این
بی تو دور از دورِ هجران حالِ زارم هر زمان
یا شبِ یلدای غم یا روزِ عاشورا ست این
این تغافل یا ستم ، این یاد کردن یا کرم
این تولاّ یا بلا ، این عشق یا سودا ست این
این عنایت یا عنا ، این شوق یا سوزِ درون
این دوا یا درد، این چشم است یا دریا ست این
آهِ من یا برقِ سوزان، اشکِ من یا خون روان
ناله ام یا رعدِ غران شعر یا غوغا ست این
قمریِ شوقِ تو با پروانهٔ بی بال و پر
یا "عطای" مبتلا یا بلبلِ شیدا ست این

رخ نما تا مهرِ رویت از سحاب آید برون
پرده برکش تا جمالت از حجاب آید برون
صبحِ دیدارت چو گل گر سر کشد از خوابِ ناز
دیده نرگس در تماشا آفتاب آید برون
چشمِ مستت گر ز تابِ رخ کشد آبِ عرق
آتشی گیرد چمن کز گل گلاب آید برون
گر ز لعلت بوسه میخواهم نمک ریزد بداغ
ور ز چشمت غمزه میخواهم عتاب آید برون
اشکِ چشمم آهِ دل آرد دمِ سردم غبار
باد میخیزد ز خاک آتش ز آب آید برون

دل ز تابِ عارضت بیتاب می پیچد بزلف
موی بر آتش چه سان زین پیچ و تاب آید برون
گنج جز ویرانه بی امکان نمی گیرد مکان
کی خیالِ تو ز دلهای خراب آید برون
لافِ سوزِ عشق همچون خام سودا پختن است
تا که بوی سوختن از دل کباب آید برون
سعد و نحسِ طالع اندر نسخهٔ دل باز خوان
تا چه فالی حسبِ حالی زین کتاب آید برون
باش قلب و رائجِ خود را تو خود صاحب عیار
چونکه نقدِ شیب از جیبِ شباب آید برون
لحظه بر آبِ روانِ چشمِ تماشا بر کشا
تا خیالِ خواب از چشمِ حباب آید برون
گر کنی نامِ "عطا" اندر شمارِ جزو و کل
همچو صفری غیرِ محسوب از حساب آید برون

چه نویسم و چه گویم ز غمِ جفای هجران
همه سوز و تابِ فرقت همه درد و داغ و حرمان
که کجا و کیست همدم چه چرا و چیست این غم
من و خاطرِ پریشان بدلِ خراب و حیران
چو سفر گزید جانان ز حضر چه حاصلِ ما
بفراق مانده تنها تنِ ناتوان و نالان
ز غمش دگر چه دارم بجز انیکه آه و ناله
همه وقت دیده گریان شب و روز سینه بریان
چه قیامت است هجران که پس از وصال باشد
نتوان شمرد یکدم مه و سالِ وصل مهمان
شبِ قدر بود وصلش نشناختیم قدرش
چو مه از نظر نهان شد شبِ تیره ماند یکسان
دگری خبر ندارد ز دلِ "عطا" بجز دوست
من و دل رفیقِ باهم چو شریکِ غم غریبان

اي فداي كفِ پايت سر و جانِ منِ و من
وي نثارِ رهِ تو روح روانِ من و من
لذتِ ذكرِ جميلِ تو بيه از آبِ حيات
كامياب از مژه اش كام و دهانِ من و من
حدِّ وصفِ تو كجا حوصلهٔ ما ز كجا
محو در حيرتِ آن فكرِ بيانِ من و من
دل و تن جان و جواني همه قربانِ تو باد
وز ثناي تو خجل طبع و زبانِ من و من
صرفِ اوقات عبث ميشودم بـــي حاصل
حيف بر غفلتِ عمرِ گذرانِ من و من
قربِ حطّامِ جهان است خدا دوران را
كه گرفتار بخود اهلِ زمانِ من و من
نامِ گمنامِ "عطا" از كه نشان ميطلبي
كه نماند بجهان نام و نشانِ من و من

نفسِ هوا پرستِ من برده عنان ز دستِ من
دادهِ زبون شكست من حيف بخيز وجستِ من
باهمه سر فگندگي نيست حضورِ بندگي
كو مزه‌اي ز زندگي با غمِ دل نشستِ من
گفته الست در خـــلا راز فتاده بر ملا
كار كشاده از بلي يار دمِ الستِ من
توبهٔ من بمي شكن جرعه بكامِ من فگن
بيخِ خمار را بكن جام بده بدستِ من
خم خمِ مي سبو سبو بادهٔ آتشين كدو
بخش بخاك آبرو ساقئ حق پرستِ من
جان و جگر نثارِ تو ديده و دل شكارِ تو
هم ز من است عارِ تو اي مهِ شوخِ مستِ من

خسته دلم ز بيكسي مانده بقيدِ واپسي
در گذران ز غم رسي عذرِ بلند و پستِ من
بر كفِ خاك شبنمي چند وفا كند همي
خندهٔ برق يكدمي نيست نشانِ هستِ من
با منِ زارِ غمزده اينهمه ناز و عربده
با كه بهم برآمده آن بتِ خود پرستِ من
آه ز شعر و شاعري گشته بتر ز كافري
ماندهٔ چو دامِ ساحري عقدهٔ پاي بستِ من
صيد خطا مكن "عطا" قد چو كمان شده دوتا
عمر چو تير بر خطا جسته غلط ز شستِ من

بحالِ بي دلي جز دل نباشد دستيارِ من
ولي دل هم ندارد تابِ دردِ بيشمارِ من
ندانم تا چه دامي پاي بندِ دانه ام دارد
چه باشد مدعا صياد را از گير و دارِ من
چو گرد از باد دل را از غمِ تو چاره اي نبود
چو خس با كهربا آخر چه باشد اختيارِ من
نهالِ خشكِ من گل كرده از داغِ جگر بنگر
شكستِ رنگ و بو دارد طلوعِ نوبهارِ من
گريبان چاك زد صبح از غمِ شامِ غريبانم
كه خون ميگريد از حسرت شفق برحالِ زارِ من
لبِ حيرت بدندان ميگزم از سينهٔ سوزان
جگر در ناخنِ انديشه دارد خار خارِ من
ز مرهم دور بي روي تو چشمم زخمِ ناسور است
چو گل بر شيشهٔ شمع است داغِ دلفگارِ من
بصوتِ آه دل برخاست اشك از ديدهٔ گريان
روان از نالهٔ درد است آبِ جوئبارِ من

بپوشم دیده زین شرمنده رو کز عزتِ دنیا
لبِ بي‌اعتباري خنده زد بر اعتبارِ من
مرا ننگ است زین نامي که دارم بر غلط حاشا
که دارد طعنهٔ ناموس نامِ اشتهارِ من
شبِ هجران اگر نبود خیالِ تو هم آغوشم
زدستم زیرِ سر بالین و زانو درکنارِ من
"عطا" از بسکه دارد یار عار از روي بیتابم
ز روي خاکسارم سوخت چشمِ شرمسارِ من

دارم ز سوزِ هجرت دل گرم سینه جوشان
از حالِ من خدارا روي نظر مپوشان
از شوقِ کوي تو دل تا بست دیده محمل
با کاروانِ اشکم آهم جرس خروشان
سوداي اهلِ دنیا برهم زدن چه اولي
سودي ندارد آخر بازارِ خود فروشان
این کهنه دیرِ ویران آبادئ نه دارد
معمورها ست وافي در وادئ خموشان
غافل ز غیر ساقي مست از میٔ الست اند
دادند ماسوا را برباد باده نوشان
بیخود چو رنگ در گل جانها ببوي شوقش
بي سر چو آب درجو دلهاي هشته هوشان
قادر ز روي رحمت بر عاجزان نه گیرد
گر از "عطا" خطا شد از عفو باز پوشان

در خیالِ رخت از دیده دل آید بیرون
بي هواي تو دم از لب خجل آید بیرون

کهنه داغِ دلِ من تازه باشک و آه است
کي بجز آب و هوا گل ز گِل آید بیرون
مه چو در خانه بود کرمکِ شب تاب که دید
عکسِ غیرِ تو ز دل منفعل آید بیرون
باش خونِ دلم از دیده بیکبار مریز
مي بمینا چو بود معتدل آید بیرون
واي بر من که چه پاداش دهد دانه کار
جیبِ اعمالِ مرا گر سجل آید بیرون
آنقدر بارِ غمت بر دلِ من بیتاب است
که نفس سخت ز تن مضمحل آید بیرون
در شگفتم که چه آتش بدلم ریخته اند
کآهِ سردم چو شرر مشتعل آید بیرون
ساز با سوز که در پرده چه آهنگ نواست
گوش بردار که آوازِ دل آید بیرون
نظرِ فضلِ تو بس گر نه بود توشهٔ راه
چون "عطا" دستِ تهي منتقل آید بیرون

ز دل گذشته بجان تافت داغِ سینهٔ من
ازین شراب بجوش است آبگینهٔ من
ز سر گذشته مرا آبِ دیده از دمِ آه
بود تباه ازین بادبان سفینهٔ من
شبِ فراقِ تو هم چشمِ درد بودم و بس
که سایه هم نشده در وفا قرینهٔ من
ز اشک و آه شب و روز کیسه اندوزم
جز این سفید و سیه نیست در خزینهٔ من
اگر بدشمنِ همسایه نفس بي مهر است
چرا بدشمنِ همخانه نیست کینهٔ من

الف ز عکس معرا ست راست بر رخِ دل
نه کنده شد خطِ معکوس بر نگینهٔ من
"عطا" ز آهِ من افتاده رخنه در دلِ کوه
که سنگ آب کند داغِ آتشینهٔ من

چون هر ورق مطالعه کردم کتابِ حسن
چشم از تمام چهره نمود انتخابِ حسن
در هر نظاره چشمِ تو آشوبِ عالم است
هر هوشیار و مست ازین مي خرابِ حسن
از پرتوِ جمالِ تو روشن جهانِ عشق
باري نظر بذره کن اي آفتابِ حسن
جلبابِ تارِ زلف میاویز بر عذار
از شب بروي روز میفگن نقابِ حسن
مه زیر ابر، مهر پسِ پرده تا بچند
هر چند شوق را مژه بخشد حجابِ حسن
مخمورِ عشق از دو جهانست بي خبر
چون شاهدي که مست بود از شرابِ حسن
حسنِ سرشت گر چه نه ریزد زمانِ شیب
لیکن بهارِ تازه بود از شبابِ حسن
گر خورد سال قدر نه داند ز حسنِ خویش
دارد همیشه طالعِ بیدار خوابِ حسن
حسنِ سرشته نیست وجودِ فرشته را
کز سوز و تابِ عشق تو و آب و تابِ حسن
سوزاکِ عشق در دلِ سنگ است بیشتر
ریزد شراره از رگِ کوه التهابِ حسن
بر حسنِ بیوفا نتوان خیره شد چو ماه
اي شمع رخ ز برق نه بیني شتابِ حسن

مي لرزم از تپِ نگهِ تو ستاره وار
مهري نماي اي مهِ صاحب نصابِ حسن
مي آیدم ز داغِ جگر بوي سوختن
از سوزِ عشقِ تست "عطا" دل کبابِ حسن

اي که حیرانِ جمالت دلِ صاحب نظران
چون گل از داغِ غمت سینهٔ خونین جگران
هر کجا سنبل و گل سرو سمن باغ و بهار
همه تن دیده چو نرگس بجمالت نگران
والهٔ پرتوِ مهرِ تو رخِ مه رویان
تشنهٔ رشحهٔ لعلِ تو لبِ گل شکران
سوزشِ داغِ غمت سوختگان میدانند
قدرِ جوهر نشناسد نظرِ بي بصران
حالتِ بیخودي و بیکسئ ما بنگر
بو که گیرد کرمِ تو خبر از بي خبران
برگِ آزادگي آواره نوا سرو و چنار
نخورد سنگِ حوادث شجرِ بي ثمران
سایه بي منفعت از دست دهد غم ز هنر
عیبِ خود باز شناسد نظرِ بي هنران
روشِ سایه نماند بکسي همسایه
همچنان رهگذران است جهانِ گذران
خندهٔ بخیهٔ چاکِ جگر ما پیدا ست
از لبِ غنچه که گشت از تپِ دل جامه دران
در غمت بسته ز سنگ آتش و آب از آهن
خاک بربادِ هواي تو کران تا بکران
اي "عطا" آبِ رخِ ما ست بخاکِ درِ دوست
ور نه جز خاک بسر چیست هواي دگران

زندگي چيست كه باشد نفسي چند زدن
دامني بر زده زين دار فنا گند زدن
ثمر عمر چه حاصل بجز از حظ حيات
ساغري چند بهمراز شكر خند زدن
چه حلاوت دهد از تارك سر تا كف پا
بوسهٔ چند بر آن پستهٔ گلقند زدن
لذت داغ غمش سوختگان را كافي است
ترك حيوان چو بود دست بر آوند زدن
كيستي تا تو بخود كام بر آري نفسي
حيف طوفان بلا بر دل خرسند زدن
چند بي فائده خميازه كشي در پئ آز
رقعهٔ پاره عبث رشتهٔ پيوند زدن
روز و شب در گرو جمع گره بستن چيست
پاي تفريق برين دفتر بي بند زدن
رو بمحراب دعا دل بكجا رفت "عطا"
بسته احرام حرم سوي سمرقند زدن

چو شگوفه پسته بكشا بشكر تبسمي كن
ز صدف گهر فشان شو بكرم تكلمي كن
رخ شاهدان تو باشي ز رخت نقاب بكشا
بسر همه قدم نه ز قدم تقدمي كن
نگه تو عين راحت بجراحت دل من
نمكي فشان بداغم مدد تنعمي كن
ز من ار خطا بر آيد ز تو جز كرم نشايد
نظري بعجز فرما بسرم ترحمي كن
ببدان بدي نبايد كه ز نيك نيكي آيد
تو ز داب خويش مگذر ز كرم تكرمي كن
ز اداي گل چو بلبل همه ناله چون "عطا" شو
بسرا ترانهٔ غم بنوا ترنمي كن

صبا سلام رساني بيار جانئ من — كه بي تو كاهش جان است زندگانئ من
ترحمي نه كني خالصاً لوجه الله — ببيكسي و غريبي و ناتوانئ من
زكواة حسن بنظاره‌اي كرامت كن — بمفلسي و فقيري و بي زبانئ من
مگر و صال تو عمر دوباره مي بخشد — بيا كه نيست بقاي بعمر فانئ من
ميان پستي و سستي چنان قوي ضعفم — كه ظن طفلي و پيري است برجوانئ من
بغير نام نه بيني وجود عنقا را — نشان بنام نيابي ز بي نشانئ من
ز فتنه جوئئ اغيار غم مدار "عطا"
ز مهر يار چو باشد نگاهبانئ من

چمان بسير چمن گر شوي چو سرو خرامان
گل نظاره چمن را كشد بهار بدامان
ميان صحن چمن گر چو شمع جمع نشيني
بود بگرد تو گلها چو ايستاده غلامان
پئ نگاه تو نرگس بكف چو لاله پياله
بفرش پاي تو خوبان باغ را سر سامان
ز آب مهر تو گل شمع‌سان بسر زده آتش
كه قدر سوختگان را نيافت خاطر خامان
همه شمايل او صف كشيده در پئ چشمش
كه ايستاده بمحراب ابروانش امامان
هواي شوق تو چون موسوي عصا ست پناهم
اگرچه ديو چو فرعون شده‌است نفس چو هامان
چه خاصيت چو "عطائي" خصوصيت بكف آرم
كه بر مساوئ خالم بود ملامت عامان

ردیف الواو

بیا که نیست مرا ذوقِ جان و تن بی تو
بیا که نیست مرا خواهشِ وطن بی تو
بر آ چو ماه و تماشای شب نشینان کن
که شمع جلــوه ندارد در انجمن بی تو
چه سان بیان کنم این دردِ دل که از پسِ غم
گره همی شودم در گلو سخن بی تو
بهار بی گل و تن بی روان و دل بیدرد
چنان شود که ز خود منفعل که من بی تو
هوای باغ نــدارم بجز بهارِ رخــت
که گل بجامه زده چاک در چمن بی تو
دمی که بی تو بر آید چو باد انبان است
مباد آنکه دمی وا کنم دهــن بی تو
"عطا" ببوی تو ای جانِ جان زند نفسی
چه ذره خاک زند لافِ ما و من بی تو

ای که بسی ز حد گذشت صبرِ من و جفای تو
کی بهوس بهم رسد چشمِ من و لقای تو
کوششِ من چه میکند گر تو کشش نمیکنی
باش که امتحان رود شوقِ من و وفای تو
کوکبِ طالعِ مرا روشنیٔ دگــر بود
شب که بخواب دیده ام دیده بخاکِ پای تو
نذر و نیازِ خدمتت نیست مرا جز این دگر
نظمِ من و ثنای تو دستِ من و دعای تو

شانِ توانگری ترا حالِ قلندری مرا
نیست تهی ز حکمتی فقرِ من و غنای تو
زان لبِ جانفزا شکر بخش چو مرهمِ جگر
زانکه بهم موافق است دردِ من و دوای تو
حیف بشعر و شاعری گر نبود شعارِ شوق
از ازل است آشنا طبعِ من و ثنای تو
این دمِ سردِ سینه ام کز دلِ گرم سر زده
ساخته عرض و طول را آهِ من و هوای تو
هست رجا که مهرِ تو ذره نوازیٔ کند
آمده طالعِ "عطا" بهره‌ور از عطای تو

بقامتِ تو کند بندگی اقامتِ سرو
بود ز بندگی آزادگی علامتِ سرو
نهالِ قدّ تو بر جوئبارِ دیده بجاست
بدیده نقش کنم صورتِ قیامتِ سرو
بپای سرو سرِ گل‌رخان سرافراز است
که زیبِ اهلِ چمن میدهد امامتِ سرو
اگرچه از قدمِ سرو آبرو ست بباغ
ز باغبان نه بود منتِ خدامتِ سرو
سبک ز بارِ ثمر فارغ از خزان و بهار
بهیچ باد نه گردد خمیده قامتِ سرو
برنگ و بو چو عروسانِ باغ ناز مکن
که نیست در صفتِ سادگی ملامتِ سرو
گذر ز برگِ حوادث چو بینوا آزاد
که هست دستِ تهی مایهٔ سلامتِ سرو
بهر درخت ز آب و هوا ست نشو و نما
ز پرورش نشود چون "عطا" جسامتِ سرو

چو بر گذر گهِ سیل است خانهٔ من و تو
بغیرِ نام نباشد نشانهٔ مــن و تو
تو خیره سر بهوا غافلی ز بازیٔ چرخ
نهاده اند بدام آب و دانهٔ من و تو
قیاسِ تفرقه از جمعِ همدگــر بشناس
چو مرغِ خانه بدوش آشیانهٔ من و تو

شکسته باطن و پیوسته ظاهر است جهان
بحرفِ حک زده ماند زمانهٔ من و تو
گر آدمي نفسي بي حضورِ دل مگذار
که صرفِ هرزه نگردد خزانهٔ من و تو
نمک در آب و بر آتش چو موم بگدازند
اگر رود بمجالس ترانهٔ من و تو
ازین فسون نشوي بیخبر بخوابِ غرور
که میرسد بزبانها فسانهٔ من و تو
نیاز توشهٔ ره کن "عطا" که مستغني است
یگانهٔ من و تو از دوگانهٔ من و تو

اي رو چو مه دوهفته و ابرو چو ماهِ نو
در ماهِ نو فزوده و بنماي ماه رو
بدرِ تمام را بکش از پردهٔ حجاب
همچون هلال دیر نما زودتر مرو
دلها کشاده ساز بر ابرو مزن گره
جانها فزا نگاه بچشمت منه گرو
گر گشته ام بدردِ کهن پیر چون "عطا"
هر لحظه داغِ تازه و هر لحظه آهِ نو

صبا برو ز گلستان بیار دستنبو — بیار از چمنِ حسنِ یار دستنبو
شمیمِ عارضِ او در مشامِ من درکش — بدستِ دل نیه ازان گلعذار دستنبو
بلوحِ چهرهٔ او نو خطِ دمیده ببین — بدیده ام نیه ازان نوبهار دستنبو
بیا بیا چمنستانِ داغِ ما دریاب — بیا بگیر ازین لاله زار دستنبو
ز بوي گیسوي او مغزِ جان معطر کن — مهل ز غالیهٔ مشکبار دستنبو
ز لعلِ یار نشان یابي و عقیقِ جگر — اگر بیاري ازان گل انار دستنبو
بوصفِ حسنِ تو گلدسته بسته ام بسخن — بمغزِ اهلِ جهان یادگار دستنبو
ز خاک سر بدر آرند خفتگان رقصان — اگر دمد نفسش در مزار دستنبو

شود ز نکهتِ این گل دماغِ جانها خوش — بدست نیه ز دلِ داغدار دستنبو
ز قیدِ تفرقه آزادگي تهي دستي است — برو ز بید مستان وز چنار دستنبو
ز طبعِ تازه بهارِ "عطا" نشان جستم
فتاده یافتم از رهگذار دستنبو

دارم خمارِ دیشبه ساقي شراب کو
ساقي شرابِ راحتِ جانِ خراب کو
مکشا دلِ مرا درِ میخانه را مبند
قفلِ دهان کشا که چنین فتحِ باب کو
قرطي ازین قرابه بکامِ دلم بریز
قرصي مرا بغیرِ جگر ها کباب کو
جز بوي خشک نیست نمي در گلابدان
غیر از عرق ز روي تو دل را گلاب کو
زان آبِ آتشین دلِ افسرده گرم ساز
کز اشک و آهِ من اثرِ آب و تاب کو
اندر غبارِ دل ننماید جمالِ یار
آئینه صاف دار که دیگر حجاب کو
تا بر نوایٔ رود کشم پردهٔ سرود
مطرب صداي بربط و سازِ رباب کو
گشت از سمومِ هجر نسیمِ وصال گم
پیش از خزانِ شیبِ بهارِ شباب کو
کردار ناموافق و گفتار بر خطا ست
غیر از خطاي کار طریقِ صواب کو
هر چند نیست هیچکس از خورد و خواب دور
در کیشِ عاشقان هوسِ خورد و خواب کو
از بس که در صحیفهٔ دل درس مي رود
بي ذکرِ دوست حاصلِ فکرِ کتاب کو

پرسند گر ز حسنِ عمل ماجرای حال
جز خجلت و سکوت مجالِ جواب کو
نقشِ بر آب چند ثبات آورد "عطا"
جز چشمکي زدن سر و برگِ حباب کو

خیر قدوم اي صبا حالِ گلستان بگو
داري اگر خوشخبر زان گلِ خندان بگو
غنچهٔ دلها کشا زین نفسِ خوش هوا
کیفیتِ ماجرا زان لبِ خندان بگو
غالیهٔ خطِ یار بهرِ دماغم بیار
شمه ازان مشکبار زلفِ گل افشان بگو
در رهِ آن گلعذار مانده دلم لاله زار
روشنئ کیف کار زان مهِ رخشان بگو
از غمِ آن رخ چو مه نرگسِ من روبره
رمزِ اداي نگه ز آهوي فتان بگو
زان لبِ شکر شکن وان صدفِ در سخن
حالِ عقیقِ یمن لعلِ بدخشان بگو
هدهدِ رشکِ صبا اي که ترا مرحبا
قصهٔ حالِ سبا نزدِ سلیمان بگو
اي دلِ من نامه بر همچو کبوتر بپر
رو برِ جانان گذر قصهٔ هجران بگو
شرحِ غمِ هجر را لب بلبِ ني سرا
ناله و آهِ مرا قصهٔ طوفان بگو
ناله کنان بلبلان دیده چو جوي روان
از غمِ غربت بآن سروِ خرامان بگو
قصهٔ حالِ "عطا" خسته دلِ بي نوا
محض براي خدا باز بجانان بگو

غمِ تو بر دلِ من آنقدر نموده غلو
که سر بسینه گذارم ز دردِ هر پهلو
ز جوشِ سینه کشایم لب از چو فواره
شود ز تنگدلي ناله ام گره بگلو
ز دردِ سینه لبالب ز آه شد لبریز
که هر کناره بریزد چو کاسه شد مملو
جهد ز آهِ جگر هر شراره چون یاقوت
چنانکه اشک بهر قطره در نظر لولو
دمد ز داغِ تو تبخاله همچو دانهٔ نار
کشد هر آبلهٔ رو چو حبّهٔ آلو
رود براه غمت هم رکابِ شوق "عطا"
بدیده کام بکام و بدل جلو بجلو

بخاکِ پاي همایونِ سروِ قامتِ او
که هست در سر و چشمم سرِ خدامتِ او
خدامت از سر و چشمِ رهي چه مي آید
که باد جان و دلِ من فداي حضرتِ او
چه قدرتِ سرو چشمم بفرشِ پاي انداز
که چشمِ اهلِ نظر خاکِ راهِ خدمتِ او
بمهرِ اوست فلک همچو ذره سر بهوا
روانِ ملک و ملکِ جان نثارِ طلعتِ او
صفاي چهرهٔ خاصان ز خاکِ درگاهش
فروغِ دیدهٔ خوبان طلوعِ رویتِ او
شعاعِ عالمِ دلها ز پرتوِ مهرش
نماي گلشنِ جانها بهارِ صحبتِ او
وجودِ جانِ جهان از طفیلِ اقبالش
سجودِ اهلِ هدا از جنابِ طاعتِ او

نسیمِ روضهٔ رضوان هــوای احسانش
کلیدِ قفلِ دلِ ما، دمِ محبتِ او
دمِ محبت او از تصدقِ نامـــش
نصیب ساز خدایا قبولِ ملتِ او
ز فیضِ فضلِ تو خواهم اجابتِ دعوات
همین که عفوِ تو میخواهم و شفاعتِ او
چه قدرِ معصیتم نزدِ عفو کوه چو کاه
ز مهلکات بر آیم بیمنِ همتِ او
اگر نه من بخطا قابلِ "عطا" باشم
خصوص هست امیدِ عمومِ رحمتِ او

ای از مهِ جمالت صد آفتاب پرتو
عکسِ رخت بچشمم همچون پر آب پرتو
رمحِ نظارهٔ تو دلها کند مشبّک
همچون کتان که بیند از ماهتاب پرتو
دل را هوای رویت سازد ز غیر خالی
دیو از هوا بریزد چون از شهاب پرتو
مغزِ ادیمِ خوشبو عکسِ سهیل سازد
اجزای جان معطر، زان آفتاب پرتو
دود از درون بر آرد مانند قطرهٔ خیل
از تابِ عارضت گر گیرد گلاب پرتو
آتش کشد ز دریا دریا کند ز صحرا
زین چشمِ مست پاشی گر بر شراب پرتو
عکسِ عذارِ جانان پیدا ز زلف شبرنگ
همچون که می فشاند مهر از حجاب پرتو
لمعاتِ ماه رویش رخشان میانِ برقع
زانسان که می‌نماید شمع از نقاب پرتو

نورِ عروسِ حسنش از حجله جلوه افشان
زانسان که می فشاند برق از سحاب پرتو
در خاک و خون بغلطد چون مرغِ نیم بسمل
زین لعل اگر فشانی بر دل کباب پرتو
رنگِ جگر کشد جان دل خون چو لعل و مرجان
گر زین صدف بر آرد درّ خوشاب پرتو
شب تا سحر برقصم چون دیدهٔ کواکب
بینم ز مهرِ رویت گرهم بخواب پرتو
موی سفید بخیه دندان نماست ظاهر
آرد چو تارِ زرین زیرِ خضاب پرتو
ای مهرِ ذره پرور، ای شاهِ ماهِ انور
یاد از "عطا" بیاور ای آفتاب پرتو

ردیف الها

طرزِ آزادگي و قیدِ جهان یعني چه
لافِ مردانگي و صرفهٔ جان یعـــني چه
هوسِ عاشقي و خواهشِ آرام چه سود
دلِ پُر وسوسه و وردِ زبان یعني چه
وقتِ پیرانه سري، حرصِ جواني هیهات
میلِ گلگشتِ چمن، فصلِ خزان یعني چه
قامتِ خم شده از راست روي معذور است
تیر بشکسته و در دست کمان یعني چه
دیده بي آب، ترشح چه دهد کاسهٔ خشک
سینه بي سوزِ درون آه و فغان یعني چه
دل دلیري چو ندارد چه کند دست درست
گر تهور نه بود تیغ و سنان یعني چه
مور را هست "عطا" بالِ مگس فرِّ هما
بخت اگر نیست جوان پیر و جوان یعني چه

دیگر چو من زمانه نـــدارد فلک زده
هیچم چو نقشِ خط زده یا حرفِ حک زده
بي جوهرم شکسته تر از سنگِ کم عیار
چون گوهرم زمانه چرا بر محک زده
دیگر بداغِ من ز تغافل نمک مریز
هستم ز سوزِ سینه کبابِ نمک زده
دور از رخت چو ماه چو بیتاب ماهیم
یادِ تو هر زمان نمکي بر سمک زده

چون حرفِ حذف چند بیانم کني عیان
معني بفکرِ کس نرسد لفظِ شک زده
مه درمیانِ هاله رخت درمیانِ چشم
داغِ تو مهر بر خطِ دلها چو چک زده
در حیرتم "عطا" که نه مستم نه هوشیار
دیوانهٔ پري زده ام یـــا ملک زده

تا فوقِ طشتِ گیتي چرخ است آفتابه
جریانِ کـــار دارد بازار ایـــن خرابه
تا چند بار گیرد ایـن حقّهٔ غباري
کآخر ز پا نشیند این دورهٔ عرابه
یخ بسته شـــد زمانه ز افسردگئ دلها
نانِ گرم کي بر آرد گردد چو سرد تابه
اي نفسِ پست همت قصدِ بلند داري
نتوان ز خود گذشتن سستي بدین مثابه
بر مرکبِ طبیعت این عنصرِ مرکب
تا کي هواي جولان اي پا شکسته دابه
گردون خطِ محرّف گر دون نه اي بخواني
تجنیسِ نقش داني در نقشِ این کتابه
از جامِ حرص تا کي کامِ توخشک و لب تر
سرها بباد داده قـــرطي ازیـن قرابه
آزادگي طریقت، افتـــادگي غـــنیمت
تا کـي برین مشعبد داري هواي لابه
از شب قیاس بـــاید احوالِ روزگاران
هان اي "عطا" ست هول و وحشت درین خرابه

عرق ز روي تو صد طعنه بر گلاب زده
خمارِ نرگسِ تو شیشه بـــر شراب زده

بغیر زلف سراسیمه ات نمي دانم
مرا که بر دل آسوده پیچ و تاب زده
بجز خرامش سرو قدت نمي بینم
مرا که برتن آسوده اضطراب زده
زمانه بي تو بچشمم ز شب سیاه تر است
بزیر پرده مشو ماه را سحاب زده
تو نور دیدهٔ مائي بجاي خود بنشین
ز پیش دیده مرو پردهٔ حجاب زده
سرشک دیده ز رویم غبار مي شوید
که از براي تو ام راه دیده آب زده
جگر ز داغ تو صد چاک داشتم هیهات
تغافل تو نمک بر دل کباب زده
زبان چو گوشم و گوشم چو لب، لبم چون چشم
ز جنگجوئي آن تند خو عتاب زده
بهار عمر مني یا نهال باغ مراد
که دیر آمده و میروي شتاب زده
بدل بقیر مکن، مشک چون شود کافور
که صبح طعنه زند بر شب خضاب زده
جهانیان همه چون تشنگان بادیه اند
که چشم آب بسر چشمهٔ سراب زده
جهان چو کشتئ واژون بروي این دریا ست
که لنگر همه بر گنبد حباب زده
ز عرش روح امین واکند لب آمین
"عطا" چو دم ز دعاهاي مستجاب زده

مگیر روبروي آفتاب آئینه — که ناورد بجمال تو تاب آئینه
ز عکس روي تو تعبیر میتوان کردن — برخ مقابله دیدن بخواب آئینه

نهاده بر خط پاي تو دیده ها عالم — مگر که نقش زدي بر رکاب آئینه
ز آب آئینهٔ چشم را جلائي ده — اگرچه تیره نماید ز آب آئینه
نظر بدیدهٔ دل کن میان عیب و هنر — ز خوب و زشت بگوید جواب آئینه
"عطا" بدیدهٔ بینا چه آئینه چه حجر
چه بنگري چو بود زنگ یاب آئینه

از همه حسنات انساني سخا و جود به — چیز اگر داري میسر در ره سودا بده
از تکبّر حاصل ادبار کرده شیخ نجد — شیخ دین باشي تواضع گر کني با که و مه
ما سپر داریم از حفظ الهي پیش رو — باک نبود گر فلک تیر و کمان را کرده زه
نام ناکامي بر آور نقش نیکي بر نشان — سو بسو و کوبکو و جا بجا و ده بده
گر تحصن در پناه آري ز دست حادثات — بر سرت خود رضا نه عجز برتن کش زره
خاک شو شاید قبول افتي بدرگاه الله
در ره تسلیم از روي انابت سر بنه

حسن شمع است و عشق پروانه — باش پروانه وار دیوانه
خویشتن را بسوختن در زد — بهر پروانه هیچ پروانه
شمع خندان ازان بود گریان — کاثر از وي ندید در خانه
عاشقي اي دل سپند صفت — سوز لب بسته همچو پروانه
چند چون ذره بر هوا گردان — شو یکایک فداي جانانه
بیقراري اگر ز بي تابي است — باش زلفین یار را شانه
مست بیخود ازان شوي که شود — غم او مي دل تو پیمانه
بهر مرغ دل رمیدهٔ من — خط تو دام خال تو دانه
آشنا با غمت کسي باشد — که ز هر آشنا ست بیگانه
به ز لقمان نه اي چو لقمان ساز — خانهٔ پنج روز ویرانه
سادگي وضع دردمندان است — هم حریفانه هم ظریفانه
اي "عطا" بادهٔ خمار شکن
نوش از نقش دور پیمانه

غریق آب سرشکم حریق آتش آه — شهید خنجر عشقم قتیل تیغ نگاه
بهر که درد رسد قدر درد میداند — ز درد دل دل بیدرد کي شود آگاه

زمن عجب که مصاحب بدردِ اوشده‌ام وگرنه کس نشنيده گدا مصاحبِ شاه
گهي بنهي گرايد گهي بامر آيد اسيرِ پنجهٔ تقدير را بگو چه گناه
"عطا" ارادهٔ ما و تو جمله بي معني است
که هر چه هست بود حکمِ مايشاء الله

بخونِ دل چو حنا رنگِ روي کاهي بِه
برون ز سوزِ درون آهِ گاه گاهي بِه
رود چو دستِ تهي هر کدام آخرکار
بکُنجِ امن فقيري ز بادشــاهي بِه
شنيده ام بمثل اين سخن ز قولِ کسي
دمي فراغتِ خاطر ز هرچه خواهي بِه
کجا فراغتِ خاطر درين خراب آباد
رضاي خاطرِ جانان ز هرچه خواهي بِه
چو هر مقيم مسافر ازين گذرگاه است
بزاد و راحلهٔ راه سو براهــي بِه
گناه باعثِ بخشايش است اي واعظ
چگونه مسئله خواندي که بي گناهي بِه
چو هر که هر چه خورد خونبهاش از دنيا است
بخور که خونِ دلِ خود ز مرغ و ماهي بِه
سفينه تا نه کشد بار کي رسد بکنار
که کشتئ تنِ بيتابِ ما تباهي بِه
"عطا" نتيجهٔ شام است روشنائي صبح
نظر برشحِ کرم نامه را سياهي بِه

دارم از شوقت جگر خون، خسته جان، دل سوخته
لاله وار از داغِ دل تن را چراغ افروخته
موجهاي غم چو دريا ميکشم از جوشِ دل
کز هوايت قطره‌اي دريا کشي آموخته

کس نه سنجد پلهٔ خود جز غباري در هوا
خس نه سنگِ وزن در ميزانِ دانش توخته
باز نکشايد نظر جز ديدنت مانندِ باز
هر که از غيرت ز غيرت ديده ها بر دوخته
آنچه نا برداشتن بگذشتن و بگذاشتن
بِه که گردد سوخته، ناخورده و اندوخته
هست هر داد وستد در اختيارِ دستِ دوست
هيچکس نخريده جان را بخت را نفروخته
خشک تر گردد وجودِ من "عطا" از اشک و آه
نشگفد ز آب و هوا هرگز نهالِ سوخته

ردیف الیا

مه پاره رخ بلب چو شکر پاره بوده‌اي
سر تا بپا قیامتِ نظّاره بوده‌اي

کشتي و سوختي و فگندي گذاشتي
بي رحم شوخِ من چه ستمگاره بوده‌اي

از اشک و آهِ من اثري در نیافتي
اي سنگدل چه سخت تر از خاره بوده‌اي

اي دل بجمعِ تفرقه دریا دلي بود
تو خشک بر کناره چه آواره بوده‌اي

شیرین مذاق، تلخ سخن، رو ترش مباش
گر رندِ لاابالي و میخواره بوده‌اي

هر چند نام داري و ننگ از جهان "عطا"
دیدم که طرفه آدمِ بي چاره بوده‌اي

باز زان چشمِ فسونساز چه آتش زده‌اي
کز پئِ سوختنِ ما بتماشا شده‌اي

فتنه برپاست، چه غوغا ست، قیامت پیدا ست
که خود از بهرِ تماشا بمیان آمده‌اي

هوش و عقلِ همه گم شددل و جانِ همه سوخت
چه هنوز اي بتِ بیباک پئِ عربده‌اي

چه غم اي دیده ز آلودگئِ خواب و خمار
تو که سرِ مستِ خیالش بدر میکده‌اي

گلِ و لاي است درین کوچه که لغزش گاه است
اي "عطا" هرزه نه دامن بمیان برزده‌اي

اي دیدِ دیده ام چه پسندیده بوده‌اي — تا دیده ام ترا و تو در دیده بوده‌اي
نقشِ قدت بدیده مرا سروِ جوئبار — اینم نهالِ دیده نشانیده بوده‌اي
هر داغِ کهنه میشگفد تازه لاله زار — این چند گل که بر جگرم چیده بوده‌اي
عشقِ تو خود عیارِ محبت عیان کند — در فکر بر صواب چه سنجیده بوده‌اي
حسنِ تو حیرتِ همه خوبانِ عالم است — مانندِ خود ندیده و نشنیده بوده‌اي
بر گریه‌هاي من جگرِ ابر پاره شد — جانا تو برق وار نه خندیده بوده‌اي
با کشتگان هنوز عتابت نمیرود — دلها کباب کردي و رنجیده بوده‌اي
ظالم چه آفتي که بداغم نمک زدي — مرهم خلافِ قاعده فهمیده بوده‌اي

در عینِ خامشي بفغان تن زدي "عطا"
اي خانمان خراب چه شوریده بوده‌اي

اي نورِ دیده گر ز نظر دور دیده‌اي — پیوسته حاضرِ دل و منظورِ دیده‌اي
عکسِ جمالِ تو نه رود از نظر مرا — تا گوشه گیرِ منزلِ معمورِ دیده‌اي
بر دیده جاي تو چو سویدا ست دلنشین — چون‌نقشِ ابروان خطِ مسطورِ دیده‌اي
روي تو پیشِ دیده چو عینک نهاده ام — آئینه کج مدار چو محشورِ دیده‌اي
چون هست‌نقشِ روي‌تو درچشمِ من‌چراغ — از دیده ام سرو که مرا نورِ دیده‌اي
خالي‌مکن چو مرد مکِ دیده جاي خویش — چون روشني بکلبهٔ دیجورِ دیده‌اي
خطّت مرا بدیده چو کحل الجواهر است — مرهم گذارِ سینهٔ رنجورِ دیده‌اي

چون حالِ زار خود بنظر ناوري "عطا"
حاشا مگر چو اعمئ معذورِ دیده‌اي

عذرِ تقصیر است جانا گر ز من رنجیده‌اي
آیهٔ والکاظمین الغیظ را نشنیده‌اي

عفو کردن بر گنه گاران بود کارِ کریم
آیهٔ لاتقنطوا در شانِ مایان دیده‌اي

اي برادر از خطاي خویش استعفا نما
آیهٔ توبو الي الله را بدل سنجیده‌اي

لطاف توکل بر کرم بنموده بنما سعیٔ کار
آیهٔ استفتحوا را معنیٔ فهمیده‌ای
ای غمِ جانان خلاصی از تو کی باشد بما
ما بتو آویختیم و تو بما چسپیده‌ای
طرفه دزدِ خانگی ای دردِ دل پالای من
صبر و آرام مرا قابو کنان دزدیده‌ای
راست گو ایدل که جز حق کارسازی هست نیست
هر کجا آواره گشتی هر کجا گردیده ای
هان بترس از صبرِ ما باری بپرس از حالِ ما
پای خود را درمیانِ خونِ ما غلطیده ای
گریه ای بر حالِ زارِ خود نمی آری چرا
ایکه تو بر گریه کردنهای ما خندیده ای
ای "عطا" از وضعِ تو ما را نبود این چشمداشت
مردِ دانا بوده ای، دیوانه ای، شوریده ای

آواره ای دلا که بخود بند چاره ای
گر هیچکاره ای تو بعالم چه کاره ای
نی تخمِ اشک نی اثرِ آهِ آتشین
نادیده ای دلا که کم از سنگِ خاره‌ای
گاهی بآبِ چشم بری نقشِ آبرو
گاهی برای سوزشِ دلها شراره‌ای
انبانِ باد را چه کنی مشکِ آب و گل
با معدهٔ دواب چو جوفِ طغاره‌ای
افسوس گر ز برقِ فنا نیستت خطر
خس بستهٔ هوا و هوس چون تواره‌ای
نی خارج از حساب نه داخل بهیچ باب
در حیرتم که در چه حساب و شماره ای
گر میشوی براهِ رضا همچو خاک پست
الحق "عطا" برخشِ کرامت سواره‌ای

فغان که بر دلِ من ناوکِ نهان زده ای
چه طرفه تیرِ نگه سخت بی کمان زده ای
بمغزِ جان گذران شد ز خاک تودهٔ دل
که ناوکِ مژه از قوسِ ابروان زده ای
چه گویم، از که بنالم، چه‌دم زنم، چه کنم
که دست بر دهن و مهر بر زبان زده ای
برونِ من منگر سوزشِ درون دارم
که داغ بر جگر و جوشِ غم بجان زده ای
یکی هنوز نشد بِه که میزنی دگری
چه زخمها بتنِ زار و ناتوان زده ای
بجای سبزه اگر جان دمد بجا باشد
چه نقشِ پا بسرِ خاکِ کشتگان زده ای
سبک ز خواب همی خیزی از صدای اجل
اگر ز طولِ املِ ساغرِ گران زده ای
ز نوبهارِ طراوت فتاده ای مهجور
"عطا" چو بلبلِ بیدل گلِ خزان زده‌ای

این نه قامت، که قیامت بسر انگیخته ای
این نه زلف است، مگر سلسله آویخته ای
این نه رخ، نورِ تجلا ست جمالی بکمال
این نه لب، طرفه نمک با شکر آمیخته‌ای
این نه چشم، آفتِ جان آهوئکی صیادی
این نه خط، مشک بشنگرف فرو ریخته ای
این نه ابرو ست، هلالِ شبِ مشتاقان است
این نه مژگان، ز کمان تیرِ بلا پیخته ای
این نه ناز است، ادای بگرفتاریٔ ما ست
این نه غمزه است، که صبرِ همه بگسیخته‌ای

حبّذا این چه بهار است تماشای جمال
که بدام نظرش صید دل آویخته‌ای
ای "عطا" بی غم این حسن چه عشق است دگر
کیف حالک ز چه جستی بکه بگریخته ای

شد دل مجروحم از داغ تو باغی تازه ای
جای مرهم می نهی هر لحظه داغی تازه ای
شامهٔ بلبل معطر از گل داغ دل است
میکنم زین نافهٔ بویا دماغی تازه ای
نیست با من جز غم حسرت ز یاران یادگار
کز غزیزان کهن پرسم سراغی تازه ای
ترک کیفیت نگیرم زین شراب بی خمار
هردم از خون جگر نوشم ایاغی تازه ای
حسرتا عمر فراغت در خرابیها گذشت
از پیٔ زاد سفر باید فراغی تازه ای
وحشت دل کم نه گردد از هوای شهر و باغ
لالهٔ ما بشگفد از سیر راغی تازه ای
عندلیب زار نالانم "عطا" کاندر فراق
میکنم از داغهای سینه باغی تازه ای

باز بر اهل نیاز از سر ناز آمده‌ای
خیر مقدم چه خیال است که باز آمده‌ای
بجگر سوخته ام نیه ز شکر لب نمکی
که ز رخ سوز دل و سینه گداز آمده‌ای
داری آهنگ جفا بر دل بی برگ و نوا
پرده بردار که خوش با سر و ساز آمده‌ای
بچشان زان لب جان بخش مرا آب حیات
تو که با زلف سیه عمر دراز آمده‌ای

آشنای تو بود گر بنوازش ممتاز
مرحبا بر تو که بیگانه نواز آمده ای
بوفای تو خوشم ای غم جانان که مرا
مونس بیکسی و محرم راز آمده ای
ای دل از بند هوا ره بحقیقت نبری
گر تو آواره بغوغای مجاز آمده ای
توشهٔ ترک نه داری هوس منزل چیست
که هنوز از ره پندار نه باز آمده ای
عجز غائب نه پذیرند "عطا" چون حاضر
دل برون هشته ز مسجد بنماز آمده ای

که برد بنزد جانان ز زبان من سلامی
که نه نامه و کلامی و نه پرسش و پیامی
ز دلت مگر فتادم که نیاوری بیادم
من و یاد تو دمادم شب و روز و صبح و شامی
چه گناه من که گاهی نه کنی بمن نگاهی
نظری باشک و آهی من زار مستهامی
قسم است بر خدایم ز سوای تو جدایم
که بجز تو آشنایم چه و که، کجا، کدامی
شه من مواهبی کن بگدا مصاحبی کن
تو بیا و صاحبی کن بر همچو من غلامی
بجز از رخ تو حاشا بنود سر تماشا
که بداغ تو محشّا دل ماست لاله فامی
بکف کبوتر دل بتو نامه شد مرسّل
بجواب نامه مشکل که بری زبان بنامی
بتو نامهٔ نوشتم که ز خون دل سرشتم
چو باشک دانه کشتم نظری بزرع خامی

همه حرف اشتیاقی همه لفظ اتفاقی
غم تو هنوز باقی که غمیست نا تمامی
تو ز من جدا چرائی نسزد بتو جدائی
به "عطا" ز آشنائی نگهی باحترامی

بده از لعل لبت جام شراب ای ساقی
تا شوم زان میٔ گلرنگ خراب ای ساقی
نمک یاس منه بر لب داغ جگرم
هستم از شوق مَیت سینه کباب ای ساقی
شد معطر ز رخت مغز دماغ رندان
خوی گلبرگ تو بهتر ز گلاب ای ساقی
توبهٔ باده حرام آمده در مذهب عشق
گر خطا شد نه کنم ترک صواب ای ساقی
عالم از بوی تو سرمست و برویت مشتاق
پرده بردار که تا چند حجاب ای ساقی
چه خمار است که در خانهٔ خمّار افتاد
از پیٔ دور صبوحی بشتاب ای ساقی
شیشه و خم و سبو ریخته پرکن دوسه جام
چه حساب است بما روز حساب ای ساقی
مستیٔ روز ازل سرّ نهان گشت عیان
هر که باشد ز غمت دیده پر آب ای ساقی
مُهر برکن ز لب جام و گلوی مینا
محتسب را بگلو بند طناب ای ساقی
قلقل باده کند درس غزل خوانیٔ ما
شیشه اندر بغل ماست کتاب ای ساقی
بر دل نازک من چیست غلوی غم تو
سنگ بر شیشه مزن تار متاب ای ساقی

حال مخموریٔ خود چند کرت عرض کنم
صد سوال است بتو هیچ جواب ای ساقی
نشهٔ عشق "عطا" از لب لعلت دریافت
جز شراب تو بود جمله سراب ای ساقی

گه رخ چو مه کشائی گه در نقاب نیمی
ای آفتاب تا کی سر در حجاب نیمی
هان ای هلال ابرو بدر تمام بنما
تا چند مینمائی چون ماهتاب نیمی
عارض بزیر زلفت یا آفتی است عارض
ظاهر چو برق نیمی زیر سحاب نیمی
از عکس چهرهٔ گل عناب اشک چشمم
نیمی چو خون نمایان جاری چو آب نیمی
زانچشم شوخ ظالم دل مرغ نیم بسمل
افسرده خام سیخی سوزان کباب نیمی
گر نیمجان بگوئی باشد بجا بعاشق
جان بی جمال جانان در پیچ و تاب نیمی
چون مه ستاره ریزد زین ترکتاز شبخون
گر چشم برکشائی در نیمخواب نیمی
خور در خسوف گیرد مه در محاق افتد
گر پرده باز گیری زان آفتاب نیمی
زان لعل آتشینم خون در جگر بجوشد
گر از صدف کشائی درّ خوش آب نیمی
گاهی عرق ازان رخ گاهی هوا ازان زلف
باشد گلاب نیمی در مشک ناب نیمی
هیچ آبرو نخواهی زین کوزه پشت لب خشک
چون طاس واژگون و همچون حباب نیمی

هیچم چو صفر هیچم تا کی مرا شماری
که در هزار نقطه که در حساب نیمی
چون شب سیه نه سازی روزِ "عطا" خدارا
خط بر مکش برین رخ گیسو متاب نیمی

بیادِ روی تو دارم ز دیده دریائی
بسیر گاهِ خیالِ تو سینه صحرائی
ز شهر و ده چه دهد اعتدال آب و هوا
که بی تو نیست حلاوت بهیچ ماوائی
بهر کجا که نشینم نمی نشیند دل
ز هر کجا که بخیزم نخیزدم پائی
کجا روم که مرا بی تو جای راحت نیست
همه کشادِ جهان است تنگنا جائی
چه غم که تاب و توانم رود و گر سر و جان
چرا که بی تو ندارم بهیچ پروائی
زهی جمالِ تو آئینهٔ فراق و وصال
که در درون و برون است صحبت آرائی
زهی خیالِ تو پیرایهٔ خزان و بهار
که هردمم دمد از داغِ دل تماشائی
بیاضِ نامهٔ هجر و سوادِ خامهٔ شوق
ببین ز هر خط وسطری سواد و سودائی
بداغنامهٔ دل یک نظر بسهو انداز
که مشقِ سر خطِ آه است و اشکِ املائی
ز موجِ طبع دگر تازه مطلع آمد باز
چنانکه بادهٔ صافی ز کهنه مینائی
بیا که بی تو ندارم دگر تمنائی
مرو که جز تو نباشد مرا تقاضائی

نشین نشین بسرو دیده ام چو نور بچشم
که دارد از قدمت دردِ دل مداوائی
چه حاجتِ حک و اصلاح در کتابِ صحیح
که دل بداغِ تو شد نسخهٔ محشائی
بر آب نقش نماند ولی بتیار "عطا"
نوشته ای عجب از آبِ دیده انشائی

گرچه باشد پیشهٔ اهلِ سخن آزادگی
میکند در کارِ ما دورِ فلک آستادگی
بر محک هر قلب و خالص را عیان گردد عیار
اهلِ دنیا آزمودن وقتِ کار افتادگی
از هنر باید تفاخر نی شرف از مال و جاه
ناز نا قابل بود لافِ توانگر زادگی
گر نه زر بافیست کارت بوریا بافی چه عیب
روزیٔ طالع بود در هر هنر آمادگی
همتِ مردان زند بر کارِ دنیا پشتِ پا
رسمِ پشت اندازیٔ دنیا بود از مادگی
با غبارِ دل چه سنجد چهرهٔ صاف از برون
زانکه از رو سادگی بهتر بود دل سادگی
خاکساری بهتر است از تاجداری ای "عطا"
گل بسر جا میکند از دولتِ افتادگی

نه بزر چو من غلامی بنظر خریده باشی
چو ز من رمیده باشی بکه آرمیده باشی
غمِ غربت و جدائی بخدا شناسی آنگه
که تو هم ز داغِ هجران مزه ای چشیده باشی
بهمان مثل که بی غم غمِ عاجزان ندارد
تو ز من که خاکسارم ز چه رو کشیده باشی

تو و ناز و نوش و نخوت من و عجز و فقر و غربت
که بحال زارم آخر تو کجا رسیده باشي
من و دل چو مو بر آتش تو و جان چو جان بتن خوش
تو چو من نعوذ بالله ز چه دل طپیده باشي
دمد از دم تو هردم رخ آفتاب انور
اگر از غمش گریبان چو سحر دریده باشي
فلک از هزار دیده بتو میکند نظـاره
چو شب ار ز گریه گیسو بغمش بریده باشي
ز کف قبول یابي هدف مقاصد آنکه
که چو تیر راست گردي چو کمان خمیده باشي
بنشین وز آبدیده بنشان غبار کویش
چو خس و مگس چه حاصل بهوا پریده باشي
تو ندیده‌اي دریغا که ترا ندیده دیده
بنشین بدیده جانا که تو نور دیده باشي
نه ترحمي نه لطفي نه تکلمي نه انسي
مگر از رقیب بد خو سخني شنیده باشي
ز فلک گره کشاید ز ملک گرو رباید
چو "عطا" اگر بیارش نفسي دمیده باشي

صبر از دل و دل هم ز کفش برد نگاري — عیار وشي ، عشوه گري ، عربده کاري
گل پیرهني ، سرو قدي ، غنچه دهاني — یاقوت لبي ، ماه رخي ، لاله عذاري
عنبر خطي ، الماس نگه ، تیز اداي — ناوک مژه ، ابرو چو کمان، معرکه داري
نازک بدني ، سنگدلي ، آئینه چشمي — آهو نگهي ، کبک پئ ، عشق شکاري
جاني ، دلکي ، دلبرکي ، دیده نشیني — مردم صفتي ، حور صفا ، باغ و بهاري
چه در ذقني ، سیم تني ، سلسله موئي — نظاره دهي ، تیغ زني ، نیزه گذاري
شوخي ، نمکیني ، صنمي ، سبز ملیحي — شیرین سخني ، شور فگن ، فتنه شعاري

دیر آمده‌اي ، زود روي ، هوش ربائي — جادو روشي ، ناز وري ، سحر گماري
مردم فگني ، صف شکني و یکه تازي — تازي هنري ، ترک سري ، فرس مداري
بیچاره "عطا" چون نه دهد دل بچنین یار
آشفته دلي ، عاشق زاري و نزاري

اي رخ و زلف تو مارا آب و تاب زندگي
خود همین یک روز و شب باشد حساب زندگي
بیخودم در دور چشمت از تماشاي دگر
با نگاه تو خرابم از شراب زندگي
بي تو گر عمر خضر چون عمر اسکندر وبال
تشنهٔ لعل ترا تلخ است آب زندگي
نیست گر معشوقه در بر عیش دیگر ناگوار
بي خیال تو چه حظ درخورد و خواب زندگي
سیر این صحراي غربت نیم گامي بیش نیست
رحل بر زین چون نهي پا در رکاب زندگي
آفتاب چرخ زایل میشود در نیمروز
نیم دم باشد زوال آفتاب زندگي
همچو ابر از گریه ام هر چند آب از سر گذشت
همچو برقم نعل در آتش کباب زندگي
گوهر خاکي بآب عجز ارزد بي بها
اي "عطا" خاک رهش بهتر ز آب زندگي

جاي باز آمدني نیست جهان جان کسي
کار خود ساز مبین بر سر و سامان کسي
از اجل تا بکناري نکني حفظ امور
کس نه گردد بخطرگاه نگهبان کسي
مایه آور که بري سود ز سوداي ضرور
بعبث حلقه مزن بر در دکان کسي

گوشهٔ فقر مهل توشهٔ تفـویض مده
دست بر سر چه زني چون مگس خوان کسي
سر بپاي تو که بر خاک رهت باد فدا
دل و تن جان و جواني همه قربان کسي
عندلیبانه هـوا دار بهـار تـو شـوم
تازه کن جان مـرا تازه گلستان کسي
همه دانند که این هیچمدان است قبول
باد آمین که "عطا" هست دعا خوان کسي

بیک نـگاه توان کار عالمي سازي
بیک نظاره تـوان عالمي بر اندازي
تو کز کمال کرم وا رسي بهر همه حال
چرا بپرسش احوال من نه پردازي
رخ تو آئینهٔ دیدهاي مشتاق است
چرا بچهرهٔ مـن پرتوي نیندازي
کدام راز نهان و کـدام دل بقرار
چنین که چشم تو دارد نشان غمازي
کدام رنگ نه ریزد کدام بو نبرد
چنین که نرگس تو کرده طرح طنازي
وزم چو باد بآزادگي که در همه جا
بخاکروبئ راحت کـنم سر افرازي
چرا بهم نـکند ترکتاز عالم را
که هست چشم و زبان تو ترکي و تازي
سیه چو فاخته طوطي زبان شهر خودم
اگرچه نیستم از بلبلان شیرازي
شرار آه مرا جاي در دل تنگ است
اگر چو عود ندارم دم خوش آوازي
ز گریه در جگر کوه رخنها فگنم
اگر بناله ندارم طریق دمسازي
ببخت دست و گریبانم اي فلک فریاد
دگر گذار بمن پیشهٔ دغابازي
چه غم ز سازش و نا سازش زمانه مرا
"عطا" چو بر کرم بي نیاز مي نازي

اگرچه نادر شهرم بصحبت آرائي
بروستا صفتانم چو غول صحرائي
بخشک سال وفا همچو خاک تشنه‌لبم
بموج موج غمم چون نهنگ دریائي
نگشته ام مگس خوان کس بحمدالله
که موي بینئ کس نیستم چو هرجائي
چه جاي حرف زدن چون نماند قدر سخن
که بار خاطر ناداني است دانائي
زمانه ایست که آئینه نیز خشت بها ست
که نزد کور دلان نیست قدر بینائي

نه عیب و ني هنر شاعریست‌طبع مرا
که شاعر سخنم ني گداي رسوائي
بیادگار جهان چند شعر کي دارم
نیم چو شاعر کزماي باد پیمائي
"عطا" بمشق خطا مگذران غنیمت وقت
که نیست کس بعبث در تمام پیدائي

زهي جمال رخت با کمال محبوبي
مگر بشان تو ختم است آیت خوبي
هزار طالب و مطلوب تـا کرا طلبد
که هست در طلب او رضاي مطلوبي
امید هست که آخـر اثر کـند پیدا
نشـان درد دل و نـالهاي ایوّبي
ازین قیاس توان کرد حـال هجران را
فـراق یوسـفي و گریهاي یعقـوبي
مشو ملول ز طول سخن که یک شمه است
ز غصه هـاي غمت قصه هاي مکتوبي
چو نام تست "عطا" در جهان غم مشهور
ز تو عجب که چو عنقا هنوز محجوبي

چو ماه یکشبه بر رخ نقاب انداختي رفتي
چو بدر چارده سر در حجاب انداختي رفتي
نمودي رخ، ربودي جان، کشادي زلف، بستي دل
فگندي، سوختي، کشتي، کباب انداختي رفتي
ز فانوس نظرها بر گرفتي شمع دیدارت
کزین شورش نمک در چشم خواب انداختي رفتي
بیا اي عمر و جان من بجان ناتوان من
که حسرت بر وجود شیخ و شاب انداختي رفتي
غمت چون شعله در قندیل دلها در زده آتش
کزان کانون تن در التهاب انداختي رفتي

ز برقِ خنده افگندي شرر در خرمنِ دلها
ز عکسِ آفتاب آتش در آب انداختي رفتي
ز شوقت سینه ام سوزان بسانِ کوهِ آتشدان
چو مو بر آتشم در پیچ و تاب انداختي رفتي
جمالت جلوه اي گر دو جهان در حیرت افگنده
گذشتي از نظر در اضطراب انداختي رفتي
گل افشان چون نسیمِ صبح بر طرفِ چمن گردان
عرق بر چشمِ بیداران گلاب انداختي رفتي
چو روي صبحدم خندان بیکدم از نظر غائب
بخلوت چشمهٔ خود در سحاب انداختي رفتي
چمان سروِ روان دامن کشان از خار و گل فارغ
بهجران خانهٔ دلها خراب انداختي رفتي
برخ نورِ تجلا یا جمالِ احسن الحسنیٰ
تبِ لرزه بچشمِ آفتاب انداختي رفتي
بتُرکِ شوخِ مستِ خود ربودي هوشِ هشیاران
بغمزه نشه از کیفِ شراب انداختي رفتي
نیابم حدِ حسنت را بنازم وصفِ عشقت را
که فکرِ عقلِ کل را لاجواب انداختي رفتي
غلامِ پیر را آزاد کردن از کرم باشد
"عطا" بیچاره در شیب از شباب انداختي رفتي

صبا بریدِ نهاني بآن مکان که تو داني | سلامِ بنده رساني درآن زمان که تو داني
پس از اداي دعا و ثناي از مسکین | پیامِ بنده بخواني بآن زبان که تو داني
قلم شکستم و کاغذ بشستم از همه رستم | چگویم و چه نگارم ز داستان که تو داني
بگو بکعبهٔ امید و قبله گاهِ مرادم | که چیست اینهمه نسیان ز دوستان که تو داني
برغمِ دشمنِ بدخو، نماي دوست نوازي | فرست نامه و پیغام ازان نشان که تو داني
خبر ز حالتِ هجران رسان ز مصر بکنعان | ز حالِ زار بگوئي بآن جوان که تو داني
زبانِ خامهٔ خامم بنامه کار ندارد | بگو حقیقتِ حالم بهر زبان که تو داني

چو کیفِ حالِ حوالت بهمزبان شده باشد | ادا نماي همان ظاهر و نهان که تو داني
ز یادِ بنده "عطا" هان فرامشیت مبادا
که دردمند و غریب است و نا توان که تو داني

دارم من از فراقت اي دوست طرفه حالي
هر روز غم چو ماهي هر ماه غم چو سالي
هر دم ز شوقِ وصلت دیوانه وار دارم
فکري و صد تحیر وهمي و صد خیالي
مسکیني و فقیري تنهائي و غریبي
در بیکسي نباشد مانندِ من مثالي
یادِ تو حرزِ جانم نامِ تو بر زبانم
غیرِ تو هر چه باشد هرزه است و قیل و قالي
جمعیتِ محبان باشد حیاتِ دیگر
کو طالعي که یابم با دوست اتصالي
چشمي و صد اشارت روي و صد بشارت
نشنیده و ندیده کس اینچنین جمالي
کو نامه بر بجانان الا کبوترِ دل
اي کاش قاصدِ من میداشت پر و بالي
بیدار شو برادر تا چند سر گراني
کین نشهٔ سبکرو خوابي است یا خیالي
پرسي چه از "عطا" تو نقدِ تو نگري را
من نامِ دوست دارم میراثِ ملک و مالي

یادِ ایامي که با ما آشتیها داشتي
طرحِ هجر انداختي چون دل ز ما برداشتي
یار با اغیار بگذاري نیاري یاد ازو
مهر را با کین بدل کردي ثواب انگاشتي

رسمِ اغماض و تغافل لایقِ شان تو نیست
تا چه بار آرد چنین تخمي که در دل کاشتي
از غریبان دامن افشان با رقیبان همکنار
اینچنین وضعِ جفارا صلحِ کل انگاشتي
ساده لوحي بر نتابد بارِ این خطِ غبار
مشقها کردي و نقشِ منعکس بنگاشتي
ما ترا خواهیم و تو از ما چو طالع بر کران
پیشِ ما قایم مقام از خویش غم بگذاشتي
گاه گاه از سهو بر لب نامِ مشتاقان بران
زخمهاي داغِ ما با این نمک انباشتي
اي سرِ ما خاکِ پایت یادِ ما نبود گناه
کز فراموشي علم در کوي هجر افراشتي
مهربان شو بر "عطا" باري رخت بنما بخوان
آیتِ واصلح خیر، از جنگ بهتر آشتي

داریم بفقر بادشاهي در حفظِ حمایت آلهي
پیدا ز عدم شدیم چون ما دادیم بوحدتش گواهي
یادِ تو ز عرش تا بفرش است دردِ تو ز ماه تا بماهي
قربان شدن است کارِ عاشق خواهي تو اگر و گر نه خواهي
دل راست بگو که ما کجائیم غافل ز اوامر و نواهي
یک دم همه میهمانِ خویشیم آخر چو مسافریم راهي
عاصي است "عطا" بسا خطاکار
خواهد ز تو فضل یا الٰهي

خوش آن جاني که جانانش تو باشي
خوش آن ملکي که سلطانش تو باشي
کسي لذت چشِ داغِ تو باشد
که در هر درد درمانش تو باشي

غمِ مردم فگن مرد آزما را
کسي خواهد که خواهانش تو باشي
دمِ هُو خیزد از جاني بهر دم
که در آواز و الحانش تو باشي
مبارک زنده آن فرخنده بنده
بدل درد و بتن جانش تو باشي
کسي در دو جهان محفوظ باشد
که در هر جا نگهبانش تو باشي
ترا داند "عطا" کافي و شافي
که جان و دین و ایمانش تو باشي

سلامت است چو گنجي بکنجِ تنهائي
ندامت است مجرب ز وضعِ هرجائي
بظاهر ارچه شدم هر طرف تماشابین
بچشمِ باطنم از خلوت است بینائي
شکستگي بحقیقت درستي است بلي
برد بمنزلِ مقصود بي سر و پائي
خوش است فقرِ نهاني که در طریقِ تمیز
لباسِ ژندِ به است از قباي دیبائي
بده ز دست کم و بیش و لا تعلق باش
تو مشتِ خاکِ چه بادِ غرور پیمائي
سرِ تواضع و اخلاص نِه بزانوي عجز
باهلِ کبر مکن ادعاي همتائي
تو قدرِ خود بشناس و تو اصلِ خویش بدان
که اول از عدمي عاقبت همانجائي
زبان بشکر کشا و لبت ز شکوه ببند
سرِ نیاز بنِه بر خطِ شکیبائي
"عطا" بمجلسِ اغیار رِه مبر زنهار
که بِه ز صحبتِ نا جنس جنسِ تنهائي

صيادِ مرغِ دلها ، چشمت ز دلربائي   جلادِ ملکِ جانها ، نازت بخود نمائي
اسنادِ حسنِ کامل ، خال و خطِ تو ظاهر   استادِ سحر خواني ، لعلت بجان فزائي
عنوانِ کام بخشي پيشانئ جمالت   فتاحِ بسته کاران ابرو بدلکشائي
بيدادِ شاهِ حسنت عدلِ کمال باشد   ارشادِ راهِ عشقت مقرون بآشنائي
يادِ تو خستگان را بهتر ز نوش دارو   شوقت شکستگان را بهتر ز موميائي

آباد از قدومت ويرانه دل "عطا" را
خاکِ رهت بچشمم چون کحلِ روشنائي

مبدّل کي توان بنمود تقديري بتدبيري
مگر راست آيد از بختِ تو تدبيري بتقديري
حريصِ نفسِ خود را از گرفتاري پريشانم
شود در سنگدل شايد که تاثيري بتحذيري
دلِ بيجانِ من آخر بزلفش حلقه درهم زد
تماشاي که آويزان است زنجيري بزنجيري
کلامِ بي زبانيها زبانها را سمر گشته
بدل سنجيـــــده آورديم تقريري بتحريري
بسينه هم نياسايد ز لب هم بر نمي آيد
چو آهِ دل نمي بينم گلوگيري بتوفري
خدنگِ نازِ تو بر دل چه کارستان که ننموده
بلي دابِ کمانداري است هر تيري بنخچيري
چو زد چشمت بدل تيغ از لبت تکبير مي بايد
که باشد باعثِ حلت بذبحِ صيد تکبيري
چو آخر منهدم کردند بام و قصرِ اين عالم
کشي اي ميهمان بهر چه تصديعي بتعميري
"عطا" از هر که هر چه از شان او باشد همان آيد
ازو در هر نفس لطفي ، ز من هر لحظه تقصيري

دلِ غمديده در عشقت هميشه زار بايستي
تنِ شوريده از دردت ابد بيمار بايستي
مرا با نامه و پيغام تسکين کي شود نشود
بمشتاقِ جمالش دولتِ ديدار بايستي
مدبر را چه پيش آمد مگر در خاطرش نامد
که فکرِ خاصهٔ امسال سالِ پار بايستي
خط و خالت بقتلِ ما اگرچه آهيخت خنجرها
دو چشمت اندرين ميدان سپه سالار بايستي
دلِ فرهاد گر بوده جگر خون از لبِ شيرين
ولي دستش کلند و سينه اش کهسار بايستي
جفاي دوست بهتر دانم از غمخوارئ دشمن
مرا از پرسشِ اغيار جورِ يار بايستي
چو آب از سر گذشت اکنون چه دامن باز مي‌چيني
دريغ اي دل که پيش از وقت فکرِ کار بايستي
فغان کز سازشِ ظاهر نديدم سوزشِ باطن
چه سود از ديدهٔ بيخواب دل بيدار بايستي
ز قشرِ لفظ خالي مغزِ معني را نمي يابم
معاذ الله کزين گفتارها کردار بايستي
ز اسبابِ سخن تحصيلِ حاصل حيف ازين محنت
که بر طبع گران تخفيفِ اين آزار بايستي
سلوکِ شاعري جز مشقِ بيکاري نمي بينم
کزين رقصِ پريشان خامشي رفتار بايستي
غرض از عرض اين چهره "عطا" بوده است آن مارا
که نقشي يادگار از ما سرِ ديوار بايستي

آتشِ عشقم بدل افروختي   سوختي و سوختي و سوختي
گر ز سيم و زر تهيدستم ولي   نقدِ غم در سينه ام اندوختي
قيمتِ من هيچ تر از هيچ بود   چون غلامم بي زرم بفروختي

در دبستانِ جنون طبعِ مرا درسِ علمِ عاشقي آموختي
تیغِ چشمت‌چاکها زد در دلم وه‌چه‌خوش‌با تیرِ مژگان‌دوختي

بر "عطا" بیچاره صبر و درد و داغ
سوختـــي آموخـــتي افـــروختي

مه رشک برد از رخِ ماهي که تو داري
بي سرمه چه خوش‌چشمِ سیاهي که تو‌داري
جان میدهد این لعلِ مسیحا صفتِ تو
دل میبرد این شوخ نگاهي که تو‌داري
صد یوسف دل غرق شود تا دمِ محشر
اندر تکِ این غبغبِ چاهي که تو‌داري
اي دل ز غمش چند گریزي بخیالش
خود جاي خطرها ست پناهي، که تو‌داري
جز کیخِ غمش خواجه بزر هرزه چه لافي
زایل شود این دولت و جاهي، که تو‌داري
دل خون و جگر سوخته گشیم "عطا" آه
زین آبِ سرشک آتشِ آهي که تو‌داري

بکشتگان چه اداي کرشمه‌ها داري
که باز از پئ خونِ دل اشتها داري
اگرچه ترکِ تو دارد تمام کارِ کشش
ولي ز لب شکرین نقدِ خونبها داري
بجز نظاره دلاساي خستگان چه بود
بدلربائي مـــا عذرها رهـــا داري
چرا شدي فلکا دیو خوي مردم خوار
بقصدِ ما دهني همچو اژدها داري

اگر بخیل نه‌اي اي زمانهٔ نا جنس
بـراي خاطـرِ من بینوا چها داري
"عطا" سراچهٔ تاریکِ تن منور ساز
اگر ز آهِ جگر پرتوِ سها داري

رسي بمنزلِ مقصد بشرطِ راه روي
اگر بقافلهٔ ترکِ معنوي گردي
بطوفِ کعبهٔ اقبال بسته‌اي احرام
رسي چو بادیه‌ها را بپائ دیده دوي
مگو که خوشهٔ بخشش بري ز خرمنِ عفو
وگر نه آنچه بخود کشته‌اي همان دروي
عنان بگیر که جولان نموده‌اي بر بام
اگرچه توسنِ نفسِ تو کرده بدجلوي
ترا ز موي فرو هشته گوش خس پوش است
اگرچه ناله کشم آهِ من نمي شنوي
شکسته دل چو کمانم درست پي چون تیر
محرفم چو قلم باوجودِ راست روي
مرا ز آهوي صیادِ او بود فریاد
که راهِ کعبهٔ دل میزند همین بدوي
ترا که یادِ جواني بعالمِ پیري است
بیا تمیز نما قدرِ کهنگي ز نوي
سرِ جمیعِ خطا حبِ دنیوي است هلا
بدست و پاي خود افتاده درمیانِ گوي
سرِ عبادتها ترکِ دنیوي است "عطا"
شوي خلاص چو در دامِ دنیوي نشوي

"عطا" ز دولتِ آزادگي و بیباکي
بپشتِ پـا زده ام شیوهٔ هوسناکي

بباد نفس مبر آبرو چو آتش سرد
که اول از کف خاک آخرش همان خاکي
گذشت دور جواني بهار عمر عزیز
خزان پیري و سستي نه وقت چالاکي
بهر چه دست رسد باش پشت دست افشان
چرا گرفته دل از روي بخل و امساکي
ببر ز نشّهٔ دنیا بکیف حیف اثر
مباش غافل هر دم خیال تریاکي
چه از طهارت تن بي طهارت از دنیا
بسان کور نه بیني پلیدي و پاکي
چو صبح خنده بزن بر شبي که رفت بخواب
بروز خیره چو شام از شفق بشو باکي
دریغ در تو اثر نیست وعظ غیر مگو
سخن بهرزه زدن حرف کودن و حاکي
کسي بسر نبرد بار این جهان خراب
چرا خراب شراب متاع و املاکي
"عطا" خطا مکن از غیر چاره جوئي کار
بشکر عافیت از هیچکس مشو شاکي

لا تقیّد گذران عمر که آزاد روي
باش بیغم بجهان تا بدل شاد روي
پیش ازان کز توشود خاک تو خود خاک بشو
تا سبکبار ازین دائره برباد روي
قصد منزل چو کني در پیٔ احباب برو
راه گم گشته شوي گر پیٔ اضداد روي
خصم همسایه مشو دشمن همخانه ببین
در تو خصم تو بود از که بفریاد روي

بي دلیل دل آگاه مکن عزم سفر
ره بجاي بري ار درپیٔ ارشاد روي
هیچ حیرت نبرد پیش بجز واقف کار
بهره یابي ز هنر گر ره استاد روي
در ره آواره منه گام بآواز جرس
چون درین بادیه بي راحله و زاد روي
همت از برکت انفاس سبکروحان خواه
که سلامت ز جبین راه بامداد روي
عمر ثاني است "عطا" ماني اگر ذکر بخیر
یادگاري ز تو باقي است گر از یاد روي

گوش بنه بشعر تا سحر حلال بشنوي
پنبه بکش ز گوش تا بانگ بلال بشنوي
هست ز مهر حسن او ذره بسا چومهر و مه
رخ بجمال باش تا وصف جلال بشنوي
لاغر و زرد و کم نما شد بمحاق منخسف
از تپ مهر عشق او حال هلال بشنوي
گر همه ظرف قابلي صنعت کارخانه ببین
بست و شکست هر کس از دست کلال بشنوي
کن بگیاه و گل نظر صورت خار و خس نگر
از لب شاخ و برگ و بر ذکر نهال بشنوي
چند بوزن و قافیه فکرت قال میکني
باز بیا بحال تا حالت حال بشنوي
حال کجا برادرا انیمه گفتگو چرا
چند تکلفات را از لب قال بشنوي
عقل کجا و عشق کو تا بیکي رضا دري
فکر کجا و فهم کو تا تو خیال بشنوي

معنئ اصطلاح را پي نبرد ضميرِ تو
چند بيان ز زلف و رخ وز خط و خال بشنوي
وحدتِ ذاتِ او يقين حسنِ صفات او ببين
وصفِ جلال فهم تا مدحِ كمال بشنوي
از همه يار دوست بس ترک "عطا" نما ز غير
چند فسانه و فسون شرحِ ملال بشنوي

بتلخ گوي ندارم سرِ ترشروئي — بزشت خوي ندارم رهِ جفا جوئي
گذشتم از روشِ شاعري چو باد فروش — بگو چه بهره ز ماخولياتِ پرگوئي
دلِ گرفته بود از نشانِ سؤ مزاج — رخِ شگفته بود از كمالِ خوشخوئي
سفيد مو نبود مايهٔ سفيدئ رو — بآبِ ديده سياهي ز روي خود شوئي
اثر كجاست بپيرانه سر ز نرمئ دل — اگر قساوتِ قلبي است در سيه موئي
ز پائمالِ خزان سر مكش ز تابِ تموز — تو كز ترشحِ شبنم چو سبزه مي روئي
اگر ز سرفه نداري اثر بمغزِ دماغ — چرا چو نافهٔ گل داغِ ما نمي بوئي
چو ظرفِ آب سراسيمه‌اي درين دولاب — نه بلكه در تهِ چوگان فتاده چون گوئي
"عطا" بزاويهٔ غم فتاده باش چو خاک
بهرزه درپئ بادِ هوا چه مي پوئي

اي دل بكوش باري تا گردِ تن نگردي
يابي وصالِ جانان گر زين سخن نگردي
جز يار ديدنِ گل در چشم همچو خار است
زنهار در خيالش گردِ چمن نگردي
چون رابعه ز سر نه پا در رهِ محبت
مردانه رو مجرد تا كم ز زن نگردي
هرگز چگونه يابي جا در گلوي جانان
تا از رهِ لطافت برگِ سمن نگردي
بي سوزِ دل نه گيري بوئي ز آشنائي
تا همچو خون نجوشي مشکِ ختن نگردي
اي شوخ طبع از من مگذر كشيده دامن
خاکِ ره تو گردم چون گردِ من نگردي

قرنِ شهود را كي صاحب قرينه باشي
گر چون اويس قربان بر بوالحسن نگردي
از بندِ غم "عطا" وار آزاده چون نشيني
تا همچو زلفِ خوبان دل پر شكن نگردي

عشق است اي "عطائي" بر فقر و بينوائي
كز كاسهٔ لئيمان كردن چو سگ گدائي
مردن بفقر بهتر كز زيستن بخواري
خفتن بفاقه خوشتر كز طمعِ بيحيائي
مسكيني و فقيري بهتر ز گوشه گيري
بيطاقتي و پيري، سستي و نارسائي
نسيان مكن ز ياران از "شكر" و "سلامي"
يادآوري نمائي از "قيصر" و "صفائي"
كو آن معاصرِ ما، هر يک برابرِ ما
يار و برادرِ ما، مرغِ سخن سرائي
اين چند دم كه داري حاشا بغم گذاري
داري و گر نداري چون خاک بر هوائي
اينجا ثبات نبود دائم حيات نبود
زين مهملات نبود نفعي بژاژخائي
از كيميا و عنقا يابي اثر نه پيدا
زان سان مجو وفا را چون جان بيوفائي
گر آفت و بلائي آخر ز پا در آئي
بر نفس اگر بر آي دانم كه بر سر آئي
از مير و خان گذر كن بر استخوان نظر كن
وز استخوان حذر كن گر بهتر از همائي
از ريگِ تاب خورده كس آبرو نبرده
حيف از چراغِ مرده اميدِ روشنائي

یکدل شو از دوگانه آزادِ دام و دانه
بگذار چــون یگانه بیگانـه آشنائي

بیچاره دردمندي فارغ ز خود پسندي
بهرِ چه مستمندي بهرِ که مبتلائي

از خلق بي مواسا خفت مبر خس آسا
بي قدر و بی دلاسا زین شهرِ روستائي

دیوانه‌اي چو مجنون فرزانه چون فلاطون
پرسد کسي نه اکنون تو کیستي کجائي

چون کلکِ بي‌محاکا مشق‌ِخط است هبطا
حاشا ازین تماشا افسوس اي "عطائي"

من بندهٔ سقیمم، تو قادرِ حکیمي   پروردهٔ نعیمم، تو منعمِ قدیمي
اي خالقِ توانا، برسرّ و جهر دانا   بخشاي مهربانا، تو راحمِ رحیمي
من بنده بَردهٔ تو، پرورده کردهٔ تو   تو وارثِ وکیلي، تو مالکِ کریمي
سترِ عیوبِ من کن،عفوِ ذنوبِ من کن   تو غافرِ عفوئي، تو عالمِ علیمي
اي واحدِ تعالیٰ، پروردگارِ مولیٰ   الاّ توئي دگر لا، تو قایمِ مقیمي
لطفِ ترا که مانع، قهرِ ترا که دافع   تو اکرم الاکرمین تو اعظمِ عظیمي

سر تا بپا خطایم بخش از سرِ "عطایم"
حقا توئي خدایم اي آنکه تو رحیمي

نماند بجز دوست مالي و جاني   هو اللهُ باقي و الکلُّ فاني
مرا عفو کردن ترا نیست مشکل   محالات ممکن بکن، میتواني
توئي عالم الغیب، داناي دلها   که اسرارِ ما في‌الضمائر تو داني
کني هرچه خواهي، دهي هرچه باید   ازان رو که تو قادرِ کن فکاني
تو اول، تو آخر، تو ظاهر، تو باطن   محیطِ همه، قائمِ لا مکاني
تو حاضر بهر جا، تو ساري بهر شي   ممکّن بهر مکمن و بي نشاني
کس از بنده، بنده ز کس نیست آگه   تو آگاه هر آشکار و نهاني
قبولِ تو هر جا رود رد نه گردد   ز عصیان چه غم گر برحمت بخواني

مرا جز درت ملتجائي نه باشد
بره گر بخواني ز در گر براني

"عطائي" بقول و خطائي بفعلم
تو عفوِ خطا از عطا میتواني

اي که بر حالِ دل و سرِّ درون آگاهي
خواه نا خواه شود هر چه بقدرت خواهي

گه کني تارکِ باتاج بدلقي محتاج
گه نهي بر سرِ درویش کلاهِ شاهي

درد تو در همه اشیا ز ثریا به ثریٰ
سرِّ تو در همه ساري است ز مه تا ماهي

گه کشي میوهٔ سیراب ز شاخِ بي بر
گه کشي غنچهٔ گلرنگ ز برگِ کاهي

گاه از ریگِ روان ساخته آبي مواج
گاه افزوده چو دریا بسرابي کاهي

اي فداي تو مبرّا ز بهشت و دوزخ
بي نیاز است گداي تو ز صاحب جاهي

از درش دور نداري سرِ تسلیم "عطا"
زانکه چون شاه و گدا خاکِ همین درگاهي

گــر غافل از اوورم آواره در مناهي
کفر است نا امیدي از رحمتِ الهيٰ

وافي است رحمتِ او عام است نعمتِ او
آسان بقدرتِ او عفوِ همه گناهي

بگذر ز ناخدایان خواه از خدا پناهي
در موج خیز طوفان چون کشتئ تباهي

در گوشهٔ گدائي امن و فراغِ خاطر
بهتر ز فکرِ ملک و املاکِ بادشاهي

روزِ نخست چون حق خوانده الست الحق
بر وحدتش مُصدِّق قالو بلیٰ گـــواهي
در حیرتم کزان صف بودم کدام جانب
دور از رهِ اجانیب ، عکسِ گروهِ ساهي
یا در فریقِ صائب یا بر سبیلِ خاطي
یا بر طریقِ ساکت یا اهلِ سجده گاهي
هیهات اي عزیزان از خود خبر ندارم
تا بر چه روي و راهم نا واقف از کماهي
بي مردمي چو دیوم در شکلِ آدمي وش
دل مرده زنده نبود کمتر ز مرغ و ماهي
پیرانِ سال خورده خندان ز خـــرد سالان
خندان شوند طفلان بر حالِ پیرِ لاهي
پیرانه سر گـــرفتم گر رنگِ موسفیدي
اما همان بحالم با رنگِ رو سیاهي
یا غافرالخطایا عفوم ز تست احسان
یا واهب‌العطایا بخشاي یا الهیٰ

اي عقلِ کل ز شرحِ کمالت حکایتي
حسنِ همه ز مصحفِ روي تو آیتي
اوصافِ یوسفي ز جمالِ تو شمه اي
اخـــلاقِ محسنین ز صفاتت عنایتي
اعجازِ موسوي ز جلالت لطیفه اي
انفاسِ عیسوي ز کلامت روایتي
روح‌القدس ز گلشنِ عشق تو نفحه اي
آبِ خضر ز رشحِ هوایت کنایتي
صبحِ ازل ز فیضِ وجودِ تو لمعه اي
فیضِ ابد ز یُمنِ ولایت حمایتي

حرزِ یمان ز وصفِ کریمِ تو مسندي
حصنِ امان ز فضلِ عمیمت وقایتي
رضوان و کوثر از یمِ جودِ تو قطره اي
خاکِ درِ تو هر که ولي در ولایتي
بر جان زارم ار نظرت را گذر فتد
بو کز کمالِ فضلِ تو یابم هدایتي
اي کز تصدقِ تو عدم یافته وجود
آسان ز تـو مهمِّ اهـــم را کفایتي
رو بر رهِ صوابم و خو بر خطِ خطا
دارد وجـودم از عملِ مـن شکایتي
گویا ست موي موي من از سوء حالِ من
دارند همرهانِ مـن از مـــن سعایتي
مسکین "عطا" بلطفِ کریمت امیدوار
زانجا که رحمتِ تو ندارد نهایتي

بیا که بي تو مرا نیست تابِ مهجوري
بیا که با تو توان کرد دفعِ رنجوري
چه میروي که مرا عمر و جان حیاتِ روان
بتن توان و دلارام و دیـــده را نوري
گرت بخواب نه بینم نمي روي ز خیال
که حاضري بدلم گر ز دیده ام دوري
غمت چو گنج بویرانهٔ دلم مضمر
که این خرابه ندارد بغیر معموري
ز عقلِ خویش ندیدم کرامتي چو جنون
اگرچه حالتِ مستي است عکسِ مستوري
بجز خیالِ تو نبود دواي خبطِ دماغ
چنانکه نیست بجز مي علاجِ مخموري

نمي ز لعلِ تو فیروزه را کند یاقوت
چه طرفه خاصیتِ این شرابِ انگوري
مرا ز بي هنري نیست آرزو طلبي
بهیچکاره ندادند حقِ مزدوري
فغان که شامتِ نامردمي است مرده دلي
ز مو سفید چه خیزد بطبعِ کافوري
مکان بگوشهٔ عزلت مثالِ عنقا چیست
گذر ز شورشِ نام و نشانِ مشهوري
ز بت پرستیٔ پندارِ نفس شو بیزار
که هیچ کفر نه باشد بتر ز مغروري
"عطا" ز سوزِ درون دود میکشي هردم
مگر ز داغ سراپا چو زخمِ ناسوري

تا دلِ تست جامِ جم آئینهٔ سکندري
خسرویٔ تو خوش بود در صفتِ قلندري
تشنه بآب آرمد سوخته خوش بآتش است
دانهٔ شعله باز چین گر بصفت سمندري
جز کرمش بدر روي نیست ز دامِ ششدره
سر بهوا چسان کشي چون بکمند اندري
سنگِ فلاخن از هوا ریخته شیشه زار را
دورهٔ منجنیق بین هیئتِ طاسِ چنبري
بر سرِ این طرب سرا صورتِ تعزیت نگر
این خمِ نیلگون نگون حقهٔ طاقِ عنبري
اي ز بهار خیره سر هم ز خزان نما حذر
گر چمنِ وجود را سرو قدي سمن بري
بلبل و طوطي از نوا غنچه بسا کند نه وا
یاد ز خامشي نما گر بجهان سخنوري

دم ز امیدِ رحمتش از پیٔ یاس هم بزن
اي که ستونِ سنگدل واعظِ زیر منبري
گه نگه از رهِ حیا بر رخِ خاکیان کشا
اي که بتارکِ بها برزده چترِ سنجري
ز ینهمه نالهٔ و بکا کو دمِ سوزِ دل "عطا"
گر لبِ خشک چون گیا گر همه نرگسِ تري

گو نباشد بهره ام از دانش و فرزانگي
بایدم از چشم و زلفت مستي و دیوانگي
جز بمهرت آشنائي را ندارم با کسي
سایه وار از خود گریزم از رهِ بیگانگي
عاجز آرد شخص را با دشمني همسایگي
حیف باشد دوستي با دشمنان هم خانگي
سینهٔ صد چاک باید این دلِ دیوانه را
تا کند در زلفِ پیچا پیچِ خوبان شانگي
جان نثار و دل دلیر و تن فدا و تاب سوز
اینهمه اسباب خواهد شمع را پروانگي
عاشقي را هیچ سامان نیست جز ترکِ وجود
حبذا جاني که نه بود بي غمِ جانانگي
اي "عطا" مردانگي در کشتنِ نفس و هوا ست
ني چو حیوان قوتِ نفس است از مردانگي

ز مهر چهره بهر جا که پر تو افشاني — نهد چو سایه بخاک آفتابِ پیشاني
ز درد داغِ تو باشد سوادِ موکبِ عشق — گداي کوي تو دارد شکوهِ سلطاني
ز آفتابِ رخت آفتاب حربا وار — نهد چو ذره بهر سو سرِ پریشاني
از انست درپیٔ مجنون ز وحش و طیر هجوم — که هست داغِ جنون خاتمِ سلیماني
کنم ز چشمهٔ دل جوئبارِ دیده روان — قدت بدیدهٔ من گر چو سرو بنشاني
دمد ز سینه بهر قطره اشک آبله زار — چنانکه در چکد از آبِ ابرِ نیساني

ازان خيالِ تو جا در دلم خرابم کرد — که جاي گنج مقرر بود بويراني
بعين ناز روان باز پس نگاهي کن — که صنعتي است عجب تير بازگرداني
ز نعلِ رخشِ تو هر گام بر دلم گلِ داغ — سرم فداي رهت گر بقصد جولاني
ز دودِ آتشِ داغِ تو کحلِ ديده کنم — که چون رمد نه نکشم سرمهٔ صفاهاني
ز نقشِ داغِ تو در سينه ام نگارستان است — که ميکشد خطِ بطلان بصورتِ ماني
مگر فتد ز رخت پرتوي بديده و دل — فغان ز تيرگئ پيکرِ هيولاني

"عطا"، مگر کرمش رهنما شود ورني
بکفرِ نفس مکن دعوئ مسلماني

اگر شود ز تو تشريف مقـــدم ارزاني
کنم بخاکِ قدومِ تــو چهره نوراني
ز شرح و بسطِ سخن قصه ام نشد کوتاه
ز بس که از غمِ حال است قصه طولاني
بهرزه ميزنم از هوش لافِ دانائي
غلط زنند بديوانه حـــرفِ ناداني
سخن چو نحو ندارد ز صرف مضمون چيست
نخوانده اي سخنِ انوري و خاقاني
بگير مغزِ سخن پوست را ز دست افشان
چه بهره ورنه ازين غلغلِ غزلخواني
ز دل گرفته چه غم غنچهٔ گريبان تنگ
چو گل ز فيضِ نفس بين کشاده داماني
عبث نه سوخت دماغم ز تابِ فکرِ سخن
نخورده دود چراغم چو اهلِ دکّاني
نوشته ام خطِ سودا بسالهاي دراز
بروي صفحهٔ طبع از صحيفه گرداني
ببرگِ گل شکرستان سرشتم از نئ کلک
بعقدِ رشـــته کشيدم جـــواهرِ کاني

اگرچه خطِ سواديست بر بياضِ خيال
نه بل بروي سمن ريخت برگِ ريحاني
"عطا" بگوشِ جهان گوهرِ سخن بر بند
که غير زين نه بود جز فسانهٔ فاني

بيا بکوي خرابات بهرِ نشهٔ مَي
دگر ترددِ اسباب جمله لاعن شي
بيا بنوش و بنوشان شرابِ دنيا سوز
بيادِ حاتمِ طي کن خمارِ رندان طي
خبر ز عالمِ هستي نه حدِّ بيخبرانست
بدورِ خود دو سه جامي بنوش پي در پي
خمارِ شب بصبوحي شکن چو مرغِ سحر
ز قعرِ خواب برآور نفس بکلمهٔ حَي
ز اشک و آهِ غمش گر موافق آب و هواست
چه غم ز گرمئ فصلِ تموز و سردي دي
نواي عشق بر افگن ز سوزِ پردهٔ دل
بساز نغمهٔ آهنگ همچو نالـــهٔ ني
بدُردِ صافِ درون سوز خونِ فاسد طبع
برآر نشترِ هر مو بفصدِ هر رگ و پي
بغيرِ داغ کجا لقمه‌اي که هضمِ دل است
که از غذاي بدن گشته غايط و يا قي
بضبطِ حال ز ماضي مپرس و استقبال
مبر خيال که کاؤس بوده و کي کي؟
بشو غبارِ هوا را بآبِ آتشِ طبع
"عطا" ز فيضِ کفِ ساقي و کرامتِ وي

زده از جوشِ غمش موج چو دريا دلکي
کرده طوفان ز ثريٰ تا به ثريا دلکي

پاره الماس و یا نوکِ سنان یا دمِ تیغ
شررِ آتش و یا قطرهٔ خون یا دلکي
کورهٔ آهن و کانونِ زکال و تفِ برق
کانِ گوگرد بهم شوره مهیا دلکي
دل و غم ، آتش و موم و نمک آب است بهم
شمعِ کافور و یا عنبرِ سارا دلکي
دِلکي همچو نگین آمده در خاتمِ تن
بلکه چون نقشِ نگین است مصفا دلکي
خسروِ کشورِ تن ، تاجورِ ملکِ بدن
بهتر از درِ عدن گوهرِ یکتا دلکي
دیو فرعون نشود نفس نگردد هامان
آهِ تو گرچه عصا و یدِ بیضا دلکي
دلکي منزلِ دلدار باغیار مهل
خانهٔ دوست نگهدار ز اعدا دلکي
نزهتِ تازگي و نکهتِ جان بخش ازو ست
مرحبا خضر قدم دم چو مسیحا دلکي
اینهمه منقبتِ زنده دلي بیدار ابیت
نه که چون مرده و پژمردهٔ اعما دلکي
دیدهٔ سر نه کند درکِ فیوضاتِ حضور
این تجلا نگرد دیدهٔ بینا دلکي
اینکه در تفرقه و جمع چو گو با چوگانست
الفتي کرده بآن زلفِ چلیپا دلکي
پا بزنجیر چو دیوانهٔ سرگردان است
کرده با سلسلهٔ زلفِ تو سودا دلکي
حجرهٔ خلوتش از غیر تهي ساز "عطا"
مده از دست بهر سیر و تماشا دلکي

چندانکه کرده ام بسخن مشقِ شاعري
زان نقش بر مراد ندیدم چو ساحري

گر ساحري بمکر و حیل یافته رواج
باشد کشاد شاعري از صد مزوري
شعري که مدعاش نباشد بتر ز کفر
هر چند شاعري نبود همچو کافري
از مدح و قدح و هرزه و هذیانِ روزگار
حیف است بر مصارفِ اوقاتِ شاعري
گویند اهلِ فضل که شاعر لسانِ غیب
لیکن بشرط آنکه بود از خطا بري
یعني براي صله ز دونانِ دنیوي
در قصدِ مدح و ذم نه بود جاي مسخري
نالان گذشته اند ازین شعرِ بي شعار
بسیار مثل "سعدي" و "عطار" و "انوري"
بودي کلیدِ قفلِ حوایج لسانِ شعر
اکنون حجابِ چهرهٔ اقبال بنگري
سر پوشِ رزق گشت زباني که چمچه بود
کاسد متاع را چه محاصل بتاجري
شاعر بنزد خرده گرایانِ بي خرد
کم از برهمن است زبون تر ز پادري
بیقدرئ زمانه چه گویم که امتیاز
رفت از میان چو فرق باعجاز و ساحري
آري چه قدرِ شاعري آنجا که اهلِ جهل
بردند ظنِ سحر بشانِ پیمبري
شکرِ خدا "عطا" نکند در سخن خطا
مشغولِ حمد و مدحِ کمالِ سخنوري
ني چشمِ من بکاسه نه دستم بکیسه‌اي
ني میکنم براي مسي کیمیاگري

ني دست بر سرِ خود و ني داغِ دم اسپ
ني وهمِ غائبي و نه پرواي حاضري
منت خداي راکه نيم شاعرِ گدا
آسوده ام "عطا" ز خرافاتِ شاعري

اي که در فصل بنا بر همگنان داري سري
نظمکي دارم که آنرا داد ميداد انوري
چون ز بيدادِ سخن اهلِ سخن را داد نيست
طي کنم طرزِ سخن را کز سخن گشتم بري
کوست فردوسي و خاقاني و جامي مولوي
کو نظامي فرخي و عسجدي و عنصري
قاسمِ انوار و عطار و سنائي کاتبي
آذري و آصفي و هاتفـــي و انوري
کو حسن با خسرو و سعدي و وطواط و نظير
کو کمالينِ صفاهان و خجند و همسري
کو اسير و کو ظهير و کو نصير و کو منير
عرفي و شيدا و خواجو خواجهٔ نيک اختري
کو کجا شد طالبان يعني کليم و آملي
حافظِ شيراز و صائب نسخهٔ دانشوري
چند بشمارم همه اهلِ سخن اهلِ کتاب
جمله رفتند از جهان ز ادوارِ چرخِ چنبري
کو صفائي قيصر و ملا سلامي و شکر
در گذشت القصه هر ايک اخترِ روشنگري
حاليا قدرِ سخن نبود سخن فهمي نماند
ميتوان خامش نشستن جمله گنگي و کري
مشتري که بود که نورِ مشتري هم نا پديد
اين متاعِ بي بها را نيست اکنون مشتري

نسخهٔ ابياتِ ديوانم گذشت از سي هزار
ليکن اين درّ و گهر را نيست اکنون جوهري
قدر دان جوهر شناسا اهلِ دل دانشورا
قدرِ دانش بايدت دانست گر دانشوري
شاعرِ طبعم نه اهلِ طمع در ذکرِ سخن
اجرها دارد بذکرِ خيرم ار ياد آوري
اهلِ دانش را "عطا" از ما دعاي خير باد
يادِ ما هم با دعا به گر تو دانش پروري

چرا برهگذر ديده ام نميـــگذري
که حاضري بدلم گرچه غائب از نظري
نشين چو جان بتن و باش مردم اندر چشم
بدل درآي که پيوند سينه با جگري
مرو ز سينه که بي تابم از جدائئ تو
بيا بديده که آرامِ خاطر و بصري
بر آ ز غنچه که باغِ مراد را چو گلي
بيار برگ که شاخِ اميد را ثمري
سخن بگو و دلِ تشنه را ده آبحيات
لبت کشا که دهان خشک را چو گلشکري
چرا ز خسته دلان نيست پرسشِ احوال
چه باعث است که از بيخودانست بيخبري
نگاهبانِ تو حقِ جا نبم نگاهي کن
چو من بتو نگران چون بمن نمي نگري
گل از فروغِ رختِ سايه سان فتد بر خاک
چو عکسِ مهرِ تو آرد بباغ جلوه گري
خوش آمدي بدلم اي خيالِ دوست بيا
که وهمِ غير ز خلوت سراي من ببري

چو صبح از شب هجران کنم گریبان چاک
چو شب ز گریه کشم آه و نالهٔ سحري
چو سر ز آئینه کج گشت کي نماید رو
مجو حضور اگر دل بجانب دگري
چو مردمي نبود آدمي نشاید خواند
چنانکه صورت دیو است عکس روي پري
زمانه ایست که مسخ حقوق و آداب است
نه در پدر پدري و نه در پسر پسري
"عطا" زعار حسب فخر بر نسب نه کني
که هیچ عیب نه باشد بتر ز بي هنري

ترا که وقت خوش و بخت کامران داري
فغان که رحم نه بر حال بیدلان داري
وجود ما چه تواند که بهر شیر دلان
نگاه هوش ربا ناز دلستان داري
بقصد صید دل ما بشست ترک آهو
مژه در ابروي کج تیر در کمان داري
ازان بمعرکهٔ غازیانســـت غوغاي
که تیغ غمزه ز بیداد بر میان داري
بپاي تو سر خوبان فدا کز اوج کمال
بحسن چهره و حسن ادا قران داري
اداي گوشهٔ ابرو بقصد دلها چیست
اگر نه گوشهٔ چشمي بما نهان داري
نجسته ناوک بیجا ز شست حکم انداز
خدنگ غشوه چه دلدوز دل نشان داري
یکایک از ته دل بگذرد نظاره و ناز
که صف شکن سپه افگن یگان یگان داري

کشا بزمزمه قفل در خزینهٔ دل
باین کلید زباني که در دهان داري
دمي بعجز بر آور ز دل اگر بسوال
کشاده دست دعا رو بر آسمان داري
دلي بدست در آور ز لطف جدت طبع
ازین چه سود که طرّارئ زبان داري
بکش ز شوق بهار ابتلاي لیل و نهار
چو عندلیب چرا نالش از خزان داري
مباش درپیٔ آزارم اي غم خود کام
چه قصد رنجش مسکین و ناتوان داري
"عطا" بضعف قوي میکشي ز غصه جفا
اگرچه پیر شدي قوت جوان داري

بدل خیال تو مانند شمع در لگني
بسینه داغ تو چون گل شگفته در چمني
بدیده عکس تو چون نور ماه در شب تار
بلب ثناي تو آب حیات در دهني
بحال من نظر تو چو عکس مهر بخاک
بخاطرم گذر تو چو روح در بدني
خوشم ز آنس غم تو بکنج تنهائي
قیامتي است بچشمم جلوس انجمني
رخم بنفشه بشبنم نگشته چون گل صبح
اگرچه سوسن مو یافت صورت سمني
بدون دوست مده دل ز راه دون طبعي
مپوي جز ره یزدان بسوي اهرمني
مبند سجهٔ دل را بحلقهٔ زنار
مپرس علم طریقت ز راي برهمني
مجو دواي طبیعت ز حکمت بیطار
بدست آر فلاطون کمال اهل فني
نمیشوي بهمه عز و ناز جز خـــاکي
نمي بري بهمه طمطراق جز کفني
مپوش چشم تماشا ز روي سیم تني
شکسته داز دل خود بزلف پر شکني
سخن اگر بدلت ناخني زند ورنه
متاب گوش ارادت ز صاحب سخني
بي نیازئ حق هیچ نفع و نقصان نیست
بفضل همچو توي یا بجهل همچو مني
بضرب و طعن جفا از درش "عطا" نه روم
فتاده ام چو سگي بسته در گلو رسني

بر رهگذارِ ديده گذاري نميکني
وز داغهاي سينه شماري نميکني

اي در دلم نشسته ز چشمم مباش دور
گاهي نگاه سوي نزاري نميکني

اي کز هواي تست دلِ بحر و کان بجوش
صحرا و دشت باغ و بهاري نميکني

نظارهٔ تو مرهمِ دلهائي خستگان
رحمي بحالِ سينه فگاري نميکني

در خواب هم ز ديده مرو اي خيالِ دوست
مهري بروي آئينه داري نميکني

اي خسته دل چرا نکني نالهٔ حزين
وي چشمِ خفته گريه و زاري نميکني

روشن کند سراچهٔ دل را فروغِ آه
وضعِ چراغ در شبِ تاري نميکني

هر خوب و زشت را سروکاريست در سرشت
اي هيچکاره صورتِ کاري نميکني

از حرف و صوتِ بي مزه بهتر زبانِ لال
اي هرزه گو بشعر شعاري نميکني

اين سر که سر سري زده آخر ز دستِ تو
بر خاکِ پاي دوست نثاري نميکني

برباد ميدهي نفسِ بي ثبات را
نقشِ سخن براي نگاري نميکني

جاني که عاريت بتو دادند بيوفا
باري فداي يارئ ياري نميکني

بر دل غطا "عطا" ننمايد جمالِ دوست
ز آئينه صاف رفعِ غباري نميکني

هر گاه که از شوق کنم نامه نگاري
چون خامه ز لب ناله کشد سينه فگاري

هردم که دم از سوزِ جگر آه برآرم
طوفان زند از اشکِ روان گريهٔ و زاري

چون بهرِ دعاها ست ادا حقِ نمک را
از حقِ دعا ها تو فراموش نداري

از شرحِ غمِ خويش چه آرم چه شمارم
نتوان کند از بحر کسي موج شماري

نزدِ نظري ايکه شدي دور ز ديده
بُعدِ صُوَري پردهٔ خاطر نه شماري

مانع نبود تفرقه از يادِ غريبان
من يادِ تو دارم تو مرا ياد نياري

از پرسشِ حالم چه کم از قدرِ مراتب
اي قدر شناس اين همه اغماض چه داري

دل را بدل از راهِ تقارب نظري هست
از روي تباعُد چه کنم قصه گذاري

طومارِ غمم دفتر ها باز کشايد
از ضعفِ مرض زاري و پيري و نزاري

بيچاره "عطا" را ز دعا نيست تهاون
در بارهٔ ما چارهٔ احسان نگذاري

..

اي لعلِ جانفزايت آبِ حياتِ هستي — آهوي دلربايت شوخ از شرابِ مستي
گيسوي تابدارت پر خم کمندِ دلها — ابروي چون کمانت تيغي بود دو دستي
ميناي دل نهادم بر طاقِ ابروانت — آنرا بدامِ زلفت در پا فرو شکستي
از دامِ زلفش ايدل خوردي بتيغِ عارض — چون مرغِ نيم بسمل از هرطرف که جستي
پيوسته با خيالش از خود برديده باشد — فرض است قطعِ هستي در کيشِ مي پرستي

شانِ بلند بايد و ضعِ فروتني را چون آب کز بلندي باشد روان بپستي
سر از غمش بتابي تن در بنفس دادي بنگر که از که جستي پيوند با که بستي
زين زهدِ خشک آبي در تر دماغِ رنديست مستوري است گر چه کارِ ه ز روي مستي
ناخوانده خطِ قسمت مغرورِ برگ و سازي نکشوده بندِ آفت داني که باز رستي
جز عافيت چه باشد از ملک و مال حاصل تختِ روانِ شاهي داري بتندرستي
توفيقِ سالخوردي اقبالِ خوردساليست هرچند در جواني چالاکي است و چستي
چون نيست از تردد افزودِ بخت و روزي داردِ کشادِ خاطر قانع بتنگدستي
جمعيت و فراغت باهم "عطا" موافق
در تفرقه چو نادان غافل چرا نشستي

زهي بزلف و رخت صورتِ شبان روزي ز عکسِ مهرِ جمالِ تو عالم افروزي
زهي تلاقئ روي تو عيدِ مشتاقان زهي هواي وصالت بهارِ نو روزي
کند سهيلِ نگاهت چو پرتو اندازي کنم ز نکهتِ داغِ تو نزهت اندوزي
نتيجهٔ غمِ عشقت هزار عيش و طرب طليعهٔ رهِ شوقت هزار فيروزي
اسيرِ چشم تو ايمن ز چشم زخمِ زمان که سالم است ز طوفان نشسته در توزي
ز سحرِ نرگسِ تو نقشِ سامري باطل ز لعلِ تو بمسيحا ست معجز آموزي
شکست و بست نمايان بود ز چشم و لبت بخنده چاکِ جگر با نظاره ميدوزي
بسفت لعل چو الماسِ تو دلم شبه وار در آن زمان که ز ياقوت گوهر افروزي
"عطا" بدودِ درونت دماغها گردانست
چرا بمجمرِ تن عودِ دل نمي سوزي

اي غمِ عشقِ تو مُثمِرِ بهزاران شادي قيدِ سوداي تو از هر دو جهان آزادي
هست در مرحلهٔ عشق بسر گام زدي ترکِ جان است مگر زادِ رهِ اين وادي
هر که را روز چو عاشور شبي چون يلدا ست يابد از عيدِ وصالِ تو مبارکبادي
تربيت يافته از شوقِ تو ام چون شاگرد حقِ وي بر سرِ من همچو حقِ استادي
نه دهد زائچهٔ طالعِ من نقشِ مراد نامرادي رقمِ ناصيه ام ميلادي
صورتِ سوخته داغم که ندارم مرهم چه دمد خاکِ سيه بي ثمرِ ايجادي
چه بر از شاخ چو محکم نه بود بيخِ نهال سر ببالا چه کشد ريختهٔ بنيادي

جسته از عرش زدي سر بهوا حيرانم کز کجا جسته اي ايدل بکجا افتادي
اي صبا مي رسي از فيضِ هواي درِ دوست حيف کز غنچهٔ دلها گرهي نکشادي
طوعِ دل بِه بود از جنبشِ اين دابهٔ گل اي دريغا چه تمتع ز رسومِ عادي
سوزِ دل بايد ازين اشکي و آهي که چو سود رفعِ بيکاري ازين هر دو صفت متعادي
شب بود شاهدِ ويرانگئ کشورِ هوش روز بازار بود ملکِ جنون آبادي
دلِ گم گشته چه داند روشِ راهروي با ارادت نه رسد خرقهٔ بي ارشادي
اي "عطا" دردم و نم نشو و نماي دگر است
آب و تاب ار نه بود خاک صفت بربادي

اي عفوِ تو بعصيان ز احسان کند منادي
فضلِ تو بندگان را گوياي يا عبادي
لا تيئسو مبشّر بر افتتاحِ آمال
نوميد کي توان شد در حالِ نامرادي
دارم نظر بفضلت اي قادرِ مهيمن
هر چند من ندارم بهر از نکو نهادي
نزدِ کريم هرگز رد نيست عجزِ سائل
من سايلِ گدايم تو قادرِ جوادي
بي مانعي تواني عفوم نماي احسان
زانجا که جان ببخشش بي باعثي تو دادي
يک در ز رستگاري بر ما چگونه بندي
چندين در کرامت بر روي ما کشادي
از اقترانِ رحمت نوميد هم نسازي
چون امتنانِ فطرت بر فانيان نهادي
باور ندارم از خود امدادِ بخت ياور
اِلاّ اِليک راجي يا الفضلک اعتمادي
اني ظلمتُ نفسي فاغفر لعبدِ مُذنب
يا ربِّ انّکَ البرّ انتَ الالهُ هادي

لطفت توان و طاقت داد از سكون و حركت
نى از قوىٰ و اعضا احباب و اعتضادي
اسم "عطا" نه پوشد رسم خطا ز بنده
ستراً علىٰ عيوبي بالعفوك اعتقادي

"عطا ز كار جهان بار بى سر انجامي — شناس عاقبت خير در نكو نامي
فداي مقدم مردان دين بشو كه شود — بپاي كوب اجل كوفي و اگر شامي
فسانه ميشوي آخر ترانه را بردار — كه اين گذرگه رحلت نه جاي آرامي
كه ديدي و كه شنيدي كه برد باخود هيچ — بغير نام نماند ز خاصه و عامي
ازين مقام خرابات نشئه اي بر گير — بهوش آي ز مستي چو طبع فهامي
بپوي ميكده از درس مدرسه باز آ — كه بي عمل چه محاصل بحال علامي
خنك كسي و گرامي تني و زنده دلي — كه كام بخش كرم در جهان ناكامي
ز نقلهاي سخن نقلها بسي خواندند — اگر نظامي گنجور بود ور جامي
"عطا" ز قشر سخن مغز معنوي درياب
كه بهتر است ز حلواي مغز باداسي

بدون دوست ز دشمن چو دون چه مي لافي
چو دل ز غير نه صافي برون ز انصافي
بقطع غير نما وصل دوستي با دوست
بيا بوادي اثبات از سوا نافي
الف چو حربه فگن با و تا چو بت بشكن
چه بند مات بقيد مآت آلافي
جهت بيك جهتي راست دار مدنظر
چو احول ار چه جهت خيره چشم اطرافي
بسا گذشته بپيش از تو و گذاشته نام
بياد خود چه فراموش كار اسلافي
چرا بسير و سكون ماندهاي ز خود غافل
نه عبرت از اب و جد برخلاف اخلافي

كم از غزالهٔ راغي و كم ز لالهٔ باغ
نه بر جگر گل داغي نه نافه در نافي
عشيقه وار نداري سليقهٔ پيچاك
ازان نه در خور سوزاك رطب يا جافي
چرا چو غنچه لب اعتذار نه كشائي
چرا چو گل جگر سوز و تاب نشگافي
بيا بتنگدلي ورد كن هوالباسط
بيا بخسته دلي ذكر گو هوالشافي
"عطا" بهر دو جهان بس ترا هوالواجد
ببند لب ز سخن مدعا هوا لكافي

رباعيات

(۱)

اي جاعلِ ليل فالقِ صبحِ صفا   اي خالق خلق صانعِ صيف و شتا
بيدار كنِ وجود از خوابِ عدم   موجود نماي مقصدِ اهلِ دعا

(۲)

بشنو بارادت سخنِ اهلِ عطا   وز حرفِ خطاي ما نه گيري بخطا
بر حالِ من و حالِ تو بخشاد خدا   زنهار كه نقشِ من نه داني هبطا

(۳)

اي دستِ تو چون معدنو دل چون دريا   احسنت برين شگفته رو چشمِ حيا
گر چون مژه ام زبان هزاران گويا   لال است بيان مردميهاي ترا

(۴)

خُنثى گفتند طالبِ دنيا را   آنثى خوانند طالب عقبا را
جز طالبِ مولي كه مُذكّر باشد   از صورتِ حال يافتن معنا را

(۵)

يا رب نظري ده كه شناسم خود را   وز جزوِ زبون باز قياسم خود را
از هولِ خطا چند هراسم خود را   كن عفوِ "عطا" كه ناسپاسم خود را

(۶)

اي صبح نمونه طلعتِ صافِ ترا   خورشيد نمونه حسنِ اوصافِ ترا
گر هر بُنِ مو شود بُنانم نتوان   تحرير نمود شكرِ الطافِ ترا

(۷)

خاكي بهو است نقدِ نادارئ ما   بادي بهبا ست حالِ بيكارئ ما
آبي است سبكروان كم آزارئ ما   چو آتشكي فسرده بيدارئ ما

(۸)

گه ابر كند گريه ز غمناكئ ما   گه ناله كند رعد ز بي‌باكئ ما
بحرِ كرمِ تو نامه شوي گنه است   يكسان بودش پاكي و نا پاكئ ما

(۹)

يا رب ز عدم تو بر كشيدي مارا   وز ذرهٔ خاك آفريدي مارا
قدرت داري باخذ و اطلاق همه   بخشا چو بحالِ عجز ديدي مارا

(۱۰)

شب بي‌تو چه خوابها كه ديدم درخواب   القصه كه بي تو گشته ام سينه كباب
في‌الجمله ز حالِ خويش گويم رمزي   چون نعل در آتشم چو ماهي بيتاب

(۱۱)

اين چشمِ جگر سوختهٔ خانه خراب   چون نرگسِ بي آب همي جويد خواب
خود جوشِ محبت‌هم ازو سر زده است   بگذار كه در تاب بسوزد بي‌تاب

(۱۲)

از صورتِ مسخ جنبشِ لب مَطلَب   و ز شكلِ جماد نفسِ مطلب مَطلَب
از كاسه سيه چرخ مجو قرصِ سفيد   آئينهٔ روزِ روشن از شب مَطلَب

(۱۳)

هر چند كه كاروبارِ ما جرم و خطا ست   احسانِ تو از سعادتِ طالعِ ما ست
از ما همهٔ گناه وز تو همه لطف   بيجا همه كارِ ما ست كارِ تو بجا ست

(۱۴)

با نشّهٔ درد نغمهٔ آه بس است   در قصرِ وجود جانِ آگاه بس است
حاشا و كلا ز غير امّيدم نيست   امّيدِ من از خدا ست الله بس است

(۱۵)

مرد از پئ نامِ نيک سرگردان است   سرگشته براي نان ز نامردان است
نامردي اگر مردئ دنيا خواهي   مردانه كسي بود كه از فردان است

(۱۶)

خطِ تو بهارِ سبزهٔ ريحان است   زلف و رخِ تو روز و شبِ دوران است
لعلِ شكرين چو چشمهٔ حيوان است   حسنِ تو همه بهارِ جاويدان است

(۱۷)

چون ناله و آه کار دل جوشان است
با سوز و گداز آنس بی هوشان است
داغ غم او بگور می باید برد
کین شمع مزار ملک خاموشان است

(۱۸)

در هجر تو بس که دیده ام گریان است
دریای سرشک طرفه در جریان است
از گرمی آه سینه سوزان جگرم
خور هم ز حرارتم بخود بریان است

(۱۹)

ما را که اسیر خانهٔ ساخته است
دیوانه‌ای آب و دانه‌ای ساخته است
خود میکشد از دست تحکم ما را
وین مرگ و مرض بهانه‌ای ساخته است

(۲۰)

آزاده دلم بـدرد پروردهٔ تست
جانم بهوای عشق خو کردهٔ تست
بر جان و دلم ز روزی شادی و غم
هر چیز که قسمت است آوردهٔ تست

(۲۱)

منظور موحدان چه کعبه چه کنشت
در دیدهٔ پاک دین چه زیبا و چه زشت
در صنعت دوست نیک و بد یکسان بین
ارباب کمال را چه دوزخ چه بهشت

(۲۲)

ای جمله جهان یک رقمی از قلمت
حیران شده عقل در صفای رقمت
کافیست بشست و شوی آلایش ما
یک قطرهٔ رحمتی ز ابر کرمت

(۲۳)

جز دیدن صنع دوست بینائی چیست
بنگر بصفا کین همه پیدائی چیست
گر مردهٔ راه عشقی ای طالب حق
بر خویشتنت دگر مسیحائی چیست

(۲۴)

ای دل چو ز فریاد و فغان فائده نیست
جز شیوهٔ تسلیم و رضا قاعده نیست
با نعمت شکر او بسازم همه حال
هر چند که جز خون جگر مائده نیست

(۲۵)

یا رب اغثنی که معینی و مغیث
اعلم بلسان ساکت و سر حدیث
فیاض رهانندهٔ هر عاجز زار
بخشای خلاصیم ازین نفس خبیث

(۲۶)

ما گریهٔ آدمیم و ما نوحهٔ نوح
عمریست که یافتیم این هر دو فتوح
گفتیم بلی، چو در ازل گفت الست
بودیم ز سمت راست در حلقهٔ روح

(۲۷)

دیوانه که بخشید جنونش ارشاد
بیگانهٔ هوش باشد اندر غم شاد
زین سرّ نه هر سریست همچو سرّی
هر کس نه جنید میشود در بغداد

(۲۸)

از پرده درون نگاه تازی دارد
وز پرده برون نگار سازی دارد
چندی بنماز برده چندی بنیاز
در هر صفتی بنده نوازی دارد

(۲۹)

درد تو ز مغز استخوان در گذرد
سیل اشکم بناله از سر گذرد
بنگر که چگونه میزند نقش بر آب
چون عکس رخت بدیدهٔ تر گذرد

(۳۰)

عصیان چو خمیر در گل آدم شد
دم سوختهٔ عشق دل آدم شد
هر چند که دانه گشت دام راهش
از عصیان حل مشکل آدم شد

(۳۱)

دیوانگیم حاجب دانائی شد
حیرت بنظر حجاب بینائی شد
تا کثرت دیده ره بوحدت گیرد
دل یکجائی و دیده هرجائی شد

(۳۲)

شخصی که زمانه سازگارش نامد
جز حسرت و حیف یادگارش نامد
اندوخت بسی زخارف دنیا را
کو دی ز کرورها بکارش نامد

(۳۳)

داغی که بدل نشست تن میداند
قدر گل من مرغ چمن میداند
دردی که مرا ز فرقت جانان است
من می دانم و خدای من میداند

(۳۴)

آخر که نه شاه و نی گدا می ماند
نه درد نه آه و نی صدا میماند
نی جان و نه تن نه این قوی میماند
هسن هیچ نماند و خدا میماند

(۳۵)

سروی که چو قدِ تو بندش کردند — از بی ثمریش ریشخندش کردند
نرگس که بچشمت اندکی بود شبیه — افگنده بخاک مستمندش کردند

(۳۶)

جانان چو بعشقِ خود نژندم کردند — زلفین بپای دل کمندم کردند
چون نرگسِ سر فکنده و سرگشته — در بندِ خمار مستمندم کردند

(۳۷)

مردانِ خدا همیشه سیّار بوند — هر جا باشند با غمِ یار بوند
باشند بجای خود جهان می بینند — هر جا نیگری حاضر و طیار بوند

(۳۸)

آدم ز کمالِ دردِ تو مرد بود — آسائشِ جانِ عاشقان درد بود
آرایشِ روی دردمندان درد است — سرگرمیٔ آهِ ما دمِ سرد بود

(۳۹)

گنجینهٔ نقدِ درد می باید بود — وز دولتِ درد مرد می باید بود
زنجیر بپای مرد و زن می باشد — تا ممکن هست فرد می باید بود

(۴۰)

مارا که شریکِ درد جز سر نه بود — غمخوار درین غصه برادر نبود
با سوزِ درون ساز چه لافی ز برون — سودا ز لبِ خشک و دیدهٔ تر نبود

(۴۱)

دلقِ ظاهرِ ترا فقیری نبود — اظهارِ کرامات ز پیری نبود
دل یکجا دار و خود بعالم می گرد — رفتن بخدا ز گوشه گیری نبود

(۴۲)

چون از عدم آمدیم در ملکِ وجود — باید ز وجود باز گشتن نابود
بینِ عدمین جای بیکاری نیست — با توشهٔ راه مستعد باید بود

(۴۳)

دائم چو درین مرحله نتوان آسود — دل را بکم و بیش نباید فرسود
امروز ردیفِ خواب بیداری هست — فردا خوابی است تا قیامت ممدود

(۴۴)

شنگرفِ کتابِ عشق خونابِ جگر — بر لوحِ دلم جدولِ آه است مگر
شمعِ جمع است نامهٔ آهِ دلم — این شعلهٔ سینه سوز دارم دربر

(۴۵)

ای کثرتِ احسانِ تو چون موجِ بحار — طبعِ کرمِ تو ابر سان گوهر بار
اوصافِ نگویمت چو برگِ اشجار — همچون عددِ ستاره ناید بشمار

(۴۶)

در دهر برادران بهم یک دیگر — دارند مناقشه بمیراثِ پدر
ما را میراث از پدر جز غم نیست — تقسیم کن ای جانِ برادر این زر

(۴۷)

هر سلسلهٔ سوادِ او کاکلِ حور — صد عطر و مسکِ سوده در مدِّ سطور
دارد سحر و مساء در لوح و سواد — هر مطلعهٔ مهر و ماه هر لمعه سرور

(۴۸)

ای آنکه غمت در دلِ زارم زائر — عکسِ مهِ رویت ببصایر سائر
سرِّ غمِ تست در سرایر طائر — شوقِ رخِ تست در ضمایر دائر

(۴۹)

ای بنده که بندِ روزه داری و نماز — می دار نیاز بر درِ بنده نواز
بر خواهشِ محمود چنین غرّه مباش — بشناس تو حدِّ خویش ای همچو ایاز

(۵۰)

هستم چو خدا پرست اصحابِ نماز — در کعبهٔ دل مراست محرابِ نماز
سر بر زانو همی نهم در غمِ دوست — این طرفه تماشاست که درخوابِ نماز

(۵۱)

ای آنکه توئی مهیمنِ بنده نواز — مستغنیٔ بی نیاز از صوم و نماز
بر طاعتِ ناقصم گرفتار مکن — با رحمتِ خود ز رحمتم ناجی ساز

(۵۲)

دنیا چو خرابه ایست برکنده اساس — ویرانیٔ آن بچشمِ معنی بشناس
بنگر که عیان بود رباطی سرِ پل — باشد گذرِ سیلِ فنا جای هراس

(۵۳)

یارب بسلوک عجز توفیقم بخش
با معرفت خویش تو تحقیقم بخش
از نفی باثبات حقیقت برسان
حقا بحق حقوق تصدیقم بخش

(۵۴)

ای قادر عاجزا توانائی بخش
دانای مغیّبات دانائی بخش
بینای همه کشاد بینائی بخش
یعنی دل و دیدهٔ شناسائی بخش

(۵۵)

از فرقت وصلت ای نگار مه وش
دل گفت بجان بمن که دم را درکش
چون شمع ز شوق تست در سوز و گذار
این تن که نهاده‌ای میانش آتش

(۵۶)

دل از تپ شوق تست سوزان چون شمع
لب‌خندان است و دیده گریان چون‌شمع
خود خشک ز آتش جگر می سوزد
تر گشته بآب دیده گریان چون‌شمع

(۵۷)

ای رحمت تو واسع و ملک تو وسیع
فرمان مطاع تو کند خلق مطیع
هر چند که عاصیم بغایت عاجز
درحضرت تومرا ست فضل تو شفیع

(۵۸)

روشن نه شوی چو مهر بی تاب کسوف
صوفی نه شوی ز پوشش جامهٔ صوف
بی توشه بگوشه نام عنقا نه کشی
هر کرخ نشین چگونه گردد «معروف»

(۵۹)

ای آنکه تو آفریدیم از کف خاک
از خاک زبون چه آید ای ایزد پاک
بالله ز قهر تو نعوذاً باللّه
گر فضل کنی چه باکم ازبیم هلاک

(۶۰)

با دوست‌چو این بنده ظلوم است و جهول
بیچارهٔ معیوب سراپا معلول
بخشا به "عطای" خویش بر عاجز زار
چون ردّ سوال نی بدرگاه قبول

(۶۱)

بی روی تو خار نگهم دیدن گل
وز داغ جگر چند توان چیدن گل
تا بو که رسد بوی خیالت بدماغ
ذوق دگرم نیست ز بوئیدن گل

(۶۲)

یارم بچمن چو گشت پیرامن گل
گوئی که فتاده برق در خرمن گل
نازم بگلی که دست برد نگهش
صد چاک گریبان زده تا دامن گل

(۶۳)

زان حسن که‌رنگ و بو بود بهرهٔ گل
شبنم چو عرق نشسته بر چهرهٔ گل
احسنت جمال صبغتهٔ اللهش را
کز تاب رخش آب شود زهرهٔ گل

(۶۴)

ای بحر حیا، ابر همم، کان کرم
از دست و دلت هزار احسان بسرم
یک حرف ز وصف تو نه بندد صورت
گردد اگرم هر سر مو همچو قلم

(۶۵)

ای عکس رخت آتش کاشانهٔ چشم
بر شمع نظاره سوخت پروانهٔ چشم
نور رخ تو بچشم ما کی گنجد
چون چشمهٔ آفتاب درخانهٔ چشم

(۶۶)

ای روی تو آفتاب آئینهٔ چشم
نآرد برخ تو تاب آئینهٔ چشم
آئینه ز آب تیره گردد لیکن
تابنده شود ز آب آئینهٔ چشم

(۶۷)

بیشی سر یک موی نیرزد بجهان
ریشی ز هزار سر گرامی می دان
یعنی صفت مرد ندارد هر هیز
باشد نه قبایح و محاسن یکسان

(۶۸)

روزی بچمن شدم بحیرت نگران
بلبل بفغان دیدم و گل جامه دران
باغم بزبان حال گفتا با غم
فارغ گذران بهر هوای گذران

(۶۹)

گرخواجه‌وخوجه است گرگویی‌وکان
گرصاحب کان‌است وگراهل دکان
از هر که بود به است نیکی و سخا
ضایع نه شود نکوئی از هیچ مکان

(۷۰)

عاشق بود آزاد ز اسباب جهان
خود را ز هواجس و هوس باز رهان
گل پهلوی خارها ندارد عیبی
خورشید پس دست نگردد پنهان

(۷۱)

گوئي که فقیرم بسیه پوشيءِ تن   از دلقِ ریا حریر پوشان ببدن
ظاهر چه کند صفاي باطن باید   از بصره نگردد همه کس همچو حسن

(۷۲)

اوصافِ ترا چگونه گویا بودن   نتوان ببنانِ شرح بیان بنمودن
شکرانه نگاريءِ نکو کاريءِ تو   چون پرتوِ ماه است بگز پیمودن

(۷۳)

توفیقِ تخلقوا باخلاقِ الله   خوانم ز خداي خویش بر عفوِ گناه
تکریمِ بشر مکارمِ اخلاق است   از خلقِ نکوست خوبيءِ خلق الله

(۷۴)

بنشین همه جا باشک و برخیز بآه   در آز میفزا و هم از عجز مکاه
هر لحظه بخوان بردِّ دیوِ گمراه   لا حول و لا قوة الا بالله

(۷۵)

اي شوقِ رخت درونِ جان جا کرده   دردت بدل آشیانه پیدا کرده
ما گرسنهءِ بوي تو و تشنهءِ روي   در هجرِ تو میلِ آب و نان نا کرده

(۷۶)

یا رب تو بعرفانِ خودم راهي ده   بر امرِ معادم دلِ آگاهي ده
افسرده دلم از دمِ بي درديءِ شوق   با سوزِ جگر مشغلهءِ آهي ده

(۷۷)

اي راحتِ سینه و قرارِ دیده   ز اندازه گذشت انتظارِ دیده
نادیده ترا دیده نه دیده دگري   دیدارِ تو دیدن است کارِ دیده

(۷۸)

هر چند ز مفلسي کشم تلواسه   بر کیسهءِ دونان نه کشایم کاسه
پیچم نه چو عنکبوت بر هر مگسي   آشفته نیم چو موش بر چلپاسه

(۷۹)

اي دل نظري کن نظر اللهُ اليّ   عجز آر که اجرش رحم اللهُ عليّ
امید بحق هست گرم خالي دست   نومید نیم ز عفو اللهُ معيّ

(۸۰)

یا رب نه بود جز تو مرا دادگري   در خلقِ تو کس نباشد از من بتري
قُل کلٌّ یعمل است تصدیقِ کلام   از رحمتِ واسعِ تو خواهم نظري

(۸۱)

یک چند مرا بهجرِ خود آزردي   عمریست که صبر و طاقتِ من بردي
المنّةُ لللهِ تعالی وِ الحمد   اي دوست خوش آمدي صفا آوردي

(۸۲)

اي آنکه تو کار سازِ بي انبازي   کارِ دشوار را تو آسان سازي
هر مشکلِ بنده نزدِ تو آسان است   نا گفته بکامِ عاجزان پردازي

(۸۳)

اي آنکه مرا از عدم ایجاد کني   از بندِ غمِ جهانم آزاد کني
حاشا کرمت مرا فراموش کند   اي یادِ همه برحمتم یاد کني

(۸۴)

اي کز کفِ خاکِ کعبه بنیاد کني   ویرانهءِ دل معرفت آباد کني
ممکن چه که قادرِ محالات توئي   یک ذره غمِ خویش دهي شاد کني

(۸۵)

چون پیشتر از خاک شدن خاک شوي   وز کینه و کبر و دشمني پاک شوي
اینجا چو رسي دوست بیابي در دل   وز جمله جهان بَري و بیباک شوي

(۸۶)

یا رب بمرادِ دل رساننده توئي   ستارِ عیوب راز داننده توئي
اي قادرِ بي نیاز عاجز پرداز   از عجز رهانم که رهاننده توئي

مقطعات

زبون حالي شعرا

بشاعري نه توان لاف قابليت زد
اگر بمرتبه شاعر بود چو افلاطون
سواي شعر کمالات ديگرش بايد
وگرنه شاعر صرف است در صفت مجنون
من اين بتجربه‌ها ديده‌ام نتيجهٔ شعر
دروغ ، غيبت و ماخوليا و خبط و جنون
رداي شعر ببخت سياه نتوان شست
تمام عالم اگر آب گردد و صابون
بمال شاعر اگر يافت گنج قارون بيش
کمال شاعر اگر هست از کمال افزون
ازين زياده نبا شد نصيبهٔ شاعر
دماغ سوزئ و افلاس و طالع واژون
گهي بمدح لئيمي دروغها بافد
گهي بقدح خسيسي قصيدهٔ موزون
گهي بقصه تراشد خوش آمد هر خس
گهي بغصه نويسد غم زمانهٔ دون
کسي بفضلهٔ نظمش نميزند آروغ
کسي بقدر سخن هم نفهمدش مضمون
هزار شعر و غزل پيش حبّه حيران است
همين بمصرع استاد گشته ام ممنون

"عطا" هنر نبود شاعري مرا حاشا
که کسب روزيم از شاعري بود مقرون
نه اصل شاعر ارث آمدم معاذ الله
که اسم شاعريم عارضي است از گردون
مرا طبيعت مدح است بر طريق هدا
بحمد الله ازانم بشاعري مرهون
بنظم و نثر مرا داستان بمدّاحي است
که دون بوم اگرم زان غرض بود با دون
وگر طبيعت شعر از براي هرزه گري است
چه قدر باد فروش و چه شاعر است اکنون
بشعر و شاعري آخر هزار نفرين باد
بوفق وَ الشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الغاؤن

شکوهٔ ناقدري

"عطا" به تنه چو ماهي در آب وگل در باغ
ولي چو ماهئ بي آب و چون گل بي رنگ
درين خرابهٔ بي امتياز حيرانم
بسان شير بدريا و چون بکوه نهنگ
وطن چو ورطهٔ بيت الحزن معاذ الله
که وضع حال من و روزگار شيشه و سنگ
بپر و بال هنر گر بلند پروازم
بنارسائئ طالع فتاده ام چون لنگ
چو مرغ در قفس و چون ملخ بدام هوا ست
درين زمانهٔ دل سنگ چون من دل تنگ
بجز کشايش دل از کشاد عالم چيست
که همچو خانهٔ مور است يا چو سينهٔ چنگ

فلک بطالعِ نامردمانِ بي خرد است
چو کول و کودنِ دون و دني و ديو و دبنگ
اگر زمانه بمن آشتي نمي ورزد
چرا بطالعِ سر گشتهٔ خودم در جنگ
ز جهل کمتر و در عيش خوشدل اند عوام
فراغت از قدحِ بوزهٔ و پيالهٔ بنگ
عجب ز گرسنه بر خوان و تشنه بر دريا
چنين کجا ست چو من گر کنم هزار آونگ
عرب نيم به عجم اوستادِ فارسيم
به تته شومئ طالع فگنده بندِ فرنگ
عيارِ جوهرِ من در غبارِ پرده نهانست
بطبعِ صاف چو آئينه ام گرفته بزنگ
لجوج و مسخره و مطربان بکامِ دل اند
"عطا" ز دفعِ خطاها بنامِ خويشم ننگ

شاعر گنگ

چنانکه هست برهمن بکافران ممتاز
گرامي است چنان شاعر از مسلمانان
درين زمانه بعکس است حالتِ شاعر
که قدرِ برهمنش نيست بر سخندانان
علي الخصوص درين شهر زمرهٔ شعرا
شدند نقش بديوار همچو دربانان
شعورِ شعر شعارِ خوش آمده ليکن
کنون ببيع و شرىٰ شعر ني شعير نه نان
بربِ کعبه نه آن شاعرِ گدا صفتم
که سگ صفت ز لبِ نان نميرود با نان

شنيده ديده و فهميده ام زمانهٔ خويش
هم از زمانه رواج و طريقِ اعيانان
گزيده اهلِ کرامت رضاي اهلِ سخن
کنون ننام ازينان نشان نه از آنان
جنونِ شعر ، جنونِ نوا ، جنونِ غرض
مصاحبِ سه جنونم رديفِ مهمانان
کسي باهلِ جنونها چه اعتراض کند
بحيرتم ز زبانهاي اين خروشانان
کسي نديده و نشنيده هيچ شاعرِ گنگ
مگر "عطائي" بيچاره از دعا خوانان

گلهٔ ناقدري

عطا چه طالعِ بي طالعي نصيبِ من است
که باز تشنه لب آيم ز آبِ دريا هم
چو کيسه خالي و چون کاسه خشک بي آبم
هزار مايدهٔ گر شد مرا مهيا هم
اگر که دست بديوارِ استوار نهم
شکستِ رخنه بگيرد بريزد از جا هم
و گر شوم بهزار اشتهاي معده صاف
بسانِ گرسنه خيزم ز خوانِ يغما هم
و گر چو ابر بگيرم ز آبِ ديدهٔ زار
چه غم ز قطرهٔ باران بسنگِ خارا هم
و گر چو رعد بنالم ز سوزِ سينهٔ چو برق
اثر بسنگدلان نيست از مدارا هم
و گر ترانه سرايم چو بلبلانِ چمن
رسد هواي خزان از بهار پيدا هم

و گر چو غنچه نشینم بخار خار هوا
صبا ز من بکشد دامن تبرّا هم
و گر چو نافه شوم باز در مشام جهان
اثر ز سرفه بگیرد دماغ برجا هم
و گر بآئینه روئي شوم بدانش حال
غبار تیره نماید بچشم بینا هم
و گر ز نقش سخن صورتي بیارایم
ز معنیش نه نشیند بچشم بینا هم
و گر چراغ فروزم ز نظم و نثر کمال
سیه چو شب بنماید بماه سیما هم
چه طالع است مرا خاصه در وطن آري
بکان چو لعل نیرزد گهر بدریا هم
چو دُر یتیم بود مشتري بود نایاب
ز جوهري بطلب قدر کیمیا را هم
درین زمانه مخواه از زمانیان انصاف
که نیست قدر کمال و قماش کالا هم
بسنج گوهر و هر نکته را مکان بشناس
بفهم مصرف مضمون جا و بیجا هم
سخن تراشي و دُر پاشئ تو چون خط و خال
چو کحل دیده بود نقطهٔ سویدا هم
ولي بدیدهٔ نادیده گان چو الماس است
چه سود زین همه تشویش جا و بیجا هم
صد آفرین ز خدا بر کمال استغنا
مجو ز فرّ هما سایهٔ تمنا هم
بدون دوست تقاضا نشان دون طبعیست
که خود بچین تو ز خود دامن تقاضا هم
مجو نشان هوس نیکنام عالم باش
نشان بقاف قناعت مثال عنقا هم

عطا به تهته چو عنقا بقاف گوشه بگیر
اگرچه شهرتم از شاعري فسانه شده
نه شاعرم نه مرا وضع شاعري زیبا
درین زمانه که اهلیت از زمانه شده
تونگران گدا پیشه را نمي بیني
ز شاعري بزبان آوري زبانه شده
فغان ز شهر و دیاري که مولعان گدا
بدام شاعري از بهر دام دانه شده
مرا ز شعر تراشي ضرورت است بکار
نه منصب و نه مرا دخل در خزانه شده
لجوج طبعان بي اختیار چرخ زنان
برقص عشوه و آهنگ چون زنانه شده

طنز بر بخیل

اثر ز نرم دلي نامده بسینهٔ سنگ
چنانکه دیدهٔ خفاش را ز مهر فروغ
مه و ستاره اگر صد هزار جلوه دهد
امید روشني از صبح کاذب است دروغ
بخاصیت بصل و فوم گر مفید آمد
چه سود گندگیٔ بوي و زشتئ آروغ
اگر نتیجهٔ یک شیر دوغ و جغرات است
کجا حلاوت شیر است درمیانه دوغ

هجو بخیل

هر کجا باشد جوانمردي نمک از دولتش
گربه و موش و گدا و مستمندان میخورند

هر کجا باشد لئیمي جان دهد بر جاي نان
سفرهٔ اطعامِ هیزان را لوندان میخورند
در دلِ سنگِ بخیلان میخِ آهن را چه جا
ضرب‌هاي هجو را مانند سندان میخورند
گر زر اندوزد خیسي با هزاران دردِ دل
عاقبت اموالِ اورا مفت رندان میخورند
رفته قارون باهمه اموالِ در تحت الثری
نعمتِ روي زمین طالع بلندان میخورند

هجو بر ممانعت قصیده

تکرارِ عرضِ بنده سزد بر درِ کریم
رد نیست گر سوال مکرر کند گدا
در حضرتِ کریم مکرر دعا قبول
دستور هست عرضِ مکرر بپادشا
آنها که خوانده اند حدیثِ تخلقوا
اخلاقِ حق نموده بهر امر مقتدا
الحال در زمانه عجب حال دیده شد
منّاع از تکرّرِ عرض اند و ماجرا
بر زخمِ یاس مرهمِ خاموشي آورند
بالاي داغ داغ گذارند ناروا
آب از دو دیده ریز ولي ابرو مریز
معقول گفت هر که چنین گفت مدعا
تر ساختن بآبِ دهن نانِ خشک را
یا ساختن بگرس بیه از طمعِ بیحیا
حیف است دیدنِ گره ابروي ترشرو
بي سرکه ساز با شکرِ شُکر حبّذا
نیه پشت پاي بر سرِ نفسِ حریصِ خود
الکنّي گفته اند بلي آخرالدّوا
چیزي مجو، مخواه ز محتاج همچو خویش
ترک سوال کن چو "عطائي" ز ما سوا

هجو ممسک

بجنسِ انس بود صد هزار جنس و قماش
که هر یکي صفتِ خویش را بود موزون
عزیز و خوار و کریم و لئیم و پاک و پلید
بود بمادهٔ خود هر کدام پیرامون
بغیر مردئ دین نیست مردئ دنیا
که دون بود گر ازین سلک میشود مادون
بلند همت مردان نفس برهم زن
چنانکه طائفهٔ الرّجالُ قوّامون
درین زمانه مگر دیده شد فریقي را
بعکسِ سیرتِ مردان بزعمِ افلاطون
بچند قسم بود رسم اهلِ دنیا را
که در تجاربِ احوال دیده شد اکنون
بري ز راهِ حمیت خجل ز روي حیا
تهي ز نشئهٔ غیرت ز کبر سر کج گون
ازاربندِ زن و زن فروش و زن مزدور
بتر ز هیز مخنث زنانهٔ مفتون
جزاي حالِ بخیلان جز این نشاید گفت
که تفِ حاتم بر ریش و سبلتِ قارون

هجو ممدوح

در حیرتم ز بوالعجبیهاي روزگار
معدوم شد مروت و انصاف نا پدید
این دور این زمانه و این قسم این قماش
این روي و این ریا که برویا کسي ندید
ابلیس زین لباس و حیل پوزبند ماند
عرقوب زین خلاف و دغل دست و لب گزید

مالک عجب که پایهٔ رضوان گرفته است

آدم برای دانه بدامِ بلا رسید

صف زد بر آصف از غمِ دل کیدِ اهرمن

عفریت سر بجای سلیمان چسان کشید

مشتِ زیاد همسرِ ابنِ زیاد شد

بر فسق زوجِ زید پیٔ ظلم چون یزید

بی مهریٔ زمانه زده مهر بر فلاح

بر سدّ باب فیض شده پاجیٔ پلید

شرالدوابِ خلق که کذّابِ نا صواب

آن تارک الصلواة که صد طرد بر طرید

منت کشی نگر ز فرو مایگانِ سهل

محنت کشی ببین ز پیٔ ذرهٔ قدید

گر احتیاجِ وقت نباشد بروزگار

نتوان ز خفّت و خفه خمیازها کشید

ای کاش خاک در دهن و خشت بر شکم

سر درد و پا پر آبله از مدتی مدید

یاد آمدم بهجوِ پرستار زادگان

خوش نکته ای کزان نتوان گفت بر مزید

هرگز نه با اصیل برابر شود رذیل

تحقیق گفته اند که لا خیر فی العبید

هجو تونگر ممسک

"عطا" در الفتِ دنیا حلاوتی نه بود

که هست بی مزه چون بوسهٔ پسِ انزال

بحاجتی که روم نزدِ ناکسی مغرور

که دُبرِ دنبله دارش نجنبد از دنبال

وگر چو مور کشم دانه ای ز خانهٔ موش

چو ماکیان نهد آلوده بیضه با پیخال

مقرر است که نیکی بنیکی است جزا

درین زمانه بعکس آمده است صورتِ حال

زمانه را ببدان پیشهٔ موافقت است

مخالف است بنیکان زمانهٔ حیّال

"عطا" ز طالعِ بیدار اثر نمی بینم

ندیده ام رخِ راحت مگر بخواب و خیال

هجو عمارت ممسک

بسا عمارتِ عالی بنا نهاده کسان

که عاقبت شده بهرِ عوام مزبله‌ای

اگرچه ساخت کسی همچو قصرِ فرعونی

که منهدم شود آخر بیادِ زلزله‌ای

باین سرای بنای خراب چون نازی

که ذره ذره شود بر مثال خردله‌ای

درین زمانه فریقی زمانیان باشند

که میدوند بدولت چنانکه خرکله‌ای

غرورِ مسند و خرگاه چون خران دارند

گرفته اند بادبارِ خود مقابله‌ای

بریش و سبلتِ شان خندهٔ اجل آخر

بدُبرِ شان شده از طمطراق بلبله‌ای

شدید شوم چو شدّاد اگر بهشت بساخت

نفس نمیزند آنجا که هست مرحله‌ای

اگر بصورتِ لقمان شوی کریچه نشین

ازان به است که سازی سرای غلغله‌ای

چه غافل است کسی باوجودِ مرگ بپیش

گرفته ارثِ پدر این سرای ولوله‌ای

هجو بي ادب

بعلمِ صحبت اگر هست آدمي قابل
بهيچ علمِ دگر گو مدان کثير و قليل

و گر ز علمِ مجالس کسي بود عاري
معطل است و گر هست فارغ التحصيل

کتاب در بغل و بر زبان نه حرف ادا
بآن دليل که لعل و دُر است در زنبيل

نه هر دبير سخنور بود زبان آور
اگرچه پشهٔ زند بال و پر نشد جبريل

"عطا" زطبع سراسر خطا چه حسنِ مقال
جمالِ حال طلب يادگارِ ذکرِ جميل

گلهٔ ناقدري

فضيلتي که کند نفي جهل را اثبات
مراکجا ست که تحصيلِ حاصل است "عطا"

برين مناز که در غورکي مويز شدم
و گر در اولِ پيري خرف شدم ز خطا

ز فصل و باب ندانم بهيچ بابِ سخن
تکلف است که خوانند فاضلم هبطا

چو صفر هيچم و چون حرفِ علتم بحساب
نه اصل و فصل شناسم ز فصلِ صيف و شتا

همين بس است اميدم ز انّ اکرمکم
خطاي بنده "عطا" را عطا شود چو غطا

ناقدرداني در تته

عطا ز حکمتِ بيچون بقسمتِ ازلي
اقامت وطنم شد بخطهٔ تته

چنين مقام که زبده است ربع مسکون را
ز شرق و غرب و جنوب و شمال در بسته

ديارِ مسکنِ ما گرچه خوش بآب و هوا ست
بقحطِ قدرِ هنر منزلي است دلخسته

مقرر است که القاصُ و لا يُحبُّ القاص
هنر باهل هنر حاسديست وابسته

بسا متاعِ نفيس است يا قماشِ لطيف
درين ديار و ليکن ز دست وارسته

که جاي ميوهٔ اقسام فصل و موسمِ فيض
بقبضِ دستِ ليمان ست دسته بر دسته

زبانِ سندهي و شيرين عجب سياقِ سخن
ز طرح تلخ و ترش بادهها ست نارسته

چه روزمره بافواهِ السنه دائر
کتهي کجاره زبانها دماغها خسته

هم از قساوتِ قوم و قبيله فرياد است
نه صله رحم نه عهد و وفا است پيوسته

دوتان و تطعهٔ ماهي گيره پياز بدست
عوام در تگ و دو بر زيارتِ تته

درين ديار که قحط الرجالِ انصاف است
بکينه در زده دلها ز مهر بگسسته

نميکنم گله اي وز کنم ز طالعِ خويش
که در چه جا و مکان پاي قسمتم بسته

اگرچه در همه جا سند صادقان مشهور
که صادقان بگذشتند اکثري رسته
نفوس شوم چو ما اختلاف امزجه ساخت
که جاي خوب باين حالها ست وابسته
غريب شهر چو من مرد بينوا مسکين
قصيده خوان و قلندر بگوشه بنشسته
کسي ز حال نه پرسد بکوي نا پرسان
که چيست حال "عطا" دردمند دلخسته

ملا عثمان فاضل خان

بضمن سال سنه غين عين در تته
ز اهل مدرسه ديدم غريب ملائي
که در تردد اوقات جا بجا ميرفت
گهي بقاضي و گه صدر در تقاضائي
ز فرط عسرت احوال بي نوائي بود
بهم نشسته من و آن عزيز هرجائي
ز حال زار همي گفت قصه‌ها با من
که در وطن نه رسيدم بخوش تمنائي
من از شنيدن احوال گفتمش خاموش
که رنج گنج فزا عسر يسر افزائي
يقين که از پس قبض است بسط مطلبها
ببين که از پس امروز هست فردائي
پس از مرور زمان ديدمش که دور فلک
نمودش از سر اقبال مسند آرائي
چنان بمرتبهٔ عز و شان تصاعد يافت
که داشت اهل وطن حيرت از تماشائي

عزيز و خويش و قبيله ز دولتش محظوظ
رسانده فيض مناسب بپير و برنائي
پس از گذشتن او دولتش چنان برخاست
بشان و شوکت يارانش رتبه افزائي

هجو طعنه زن

شنيده ام که بجائي شرير غمازي
مرا نمود بسوداي دنيوي منسوب
عياذ بالله ازين ماجرا. که نيست مرا
بجز طريقهٔ سوداي عاقبت مطلوب
نه چک نه چرخه نه باغ و نه وجه دانه و دام
کزان شود درمي چند حج را محسوب
درين ديار و درين شهر شهرهٔ سودا
تونگران قديم و جديد زر محبوب
"عطا" قلندر آزاد فارغ از سودا ست
که لا بقا است چو اقبال ميشود مقلوب
ز کسب پيشهٔ هر دخل فارغ البالم
مرا ست کنج غم و کنج انزوا محبوب
عيان است غيبت قلاب پيشگان دو رنگ
که نيست شبهٔ مکتوم تا شود مکتوب
بري ز خويش و عزيز اند قاطع صله رحم
که در سعايت پنهان بفتنه کي محجوب
شده بيارهٔ شان بارها نکوئي ها
بعکس سوء مزاج است رسم تيره قلوب
ز صبح صادق فرق است صبح کاذب را
بسعد و نحس اگرچه بود طلوع و غروب

فریقِ اهلِ غرض في قلوبهم مرض
که برخلاف کند اختلافِ نا مرغوب
یزید مظلمه، ابنِ زیاد مشت زیاد
ز حق پژوهي منکر ز کبربزي مکذوب
بخبث و خرخشه ضرب المثل بنکث و نفاق
که عیب بر دگري برده خویشتن معیوب
چو جود حاتم‌طائي و بخل قاروني
چو طمع اشعثِ طماع و وعدهٔ عرقوب
پراچه ها کتیبه نیسبتان کینه گزین
حقوق کرده عوض با عقوقِ بي اسلوب
جزا علیهم ما یستحقهم حقا
که هست فرقهٔ مبغوض را جزا مغضوب
بآه پنبهٔ گوشِ مرائیان سوزم
دکانِ پنبه فروشان سزاي آتش و چوب
مثل زنند که همسایه بد مباد آري
اگرچه هست عیان وضعِ غالب و مغلوب

هجو اهل تته

بشنو که بیان میکنم این حالِ وطن را
یعني که به تتّه بود این کیف و کماهي
طرزِ جهلا وضعِ خلاها و ملاها
وقتي است که رائج شده کولي و کپاهي
بوده است بزرگي که بود بیتي از و یاد
بر صورتِ تتّه گذرانده است گواهي
" در تتّه ندیدیم بجز پلّوه ماهي
اشراف و اکابر شده جولاه و کپاهي "
اکنون نه چنانست، چنین است و لیکن
[illegible] است همین گندگهٔ پلوه ماهي

کولي و کپاهي شده شیطانِ زمانه
دجّالِ جهان همچو کسائي شده کاهي
با پالکي و بهل پساري و پراچه
اتّهو و پکوري شده بر وضعِ سپاهي
اعیان همه در گوشه نشسته متحیر
ارذال بسر خیرگي و حال تباهي
بر مُنکَر و مُسکِر چه عوام اند حریصان
سرکش ز اوامر شده مشغولِ نواهي
بعضي که ز اصناف بر انصاف نباشند
مظلوم نمایان نه هراسان ز دواهي
انصاف توان داد که در شهر چه حال است
چون بیمن و تهیمن شده اقبال پناهي
چون چکني و بشني شده زر دوز و چکن دوز
پوّاج مدمغ شده از خیره نگاهي
بعضي شده بر میخ چو گوسالهٔ رقصان
جولاه وشان تا بکمر در تک چاهي
بنگر که شده خرکره ها اسپ سواران
پوّاج دوان پیش ز بس خیره نگاهي
وین طرفه که جاهل پسران لاف بدانش
از چوپر و بازي بشده لاغب و لاهي
گاهي بقمارند و گهي مستِ خمار اند
از سهو و خطاها نه شده خاطي و ساهي
هندو بچگان سلسلهٔ پشم و پکوري
با روزره فارسي و کلک و سیاهي
زینسان که زبوني کشي از فرقهٔ اوباش
شاید که کني ترکِ وطن خواه مخواهي
در حفظ نگهدار خدا یا ز چنین حال
بخشاي الهي ز همه فسق و گناهي

هجو ملیح

آن عزیزِ اهلِ جود و فیض را از من دعا
در عدد صد انبه همچون دنبه فرمودي عطا
انبه جـــلابِ شکنبه دانهٔ پنبه بوزن
انبه همچون گردهٔ دنبه بسرخي خوشنما
مائلِ لعلِ بدخشان رنگ شاخِ زعفران
هیئتِ شنگرف و زرنیخ و زمرد چون حنا
همچو عنقا قسمِ این نایاب اندر ملک سنده
بوده از تخمِ ولایت در حلاوت خوش غذا
چون مربا ذایقه چون قلیه زردک چاشني
میخوش و مقدار لیمون چون ترنج و کهربا
در مزه سرکنگبین در غورکي گشته مویز
هم قماشِ آش و بغرا قیمتش افزون بها
رنگ و بویش اشتها را ناشتاي تازه ساخت
خوان و خوان پوش از پُري خندید بر انبارها
باغِ همت را درخت و شاخ ازو سرسبز شد
برگ و بار آمد نهالِ جود را سر تا بپا
ني بشیریني غذائي ، لایقِ آچار بود
حیرت از جنسش دکان و بهانده و بازار را
بسکه شیرین کام گشته داعئ ناکام ازو
آفرین بادا که حقِ دوستي کردي ادا

هجو ممسک

همتِ نامردمان دیده حیا فهمیده شد
رقعه هاي عرض چون طومار ازان پیچیده شد

بي تکلف هر چه تکلیف است کلفت میدهد
کار اگر سهل است هم بر اهل ناچسپیده شد
باقي از دولت دعا ماند نماند خوردني
زانکه چیزي خوردني چون هضم گردد ریده شد
بقلهٔ ترکار همچون کاسهٔ آبي بود
کز عطش نوشیده بعد از لحظه‌اي شاشیده شد
ني ز راد و ني ردي طمعي توان کردن "عطا"
باز و شاهین سخرهٔ زاغ و زغن نشنیده شد
استخواني باز دارند از سگِ اصحابِ کهف
ریشِ دقیانوس و قارون را بهم گوزیده شد

تشکر

اي نقشِ نیکیٔ تو خالِ رخِ زمانه — نتوان بیان نمودن احسانِ بیکرانه
شکر است نقدِ باقي نعما ست جنسِ فاني — بر هر زبان ترنم گلبانگِ این ترانه
ذکرِ جمیل همچون فکرِ جمالت افزون — آري بروي گیتي ماند همین فسانه
اوصافِ تو مُسَبِّحِ اکرام نامعین
اذکار جا بجا و اوراد خانه خانه

اعتذار

زهي بلند همم میرِ صاحبِ اقبـــال
که دستِ جودِ ترا چشمِ عالمي نگران
گهي توجه و گاهي تغافل از پئ چیست
مگر ازین دو سبب خاطرِ کریم گران
خطا ز بنده بتخفیف کردنِ تصدیع
دگر ملالتِ صاحب ز خبثِ بي جگران

کنم بدیدن و نا دیدن تو استمزاج
که من لجوج نباشم بهیئت دگران
زیاد عمر تو بادا مبر ز یاد "عطا"
بکارم تو برد نظم من کران بکران

حسن طلب

زهي کریم صفت میر محسن الاخلاق
کرامت و کرمت آبرو ست گر ما را
سزد بجود تو نازم ز بي نیازئ طمع
که ذکر برمکیان یاد داده‌اي ما را
اگرچه برمکیان را نه قدر شان تو بود
نه قدرت قدرا قدر و شان امرا را
پئ مبالغهٔ همت سخا و حیا
هم از برامکه یاد آورم محاکا را
چه کم ز دولت تو هم عطاي من چه زیاد
که بارها شده تکرارها تقاضا را
دهي وگر نه دهي درمیان مضایقه نیست
بجز دعا نه بود مدعا دگر ما را

هجو اهل تته

باز نقش قصه اي از دور گردون میکنم
میکنم گر شکوه از نامردم دون میکنم
دور دور میمن است و طمطراق اهرمن
اصل و فصل سفلگان را هجو موزون میکنم
آن پکوري بن پکوري بوزنه بن بوزنه
هجو نا اهل لجوج از اهل نانون میکنم

موشکي در پالکي و چند گربه در جلو
بوش پشم خوش قماش موش مفتون میکنم
سگ‌دهن، خردم، مگس‌خو، گربه وضع‌وموش‌شکل
شرح حال بد درونش باز بیرون میکنم
ابلهٔ مجهول، مدبر، نا مدبّر در امور
ژاژمیخاید که من کار فلاطون میکنم
سامري اصلست این گوساله طبع خود نما
تیز بر زر پوشئ زردشت ملعون میکنم
حیف بر دنیاي دنیا زاده‌اي، دنیا پرست
صد هزاران لعنت اندر شان قارون میکنم
آن قدر بد خو که مي آید ازو نیکي بسهو
از هجا میخي بکون شیخ کج کون میکنم
سند را آواره گردان تا به هندوستان رسد
مدحت پرهیزگاریهاي خاتون میکنم
ریش دقیانوس کي دم سگ اصحاب کیف
دستهٔ جاروب دور از آب و صابون میکنم
آمده پخته فروشان را دکان گرمي ازو
تورهٔ قوم اوره را فرامش چون میکنم
نا بریده مرتدان نه این طرف ني آن طرف
حیف و حسرت بر سر این دورهٔ دون میکنم

هجو

مرد بیچاره در جهان حیران است — که شود شادمان بدولت ایر
دولت کس کشي فراوان است — که ازان گشته اند دونان سیر
فضلهٔ شیر میخورد روباه
حالیا سخره روبهان را شیر

گلهٔ ناقدري

فغان که صورتِ وضعِ زمانه برعکس‌است   که اصلِ جود باهلِ دعا نمي نگرند
خسان دمیده بشبنم گرفته دامنِ باغ   چو غنچه سنگدلان لاله داغ بر جگراند
چرا کنند کریمان ز داعیان اعراض
مگر که جاي مواسات مردمِ دگراند

قطعات قسمیه

* ۱ *

بخداي کــه اول و آخر   خلق را از دو حرف پیدا کرد
هرچه در کتمِ غیب پنهان بود   قدرتش یک بیک هویدا کرد
که مرا آن جمالِ حضرتِ دوست   طرفه بي اختیار شیدا کرد

* ۲ *

بخداي کــه نُه رواقِ سپهر   بي ستون همچو خیمه زو برپا ست
که بعینِ وصال با جانان   همچنان اشتیاقِ من بر جا ست

* ۳ *

بخداي کـه کائناتِ جهان   همه نقشي ز کلکِ قدرتِ اوست
عالم و آدم آسمان و زمین   قطره‌اي از بحارِ رحمتِ اوست
روزئ عــام سفرهٔ عالــم   یک نواله ز خوانِ نعمتِ اوست
هر تر و خشک گرم و سرد که هست   اختراعي کمالِ صنعتِ اوست
که مرا حظِّ زندگاني نیست
در جهان بي جمالِ حضرتِ دوست

* ۴ *

بخداي که فیضِ رحمتِ او   هست افزون ز حد و اندازه
کلکش از کارخانهٔ تقدیر   هر زمان صورتي کشد تازه
چهرهٔ چــرخ را بگلگونه   صبح و شام از شفق نهد غازه

نسخهٔ کائنات را بسه قسم   چار پیوند بســت شیرازه
که مرا در فراقِ تو هردم
میرسد غم غمي و خمیازه

* ۵ *

بخداي یگانهٔ واحــد   وحدهٔ لا شریک له سبحان
که ز کتمِ عدم دو عالم را   بسه قسم آفرید و چار ارکان
پنج در برکشود و شش دیوار   کرد هر هفت را هزار الوان
آسمان و زمین بملک و ملک   خوش بر آراست چون ز گل بستان
از کفِ خاک آفرید زمین   فلکِ نیلگون ز ذرّه دخان
بلبلان را بباغ نالان کرد   غنچه را میکند گلِ خندان
از پئ هر فراق وصلي ساخت   و ز پئ هر بهار کرده خزان
عالمي آفرید دائره وار   مرکزش ساخت کعبهٔ ایمان
که مرا بي تو قبلهٔ دل و دین
نیست آرامِ تن نه راحتِ جان

* ۶ *

بخدائي که خالقِ من و تست   که من از فرقتِ تو بي خویشم
با تو ام اعتدالِ آب و هواست   بي وصالِ تو تلخ شد عیشم
اي طبیبِ فراقِ بیماران   مرهمِ وصل نیـه که دل ریشم
از تو خواهم ترا و دیگر بس   من نه وابستهٔ کم و بیشم
از نباتت زکاتِ بوسه بده
که بآن مستحقِ درویشم

* ۷ *

اي که شکرانهٔ مکارمِ تو   همچو دریا بکاسه کي گنجد
کو زبانِ اداي آن چون نیست
حدِّ میزان که کوه بر سنجد

ترجیع بند در حمد

* ۱ *

اي كام دهِ امید واران — پوشندهٔ حالِ عیب داران
اي مرهمِ ریشِ مستمندان — بخشندهٔ ما گناه گاران
اي قدر فزاي سر بلندان — اي عجز پذیرِ خاکساران
اي عقده کشاي غنچهٔ دل — مشاطه کنِ رخِ بهاران
اي نفحه دهِ دمِ صبا را — داغ افگنِ جانِ لاله زاران
اي بر رخِ صوفیان صفا بخش — رنگ افگنِ روي باده خواران
اي ذکرِ تو قوتِ جانِ ارواح — اي قوتِ بازوي نزاران
روشن کنِ آب را بآتش — نظم افگنِ برق را بباران
اي دافعِ کینه هاي اغیار — اي مهر فزاي طبعِ یاران
اي بنده نوازِ کار سازم — اي عفو کنِ تباه کاران

با آنکه بسي تباه کارم
از فضلِ تو بس امید وارم

* ۲ *

اي روح فزاي درد مندان — فرحت دهِ خاطرِ نژندان
اي شعله فشانِ طبعِ زهاد — اي نوش رسانِ جانِ رندان
اي نقش نگارِ لوحِ فطرت — اي لوح طرازِ نقش بندان
اي مونسِ بي دلانِ مسکین — اي رافعِ اوجِ سر بلندان
حیرت نه دیدهٔ بصیرت — سوزش دهِ سینهٔ سپندان
چشمانِ هراس از تو گریان — لبهاي امید از تو خندان
من در غمِ تو ز جنسِ شادي — دارم اثري ولي نه چندان
یعقوب صفت ببیتِ احزان — یوسف روشم بچاهِ زندان
خارِ پایم چو موي بیني — میخِ چشمم چو سنگِ دندان

با آنکه بسي تباه کارم
از فضلِ تو بس امید وارم

* ۳ *

اي سامعِ دعوتِ نهانه — فیاض توئي دگر بهانه
اي شعله فشانِ دیده و دل — اي سارئ جانِ خانه خانه
اي بي همه از همه مبرّا — اي با همه حافظِ یگانه
اي ناظمِ عقدِ خوشه خوشه — اي وردِ زبانِ دانه دانه
ذکرِ تو بهر دمي ترنّم — یادِ تو بهر نفس ترانه
اي شوقِ تو مردمک بدیده — اي عشقِ تو در دل آشیانه
حکمِ تو صداي جمله آفاق — گلبانگِ زمین بهر زمانه
گنجِ غمِ تو درونِ دلها — پیداست خزانه در خزانه
زآهنگِ غمِ تو پرده ساز است — چنگِ رگ و پي‌بتن چغانه
باتیرِ غمت که دل نشین است — سر ها بهوا بود نشانه
جز یادِ تو اي گره کشایم — دندانه نهم بلب دهانه
بي ذکرِ تو هرچه هرزه گویم — بربادِ هوا بود فسانه
بي یادِ تو من غلامِ غافل — دیوانه تباه کاریانه

با آنکه بسي تباه کارم
از فضلِ تو بس امید وارم

* ۴ *

اي مبدعِ هر بلند و پستي — اي قادرِ نیستي و هستي
اي عالمِ غیب و الشهاده — تو صانع هر شکست و بستي
بس خط که نوشتي و ستردي — بس نقش که بستي و شکستي
هستي تو و ما سوا همه نیست — اما نبدانمت چه استي
اي مالکِ ملک خالقِ خلق — فرمان دهِ دورهٔ الستي
غم دادي و هوشها ربودي — دل بردي و سینه ها بخستي
با شیر دلانِ کوه پیکر — دردِ تو کند دراز دستي
حیرت زده ام که اي دلِ زار — از بندِ غمش چگو نه رستي
در حیرتم. اي تنِ جفا کش — گزشستِ غمش چگونه جستي

عمریست که از شرابِ شوقت　　بیهوش فتاده ام ز مستی
آواره بعالمِ جنونم　　غافل ز طریقِ حق پرستی
با آنکه بسی تباه کارم
از فضلِ تو بس امید وارم

ترکیب بند در حمد

* ۱ *

اي نامِ تو دلنشینِ جانها　　ذکرِ تو وظیفهٔ زبانها
اي وصفِ تو وجدِ جمله ذرّات　　با یادِ تو اُنسِ انس و جانها
اي وردِ زبانِ جمله اشیا　　مِلاّکِ زمین و آسمانها
اي از تو بانقسامِ نَعما　　بر گردنِ خلق امتنانها
اي از تو باتّصافِ اسما　　اثباتِ یقین، گُمِ گمانها
اي از تو باصطناعِ آلاءْ　　پیدا همه صورتِ نهانها
اي آنکه مُنَزّه از مکاني　　خالي نه بود ز تو مکانها
ظاهر بهمه صفات و پنهان　　با جمله نشانِ بي نشانها
داناي سرائر و ضمائر　　بیناي حقایق و عیانها
سازندهٔ هرچه هست موجود　　بخشندهٔ قدر و عزّ و شانها
اي از تو ببوستانِ فطرت　　ترتیبِ بهار بر خزانها
صنعت گرِ پیري و جواني　　صبّاغ بباغ و بوستانها
من بندهٔ پیر و عاجز و زار　　شرمنده ز غفلتِ زمانها
از عجز بدرگهِ تو سائل　　از عرض نوشته داستانها
حالي که مرا نهان و پیدا ست
آنجمله بحضرتت هویدا ست

* ۲ *

یا فاطر یا کریم یا رب　　ذکرِ تو مرا مراد و مطلب
بر روز و شبم گواه حالي　　اي فالقِ صبح و جاعلِ شب
جز فضلِ تو حاجتي ندارم　　ني خواهشِ مقصد و نه منصب
ني شاکيِ غصهٔ عَم و خال　　ني حاکيِ قصهٔ جد و اب

غافل ز اداي فرض و سنت　　کاهل ز امورِ دین و مذهب
رو خشک بکام تشنه ناکام　　لب تر نشدم بهیج مشرب
بي بهره ز هر هنر دریغا　　نا فهم ز معجم و مُعَرّب
نا یافته فیضِ مسجد و باغ　　نا دیده حصولِ درس و مکتب
بي حسرتِ روزگارِ ادهم　　بي مشغلهٔ زبانِ اشهب
ني رشحهٔ اشک سوز در چشم　　ني شعلهٔ آه جوش بر لب
گاهي نه بخوشدلي مصادف　　گاهي نه بخرمي مقرب
بیچاره اسیر هیچکارم　　مابینِ امید و بیم در تب
پیوندِ نفختُ فیهِ بر جان　　آورده امان به نحنُ اقرب
هر و جهِ رضاي تست اولیٰ　　هر قسمِ قضاي تست انسب
بنده بخطاي خویش قایل
از عفو و "عطاي" تست سائل

* ۳ *

اي داورِ بارگاهِ لاهوت　　فرمان دهِ کارگاهِ ملکوت
اي نافذِ امرِ ملکِ جبروت　　اي مالکِ ملکِ جمله ناسوت
اي سرِّ غمت وجودِ آدم　　برهم فگنِ هزار هاروت
اي سوزِ غمت نواي داؤد　　بخشیده اثر بجانِ طالوت
طالوت بهانه بود ظاهر　　امرِ تو نموده قتلِ جالوت
مرحوم ز طاعتِ تو پاکان　　محروم ز رحمتِ تو طاغوت
آن کیست که از قضایت آخر　　از تخته نمیرسد بتابوت
پروردهٔ تو بخوانِ احسان　　هر طفلِ رضیع و پیرِ فرتوت
سازي چو قرانِ حسن با عشق　　گردند بعلم و عقل مبهوت
با دام ز عشق تست یا دام　　با قوت بذکرِ تست یاقوت
دل سوختهٔ غمِ تو دارد　　از ناله و آه سرب و باروت
حوتِ غمِ تست دامِ یونس　　هر چند بدام مي فتد حوت
لاشک بنصیبه گشت فائز　　شد در حق هر که هرچه مثبوت
رحمي بمن اي رحیمِ ارحم　　با نعتِ کمالِ فضلِ منعوت
گر بنده "عطا" بسا خطا کار
حقّا که توئي کریم و غفار

* ۴ *

اي دائمِ ملکِ لا يزالي / اي قايم اوجِ ذوالجلالي
علمِ تو بود محيطِ اشيا / آگاهِ درون گواهِ حالي
از قدرتِ تو محال ممکن / ممکن ز تو عفوِ من محالي
اي خافضِ کيد و کبر اضداد / اي رافعِ رتبهٔ عوالي
معبودِ اعالي و اسافل / مسجودِ اهالي و موالي
اعجوبه نماي ملکِ هستي / حکمت بتواتر و توالي
يک پرتوِ آفتابِ نورت / ذراتِ جلالي و جمالي
شوقِ تو درونِ جمله ساري / نبود ز تو هيچ ذره خالي
امرِ تو بموجبات وارد / عدلِ تو بکائنات والي
لطفِ تو مفتّحِ مراحم / قهرِ تو مسبّبِ زوالي
اي ماجدِ واهب العطايا / تو ناصرِ قادرِ کمالي
رزاق ، جواد ، وافي الخير / خلاق ، معين ، متعالي
اين بندهٔ پير ذره عاجز / خواهد ز تو خوبئ مآلي
وحشت زده ام ز دورِ ايام / غفلت زده از غمِ ليالي

بالسهو خطائيم و بالعمد
راجي بعطاي تو لک الحمد

* ۵ *

سلطانِ سريرِ بي نيازي / تو قادرِ عاجزان نوازي
علامِ معالمِ حقيقت / صناعِ عوالمِ مجازي
بنّاي بناي آفرينش / فياضِ کريم کارسازي
مطلق حقِ ما خداي بر حق / افسر نِه فرقِ سرفرازي
اي پاک منزّه از تشابيه / مستغنئ روزه و نمازي
اي غالبِ حول نافذالامر / فتاحِ مجاهدانِ غازي
اي وارثِ ملک جاعل الفلک / ملکِ تو مبالغ و موازي
حکم تو کشد بمار موري / وز پشه بفيلِ ترکتازي
لطفِ تو دهد چو بختِ محمود / لالاي کهين کند ايازي
ز آبيِ رخِ خاک را فزائي / زآتش دلِ سنگ را گدازي
از شوقِ دلم بشعله سوزي / وز رشحه رخم سفيد سازي

ني آب رخم نه تاب در دل / برباد هوا بخاکبازي
مضمونِ بلند و فکرِ من پست / کوته نفس و سخن درازي
زنگي بزبانِ فارسي پوچ / در عرف نه ترکيم نه تازي

يا باسطُ يا غني خداوند
بخشاي کشايشم بهر بند

* ۶ *

يا واحدِ سامع المناجات / يا واهبِ خير، اقضِ حاجات
يا کافلِ رزق واسع الفيض / يا شافئ کافي المهمات
يا غافرِ ذنب ساترالعيب / يا واجدِ واهب العطيّات
يا ظاهرِ مظهر المکارم / يا باطنِ عالمِ الخفيات
اي راه نماي راه بينان / اي کارکشا مجيبِ دعوات
اي بخشش تو نجاتِ جاويد / بخشايشِ تو علوِ درجات
اي ناصبِ الويات اجرام / اي ناظمِ ارض و السمٰوات
اي ارحم اکرم الاکرمين / بخشندهٔ کشف و الکرامات
بر اهلِ مساجد و منابر / بر اهلِ خوانق و خرابات
باشد نظرِ عنايتِ تو / اي عفو کنِ خطا و طامات
نزدِ کرمت اهمّ اسهل / از رحمتِ تست عفوِ عصّات
عاصي تر از آن همه من از جهل / عمري گذرانده در خرافات
اول ز عطايم آفريدي / محفوف نموديم ز آفات
پروردِيَم از کمالِ احسان / بخشيده هدايتم بکلمات
و آخر ز تصدقِ کلامت / بالحقِ همه کريمه آيات

الحق شفيعِ عذرخواهي
بخشاي ببنده يا الهي

* ۷ *

يا ربِ کريم ايزدِ پاک / اي نعبدُ نستعينُ اياک
از عجز اداي طاعتِ تو / کافي است دليلِ ما عبدناک
وز معرفتِ تو عارفان را / ارشاد نما ست ما عرفناک
خاصان بنياز در ثنايت / بنهاده ز عجز روي بر خاک

بر خاک رهت فتاده مدهوش　　دل سوختگان بچشم نمناک
از داغ غمت چو بلبل و گل　　آشفته دلان بسينهٔ چاک
جان خسته شکسته دل ز شوقت　　بيزار ز موميا و ترياک
در راه رضاي تو شهيدان　　از سر گذرند چست و چالاک
مستان محبت تو بي خويش　　نفرين زده بر عصارهٔ تاک
بند تو ز ما سوا ست آزاد　　فارغ ز هواي مال و املاک
محو غم تو ز خلق غافل　　هم از سروجان خويش بي باک
پيوسته بتو گسسته از غير　　تارک ز همه رُخوت اهلاک
بيگانه ز خويش آشنايت　　در کشتن نفس خويش سفاک
بخشاي ز آشنائئ خويش　　بوي اثري ز نشئهٔ پاک
بخش آبرخي بمشت خاکي　　از خاک در مراد لا لاک
کن عفو عطا بحق ممدوح　　لولاک لما خلقتُ افلاک

اي بر همه حال قالم آگاه
ربِّ ارحمني باسمک الله

مخمس

شايد اي دوست بسمع تو رسد فريادم
داورا دادگرا عدل گسراده دادم
چرخ بي مهر نه کرده است دمي دلشادم
مصرعي حافظ شيراز بيامد يادم
يا رب از مادر گيتي بچه طالع زادم

اي که بر همت تو لا و نعم يکسان است
گر بحالم نظر لطف کني آسان است
گرچه از بي ادبي خاطر من ترسان است
حال من پرس که شه هم ز گدا پرسان است
حال افتاده ببين گر زدلت نفتادم

مدتي رفت که بر من گذرت نيست هنوز
اي مگر تا بقيامت بشمارم شب و روز
پيش ازين ز آتش حرمان دل من زار مسوز
نظري بر سر اين طوطيکي دست آموز
که بشيرين سخني خسرو و هم فرهادم

هرچه مکتوب جبينم شده مانده مکتوم
ز اوّل کار نشد آخر کارم معلوم
اينقدر هست که گه شادم و گاهي مغموم
ميگدازم همه تن ز آتش غم همچون موم
خاکم آخر نه من از سنگ نه از فولادم

رو بره ، دل بکف و سر بسفر ، پا برکاب
نعل در آتش تشويش فتادم بيتاب
ديده پر آبم و جان خسته ام و سينه کباب
حال اين دل شده گاهي بنگاهي درياب
دور نبود ز کرم گر بکني امدادم

بو که هر بوي جناب تو رسم بر مقصود
هست از دود دل غمزده راهم مسدود
از ميان دور کن اين تفرقه بر رغم حسود
وا رسان بخت زمانم ز نحوست بسعود
لطف کن لطف کزين بند کني آزادم

گرچه گردد نه کم و بيش نصيب ازلي
هيچ علمم نه دهد بهره ازين بي عملي
دشمن خويشتنم آه ز نفس دغلي
شايدم دست بگيرد کرم لم يزلي
تا کند مرشد توفيق مگر ارشادم

نه کشم سر ز قدم دست ز دامانِ امید
تا که از مژدهٔ اقبال رسد دل بنوید
نه مرا کار به عمرو است نه‌پروا ست به‌زید
ذره قانع بسها نیست ز مـــهرِ خورشید
من نه غافل ز تو و هم تو مبر از یادم

دوست را در حقِ من دادِ سخن باید داد
تا چه از خونِ جگر خامهٔ من نقش نهاد
از خیالِ رخِ جانان دلِ من دور مباد
گر رود گو برود خاکِ وجودم برباد
کرد برباد درین دیرِ خراب آبادم

تن بتب، دل بجنون، سر بهوا، سینه بداغ
زین گرفتار سراپا مطلب کنجِ فراغ
نه مرا وحشتِ راغ و نه مرا فرحتِ باغ
میزنم چند دمـــي سوخته از سوزِ دماغ
غیر دودي بهوا نیست دمي بربادم

پیشِ چشم ار بنهم آئینهٔ دینداري
وا نماید بنـــظر چهرهٔ نـــاهمواري
پیشهٔ کار ندارم بجـــز از بیکاري
بي خیالش بتر از خواب بود بیداري
حیف ازین خوردن و خفتن که بود معتادم

نبود سیر و سلوکم روشِ هیچ سبیل
نبود طرز و طریقم نمطِ هیچ قبیل
ره نرفتم بغلط بر اثرِ هیچ دلیل
مانده ام بي خبر از تفرقه بر بانگِ رحیل
ني مرا قافله ني راحله و ني زادم

نپذیرند شعارم، نه مسامین نه هنود
نه مجوس و نه مغ و گبر، نه ترسا، نه یهود
صفتم خصلتِ هفتاد و دو ملت نه نمود
مي ندانم که مآلم بچه سان باید بود
نا خلف مانده خلافِ روشِ اجدادم

هر نهالي که نشانند دهندش آبي
هر سرائي کـه بسازند نهندش بابي
نه رخم تازه بآبي نه دلم را تابي
جسته از وادئ یادم چو خیالِ خوابي
خستهٔ داغِ جنون سوختهٔ ایجادم

ذره ناچیزِ وجـــودم ز اراداتِ ازل
همچو وحشي بقفس بند چو حیوان بوجل
صورتِ آدمیم مانده ز معني اجهل
عاري از علم و عمل خیره سر از بیت و غزل
روي طالع سیه از زائچهٔ میلادم

تا چه بوده است ندانم رقمِ پیشاني
سیه از ناصیه‌ام تـــختهٔ ابجد خواني
نیست از صـورتِ دیوار بجز حیراني
هوش مسخ است ازین غلغلهٔ ویراني
هیچ تعلیم بجز خبط نداد استادم

دوستانم بغلط فاضل و دانـــا دانند
وز کمالِ سخنم شاعرِ غرّا خوانند
گاه در انجمنم صـــدر نشین بنشانند
گاه ز آوازِ من از سینه غبار افشانند
مي ندانند که دیوانهٔ با افسادم

گه ز صوتِ سخنم طوطيْ گويا گويند
گه بعطرِ نفسم نافهٔ بويا بويند
گاه با آبِ لبم گردِ کدورت شويند
چون صبا صحبتِ من صبح صفت ميجويند
بي خبر زين که چه مفتون بکفِ اضدادم

گاه چون مسخرهٔ نفس گهي سخرهٔ ديو
گاه سودا زدهٔ رنگ گهي فتنهٔ ريو
گاه با بختِ خودم دست و گريبان چون گيو
گاه از حسرتِ اعمال بغوغاي غريو
چون فلاکت زدگان از فلکِ شيّادم

کوکبِ طالعِ من ثابت و سائر نه بود
گاه بر مرکزِ اقبال چو دائر نه بود
نسر شومي است که چون واقع و طائر نبود
گه بجمعيتم از تفرقه زائر نه بود
مهرهٔ ششدره بند از فلکِ نرّادم

گرچه هيچم بصفت ذره نزارِ ناچيز
خرفِ پيريم از غورکيم گشته مويز
مانده ام دور بنقصِ هنر از قدر و تميز
خارج از دفترِ آوارجهٔ خوار و عزيز
مي ندانم که چرا در خلجان افتادم

گرچه در صورتِ حيوان نه نباتم نه جماد
هيچ حيوان برخم چشمِ تماشا نکشاد
کس چو من هيچ پيْ هيچ گرفتار مباد
اين چه سودا ست که جز دردِ سرم سودنداد
حسرتا کار که درکار بود نکشادم

چشم دارم که قبولِ تو نگرداند رد
نقدِ فضلِ تو مگر جنسِ نيازم بخرد
هست اميد که احسانِ تو دستم گيرد
عجزِ اين ذرهٔ مسکين ز عطا بپذيرد
ورنه حاصل چه ازين مشغلهٔ اورادم

پنبهٔ داغِ جگر گر نهم از موي سفيد
بر جراحاتِ گنه مرهمِ عفو است اميد
که بجز عفوِ تو سودي نه دهد کيد نه شيد
بنشيدِ کرمت باز ببخشاي نويد
گوشه گيرِ کرمم گر همگي کيّادم

يا مقدّر که بود وصفِ تو غفارِ ذنوب
يا مصوّر که بود فضلِ تو ستارِ عيوب
يا مقلّب تو محول همه احرال و قلوب
يا مُفتّح که بود علمِ تو علّامِ غيوب
به "عطايت" که ز هر بند نما آزادم

ساقي نامه

کنم مدحتِ پیرِ خمار را   که مي پرورد طفلِ سرشار را
کند باده را دستِ او دایگي   لبش آب را کرده پیرایگي
زد از لعل برّاق آتش در آب   ز عنابِ او آب شد ماهتاب
چو چشمش بمستي بر افروخت چهر   شرر ریخت در چشمهٔ کاسِ مهر
ز رخ جوش زد دانهٔ گرم را   بر افروخت زو شعلهٔ گرم را
مي از چشمِ او کودکِ شیر خوار   گرفته کفش باده را در کنار
چو چشمش بمي روي لطف آورد   بچشمانش چون مردمک پرورد
چو شوقش کند تربیت تاک را   دهد آب گرمابهٔ خاک را
چو چشمش زده نقشِ مستي بر آب   زیک قطره مي کرده عالم خراب
مي از دست او چون رضیع از رضاع   برد دمبدم بالش و ارتفاع
چو چشمش کند عزمِ بزمِ نشاط   بر آرد مي از خم چو طفل از قماط
بگهوارهٔ دیده بنشاندش   بپیمانهٔ دست گرداندش
کشد از رخِ دخترِ رز نقاب   ز چشمش دمد چشمهٔ آفتاب
چو طفلِ مي آرد بحدِّ کمال   برقص آردش در فضاي جمال
روان از صراحي بمینا کند   وزان دیدهٔ شیشه بینا کند
بآن نوجوان چون دهد تیز جوش   ستاند ز پیرانِ صد ساله هوش
پري وار در شیشه گردان کند   که تا رخنه در کارِ مردان کند
ز لعلش دهد رنگِ چشمِ خروس   برون آرد از حجله اش چون عروس
چو لیلیٰ پیاله کند محملش   چو مه خطِ هاله شود منزلش
بسا همچو مجنون کند مست او   دماغِ بلندان کند پست او
ز مي قطرهٔ جوش دریا زده   کزو شهر ها سر بصحرا زده
بمستي کند کشورِ دل خراب   بجذبِ هوا آبها را سراب

چو سازد رها مستِ آزاد را   اشارت دهد ساقيِ راد را
ز دستي بدستي بگرداندش   ز لبهاش در دیده بنشاندش
بدلها کند جاش هم در دماغ   کند از رخش چشمِ دلها چراغ
بجریان کشد آبِ آتش مزاج   بر افروزد از وي هزاران سراج
بقندیلِ دل شمع روشن کند   کزان گلخنِ تن چو گلشن کند
نماید مساواتِ لیل و نهار   خیابانِ تن را کشد نوبهار
سمومِ خزان در تنزّل نهد   نسیمِ بهاران تبدّل دهد
کند غازه کي چهرهٔ باغ را   گل افشان کند عرصهٔ راغ را
کند ابر پیمانه را برق بار   زند شعلهٔ آتش از آبشار
فروزد بفانوسِ دل شمعِ داغ   نهد کلبهٔ تیره را شبچراغ
شبستانِ تن ماهتابي کند   چو مي در قدح از گلابي کند
بمغزِ خس و خار پاشد گلاب   دماغِ چمن کرده مست از شراب
فشاند چو در باغ یک رشحه مُل   ز آتش نهد طشت بر فرقِ گل
ز مي برق در خرمنِ گل زند   کزان شعله در جانِ بلبل زند
ز رشحاتِ صهباي عناب رنگ   کند جامهٔ گل بخوناب رنگ
شرر بارد از برقِ مي در چمن   چمن را بخون در زند پیرهن
در آتش نشاند عروسانِ باغ   کند سینهٔ لاله را تازه داغ
ز مي بشکند چشمِ نرگس خمار   صبا را صبوحي دهد عطر بار
چو آراید اندر چمن انجمن   بشوید بکافور روي سمن
چو از آتشِ مي فشاند شعاع   برقص آورد سرو را در سماع
چو از مي جهد شعله بر شاخسار   زند مغزِ سنبل بمشکین بخار
بعکسِ رخِ بادهٔ آتشین   ز سوسن دمد نکهتِ عنبرین
جهاند شرر از رخِ ارغوان   کشد غالیه طرهٔ ضیمَران
چو زد تابِ مي نفحهٔ باد را   دهد لخلخه جعدِ شمشاد را
زد از بوي مي در چمن غلغله   فتد پیکرِ پند را زلزله
چو مي همچو مه جا بهاله کند   لبِ غنچه را چون پیاله کند
چو پیمانه آید ببوس و کنار   دهد نقدِ نزهت بدستِ چنار

چو صهبا بسرما برد دار و گیر بجوش آورد کرهٔ زمهریر
چو قرقف کند سنگِ چقماق شق ز روي زمستان فشاند عرق
چو مي چون سمندر بیفگند بال چمن را کند منقلِ پر زکال
چو مي در گلستان فروزد چراغ چو کانونِ آتش کند روي باغ
چو در مغزِ مستان کند جوش مي هوا چون تموز آورد فصلِ دي
چو سرخاب مي رشحه ریزد بجام زمین سازد از سبزه طاؤس فام
چو یاقوتِ مي جلوه آرد بکار کند صحنِ گلزار فیروزه وار
بخلوت چو دیوار بندي کند مژه چشم را خار بندي کند
بجز چهرهٔ ساقـــيِ گلعذار نظر باز نکشایدش باز وار
ز عکسِ لبِ شاهدِ مي فروش زند ریگِ تفسیده فواره جوش
ز سروِ قدِ ساقيِ مي گسار کشد نالهٔ بلبلان جوئبار
کشد شعلهٔ مي چو بر اوج سرو بسا صیدِ دلها زند چون تدرو
چنانش بآزاد بندیست شوق کد درحلقِ قمري نهد دامِ طوق
نه باشد ازین نشه خالي دماغ بالحانِ طوطي است غوغاي زاغ
نواي همه گشته غوغائیش هم از بوي مستان تماشائیش
جهاني ز بو بي‌خبر ساختـــه نواها چو تیهو زند فاخته
تجرّع کرا حدّ و اندازه است که از بوي آن عالمي گشته مست
ازان لعل سیرابِ درِّ عدن تهي نیست فریادِ زاغ و زغن
برد بوي او هوشِ وحش و طیور دهد عکسِ او حدّتِ نارو نور
ز بویش بود نشّهٔ ممکنات ز رنگش بود جلوه و جاذبات
ز یکقطره مي جوشِ دریا دلان پرستیدنش پیشهٔ مقبلان
بود جذبِ او بر دلِ اقویا بعینه که خاشاک را کهربا
کند رخنه ها در دلِ سنگ و کوه ز مي بیشتر با که باشد شکوه
شکوهِ شراب است عالي مقام زهي مشربِ صافِ کاس‌الکرام
ز صهبا بود آب و رنگِ ریاض ز مي پر بود چشمه هاي حیاض
ز مي نشه گیرد دلِ عام و خاص ز رنجِ خمار است با مي خلاص
بیکدم کند عالمي قطعِ راه که از عرش تا فرش دارد نگاه

ز برگِ شراب است ترکِ هوا خیالش بود قاطـــعِ ماسوا
کند زود سیر و نظر دوربین نه در بندِ مهر و نه در قیدِ کین
بیک گام از طین و ما بگذرد بیک لحظه از نُه سما بگذرد
بلحنِ نوا پرده سازي کند که آهنگِ او دلنوازي کند
نه در حرصِ سودا نه درعزمِ سود نه بیم از عدم ني امید از وجود
بهر جا که روشن کند مشعله بود فارغ از کارِ هر مشغله
ندارد تمـــناي اســـباب را نجوید تقاضـــاي ابواب را
ز حطّام دور از زخارف بري نه از کهتري غم نه از مهتري
نه عار از گدائي نه فخر از شهي نه از لاغري غم نه از فربهي
نه از خود خبر ني ز خویش و تبار نه در وهمِ روزي نه در اعتبار
بهر جا که مي نشه سازي کند کهین صعوه‌اي شاهبازي کند
بهر جا که مي عود بر آتش است بجانسوزيِ خلق طوفان کش‌است
کند عالمي غرقِ طوفانِ آب کند خان و مانها بآتش خراب
ازین آب آتش فشان باد و خاک شود از سرِ خود پرستي هلاک
ازین آب آبِ رخِ شاهدانست وزین آتش اهلاک بر زاهدانست
که زاهد ندارد ازین آب تاب هم‌اززهدِ خشک‌است‌حالش‌خراب
نه صوفي است کز مي ندارد صفا نه خفاش باآفتاب آشنا
مسِ نفس را باده چون کیمیا ست نه بل دیدهٔ عقل را توتیا است
که اکسیرِ خالص بود کیفِ راح براحت رسان در مسا و صباح
سکندر بود از مي آئینه دار فلاطونِ حکمت بود باده خوار
دل ازمي شود چون رخِ جامِ جم که بیند جهان را همه بیش و کم
دلي را که با مي فراهم بود مسیحا دم و خضر مقدم بود
بدست آر اي دل همان باده را که استاده سازد ره افتاده را
ز تاثیرِ مي خاک چون زر نما لبِ خشک را کامِ جان ترنما
زهي ساقيِ راد دریا نوال که دورِ میش هست دائم بحال
چو فردوس اعلي است میخانه‌اش پر آب حیاتِ است پیمانه‌اش
ز زرعش جهان یک وجب کشتکي ز میخانه اش جامِ جَم خشتکي

زمین جمله سیرابِ رشحاتِ اوست   جهان روشن از نورِ لمعات اوست
بود هفت بحر از کفش رشحه‌اي   که هفت اختر از طلعتش لمعه‌اي
لبالب شد از باده اش بالتمام   سبو و خم و شیشه و بطّ وجام
کفِ او کلید است میخانه را   ز مي کرده لبریز پیمانه را
ميْ ریخت در کامها از ازل   کزو هست کیفیتِ لم یزل
شد از نشّهٔ عشق بیهوش و مست   جهان‌ها ز بوي شرابِ الست
دلي کز میش یافت جوشِ اثر   ز دنیا و عقبیٰ نه دارد خبر
چنانِ باده را داده ز اندازه بیش   که سر بیخبر ماند از سرِّ خویش
ز مبداء میثاق تا روزِ حشر   فگنده میش در جهان حشر و نشر
همه رند و صوفي ازان باده مست   چه مستان که بیخویش‌ازنیست‌وهست
مکاني گرفتند کامکانش ني   بشاني رسیده که تبیانش ني
همه مستِ وحدت ز جامِ الست   بقطعِ سوا حلقهٔ حق پرست
رسیدند بي مانعِ ما و طین   ز علم الیقین تا بعین الیقین
زهي مستي و مایهٔ هستِ شان   زهي باده و نشهٔ مست شان
زهي صحنِ مجلس زهي میکده   که بهتر ز باغِ ارم آمده
بیا ساقي آن آبِ صافي بیار   که آ بي زند بر رخِ شرمسار
بیا ساقي آن راحِ راحت رسان   فگن رشحه‌اي برلبِ مفلسان
بیا ساقي آن آب آتشِ اثر   ادرکاس گردان بشام و سحر
متيْ مردم اندازِ، مرد آزما   بپیمانهٔ راست پیمان نما
بساغر ميْ جاذبِ هوش ریز   بده جامِ لبریز تا رستخیز
تهي پر کن و پر تهي کن چنان   که یادم نیاید هم از این و آن
چنان مست گردان مرا از شراب   که باشم ازان تا قیامت خراب
مرا بي خبر ساز زان باده‌اي   کزو باز ناخیزد افتاده‌اي
چنان رطل پر کن ز صهباي خویش   که دارد سر افگنده برجاي خویش
تو اي ساقيْ راحِ جان نورِ عین   بده جامِ آبم بیادِ حسین
برغمِ یزیدان و سفیانیان   به ردِّ عنیدانِ مروانیان
بعکسِ جفا کاريْ کوفیان   خلافِ خرافات لا یوفیان

مسلمان صور طرفه کافر سیر   بخاوندِ خود سرکش از بد بتر
چو زن رهزنِ نیکمردان شدند   که از قبله شان روي گردان شدند
بعکسِ خسیسان گردِ فرات   رهِ یمنعون رفته اهلِ منات
که شدت گرفتند در کربلا   که انکار بردند در اقتدا
که خسّت نمودند در پیروي   عوض داده دین درپيْ دنیوي
که محروم ماندند از سلسبیل   که نشناخته کوثر و آبِ نیل
ازان آبِ صافي مرا مست کن   دلِ نیست گردیده را هست کن
بده قرط ازان بادهٔ بي غشم   که از آب و خاکم دمد آتشم
شراري کشد از دل افسرده ام   بآب آورد روي پژمرده ام
چشان جرعهٔ زان ميْ چون زلال   که باز آورم از تغیر بحال

خلاصم ده از فانيْ ما سوا
سخن ختم باقي خدا را بقا

تم — تم
تم

ضمیمهٔ دیوان عطا

متن دیوان اشعار "عطا" در صفحات گذشته ختم گردید، در صفحات آینده همان حصهٔ کلام وي طبع مي شود، که بر حواشي متن دیوان خطي و یا در بین سطور آن بخط شکشتهٔ نهایت باریکي نوشته شده است.

اشعار حواشي هنگام جلد بندي کتاب بریده شده، و ازین رو حصهٔ بزرگ آن ضایع گشته و یا ناقص گردیده است. ازین اشعار غیر سالم و ناقص هر قدر اشعاریکه سالم بدست آمد، آنرا در صفحات آینده مرتب نموده و طبع کردیم تا حصهٔ بزرگ آن محفوظ گردد.

این حصهٔ کلام "عطا" عبارتست از غزلیات، قصاید، قطعات و رباعیات. ولي چون مکمل نیست، بنا بران آنرا در جملهٔ اشعار متفرقه تدوین دادیم، و اگر در آینده دیوان کامل و سالمي از اشعار "عطا" بدست آید این حصهٔ ناقص را از روي آن تکمیل خواهیم کرد، انشاء الله.

غزلیات

قدّ و خد زلف و رخ و خال و خط و غنج و دلال
کرده در معرکهٔ حسن صف آرائي را
داغِ تو بر دلِ ما تا بقیامت نقش است
لالهٔ دل نگرد لالهٔ صحرائي را
زار و خاموش توان سوخت چو پروانه و شمع
بر گل و شاخ مکان بلبلِ غوغائي را

———

ز تابِ سینه روانست آبِ دیدهٔ ما
عرق فشان گلِ داغ از گلابِ دیدهٔ ما
چکد زجوشِ جگر این سرشکِ خون افشان
کبابِ سینه بود با شرابِ دیدهٔ ما
ز درد آنچه دل انگیخت دیده از هم ریخت
بنبضِ دست نباشد نصابِ دیدهٔ ما
حقیقتِ دو جهان را نگاه داشت نگاه
بر آفتاب نظر هست تابِ دیدهٔ ما

———

بنامه‌اي نه کني یاد حالِ زاران
که مرهمي نه نهي داغِ دلفگاران را
مرا بعشقِ تو چون لاله داغ موروثي است
توان شناخت باین نقش داغداران را
بروي عارضيِ گل نیَم چو بلبل شاد
که هیچ رنگِ وفا نیست روزگاران را

هوا ز فيضِ تو گلزار كرد هر خس و خار
ترشحي بفشان حـــالِ خاكساران را
كجا جمالِ جـــواني بعالمِ پيري
كه در خزان نتوان يافت پر بهاران را
درين زمانهٔ اغيار يارِ خود مي باش
كه در جهان نتوان يافت بوي ياران را

ز دل نمي روي و ديده در نمي آئي   چه اتفاق فراق آمده وصالِ ترا
مرو مرو كه مرا طاقت جدائي نيست   بيا بيا كه بجان خواهم اتصالِ ترا
تبسمِ توچو صبح و تكلم آبِ حيات   كه خضر تشنه بود چشمهٔ زلالِ ترا
ز باغِ دل گلِ داغم دميد لاله صفت   بابِ ديده نشانيده ام نهالِ ترا
زجذبهٔ سخنت‌مست اهلِ عقل و جنون   كه اهلِ حال ز خود رفتهٔ مقالِ ترا
بهر كمال كه درعالم‌است‌نقصِ فنا ست   نه احتمالِ ملالي بود كمالِ ترا
نمود غيرتِ حسنِ تو غارتِ دلها   نديدم و نشنيدم دگر مثالِ ترا
"عطا" بدانشِ معلوم ذره‌اي موهوم
چه قدرِ تو كه نه دانيم كيفِ حالِ ترا

ز عطا فقيرِ مسكين چه تغافل است جانا
كه جوان عصاي پيريست بپيرِ ناتوانا
من و بيكسي و پيري من و غربت و فقيري
چو ز من خبر نه گيري چه خطاست مهربانا
نبرم ز ياد جانا كه زياد باد عمرت
نظري ز مهر برمن كه چو ذره‌ام همانا
منِ مبتلاي زلفت شده بندِ دامِ الفت
ز جنون زده چه كلفت كه توئي بحال دانا
چو ز هجر نا رسايم بچه عذر پيشت آيم
كه چو خاك نقشِ پايم نظر اي بلند شانا

نه چوسنگ بار بر دل نه چو خس‌غبارِ ديده
نه چومو بخويش‌پيچم كه چوخط برخ كرانا
اي آفتاب طلعت بصفا چو صبحِ نزهت
بصفت چو خضر صورت چو سحاب دُر فشانا
نظري بخاكِ خشكي كه تو باغِ بيخزاني
بگياهِ خسته رحمي تو بهارِ جاودانا

عجب بطالعِ ما اختلاف قاعده را   ز جدوجهدِ تردد نه ديده فائده را
مرا ز جنسِ عيوض التماسها رفته   همان تصدّقِ سابق نخواست زائده را
"عطائي" هست مسلمان فقير پيرِ كهن
كشيده درپئ مطلب شبي مجاهده را

نگاهِ عفو خدا يا بنا صوابئ ما   مگير بر عملِ كار بي حسابئ ما
توئي كريم اگر بنده عاصي ست چه غم   بحل نماي بآثام و اضطرابئ ما
چوما اگرچه كفوريم‌فضلِ تو كافي‌است   كه حالِ عجز نتابد باحتسابئ ما
تو اعلمي بسرائر مپرس از اعمال   ز بي زبانئ احوالِ جولا ابئ ما
چو ما سگانِ درت لقمه خورِ بي شكريم   كجاست مردمي از حالتِ كلابئ ما
ز آبِ ديدهٔ ما تابِ سوزِ دل بخشا   كه رنگ جوش زند شيشهٔ گلابئ ما
چو ما نصابِ عمل از ازل نياورديم
پس اي كريم كرم اجرِ بي نصابئ ما

گل گل بصحنِ سينه شگفته است داغِ ما
باري بيـــا بسيرِ تماشاي باغ ما
گل كي شود چراغِ دل ما ز دودِ آه
روشن بابِ ديده بود اين چراغِ ما
همرنگِ لاله سوختگانيم داغ دار
سازد بهار مردمكِ ديده داغِ ما

پر نشّهٔ رسا ست ازین آبِ آتشین
خالي ز خونِ دیده نباشد ایاغِ ما
بي نزهتِ دلي چه بــود نکهتِ گلي
خوشبو ز بوي داغِ تو رنگِ دماغِ ما
چون نقشِ ما بخاک برابر نه دیده اي
بي نام و بي نشان ز که پرسي سراغِ ما
آزاد گشت هر که ز اسباب فارغ است
بي آشیان شناس چو عنقا فراغِ ما

توئي رفیق که ماندم ز کاروان تنها
چه غم که از همه تنها شوم روان تنها
نه زاد و راحله ني بدرقه نه قافله هم
چه طرفه راه که راهي یگان یگان تنها
کدام ذره که از ذکرِ حق بود خاموش
که مویموي زبانست ني زبان تنها
نه هر درخت بود تازه بي نسیمِ بهار
چو سرو باش که بر جا ست درخزان تنها
درین محیط کدامي حباب نقش بر آب
مگر سفینهٔ عجز است بر کران تنها
درین دو روزه مقامت اقامتي نه بجا ست
که درجهاني و خواهي شد از جهان تنها
رهِ جریده روي در نشانِ گمنامي است
چه شد که عزلتِ عنقا ست آشیان تنها
بارض نیز نصیبي بود ز کاسِ کرام
چو ممسکان بنهان خورد آب و نان تنها
نه برگِ زهد و ریاضت بترکِ حیوان است
که ساختي چو هما هم باستخوان تنها

ز کارنامهٔ قسمت بخط و حصهٔ ما
شریکِ غم نه جز این گریه و فغان تنها
طمع ز خوانِ فلک لقمهٔ گـوارا نیست
ز میزبان چه برد صرفه میهمان تنها
خلد ز خندهٔ گل خار در دلِ بلبل
نه ناله میزند از جورِ باغبان تنها
قماش صورت و معني بهر قیافه جدا ست
بود نتیجهٔ هر یک ز خاندان تنها

———*———

نجیب را بود اطوار و راه و رسمِ ادیب
که نیست شیوهٔ اهلیت از نجیب عجیب
بهر که هرچه بود طنیتِ اصالتِ او
ز قول و فعل بتقریر میــرود تقریب
ز کـارهاي مُسَیّئه طبیعتش کـارِه
کسي که ساخت باخلاقِ محسنه تهذیب

اي دلنشین که گاه نیائي بدیده ام
در دیده ام خیالِ تو نه نمائیم بخواب
از من نظر کشیده مرو اي کشیده قد
باشد بحـــالِ ذره نگاهي ز آفتاب
ابیات چند مطلع غـرّا نوشته شد
دریابِ کیفِ نشّهٔ چو مستي ازین شراب
داردکه تابِ دیدنِ حسنِ تو چون شهاب
نقشِ دل است صورتِ حسنِ تو آفتاب

اي از جمال ِ حسن و ضيا صاحب ِ نصاب
بخشا زكات ِ حسن ز نظاره رو متاب

اي شوخ چشم اينهمه از ما چرا حجاب
وي مهر ِ عشوه اينهمه بر ما چرا عذاب

چون آفتاب در شب ِ مهتاب از سحاب
بركش رخ از نقاب فشان پرتوي شهاب

بر تو مدد ز حضرت ِ حيدر ابو تراب
بشناس اين غلام ِ علي اجر بر ثواب

تاكي بعرض ِ كارشوم بار ِ خاطرت
باري بصد سوال ِ فقيري يكي جواب

با ارتقا بقاي تــو اين مدعا دعا
دعوات ِ مستمند "عطا" باد مستجاب

جمال ِ جلوهٔ ديدار ِ يار را درياب
صفاي صورت ِ صبح ِ بهار را درياب

ببوي او ست گل افشان دماغ ِ باغ و بهار
عرق فشانئ آن گلعذار را درياب

نثار ِ خد و قد ِ او چمن چمن گل گل
نگاه ِ نرگس ِ آئينه دار را درياب

بتركتازئ چشمش اسير ِ حلقهٔ دل
اداي آهوي شيران شكار را درياب

ز بس شكسته دلم خسته جان دل بسته
ترحمي كن و حال ِ نزار را درياب

بآب ِ ديده چو ابرم بتاب ِ سينه چو برق
بآب ِ گريه من ِ زار زار را درياب

مرا نه طالع ِ وصل و نه طاقت ِ هجران
نيازمندئ بي اختيار را درياب

بدستگيري دامن گرفتگان نظري
بپا فتاده "عطا" خاكسار را درياب

*

ز نقش ِ قرعه ندانم نصيبه ام چند است
جز اينكه شكل ِ خط ِ طالعم رصد بند است

ز سنگ ِ درد ِ تو بشكست آبگينهٔ من
دلي شكسته ندانم كه چند بركند است

عوض دهم دو جهان خاك ِ نقش ِ پاش "عطا"
رخ ِ مرا بكف ِ پاي ِ يار سوگند است

نديده در پس ِ اين كاروان چو دستك زن
هزار قافله زين خاك ِ رهگذار گذشت

بحيرتم كه چه رويد سحر ز داغ ِ دلم
شبي كه بي گل ِ رويت بخار خار گذشت

فريب ِ چرخ چو قلاب زير ِ آب نهانست
خوش آن كسي كه ازين دام بركنار گذشت

ز عفو در گذراند بيك نگاه "عطا"
اگر ز بنده خطاهاي بيشمار گذشت

خمار ِ چشم ِ تو كيف از شرابها انداخت
لب ِ تو آب‌ونمك از كباب ها انداخت

نميتوان مژه برهم زدن كه در شب ِ هجر
نمك خيال ِ تو در چشم ِ خواب ها انداخت

زهي تغافل ِ آن شوخ ِ سنگدل بي باك
كه عرض ِ حال ِ مرا از جواب ها انداخت

شمارِ خود بچه مقدار میتوان دانست
مرا که صفر صفت از حساب‌ها انداخت

نفس چگونه بآسودگي تـــوانم زد
مرا که نفس درین اضطراب‌ها انداخت

بکامِ دل نرسد هر که دل بظاهر بست
چو رهروي که نظر بر سراب‌ها انداخت

عجب نگاهِ تو برقي است شمعِ صاعقه بار
که در جگر شررِ التهاب‌ها انداخت

قدِ تو کرده خجل نخلِ سرو را ز خرام
خطِ تو مشقِ سخن در کتاب‌ها انداخت

ضوي ز روي تو زد آفتاب در خفقان
نمي ز خوي تو بو در گلاب‌ها انداخت

————

بیا که با تو مرا حظِ جانِ مجهور است
مرو که بي تو دلم داغ و دیده رنجوراست

مرا نه تابِ صبوري نه طاقتِ دوري
ز رنگ روي ببین حال ، قول مشهور است

مرا بعافیت و خـــیر مـــدعاي دعا
جز این بقوتِ این ناتوان چه مقدور است

"عطا" بصبر و سکوت است جاي شکر و شکیب
چه چاره ام که زمین سخت آسمان دور است

————

کدام دل که ز نازِ تو مي تواند جست
که شاهبازِ تو بال و پرِ کلنگ شکست

چنان نگاهِ تو تسخیرِ عالمي کرده
که داد لشکرها را بغیر جنگ شکست

فلک بگوشِ کر از ناله ام اثر نبرد
زمین چو طالعِ لنجم بپاي لنگ شکست

فغان که غمزه‌ات از کوه میرود گذران
که جانِ سنگدلان را بیک خدنگ شکست

دلِ شکسته ندانم که چند بر کند است
که آبگینهٔ من دردِ تو چو سنگ شکست

————

ما را بیار چارهٔ چشمِ دو چار نیست
گردندانِ نظر خبر از سرِّ کار نیست

مارا که بي تو خواهشِ باغ و بهار نیست
بنماي رخ که تابِ دگر انتظار نیست

جانا بمن اگـــر نظرت آشکار نیست
بر دل نگاه کن که بِه از دل شکار نیست

باز آ که بي تو خاطرِ مارا قرار نیست
بي گل رخِ تو دیده بجز خار خار نیست

جانا ترا که میل بهرِ لاله زار نیست
اي باغدار بین چو "عطا" داغدار نیست

گر شوقِ تو بدیدنِ نقش و نگار نیست
جز جان و دل براي تو نذر و نثار نیست

گر عرضِ حالِ زار مرا سازگار نیست
غیر از کرامت و کرمت یادگار نیست

جانا گرت نگاه بمـــنِ دلفگار نیست
آخر بما تـغافلِ تـو سازگار نیست

————

ندیده ام که رضا با توکل افتد کج
نیافتم که طمع با تواضع آید راست

نه در مراتبِ تعظیمِ نفس حرف رود
که بر مدارجِ تسلیم ترکِ آز و هواست

که سایه از رهِ افتادگي بخاک نشست
که سرو از سرِ آزادگي بپا برخاست

درازِ پايگي و سركشي نه زيبائي است
شكستگي و قدم سودگي چه حسنِ ادا ست

بآبِ ديده بشو رو ، بآه سينه بمال
نواي ناله‌چو ني كش چه‌جاي برگ و نوا ست

كشاده روئي صبح است روشنائئ چشم
شگفته خوئي گل از صفاي نشو و نما ست

چه بارِ خاطرِ ياري چو يارِ شاطر باش
چه‌غم ز سود و زيان هر كه‌را كه بي سودا ست

اميدِ بندهٔ مسكين بفضل ني فصل است
كه حاصلي نه بفرع است مدعا اصل است

دل از غمِ تو كه خميازه ميكشد برجا ست
كه پيچ و تاب كمان را كشايش از فصل است

"عطا" ز داغِ دلم لاله را نمونهٔ داغ
بكن مقابله نقلي موافقِ اصل است

دلِ شكسته درست است از همه اسباب
چنانكه تركِ تكلف كه وضعِ بي بدل است

بآبِ ديده و آهِ دلم مربّائيست
مفيد و مفت كه دارم، همين خل و عسل است

"عطا" چو گفتهٔ سعدي حساب پاك چه باك
وگرنه دغدغهٔ كارِ دنيوي دغل است

نه تَركِ نفس نجات و نه تركِ حيوانات
كه هر كه هرچه بود صيدِ چنگلِ اجل است

دهد مجاهده غير از مشاهده چه ثواب
ز علم بهره ور آنكو موفّقِ عمل است

آهنِ سرد كوفتن دل بهوا سپردن است
نعل در آتش افگني خونِ جگر فشردن است

سينه بباد برزدن رو بآمل نهادن است
جستنِ گنجِ كيميا خاكِ سياه خوردن است

خرمنِ عيش يافتن كفش ز پا كشيدن است
پاي بموزه در زدن سر بفساد بردن است

هر كه را ديدي درين عالم تماشا ديد و رفت
استخوانش خاك گشت و خاك هم پوشيد و رفت

از سرِ تختِ تجمل ناز پروردي جمال
صد هزاران عاقبت درخاك وخون غلطيد و رفت

نيست مبهم ني معين سِرّ حالِ كائنات
اي خنك آنكس كه سِرّ كارِ خود فهميد و رفت

تودهٔ خاكست عالم بلكه انبارِ غبار
هرچه بربادِ فنا برخاست تا شوريد و رفت

اين تماشا گاهِ عبرت كي بود آرام گاه
چون مسافر نيمشب دروي نياراميد و رفت

مرا كه يار چو بختِ رميده دور انداخت
نشسته در دلِ زارم ز ديده دور انداخت

نهالِ سوخته را باغبان ندارد دوست
كه همچو شاخِ ثمر نا رسيده دور انداخت

ز غم قريبيم و درد و داغ و سوز و گداز
مرا قضا ز رفيقان جريده دور انداخت

---*---

اعجوبه‌هاي واقعه منسوبه‌هاي دهر
معجونِ رنـــگها بفســون و فسانه زد

بنیادِ این سرا سرِ راه است بر گذر
منزل بمنزلِ گذران هــر کرانه زد

در دل خیالِ دوست بود مست هوشیار
دردش طریقِ خواب بصوتِ ترانه زد

هر دم ز درد ناله زدم هر قدم بآه
داغِ دلم همین دمِ چنگ و چغانه زد

از شستِ شوقِ عالمِ دلها ست صید تست
ناوک نـــگاه بر هـدفِ دل نشانه زد

نازم بآن نگاه کــه دل غازیانه زد
بیهوش خــفته را بنظر تازیانه زد

طبعم ز جوشِ حالِ "عطا" جوشِ قال کرد
گریان چو شمعِ سوختهِ دل این زبانه زد

گرچه از اول زلیخا درپئ یوسف فتاد
یوسف آخر درپئ شوقِ زلیخا میرود

میرود هوش از دلِ مجنون بر آوازِ صدا
بر زبانِ هر که هر جا نامِ لیلا میرود

لذتِ شیرین ز زخمِ تلخ دریابد بدل
کوهکن را تیشه کان برسنگِ خارا میرود

هر سر مویش زباني گردد از بیدادِ عشق
بر دلِ وامق چو یاد از حسنِ عذرا میرود

از گرانباري نجنبد هر که کوه عشق تست
خس بتحریکِ هوا في الفور از جا میرود

قدرِ فضلِ ما اگر نادان نداند عیب نیست
حیف از بیقدرئ دلهاي دانا میرود

دیده گر نگرانِ نقشِ این نگارستان بود
هوشِ دل از حیرتِ نقشِ تماشا میرود

شورِ این هنگامهٔ وحشت دهد جذبِ جنون
عالمِ جانها برین آوازِ غــوغا میرود

سنگِ طفلان برتنِ دیوانه مرهم زد بداغ
هر که باشد بهرِ سودي سر بسودا میرود

دیده بیداري نمي بیند بشهرِ خفتگان
ناله ها دارد که مجنون سر بصحرا میرود

مي برد محمود را دل ناز و آوازِ ایاز
ني بجاي خود بجذبِ حسنِ سیما میرود

بهم دو چشمِ تو آئینه دارِ روي جمال
که تاب یافته همدرسِ این کتاب رود

بنامهٔ عملم خطِ عـفو را زده دوست
چه حال اگر نظري بر خطا صواب رود

برو که بي تو مرا طاقتِ جدائي نیست
بیا که از دلِ آشفته اضطراب رود

ز بیمدارِ زمانه مدار چشم "عطا"
بکامِ تشنه چه رشحي که از سراب رود

چنانکه بادِ خزان برگ ریز باغ کند
سمومِ هجرِ تـوام موبمو ز تن ریزد

در آبِ دیده ندیدم ز سوزِ دل اثري
چنانکه اشکِ شررِ شمع در لگن ریزد

شکست و ریخت رگ و پي چواستخون درپوست
چنانکه خاکِ تنِ مرده در کفن ریزد

ز آهِ سینهٔ من شعله شعله برق فشان
که هر شراره عقیقي است کز یمن ریزد

بصد زبان نتوانم بیانِ قصهٔ هجران
درین مقوله نه حدي که در مقاله در آید
نمونه ایست بعینه ز نقشِ داغِ دلِ من
بباغ اگر بنگاهِ تو داغِ لاله در آید
نصیبهٔ ازلي غائبانه قسمتِ اشیا
عنانِ بخت بکف تا کرا حواله در آید

زین گذرگـــاه بیکبار گذر باید کرد
جاي عبرت بدل و دیده نظر باید کرد
روي بر خاک بنه اشکِ غم از دیده ببار
ره بجائي بري از پاي سفر باید کرد
کم ز موري صفتِ مار مدار اي عاجز
کس میازار ز خس نیز حذر باید کرد
از چه و بهر که ات اینهمه غم اینهمه رنج
ترکِ امیدِ پسر یادِ پدر باید کرد

دردا ازین خرابه چه مستان گذشته اند
گلها و بلبلان ز گلستان گذشته انه
بس کاروان جریده روانِ سبک عنان
آزاد زین سراچهٔ زندان گذشته اند
بس حلقه حلقه سلسله بنـــدانِ کائنات
زین رهگذار سلسله جنبان گذشته اند
با اختیار آمـــده از خویش رفتگان
فرمان رسید با لبِ خندان گذشته اند

گر اهلِ روزگار بانصاف تن دهند
هر نکته را تمیز بقیدِ سخن دهند

بي جست و خیز راه بمقصود مي برند
از خود روان که ترکِ دمِ ما و من دهند
خط حظِّ دیده ها ست نه قرطاس بایدش
وصف است مشک را نه شرف بر ختن دهند

چه خواهي هر دو عالم را گرت یکدل بدست افتد
نمیخواهد اگر پیمان کزین پیمانه مست افتد
ز تنگي غنچه نابویا ست تا بر لب گره دارد
کشاید اندر آن وقتي که از خود در شکست افتد
نیفتد بر درش افتاده اي از صدمهٔ گـردون
که ذره در هواي مهر کي از خیز و جست افتد
مهل چون نقشِ پا افتادگي تا سر بلند...
بود با نورِ خود همسایه گر چون سایه پست افتد

"عطا" پیرانه سر طبعم جوان جولانها دارد
که در راهِ سخن یلغر دوان میدانها دارد
جلو ریزان روم لیکن عنان آهستگي دارم
که عزمِ منزلِ مقصد شکوه و شانها دارد
مرا هر قطرهٔ اشکي است دریاي ز سر یاري
که آبِ آتشینِ دیده ام طغیانها دارد
بوقتِ نوح یک طوفان گرفته روي عالم را
غمِ عشقِ تو مارا در دمي طوفانها دارد
نوشتم نظم دفترها سخن طومارها عمري
هنوز از نقشِ نیشِ غم قلم عنوانها دارد
ز نقد و جنس طعم و پوشش اکرامش بمسکینان
ببخشش تودهٔ و انبار و نعمت خوانها دارد

درین شهر و وطن قحط الرجال دوستي دیدم
ترش روها و دلها سخت چون سندانها دارد
باشک و آه و ناکامي نه پیچي دست نومیدي
که ساز دیده سوز دل سر و سامانها دارد
ز دست من چه آید جز دعایش مدعي من
بنظم و نثر اوصافش "عطا" دیوانها دارد

گهي تر است گهي خشک هر پیاله که هست
همیشه چشم ترم را آیاغ باید دید
با شک دیدهٔ من آه دل زبانه زند
که روشن از نم آب این چراغ باید دید
نزاکت سخنم فهم کن ز گفتهٔ غیر
صداي فاخته و صوت زاغ باید دید

رخ تو کشور دلها بجز سپاه بگیرد
که ترک شوخ تو عالم بیک نگاه بگیرد
ز جور غم بکه نالم تو رحم آر بحالم
که هر کجا گذري آه بنده راه بگیرد
ستم ز عجز نترسد ز حال زار که پرسد
مگر کف کرمت دست داد خواه بگیرد
سواي دوست نگنجد بخلوت دل خالص
چه جاي غیر بجائي که بادشاه بگیرد
ز بسکه غرق خطایم "عطا" امید بفضلش
خدا خطاي ببخشد که از گناه بگیرد

همین خرابه که رحلت سراي عالمیانست
همین سراچه که گلزار عندلیبان بود

همین رباط و درو رهگذار قافله ها
همین صراط که منزل گه غریبان بود
چه ذوفنون و چه مجنون بیک صداي مسخ
چه جذبه بود که فکرت بر مصیبان بود

تو جاني و جان کي کسي دیده باشد
مگر عکس تو در دل و دیده باشد
نه از دل روي و نه آئي بدیده
ندیده کسي چونتو نشنیده باشد
ندانم که داني تن ناتوانم
ز شوق تو هر حال شوریده باشد
چه پرواي باغ و بهار است آن را
که داغ تو از دل چو گل چیده باشد
بآن بیکسي مونس من خیالت
که غمدیده دانسته و دیده باشد
هم از عمد گاهي بحالم نگاهي
رخ از ذره خورشید نکشیده باشد

لاله را داغ تو بر دل چه خط نقش نگین
باغ را مردمک دیده عیاني دارد
سرو را سر بهوا ، پاي بجا ، تن چو عصا
نرگس از بهر نگاهست یرقاني دارد
لب تسبیح کشا هر ورق دفتر باغ
شاخ و هر برگ گل و خار زباني دارد

———*———

اي "عطا" در وطنم زار غریبانه حقیر
مانده در بند علایق بغم و غصه اسیر
گرچه صاحب سخنم ابر صفت گوهر بار
بحر مواج سخن موج صفت در تشویر
گرچه از ضعف بدن پشت خمیده چو کمان
هست صاف سخنم راه روان راست چو تیر
منظر تهته ندارد بجز این هیچ خطا
قحط قدر هنرش لازمهٔ خاک خمیر
حصه از طالع ما خاک وطن را چه گناه
قسمت آبخورش هرچه نصیب از تقدیر
کاش اگر ناصر و بیدل نبدي غائب وقت
طالب داد سخن بود ازین مسکین پیر

*

خستهٔ هجر تو مشتاق وصالیم هنوز
خفته در خواب هوس درچه خیالیم هنوز
در تمناي رخ باغ و بهار جسنش
بلبل ریخته پر سوخته بالیم هنوز
چون نه گرییم که از گریه برد ابر صفا
چون ننالیم که از ناله چو نالیم هنوز

*

ز رنگ و بو بگذر جامه چاک چون گل باش
بآه و نالهٔ دل سینه چاک بلبل باش
بهر که هرچه رسد جاي حسرت و نه حسد
ز عار عاریتي فارغ از تمول باش
فتادگي است خوش آزادگي بحال خود است
فراغبال ترقي و از تنزل باش

بمهر حضرت مولا علي مشرف شو
بذیل عصمت آغا علي توسل باش
بحال پیر غلام علي نگاه "عطا"
ازین محاصل اقبال بي تغافل باش

چراغ دیدهٔ من عکس روي مه فامش
قرار سینه نگاهي ز چشم بادامش
عیانست نقش جبینم خط غلامي تو
بگردن دل من طوق زلف چون دامش
چو خاک دیده بدامان آن خرامان سرو
چو فرش در ته پا سر نهم بهر گامش
چه جاي نامه و پیغام و عرض حال ببین
دل آگه است که باشم نثار بر نامش
اگر گداي و گر شاه و گر سُها ور ماه
دمي ز رنج تردد کجاست آرامش
نگاه عفو عطا بخش بر خطا عاجز
بس است فضل تو کام وجود نا کامش

احتیاج ما نمي تابد باستغناي دوست
یار بي پروا زحالم من ملول از حال خویش
باز یاد آور ز ماضي هوشدار از بود و هست
کس نمیداند دریغا حال استقبال خویش
آدمي بیچاره را جز درد و غم میراث نیست
بر متاع عاریت نازي ز جان و مال خویش

با توشهٔ تفویض گزین گوشهٔ عزلت
از خرمن اقبال ازل خوشهٔ چین باش

هشیار دل و دیدهٔ بیدار بدست آر
با یُسر یسار آمده با یُمن یمین باش
در کنجِ خمول است "عطا" گنجِ سلامت
با عافیتِ عاقبت الخیر قرین باش

*

گویاي سخن نیست چو من گنگ ز حیرت
خاموش نشین با همه آثارِ بلاغم
من بیکس و بي بال و پرم با همه شهرت
جز نام چو سیمرغ نیابند سراغم
وحشي صفتم بي تو ز خود نیز رمیده
جمعیتِ دل هست ز غیرِ تو فراغم
حیف است دمي جز بخیالِ تو مرا انس
بي یادِ تو هیهات چه باغست و چه راغم
آزاد گذشتن ز جهان آمد و شد خوش
ورنه بتهِ بار چه انسان چه الاغم
انوارِ درون است "عطا" باز برون هیچ
تنویرِ چراغم چه بجز دودِ دماغم

ز بسکه گرسنه و تشنهٔ جمالِ تو ام
اسیرِ دامِ خطت دانه بندِ خالِ تو ام
نه الفتم بخود است و نه صحبتم بکسي
همیشه همنفسِ مونسِ خیالِ تو ام
گلِ همیشه بهاري برخ همیشه ضیا
بحیرت از نظرِ حسنِ بیمثالِ تو ام

با بختِ خفته دست گریبان نمیتوان
دارد جوابِ استرضا استخاره ام
بردم هزار تجربه در امتحانِ بخت
طالع ز ارتفاع نماید کناره ام
چون گنگ خواب دیده ندارد زبانِ عرض
سر بست در سر آنکه نمود آشکاره ام
درسي نه هر خیال که در سینه ام نهانست
دانم نگویم آنچه ردو در اشاره ام
خاکِ سیه ز پرتوِ مه رنگ و بو نیافت
حالِ نهال سوخته دارد ستاره ام
در گریه همچو موم گدازم بسوز و آه
گرچه "عطا" ز تابِ جفا سنگِ خاره ام

هوش ز دست داده‌اي مستِ مدامِ کیستم
مرغِ اسیرِ دانه‌اي بستهٔ دامِ کیستم
سر بهوا نهاده‌اي ذرهٔ طلعتِ که ام
خاک بپا فتاده‌اي سروِ خرامِ کیستم
جذبِ کرشمه‌اي که ام همچو خسي بکهربا
از دلِ خود رمیده‌اي وحشيِ رامِ کیستم
هیچم و هیچ را سپیچ پیچ بهیچ کي سزد
قدر و قماش و قیمتم چیست کدامِ کیستم
پیش که میکشم بشب دل بثنا زبان بعجز
دست بسر سخن بلب عرضِ سلامِ کیستم
قمريِ طوق گردنم سگ بقلاوه در کفش
دیده ندیده دانمش مسخ ز نامِ کیستم
گرچه ندیده روي او بیخبرم ز بوي او
مست دلم ز خوي او درديِ جامِ کیستم

شکسته آبله ام خسته زخمِ سوزانم
رگِ بریده بهم لب بسته گریانم
بحیرتم که چه سریست سرنوشتِ مرا
چنین که دمبدم از خسته جان بخلجانم
قراضه وش برمد آئینه نهـــان بنمد
چو شعله جسته ز خود جلوهٔ نمایانم
نه ره شناسیٔ امید نی رهائي بیم
بحالِ خود نه هراسان چه مشکل آسانم
سري بزانوي خجلت رخي بجیبِ ندم
... آنکه من آنم همان که من دانم

جگر کباب چو دارم کباب را چه کنم
مرا نگاهِ تو باید شراب را چه کنم
کتابخانهٔ هفت آسمان درین نقل است
دگر مطالعه شعر و کتاب را چه کنم
مرا ست دیدنِ روي تو روشنائي چشم
نگاهِ عکسِ مه و آفتاب را چه کنم
نسیمِ زلفِ تو جویم نه بوي عنبر و عطر
عرق ز روي تو بویم گلاب را چه کنم
مرا که جمله نمودِ وجود بي بود است
غلط نمائي آبِ ســـراب را چه کنم
بهر نمط روشِ تازه دور در گذر است
عبث ترددِ حالِ خراب را چه کنم
اگر چو صفر نیم در شمارِ هیچ حساب
حسابِ درد و غمِ بي حساب را چه کنم
بیقراریٔ دل درد مي کند تعریض
سکوت را چه کنم اضطراب را چه کنم

بیادِ روي تو باغ و بهار را چه کنم
بیا که بي تو دلِ بي قرار را چه کنم
بجز خیالِ تو ام صبح و شام همدم کیست
بجز هواي تو لیل و نهار را چه کنم
اگر قدم نه گذاري بچشمِ گریانم
بغیر سرو قدت جوئبار را چه کنم
اگر نه در نظر افتد ترا چو دستنبوي
گلِ شگفته دلِ داغدار را چه کنم
نه رنگ و بو طلبم جز غمت نه آب و هوا
نهالِ سوخته ام برگ و بار را چه کنم
چو مرغِ زار چه راحت ز مرغزار مرا
خوشم بداغِ جگر لاله زار را چه کنم
نه احتیاج گذارد نه شـــرم استغنا
علاجِ تفرقهٔ روزگــار را چه کنم

بغربت اینهمه بي باک و بیخبر منشین
که بي صداي جرس ز انحطاط برخیزیم
منه تو رحلِ اقامت بجاي نقلِ مکان
که خوش ز منزلِ بي انضباط برخیزیم
بهر که هرچه نصیب است وا رسیده "عطا"
پي وظیفهٔ خـــود ز ارتباط برخیـزیم

خیالِ روي ترا چون بخواب مي بینم
بحیرتم که بشب آفتـــاب مي بینم
بیادِ گلشنِ روي تو میشوم گریان
که آبِ دیده برنگِ گلاب مي بینم

ز دیگ جوش درون اشک من شرر بار است
چه آتش است که در عین آب می بینم
چه شعله ایست بکانون دل نمیدانم
ز سوز سینه جگرها کباب می بینم
چو مست گریهٔ من نشّه ای دگر دارد
که قطره قطره ببوی شراب می بینم
مگر ستارهٔ بخت مرا قرانی هست
که دیده بر کف پایت بخواب می بینم
شکسته پائی بخت از ازل نصیب مرا ست
که خسته حالیٔ شیب از شباب می بینم
درین محیط کجا حرکت و سکون "عطا"
که دور چرخ بشکل حباب می بینم

بامید ناخدایان بسفینه خون خویشم
بخدای رب کعبه که بجز خدا ندارم
ز کمال ضعف پیری من و کنج گوشه گیری
که بعذر وا نه گیری چو درین خطا ندارم
من و عجز بیکسیها تو و لطف وا رسیها
من و عیب مفلسیها چو هنر رسا ندارم
بهزار نکته دانی من و عذر بی زبانی
که بزور ناتوانی سر مدعا ندارم
من و عالمی ملامت بچنین مکان اقامت
چو توئی مرا سلامت غم ازین جفا ندارم
بوجود بینوائی نه روم ره گدائی
بدونان ز پیش دونان سر التجا ندارم
چو بآب دیده روشن نظرم بدون عینک
چو ز ماه دستیارم هوس سها ندارم

نه چو نافه مهر بر لب نه چو غنچه تنگدل هم
بنفس چو صبح خندان عرض صبا ندارم

بیا بپرسش حالم نظر چو صبح بهاران
فگن بشام غریبان نگر که گریه گر آیم
شگفته شد دل باغم دمیده از گل داغم
نه غم ز باد خزانم نه شوق باد صبایم
بتاب سینه و با آبدیده خوش گذرانم
باشک و آه مقوی موافق آب و هوایم
دمی و دل بغمی دیده با نمی است غنیمت
بقسمت غم و غربت خوش است برگ و نوایم

ما تهی دست از عدم برده دمی چند از وجود
بیخبر از کیف غفلت داغها انباشتیم
ما ز خود آزاد بگذشتیم و مال و ملک هیچ
حیف و حسرت را بجای خویشتن بگذاشتیم
عالمی درهم رود تا چشم برهم میزنی
منزل ویران سرا معموره ای پنداشتیم
جان جان الله باشد مال مال الله بس
ای "عطا" هر عاریت را ما ز خود انگاشتیم

جز بتائید ازل کی بختیاری اختیار
بیش طالع بر مراد خویشتن کم دیده ام
نقش برجا نیست رنگ گردش لیل و نهار
در گذر باشد اگر شادی و گر غم دیده ام
هرچه باشد هرکه را روزی معین از نصیب
تا شود ظاهر امور غیب مبهم دیده ام

روي جمعیت ندیدم بر هوا چون خاک و باد
طالعِ وحشي صفت چون آهوي رم دیده ام

ز بسکه بیخودم و بیخبر ز کارِ خودم
خجل چو بي هنر از عیبِ آشکارِ خودم
ز سوزِ سینه زده آبِ دیده ام طوفان
چو شمع بي خبر از گریه هاي زارِ خودم
گران رکاب چو دریا سبک عنان چو حباب
چو موجِ تفرقه بي نقشِ اعتبارِ خودم

درد مندیم که خون مینوشیم
که گهي خونِ جنون مینوشیم
دلو خشیکم بدولابِ جهان
آب ازین کاسِ نگون مینوشیم
شور بخت و ترش آرد غمِ تلخ
مزه شیرین بفزون مینوشیم
شربتِ گلشکر از خونِ جگر
هر سحر شهدِ شگون مینوشیم
دانهٔ اشک بهم حبّهٔ آه
درد صاف معجون مینوشیم
درد و داغِ ازلي قسمتِ ما
هرچه دادند همون مینوشیم

عزل صنعت عاطله (بي نقط)

آهِ سرد و دلِ ما گرم دود در عالم
کوه کاه آمده آهِ دمِ دردِ آدم
مهر او در سرِ ما راح دهد روح آسا
دردِ او در سرِ ما ولوله دارد هردم
مدعا را کرمِ عام سوالِ دل ما
در کرم واسطه گردد همه اعطا و کرم
هر کدام آمده در دهر که محروم رود
آل و اولاد گداها همه ما او ارحم
ملک و ما لیک مالِ ملل و ملک احد
حاکمِ محکم ما در حکمِ حکمِ اهم

بغیر غم چم کشد آه و گریه بي آزار
چنانکه غمزده بي اختیار میگریم
سرشکِ دیده زد از قطره قطره طوفاني
که شبنمي برخِ خاکسار میگریم
نه شسته روي سیاه از گناه موي سفید
بخشکئ لب ازین پنبه زار میگریم
بروي خاکِ سیه برفِ پیریم یخ بست
ز زنگِ آئینهٔ زنگبار میگریم
تراود آنچه نمي در گلابدان باقي است
ز داغِ دل عرقِ شعله بار میگریم

چو سرو بر لبِ جو خوشنما ست پا برجا
بنه بدیدهٔ من پا و خوشخرامي کن
چه از عصارهٔ تاکي بخر خمار آخر
ز لغزِ مغزِ سخن نشهٔ نظامي کن
بعقل و عشق تناقض عیان ولي ز کمال
بجمعِ همه گر اصلاحِ خود چو جامي کن

از کهنه عار نبود نوخیز را مناسب
در خورد خرده هرگز کي بر کلان گرفتن
بر عاریت چه نخوت اي مستمال یکدم
داد و ستد نداني یاد آر جان گرفتن
بنگر گذشتگان را چیزي نبرده با خود
بهتر همان که خود را خود از میان گرفتن
از هرچه هست هیچم مسکین "عطا" کم از هیچ
صفر از شمار بیرون لاشي گران گرفتن

رخ بنمای ماهِ من چیست بگو گناهِ من
بنده گدا تو شاهِ من چیست بگو گناهِ من
نذر دعا سلامِ من باز بخوان کلامِ من
گاه نه یاد نامِ من چیست بگو گناهِ من
دلبرِ مهربانِ من نامِ تو بر زبانِ من
کیست گله رسانِ من چیست بگو گناهِ من
روی مپیچ جانِ من دیده مدزد خانِ من
زانِ تو من تو زانِ من چیست بگو گناهِ من
هم به "عطا" ترحمی یک نگهی تبسمی
باز ز من تکر می چیست بگو گناه من

غذا از خونِ دل خوردن بحسرت سر فروبردن
چه حظِ زندگانیها ست وچهِ خورد و خواب من
باین خشک و تر افزون روزیم شکر قناعت را
ز آبِ دیده دل تفسیده باشد نان و آبِ من
تو مغرور از جوانی من بپیری نا توانیها
تو مستی از شراب و بیخبر از سوز و تابِ من

گاهی نگاه جانبِ اهلِ نیاز کن
باز از حیا بخسته دلان چشم باز کن
نازِ تو دلربا و نگاهِ تو جان ستان
مرهم بداغ نه که نگاهی بناز کن
با اهلِ دل چه آب و هوائیست معتدل
یعنی باشک و آه بهم سوز و ساز کن
چون برق بگذرد ز دلِ سنگ از شرر
از نالهٔ شکسته دلان احتراز کن

دل جابجا و روی بمسجد چه طالع است
بگــذر ز ماسوا و ادای نماز کن
افتادگی است موجبِ آزادگی "عطا"
چون گل بخاک رو بنه و سر فراز کن

صفت بقلتِ لفظ است کثرت المعنی — لطیفه گوئی ما هست انتخابِ سخن
مناسبِ سخن آید لطیفه های بدیع — شنوکه هیچ خطا نیست در صوابِ سخن
سخن بغور تامل سزای تحسین است — مجرب است تاسّف باضطرابِ سخن
ترانهٔ سخــنِ من ترنمِ دلها ست — بساز پردهٔ آهنگ بین حبابِ سخن
هزار شکر ندارد اگــر خزانه و مال
"عطا" ز فیضِ ازل صاحبِ نصابِ سخن

مکشا دلم ز زلف ، جفا بر تنم میار
مفگن ز طاق شیشه ، مزن سنگ بر سبو
رمحِ نگاه از دلِ تنگم بدر رود
خوش صنعتی است تیغ زنان را شگافِ مو
کرده غمت احاطه مرا وز نظر نهان است
چندانکه میکنم ز چپ و را ست جست و جو
یادم کنی بغیب و کشی دورم از حضور
دل غائبانه برده جفا چیست روبرو
بر حالِ زار اینقدر آزارِ دل مخواه
راهِ شکستِ خــاطر ما اینقدر مپو
گاهی اگر بذره نگاهی کنی بعمد
مهر است ای چو مهر نظر تیز و تند خو
رسته بنفشه ام سمن اما چه سود ازان
روی سیه سفید نه گردد بشست و شو

نقشي بياد گـــار نـگارم بروزگـــار
ورنه غرض ندارم ازين مشقِ گفت و گو

باش چون جانم بتن در ديده باشد جاي تو
چهره بكشا بر رخم تا سر نهم بر پاي تو
ايكه قربانِ جمالت عالمِ خوبانِ تمام
قبله گاهِ جانِ من حسنِ جهان آراي تو
يادِ نامِ تو "عطا" را بس بود خطِّ حيات
اي رضايت مدعايم هرچه باشد راي تو

گويم چسان غمِ دل در حالِ بي زباني
تابِ سخن ندارم چون گنگِ خواب ديده
چون روي گلعذارت در دل گذر نمايد
از خونِ دل باشكم ريزد گلاب ديده
خط بر رخِ تو بر دل بر لوحِ زر كشيده
هر ديده اين حواشي گردِ كتاب ديده

عجب افتاده كارِ من بنفسِ ناپشيماني
شديدي، شوخكي، شنگي، سبكباري، گرانجاني
سيه رويي، خسيسي، هرزه كاري، نا وفاداري
سبک گويي، لئيمي، ديده دزدي، روي گرداني
دقي، دوني و واژوني، بدنيا مست قاروني
سراسر مغزِ فرعوني و ديوي، رغمِ شيطاني
بمكر و عذر حيّالي، بكفر و كبر دجّالي
بگمراهي چو هاماني، ضلالت را چو مرواني

نه مرا ست تابِ دوري نه تحملِ صبوري
نه بقوتِ حضوري نظرم نظام داري
نه رهِ سفر نوردان همه گردِ كعبه گردان
كه ز شوقِ شاهِ مردان بصفا امام داري
ز عطا كنندش آزاد چو بنده پير گردد
نظري كه پيرِ عاجز چو "عطا" غلام داري

اگر نه سوزِ دل و جوشِ جگر داري
چه سود باشد ازين آه و گريه و زاري
باب ديدهٔ گريان و روي خـــاک آلود
توان بكلبهٔ تن كرد تازه گل كاري
بجز محافظتِ وقت چيست حاصلِ حال
چه سود بيدلِ هوشـــيار ديده بيـــداري
بيک نگاهِ تو چندانكه سر نهم بنياز
بسوي من نگه از ناز بر نميداري
نه خوشخطي بخطا لوح ساده خوش قلم است
لبِ خموش به است از زبانِ طراري
ز خونِ ديده شرر مي تراودم بغمت
ز بس بناخنِ حيرت كنم جگر خاري

كـرما واهب العطايائي — رحما غافر الخطايائي
اي كه مرزوق جمله موجودات — رازق الخلق عمّم نعمائي
اي كه مخلوقِ تو همه ذرات — خالق الخلق جلِّ آلائي
كُنهِ چند و چون مگير بمن — كه ز چون و چگون مبرّائي
رفعِ شبهات شد ز بندهٔ خود — كه ز شبه و نمون معرّائي
موبمويم گـواهِ عصيانم — سـترِ عيبم نما كه بينائي

اگر جمالِ تو کردي گذر بر اهلِ نظر
بجاي دست دلِ خویشتن بریدندي
بشوقِ کعبهٔ کوي تو آرزو مندان
ز آبِ دیده زلالِ بقا چشیدندي
نشانِ پاي تو هرجا که دیدي اهلِ کمال
گلِ سجود بدامانِ دیده چیدندي
بجلوه هاي جمالِ تو جذبِ هشیاران
ز خود چو وحشئ بي خانمان رمیدندي
براهِ تو چو شنیدي صلاي قرباني
فدائیان سر و جان ما حضر کشیدندي

———

در گرمئ خیال بلاهاي دنیوي
در حرص سرد گشته هریساي دنیوي
از شخصِ بد معامله غیر از دغل چه سود
سودِ وفا نیافته سوداي دنیوي
تجنیسِ هر خزانه بعینه خرابه است
جز دردِ سر چه حاصلِ غوغاي دنیوي

———

عطا ترسِ خدا در سینه داري — که دل قبله نما آئینه داري
زبان در ذکرِ حق تسبیح برلب — کلیدِ فتحِ هر گنجینه داري
ز مهرِ حق رخت چون مهرِ رخشان — بما گر خاطرِ بي کینه داري
جوان مردا شوي پیرِ جوان بخت — نظر بر پیرکي دیرینه داري
بجَو در عالمِ همت نیرزد — اگر زرّینه ور سیمینه داري
از استقبال و ماضي باش بر حال — چه فکرِ شنبه و آدینه داري
ز اشک و آه خوش آب و هوا خواه — چه ذوقِ لذتِ لوزینه داري
"عطا" بر نفس خود مردانه پا نِه
عصا از دم قدم چون زینه داري

———

رباعیات

* ۱ *

بیچاره عطا غریب ضیف الدنیا — غافل مشو از خمارِ کیف الدنیا
شکر است بهر شتا و صیف الدنیا — عبرتگهِ حسرت است حیف الدنیا

* ۲ *

در معرکهٔ عشق صف آرائي نیست — ... کشتن دگر پذیرائي نیست
گر من بتو تو بمن عوض میطلبند — جز اخذ بهر کدام گیرائي نیست

* ۳ *

اي شب مگذر خلوتِ راز است هنوز — تاراجِ غمت وجهِ دراز است هنوز
پروانه خمش سوز چو اسپند منال — اي شمع مخند گریه ساز است هنوز

* ۴ *

مردِ عاصي است محتلم چون نسناس — دنیا چو زنِ محیَض در حیض و نفاس
حبِ دنیا ست بوسه بعدِ انزال — آزاد نه آلوده بود در انجاس

* ۵ *

مایل دلِ شاعران ز امرا و ملوک — با اهلِ دعا بمهرباني است سلوک
خواهد ز تو این پیرِ دعاگو صعلوک — تنخواه برات این قلندر مفلوک

* ۶ *

گر خواجه و خوجه است گر کولي و کان — ور صاحبِ کان است و گر اهلِ دکان
شاهي که بود نکوست نیکي و کرم — ضایع نشود نکوئي از هیچ مکان

* ۷ *

از بد پدري بد پسري دوري بِه — از کلفتِ بد سلوک مهجوري بِه
از من که ز هر بد بترم نیکي کو — ویرانهٔ بي خطر ز معموري بِه

٨

بر ميدهد آنچنانكه تخمي كيشتي — خواهي همه خوبي است خواهي زشتي
فضل و كرمش بموج دريا دريا ست — هر چند گناه ما ست كشتي كشتي

٩

تحقيق حقيقت است عالم وهمي — از وهم چه گويم كه بهيچش فهمي
از علم حقيقت چه توانم گفتن — اين بنده چو عاجز است يا رب رحمي

١٠

بر دولت دون مناز اي دون دني — مرد ره دين باش چه كمتر ز زني
كبر و حسد و كينه ز خود بدخواهي است — از زعم چه دم زني بيكدم زدني

حمد

١

جمعيت حواس ندارم بهيچگاه
نبود ز نفس دشمن خود احتراز ما
افتاده ايم در كوي شيب از ره شباب
آسان رسان ز خوف نشيب و فراز ما
بخشا بعفو بيش ظلوم و جهول را
اي قادر مقدر عاجز نواز ما
از ما و من چه دم زدن از جز و ماء و طين
اعزاز منك كرّمنا در جواز ما
يا رب باشك و آه «عطا» بخش كن كه هست
با آب ديده آتش دل سوز ساز ما

٢

اي حفظ تو ز هول حوادث پناه ما
آگاه بر سرائر دانا گواه ما
اي نزد قدرت تو بود كوه كم ز كاه
در پيش عفو تو چه وجود گناه ما
حاجت بشام و بام و طلوع و غروب نيست
تا هست از خيال غمت مهر و ماه ما
خوش آبروي چشم و سر از خاك سجده گاه
خاك رهت مفاخر تاج و كلاه ما
اي داد بخش فضل تو فريادرس بس است
عفو از «عطا» بعرض دل عذر خواه ما

مناقب حضرت علي مرتضی

* ۱ *

قصیدهٔ بهارستان

(در منقبت)

خیالِ روي تو در دیده ام مکان دارد
نهالِ داغِ تو بر سینه ام نشان دارد
بهارِ حسنِ تو در باغ و راغ داده صفا
که کوه و دشت چو گلگشتِ بوستان دارد
چرا شگفته نه سازد دماغِ باغ و بهار
که لاله داغِ ترا نقشِ دل ستان دارد
فتاده خیره ز چشمِ تو نرگسِ شهلا
مگر نگاهِ تو در دیده چون سنان دارد
ستاده سرو بپیشِ قدت علم بر دوش
که در قیامِ ادب پاي راستان دارد
ز شرمِ سبز خطت سبزه سر فگنده بخاک
که زیرِ مقدمِ تو فرق فرش سان دارد
ز خجلتِ رخِ تو گل بخاک و خون آمیخت
که ضیمران ز حیا رنگِ زعفران دارد
ز عکسِ حسنِ تو اي آفتابِ اوجِ کمال
بهار از تبِ مهرت رخِ خزان دارد
بسینه چاک چو بلبل بجامه چاک چو گل
چمن ز ماهِ رخت حالتِ کتان دارد
فگند کاسهٔ بادام کیسهٔ خالي
که سحرِ نرگسِ چشمِ تو امتحان دارد

ز رشکِ گلشکرت ریخت خوردهٔ عنّاب
که خسته چون رطب از مغز استخوان دارد
چو صبح و شام رخِ سوسن و سمن بکشود
صبا ز بوي تو اصلاحِ گلستان دارد
ز شرمِ پستهٔ خندانِ تو خموش افتاد
اگرچه سوسنِ آزاد ده زبان دارد
بسانِ سایه بخاک اوفتاد سنبلِ باغ
که گل ز سنبلِ زلفِ تو سائبان دارد
ندیده غوره چو جوزق کلالهٔ گلنار
که بید رعشه ز مهرت چو خیزران دارد
طپیده از گلِ روي تو گل چو نیلوفر
خمیده تیرِ نگاه تواش کمان دارد
نموده چهرهٔ گل چون رخِ شفق پر خون
که داغِ عشقِ تو چون ماهِ آسمان دارد
ز غنچه تکمه زده بر قباي باغ صفا
که عشقِ طرهٔ شمشادِ تو عیان دارد
چنار دست تهي نارون بهي یابان
چو ز سایهٔ سروِ تو اقتران دارد
زمان ز مقدمِ حسنِ تو به ز باغِ ارم
زمین ز موکبِ تو فیضِ جاودان دارد
نوائیانِ چو تماشائیان بحیرت باغ
که باغِ حسنِ تو چون گل نوائیان دارد
بطوقِ شوقِ تو افتاد گردنِ قمري
که آه و ناله چو فریادِ بلبلان دارد
ز آبِ دیدهٔ مرغانست جوئبار گلاب
که جاي شبنمِ تر خونِ دل روان دارد

بهار آئینه بندي نمود از گلِ باغ
که نزدِ نرگسِ تو عرضِ بوستان دارد
صبا بصورتِ فرّاشِ باغ از گل و سرو
بزیرِ پاي تو الوان گلفشان دارد
چمن چو حور بمشاطه بست زیورِ گل
که بر گذرگهِ تو عرضِ شاهدان دارد
هوا چو زهره بخنیاگریست رامشگر
بنذرِ موکبِ حسنت نثارِ جان دارد
صبا ز چشمهٔ گلها کشاده فوّاره
که در نظرگهِ تو جوشِ دل چنان دارد
خرابِ خانهٔ عشقِ تو گشت صحنِ چمن
که سکه داغِ تو بر روي گلستان دارد
نگار خانهٔ عشق است بر نگاهِ جهان
که نقلِ نقشِ جمالِ تو بر بتان دارد
بیا چو فصل بهار اي بهارِ گلشنِ جان
که باغِ دیده براهت چو گل عیان دارد
نشین بمسند عز و علا که نوبتِ تست
که باغ را ز قدومت بهار سان دارد
مصلیانِ چمن را چو سرو باش امام
که اقتدا بتو ایمانِ مومنان دارد
توئي که مقتدئ اولِ حبیبِ خدا
که روحِ قدس ترا مرحبا بجان دارد
علي ولیّٔ خدا و علي وصي نبي
خطابِ تو اسد الله شائگان دارد
بسهو گفت کسي لفظِ جور بي موقع
بغصبِ حق که نه امکانِ آنمکان دارد
کرا مجال که با غالبي نماید جور
که زیرِ با همه فرقِ مخالفان دارد

چه جاي زورِ کسي با مؤیّدِ ازلي
مگر بزور که آنهم نه جاي آن دارد
صعودِ رتبهٔ قدرِ تو بر مدارجِ شان
رقابِ جمله شهان را چو نردبان دارد
زده چو گو همه سرهاي دشمنان برباد
که ذوالفقارِ تو تضریبِ صولجان دارد
بناکشینِ ندم مارقین بویلِ عدم
که قاسطین ز نهیبِ تو الفغان دارد
مخالفانِ تو از بختِ نا موافقِ خویش
بخود تاسف و حسرت یگان یگان دارد
که جز ولاي تو ادخالِ خلد امکان نیست
که حبّ و بغض جزاها بهر مکان دارد
محبتِ تو و آلِ تو بهره ایمان است
زهي نصیب که اقبالِ جاودان دارد
گزیده ابر براهِ تو شیوهٔ سقا
که درد گرد و غبار از میان کشان دارد
دکان کشیده براهِ تو باغ چون بقال
که از فواکه اقسام خوان بخوان دارد
نگر بحالت این راقمِ "بهارستان"
که این قصیده باین نام خوش نشان دارد
فقیر پیر دعاگوي در وطن بي قدر
رواج لعل و گهر کي ببحر و کان دارد
مگر که "صائب" و "طالب" زقدرِ من دانند
مصنفم که تصانیفِ من بجان دارد

---*---

۲

يادِ علي بنادِ علي يادِ ميدهد
نامِ تو وردِ خفته و بيدار يا علي
خاک درت سکندر و سنجر چو قنبر است
اي چاکرت اويس چو عمار يا علي
فضل و قثم فداي تو همچو برادران
مسلم عقيل و جعفرِ طيار يا علي
شمر و يزيد و ابنِ زياد از نظر بران
بر هر کدام زلزله بگمار يا علي
مروان ز حد گذشت جزايش بحد سنان
باشي تو قطع رشته انکار يا علي
پرسان ز حالِ من نبود قدردانِ قال
از عرضِ انکسار چه اظهار يا علي
اي مظهر العجائب و اي کاشف الغموم
تو آگهي چه حاجتِ تکرار يا علي
از حاجت و لجاجت غيرم نگاهدار
تا وا رهم ز منتِ اغيار يا علي
طوفان گذشت بر سرم از جنگِ خارجي
نالانم از تاذّيء اضرار يا علي
اي غالب الجهاد ز اعدا کن انتقام
تسليمِ اهلِ مظلمه مگذار يا علي
سالي که بر غلامِ تو اسقاطِ ظلم رفت
تاريخ آن عيانست پديدار يا علي
بر اهلِ بغي دستِ علي ذوالفقار زد
۱۱۳۹
زد ذوالفقار نقش نمودار يا علي
۱۱۳۹
مسکين "عطا" غلامِ تو اي شاهِ دين پناه
افتاده در ديارِ وطن زار يا علي

۳

ز شاهِ شاهِ شاهانِ بر "عطا" مسکين مباهي شد
معاشم کاسهٔ کچکولِ کشتئ تباهي شد
سواد الشعر من آخر بياض الوجه پيدا شد
که رو بر درگهش سايانِ سفيدي از سياهي شد
چو اسکندر غلامانش چو سنجر سر بدامانش
ز شانِ خاکسارانِ رهش آگاه خواهي شد
کرم ارث کرامت از علي صاحب کرم دانم
که از عرش برين تا فرش وز مه تا بماهي شد
مرا آغا علي، مولي علي، مهرِ علي در دل
گدايانِ درش را رتبهٔ صاحب کلاهي شد

۴

يا علي شير خدا جاي تو دل بيشهٔ ما
هست بر نامِ تو ايثار شدن پيشهٔ ما
نقش از پشتِ پدر داغِ تو مادر زاد است
جوشِ مهرِ تو زند خون برگ و ريشهٔ ما
بي ولاي تو نه راهي است بمنزل هرگز
بي هواي تو نه فکريست در انديشهٔ ما
تابِ دل آب و گلِ طينتِ ما بود "عطا"
کاش اين جوشِ درون شعله زد از شيشهٔ ما

۵

جانها نثارِ خاکِ رهِ بوتراب را — آيد ز ذره چون صفتِ آفتاب را
خلد برين مقرِ محبانِ مرتضا است — طوبي لهم نصيبهٔ اهلِ صواب را
کوفي بکينه کوفته شامي کباب شد — بردند از خطا بخلافِ صواب را
شو خاکِ راهِ فارسِ ميدان آن فتا — سر فرشِ پاي کوکبهٔ آن رکاب را

۶

از مهرِ اوست آئینهٔ قلب منجلي — پیوسته بر رخم نظرِ مرتضیٰ علي
از عین او عیون معین عین جاریه — وز لام و یاش جوهرِ جانم مصقلي
حبِ علي است مقتضئ حبِ چاریار
نبود بجز کمالِ تسنن مکملي

۷

ایثارِ تو عمار و فدایت اویسِ قرن — این نائبان عظامِ تو یا مرتضي علي
آلِ تو محئ دین بود و مهدئ زمان — اولاد بس کرامِ تو یا مرتضي علي
اي مرشدِ مهاجر و انصارِ تابعین — عالیست اقدامِ تو یا مرتضي علي

۸

زهي بذاتِ تو فخر و شرف مناقب را
توئي که یمنِ تو حسن آورد عواقب را
ز پاسِ نامِ تو پیدا ست رجم هردد و دیو
چه خاصه خاصیت است این شهابِ ثاقب را
مقید و گیروِ تو مؤیدِ ازلي است
علوي مرتبه عبدالعلي ملاقب را
ز دل رسد بزبان یا علي صدا هر گاه
ز بندِ غم کند آزاد هر مراقب را
رقابِ طاعتِ امر تو در رقاب ملوک
تو قبله گاهِ سلاطین صفا مناقب را

در منقبتِ امام حسین

بحق و برکت... امامِ حسین — بکربلا سفر و غربتِ مقامِ حسین
بغربت و بجهاداتِ سید الشهدا — بیمن و مرتبه و عز و احترامِ حسین
بحقِ حلم و حیا و کرامت و تعظیم — بشکر و صبر بکرب و بلا قیامِ حسین
باجتهاد و رضاء و تفرد و تسلیم — برفق و خلق تحمل باقدامِ حسین
بقوت و بتهور بابتلا و جهاد — بشوکت و بشهادت باحتشامِ حسین
بضربت و بسیادت سعادت و تکریم — بشغلِ ورد و عباداتِ مستدامِ حسین
بنیت و بنقابت بنزهتِ انفاس — بصومِ دائمي و طاعتِ دوامِ حسین
بنکهت و بنفاست تقدسِ ذاتش — بحقِ حسنِ صفاتش بانتظامِ حسین
بحقِ آنکه جگر گوشهٔ حبیبِ تو بود — بآنکه روحِ امین داعیش امامِ حسین
بابنِ فاطمه زهرا ، بنورِ چشمِ علي — بحقِ اخِ حسن مجتبا و نامِ حسین
بحق والدِ زین العباد آن سجاد — بحقِ آن ابِ سادات تا قیامِ حسین
بحقِ قدوهٔ اخیار و قبلهٔ احرار — که فخرِ مُلک و مَلَک بود احتشامِ حسین
رخاي زمرهٔ روحانیان مدیحتِ او — دوامِ زمزمهٔ قدسیان سلامِ حسین
بحقِ آلِ علي حشرني مع ..... — بحقِ سیدِ شهداء بالقوام حسین
بهذاه الدعوت استجب لنا یا رب
رجا بفضلک عفوِ "عطا" غلامِ حسین

برکات ماه رمضان المبارک

بجانِ تشنه لبان آبشار رمضان است
چمن خزان زده را نوبهار رمضان است
برات هر شب و هر روز (روزِ عید سعید)
چه خوش حلاوتِ لیل و نهارِ رمضان است
بکامِ اهلِ یقین این شرابِ (پاکیزه)
ترشحي ز کفِ جوئبارِ رمضان است
رسید ضیفِ مبارک دمید گلبنِ (عیش)
هواي نزهتِ روح آبدارِ رمضان است
تیمـــنات تسابیح با تراویح اســـت
چه خوش مواهبه بر روزگارِ رمضان است
مشاغلِ برکـــات و مشاعـلِ انوار
جمال و جلوهٔ نقش و نگارِ رمضان است
بحبسِ نفس بود اخذِ (خیر و نیکیها)
ز فضل اجرِ عمل همکنارِ رمضان است
بوجهِ تسمیهٔ رمض هست استدلال
براي سوزشِ عصیان شرارِ رمضان است

رقعهٔ عطا

(به محمد اکرم)

رسد سلام بمشفق اخئ قبله مکاني
که این فقیر سیه پوش در دعا خواني
کنون تو سمع نما عرضِ حالِ این افقر
اگر تو مظهرِ انصـــاف اهلِ ایماني
در آن زمان که آن قبله‌گاهِ ما مرحوم
بگشت واصلِ رحمت بفضلِ رحماني
که بود واصف و (مداحِ) سید الکونین
بعلم و فضل و بلاغت (نبوده اش) ثاني
مگر که یاد نیاید ترا همان ساعت
که آن موحد مبـــرور ..... ایمـــاني
که دستهاي من و تو گرو بعهدِ وفاق
بهم ببست چو میرفت زینجهان فاني
ترا سزد که بجاي پدر شوي مشفق
گذر ز چون و چرا اي اخئ ایماني
دگر مقدمهٔ انقسامِ چند کتـــب
بدست خـــود بنمایند راضیم داني
نه اختـلاط و حیا و نه ارتباطِ وفا
چه چیز باعثِ تملیل بعد حرماني
ز حق بترس گذر زین خیال و فکر و قیاس
ترحمي و تکـــرم بوجهِ شاداني

گذشتن است ازین معبرِ سرای فنا
گذر ز کلفتِ خاطر چو اهلِ ایقانی
ز بس اذیتِ آن کنده نا تراشیده
ز اختلاف بانصاف کار نادانی
کدام چیز که بربوده‌ام ز دستِ شما
بجای الفت کلفت نه طورِ شایانی
تکرمی بنما بر شکسته حال فقیر
که خلق رفق نما ثمرهٔ نکودانی
توقعِ حک و اصلاحِ چند بیت نوشت
که گنجِ دانش و مجموعهٔ سخندانی
کدام از تو رعایت شده بحالِ فقیر
بغیر جور و جفا محنت و پریشانی
اگر مقدمه راجع شود بباب شرع
... ... خندد ار نکودانی
زیاده عمرت و عافیتِ مع الابناء
ترحمی بنما ای تو قبله ام ثانی

نامهٔ منظوم

از کونجره پراچه پُر جیفه کلّه پاچه
سازم برای آنها بالجزم دیگ جوشی

کز ناکسانِ بدگو بوده گله گذاری
مانع بقوتِ مسکین بوده است گربه موشی
دل پُر مرض غرضگو بوده کدام نمّام
غمازِ ریم خوری خونِ غریب نوشی
ورنه چه این تعصب با پیر زارِ مسکین
کز حالِ بینوائی پیوسته در خروشی
شش ماه شد که رقعات بنوشته داستانها
از عرضِ حال گویا هم با زبان خموشی
در حیرتم که گم شد حقِ دعا ثناها
در وحشتم درین غم دیگر نماند هوشی
ورنه شده چه واقع بر عکسِ آن توجه
از صاحب آن شنیدم دیدم بچشم و گوشی
صاحب بحبِ مرشد مهدی صفت خضر فال
بخشد بحالِ مسکین از درد دُردنوشی

سفارش برای محمد عابد

عرض نواب صاحبِ غازی — واجب‌العرض داعیٔ محتاج
صدرِ مسکین محمدِ عابد — خود پریشان بوجهِ ما یحتاج
از پیٔ قرض حالِ او تنگ است — بهانده چرخه ... بر تاراج
شده عاجز ز محصلانِ غلاط — که طلب میکنند همچو خراج
به سهولت اداست بر نادار — ... ...
بالضرور است عرضِ این داعی — مدعی را مباد سوء مزاج

درین بحر است نسخه از لالي
ز نوعي نیز نسخه نظمِ عالي

ز عاقل خان بود پروانه و شمع
ز بیدل بلبل و گل در چمن جمع

عطا را نسخهٔ از مهر و ماه است
که بر تصنیفِ این یاران گواه است

بممدوحانِ خود گفته (ثناها)
عطا هم بهرِ ممدوحش (دعاها)

مرا یاد آمد از ناصر علي فرد
که تضمینِ سخن بر موقعه آورد

"بیا ساقي بگردان جامِ مل را
حنا بنداست امشب شاخِ گل را"

بموقعه بنده هم گفتا جوابش
چه برجسته جوابِ با صوابش

"ز عهد او بهار آورد تازه
صبا بر چهرهٔ گل بست غازه"

بقولِ آنکه الیوم لنا عید
غداً عید، بهم امداد و تائید

بحقِ شاهِ جیلان غوث اعظم
محي‌الدین مکرم مرشد اکرم

بحقِ قطبِ حق (محبوبِ سبحان)
بحقِ پیرِ پیران (شاهِ جیلان)

بي ثباتئ عالم

(ز عبرت) دیده بکشا تا تماشاي جهان بیني
بیا لفظِ جهان بنگر که تصویرِ جهان بیني

بعینه حفر چاه و دخمهٔ خندق زمین بنگر
برنگِ نیلئ ماتم لباسِ آسمان بیني

چو جسرِ رهگذر معبر بود این خانهٔ ششدر
که بروي آمد و رفتِ روان بس کاروان بیني

چو مي بیني بروي خود نداري حاجتِ عینک
(ز شکل گرد) چون بیني دو چشم اندر میان بیني

زمانها رفته و ادوارِ گیهان طرفه بگذشته
که بي امکان مکان را ني مکین و ني مکان بیني

مثنوي مهر و ماه

امیري - سیدي (شائیسته شاني)
کریمي، کامیابي، کامراني

جمال آل خان جهان بهادر
امامي سیدي صاحب تهور

زهي نواب سید صاحبِ ما
مسیح انفاس خانِ خضر سیما

زهي شمشاد از باغِ سیادت
زهي خورشید بر اوجِ سعادت

زهي فیاض از کرم و کرامت
زهي نواب صاحب ما سلامت

زهي تهذیبِ اخلاقِ گرامي
زهي توفیقِ خیر و نیکنامي

عیان عظمت نمودار از جبنیش
بخیر و عافیت عشرت (قرینش)

سر آمد جمله امرا و خوانین
شکوهش با شکوه و با قوانین

جوانمردي جوادي در صفت پیر
صداي اوست از کابل بکشمیر

بود گلبانگِ او در کشورِ هند
چه ناظم دل پسندِ کشورِ هند

ازو اوصاف از تهته بگجرات
ز گجرات است تا دکّن حکایات

بسال غین وقاف و کاف و حا بود
به تتّه اولین تشریف فرمود

بقسمت باز تا ملتان چو بشتافت
مبارک حق بمرکز التقا یافت

سنه طا بارِ دیگر عود فرمود
به تتّه آبروي تازه افزود

بتائیدات و توفیقاتِ ممتاز
به تتّه بارِ دیگر آمده باز

صعودِ طالعش شمس النهار است
نمودِ طلعتش صبحِ بهار است

عطا پیرِ دعاگوي و ثناخوان
بقا و ارتقایش را دعا خوان

رهینِ منت و ممنونِ احسان
ز اقبالش مرا هر مشکل آسان

ز غیرت باز رست از منتِ غیر
که آمد خان‌صاحب ما مع الخیر

چو از اقبالِ این نوابِ غازي
که بادش در دو عالم سرفرازي

مرا هر روز عیدِ با نشید است
مرا هر شب براتي با نوید است

که آسایش حصولِ جمله حاجات
بخیر و عافیت عالیش درجات

قصاید مدحیه گفتم برایش
کنون در مثنوي گفتم ثنایش

پس آن تاريخ عالم را كتاب نسخة العبرت
كه از اسلاف ماضي داستان بر داستان بيني
اگر شاهي سر راهي و گر خاني شوي فاني
اگر بحري شوي خاكي و گر كشتي كران بيني
مفصل قصهٔ دوران كه مشروحاً تواريخ است
علي هذالقياس اكنون ز يک قصه ميان بيني
گذشتن از جهان بگذاشتن اين دار فاني را
شنيدي ديگران لاچار بر خود هم همان بيني
سكندرها بخاک اندر شنيدي كي كجا رفته
شكست حلقهٔ هر سلسله هر خاندان بيني
شده نيكان و پاكان خاص عامان پخته و خامان
شهيدان و شهان را زير خاک اندر نهان بيني
كجا سلجوقي و ساماني و ايران و توراني
كجا اكنون زمان نوبت صاحبقران بيني
كجا اكنون جهانگير و همايون اكبر و بابر
كنون كي شاه عالمگير تا شاه جهان بيني
نباشد شادي و غم را بهم ربط وفاداري
كه بيغم در جهان آخر گداي شادمان بيني
بناكامي مزن گامي درين صحراي پر وحشت
كه ناداده زمام از كف گداي كامران بيني
بمهر خامشي بر بند پيش از خامشي لب را
سبک اين نازنين تن در ته بار گران بيني
چه نازش مسند و بالش چه حاجت بستر و بالين
ز كاس موت ياد آور چو خوان آب و نان بيني
بباد آر اسپ چوبين را چو مركب زير ران آري
فراش تخته را منما چو بر تخت اقتران بيني
نماند طمطراق و كر و فر اسباب عاريت
كه گردان اين همه گويا بضرب صولجان بيني

درين بازار هر جنس و قماشي دستگردان است
كه تا كي رخت سر دستي كجا بر هر دكان بيني
ببين روز و شب و صبح و مسا سال و مه گذران
جواني چون بهاران رفت و پيري چون خزان بيني
نكس باكس شود همره ندارد بدرقه اين ره
جريده رو بتنهائي همه پير و جوان بيني
نه بيني حاضران غائب نديدي خفته بيداران
كه دانه دانه جمع خوشه قمع انس و جان بيني
دمي چند است اين مرغ هوائي گر قفس بند است
كه از تخليط تفريقي ميان روح و جان بيني

در احوال معركه اي

گذشته مدت نُه ماه در تحصن شهر
خزيده در كو خوف انتهاي خود رفتند
ببرج و باره و ضبط حصار و مُرچلها
بيک قدم نه عزلت بناي خود رفتند
مقام حيرت عقل و مكان عبرت خلق
كه بغتةً چه دلير فناي خود رفتند
مسافت دو كروهي ز قلعه سوي جنوب
روان بفوج تهور نماي خود رفتند
شنيده شد كه باول مقابله في الفور
ز جان گذشته بمقتل ز جاي خود رفتند
چو نفخ صور دميده غريو غوغائي
بقطع دعویٔ بي مدعاي خود رفتند

که بي ثباتِ عمل در مرافعه موجود
فلان فلان بفنا هم قضاي خود رفتند
براي الفتِ دنيا هزار حسرت و حيف
چه حسرت است که بي ماجراي خود رنتند
در اوفتاده چو بيگانه نا شناس بهم
نقط تقابلِ دير آشناي خود فتند
چو وحشيان که دگر آشيان نمي بينند
بپاي دامِ هوس بر هواي خود رفتند
چه طرفه حادثه و بوالعجب تماشا بود
در آن زمان که بهم التقاي خود رفتند
بهم چو تشنهٔ خون و بهم گرسنهٔ گوشت
بتر کتازئ جانها ز جاي خود رفتند
بهم چو شامي و کوفي و توري ايراني
پئ فريب و دغا بر وغاي خود رفتند
ميانِ عصر بمغرب قريب وقتِ غروب
ز هم گسيخته هر يک بجاي خود رفتند
ميانِ غالب و مغلـــوب تفرقه افتاد
صفي بفتح و صفي بر فناي خود رفتند
نخست توپ تفک نال و گوله باران بود
پس آن بتيغ فنا مبتلاي خود رفتند
عجب تر آنکه در اول هزيمتِ غالب
..... که فوجش قضاي خود رفتند
که بود قصد بمغلوب اخذ غالب را
باو احاطه کنان در اداي خود رفتند
نمانده بود حجابي که صيدوش گيرند
بزعمِ خيره توقف نماي خود رفتند

درين ميانه بيكبار از قضاي ازل
فريقِ غالبيان سر بپاي خود رفتند
که حسّ و حرکت و تاب و توانِ شان رفته
سخن بعکس گريزان ز جاي خود رفتند
نبرد برسرِ سردارِ شان شده دائر
که در دمي بشهادت سراي خود رفتند
فلک چه رنگ بنيرنگ نقش زد بر آب
زمانيان بزبان هاي هاي خود رفتند
جهانست جاي حوادث بسا جهاني ازين
ز هوش رفته و حيرت گراي خود رفتند

قصيده ٥

ايا سفيرِ صبا اي بَريدِ فرخ فال
نيازِ بنده رساني بآستانِ جلال
چه آستان که بود گلستانِ عالمِ قدس
چه گلستان که رياضِ اماني و آمال
چه آستان که بود بوستانِ فوز و فيوض
چه آستان که بود قبله گاهِ اهلِ کمال
پس از نفاذِ نياز از زبانِ بنده بگو
که اي کريمِ عطا منبعِ جلال و جمال
محيطِ فضل و کرم مظهرِ مروت و جود
مغيثِ فيضرسان محسنِ خجسته خصال
معينِ اهلِ رجا مجمعِ محامدِ فضل
مجيبِ عرضِ دعا آگه از سرائرِ حال

بیانِ حال چه آرم بعرضِ آن درگاه
که هست کاشفِ احوال و اعلمِ اعمال
نظر برین دلِ غمدیده کن بدیدهٔ عفو
کرم برین سرِ شوریده کن ز شانِ کمال
چنانکه رفته باعمال از مصارفِ عمر
شهودِ عدل بر آن داستانهاي مقال
بجز شهود دران بارگاه مشهود است
که چیست حال و چه بوده مرا ز ماضي و حال
باشک و آه یک آب و هوا گذشت اوقات
بدل نگشته مرا حالِ روز و شب مه وسال
بسالهاي فـــراوان و قرنهاي بعید
همین اداي ثنا دارم از وظیفهٔ قال
بآن امید که نذرِ نیازِ کس رد نیست
ز من بضاعتِ مزجات را رسد اقبال
"عطا" بعجز بیا بالعشي والاشراق
کفِ نیاز کشا با غدو والاصال

در مدح احمد یار خان یکتا

شنیده بنده "عطا" این (نویدِ فرخ فال)
ز احمد اسمِ مسیحا نفس خضر تمثال
امیرِ کشورِ حکمت دبیرِ دانش و فهم
که میرِ سیدِ روشن ضمیر اهل کمال
ز اتفاقِ حسن صحبت انعقاد افتاد
که در محاوره گفت این لطیفهٔ اکمال

که در خوارقِ عادات نکته اي دارم
شنیدني و تصـــور نمودني في الحال
که خرق خوئي ز اعجوبه هاي انساني است
که بر محل و مقامش نمودن استدلال
بهر عجوبه که واقـــع ز انبیا مي بود
ز حرفِ معجزه تعریفِ آن گذشته کمال
ز حق و صدق بود بر مواقعِ اسباب
بفیض و فضل بود در مراتـبِ اجلال
و گر لطیفه رسیدي ز اولیا بظهـور
که بر کرامت و کشف آن لطیفه باشد دال
و گر ز زمرهٔ حکما عجوبه سر مي زد
طلسمِ وضعِ تصنع نموده اند خیـــال
اگر ز کاهن و ساحر عجوبه مي آید
(ازو بنام) کهانت زدند شان کـــمال
(مگر) بفعل نمـــودن ز واضع و فاعل
(که) هست فرقِ مراتـب نتیجهٔ اعمال
که هم قرینه نباشد بهم بهار و خزان
که هم طریقه نباشد (بهم عروج و زوال)
بفکر علم یقین بالعشي والابکار
بذکر عینِ یقین بالغدو والآصال

در مدح جمال خان صاحب

بحیرتم که بیداریست یا که (بخواب)
وصولِ ذره بخورشید وصلِ (تشنه بآب)

"عطا" ز بخت بنازد کز اتفاق رسید
میانِ نهرِ علیخان بپیش بحر (کولاب)

که بود هر قدمش موج موج درياي
که بودگام بگامش چو عکسِ ماه (برآب)

فروغِ پرتوِ آن التقاي (نور صفا)
فزوده بینش چشمم ز سبعهٔ (اکواب)

بعزمِ باغ روان بوده ام .....
بیمنِ آیهٔ طوبی لهم و حسن مآب

نموده باغ بهارِ کرامتِ (تازه)
رخِ جمال و کمال آفتابِ (عالمتاب)

روان چو سروِ (خرامان میانِ آبِ روان)
عیان چو قامتِ شمشادِ مجمعِ (احباب)

گلِ حدیقهٔ عز و علا همیشه بهار
یمِ فتوت عالي همم بلند القاب

خضر لقا و سکندر جمال خانصاحب
کریم ذات، کرامت صفت، خجسته (خطاب)

اگرچه پیرِ دعاگو بآرزوي حضور
بیمن طالبِ مجرا ست لیکن از آداب

که پیرِ کهنه بجایش رسیده (صحبت) دان
سري بگوشهٔ عزلت کشیده از اسباب

بمدعاي دعا بیخطا "عطا" مشغول
زیاده عمر و جلالت فزون ز حد و حساب

قصیده خواسته بودم درین نشید و نوید
بصد نکات و نوادر چو درّ و لعل مذاب

بجز تصورِ خاطر بجز تفکر و غور
بسا بدیه چو بسته کشم باسطرلاب

ولي برفعِ ملالت نموده ام ایجاز
که هست در سخن ایجاز بهتر از اطناب

در مدح شاکر خان

بحمد الله و المنته که از تائید آغازي
نصیب نصرت نواب شاکر خان زهي غازي

نشیدِ بهجت و نزهت نویدِ فرحت و قسمت
بهر جانب درین صوبه شده گلبانگ آوازي

دعاي مدعاي اهلِ دل مقصودِ اقبال است
نزولِ سایهٔ اقبال شاهین باد شهبازي

(دلِ پاکِ تو) آمد پر ز مهرِ آرزو مندان
(بخوان) در کلیاتِ شیخنا سعدئ شیرازي

برایش این همه گفتم قصیده در دعاي او
.... نوشتم طرزِ ایجازي

ضعیف و پیرِ فرتوتم (فقیر و عاجز و) مسکین
توئي خورشید نور افشان بحالِ ذره پردازي

در مدح شاکر خان

آمد عملي بنگر از همتِ شاکر خان
با جود هم از برکت احسَن عمَلا باشد

چون مردم تهته را اطعام بخاص و عام
بنمود باو تحسین با اجر دعا باشد

خمس و عشري تاریخ از شهرِ محرم بود
پرسي اگر از یومش یوم الخمسا باشد

از هر که همان لایق از هرچه بود قدرت
از تو مدد و صله از بنده ثنا باشد

این پیرِ دعا گو را طمعي نبود هرگز
ظاهر ز سخن آري وضعِ شعرا باشد

در خير مقدم نواب متين‌الدين خان

هزار شکر که آن داعيان نواز آمد
بهارِ فيض بفضلِ بهار باز آمد
اميرِ صاحبِ عز و علا متين‌الدين
رخاي گلشنِ جان سروِ سرفراز آمد
قبيله پرور، اخوان ملاذ، اعوان بخش
باوجِ حشمت و اقبال و اهتزاز آمد
اميدِ پير و جوان مدعاي اهلِ عطا
بيمنِ مشغلهٔ دعوتِ نياز آمد
فقير پيرِ دعاگو عطا ز شوقِ لقا
بنذرِ مدحِ تو خواهانِ امتياز آمد
باقتباسِ حضورِ تو بارِ خاطر نيست
که در ملازمت آمد اگر مجاز آمد

در خير مقدم

هزار شکر که خورشيدِ اوج و جاه رسيد
بباغِ ديده و دلها چو مهر و ماه رسيد
هزار خاطرِ آشفتگان بخير آمد
قدومِ کوکبهٔ خانِ دين پناه رسيد
چرا زمانه نه نازد برين حلاوتِ حال
که دادبخشِ غريبانِ دادخواه رسيد
مرا موانعِ اوقات داشته بحجاب
وگرنه امر ازان فيض بارگاه رسيد

بقولِ حافظِ شيراز مي کنم (اتمام)
که اين مقوله چه بر موقع (در نگاه) رسيد
"که قاطعانِ طريق اين زمان شوند ايمن
قوافلِ دل و دانش که مردِ راه رسيد"

در مدح لطف علی خان

(مقام) عافيت اندر جهانِ کون و فساد
سرور و عيش و خوشي خلوت اسيران است
(مدارِ) عزلت آزادگي درين عالم
بخاکساري و افتادگي پذيران است
(زهي قلندرِ) صاحبدل و تونگر وضع
که پارسا صفت از رتبهٔ اميران است
امير لطف علي‌خانِ مهدي‌الاوصاف
خوشا امير ز پيرانِ دستگيران است
(ز ياريم) مگذر دستگيريم مگذار
(توئي) که زورِ جوانان عصاي پيران است
(نگرز) گوشهٔ چشمي بحالِ زارِ "عطا"
(غريب) از نظر افتادهٔ حقيران است

در تشکر نيک نام خانؒ

ياد دارم که ميگذشت از راه   جرگهٔ خاصگانِ اين دربار
بارهٔ نيکنام خان غازي   تيز تگ بود در رهِ رفتار
حق نگهداشت راکب و مرکب   که سرِ مو نه يافته آزار
ورنه بوده است حالتي عجبي   و قنا ربنا عذاب النار

در مدح والي شهر تته

خانخانان مـــرا والي شـــهر تـتها
عهدِ تو نقشِ صفا تیره‌گي و تنگي را
حبذا یافت صـــفاء نوي از دولتِ تو
از همه خدمت ها خدمتِ سرهنگي را
شاید از عزل اودهي بهان عمل چندربهان
تهانه هم .... لائي خوشرنگي را

در مدح

—*۱*—

(صبا) بباغِ صفا مدحتِ گیاه ببر
سلامِ بنده بآن فیض بارگاه ببر
نسیم قاصدِ فرخ توئي مبارک فال
دعا بگلشنِ نزهت ببرگ و کاه ببر
چو گل بغیر صبا سبزه ام بجز شبنم
بآن نیازِ کرم عرضِ خاک راه ببر
فقیرِ پیر ضعیفم چو مور در تکِ چاه
نیازِ بنده بآن اهلِ عز و جاه ببر
غریبِ شهر و دیارم اسیرِ کنجِ خراب
ببارگاهِ کرم عرضِ داد خواه ببر

—*۲*—

شعاعِ نور ز بغداد شاهِ جیلان ماه
بخار برد دلِ بلخ و هم بخارا را

رخِ مکرر مثل و خطِ مثنا شـــد
جمالِ جلوهٔ آن حسنِ عالم آرا را
نهان چو خاک براهش که موج امدادش
کند چو دجله روان آبِ سنگِ خارا را
اسیر در وطنم مدح خوانِ حضرتِ شاه
که هر مکان مددش وا رسد آسارا را
نهیب نام بلندش چو ذوالفقار بضرب
یکي شرف نشود مقصدِ بشارا را

—*۳*—

بحسنِ تو که ز طبعم چه مطلعي (سرزد)
که بر طریقهٔ ایثار در نثارِ (تو ام)
اگر شکسته دل از زلفِ (مشکبار تو ام)
وگر که تشنه لب از لعلِ آبدارِ تو ام
بهر مکان حقِ همسایه را نگهدارند
نگه که تشنهٔ دیدار (دوستدارِ تو ام)
ترحـــمي بعطا پیرِ عاجزِ مسکین
که حرفِ حک زده هم (از خطِ غبارِ تو ام)

در تقاضاي سند وجهِ معمول

امیرِ عادل صاحب کمال شاکر خان
...........فت از شان او نمایان است
.... عمر محمدي مرزا
.... اقبال رونق شان است

.... لقا میر شاه جیو بخشي

.... مهمات مشکل آسان است

بحسنِ خلقِ محمد حسن زهي (اقبال)

که خوش صفت خلف‌الصدقِ شاه جیو آنست

خجسته میر محمد زمان ....

که مر زبانِ سخن آشنا سخندان است

پس از ملازمت و خدمتِ بزرگان را

وفورِ خوش دلي از التفاتِ ایشان است

زمانه ها گذران و فسانه ها یاد است

کنون چه نقشِ نکو ز اتفاقِ دوران است

نه شاعرِ طمع و بارِ خاطرم بکسي

مگر بصیغهٔ سابق رجوعِ دیوان است

فقط بصیغهٔ معمـــول قانع و راضي

فقیر پیرِ دعاگو "عطا" ثنا خوان است

چو شد بشافهه امرِ اجـــازتِ مجرا

که بنده حاضر هر روز از جهة آن است

بسي خموش نشینم چو نقش بر دیوار

که امتحانِ ادب لازمِ ادیبان است

شود اشاره بهر گاه در غزل خواني

بسانِ بلبل و قمري هزار دستان است

قصیده اي گذراندم شنودي از "بیدل"

بطبعِ ناطقه گفتي که مرحبا زان است

که آن قصیده رقم بر بیاضِ خاطر ها

بهارِ نامهٔ گل گل سخن گلستان است

نشد اجازه که خواند مصنف آن تصنیف

مگر مطالعهٔ آفتـــاب رخشان است

که ربطِ آئینه با آفتاب جلـــوه نماست

که درسِ مدح ز ممدوح پرتو افشان است

بروزگـار بود نقش یادگـــارِ سخن

که نامِ نیک باوصاف شاهدِ شان است

کرم کراستِ خانصاحب اولیا اوصاف

چنان بجاست که لایق بشانِ ایشان است

بحق داعيِ فرتـوت مستمند "عطا"

همه وصول بمعمول اجر و احسان است

غرض بعرض رساندن چو واجب العرض است

چنانکه عدلِ تو از عرضِ حال پرسان است

عـــریضهٔ سخنم استغاثهٔ. احـــوال

بدردمند بجـان التماس درمان است

سَند بموجبِ اسناد مرحمت گردان

که وجه (او غره) از مدتي بحرمان است

سواش حصهٔ معمول (عرضه در سر نیست)

اگر قبول شود اجرِ خیر احسان است

در تقاضاي تنخواه

بجاي جاني و غازي نشست صاحبِ ما　　وفا بوعده برابر نشد مواجبِ ما

قرار بود که (داخل شده بقلعهٔ شهر)　　شود (بماهئي) تنخواه وجهِ راتبِ ما

دعاي بنده همین است مدعاي مرا

کنون باصل و اضافه فزا مراتبِ ما

در تقاضاي وجه معموله

آري از لقمهٔ اوقاف شکم خالي دار
اي دل از نورِ کراماتِ منور باشي

دم غنيمت شمر از دولتِ ميراثِ کرم
خاک بر روي تو گر در طلبِ زر باشي

متفق در همه حال است برفق توفيق
سايه بي مايه و با خاک برابر باشي

شامئ شوميه و کوفيه لا يوفيه را
دشمنِ جاني و بدخواه سراسر باشي

در سنه غين و صد و نوزده هجري آمد
مدد از غيب ... ... باشي

فيض بخش آمده نواب بباغِ تته
که ز وصفش برخِ تازه زبان تر باشي

مدعاهاي دعا ها که بجا مي آرم
مهربان در حق اين پير محقر باشي

وجيه معموله که من يافته ام از امرا
بمزيدِ کرمت موهبه آور باشي

مير فرمود که مرزائي اقبال قرين
چهره افزاي درين کار دلاور باشي

بارها صورت کنگاش گذشت و تا حال
چهرهٔ طالع ما ديده مکدر باشي

چونکه اجرِ عملِ خير نه ضايع گردد
به که في الفور درين کار رخ آور باشي

بهره مندِ دو جهان مير محمد باقر
از دعايش مددي در حق احقر باشي

دست اميدِ من و دامنِ شاهِ مردان
اي "عطا" خاکِ رهِ صاحبِ قنبر باشي

در تقاضاي اجناس

بآن خداي که هستي ز نيست پيدا کرد
بآن خداي که خلقت همه هويدا کرد

بآن خداي که در کشت زارِ سبز فلک
بگردِ خرمنِ مه خوشهٔ ثريا کرد

بآن خداي که از گِل گُل آورد بوجود
بآن خداي که از خاکِ خشک دريا کرد

بآن خداي که هر دانه رزقِ هر دابه
بيدِّ قدرتِ خود قسمتِ مهيا کرد

بآن خداي که شمعِ جلال روزِ ثريٰ
صداي تمشئ موري ضعيف اصغا کرد

که بنده عاجزِ مسکين ضعيف تر از مور
ز بخت روزئ معتادِ خود تمنا کرد

مرا برات تصدق ز غوثِ ثقلين است
وصولِ جنس بقوتِ غذا تقاضا کرد

چنانکه سالِ گذشته ز جنس صاحبِ درک
شده عطا به "عطا" مي توانش اغطا کرد

در تقاضاي فواکه

صرفِ اوقاتِ گذشته بکريمانِ (کرام)
باش خاموش که قدرِ سخن از داد گذشت

تشنه لب برلبِ دريا شده (سيراب نشد)
سعئ بيفائده بوده است که برباد گذشت

عظمت ِ مرتبه نــواب ِ خضر سیما را
که ز مجراش دل ِ غمزدگان شاد گذشت
سیّد ِ خان ِ موید که قبول ِ ازلي است
که گذشت از نظرش هر که بارشاد گذشت
خضر مقدم که مسیحا دم ِ صاحب دولت
در حق ِ ذرهٔ مسکین نه ز امداد گذشت
از آلش هم ز فواکه که مرا یاد شدي
حالیا مدت ِ دیر است که معتاد گذشت

انبه

—*۱*—

شهاب شیخ شجاع است میر ِ دریا دل
(ولي) نظر نه نماید بتشنهٔ ساحل
(اگرچه) با دل ِ دریا نمي فشاند موج
(مگر) بجانب جاي که خاطرش مائل
قدیم رابطه را چون جدید ضابطه ساخت
(بحکمت ِ) عملي طرفه عاملي کامل
(هزار) انبه که خانصاحبم دهاند نداد
(درخت ِ) انبه نشاند نهال ِ نو در گیل
...... به تنخواه صــد هزاران داد
(مگر) براي یتیــمان بوعدها داخل
(ز مهربانئ) میر اســت آزمایشها
(عطیه) بود نه الحال تا عــطا شامل

(زمانها) گذران و فسانه ها باد است
(مگر هنوز) نیم از دعــاي او غافل

—*۲*—

هزار انبه تصدق نداد دیوان جیو
که جنس جنس نهاده است انبه در انبان
اگرچه ذایقه را بهر ِ آن مضایقه نیست
مقرر است بانبان گــره گره جنبان
بیاغبانست نه دعوي که گاه در خرمن
نه بهر ِ بقله فرو شانست گرنه در تنبان

—*۳*—

پر کرد میر دیوان انبان ِ جنس ِ انبه
چون پنبه دانه پنهان اندر غلاف ِ پنبه
از برگ و شاخ خالي تنخواه ِ درد مندان
خود خورده سرخ انبه چون گرده هاي دنبه
کوله اچار خالي همچون ککوله خشک است
از رودهٔ شکمــها پیچاک در شکنبه
شد انبه هاي تهته چون سیب از سمرقند
همچون انار ِ بهکر تحفه است در تلنبه

در تقاضا

—(١)—

...... ابرِ بهاران رسان سلامِ مرا　　کبوترانه ببر نامهٔ و پیامِ مرا
توئي سفيرِ غريبان بَريدِ مشتاقان　　رسان بسمعِ سعادت نشان کلام مرا
برو بانجمنِ دوست فارغ از من زار　　بياد ده که بياد آورند نامِ مرا
رسان بعرض که تا زنده ام ثنا خوانم　　باين ترانه ترنم بصبح و شامِ مرا
بيادِ صحبتِ فيض و حضورِ فياضش　　بود ثنا و دعا ها علي الدوام مرا
ز بحرِ فيض چو لب تشنه خاک خشک شدم　　ترشحي رسد از کاسهٔ کرام مرا
"عطا" بصحنِ چمن گر ز خارخوار ترم　　نگر بصحبتِ گل عز و احترام مرا

—(٢)—

جهان بانيهمه وسعت مکانِ تنگدليست　　مگر بصحبتِ شوقِ تو دلکشاد مرا
کرم بسابق شان وا رسد بحالِ سقيم　　بجا که ياد نمائي بخير باد مرا
هنوز از درِ لطف تو نيستم نوميد　　زمانه از سخنم گر ندارد داد مرا

—(٣)—

جنونِ من نه از امروز با جسم است و باجانم
که همزاد است و هم پستان و همدرسِ دبستانم

ز ديوانِ ازل بوده جنونم نقشِ پيشاني
که ديگر حک نه گردد ثبت لوحِ خطِ ديوانم

بهر دردي مداوائي بهر غم شادئ باشد
مرا شادي ز غم حاصل هم از درد است درمانم

فلک بامن چه مي پيچي که بيتابم ازين پيچش
جهان بامن چه مي جنگي که زورِ پنجه نتوانم

چو من مسکينِ مستغني تونگر بي نوا نبود
اگر بي قدرت دادن خسي نا داده نستانم

—(٤)—

بي تکلف هيچ تکليفِ تقاضا عرض نيست
فارغ از طرزِ طلب بي حرصِ آب و دانه هم

چون فراموشم ز ياد اي عمر و دولت بر زياد
اجر دارد يادِ مسکين آشنا بيگانه هم

پيرِ فرتوتيم بر حقِ کهن اهلِ دعا
داعئ ديرينه و ديوانه و فرزانه هم

—(٥)—

احسنت و مرحبا است بآن همتِ بلند
کز روي افتتاح کشايد امورِ بند

مقبول تر ز چون منِ فرتوتِ بينوا
گاهي چنين نبود بروزي دهور بند

بر تشنگان ببستنِ آبِ سبيل را
بر گرسنه مباد که نان از تنور بند

وجهِ ثواب را نه شود سدِ بابِ فيض
شيرين نه بهترت که سزد تلخ و شور بند

بس مستمند و مفلس و محتاج مستحق
افتاده اند او عزهٔ را بزور بند

ناداري و جنونکه ببالاي داغ داغ
حيف اي "عطا" که خبط دماغ و شعور بند

—(۶)—

(امیر) لطف علیخان که والیٔ وطن است
...... خیابان بهار گل چمن است
بسان سوخته پروانه ام فسرده ......
رجا بپرتوِ لطفت که شمع در لگن است
شکسته آبله ام خسته زخم ....
که عجز مفلسي و ضعف پیرئ بدن است
مرا سفینهٔ قسمت که لنگر انداز (است)
بسانِ کشتیٔ بي بادبان و بي رسن است
تصدقي که مرا شصت ....
کدام مانعِ بدظن کدام راهزن است

—(۷)—

که اسمِ تست ... ز ربط نه مصراع
زهي کمال که اسم است با مسمّا را
که حقِ داعي دعوی بود بحقِ نمک
چه حالت است کنون عکسِ آن مدارا را
وفاي وعدهٔ یکروزه تا سه ماه..
چه شد بطالعِ من وعدهٔ مسوّفا را

—(۸)—

زمانها دیده شد در عالمِ گذران تماشاي
ز اجناسِ مسافر ور مجاور هم مدارائي
چنین از صاحبِ تهته وطن شهر و دیارِ ما
بمن نا مهرباني باوجودِ حق و دعوائي
(ترا چون من دعا) گوئي‌ثنا خواني شده حاصل
(مرا حالِ پر)یشاني ز فقر و فاقه پیدائي
(تقاضا را پیاپي) عرضها تکرارها رفته
(اشارت بارها کردم) بانشائي و املائي

هنوز ازخرمنِ اقبال دستِ (من چنان خالي)
بحیف و حسرتم از بختِ خود نالان بغوغائي
نیم گربه بمطبخ ني مگس بر سفرهٔ گردان
نه موش گوشه گیر خانهٔ دانه تمنائي
فقیرم قانعم با جوق چون ماجوج وابسته
(...) کجکول معمو(له) معاشي را تقاضائي
(سخن) مشهور باشد آشنارا اینچین حال است
(چه با) بیگانگان آید حیائي یا تولائي
امیرِ ملک‌والي دروطن چون مشعلِ سند است
که شاید مهربان گردد بمن دیرینه آغائي

در هجو لئیم

ظاهر شود لئیم ز کار اوفتادگي
دور از حیا ست روکشي و پشت دادگي
گر نسلِ شاهزاده بود داه زاده‌اي
آخر عیانست اصلِ پرستار زادگي
از قبضِ فیضِ جنسِ اصالت توان شناخت
ناید ز طبعِ تنگدلي رو کشادگي
آزادگان غرور بدنیا نمیکنند
نفسِ خسیس هرزه زند لافِ سادگي
اوقاتِ مختلف بغلیواز سیرستان
ششماهگي نریست بششماه مادگي
انصاف در جبلتِ نا دیدگان مخواه
دون همتان بخیر کنند ایستادگي

چشمِ حیا ز کور عبث چشم داشتن
خفّاش را ز مهر چه بهر استفادگی
نیکی باصل نیک فرامش نمی شود
عکس وفاست هیز وشی نر نه مادگی
بی آب خس بشبنم روئیده چون حباب
گویا گره بباد زد از کج فتادگی

منت خدای را که "عطا" چون گدای نیست
تا بر درِ لئیم نماید ستادگی

ابتلای مصنف

(المغیث و العیاذ) داد فریاد (ایخدا)
(ناروا) از دستِ خصمان رفت برحالم خطا
(بر بنای) روئیداد این تذکره منظوم شد
(هرچه حادث گشت) برمن حادثه جور و جفا
(شد بسر) هشتاد سال ازسنِ عمرِ این فقیر
(هیچ) در خواب و خیال این سان نبوده ابتلا
(سفله ای) پنبه فروشِ پیرهن پوشِ خبیث
(بیحیا) ضرب‌المثل ساعی برنگِ پارسا
همچو نافرمان بلاله خار داری جای گل
بود در همسایگی مزدور بچه بینوا
مدتی کسبِ سعایت داشته در اخذ وجر
مالِ قارونی بهم آورد از سود و ربا

روزی از روی تعصب بر دوکان بنشسته بود
در بیانِ شکوهٔ اهلِ عمل یاوه گرا
اتفاقاً در مرورِ ره شنیدم یاوه اش
مانعش کردیم او در پیش گفته نا سزا
با دعاگو زادها دست و گریبان آمده
(بسکه اورا) بود از ضرب و سخن ما خولیا
رفت پیشِ نائبِ آن وقت ناحق داد خواه
(اکذب الکذّاب) هیزِ سر برهنه بی حیا
آن بزرگِ خیره سرخود هم بخاطر کینه داشت
عاجلاً فرمود بنشانید اینها را بجا
(بسکه)حبسِ اهلِ عصیان دراشارت اخذ داشت
(حاکمِ) بدبخت زر داده تعدّیها بما
بنده چون آتش بجامه محکمه احضار شد
آمده خورد و کلان با ازدحامِ شورها
خاص و عام شهر را انبوه با غوغا شده
....
قاضی از لاچار برده ... ...
بر دعاگو زاده کرد این عملها (ناروا)
در اوایل شهرِ ذی‌الحجه وقوع ..
در محرم آن رئیس ....
چون تحصن رفت‌شد معلوم‌این (برخاص وعام)
هرچه در این فرد شد منظوم (حق است و بجا)

استغاثه

صبا ز صبحِ سعادت ز من بیاد رسان
سلامِ بنده بآن صاحبِ رشاد رسان
برو بصحنِ چمن فیض انجمن گلشن
ازین گیاهِ خسِ خشک یاد باد رسان
گذر بمحفلِ نزهت سراي جان افزا
نثارِ دستِ دعا صدقِ دل نهاد رسان
برو بخدمتِ نـــوابِ آفتـــاب لقا
ز حالِ ذره پذیرنده عـرض داد رسان
زمان زمان که ز مجرا فتاده ام مهجور
بعرضِ حال بآن صاحبِ سداد رسان
بروز روز مرا در نظر شبِ یلدا ست
ز حالِ غمزده اظهـارِ اعتقاد رسان
تعجب است که هر کوششي بود ز کشش
بدیده صدقِ صمیم از صفاي صاد رسان
مقرر است ز دلهـا بــــود بدلها راه
ز یادِ من بضمیرِ طـلوعِ ضاد رسان
ز ضعف کاسته افتـــاده ام بتفرقه زار
(دعاي بنده) بآن رتبه اش فزاد رسان
زیاد ، عمر و جلالت ، مرا ز یاد مبر
(بده پیام و) مرا خطِ دلکشاد رسان
اگر نه لایقِ یاد آوریست این مسکین
(گهي ز لطف) نگاه اي یمِ جواد رسان
ز بعد بُعد همان تهته تهته بود اکنون
ز عودِ عهدِ تو آباد شاد یاد رسان

سه ماه تفرقه بر من زمانه داشت ستم
"عطا" ز صورتِ احوال داد داد رسان
بعرضِ حـــالِ تعرض تظلمِ ظلمه
باستغاثه "عطا" پیرِ نامـراد رسان
ز شورِ مظلمهٔ شهریانِ غوغائي
بروئیداد وقایع که اوفتاد رسان
یزیدیانِ خوارج چو کوفي و شامي
ز روي عنف تاذي باشتداد رسان
شبان چو یلدا روزان چو (روزِ عاشوره)
بمن غریبِ وطن دشمنان فساد رسان
ز کیفِ حال "عطا" عرضه ها شود بحضور
زیادتي که بمـن فرقهٔ زیاد رسان
غلامِ حضرتِ غیث و مغیثِ غوث الخلق
باستغاثه عرایض بانقیاد رسان
توئي که مقبلِ درگاهِ شاهِ جیلان است
چو روئیداد رسانده را بداد رسان

در شکایت اهل وطن

(۱)

عطا برباد تو از جان و تن نیست — که آسایش درین شهرِ وطن نیست
گذشته طرفه طوفان از سرِ من — که از بیداد جاي دم زدن نیست
یزیدي خارجي کوفي و شامي — نمود اسراف کان لایق بمن نیست
مبادا هیـچ خر را شاخ بر سر — سرِ خر بهرِ شاخِ کرگدن نیست
شبان روز است چون یلدا و عاشور — که جمعیت درین بیت الحزن نیست
چو ني بلبـل نوا و طوطي الحان — جفا ها بودهٔ زاغ و زغن نیست

نه سنگي سخت جان دلخسته چون من — چو من آرزده جاني كوهكن نيست
ديارِ (سند) را خرسند كمياب — كه جز سوقي درين (دارالحزن نيست)
"عطا" در تهته (روشن قدر من نيست) — كه قدر هر متاعي در (وطن نيست)

(۲)

بياد آر "عطا" تا چه روزِ و شب بوده است
چه وقتِ سخت كه آن حادثِ عجب بوده است
چنين قضيّه هشتاد سال سن (فقير)
كه از قضا بوقوعش عجب مسبب بوده است
ز زر فشاني و زورِ حمايتِ حكام
دراز دستئ پواج بي ادب بوده است
فسادِ دست و زبان است شكل (زخم جگر)
چو زخمِ سنگ كه بر شيشهٔ حلب بوده است
مثالِ كورهٔ حداد و سوزشِ (تنور)
بسانِ محرقهٔ نار و الحطب بوده است
باهلِ فضل جفا ها ز اهلِ جهل (رسيد)
چه طرفه سانحه و حالتي عجب بوده است

(۳)

(ترجيع بند)

اي صاحبِ كرم بكرامت يگانه اي
تا مهربان مباش ز دورِ زمانه اي
رفته زمانها كه كرم داشتي بما
اكنون چه شد كه رفت كرم بر كرانه اي
از كيفِ حال قصه گذاري نموده ام
ترجيع بند ساخته ام اين فسانه اي

سوقي پسر كه با پسرانم جفا نمود
(بدظنّ) بدنظر بسعايت بهانه اي
سوزد دكانِ پنبه بيك شعله خشك و تر
وين طرفه تر كه شعله كشان پنبه دانه اي
ناحق نمود پنبه فروشي بهانه اي
غوغاي عام ز اتشِ اغوا زبانه اي
اندوختن بمال معرا چه احتمال
زين افترا قياس دگرها عيانه اي
پشمين پلاس پنبه فروشي دكانه اي
موئينه بافته بستم تان و بانه اي
لحم و لبن بجبر ستاندن نه كار ماست
يا از رضا ست يا ببها راستانه اي
بلكه از حقوقِ خويش گذشتيم (بارها)
نزدِ محرران خطكي شاهدانه اي
او را جزا فَيَنتَقِمُ الله مِنهُ بس
از دستِ عدل حق نرود رائگانه اي
بوده ز نقل مجلس رندان و زاهدان
اين نظم من سنرد بترنم ترانه اي
"گدهي حمايتي بعراقي لكد زند
دست دعاي ما سر و گردنش بشكند"

....

....

آن خارجي پسر بغلامانِ اهلِ حق
بي موجبي بعربده بنمود ماجرا
زردشت وار سامري اطوار عجل وضع
فرعونِ دماغ چون خرِ دجال در غوا

....

....

شعله بپنبه درفتد این پنبه شعله کش
در تهته تار و پود تظلم همـــي تند

....

" گدهي حمايتي بعراقی لکد زند
دست دعائي ما سرو گردنش بشکند"

هجو شهر تته

....

ز چشم زخم فلک روي عالمي خیره
که ضیق نفس باهل نفس چو ناسور است
نه جاي رفتن و ني جاي ماندن مردم
بآن مثل که زمین سخت آسمان دور است
اگر بغور سخن میرسي به تته تمام
ز دست خویش خرابي شهر معمور است
بسا فسانه شنیدم و دورها دیدم
چنین فساد درین شهر غیر مشهور است

....

شوارع و طرق و شهر و کوچه و بازار
ز بیم تفرقه جمعیت از همه دور است

هجو اهل تته

—(۱)—

مسلمان نا مسلمان مي نماید　　که شهري کربلا سان مي نماید
رقیبان کوفي و شامي و ...　　یزید و شمر و مروا مي نماید

غلامان علي را از (عداوت)　　سلوک بغي و عدوان مي نماید
که شکل قبطیان این خبطیان (هم)　　رخ فرعون و هامان مي نماید
چو چنگیز و هلاکو شهریان (را)　　همه آسوده طبعان مي نماید
کنم(ترک) وطن نقل مکان را　　که این دشوار آسان مي نماید
که گل چون خار نافرمانست لاله　　خیابان چون بیابان مي نماید
بعکس راستي وضع دروغ است　　بنفس الامر بهتان مي نماید
ستم پیش و تظلم در نظرها　　نصیب مر غریبان مي نماید
بمظلومان و مسکینان عداوت　　ازین شهر بزرگان مي نماید
به تهته تهته گفتم بر تکلف　　که این صورت نمایان مي نماید
باشک و آه و نالش هست انصاف　　عوام الناس گرگان مي نماید
بآنهائي که کردم نیکخواهي　　بدي از طرز آنان مي نماید

—(۲)—

ز بیداد وطن افسوس افسوس　　نه قدر خاصگان باشد چو عامي
ز دف تر گشته کي خیزد صدائي　　که دفتر خانهٔ دنیا دوا مي
موالي را بود اجر مناسب　　حق آل علي باشد دوا مي
سخن سازان ازین منزل گذشتند　　"صفائي""قیصر"و"شکر""سلامي"
تصانیفم فزون از صد هزار است　　ز لک بیت است افزون خوشکلامي
غریب اندر وطن این پیر مسکین　　سخنور پخته لیک از بخت خامي
که در قحط الرجال قدرداني　　نشد پرسان ز حال من غطامي

—(۳)—

اگر خوش آب و هوا هست شهر تهتهٔ ما
بقدر قحط هنر بین وطن خجستهٔ ما

بقسمتِ ازلی این مقامِ شهر و دیار
(درست) آمده با طـالعِ شکستهٔ ما
اگرچه صبح صفت سندِ صادقان معروف
ز صبحِ کاذب نحس است حالِ خستهٔ ما

—(۴)—

کرام کاتبین از کاذبان ترسان و دلریشان
که بر بندند کذبِ خود مبادا بر سرِ ایشان
پریشانند آن بیچارگان از کارِ کذّابان
که از نزدیکیٔ نار است کار آن خاطر خویشان
معاذ الله ازین دورِ خدا دوران معاذ الله
زبان و دل بموافق نیست در اطوارِ پُر ریشان

—(۵)—

جزای قوم عیانی عناد و رنج شده　خراجِ ملک بهر گوشه گنج گنج شده
بدیست اجرِ بدی، اجرِ نیکی از نیکی است　چنانکه تجربه در عالمِ سپنج شده
دمیده خار ز گل هم ز لاله نافرمان　بدین قیاس که کی در کدو ترنج شده
لباس ماتمیم چون بملحدان دیدیم　ازان لباس کنون دستِ طبع لنج شده

—(۶)—

....　..................................
(بداصل) کی باصل برابر توان شدن　اعوان نگر بطرزِ مغولی نشسته‌اند
ختنا وشان بصورتِ انثا زنانه وار
سر تا بپا به گهگره و چولی نشسته اند

—(۷)—

در شهر روستائی دهـری نه آریائی
وز خاجی یزیدی باید شـدن هراسان
از پیر هم نه ترسان استاد هم نه پرسان
از اهلِ درد غافل بیقدر بی قیاسان
مداحِ شاهِ جیـلان بغدادیم بمعنی
در تهته گر نه دیدم شیراز یا خراسان
آئینه وار یکرو بی رنگ صاف یکرنگ
نی کاغذ دو رویه حالِ سیه لباسان

شاعران تته

بشهرِ تهته عجب کوفیان شدند شاعر
که می برند ز گویند های خود ها عار
هجا و هرزه تراشان بغیر تهمت شان
ز باز پرس نمـایند کوشکی بکنار
چو پوچ و یاوه بگویند نام غیر تمند
جزای گل بگل است و جزای خار بخار

شکایت حاکم

شنیده شد به دکن "شیوا" کافری بود است
بشهرِ تهته کنون نیز "شیوا" پیداشد
ازو تمردِ ظاهر شده باهلِ نیاز
وزین تمردِ باطن عجب هویدا شد

شکایت اهل دفتر

—(۱)—

اکنون درین زمانه عجب حال دیده شد

زناریان بدفتر دیــوان انــاریان

آرند اهلِ فضل تردد باهلِ جهل

دکانیان نشته بجاي مداریان

—(۲)—

دردا که ریم و خونِ غریبانِ (بیکسان)

خوردند این سپش صفتان کیک مشربان

حقِ قلندران و گدایانِ لنگ و لنج

شد نرم هضمِ گرگ دهان الغردیان

تحویل در خزانه و تحصیل بر هوا

خورده غلو ز دفتریانِ حساب دان

تجویز در سیاهه و تنخواه در گره

بردند در طغارِ شکم دیگ گرسنان

—(۳)—

...... رحلتِ مبرور (شاهِ عالمگیر)

که باد جنتِ رضوان باو مقام و مصیر

(از) انقلاب زمان وحشتِ مکان بمکانِ

(ز حالِ) خود متغیر مزاجِ میر و وزیر

(بهر) کجا شده خیراتِ عهد او جریان

که بهره مند ز انفاق او فقیر و حقیر

بشهرِ تهته که ابواب فیض در تعویق

نمیدهند باهل غلوي بوي خمیر

که لقمه از دهنِ گربه دانه از لبِ مور

نمانده وجهِ تصدق هم از قلیل و کثیر

(که) ریم و خون گدایا نست جشن کیک و سپش

(که معدها) شده پر از حقِ یتیم و یسیر

قطعات تاریخ

—(مصیبهٔ مصنف)—

حیف اي فلک مدیر چو بیداد کردهٔ اي

(شمر و) یزید را تو که امداد کردهاي

... .

....

اي .... دمشق رسیده ...

یحیا شهید را نه مگر یاد کردهاي

داغ دل عطا شده تاریخِ (این جفا)

۱۱۱۹

یاد آر تاچه در ستم آباد کرده اي

—(ولادت فرزند محمد اکرم)—

روز یکشنبه ثالث ز جمیدالثاني بوجود آمده فرزندِ مبارک مقدم

سالِ تاریخِ ولودش بوداز نام عیان که عطا باي تکرّم ز محمد اکرم

—(تخت نشيني بادشاه فرّخ سير)—
(۱۱۲۴ هجري)

نويدِ فيضِ ازل آمده بحمدالله
نشيدِ فضل رسانده بشارتِ دلخواه
كه عونِ رحمتِ فرياد رس غياث الخلق
بحالِ خلق نموده ز عين لطف نگاه
كه دفعِ ظلم و ستم شد بعالمِ مظلوم
كه قمع فرقهٔ اعدا شده بياد افواه
ز آسمان بزمين در زمان رسيد امداد
كه ترت مرت شده كوهِ ظلم گشت چو كاه
كه امنيت بجهان خير و عافيت روزي
رفاهيت بنصيبِ رعيت است و سپاه
بفتحِ شاهِ خلايق پناه فرحتِ خلق
بعهدِ سلطنت او سلامت است و پناه
رسيد دورِ خلافت بمقبل ازلي
خديوِ روي زمين بر زمانه شاهنشاه
بفرّ و فالِ همايون شهِ خجسته قدوم
زهي ابوالظفر آمنا پس از بهادر شاه
بنامِ فرخِ فرخ سير ظفر منظر
يمن و يسر مؤيّد من السماء آگاه
بتَنَصر و عَصر چو صاحبقرانِ اولیٰ هم
بعهد و عدل چو صاحبقرانِ ثاني شاه
بسانِ شاهجان و چو شاهِ عالمگير
بتخت و تاج و بعهد و عمل نگين و كلاه
صداي خطبهٔ اوصافِ او ز قاف بقاف
كه نقشِ سكه زده بر جهان چو مهر و چو ماه

لطيفهٔ عجبي ديده راقم الاوصاف
كه در دوازدهم از ربيعِ اول ماه
بسالِ غين بهم قاف و كاف و دال فزون
كه بر تقررِ اين سلطنت بصدق گواه
سروشِ غيب رسانده بگوشِ هوش نفير
نداي طنطنهٔ اين عطيه خاطر خواه
خرد بنكتهٔ تاريخ در تصور بود
سروش گفت .... ظل الله
همان مقاله كه از شاه نعمت‌الله است
...... آمده بر حسب خواهشِ دلخواه
هميشه تا كه بود خاك و باد و آتش و آب
كه تا كه خيمه بود آسمان زمين خرگاه
زمانِ سلطنتش باد بر قيام و دوام
خلودِ دولتِ او با صعودِ عظمت و جاه

—:o:—

—(ورود نواب شاكر خان)—

امیرِ عهد شاكر خانِ غازي — ز عهدش سند دارد سرفرازي
زهي مهدي صفت نوابِ عادل — كه آمد بهرِ دجّالان گدازي
(گرايش) محض باشد اخذِ اشرار — كه بود از مدتي در اخذ بازي
سروشم گفت عدل از غيب تاريخ ۱۱۲۴ — چه خوش تاريخ ....
ترا بادا نوازش از خداوند — دعاگو پيرِ مسكين را نوازي
ز ذكرِ خير باشد نقشِ نيكي
مگر نامي درين كاخِ مجازي

—:o:—

—(کامیابیٔ مصنف در قضیه‌اي)—

غبارِ خاطرِ اهلِ دعا دغا (ي خسان)
معاش بد شده پاداشِ بد (براي خسان)
شمارِ نکتهٔ تاریخ سال عدل از(غیب)
۱۱۲۴
که این عدالت غیبي است آن (سزاي خسان)
بیاد آر ادا هاي افـــترا(ي خسان)
چها عرایضِ بهتانِ ماجر (اي خسان)
گرفت آتشِ دل در (دکانِ پنبه فروش)
شرارِ آهِ دل افتاد (در سراي خسان)
غرورِ سوقي و ساعي و بیحیا (و خسیس)
حضورِ مجلسِ اهلِ صفا نه جا(ي خسان)
....
....

——:o:——

——(نصرت نواب شاکر خان) ——

نصرت نصیـب فوج و تائید از فلک
وردِ دعا وظیفهٔ مُلک است و هم مَلک
نوابِ خضر طلعت و فیاضِ گنج بخش
در دل دعاي تست چو در دیده مردمک
یمن از یمین لطیفه رسان یسر از یسار
وز غیب غازیان مدد بخش و منسلک
نهبِ دلِ عدو ز نهیبِ سپاهِ تست
فرّ و ظفـــر رسید سپـــاهِ ترا کمک
از آب و تابِ تیغِ تو در خوف و جوف و هم
بر آتش است موم و در آب است چون نمک

هر گاه دشمن از خطِ امر تو سر کشد
گردد دلش کفیده تر از کلک و از کلک
سرهاي سوده سوده و فرسوده پائمال
دارالسقر جهنمیان را ز شر و شـــک
ار جن برحم دیو مجن شد گریز پا
سگ سنگبار بر سزد و دیو را کبک
تب لرزه برتنِ عدو از پاس یاسِ جان
دلهاي دشمن آبله رو بر نمط چچک
از صوتِ نوبتِ تو و هیبت ز کوسِ فتح
اهلِ فساد منعدم و خصـــم منهلک
ویرانست زاد بومِ دهاقین و هست و پست
از ضربِ تیغ و تیر و سنان توب با تفک
افساد ترت مرت شده خصم تار و بار
چٹ پٹ شد چنان خوخسان غرقه بر نرک
بهرِ نشیدِ فتح و نویدِ ظفر سروش
تاریخِ سالِ نصرت گفتا غنیم حک
۱۱۲۸

——:o:——

——(وفات میر بزرگ)——

بسال غین فزون قاف و کاف و طا هجري
شده بخلدِ برین رحلتِ بزرگ صفات
"مقامِ او بشهادت بزرگ" تاریخش
۹ ۳ ۱ ۱ ه
سروش غیبي از اسم گفت سالِ وفات
——:o:——

— (وفات میر بزرگ) —

میر بزرگ نیکخواه ، رفت ازین رحیل گاه
سلک شهیدیان اساه ، طاب ترابه ثراه
یافته في الجنان رفاه ، حسن عمل باو ثناه
باد بفضل حق عفاه ، از همه خوفها نجاه
بر دل داغ از عزاه ، ماتم او باشک و آه
سال وفات را نگاه ، ز تعزیت بزرگ آه
۱۱۳۹

—:o:—

— (غزل) —

در وصلت اینچنینم در هجرت آنچنانم   ني قوت ملاقي ني قدرت جدائي
من ابر در غبارم تو برق (در فضائي)   نالم گرت نه بینم گریم چو رو نمائي
پیرانه سر فتادم بر خاک نقش پایت   گاهي بمن نگاهي گر بر ترحم آئي
هر بیت این غزل را دارم چو داغ سینه
تاریخ این غزل شد داغ دل عطائي
۱۱۳۹

—:o:—

— (طوفان طغیاني) —

(ملک خاصل کرد) حفظ خود ز طوفاني چو فلک
(گشت تا) ریخ از چنین طوفان خلاصي شه بملک
۱۱۳۷

—:o:—

— (وفات نواب محمد امین خان) —

(داخل گلشن جنت) شده از فضل الست
(مغفرت داد بشارت که به) رحمت پیوست
(گشت في الجمله به) تاریخ وفاتش شایان
(جمله) آمن بالعفو امین الدین خان
۱۱۳۷

—:o:—

— (ابتلاي مصنف) —

حیف اي عطا که ریش تراشیده بوده‌اي
بر روي آب دیده نپاشیده بوده‌اي
جرمي نداشتي که کشیدي ستم مگر
بر ریش اهل مظلمه شاشیده بوده‌اي
"داغ دل عطائي" تاریخ حال تست
۱۱۳۹
از خار خار سینه خراشیده بوده‌اي

—:o:—

— (فیروز مندي نواب غازي) —

لشکر نواب غازي جا بجا فیروز مند
مشعل اقبال او در ملک سند افروخته
زان شهاب دیو کش شد رجم دیوان خبیث
عقل ایـن تاریخ گفتا جام بد بو سوخته
۱۱۳۹

—:o:—

—(زوالِ حاکمِ بد)—

سنه غین و قاف و فزون لام بود   که پیدا شد از سند مکار دیو
بسیرت فقیر و بوضعِ شریر   غبارِ عناد است اطوار دیو
خرد سالِ تاریخ از اخذ او   بگفتا گرفتارِ ادبارِ دیو
۱۱۳۹

—:o:—

—(در تاریخ ... ؟)—

این واقعه که جابجا نقل شده   تاریخ بخوان چه حیرت عقل شده
۱۱۳۵

—:o:—

—(در تاریخ ... ؟)—

سروشِ غیب ازین واقعه خبر داده   بسالِ او که چه دجال خیره سرداده
۱۱۳۵

—:o:—

—(در تاریخ ... ؟)—

تاریخ بآنکه ملک نا یافت بطمع   از سید بوده بخارجي قمع
۱۱۲۴

—:o:—

مفردات

المنة لله تبارک و تعالی   الشکر لمن فضل تواتر و توالی

در دل نشسته اي نه نمائي بديده ام   نقشِ رخت بدیده نگارم بیا بیا
بر غربتم نگاه کن اي غمگسار دل   مسکین غریبِ شهر و دیارم بیا بیا

"عطا" بداغِ ولاي تو چون رود در خاک
برقص آورد از شوق خاکِ مرقد را

توئي که قبلهٔ دیني همه قبائل را   کمالِ علمِ تو کشف همه مسائل را

نیاوري سخنِ تلخ بر لبِ شیرین   عسل بسرکه میالا ز تند خوئیها
مثل زنند که نیکي کن و در آب انداز   بآنکه غرقه نگردد رخِ نکوئیها

گهي بهوش ز خود ، گاه بیخود از عالم   بحیرتم که چه ماخولیا دماغ مرا
عطا چه سود فقط عُزلت از جهانِ خراب   خوش است ترکِ خودي گوشهٔ فراغ مرا

مارا بشادئ دو جهان احتیاج نیست   تا همدمِ غمِ تو بود غمگسارِ ما
دیگر کجا بر آبِ روان نقش را ثبات   قائم ستاده سروِ تو بر جوئبارِ ما

مباش شیفتهٔ این نگارخانه "عطا"   که پائدار نماند که نقشِ دیوار است

بمدعا ست دعا گر بسوزِ دل (سازي)
که تیرِ آه بود راست گرچه قد چو کمانست

"عطا" بعالمِ پیـــري نیازمندِ عطا
بلي موافقِ هر درد صورتِ درمانست

گفتگو کم کن و بر بند لب از قصه "عطا"
مدح و ذم بهرِ فلان ابنِ فلان اینهمه نیست

پیش و پس زیر و زبر چون شیشهٔ ساعت نگر
گوشهٔ آسودگي در دورِ این دولاب نیست

فضلِ مسبب است که اسبابِ کارِ من
جز دوست هیچ جاي ز جاي (نمانده است)

این بیابان را بسا رنگِ خیابان در گذشت
بس تموز و دي بتابستان زمستان بوده است

بحالِ ما نگهي یا تبسمي تو بس است
بغمزه خونِ جگرهاي ما نباید ریخت
بنازِ بي نگهي خونِ ما نباید کرد
که خونِ ما بجز این خونبها نباید ریخت

مرا جمالِ تو باید نه سیرِ باغ و بهار
که بي تو در نظرم چون خزان (بهاران است)
چو کیمیا ز که خواهي نشانِ مهر و وفا
درین زمانه که عنقا وجودِ (یاران است)

حسبِ حالِ تو "عطا" بعدِ تو دانم گویند
مرد کي زار و حزین ذره نزاري بوده است

بسینه‌اي که ز داغِ دل است (باغ و بهار)
غم و امیدِ بهار و خزان (نمي باشد)

(ز د) لبري نظري آشکار باید کرد
(بیک نظاره) دلِ ما شکار باید کرد

آنها که جهان داشته رفتند و گذشتند
این مرحله بگذاشته رفتند و گذشتند
اهلِ خرد و اهلِ جنون نام و نشانها
هر قاعده بگماشته رفتند و گـــذشتند

هر دل که پر از یار است از غیر بود خالي
(گنجِ غمِ جانان) را ویرانه چنین باید

از شمع بین که سوزد و گرید چو ابر و برق
آب آتشین ز سیـــنهٔ سوزاک میچکد

جمالِ چهره نه تسخیر میکند دلها
اداي او ز نگه رســمِ دلبري داند

گل جام بکف سرو بتعظیم ستاده است
نرگس نگرانِ رخِ یار است ببینید

رو : بسوزشب بتب غم بدل است ودم بلب
اینهمه رنگ الحذر کرد که کرد یار کرد

بود و نبود سود ني حاصلي از وجود ني
خاکيم از صفِ بشر کرد که کرد يار کرد

چو چشمِ ابر گريان شد دهانِ برق خندان شد
چو من بر حالِ خود گريم جهان بر حالِ من خندد
جمالِ رخ سوادِ خط چو شام و صبح در يکجا
سوادِ کاکلت بر نکهتِ مشکِ ختن خندد

ز خونِ ديده برخ گلستان توانم کرد
چو لاله داغِ جگر دل نشان توانم کرد
"عطا" بشکر و شکيب از جهان بشکوه چه سود
مگر سکوت چو مهرِ دهان توانم کرد

(نماصورت) مپوشان رخ کشا چشم و بجوشان دل
(که در) هجرِ تو بيخود جسم و جان از انس و جان افتد

مردانه توان همتِ خود باز نمودن
نامرد بجز غلغلهٔ لاف نه دارد
تهذيب باخلاق ز توفيق رفيق است
اشراف همانست که اسراف نه دارد

فغان که رنگِ ترشح در آبديده نماند
که اشک پاشئ چشمم غبارِ دل نشاند

رسد بکنجِ خموشي هزار گنجِ نهاني
که بارِ محملها نعرهٔ جرس ندهاند

رازِ دلِ مسکين را هم با تو توان گفتن
در خلوتِ اهلِ دل هنگامه نمي گنجد
بوي نفسِ جانان هر موي بتن ساري
اين غاليهٔ جانها در شامه نمي گنجد

اي منحرفان تشنه لبان از يمِ رحمت
چون از صفتِ ساقئ کوثر نقياسيد

نه اختيارِ وصال و نه احتمالِ فراق
مرادِ قصهٔ اظهارِ ما بيا و بيار

هر بنده محترم که بمولا ست محتشم
مولیٰ مرا ست شيرِ خدا مرتضاي خير

کشاد ديدهٔ جانها تبسمِ لبِ او
ترشحِ دلِ ما از ترشحِ دهنش
سخن ز طبعِ "عطا" مي تراود از مستي
که سرخوش است دماغم ز نشهٔ سخنش

عطا بدخل تقاضا درين ديارِ وطن
فقط بآهِ دل و آبِ ديده ام قانع

بنده از بنده اگر باز ستاند قسمت
رازقِ بنده ازو باز نميدارد رزق

چو نرگسم نگران بر هواي رحمتِ حق
"عطا" چو لاله دل افگار و داغدارِ ازل

این کوچهٔ وحشتکده دیدیم و گذشتیم
افسانهٔ افسوس شنیدیم و گذشتیم

غمکدهٔ جهان نگر هیچ نه جاي شادي است
بارِ هوس نمیکشم فکرِ طرب نمیکنم

حیف است ز کیفي که خمارش بود آخر
بیخود ز جنونِ ابدي موجِ سراییم

پیرِ مجنونم چو طفلان شیرِ غفلت مي مزم
مسخ مجذوبم خیالِ خامِ سودا مي پزم
موجِ فیضي را نمي بینم درین طوفانِ قبض
خشک کاهي در زمینِ خاکساري مي خزم

مگر ز فیضِ بهارِ جمالِ صورتِ دوست
دواي عارضهٔ درد و داغ را چه کنم
بهر کجا گذري چشم و سر نهم بر خاک
نشانِ پاي تو خواهم سراغ را چه کنم

هستیم هر دمي بغمِ تازه مبتلا
در جمعِ تفرقه نه مرفّه نشسته ایم
اي بیخبر ز خواب شبت رفته در خیال
بر خیز صبحگاه که بي گه نشسته ایم

صاحب سخنانیم مصنف بمقالات
(ني مولع) و طماع چو سائر شعرائیم

مثل بمسندِ خیر (الامورِ اوسطها)
رهِ میانه روي درمیان نمي بینم

ز شرِ نفس حموحم نگاهدار خدا یا
که چون ضعیف خسم تابِ این شرار ندارم

ز رنگِ موسفیدي رو سیاهي کم نمي بینم
بکف آئینه هم دیدارِ خود کردم غلط کردم
نماید بر محک ظاهر بهر خاصیتِ جوهر
نظر بر خوبئ عیارِ خود کردم غلط کردم

(بستم) زمانه خندد چو بآه و ناله گریم
گلِ داغ من شگوفد چو بداغِ لاله گریم

اي خضر صفت تشنه لبان بر لبِ آبیم
اي بحرِ کرم سوختهٔ موجِ سرابیم

عمر ها کرده ام از بهرِ بدان نیکي ها
سالي از کردهٔ بد نیک پشیمان شده ام
شده هر مو بتن از کافرِ نفسم زنار
گر چه در هر نفسي تازه مسلمان شده ام

میخ در کون مي کنم دلالِ کس کش را بهجو
تا قصاص از قلطبانِ ارطبوني میکشم
گاو در خرمن پي گو ساله شکلِ خر دماغ
تا دمار از مغزِ فرعونِ جنوني میکشم

بیحرتم که عجب آب و آتشي است بهم
ز سینه دود بر آرد بدیده نم دیدم

اگر توان بهمه خلق همزبان بودن
(مخل طبع) عزیزي نمتیوان بودن

بحسن هوشربا عالمي بخاک افگن
جمال حور ببر جلوهٔ پري بشکن

درین زمانه مگر کیمیا ست قدر سخن
بغیر نام نشان وجود عنقا کو

جوش دل چون موج دریاداري اي مسکین عطا
دم بخود بهتر ز آه و ناله شوریدن که چه

(ز موسفید) نه شستي غبار روي سیه را
(نه وضع رند) قلندر نه حال صوفئ صافه

مسکین "عطا" مخبّط مجذوب پیر مجنون
از غیر تو رمیده از خود نیارمیده

(رویت) چو مهر ماحئ ظلم و ظلام شرک
(حسنت) بهار باغ جهان خزان زده

(هرچه دهد) او دهد هرچه کند او کند
(تو عبث) از خود چرا در غم لا طایلي
ذرهٔ خاکي "عطا" کار سراسر خطا
رد نشوي از درش گر برهش سائلي

غم رفتگان چه داري ز همه قیاس خود کن
که وقایع جهانرا بکتاب دیده باشي

این بي زبان چه گوید این خسته دل چه خواهد
دانای راز داني بیناي حال بیني

من اگرچه ذره وارم بتو آفتاب نگران
نه مرا بعجز همسر نه ترا بحسن ثاني

تو اي نا مهربان بي رحم تا کي سنگدل باشي
ز آزار دل مسکین ترا باید خجل باشي

بحیرتم که چه اخفا کنم معاصئ خویش
که هست برتن من مو بمو چو جاسوسي

چو ماه یکشبه بر رخ نقاب انداختي رفتي
چو بدر چارده سر در حجاب انداختي رفتي
نمودي رخ ربودي جان کشادي زلف بستي دل
بتندي سوختي، کشتي، بآب انداختي، رفتي

بمعاندان سخافت به یزید لعن و آفت
که مخالف خلافت شده منکر امامي

بحال من ز تغافل نمک مریز بداغ
مگر که سوخته را باز درگداز کني

بیچاره "عطا" را ز دعا نیست تهاون
در بارهٔ ما چارهٔ احسان نه گذاري

یک زبان یکدل و یک جان ز جهان مغتنم است
با خیـــالِ تو بیکجایم و نی هرجائی

(کشتیان) بر آب جاری میروند آهستگی
(تا بآن) بادِ موافق میکند وابستگی
(بحر) مواجِ کرم بر تشنه لب احسان کند
(دست) گیرد گرسنه را در زمانِ خستگی

ترحمی بنما بر خـــراب حالیٔ (من)
تو هم امیدِ ترحّم گر از خدا داری

—:o:—

غزلیات بزبان اردو

—(۱)—

جووی سُدهار جاگ کیا نیند بایلی
صد بار هارنا نه کبـــهی داو جیتنا
هشیار کهیلنا دکهه اپنا نه سوجهنا
سب چـــهورنا نه مال پرایا سمیتنا

—(۲)—

"عطا" خبطا کهان خامـــوش رهتا
سخن گر از زبـان بر گوش رهتا
چو مجنون ذوفنونِ زار اینـــجا
که بی پروا ز خود بیهوش رهتا
ز خود خونِ جگر پیتا و جیتا
بدرد و داغ هـم آغـوش رهتا
مسافر را همین آب و غذا خوش
کز اشک و آه دوشا دوش رهتا
چو گل رنگِ حنا بندی بریزد
چو نیلوفر کـه نیلـی پوش رهتا
بهر دم آدمـی بیچـاره بـی تاب
بغمها غـوطه نـوشا نوش رهـتا

—(۳)—

عطا اس بهوک سون هم لوک رهتا
ز خوردن ساگ لونی سوک رهتا

مري جان ديكهنا پهر دكهه نه دينا
كه محتاجِ تو كي مفلوک رهتا
دو كلجگ از دعا گويان مقابل
مدد پايا مراد چوک رهتا
ز با افراط افطارِ فقيران
كيئون رجنا به آدهي بهوک رهتا
ترا پيوسته جشن است و مرا فقر
نه ياد از گريهٔ صعلوک رهتا
كهان وه پوچهنا هنسنا گهلانا
نظر بر موركي مملوک رهتا

—(۴)—

چگونه سند بستا باز سكهه سون
عنادي گر ميانِ جهوک رهتا
بحالم ديكهنا ياد از الش هم
نظر بر موركي مفلوک رهتا
ز خرمن خوشه از خوان زيره چينم
نه ياد از گريهٔ مملوک رهتا
ز با افراط افطارِ فقيران
نگاهي جانبِ صعلوک رهتا
بسا چون فوج ياجوج و شكم عوج
بمن وابستگان در بهوک رهتا
ترا عمرِ خضر فياض غازي
"عطا" در داعيان مسلوک رهتا

—:o:—

—(٥)—

غبارِ فقر مرا روپ رو برنگِ بهبوت
چه كلجگ است كه از بهوک جوگيان ماريت
به سينه سوخته پهر ديكهنا نه دكهه دنيا
ز دل شكسته نه پينا لهو سمج اي ميت
به اهل ترس نه سينا (سيان نبايد دست)
كه داب مردم دانا باهلِ درد پريت

—(٦)—

اي مسلمانان وطن بيداد هي (جور هي)، بيداد هي، فرياد هي
آشنا بيگانه يار اغيار گشت خود حقوقِ ما همه برباد هي
تنگ دست و طمعِ گنج و بخت لنگ پا كج و سر درد ، دل ناشاد هي
... تند و طبع كند و وقت بند (نا) شده زين تنگنا نكشاد هي
دهر چنگيز و هلاكو دهريان بغض بي دم دشمنان فصاد هي
جز سكوت و شكر جائے شكوه نيست
كار بي اصلاح پر افساد هي

—:o:—

ختم شد ضميمهٔ ديوان "عطا"

